

~~L 4
SJ 4905~~

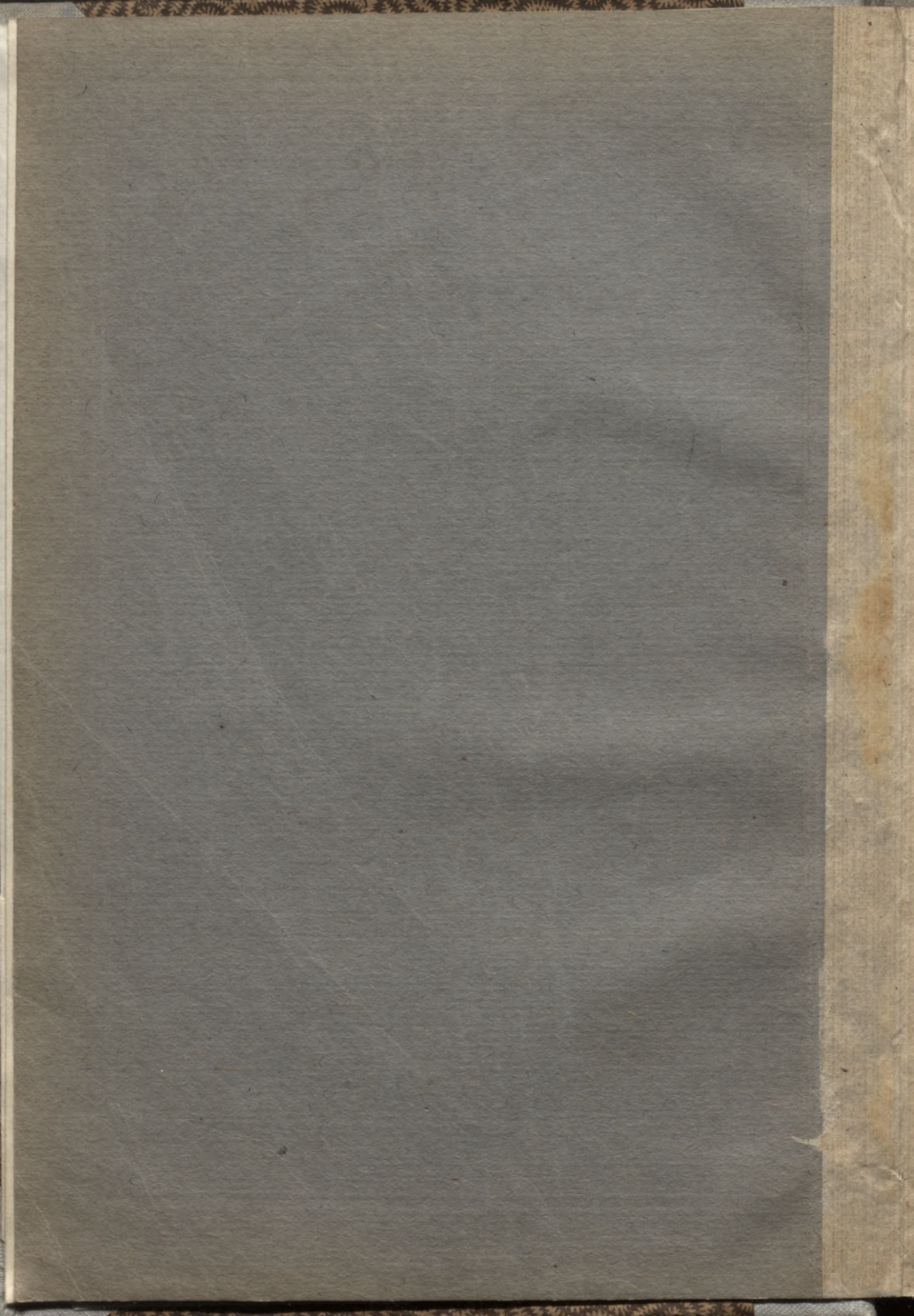
A. POMMERS

LATVIJAS
VĒSTURE

VIDUSSKOLAS KURSS

RĪGĀ, 1930

VALTERA UN RAPAS AKC. SAB. IZDEVUMS

88-4

107

dugl.

J. P. Peiders.
11. R. u. l. 2 (A)

A. POMMERS

Latvijas vēsture

Vidusskolas kurss

Rīgā, 1930

Valtera un Rapas akciju sabiedrības izdevums

V. A. I.
L
B

Valtera un Rapas
akc. sab. grāmatspiestuve
Rīgā, Brīvības ielā 129/133

Sf-52.576 K ✓

Vija Lāca Latv. Pēn
VALSTŠ BIBLIOTEKA

74-6483

0309102848

Ievadam.

Neviena kultūrālā tauta nevar iztikt bez savas vēstures. Skolu vēstures programmās arvienu ierādīta vieta arī citu tautu vēsturei, bet savas tautas vēsturei tomēr piegriež visnopietnāko vērību un tai ierāda pirmo vietu. Vācieši, angļi, franči un citas Vakareiropas tautas pamatīgi un sīki iepazīstas vispirms ar savas tautas vēsturi un tad tikai vispārējos vilcienos ar citu kultūrālo tautu vēsturi.

Tautas vadoši darbinieki saprot, ka ar savas tautas vēsturi vajag iepazīties ne tikai ziņkārības dēļ, bet ka tas arī nepieciešami, jo vēsture ne tikai stāsta par tautas dzīves gaitu un svarīgākiem notikumiem un darbiniekiem šai gaitā, bet skaidri rāda tautas un tās kultūras attīstības gaitu.

Latvijas vēsture ir ļoti jauna zinātne. Tikai tagad pašu latviešu zinātnieki sāk pamatīgi pētīt un kārtot Latvijas vēstures materiālus. Tagad nav vēl iespējams sarakstīt pilnīgu un izsmelošu Latvijas vēsturi. Ir iespējams uzvest pagaidām tikai Latvijas vēstures kontūras un skicēt to. Bet vajadzība pēc pilnīgas un izsmelošas Latvijas vēstures ir ļoti liela. Mūsu skolās mēs pašu vēsturi nespējam nostādīt pienācīgā gaismā un vietā. Bet patstāvīgas tautas un valsts dzīve neatlaidīgi prasa tautas iepazīstināšanu ar viņas vēsturi. Kāpēc latvju tauta tikai tagad veido savu valsti un kultūru? Kas nokavējis latvju tautu šai darbā? Kas latvju dzīvē un kultūrā pieder pašai latvju tautai un kas ir iegūts un ieviesies no citām tautām? Beidzot, cik tālu latvju tauta ir tikusi savas kultūras veidošanas darbā un kas nepieciešami jādara un jāveic? Uz šiem un daudz citiem jautājumiem atbildēt var tikai Latvijas vēsture. Viņa vislabāk var iepazīstināt mūs pašus ar mūsu tautu un mūsu attiecībām ar mūsu kaimiņiem un mūsu draugiem un ienaidniekiem.

No visa tā, ko līdz šim ir savākuši un sakopjuši zinātnieki Latvijas vēsturē, es mēģināju uzvest Latvijas vēstures kontūras, kas, kā iedrošinos domāt, noderēs mūsu jaunatnes iepazīstināšanai ar latviešu tautas vēsturi. Latvijas vēsturē saskatāmi sekojoši laikmeti: 1) Ļoti garš aizvēstures laikmets, 2) Vāciešu ienākšanas un Latvijas iekarošanas laikmets, 3) Livonijas laikmets, 4) Poļu laikmets, 5) Zviedru laikmets,

6) Kurzemes hercogistes laikmets, 7) Krievu laikmets, 8) Pasaules kara laikmets un 9) Latvijas patstāvīgas valsts nodibināšanas un veidošanas laikmets. Šie laikmeti vēl sadalās isākos vai garākos posmos. No šī isā laikmetu uzskaitījuma jau var spriest, ka latviešu tauta ir gājusi pa nelidzēniem ceļiem, ka viņai nav bijis iespējams pašai patstāvīgi un brīvi veidot savu kultūru un dzīvi, un ka svešas tautas ir mēģinājušas nospiegt mūsu tautu vai arī jūtami iespaidot mūsu tautas kultūras veidošanas darbu. Bet, ar visām svešinieku varmācībām un iespaidojumiem, latviešu tauta ir pierādījusi, ka viņa ir pietiekoši dzīves spējīga un stipra, ka viņai ir pietiekoši daudz spēju un spēku pašai veidot savu dzīvi un kultūru.

Latvijas daba.

No ģeografijas zinām, ka Latvija atrodas lielā Austrumeiropas līdzenuma ziemeļvakaru daļā. Šis milzīgais līdzenums, kas aptver vairāk kā 4 miljonus kv. kilometru lielu platību, ir vislielākais pasaulē. No šī milzīgā līdzenuma Latvijai pieder tikai nepilni 66000 kv. kilometri platības. Šai Austrumeiropas līdzenumā sastopami nedaudz tādu paaugstinājumu, kuŗu galotnes paceļas augstāki nekā 300 metrus pāri jūras līmenim. Augstākais Latvijas kalns — Gaiziņš ir 314 metru augsts. Latvijas lielākā daļā mainās krāšņā dažādībā kalni un lejas, auglīgi līdzenumi un mežiem apauguši purvi, dziļas grāvas un ziedošas ielejas. Simtiem lielu un mazu ezeru, lielās upes un mazie strautiņi piešķir Latvijai ainavai dzīvību un skaistumu.

Mūsu dzimtenes zemes virsmu veidojuši ledus laikmeta šļūdoņi, kas nāca no Somijas un Skandināvijas. 1000—2000 metru biezie šļūdoņi atnesa līdz dažādus saberztus iežus un granīta blukus (laukakmeņus). Ledus saberztie un salauztie ieži attīstījuši pakalnus un lejas un, ledus ūdeņiem kūstot un notekot, nogulās smiltis, grants un glūda. Tā radās mūsu zemes tagadējā virskārta. Pateicoties ūdens, vēja un atmosfāiras darbībai, radās smilšu kāpas, nogulumu ezeru dibenos, upju uzplūdumu un straumes darbības sekas. Pēc ledus laikmeta izbeigšanās, iestājoties siltākam klimatam, Latvija drīz apklājās ar mežu biežokni. Mežu starpā atradās purvi. Tikai upju un ezeru piekrastēs, kur plūdi un ledus neatlāva augt kokiem, atradās pļavas. Latvijas lielākā daļa atrodas Viduseiropas augu apgabala ziemeļu daļā. Šīnī apgabalā pārsvars lapu koku mežiem, kuŗu starpā aug arī skuju koki. Latvijas dienvidaustrumu daļa (Latgale) pieder pie subarktiskā augu apgabala, pie kuŗa pieder Krievijas ziemeļu daļa, Skandināvijas lielākā daļa un

Īslade. Šajā apgabalā aug lielā pārsvarā skuju koki; lapu koki tur retāki sastopami (bērzi un vītoli). Mūsu faunai ir ziemeļniecisks raksturs. Latvija pieder pie Eiropas-Sibīrijas faunas apgabala. Senatnē Latvijas mežos dzīvoja daudz dažādu zvēru. Mežos dzīvoja sumbri, tauri, lāči, vilki, lūši, lapsas, meža cūkas, apši, brieži, stirnas, zaķi un c. Tagad Latvijā nav vairs sumbru, tauru un lāču, maz ir palicis vilku, lūšu, briežu, caunu un ūdru. Ar mežu izciršanu meža zvēru skaits stipri mazinās.

Klimata ziņā Latvija pieskaitāma ziemeļu zemēm, jo atrodas uz subarktiskās joslas robežas. Klimatu padara maigāku siltā Golfa strāva un Latvijas tuvums pie jūras. Latvija atrodas klimata ziņā uz robežas starp kontinentālo un piejūras klimatu. Zemes, klimata, floras un faunas apstākļi Latvijas iedzīvotājus nostāda tādā stāvoklī, ka tie ir spiesti nodarboties vai nu ar medībām, vai zemkopību. Kad sirmā senatnē Latvijā iedzīvotāju bij maz, tad tie bija mednieki, bet vēstures laikos lielais vairums Latvijas iedzīvotāju ir zemkopji. Zemkopībai labvēlīgs ir Latvijas klimats un zemes virskārtas apmierinošās dabiskās īpašības. Tomēr Latvijas zeme prasa no zemkopja lielu darbu — zemes apstrādāšanā un mēslošanā. Senatnē latviešiem bija daudz jācinās ar mežu, t. i. meži jānocērt, jānolīž lūdums un jāierīko tīrums.

Tā kā Latvija atrodas pie Baltijas jūras, kurā ietek Latvijas lielākās upes: Daugava, Gauja, Lielupe un Venta, tad Latvijai ir savi labi un ērti dabas doti satiksmes ceļi. Sevišķi senatnē šie ceļi kā vienīgie noderēja tirgotāju satiksmei. Jūra, upes un ezeri dod iespēju Latvijas iedzīvotājiem nodarboties ar zveju un tirdzniecību.

Vispāri Latvijas ģeogrāfiskais stāvoklis ir ļoti izdevīgs, kāpēc vēstures laikos daudz tautas mēģināja Latviju iekarot. Vāciešiem, poļiem, zviedriem un krieviem izdevās uz laiku Latviju iekarot.

Priekš nedaudz gadiem esam nokratījuši svešinieku jūgu un tagad paši varam veidot savu valsti un izmantot Latvijas dabas bagātības un apstākļus.

Latvijas aizvēsture.

Latvijas aizvēstures laiki aptver no 4000—5000 gadus. Turpretī Latvijas vēstures laiki aptver tikai 700 gadus. Par Latvijas aizvēstures laikiem ziņas mēs iegūstam no arhaioloģijas, kuŗa materiālus saviem pētījumiem un slēdzieniem iegūst no izrakumiem. Ļoti žēl, ka tik ilgs laikmets kā 4000—5000 gadi

ir jāapskata tikai uz Latvijas zemes klēpī atrasto mēmo materiālu pamata. Taisni šajā ilgā laikmetā latvieši bija brīva tauta, kuŗa brīvi veidoja savu kultūru. Mums tagad jāapmierinās ar tām kultūras drumstalām, ko mūsu dzimtenes zeme savā klēpī uzglabājusi. Latvijas arhaioloģija ir vēl jauna zinātne, tās rīcībā nav vēl visas mūsu dzimtenes zemes slāņos paslēptās mantas un materiāli.

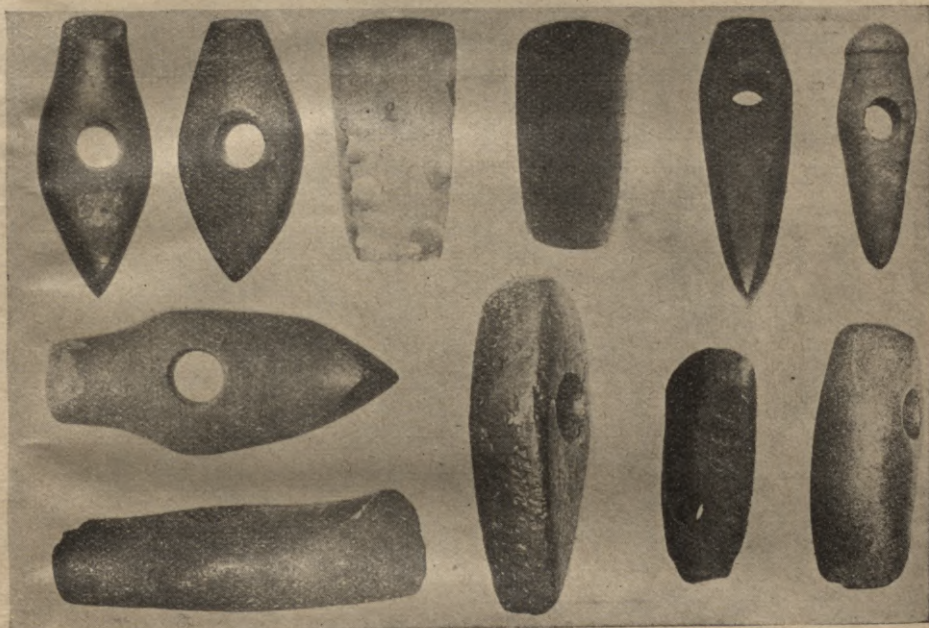

Rīņukalna senlietas.

Akmens laikmets.

Izrakumi dod noteiktas ziņas par to, ka cilvēki Latvijā ienākuši pēc ledus laikmeta izbeigšanās, kad Latvija bija apaugusi ar mūža mežiem, kuŗos dzīvoja ļoti daudz dažādu meža zvēru. Ezeru tad bija daudz vairāk nekā tagad un upes bija daudz platākas un dziļākas. Ezeros un upēs tad bija ļoti daudz dažādu zivju. Izrakumos atrastās visvecākās lietas liecina, ka tās lietājuši mednieki un zvejnieki. Nav norādījumu, ka vissenākie Latvijas iedzīvotāji pazinusi zemkopību un lopkopību. Nepieciešamo barību šie ļaudis ieguvuši kā mednieki un zvejnieki. Augu barību viņi ieguvuši, vācot sak-

nes un ogas. Šo zvejnieku un mednieku ieroči un darba rīki liecina par viņu piederību pie vēlā akmens laikmeta (neolīta) kultūras ļaudīm. Vislabāk izpētītas Rīņu kalna*) nometnes atliekas, kurām līdzīgas atrastas arī citās vietās Vidzemē un Igaunijā. Minētās nometnēs atrasts daudz kaulu senlietu, bet akmens rīku atrasts visai neliels skaits. Atrastas arī trauku atliekas: māla podu laužkas. Podi bijuši lieli, ar apaļu dibenu, bez kakla un osām. Izrotājumi uz podu sienām sastāv no taisnās svītrās sakārtotām sīkām rievīņām un lielākām un dzi-

Vēla akmens laikmeta senlietas.

lākām bedrītēm. Savus miroņus šie ļaudis aprakuši turpat dzīves vietā zem gliemēžkaudzes, līdz ar sīkām kaulu priekšmetu piedevām. Pār viņiem klājušās ilgus gadus dzīvo cilvēku ēdienu atliekas. Zinātnieki domā, ka šie ļaudis piederējuši pie somu-ugru tautām. Šo tautu kultūras iespaidi manāmi arī Kurzemē un Prūsijā līdz Vislas grīvai.

Bet tad Latvijā ienākusi no dienvidiem kāda jauna tauta, kurā lietājusi laivveidīgus akmens cirvjus, traukus ar auklvei-

*) Rīņu kalns atrodas pie Salacas iztekas no Burtnieku ezera.

dīgiem izrotājumiem un bezpietes krama kaltus un kapļus. Šī tauta savus mirušos ierakusi kapos nesadedzinātus un kā piedevas pielikusi tiem klāt ieročus, traukus un dažas rotas lietas (nereti no dzintara). Bet tikpat pēkšņi, kā ienākusi, šī tauta pazūd un viņas kultūra iznīkst. Zinātnieki domā, ka šīs kultūras nesēji bijuši indo-eiropieši. Pēc tam akmens laikmets Latvijā vēl ilgi turpinājās. Atradumi liecina, ka iedzīvotāju kultūras līmenis slidējis uz leju, salīdzinot ar iepriekšējo.

Bronzas laikmets.

Bronzas laikmeta pieminekļu Latvijā ļoti maz. Atrastas pavisam 15 bronzas laikmeta senlietas (13 vietās); visvairāk atrastas Kurzemē un Zemgalē. Šīs senlietas liecina, ka minēto apgabalu iedzīvotāji uzturējuši sakarus ar tām zemēm, kur

Vēlā bronzas laikmeta senlietas.

bronzu apstrādāja, piem. Prūsiju. Atrasti daži bronzas cirvji un šķēpu gali, kas pieder dažādiem bronzas laikmeta posmiem. Nekur nav atrastas bronzas laikmeta noietnes, kas sniegtu dziļāku ieskatu cilvēku ikdienas dzīvē. Var piekrist to zinātnieku domām, ka Latvijā bronzas laikmeta nemaz nav bijis, bet ka Latvijas senie iedzīvotāji ilgā akmens laikmeta beigās sāka iepazīties ar dzelzs laikmeta lietām.

Vidējā dzelzs laikmeta senlietas.

Dzelzs laikmets.

Latvijā ļoti maz atrasts dzelzs laikmeta agrā posma senlietu. Latvijas iedzīvotājiem dzelzs bij pazīstama, bet tie vairāk lietāja kaula un raga lietas. Kā liekas, viņi dzīvoja pilskalnos un nodarbojās ar medniecību, lopkopību, kā arī, varbūt,

Agrā dzelzs laikmeta senlietas.

ar zemkopību. Zinātnieki domā, ka šie ļaudis piederējuši pie somu ciltīm, kuras dzīvojušas uz ziemeļiem no Daugavas.

Dzelzs senlietas, kas attiecas uz dzelzs laikmeta otro posmu, Latvijā atrodamas jau lielākā skaitā. Sevišķi daudz tādu senlietu, kas attiecināmas uz II. g. s. pēc Kristus. Pēc tam dzelzs senlietu skaits stipri vairojas. Tas liek domāt, ka Latvijā ienākusi kāda jauna tauta, kuru zinātnieki atzīst par senlatviešiem — baltiem.

Somu-ugru kultūra.

Cik var spriest no arhαιologu pētījumiem, tad Latvijas pirmie iedzīvotāji bija somu-ugru ciltis. Kad tās ienākušas un kādas tās bijušas, par to noteiktu ziņu nav. Atrastie kapi (akmens šķirstu un akmens krāvuma kapi), kā arī liķu dedzināšana liecina par somu cilšu atrašanos tagadējā Vidzemē un Igaunijā. Somu ciltis Latvijā ienākušas no austrumiem, pāri Pliskavas ezeram. Parasti akmens šķirstu kapus attiecina uz VIII. g. s. pr. Kristus, un tā tad somu ciltis Igaunijā un Vidzemē dzīvojušas jau sen pirms Kristus dzimšanas. Viņu dienvidus robeža bija Daugava. Šīs ciltis vēl plaši nodarbojās ar medniecību. Akmens krāvuma kapus reti sastop

dzelzē rīkus, pie kam biežāki nažus un ļoti reti šķēpu galus (smailus) un cirvjus, bet zemkopju darba rīkus, piem., sirpjus nemaz nesastop. Romiešu rakstnieks Tācits (I. g. s. pēc Kr.) zīmīgi raksturo somus, saukdams tos par fenņiem. Viņš raksta: „pie fenņiem ir brīnišķa mežonība un briesmīga nabadzība. Viņiem nav ne ieroču, ne zirgu, ne māju. Viņu pārtika ir mežu augi, apģērbs — ādas un guļas vieta — zeme. Viņi rūpējas tikai par šaujamām bultām, kuņas dzelzs trūkuma dēļ asina ar kauliem. Medības vienādi uztur vīriešus un sievietes, jo pēdējās iet visur līdzī un prasa savu laupījuma daļu. Maziem bērniem nav citas pajumtes pret zvēriem un lietu, kā pinumi no zariem, kur paslēpjas arī vīri un sirmgalvj. Šā dzīvot viņiem labāki patik, nekā vaidēt tirumos.“ Bez šaubām, Tācits pats nebij redzējis nedz fenņus nedz viņu dzīvi. Viņš rakstīja saskaņā ar ceļotāju nostāstiem. Bet viņa aprakstītā aina atbilst arhαιoloģiskiem novērojumiem un arī valodniecības datiem. Mednieku kultūra bija zemāka par zemkopju kultūru. Medniecība neļāva ļaudīm ilgi uzturēties vienā vietā. Viņi kļīda pa mežiem un purviem, meklēdami bagātu medījumu. Kad medījums kļuva nabadzīgāks, cilts pārgāja uz citu vietu.

Bet kas dzīvoja Zemgalē un Kurzemē? Zinātnieki apgalvo, ka ap Kristus dzimšanas laiku tur dzīvojušas jau baltu ciltis.

Baltu kultūra.

Par baltu tautām sauc leišus, latviešus, senprūšus un c.*) Viņu senā dzīves vieta senatnē bijusi plašāka nekā tagad. Viņa austrumu robežas sniegušās pāri Dņeprai un dienvidus robeža bijusi Pripeta, aiz kuņas dzīvojuši slavi. Baltu vakaru robeža (ap Kristus dzimšanas laiku) bijusi Visla un ziemeļos to ciltis dzīvojušas līdz Daugavai. Tācits apraksta „estiešus“ (Aestii), ko zinātnieki uzskata par baltu tautām. Viņš raksta: „Suēbu jūra (Baltijas jūra) apskalo estiešu cilšu krastus. Ierašas un apģērbs suebu (ģermāņu) . . . Reti lieto dzelzi, bet bieži rungas. Labību un citus augļus kopj ar lielāko pacietību nekā ģermāņi savā slinkumā. Viņi izmeklē arī jūru un ir vienīgie no visiem, kuŗi lasa dzintaru . . . Rupjš viņš tiek salāsīts, neapstrādāts izvests . . .“ Neapšaubāmi Tācits vēsta par prūšu un kuršu senčiem. Pirmo četru gadu simteņu laikā (pēc Kr.) balti jau dzīvoja visā Latvijas dienviddaļā. Viņi pamazām pārgāja pāri Daugavai, atspieda uz ziemeļiem somus. Baltu ziemeļu robežas bija sekojošas: Auciems, Dzelzava, Ramka (Vid-

*) Galindi, kuŗi dzīvojuši tagad, Kalugas apgabalā, un jātvīngi, kuŗi dzīvojuši uz dienvidiem no leišiem (ap Suvalkiem).

zelē) un Salenieki (Latgalē). Raksturīgi ir baltu kapi: liķus viņi nesadedzināja, bet apraka, kapam viņi uzmeta uzkalniņu, mirušiem deva līdz daudz dzelzs lietu un dažādas rotas lietas (kakla riņķus, piekariņus un c.). Baltu ciltis noteikti nodarbojās ar zemkopību, ko apliecina kapos atrastie zemkopju darba rīki. Balti paši prata atrast dzelzi no purva rūdas un paši kaldināja savus rīkus, kuŗus veidoja pēc savas īpatnējas formas (šaurasmeņa cirvji, naži ar liektu iedzītni.)

Baltu kultūra bija daudz augstāka nekā somu kultūra. Balti bija čakli zemkopji, kas cēla koka mājas un dzīvoja uz vietas savu līdumu vidū. Sadursmē ar somiem balti tos uzvarēja un atspieda uz ziemeļiem. Jaunienemtās vietās balti līda līdumus, cēla mājas un uz kalniem pilis. Tā viņi nocietināja ieņemtās vietas un nelaida somus atpakaļ.

Ap 600. g. pēc Kr. ir notikusi lielāka cilšu pārvietošanās baltu zemēs un baltu dienvidus kaimiņu (slavu) zemēs. Slavi spiedās baltu dienvid-rietumu mītnēs, bet balti spiedās vēl vairāk uz ziemeļiem. Vidzemes ziemeļus balti ieņēmuši ap VII. g. simt. No tām baltu ciltīm, kas apmetās tagadējā Latvijā, sākot no VII. g. s., izveidojās latviešu senciltis: letgaļi, zemgaļi, sēļi un kurši. Šī laikmeta senlatviešu robežas arhαιologi viegli apzīmē, jo libiešu, igauņu un krievu (slavu), t. i. senlatviešu kaimiņu, kapi spilgti atšķiras no senlatviešu kapiem.

Ka ap 600. gadu pēc Kr. ir notikusi lielāka tautu pārvietošanās Latvijas tuvumā un pašā Latvijā, liecina izrakumi. Dažās vietās*) Latvijā atrasti lieli ieroču noguldījumi. Vienā vietā atrasti apm. 1200 dzelzs priekšmeti un to starpā 658 šķēpu un bultu smaili, 185 cirvji un 9 zobenu fragmenti. Pilskalni labāk nekā agrāk nocietināti. Parādās jau pilskalnu terrases un vaļņi. Kapi novietoti pilskalnu tuvumā, kas liecina par to, ka iedzīvotāji turējās apcietināto pilskalnu tuvumā, jo bieži draudēja briesmas.

Ar kādām tautām šajā laikmetā (VII. g. s.) latvieši cīnījās? Protams, bija jācīnās ar somiem, kuŗu agrākās zemes latvieši bija ieņēmuši. Tajā laikmetā notika slavu tautu pārvietošanās. Baltiem bija jāatsit slavu uzbrukumus un jāapmetas uz pastāvīgu dzīvi.

Sakarā ar latviešu ienākšanu tagad. Latvijā iesākās latviešu kultūras iespaids uz somiem, kuŗu kultūra bija zemāka par baltu. No baltiem, resp. latviešiem, somi iepazinās ar labi attīstītu zemkopību. Dzelzs darba rīku pagatavošanu un dzelzs lietāšanu somi patapināja no latviešiem.

---

*) Koku muižā, Vecmoku un Kaļna muižās.

Senlatvieši.

Ap VII. g. s. latvieši uz pastāvīgu dzīvi apmetās tais vietās, kur tagad mēs, latvieši, dzīvojam, t. i. Latvijā. Tautas dzīve un kultūra turpināja veidoties uz veciem baltu kultūras pamatiem. Senlatvieši dalījās ciltis. Visām ciltīm bija viena valoda un ticība, kaut gan arī šajā ziņā katras cilts apgabalā bija savas īpatnības kā izrunā, tā ticībā un ierašās. Senlatviešu ciltis bija sekojošas: kurši, zemgaļi, sēļi un letgaļi (latgaļi). Visas viņas bija zemkopju ciltis un sakarā ar to viņu kultūra bija zemkopju kultūra. No VII. g. s. līdz XIII. g. s. šīs ciltis bija brīvas un patstāvīgas, kas deva viņām iespēju veidot arī brīvu un patstāvīgu kultūru. Apmēram seši gadu simteņi (no VII. līdz XIII. g. s.) bija pietiekoši ilgs laikmets, lai izveidotu kaut ko īpatnēju un vērtīgu kultūras ziņā. Senlatvieši bija pietiekoši apdāvināti, enerģiski un darbīgi. Ziņas par senlatviešu kultūru var iegūt no diviem avotiem: 1) arhaioloģijas un 2) rakstiem. Arhaiologi ir sakrājuši diezgan daudz materiālu, kas dod drošu liecību par senlatviešu dzīves vietu, nodarbošanos un kultūras līmeni. Rakstu ziņas par senlatviešiem sastopamas citu tautu chronikās un sevišķi divās vācu chronikās: 1) Latviešu Indriķa un 2) Rīmju chronikā, kurās sarakstītas XIII. g. s. Par nožēlošanu, šo chroniku sarakstītāji interesējās par vācu iekarojumiem un uzvarām latviešu zemē, bet maz par latviešiem. Tāpēc materiāli par latviešu kultūru izkaisīti un niecīgi. Tie jāvāc kopā un jākārt, lai no tiem varētu iegūt kaut cik sakarīgas un noteiktas ziņas par mūs interesējošo jautājumu. Dažas ziņas varam iegūt no skandinavišu (normaņu-vikingu) teikām, kaut gan jāzina, ka teiku materiāls ir ne visai drošs un pamatīgs.

Senlatviešu dzīves vieta.

Minētie materiāli dod iespēju noteikt senlatviešu dzīves vietu.

Kurši dzīvoja tagadējā Kurzemē gar Baltijas jūrmalu. Viņi dzīvoja Bārtas, Ventas-Abavas un Usmas ezera apvidos. Viņu robežas bija sekojošas: ziemeļos Kolkas rags un Ovīžu tuvākā apkaime, dienvidos Nemunas upe un Kuršu joma, austrumos — Džūkste un Ciecere un vakaros — Baltijas jūra. Kuršu galvenā nodarbošanās bija zemkopība. Viņu jūrmalnieki bija izcili jūrnieki, tirgotāji un sirotāji. Ar saviem tirdzniecībai un sirošanai piemērotiem buņu kuģiem viņi apciemoja Gotzemi (Gotlandi), Zviedrijas un Dānijas piekrastes. Z e m -

gaļi dzīvoja ap Lielupi un tās pietekām. Viņi nodarbojās ar zemkopību un lopkopību. Auglīgais Zemgales lidenums deva viņiem labu ražu, kāpēc viņi bija labi pārtikuši un stipri vīri. Chronikas raksturo zemgaļus kā dūšīgus kara vīrus. Lielupes grīvā zemgaļiem bija sava osta.

Sēļi dzīvoja gar Daugavas kreiso krastu. Viņi nodarbojās ar zemkopību, lopkopību un zveju. Viņu tirgotāji brauca pa Daugavu. Sēļu kultūra bija ļoti tuva latgaļu kultūrai.

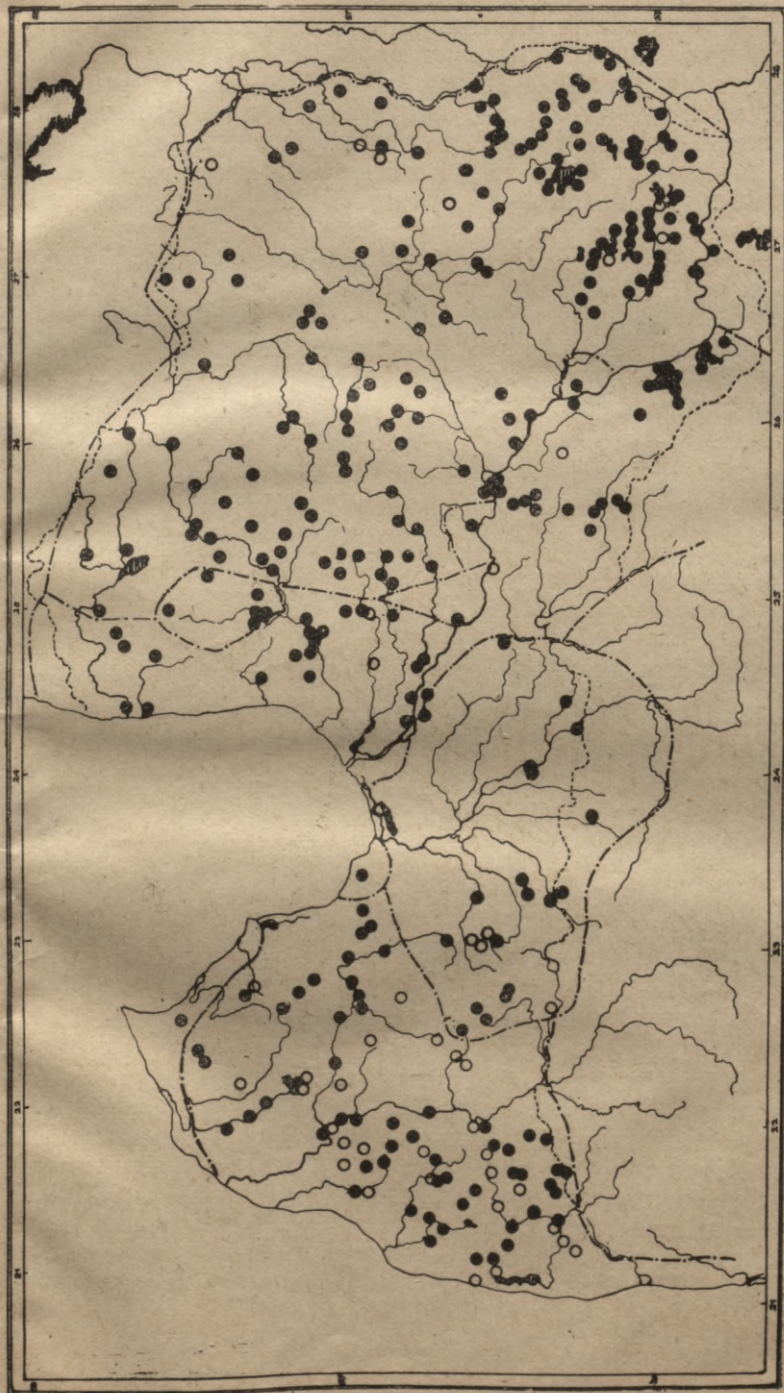
Latgaļi ieņēma visu tagadējo Latgali un Vidzemes austrumu pusi. Viņu robežas bija sekojošas: dienvidos — Daugava, ziemeļos — tagad. Igaunijas robeža, austrumos līdz Zilupei (tagad. Krievijas robeža) un vakaros — līnija no Burtnieku ezera līdz Aizkrauklei. Latgaļi bija čakli zemkopji un labi karotāji.

Ziemeļos no kuršiem un vakaros no latgaļiem dzīvoja somu cilts — lībieši. Ieņemdami Lielupes grīvu, zemgaļi pāršķēla šo cilti divās daļās. Aizkraukles un Straupes apgabalos dzīvoja latgaļi un lībieši vienkopus. Tā kā latgaļi Vidzemes daļā un kurši Kurzemes daļā spiedās lībiešu zemēs un tā kā senlatviešu kultūra bija augstāka par somu-lībiešu kultūru, tad lībieši ar laiku pārlatvojās. Izrakumi liecina, ka lībiešu kultūra stipri atšķirusies no igauņu kultūras, kaut gan abas tautiņas piederēja pie somu tautu saimes. Lībieši nodarbojās ar zemkopību un biškopību. Jūrmalas lībieši tāpat, kā kurši, bija veikli jūrnīki, tirgotāji un sirotāji. Lībiešu zemēs atrastās senlietas liecina par viņu turību.

No VII. līdz XIII. g. s. Senlatvijā bija izveidojušās sekojošas valstis: Latgale, Zemgale, Kursas, Sēlija, un Lībija. Nav šaubu, ka minētās valstiņas savā starpā karoja un ka viņu sirotāji gāja uz tuvākiem kaimiņiem laupīt, bet radniecīgās leišu valstiņas un svešinieki: igauņi un tagadējo krievu senči — slavu cilts (kriviči), uzbruka senlatviešu valstiņām. Tādi bija to laiku tikumi un parašas.

Senlatviešu satiksme ar citām tautām.

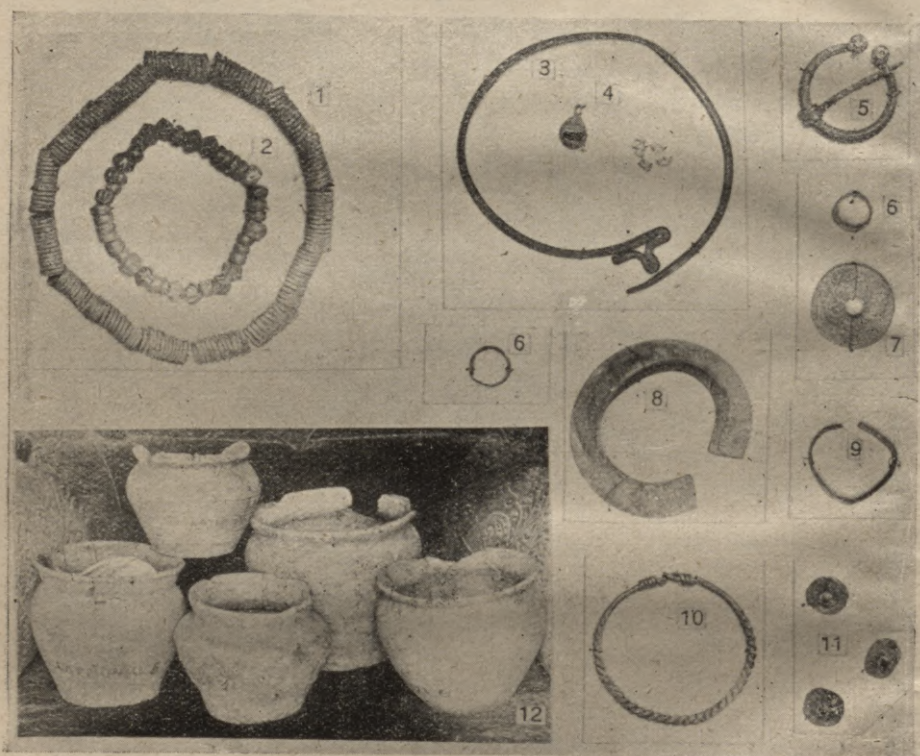
Senlatviešu kaimiņi bija tās pašas tautas, kas tagad dzīvo aiz Latvijas robežām. Aiz Kursas, Zemgales un Sēlijas dienvidus robežām dzīvoja leiši. No VII. līdz XIII. g. s. leišu valstiņu kultūra maz vēl atšķīrās no senlatviešu. Leišu un latviešu valodas tos laikos vēl tik stipri neatšķīrās, kā tagad tās atšķiras viena no otras. Sakari starp radniecīgām tautām bija pastāvīgi un dzīvi. Ir zināms, ka sēļu un leišu attiecības bijušas draudzīgas. Vācu ienākšanas laikos (XIII. g. s.) leiši bieži nāca palīgā gan zemgaļiem, gan kuršiem. Tomēr gar leišu robežām sēļiem, zemgaļiem un kuršiem bija savi pilskalni, kas

Latvijas pilskalni un zemes vēla dzelzs laikmetā.

liecina par aizsardzību no kaimiņu uzbrukumiem, jo leišu sirotāji nekautrējās iet uz brāļu zemi laupīt.

Sēlijas un Latgales austrumu kaimiņi bija krievi. Kaut gan latvieši un krievi pieder pie indoeiropiešu tautu saimes, bet šķirtā dzīvē dažādās zemēs atsvešināja šīs tautas un viņu valodas. Mēs zinām, ka ap 600. gadu slavi sāka apdraudēt baltu zemes un atspieda baltus no Dņepras. Gar Dņepru slavu cil-

Krievu senlietas, atr. Latišonkos.

tis pamazām virzījās uz ziemeļiem somu zemēs. IX. g. s. slavi bija sasnieguši Ladogas ezera krastus. Tās slavu ciltis, kas ieņēma Polockas un Pliskavas novadus, nāca sakaros ar sēļiem un latgaļiem. To slavu cilti, kas pienāca pie sēļu un latgaļu robežām sauca par „krivičiem“. Kriviču vārdu latvieši pārveidojuši un iznācis vārds „krievi“. Šo vārdu latvieši lietā attiecībā uz visiem austrumu slaviem, kuri tagad sevi sauc par „russkije“. Tā kā krievi, atspiezdami somus, nāca kā iekaro-

tāji, tad viņi uzbruka arī latgaļiem un sēļiem. Raksturīgi, ka pilskalnu skaits gar krievu robežām gan Latgalē, gan Sēlijā daudz lielāks, nekā gar leišu un igauņu robežām. Tas skaidri liecina par nīknām cīņām, kas ilgi norisinājās starp latviešiem un krieviem. Izrakumi gar krievu robežām liecina, ka līdz X. g. s. krievu kultūra nav bijusi augstāka par latviešu kultūru. Krievu kapos dzelzs un bronzas lietu daudz mazāk nekā latviešu un libiešu kapos. Kapu vairums atstāj noteikti nabadzīgu iespaidu un liecina, ka krievi nav bijuši turīgi. Dažas krievu bronzas lietišas (aproces un saktas) atdarina latviešu paraugus un taini visbagātākos kapos inventārs noteikti apliecina latviešu iespaidus. Bet kad X. g. s. radās apvienotā krievu valsts un krievi sāka pieņemt kristīgo ticību no augsti kultūrālās Bizantijas, kād pašiem krieviem sāka veidoties savī kultūras centri, kā Kijeva un Novgoroda, tad apstākļi mainās. Krievu valsts dibinātāji bija normāņi. Viņi nepārtrauca sakarus ar savu agrāko tēviju — Skandināviju. Latvijas tuvumā atrodos krievu pilsētas: Polocka, Pliskava, Novgoroda un Somļenska kļuva par svarīgiem tirdzniecības centriem, kuriem bija nepieciešama satiksme pa Baltijas jūru. Vecākais un svarīgākais ceļš gāja pa Daugavu. Latvijā atrastas daudz svešzemju naudas (arabu, bizantiešu, anglo-sakšu, dāņu un vācu) no VIII. līdz XII. g. s. Tas liecina, ka Daugavas ceļš tika dzīvi izlietāts tirdzniecības nolūkos. Pēc tam, kad Krievijā nostiprinājās normāņu dibinātā valsts, krievu valdnieki centās iegūt savā rīcībā Daugavas ceļu. XII. g. s. krievi bija uzcēluši divas pilis pie Daugavas: Koknesi un Jersiku. Pliskavieši bija ieguvuši pieeju pie Gaujas ceļa. Latgaļi un sēļi, saprotams, nīkni cīnijās par savu zemi un patstāvību, bet tomēr nav spējuši pretoties Pliskavas un Polockas krievu pārspēkam. Kad 1106. g. Polockas kņazs (kungs) ar lielu armiju mēģināja iekarot Zemgali, viņš cieta lielu izeiksmi; krievi bij zaudējuši 9000 kareivjus. Zemgali un kurši bija pilnīgi brīvi no krievu varas. Kas attiecas uz libiešiem, latgaļiem un sēļiem, tad tie ir maksājuši krieviem nodevas. Nodevu maksāšana tos laikos vēl nenozīmēja patstāvības un brīvības zaudēšanu. Latgaļi, sēļi un libieši vienkārši atpīrkās no krievu sirotāju uzbrukumiem. No krievu centriem latviešu zemē sāka ierasties krievu ticības misionāri. Austrumu un ziemeļu latvieši iepazinās ar kristīgo ticību vispirms no krieviem. Par to liecina ticības terminoloģija, piem., vārdi: kristīt, baznīca, zvans, pagasts, svēts, grēks, gavēt un c. Kapos arhāiologi atrod daudz krustveidīgu piekariņu, pat dažu svēto attēlus (piem. sv. Jura). Zinātnieki izteic domas, ka Tālavā (Trikates novads Vidzemē)

A. Pommers, Latvijas vēsture.

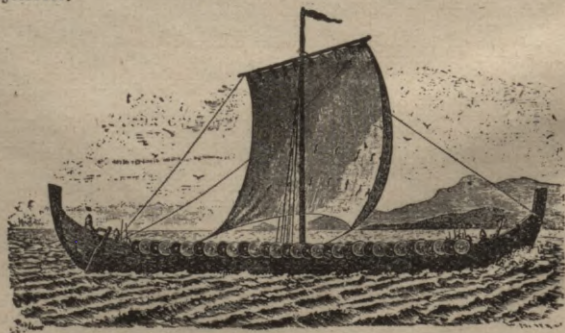
2

Vija Lāča Latv. PSR
VALSTŠ BIBLIOTĒKA

74-6.483

bijusi krievu baznīca. Krievu baznīcas, bez šaubām, bija Koknesē un Jersikā, t. i. krievu pilis, pie kurām bija mazas pilsētiņas. Ja krievi būtu tiešām valdījuši Latgalē, Sēlijā un Lībijā, tad viņi būtu piespieduši visus minēto zemju iedzīvotājus pieņemt krievu ticību (pareizticību), bet tas nav noticis. Ja salīdzina vēlā dzelzs laikmeta senlietas ar pierobežas krievu senlietām, tad jūtama ne tikai senlatviešu lielāka turība un greznums, bet pat latviešu iespaids pārsvars pār krievu materiālo kultūru. Tikai no XII. g. s. krievu iespaidi kļūst ievērojami un sāk pārspēt latviešu iespaidus.

Ziemeļos senlatviešu kaimiņi bija tās somu ciltis, no kurām vēlāk izveidojās tagadējā igauņu tauta. No latviešu ciltīm tieši kaimiņos ar igauņiem dzīvoja latgaļi. Mēs jau zinām, ka latgaļi bija ienācēji Vidzemē. Viņi atspieda somu ciltis (igauņu senčus) uz ziemeļiem. Šī atspiešana nebij labprātīga. Tā kā latgaļi bija kultūrālāki par somiem, tad somiem bija jāatkāpjas. No Latviešu Indriķa hronikas mēs zinām, ka latgaļu un igauņu attiecības bijušas naidīgas. Kaut gan šīs tautiņas jau daudz gadu simteņus dzīvoja kaimiņos, tomēr vecais naidis nebij piemirsts. Valodnieki liecina, ka daudz latviešu vārdi pārgājuši somu valodās. Pārgājuši sevišķi tie vārdi, kas apzīmē kultūras ieguvumus. Somi patapinājuši no latviešiem tīri vienkāršus vārdus, kā: ceļš, cirvis, dārzs, darva, kakls, cepure, cimds, kurpe, malka, mežs, pirts, ragavas, rati, siens, slota, dievs un c. Protams, somi patapināja ne tikai vārdus. Igauņi tomēr bija čakli un apdāvināti latviešu skolnieki, jo aprakstāmā laikmeta beigās (XII. g. s.) viņu kultūra bija sasniegusi to pašu līmeni, kādā atradās latviešu kultūra. Igauņi nodarbojās ar zemkopību, lopkopību un jūrniecību. Ka igauņi XII. g. s. bija turīgi, par to liecina Latviešu Indriķa vēstījumi, ka pat leišu sirotāji gājuši cauri Latvijai uz Igauniju un atgriezušies no igauņu zemes ar lielu laupījumu.

Vikingu kuģis.

Senlatvieši bieži sastapās arī ar aizjūras kaimiņiem — normāņu vikingiem (skandināviešiem). Mēs zinām, ka kurši un libieši paši brauca tirgoties un sirot uz aizjūras zemēm. Bet arī aizjūras normāņi apciemoja Senlatviju. Normāņi mēdza braukt tieši uz pašu Senlatviju un arī pa Daugavu cauri tai. Kad normāņi pietājas pie senlatviešu ostām un tirgus vietām, viņi parasti noslēdza ar vietējiem iedzīvotājiem miera līgumu uz pusmēnesi vai mēnesi un mierīgi tirgojās, bet ja normāņi redzēja, ka laupīšana vai sirošana var izdoties, tad viņi sāka sirot. Pret šiem aizjūras kaimiņiem senlatvieši bija sevišķi uzmanīgi.

Senlatviešu materiālā un saimnieciskā kultūra.

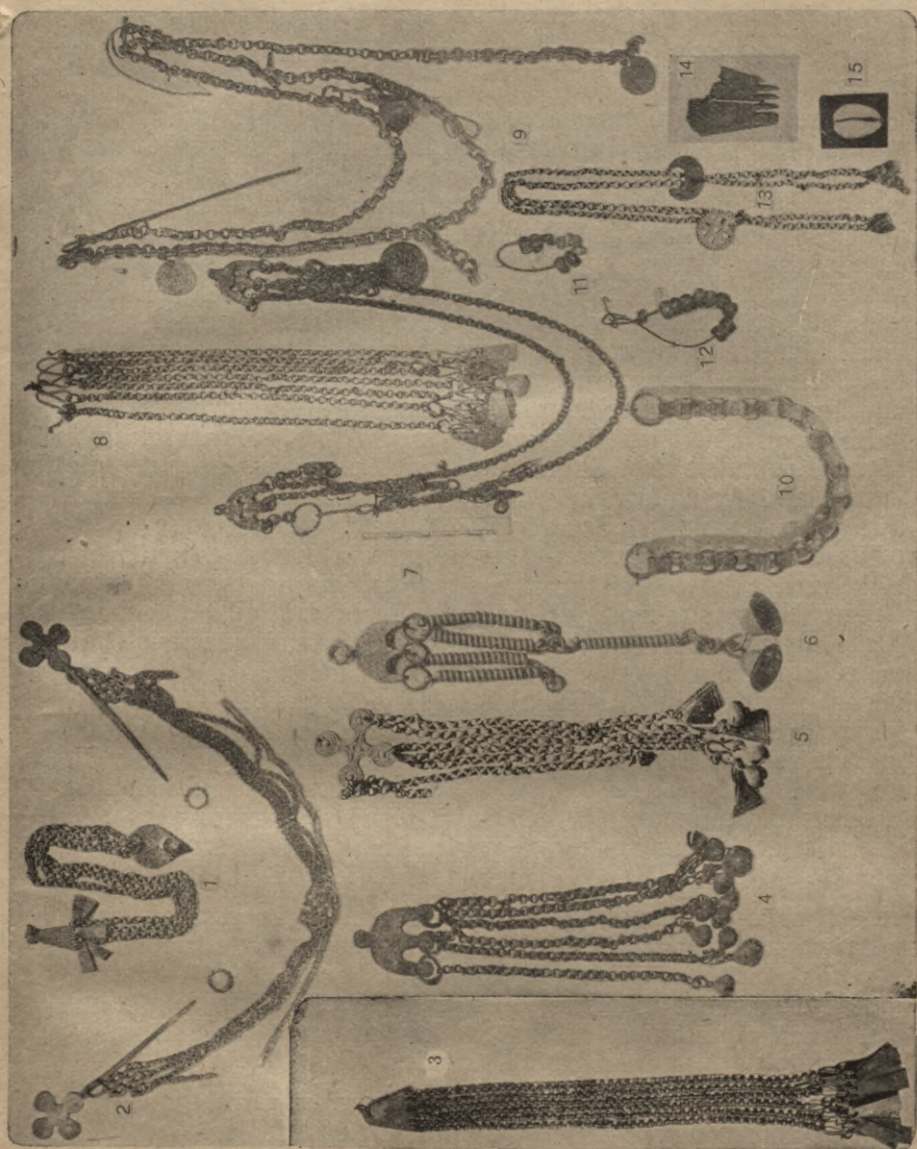
Kad mēs runājam par tautas nodarbošanos un saimniecību, tad jārunā par tautas darbiem, darba rīkiem, mājām, apģērbu, turību un saimniecību, t. i., materiālo kultūru. Visdrošākās ziņas par senlatviešu materiālās kultūras attīstību no VIII. līdz XIII. g. s. varam iegūt no arhaioloģijas. Chronikās par šo jautājumu nav daudz ziņu.

Galvenā senlatviešu nodarbošanās bija zemkopība. Senlatvieši bija čakli zemkopji. Zemkopības darbs tos laikos bija ļoti grūts, jo zemkopjiem bija daudz jācīnās ar mežu. Lauku ierīkošanai mežs bija jāizcērt, koki un krūmi jānovāc, celmi ar cilvēka spēkiem jāizlauž un jāsadedzina viss nederīgais koka materiāls, krūmi, zari un saknes. Tā tad jānolīž bija lidums un jāiztīra „tīrumis“. Tad tikai radās lauks. Lidumā labība ļoti labi auga, vismaz pirmos desmit gadus, jo sadedzināto koku pelni noderēja kā labs mēslojums. Kad lauks kļuva neauglīgs, tad to atstāja atmatā. Par kūts mēslu lietāšanu un, sakarā ar to, par trīslauku lauksaimniecību Senlatvijā ziņu nav, bet ja ņem vērā ziņas par senlatviešu turību un labām druvām, tad jādomā, ka līdzās ar lidumu sistēmu pastāvēja arī trīslauku sistēma. No senlatviešu lauksaimnieku darba rīkiem jāmin: koka arklis ar dzelzs lemesi, koka ecēšas, kapļi, cirvji, sirpjī un izkaptis. Izrakumos kapļi atrasti reti, biežāki tie sastopami Zemgalē. Tā tad arklis bija izskaudis kapļi. Kursā un Zemgalē lietāja izkaptis un sirpjus, bet Sēlijā un Latgalē tikai sirpjus. Katram saimniekam bija savi kokasu rati un ragavas. Galvenais zemkopju palīgs darbā bija zirgs. Senlatviešu ciemos un sētās lopkopība bija ļoti nostādīta. Senlatvju mājlopi bija zirgs, gov, kaza, aita, cūka un suns un māļputni: vista, pīle un zoss. Viss tas liecina par senlatviešu turību. Galvenās mājlopu kopējas bija sievietes. Zemkopība deva labību, bet mājlopi un māļputni gaļu.

Vēlā dzelzs laikmeta cirvji, izkaptis, piesis, iemauktu apkalumi un dzelzis.

Senlatviešu blakus nodarbošanās bija medniecība, zveja un dravniecība. Medniecība deva tautai ne tikai meža zvēru gaļu, bet arī dažādas zvērādas, kas noderēja kā labākais maiņas līdzeklis. Svešzemju tirgotāji labprāt mainīja savas aizjūras preces: sāli, dzelzi, bronzu, sudrabu un vadmalu, pret dažādām zvērādām, piem., caunu, ūdru, lapsu, sesku, vāveru, lāču un c. ādām, ko viņiem piedāvāja senlatvieši. Maiņai noderēja vaski un medus, ko deva lielās senlatvju dravas. Aizjūras tirgotāji ņēma pretī arī labību.

Vēla dzelzs laikmeta rotas lietas.

Katram senlatvietim vajadzēja prast dažādus amatus. Lauksaimniecības darba rīkus pagatavoja paši lauksaimnieki, jo tos laikos Latvijā nebija ne pilsētu, ne miestu, kur parasti dzīvo amatnieki un tirgotāji. Visu nepieciešamo pagatavoja

paši zemkopji. Vienīgais senlatviešu amatnieks bija kalējs, kas prata rīkoties ar metālu un pagatavot no tā vajadzīgās lietas.

Virieši valkāja par galvu uzmaucamus vilnas svārkus ar gaŗām piedurknēm. Svārku apkakli un piedurknes mēdza izrotāt ieaustām vai izšūtām bronzas vijīņām. Apkakles izgriezumu sasprauda ar pakavveidīgu saktu un svārkus apjoza ar ādas jostu. Veļa un bikses bija nātnas. Kājas āva ar vilnainiem autiem, virs kuŗiem mauca ādas apavus. Galvā senlatvieši nēsāja ādas cepures, apšūtas 3—4 bronzas vijīņu rindām. Ziemā tie tinās zvērādās, piem., lāčādās. Viriešu rotas lietas bija gredzeni, aproces, ar bronzu apkaltas jostas un saktas. Sieviešu tērps bija daudz daiļāks un bagātāks. Balts līnu kreklis ar gaŗām piedurknēm, vilnas brunči (vārbūt brūni), balti vilnas kājauti un ādas apavi ar zvārguli un bronzas vijīņām. Kreklu sievietes saprauda ar saktu, apjozās ar jostu, pie kuŗas labā pusē karājās vārpsta vārpšanai, kreisā — nazis, atslēga un dzirkles. Senlatviešu mātes un meitas labprāt lepojās ar villainēm (sagšām), kuŗas izrotāja bronzas vijīņām un riņķīšiem. Galvā lika jaunavas vainadziņu un sievas micī. Grezns bronzas vainadziņš, krūšu važiņu rota, kakla rotas, aproces un gredzeni „spīdēt spīdēja“ un visvisādi piekariņi līdz ar zvārgulišiem „skanēt skanēja“. Aušana, vārpšana un apģērbu pagatavošana (šūšana) bija sieviešu darbs. Visievērojamākās audējas, cik var spriest no izrakumiem, bija Latgalē un Sēlijā. Par Zemgali un Kursu ziņu mazāk. Rakstūrīgi, ka ne skandināvieši, ne ģermāņi, ne slāvi nekad nemēdza ieaust bronzas izrotājumus (vijīņas) savā tērpā. Šis paradums bija īpatnējs latviešiem un liecina par aušanas augsto tehniku.

Metāla rotas lietas, t. i. vijīņas, saktas, gredzenus, aproces, važiņas un kakla rotas, kā arī ieročus un dzelzs darbarīkus pagatavoja kalēji, kuŗi bija vienīgie senlatviešu speciālisti-amatnieki Senlatvijā. Katrā novadā bija savi ieslavēti meistari-kalēji, pie kuŗiem mācījās jaunekļi. Senlatvieši ļoti cienīja savus kalējus. Izrakumi liecina par kalēju amata tehnikas augsto pakāpi un par viņu labo un smalko gaumi.

Dzelzs lietas senlatviešu kapos arĥaiologi atrod ļoti daudz. No dzelzs darināja zobenus, dunčus, nažus, cirvjus, šķēpu un bultu smaiļus, dzirkles, adatas, iemauktu dzelzis un piešus. Katra pieauguša un vesela senlatviešu vīra pienākums bija iet karā, kāpēc katrā mājā bija ieroči. Katram kareivim bija savs šķēps, zobens, cirvis, duncis, bultas ar stopu un koka vairogs. Kursā, piem., vairogī bija darināti no 2 baltiem dēļiem. Bagā-

tākie senlatvieši lika izrotāt savus zobenus ar bronzas vai sudraba apkalumiem un zelta rakstiem. Kareivji lietāja arī resnas koka rungas.

Latviešu ieroči (zobeni un naži).

Kā jau arāk atzīmēts, tad visi senlatvieši prata amatus. Vīriešiem bija jāprot mājas celt. Tā kā senlatvieši savas ēkas cēla tikai no koka, tad izrakumi maz var vēstīt par senlatviešu būvniecību. No visiem materiāliem var izlobīt tikai to, ka senlatvieši savas ēkas nesadalīja vairāk telpās un nesablīvēja tās.

kopā zem viena jumta. Katrai vajadzībai bija sava ēka. Ēkas bijušas sekojošas: nams, pirts, klēts, kūts, maltuve, gubenis, rīja un pagrabs. Būvniecībā izlietāja divus būvēšanas veidus: veco — stāvbaļķu būves un jaunāko — guļu baļķu būves. Nams bija vientelpu būve ar zemām sienām, bez griestiem, ar ugunsķuru klona vidū pretim ieejai. No krieviem latvieši iemācījās mūrēt krāsnis. Mūrēšanas materiāli bija: akmeņi un māls. Namu ar krāsni sauca no krieviem patapinātā vārdā istaba. Durvis namos bija ar augstiem sliekšņiem un zemu palodu, jo tādas durvis nelaida laukā daudz siltā gaisa un arī nelaida istabā daudz auksta gaisa. Lodziņi bija mazi. Sienas namā bija melnas, nokvēpušas. Līdzīga namam bija pirts. Tikai pirtis bija mazākas par namiem. Pirts noderēja kā dzīvošanai, tā arī tajās mazgājās. Ļoti svarīga ēka bija klēts. Klēti senlatvieši glabāja savu ražu un mantas. Klēts bija vistīrākā ēka, kur vasarā gulēja jaunatne. Klētis bija ierīkotas augšēja istaba it kā otrā stāvā, virsbūvē, kurā paslēpās pēkšņa ienaidnieka uzbrukuma gadījumā.*) Klēts piederums bija lievenis. Pārējās ēkas bija patstāvīgas un noderēja dažādām saimniecības vajadzībām. Vācieši chronikās atzīmē latviešu labo paradumu žāvēt labību, kāda labāk uzglabājoties un labāk dīgstot nekā Vācijā.

No tautsaimniecības viedokļa skatoties, Senlatvijā pastāvēja naturālā saimniecība, kurās galvenā pazīme ir tā, ka pati tauta ražo visu nepieciešamo. Līdzās ar naturālo saimniecību atzīmējama maiņa. Senlatvieši mainīja savus ražojumus gan savā stārpā, gan ar svešzemju tirgotājiem. Naudu senlatvieši pazina, jo Latvijā atrasts daudz svešas naudas gabalu. Bet paši latvieši savu naudu nekala un nauda kā maiņas līdzeklis latviešu dzīvē vēl netika lietāta.

Izrakumi skaidri liecina, ka senlatvieši bija turīgi ļaudis, kas prata čakli strādāt, ražot labas preces, gērbties ne tikai silti, bet arī glīti un ar gaumi un dzīvoja pārticībā. Materiālās kultūras ziņā senlatvieši nebija tālu iepakāļi palikuši vāciešiem. Vāciešu pārrakums bija tikai tai ziņā, ka viņiem bija pilsētas un viņi prata celt mūra ēkas, bet šo mākslu viņi paši bij aizņēmušies no romiešiem. No tīri latviskām ciltīm, t. i. kuršiem, zemgaļiem, sēļiem un latgaļiem, atšķīrās libieši. Viņi bija somi, kuri pamazām piesavinājās latviešu kultūru un arī latviešu valodu. Par libiešu materiālo un saimniecisko kultūru var spriest no izraktām senlietām, kurās uzrāda raksturīgu atšķirību no latviešu senlietām. Libiešu senlietas formas un rakstu

*) Skat. Skalagrimesona teiku.

Vēlā dzelzs laikmeta lībiešu senlietas.

ziņā tuvas citu somu cilšu, sevišķi karēļu, senlietām. Interesanti atzīmēt, ka lībiešu senlietas atšķiras arī no igauņu senlietām, kas liek domāt par to, ka lībieši piederēja pie citādas somu cilšu grupas nekā igauņi. Lībiešu kapos ļoti daudz bagātu važiņu rotu, kurās piekārtas pie bruņrupuču saktām. Viņiem bija gaŗi zobeni ar izrotātu spalvu. Zobenu makstis un šķēpu smailu uzmavi izrotāti sudraba un zelta apkalumiem, kas liecina par lībiešu dzīviem sakariem ar skandinaviem. Pretēji latviešu ģeometriskiem izrotājumu rakstiem, lībiešu rakstos iemīļoti augu motīvi. Lībieši, tāpat kā latvieši, bija centīgi un labi zemkopji un viņu jūrmalnieki bija drošsirdīgi jūrnieki, kas brauca pa jūru kā tirgotāji un sirotāji. Tāpat kā kurši, viņi brauca uz Skandināviju. Lībieši bija labi pārtikuši un, varbūt, pat bagāti.

Senlatviešu sabiedriskā un politiskā kultūra.

Senlatviešu sabiedriskā iekārta balstījās uz diviem pamatiem: viens bija vecu vecais baltu (arī visu indoeiropiešu) radniecības apziņa un otrs, jaunākais, mantas nevienādība. Uz radniecības apziņas pamata senlatvieši dalījās ģimenēs, dzimtās un ciltis. Ģimenes dzīves un tās iekārtas noteicējs bija ģimenes tēvs, kas vadīja saimniecību un rikoja savus ģimenes locekļus darbos. Latviešu ģimenēs līdz mūsu laikiem pastāv vecās, labās un sirsnīgās attiecības. Tēvs vadīja lauka darbus un vīriešu darbus, māte vadīja sieviešu darbus un mājas saimniecību. Nekur nav ziņu un norādījumu par to, ka latviešu tēvam būtu bijušas tiesības spriest nāves sodu saviem ģimenes locekļiem. Tomēr bērni bija paklausīgi un padevīgi tēva un mātes spriedumiem un rīkojumiem. Kad pieaudzis dēls vai meita aizgāja no ģimenes un iesāka patstāvīgu dzīvi, viņi nepārtrauca sakarus ar tēvu, māti, brāļiem un māsām. Viena tēva dēli un meitas, dēlu dēli un meitu dēli un meitas sastādīja dzimtu (ģinti). Ja mēs vēl tagad dzirdam izteicienus: „mūsu dzimtā tas ir parasta lieta“, vai „mūsu dzimtā tāds noziegums nav pieredzēts“, tad tie ir veco dzimts attiecību un parašu atliekas. Pie dzimtas vectēva griezās jaunākie locekļi pēc padoma un viņu strīdu un ķildu likvidēšanas. Cilts bija vislielākā senlatviešu apvienība, kas arī balstījās uz radniecības apziņas pamatiem. Cilts locekļi atminējās, ka senatnē viņi cēlušies no viena senča. Cilts locekļiem bija vienāda valodas izloksne un vienādas parašas, tikumi un ticība. Valodas ziņā zengāļi stāvēja tuvāki latgaļiem nekā sēļiem un kuršiem. Paradumu ziņā ciltis atšķirās viena no otras, piem., kurši dedzināja savus mirušos, bet pārējās latviešu zemēs uguns kapi ļoti reti sastopami.

Apģerbu pagatavošanas un māju būves ziņā arī manāma starpība starp ciltīm. Katra cilts vēstures laikos ieņēma plašu apgabalu, kāpēc pastāvīga satiksme miera laikos bija apgrūtināta. Tikai kara laikā vienas cilts locekļi sanāca kopējā kara pulkā un kaujā centās uzturēt savas cilts godu un slavu. Senlatviešu sabiedrībā nomanāmi jauni dalīšanas pamati, kas balstījās jau uz mantas un sabiedriskā stāvokļa dažādībām. Var jau manīt kārtu satversmes iezīmes. Sabiedrības augšējais slānis bija k u n g i. Nākošais slānis bija l a b i e š i. Tad nāk pats lielākais slānis z e m t u r i — saimnieki, kuŗiem bija sava zeme un saimniecība. Pēc saimniekiem nāk neliela k a l p u k ā r t a, kuŗas locekļiem nebija zemes, bet kuŗi kalpoja augstāko slāņu — kārtu saimniecībās par atalgojumu. Pēdējais, zemākais slānis bija v e r g i. Vergus senlatvieši ieguva karā kā gūstekņus, sīrojumos kā laupījumu, pirka tos un vergu stāvoklī, varbūt, nokļuva tie brīvie ļaudis, kuŗi parādu un noziegumu dēļ bija notiesāti. Sadzīve latviešu sabiedrībā bija tomēr demokrātiska. Iedzīvotāju kārtas vēl nebija noslēgušās cita no citas, bet atšķīrās tikai mantas un sabiedriskā stāvokļa ziņā. Kungiem un labiešiem bija lieli lauki un dzīvoja viņi nocietinātās pilīs. Nebrīvi bija tikai vergi, kuŗu skaits nebija liels. Latviešu kapu raksturs un saturs apliecina, ka senlatviešu kārtas vēl nebija noslēgušās cita no citas, jo nav sevišķi bagātu un nabadzīgu kapu, pie kam turīgo kapi nav nošķirti no nabadzīgo kapiem tā, kā to var redzēt pierobežu krievu kapos. Tomēr uz radniecības apziņas dibinātās sabiedrības attiecības jau sāka izīrt.

Bez šaubām, ar laiku atsevišķas kārtas būtu nošķīrušās un noslēgušās cita no citas tāpat kā Vācijā, Francijā un citur, ja latviešu kultūras attīstību XIII. g. simtenī nebūtu pārtraukuši vācieši. Atzīmēto senlatviešu dalīšanos kārtās veicināja senlatviešu valšķu dabīnāšanās. Valsts ir augstākā un stiprākā sabiedrības forma, kuŗu spēj radīt tikai kultūrālās tautas. Senlatviešu pastāvīgie kuŗi ar kaimiņiem piespieda tos pārveidot savas cilts par valstīm. Valsts veidošanās process Senlatvijā bija iesācies. Rūpīgi savācot visas ziņu druscīņas, kas izkaisītas chronikās un spriežot pēc pilskalnu grupējumiem, var atzīt, ka Latvijā pirms vācu ienākšanas (XII. g. s.) bija vismaz piecas patstāvīgas valstiņas: Kursā, Zemgale, Sēlija, Latgale un Lībija. Ja pēdējās trīs nespēja pilnīgi atturēt pastāvīgos uzbrukumus no Polockas un Pliskavas krievu puses un bija spiestas reiz reizēm atpirkties ar nodevām no krievu uzņēmšanās, tad tomēr savas valsts iekšējā dzīvē tās bija patstāvīgas. Kursā un Zemgale bija pilnīgi patstāvīgas valstiņas. Vācu ienākšanas

laika sākumā (XIII. g. s. sākumā) Zemgalē valdīja lielkungs Viestarts. Viņa valsts (Zemgale) bija labi noorganizēta, par ko dod liecību tas, ka zemgaļi visu XIII. g. s. spēja cīnīties ar labi noorganizētiem vāciešiem. Zemgale dalījās vairāk novados. Katra novada priekšgalā atradās kungs, kurš pārvaldīja savu novadu no savas pils. Pēc kunga nāves viņa vietu ieņēma viens no viņa dēliem, bet pārējie dēli iegāja labiešu kārtā. Kam no labiešu dēliem nebija ko no tēva mantot, ja trūka iekoptu muižu, tad tas iestājās sava kunga „kaŗa draudzē“, t. i. kaŗa spēkā, kas sargāja kunga pili un gāja kopā ar kungu sirojumos. „Kaŗa draudze“ bija kaŗa spēka kodols kaŗa laikā, kad visi brīvie latvieši, kas spēja nest ieročus, ieradās pie sava novada kunga. Visu Zemgales novadu priekšgalā atradās Tērvetes lielkungs Viestarts. Viņš vadīja Zemgales ārējo politiku. Viņš bija visas Zemgales armijas vadonis. Valsts iekšējā dzīvē viņš bija rīkotājs un aigstākais tiesnesis, kam bija padota ne tikai tauta, bet arī kungi un labieši. Viestarts bija noteicējs arī ticības lietās, jo bez viņa ziņas pat attālāku novadu iedzīvotāji baidījās pieņemt kristīgo ticību no vāciešiem. Tā tad Viestartam bija īsta valdnieka vara Zemgalē. Pārējās senlatviešu valstiņas iekšējās iekārtas ziņā bija līdzīgas Zemgalei.

Chronikas ir ziņas par tautas sapulcēm pie lībiešiem un igauņiem. Jādomā, ka arī latviešu valstiņās tautas sapulces noturēja. Par citām indo-eiropiešu tautām mēs zinām, ka tautas sapulces visur bija. Tautas sapulces bija grieķiem, romiešiem, ģermāņiem un slaviem. Bez šaubām baltu tautām arī bija paradums aicināt brīvos ļaudis uz sapulcēm. Tautas sapulcēs tauta noklausījās valdnieka rīkojumus un izteica savas domas par valdnieka rīcību. Bez tam senlatviešu valstiņās bija arī vecāko (kungu un labiešu) sapulces, kurās ir spriests, piem., par miera noslēgšanu.

Rakstītu likumu senlatviešiem nebija, jo viņi vēl nebija izstrādājuši savu rakstību. Lielkungs un kungi sprieda tiesu uz paraduma pamata un rīkojās pēc tēvu un tēvu tēvu ierašām, kurās tauta atminējās no galvas.

Tāpat kā Zemgalē bija savs lielkungs un novadu kungi, tāpat arī pārējās Senlatvijas valstiņās bija arī savi lielkungi un kungi, piem., Kursā — Lamekins, Lībijā — Kaupo, Latgalē — Tāļivaldis, Sateklē — Rūsiņš un c. Par nožēlošanu, pirms vācu atnākšanas Senlatvijā nebija radies neviens tāds lielkungs, kas būtu spējis apvienot visu Latviju zem viena valdnieka varas. Par nožēlošanu, nekur nav manāms, ka senlatvieši būtu apzinājušies, ka visi viņi ir viena tauta. Tautas apziņa un sakarā

ar to visas Latvijas valsts nepieciešamības apziņa senlatviešos, laikam, nebij stīpra. Par nožēlošanu, senās Latvijas vald-

„Cukurkalns” pie Kalnamuižas.

nieki karoja savā starpā un ar to kavēja tautas vienības apziņas nostiprināšanos.

Katra senlatviešu valstiņa, kā zinām, bija sadalīta novados. Katra novada centrā bija pils. Savām pilīm senlatvieši

vienmēr izvēlēja augstas vietas, viegli nocietināmus atsevišķus kalnus vai kalnu grēdu galus. Kurši un zemgaļi kalna virsu nolīdzināja, bet gar malām ierīkoja lielu uzbērumu (valni). No citiem kalniem pilskalnu norobežoja ar dziļu grāvi. Sēļi cēla savas pilis augstu kalnu virsū. Kalna virsotni viņi nolīdzināja un radīja nelielu ieapaļu laukumu koka celtnēm. Norakto zemi viņi nodzina gar kalna malām, ar ko panāca kalna lielāku stāvumu. Kur kalns bija lēzens, tad kalnmalā, visapkārt kalnam, ierīkoja 2—3 terrases, kurās nocietināja ar palisādi un zemes uzbērumiem. Šādu „pakāpju vaļņu pilskalnu“ Sēlijā bija daudz. Latgales pilskalni bija līdzīgi Sēlijas pilskalniem. Vispārī Kuršas un Zemgales pilskalni spilgti atšķirās no Sēlijas un Latgales pilskalniem.

Pie dažiem pilskalniem, piem. Mežotnes, Tērvetes un Dobeles, bija lielākas noietnes, no kurām vēlāk izaugtu pilsētas, bet vācieši šo pilsētu veidošanās procesu pārtrauca.

Par nožēlošanu, mēs nekādi nevaram dabūt zināt, kādas izskatījās senlatviešu pilis. Tā kā tās bija būvētas no koka, tad nekas noteikts no pilū būvēm nav uzglabājies. Pils uzdevumi bija: 1) būt par novada cietoksni, kur novada iedzīvotāji kara vai sirotāju briesmu brīžos varēja paslēpties, un 2) būt par pilskunga un viņa draudzes dzīves vietu.

Senlatviešu zemnieku ciemi un viensētas atradās pilskalnu tuvumā, jo dzīve nebija droša. Ja pēkšņi iesākās karš, tad zemnieki bēga uz sava novada pili vai uz tuvāko mežu.

Senlatviešu garīgā kultūra.

Senlatviešu garīgās kultūras krājumi bija lieli, par ko liecina tautas gara mantu lielie krājumi. Senlatviešu gara mantu atliekas pa daļai jau savāktas un tiek vēl vāktas. Tā kā tautas dainas, teikas, pasakas un sakāmie vārdi daudz gadu simteņus glabāti tautas atmiņā un, bez šaubām, katrā laikmetā pie vecā satura pielikts kaut kas jauns, kāpēc tagad gandrīz nav iespējams atšķirt vēlāk pielikto no visvecākā, tad radīt pilnīgu ainu par senlatviešu garīgo kultūru nav iespējams. Citu tautu rakstos vajadzīgo ziņu pavisam maz. Tāpēc runāt par senlatviešu garīgo kultūru var tikai galvenos vilcienos. Senlatvieši nav jānostāda izņēmuma stāvoklī attiecībā pret citām viņiem radniecīgām tautām. Senlatvieši nebija nedz apdāvinātāki, nedz arī vājāki par leišiem, krieviem un ģermāņiem. Senlatviešu garīgā kultūra auga uz indo-eiropiešu un baltu tautu kultūras pamatiem. Senlatviešu garīgā redzes aplokā centrālo vietu ieņēma ticība. Senlatviešu ticības pamatos bija dabas spēku un parādību dievināšana un

pielūgšana. Atsevišķās dabas parādības un spēkus viņi iedomājās izskata ziņā līdzīgus cilvēkiem. Noteiktu mītu par senlatviešu dievu izskatu, attiecībām un dzīvi tauta nav uzglabājusi. No ievērojamākiem dieviem var nosaukt sekošos: Dievu — Debess tēvu, Zemes māti, Sauli, Mēnesi, Austru, Pērkonī, Cerokli un Jumī. Mūsu tautas dziesmās iemilēti: Dieva dēli, Saules meitas, pieci Pērkoņa dēli un viena meita. Varam iedomāties, ka Debess tēvs bija debesu valdnieks, Zemes māte pārvaldīja zemi un tās dāvanas, ka Saule bija siltuma un gaišmas devēja un ka Pērkons bija bargs soģis un visa ļauna nīdētājs. Ceroklis esot veicinājis tīrumā kuplus asnus un Jumīs audzinājis smagas vārpas. Latviešu teikas par dieviem (mītoģija) atšķiras no leišu teikām tāi ziņā, ka latviešu teikās darbojas vairāk dievietes, bet leišiem dievi ir pārsvarā. No vairāk daudzinātām dievietēm-mātēm atzīmēsim: Lauka māti, Vēja māti, Jūras māti, Meža māti, Ceļa māti, Miega māti un t. t. Dievu un dieviešu nosaukumi norāda viņu darba lauku, bet tuvāku ziņu par viņu īpašībām nav. Nereti tautas dziesmās sastopami triju likteņa dieviešu vārdi, t. i. Laimas, Dēklas un Kārtas vārdi. Kā šīs trīs dievietes dalījušas sava negrozāmā likteņa spriešanas darbu, par to ziņu nav, bet viņas ļoti atgādina sengrieķu Moiras.

Vai senlatvieši pagatavoja dieva tēlus? Kaut gan noteiktu ziņu par to nav, tomēr mēs zinām, ka katra pagānu tauta pagatavoja savu dievu tēlus. Arī no Latvijas ir ziņas, ka šur tur ir atrasti akmeņa tēli, kas turēti par pagānu dieviem un tādēļ kristīgos laikos tie iznīcināti.

Par senlatviešu dievnamiem un svētnīcām nav nekur nekādu ziņu. Svēti ozoli, svētas liepas, svētas birzis un kalni senlatviešiem bija. Upuru galdi atradās vai nu birzīs, vai zem svētiem kokiem. Prof. P. Šmits domā, ka senlatvieši nesuši saviem dieviem ziedojumus, neizņemot pat cilvēku upurus. Dieviem tauta kalpoja ne tikai ar ziedojumiem vien, bet arī ar dziedāšanu, svētku svinēšanu un citām ceremonijām. Tauta izgreznoja savus apģērbus un lietas ne tikai skaistuma dēļ vien, bet arī tādēļ, ka katram izgreznojumam bija sava noslēpumaina (mistiska) nozīme. Kā citas pirmatnīgas tautas, tā arī senlatvieši ticējuši, ka cilvēks stāv tuvu kustonim. Mājas lopi viņiem bijuši ne tikai svarīga manta saimniecībā, bet arī draugi un biedri. Vīriešu mīlulis bijis viņu jājamais zirgs. Sievietes vairāk cienījušas govīs un aitas. Par vilkiem, lāčiem un briežiem ir nostāsti, ka tie zīdījuši meža izliktus bērņus, kamdēļ kāds lāča vai ķēves dēls tautā daudzināts par varoni. Daži cilvēki turēti par vilkačiem, jo varējuši pārvērsties par vilkiem. Daudz

māņu senlatviešiem bijis par kokiem, kurus viņi turējuši par dzīvām būtnēm, kas spējušas runāt. Bet ne ikkatrs cilvēks varēja saprast dzīvnieku un koku valodu. To pratuši tikai burvji. Priesteru kārtas senlatviešiem nebij, bet viņiem netrūka dažādu starpnieku starp cilvēkiem un dieviem. Burtnieki, zīlnieki un pareģi lūkoja izzināt dievu prātu un sludināja laudīm nākotni. Vārdotāji, pūšlotāji un zālotāji cīnījās pret ļauniem gariem, kas ļaudīm nesa sērgas un slimības. Burvji un raganas bija cilvēki ar pārdabīgām spējām. Visa seno ļaužu dzīve pastāvēja no cīņas pret ļauniem gariem. No ļauno garu uzmācības bija sevišķi jābaidās cilvēka dzīves svarīgākos momentos: dzimstot, precējoties un mirstot. Tauta bija izstrādājusi ļoti daudz dažādu paradumu un ceremoniju, kuŗas cītīgi izpildīja dzimšanas, precību un miršanas gadījumos.

Senlatvieši ticēja, ka cilvēka dvēsele pēc nāves aiziet Veļu mātes valstībā. Vecās teikas un pasakas apraksta dzīvi veļu valstī kā diezgan nabadzīgu. Veļi nav bijuši mierā ar savu stāvokli veļu valstī un lūkojuši atriebties dzīvajiem sevišķi tad, ja dzīvājie nav izpildījuši kādu pienākumu pret viņiem. Pie tādiem nemierīgiem gariem pieskaitāmi lietuvēni, kas guļošu cilvēku cenšoties nospiest vai nosmacēt.

Gada laikā senlatviešiem bijuši trīs lielākie svētki: jaungads, auglības svētki un veļu laiks. Jaungadu viņi svinējuši pavasara sākumā, auglības jeb ligojamos svētkus ap tagad. Jāņiem un veļu laiku rudenī, tagad novembrī. Bija, bez šaubām, arī citi mazāki svētki. Sakarā ar ticību radās lūgšanas, burvju vārdi un dziesmas. Dievu pielūgšanu un upurēšanu tauta pavadīja ar noteiktām kustībām, no kuŗām izveidojās tautas rotaļas un dejas.

Latvju tautas dziesmas bagātīgi atspoguļo tautas garu. Īsos pantīnos tautas ieliek savas domas un izjūtas. Tautas dziesmām lirisks noskaņojums. Senlatviešu episkā dzeja vai nu gājusi bojā, vai bijusi vāji attīstīta. Lielu episku stāstījumu, kā piem. vācu Nibelungu teikas, vai grieķu Iliada, senlatviešiem nav. Atsevišķi īsi nostāsti izliekas par episkās dzejas sākumiem. Cīņa ar normāņiem, igauņiem, leišiem un krieviem deva daudz vielas episkai dzejai un stāstiem, bet šādas dzejas un stāsti nav uzglabājušies.

Pasaku krājumi senlatviešiem bija ļoti lieli. Diezgan bagāti ir tautas parunu un sakāmo vārdu krājumi, kuŗos sakrāta tautas gudriba un prātojumi.

Latvju tautas mākslas gaume izpaudās māju, piļu būvē un to iekšējā iekārtā. Tā kā senlatvju pilis visas gājušas bojā, tad par senlatvju celtniecību noteiktu neko nevar pateikt. Sen-

latvju ornāmentus var atdarināt no trauku izrotājumiem un audumu un adījumu izrotājumiem. Ornāmentos vadošā ir ģeometriskā forma.

Savstarpējā sadzīvē senlatvji bija viesmīlīgi, braši, dzīves priecīgi un ļautri ļaudis. Dziedādami, spēlējami viņi sāka un

Vēlā dzelzs laikmeta latviešu raksti.

beidza darbus. Arī darba laikā atskanēja dziesmas. Pat karā senlatvji gāja dziedādami un spēlējami.

Pret svešiniekiem senlatvji izturējās uzmanīgi un aizdomīgi, jo svešie sirotāji par daudz bieži nāca uz Latviju un uz-mācās tās pilim, ciemiem un sētām.

Pēc līguma termiņa izbeigšanās, viņi, iepazīnušies ar vietējiem apstākļiem, sāka sirot un laupīt. Siroja viņi tik ilgi, kamēr viņus nepadzina uz viņu kuģiem. Ar iemaiņītām precēm un sa-laupītām mantām viņi devās tālāk. Labprāt viņi pirka un lau-pija vergus un verdzenes.

Vikingi brauca ne tikai uz Konstantinopoli, bet arī pa Volgu un ievadīja dzīvu tirdzniecību ar muhāmedāņu tautām, sevišķi arabiem. Viņi apmeklēja slavenās Pievolgas pilsētas Bulgaru un Itilu. Arabu rakstos vikingus raksturo kā vergu tirgotājus. Pārdeva viņi arabiem arī Krievijā iegūtās zvērādas. Par vi-kingu sakariem ar arabiem liecina lielais arābu naudas dau-dzums, kas atrasts Skandināvijā (ap 36000 gabali). Ap 1500

Vikingu kuģis.

arābu naudas gabalu atrasti arī Baltijā. Arābu nauda atrasta Grobiņā, Liepājas apkārtnē, Ventspils, Bauskas, Talsu apriņķos un Vidzemē gar Daugavas un Gaujas krastiem, piem., Skrīveros, Aizkrauklē, Lielvārdē, Sēlpilī, Cēsis un citur. Jāšaubās, vai arābu tirgotāji paši brauca uz Baltiju. Baltija bija vairāk tranzīta zeme. Cauri Senlatvijai (Baltijai) visvairāk brauca vikingi, kuri bija galvenie arābu preču un naudas ienēsātāji un izvadātāji. Izcilu vietu vikingu tirdzniecībā ieņēma Gotzeme (Gotlande). Ap 1100. g. Gotzemē sāka attīstīties liela tirdzniecības pilsēta Visbija. Uz Visbiju brauca tirgotāji no Zviedrijas, Dānijas, Krievijas un Vācijas. XII. g. s. Visbijas tirgus bija kļuvis par starptautisku tirgu. Šī gadu simteņa beigās salaspīlieši sastapa bīskapu Meinhardu ar zobgālgīgu vaicājumu: „Esi sveicināts, rabi! Cik Gotzemē maksā sāls un vadmala?“ No šī sveicinājuma var spriest, ka lībieši un, bez šaubām, arī pārējie latvieši labi pazina gotzemniekus, jo arī pašu senlatviešu jūrnieki brauca uz Visbiju pēc sāls un vadmalas.

Aiz Latvijas austrumu robežām atradās bagātās krievu pilsētas: Novgoroda un Pliskava. Gotzemnieki droši brauca uz Krieviju un atpakaļ uz Gotzemi. XII. g. s. šādi tranzīta ceļi bija, kā zinām, divi: Daugavas un Somu jūras ceļi. Ar gotzemniekiem XII. g. s. sekmīgi konkurēja dāņi, bet XII. g. s. otrā pusē Baltijas jūrā gotzemniekiem un dāņiem parādījās jauns konkurents — vācieši.

Vācu ienākšana un Latvijas iekarošana.

Vācu tirdzniecība un ieceļošana Baltijā.

XII g. s. vācieši strauji iekaroja un kolonizēja Baltijas jūras piekrasti no Oderas līdz Vislas grīvai. Vācieši tur uzvarēja slavus un iesāka to pārvācošanu. Jauniekarotās zemēs drīz izauga vācu pilsētas: Libeka, Brēmene, Hamburga, Braunšveiga un citas. Libekas, Brēmenes un Hamburgas tirgotāji sāka braukt pa jūru. Šo pilsētu tirgotāji sāka izvest savus audumus un metala izstrādājumus uz attālākiem tirgiem. Tā vācieši sāka ierasties Visbijā un pat Novgorodā. Uzņēmīgie un enerģiskie vācieši drīz paplašināja savu tirdzniecību. Visbijā un Novgorodā viņi dabūja zvērādas, vaskus, taukus, linsēklas un labību, bet krieviem tie pārdeva savus audumus, rotas lietas, metala rikus, ieročus, sāli un silķes. Tos laikos Baltijas jūrā bija daudz silķu, ar kušu zveju vācieši ļoti sekmīgi nodarbojās. Drīz vācieši kļuva par bīstamiem konkurentiem dāņiem, zviedriem un gotzemniekiem. Vāciešu ķeizars Fridrihs Barbarossa atbalstīja šīs jaunās vāciešu pilsētas. Viņš deva Libekai, Brēmenei un Hamburgai īpašas „žēlastības grāmatas“. Libekas grāmatā bija teikts: „krieviem, gotiem, normāņiem un citām austrumu tautām, bet ne dāņiem, atļauts brīvi iebraukt un izbraukt Libekā bez muitas un hanzas nodokļiem.“ Tā tad bīstamākais vāciešu konkurents Baltijas jūrā bija dāņi. Sadurmes uz jūras notika bieži. Cīņa ar dāņiem spieda vāciešus uzstāties kopēji, kas bija par pamatu slavenās vācu Hanzas radīšanai. Nepieciešami bija atrast drošus ceļus uz izdevīgiem Krievijas tirgiem. Ceļš pa Somijas jūras līci bija bīstams, jo tur vācieši sastapās ar dāņiem, zviedriem un gotzemniekiem. Apmierināties ar Visbijas apmeklēšanu un krievu preču pirkšana tur no starpniekiem vāciešiem bija neizdevīgi, kāpēc vajadzēja meklēt kā jaunus ceļus, tā jaunus pieturas punktus, no kuriem viegli varētu nokļūt Krievijā. Tīri dabīgi, ka vācieši sāka griezt vērību uz Rīgas jūras līci un veco Daugavas ceļu. No Visbijas gotzemniekiem vācieši dabūja zināt par Daugavas ceļu. Šo ceļu vispirms sāka izlietāt Libekas tirgotāji. Libe-

kieši pirmo reiz iebraukuši Daugavā ap XII. g. s. vidū. Šeit viņi iepazinās ar citiem vietējiem ceļiem, piem. Gaujas ceļu, kas gāja uz Pliskavu un no tās tālāk uz Novgorodu. Daugavas krāces radīja jūrniekiem lielas grūtības, jo jūras kuģi pāri krācēm nevarēja braukt. Vajadzēja ierīkot jūras kuģiem pietātni pie Daugavas grīvas. Bet tālāk uz Krieviju bija jābrauc ar seklākām liellaivām (strūgām). Braukšanu ar liellaivām apdraudēja vietējie iedzīvotāji: lībieši, latgali un sēļi, kā arī Kokneses un Jersikas krievi. Tirdzniecības intereses prasīja šī

Vācu laivinieki Daugavā.

ceļa uz Krieviju iekarošanu un nodrošināšanu. Tā pati par sevi vāciešiem radās doma par Latvijas iekarošanu.

Vāciešu jūrniekiem bieži brauca līdz garīdznieki. Pēdējie Latvijā ieraudzīja, ka tās iedzīvotāji nav kristīti. Viņi zināja, ka krievi kristīti, bet krievu pareizticību viņi neatzina par īsto ticību. Viduslaiku cilvēks nevarēja vienaldzīgi noskatīties uz nekristīto cilvēku. Nekristītais viņam izlikās ļauna gara apsēsts un ļauna gara maldināts cilvēks. Viduslaiku ļaudis parasti runāja, ka nekristīto neticīgo cilvēku vajag „atgriezt” kristībā un izraut to no nelabā nagiem. Vienīgā īstā ticība, pēc vidus-

laiku cilvēku domām, bija katoļticība, kuru vadot Dieva vietnieks zemes virsū — pāvests. Vāciešu mūki un tirgotāji ar sašutumu un riebumu skatījās uz „neticīgiem“ libiešiem, kā arī uz ķeceriem (atkritējiem) pareizticīgiem. Bez šaubām par šo jautājumu runāja kā vāciešu tirgotāju, tā garīdznieku aprindās. Iznākums bija tas, ka 1184. g. tirgotājiem atbrauca līdzī mūks Meinhards, kurš uztvēra libiešu apustuļa pienākumus. Meinhards bija dziļi ticīgs cilvēks un fanātiķis-mūks, kas ar dziļu pārliecību gribēja nest kristību libiešiem. Viņu atbalstīja Brēmenes virsbīskaps, kurš vēlāk sūtīja Meinhardam palīgus — mūkus. Meinhards drīz atdūrās pret lieliem kavēkļiem. Vispirms, libieši neuzticējās viņam kā svešiniekam. Otrkārt Meinhards neprata libiešu valodu. Tāpēc vajadzēja iegūt vietējo iedzīvotāju uzticību un iemācīties kaut cik vietējo valodu. Tas prasīja laiku. Meinhards apmetās Ikšķilē. Kopā ar Ikšķiles libiešiem viņš reiz pārdzīvoja leišu sirotāju uzbrukuma briesmas. Libiešu uzticības iegūšanai Meinhards ieteica viņiem uzcelt mūra pili, t. i. tādu pili, kādas nekur Latvijā nebija. Viņš apsoliņās atsaukt no Visbijas mūrniekus, bet no libiešiem par to prasīja kristības pieņemšanu. Tā 1185. g. sāka būvēt Ikšķiles pili. 1187. g. Meinhards sāka būvēt arī Salaspili. Tomēr libieši piemānīja Meinhardu, jo visi kristību nepieņēma. Lielu lomu šeit spēlēja tas, ka: 1) Meinhards bija svešinieks, 2) dievkalpošana notika svešā nesaprotamā latīņu valodā un 3) no kristītiem Meinhards prasīja desmito tiesu baznīcai par labu. Arī krievi nesa senlatviešiem un libiešiem savu ticību un arī krievi prasīja nodevas. Libiešiem dibināti izlikās, ka svešinieki no sākuma grib tikai pielabināties viņiem un pēc tam apkraut tautu ar smagiem nodokļiem. Brēmenes virsbīskaps iecēla Meinhardu par Livonijas*) bīskapu, kas deva Meinhardam morālisku atbalstu un plašākas tiesības. 10 gadus Meinhards cītīgi darbojās libiešu zemē, bet nopietnus panākumus viņš neieguva. Viņš bija pat nodomājis bēgt no Livonijas atpakaļ uz Vāciju, bet libieši nelaida viņu, baidīdamies no tā, ka viņš neatsauc karaspēku. Tikai Meinharda palīgam, mūkam Teodoricham, izdevās slepeni atgriezties Vācijā. 1196. gadā Meinhards nomira Ikšķilē. Teodorichs izstāstīja Brēmenes virsbīskapam par Meinharda neveiksmēm. Tad Brēmenē nobrieda jauns plāns, — rīkot pret libiešiem krusta karu. Šis plāns bija pieņemams arī tirgotājiem, jo pēc libiešu zemes iekarošanas tiks nodrošināti tirdzniecības ceļi, tāpēc tirgotāji labprāt deva savus kuģus krustnešu pārvešanai. Garīdznieki ar tirgotājiem tā tad sapratās.

*) Par Livoniju vācieši nosauca Libu, t. i. libiešu zemi.

Vācu varas nostiprināšanās Austrumlatvijā.

Par Meinharda vietnieku Brēmenes virsbīskaps iecēla mūku Bertoldu, kuŗu arī viņš iecēla par Livonijas bīskapu. Bertolds nolēma rīkoties ar varu. Viņš savāca krustnešus un ar tiem ieradās Ikšķilē. Viņš drīz iesāka kara darbību ar lībiešiem. Vācu bruņinieki kaujā viegli uzvarēja lībiešus. Bet vienā kaujā tagadējās Rīgas apkaimē izbeidzās priekš vāciešiem slikti. Kaujā krita pats vadonis bīskaps Bertolds. Lībie-

Eruņnieku apģērbi 12. g. s.

tis Imanta viņu nodūra. Bez vadoņa palikušie krustneši kopā ar tirgotājiem devās atpakaļ uz Vāciju. Pirmais vāciešu krusta kara mēģinājums neizdevās. Meinharda kristītie lībieši kāpa Daugavā un mazgāja nost „vāciešu ticību“.

Bet vācu tirgotāju un Brēmenes virsbīskapa plāni prasīja iesākt darbu turpināšanu. Tirgotājiem nepieciešami bija jāiegūst ceļi caur Latviju, bet Brēmenes virsbīskaps gribēja paplašināt savu valsti un varu. Tāpēc Brēmenes virsbīskaps nokautā Bertolda vietā drīz iecēla par Livonijas bīskapu vienu no saviem doma kungiem, savu radnieku, kanoniķi Albertu.

Jau no Alberta pirmiem soļiem redzams, ka viņš bijis ļoti piemērots cilvēks savam jaunam uzdevumam. Viņš mēģināja lietu nostādīt plaši un pamatīgi. Viņš vispirms devās uz Romu pie pāvesta. Taisni tajā laikā pāvesta troni ieņēma varenā-

kais' no viduslaiku pāvestiem — Inocents III. Šis pāvests-politikis, kas sapņoja par pasaules varu un ar kuŗa varu rēķinājās to laiku varenākie valdnieki Vakareirōpā, atbalstīja Albertu, jo viņš no Alberta panākumiem cerēja iegūt iespēju tuvoties bagātai Krievijai un pēc tam, varbūt, mēģināt „atgriezt” ķecerīgos krievus katoļu ticībā. Inocents III. nosauca Latviju par sv. Marijas (Māŗas-Dievmātes) zemi. Viņš svētīja Albertu krusta kaŗa organizēšanai. Šī krusta kaŗa galvenais mērķis bija sv. Marijas zemes iekarošana. Ja ne ar misionēs un krusta palīdzību, tad ar „uguni un zobenu” vajag „atgriezt” neticīgos katoļu ticībā. Tā tos laikos rīkojās varenie pāvesti un katoļticīgās tautas pāvestu atbalstīja šai darbā.

Pāvesta atbalstīts bīskaps Alberts sāka sludināt Vācijā krusta kaŗu. Viņš aicināja vācu bruņiniekus doties kaŗā uz sv. Marijas zemi. Vestfālē un Reinas zemēs Albertam izdevās savākt krietnu krustnešu pulku, kuŗš sapulcējās Brēmenē. Brēmenes tirgotāji labprāt deva krustnešiem savus kuŗus un paši brauca tiem līdz. 1200. g. pavasarī 23 vācu kuŗi ieveda Daugavā un izcēla malā krustnešus. Lielie vācu kuŗi nevarēja aizbraukt līdz Salaspilij un Ikšķilei. Krustneši padzina lībiešus no Ikšķiles un Salaspils mūŗa pilīm un tajās apmetās. Kaŗaspēka uzturēšanai vajadzēja rīkot siŗojumus. Bez tam siŗojumu mērķis bija iebaidīt lībiešus. Siŗojumi krustnešiem izdevās. Bet jāparūpējas bija arī par tirgotājiem. Jārada bija laba tirdzniecības bāze, kuŗa kā atbalsts un sargs varēja noderēt arī kaŗotājiem. Tāpēc 1201. g. Alberts nodibināja Rīgu. Maziņa un nabadzīga bija Rīga pirmā laikā. Tā atradās mežu, purvu un smilšu kāpu rajonā. Steigā vācieši uzcēla sv. Marijas (Māŗas) koka baznīcīņu un bīskapa namu pie tās. Bruņinieku nometināšanai bija jāceļ koka mājas. Tirgotāji uzcēla savas noliktavas. Apkārt jaundibinātai pilsētai vācieši sabēra zemes valni un uzcēla baļķu žogu (palisādi). Daugava sargāja jauno pilsētu no vienas puses, bet no otras puses to sargāja upīte Rīdziņa. Meži un purvi Rīgas tuvumā noderēja jaunās pilsētas aizsardzībai. Attiecībā pret lībiešiem Alberts turējās viltīgi un augstmanīgi. Tā viņš esot saaicinājis lībiešu vecākos (kungus un labiešus), pacienājis tos, bet bruņiniekiem licis tos ielenkt. Kad viesi bija ielenkti, tad Alberts pieprasīja kā ķilniekus 30 jaunekļus, kuŗus viņš drīz aizsūtīja uz Vāciju. Tur šos jaunekļus ielika klosteru skolās, kur tos gatavoja garīdznieku amatam. Pēc skolas beigšanas un katoliskās kultūras un uzskatu piesavināšanas tie vēlāk vāciešiem noderēja kā vietējās valodas pratēji misionāri. Mērķis attaisno līdzekļus, pie šī principa turējās bīskaps Alberts un viņa darba biedri.

Nelaipe bija ar krustnešiem, kuri ilgi negribēja palikt svešumā. Katru rudenī bīskaps Alberts bija spiests braukt uz Vāciju un vākt jaunus krustnešus aizbraukušo vietā. Vajadzēja parūpēties arī par pilsoņu sadabūšanu jaunai pilsētai. Bīskaps Alberts bija spiests aicināt vācu amatniekus un tirgotājus apmesties uz pastāvīgu dzīvi Rīgā. Rūpju un uzdevumu Albertam bija daudz. Krustnešu saistīšanai Livonijā Alberts izdabūja no pāvesta atļauju dibināt bruņinieku ordeni.

Rīgas dibināšana.

1202. g. bīskaps Alberts nodibināja Rīgā Zobenbrāļu ordeni. Jaunais ordenis tika dibināts pēc slavenā franču Tempļa ordeņa parauga. Ordeņa brāļi virs bruņām valkāja baltu mēteli, kura kreisā pusē bija uzšūts sarkans krusts un zobens. Iestādamies ordenī, katrs bruņinieks nodeva svinīgu zvērstu un solījumu, ka viņš kalpos Dievam un karos pret neticīgiem. Bez tam katrs ordeņa brālis-bruņinieks atsacījās no mantas un ģimenes dzīves, lai sekmīgāk varētu sevi ziedot cīņai ar neticīgiem. Ordenis kā organizācija varēja iegūt īpašumus, kurus izlietāja ordeņa locekļi. Ja ordenis bija bagāts, tad arī ordeņa

locekļi dzīvoja bagātībā un greznībā. Bīskaps Alberts apsolīja dot ordeņim trešo daļu no iekārotām zemēm. Šis solījums pamudināja ordeņa brāļus centīgāk karot.

Ordeņa priekšgalā atradās ordeņa mestrs, kuŗu ievēlēja ordeņa brāļi un apstiprināja Rīgas bīskaps, kuŗš bija ordeņa senjors. Mestrs bija kara gaitās kara vadonis un miera laikā — brāļu priekšnieks. Mestram bija liela vara. Disciplīna ordeņī bija stingra. Ordeņa brāļu sapulcē-konventā apsprieda visus svarīgākos jautājumus un ievēlēja amata personas: soģi, mantzini un piļu pārvaldniekus — komturus. Ordeņa rīcībā bija krietns kara kalpu skaits, kas nebija cēlušies no bruņinieku kārtas.

Zobenbrāļu ordeņa dibināšanas mērķis bija dibināt stipru militāru organizāciju, kas derētu kā pastāvīgs kara spēks Māras zemes iekārošanai. Ordenis nodibināja savu pili Rīgā un sv. Jura baznīcu pie tās. Bruņinieku pievilksanai no Vācijas bīskaps Alberts pašā sākumā sāka izdāvāt tiem zemi uz lēni. Tā viņš K. Meindorfam deva Ikšķili un D. Bannerovam Lielvārdi.

Pilsoņu pievilksanai bīskaps Alberts Rīgai deva plašas privilēģijas un izdabūja no pāvesta bullu, kuŗa piedraudēja ar baznīcas lāstiem katram kristīgam tirgotājam, ja tas brauktu uz zemgaļu ostu, kas atradās pie Lielupes grīvas. Tiesības tirgoties bīskaps Alberts piešķīra Rīgai un tās pilsoņiem.

No sacītā redzams, ka bīskaps Alberts sāka Livonijā plaši un pamatīgi rīkoties, pie kam viņš rīkojās nevis kā pazemīgs misionārs, bet kā iekārotājs un valsts vīrs, kaut gan valsts viņam no sākuma vēl nebij. 1202. g. tomēr viņam jau bija sava bāze — Rīga un sava kara spēks — ordenis. Vāciešu rīcību bija novērojuši krievi, kuŗi jau 1203. g. Polockas kņaza Vladimira vadībā ielenca Ikšķeli. Vēlāk viņi ielenca arī Salaspili. Jersikas kņazs Vsevolods (Visvaldis), kopā ar leišiem, uzbruka Rīgai. 1206. gadā uzbrukums atkārtojās. Bet abas reizes vācieši atsita krievus. Vācieši pārspēja krievus nevis tāpēc, ka viņiem bija lielāks kara spēks, nekā krieviem, bet vāciešu kara māksla un apbruņojums bija pārāks. Kāpēc Polockas kņazs uztraucās? Tāpēc, ka vācieši pamazām sāka nostiprināties Lībijā un lībieši vairs nemaksāja krieviem nodokļus, kurus tagad sāka saņemt vācieši. Krievu neveiksmju sekas bija tās, ka vācieši paši iesāka uzbrukt krieviem. Vāciešiem izdevās ieņemt krievu priekšpostenus: krievu pils Jersiku un Koknesi. Uzvarētais Jersikas kņazs „Vsevolods mums Jersiku nodeva kā likumīgu dāvinājumu un no mūsu rokām saņēma to

kā dāvinājumu (beneficio)“. Tā vācieši atzīmē Jersikas ieņemšanu un iegūšanu. Tā tad Jersikas kņazs kļuva par biskapa Alberta vasalu. Kokneses kņazu vācieši pavisam padzina. Stiprākais vāciešu pretinieks pie Daugavas — krievi — bija salauzts. Bet Kokneses un Jersikas kņazu lielkungs bija Polockas kņazs. Ar to bīskaps Alberts 1210. gadā noslēdza līgumu, kurš Rīgas tirgotājiem deva tiesības tirgoties Polockas zemēs, bet bīskaps apsoliņās ikgadus maksāt Polockas kņazam nodokļus (meslus) lībiešu vietā. 1212. g. bīskaps Alberts jutās jau tik stiprs, ka atsacījās maksāt nodokļus Polockas kņazam, atsaukdamiēs uz to, ka lībiešu un latgaļu vecākie esot atsacījušies maksāt krieviem nodokļus un lūguši viņu, t. i. Albertu, atsvabināt tos no krievu jūga. Viņi maksāšot nodokļus tikai bīskapam Albertam. Tajā pat laikā vāci sagrāba arī otrā tirdzniecības ceļa galu, t. i. tā ceļa galu, kas gāja pa Gauju uz Pliškavu. Vāciešibija izdevies dabūt savā pusē vienu no stiprākjiem lībiešu kungiem — Kaupo, kuŗa pārliecināšanai bīskaps izlietāja sekojošu līdzekli: viņš sūtīja Kaupo uz Romu. Celojums caur Vakareiropu Kaupo apziņā noteikti radija pārliecību, ka cīņa ar vāciešiem nav lībiešiem pa spēkam. Vācijas pilsētas un pilis, pāvesta greznība un varenība Romā pārliecināja Kaupo, ka veltīgi ir cīnīties ar vāciešiem. Bīskaps Alberts izlietāja visus līdzekļus savas varas nostiprināšanai un savas valsts paplašināšanai. Kur viņš nevarēja neko panākt ar varu, tur viņš rikojās ar viltu un vilinošiem solījumiem. Tā bīskaps Alberts soli pa solim gāja latvju zemē arvienu dziļāk un dziļāk iekšā. Lībiešu kungu koka pilis vācieši viegli ieņēma. Viņi viegli ieņēma (1208. g.) arī sēļu stiprāko pili Sēlpili. Viņš pārmeta sēļiem, ka tie laižot savai valstij cauri leišu sirotājus. Tā sēļi nāca zem vāciešu varas. Bet vācieši nekad neapstājās pusceļā. Katrā svarīgākā vietā viņi cēla savas mūra pilis, apzinādamies, ka vietējie iedzīvotāji tās neprot ieņemt. Tā tad vāci ne tikai iekaroja zemes vai ieguva tās uz līguma pamata, bet iegūto viņi nostiprināja savās rokās, celdami mūra cietokšņus-pilis. Viņi labprāt atdeva vienu otru novadu kādam no vietējiem kungiem uz lēni, bet tajā pat laikā prasīja no tiem bīskapa virsvaras atzišanu un novada iedzīvotāju kristišanu. Ar nodomu vācieši uzlika pievienoto novadu iedzīvotājiem mazākus nodokļus, nekā krievi tos prasīja. Vācieši turklāt solīja novada iedzīvotājiem drošu aizsardzību pret krieviem, leišiem, igauņiem un gotzemniekiem.

Vāciešu ricību pareizi bija izpratuši tikai kurši, kuŗi 1210. gadā bija sazinājušies ar lībiešiem, igauņiem un zemgaļiem un bija nolēmuši iznīcināt Rīgu. Norunātā laikā savās laivās pie

Rīgas ieradās tikai kurši, bet pārējie sabiedrotie neieradās. Tā tad vienotas tautas apziņa senlatviešos bija vāja, ko veikli izmantoja vācieši. Rīgas pilsoņi, bruņinieki un mūki atsita kuršu uzbrukumu Rīgai 1210. gadā.

Pēc tam, kad vāci bija nostiprinājuši Rīgu, nodrošinājuši varu gar Daugavu un ieguvuši Gaujas ceļa izeju, viņi iesāka cīņu par visas lībiešu un latgaļu zemes iegūšanu. Ziemeļlatvijas novada latgaļi maksāja nodokļus Pliskavai. Neizbēgama tāpēc bija sadursme ar Pliskavu. Latvijas Indriķis savā hronikā raksta: „Pliskavas krievi savā laikā bija kristījuši Tālavas latgaļus, kuŗi tiem vienmēr ir maksājuši nodokļus (melslus)“. Tālavas kungs Tāivaldis tā tad bija jau kristīts. Trikatē esot bijusi pareizticīgo baznīca. Nodokli jāsaprot kā atpirkšanās maksa. 1214. g. virsaiša Tāivalža dēli ieradās pie Alberta un noslēdza ar viņu līgumu. Tālavieši apņēmās maksāt bīskapam mēru labības no katras divzīrgu saimniecības, bez tam apņēmās atsacīties no krievu ticības un pāriet katolicībā un atzīt Rīgas bīskapa virsvaru. Par to Alberts, savukārt, apsolījās aizsargāt tālaviešus no leišiem un igauņiem. Šī tālaviešu latbprātīgā padošanās izskaidrojama ar to, ka vācieši prasīja mazākas nodevas nekā krievi un ka vācieši bija pietiekoši stipri un varēja aizsargāt tālaviešus no leišu un igauņu uzbrukumiem. Bet vai Pliskavas krievi atzina šo līgumu? Nē. 1217. g. iesākās karš starp vāciešiem un Pliskavas krieviem. Lībieši un latgaļi kaŗoja vācu pusē, bet igauņi — krievu pusē. Izšķīrošu uzvaru vācieši neieguva. Viņi bija spiesti atļaut krieviem vākt nodevas Tālavā. Pliskavās valsts bija atkarīga no lielās un bagātas Novgorodas valsts. Pliskavas-Novgorodas valsts daudz enerģiskāk cīnījās ar vāciem nekā Polockas krievi, kāpēc vācieši bija piekāpīgāki pret pliskaviešiem, nekā pret polockiešiem. Tomēr vācieši diplomātiskā ziņā rikojās daudz veiklāk nekā krievi. Kur vāci necerēja ko panākt ar varu, tur viņi centās slēgt līgumus. Kur vāci kaut ko bija ieguvuši, tur viņi centās iegūto nostiprināt. Iegūtos novados viņi cēla stipras pilis un izdeva zemi uz lēni vācu bruņiniekiem, vai vietējiem latvju vai lībiešu kungiem, kas brīvprātīgi un labprāt padevās vāciešiem. Tā vācieši nostiprinājās Lībijā, Latgalē un Tālavā.

Pēc tam vācieši iesāka niknu cīņu ar igauņiem. Kad igauņi izrādīja niknu pretošanos un guva stipru palīdzību no krieviem, vāci aicināja palīgā dāņus, ar kuŗu palīdzību salauza igauņu pretošanos. Ziemeļigauniju dabūja dāņi, bet Dienvidigaunijā nostiprinājās vācieši.

Kuršu nomākšana.

Ne tikai ar krustnešu un ordeņa spēku biskaps Alberts ieguva Austrumlatviju un Igauniju. Veiklā un tālredzīgā vāciešu diplomātija vienmēr prata atrast vāciešiem izdevīgu stāvokli vietējo valstiņu sarežģītos apstākļos un vietējo kungu attiecībās. Vāci uzstājās kā vietējo iedzīvotāju aizstāvji un sargi. Ar draudzīgo valstiņu un to kungu palīdzību vācieši prata atsist leišu un krievu uzbrukumus un pamazām nostiprināties Latvijā. Biskaps Alberts radīja lielu un stipru valsti. Viņš nomira 1229. gadā. Viņa pūles nebija veltīgas, jo viņš vācu iekarotājiem sagatavoja drošus pamatus viņu varas nostiprināšanai Latvijā. Jau Albertā laikos vāciešu tirgotāji bija ieguvuši iespēju droši braukt pa Daugavas un Gaujas ceļiem uz Krieviju. Rīga ātri attīstījās par bagātu un ievērojamu pilsētu. Vācu bruņinieki un ordenis ieguva plašas zemes iekarotos Latvijas novados. Senlatviešu valstiņas — Lībija, Sēlija un Latgale galīgi zaudēja savu patstāvību.

Divas senlatviešu valstiņas: Zemgale un Kursa vēl bija neatkarīgas. Pāvests nebija mierā ar vāciešu rīcību Māras zemē, jo viņš sūtīja savus sūtņus — legātus vāciešu rīcības kontrolei. Ziņas par vāciešu negodīgo un rupjo rīcību Māras zemē bija nonākušas līdz pāvesta tronim. Tā 1229. g. pāvesta sūtņi — legāts Alnas Balduins noslēdza ar kuršu virsaiti (rex.) Lamekinu sekojošu līgumu: „Tās pašas nodevas, kādas uzliktas Gotzemes iedzimtiem, kuršiem būs jādod savam biskapam un augstākiem baznīckungiem, nepārejot ne Dānijas, ne Zviedrijas pavalstniecībā. Mēs nodrošinām viņiem brīvību uz visiem laikiem, kamēr tie neatkritīs no kristīgās ticības. Kad līgums būs noslēgts un parakstīts... viņiem nāksies iet karā pret pagāniem, gan aizstāvēt kristīto zemes, gan izplatot ticību.“ Kad Lamekins pieņēma šo līgumu, viņš nodeva savu valsti tieši pāvesta rīcībā un saņēma to kā lēni no pāvesta, caur pāvesta sūtņi. Tā tad Kurzeme nenāca atkarībā no Rīgas vāciešiem. Bet pēdējie nerēķinājās ar Balduina līgumu, vācieši drīz sāka iespiesties arī Kursā un būvēt tur savas pilis. Pāvests bija par tālu un reāla spēka pret viņiem nebija. Tā 1230. g. vācieši nodibināja Kandavas un Alsungas pilis. Bez tam tālāk Kursā vācieši sūtīja savus misionārus un spieģus. Kad 1236. g. kaujā pie Saules leišu un zemgaļu pulki sakāva vācu krustnešus un iznīcināja Zobenbrāļu ordeni, tad kurši mēģināja nokratīt vāciešu varu. Bet Zobenbrāļu ordeņa atliekas stājās sakarā ar Teutoņu ordeni, kurš tajā laikā sekmīgi karoja Prūsijā. Teutoņi likvidēja Zobenbrāļu ordeni, bet tā

vietā nodibināja savā ordeņa nodaļu Latvijā, kurū sauca par Livonijas ordeni. Pilnīgi saprotams, ka Teutoņu ordeņa vadība uzdeva savai nodaļai, Livonijas ordenim, savienoties ar Teutoņiem. Teutoņi spiedās Prūsijā, bet viņiem preti spiedās no ziemeļiem viņu nodaļa Livonijas ordenis. Dabīgais un īsākais ceļš gāja caur Kursu. Kuršu pretošanās redzama no vairākkārtējām viņu sacelšanās pret vāciešiem. Bet katru sacelšanos vāci prata apspiest un savu cietokšņu skaitu Kursā pavairot, ar ko pārklāja kuršu zemi ar veselu nocietinājumu tīklu. Tādā nolūkā vācieši uzcēla Tukuma, Kuldīgas, Grobiņas un Palangas pilis.

Teutoņu valsts apvienošanu ar Kuršu zemi vienā valstī izjauca leišu varonīgā cīņa ar teutoņiem. Nebūtu leiši nikni pretojušies un paguvuši nodibināt savu valsti, tad vācieši no Prūsijas būtu ieplūdinājuši Kurzemē vācu kolonistus-zemniekus. Kuršus un pārējos latviešus būtu ķērusi tā paša likteņa roka, kas ķēra prūšus, t. i. pārvācošana. Vāciešiem bija jāapmierinās tikai ar nostiprināšanos Kursā, Libijā, Sēlijā, Latgalē un Igaunijā.

Tā tad galveno lomu kuršu nomākšanā spēlēja Livonijas ordenis, kā Teutoņu ordeņa nodaļa. Raksturīgi un interesanti vācu līgumi ar kuršiem. Tā 1267. gada līgums nodrošina kuršu zemniekiem zemes mantošanas tiesības, kurās lietājamās saziņā ar novada kungu. Līgums nosaka kuršu nodevas: „viņiem jādod ordeņa brāļiem no vienzirga zemes kunga tiesa — divi pūri rudzu, pie kam katrs aņams zirgs tiek aplikts ar šo nodokli tikai sākot ar savu ceturto dzīves gadu.“ „Katram jāstrādā ordenim četras dienas gadā savā novadā: divas dienas vasarā, divas ziemā.“ Nodevas un klaušas nebija lielas. Lielākais kuršu zaudējums bija tas, ka viņi zaudēja savu patstāvīgo valsti, bet toties viņi bija pasargāti no vikingu, dāņu, krievu un leišu uzbrukumiem. Jūtama pārmaiņa bija arī tā, ka kuršu kungu vietu lielākās pilis ieņēma svešinieki, Livonijas ordeņa komturi un fogti — vācieši.

Zemgaļu brīvības cīņas.

Visstiprākā no visām senlatvju valstiņām bija Zemgale. Zemgaļu valsti vācieši galīgi nomāca pēc tam, kad viņi bija nostiprinājušies pārējās latvju valstiņās. Bet vāci jau no paša sākuma veda viltīgu politiku pret Zemgali. Kad 1201. g. viņi nodibināja Rīgu, bīskaps Alberts pasludināja pāvesta bullu, kurā tirgotājiem noliedza apmeklēt zemgaliēšu ostu, piedraudot ar baznīcas lāstu tiem, kas brauks uz zemgaliēšu ostu. Vācieši nodibināja Daugavgrīvā klosteri, kurā uzdevums bija

kavēt kuģniecību pa Lielupi. Kuģi drikstēja braukt tikai uz Rīgu. Bet tajā pat laikā bīskaps Alberts centās iemantot Zemgales lielkunga Viestarta labvēlību. Viņš solīja Viestartam palīdzību pret leišiem. 1205. g. Viestarts kopā ar vāciešiem uzbruka leišu sirotājiem. Viestarts savukārt palīdzēja vāciešiem viņu cīņā ar Turaidas lībiešiem. Bet tajā pat laikā vācu misionāri darbojās Zemgalē un aģitēja pret Viestartu. Šis aģitācijas rezultāts bija tas, ka 1218. g. bīskaps Alberts nodibināja Zemgales bīskapiju un nākošā 1219. g. pierunāja Mežotnes lābiešus pāriet vāciešu pusē un atļaut pulciņam vāciešu apmesties Mežotnē. Tikai tagad Viestarts sāka saprast vācu rīcību. Tagad viņš iesāka cīņu ar vāciem, bet galīgi atkarot Mežotni viņam vairs neizdevās. Bīskaps Alberts prata piesolīt Mežotnes bajāriem lielākas tiesības nekā Viestarts līdz tam viņiem deva. Viestarts bija stingrs un taisnīgs valdnieks. Viņš aizstāvēja zemgaļu zemāko kārtu — zemniekus pret kungu un lābiešu patvarībām. Viestarts turējās pie vecās senlatviešu iekārtas, kuŗa nedeva kungiem un lābiešiem lielas priekšrocības. Senlatviešu dzīve bija demokrātiska.

Pēc Mežotnes pazaudēšanas Viestarts sāka draudzēties ar leišiem. Vairāk reizes zemgaļi sekmīgi cīnījās ar vāciešu sirotājiem, kas gāja uz Zemgali un leišu zemi sirot. Viestarts atteicās pieņemt kristīgo ticību, ko viņam piedāvāja pāvesta legāts Modenas Viļums. 1228. g. zemgaļi kopā ar kuršiem nopostīja Daugavgrīvas klosteri, bet Rīgu iznīcināt viņiem neizdevās. 1236. g. kaujā pie Saules leiši kopā ar zemgaļiem sakāva vācu sirotājus un iznīcināja Zobenbrāļu ordeni. Kad Viestarts miris un kas bija viņa pēctecis, par to nav nekādu ziņu.

Apmēram ap 1250. gadu vāciešiem bija izdevies sakaut zemgaļus un piespiest tos maksāt nodevas. Leiši nevarēja palīdzēt zemgaļiem, jo viņus saistīja cīņas ar teutoņiem.

Pēc tam zemgaļi vairāk reizes mēģināja nokratīt vācu jūgu. Bet zemgaļiem bija jārēķinās ar Livonijas ordeņa spēkiem. Livonijas ordeņa uzdevums bija apdraudēt leišus no Kursas un Zemgales puses, jo ordenis saņēma pavēles no Teutoņu ordeņa virsmestra, kas bija arī Livonijas ordeņa virspavēlnieks. Kad leiši (1259. g.) bija sakāvuši vāciešus pie Skodas, tad kāds zemgaļu varonis Šabis aicināja zemgaļus nokratīt vācu jūgu un padzīt vācu pilskungus. Kad 1260. g. leiši sakāva vāciešus pie Durbes, tad Zemgale uz laiciņu bija atbrīvota. Pēc minētām neveiksmēm vācieši ķērās pie sava iemīļotā paņēmiena: viņi sāka celt savas pilis-cietokšņus pie

iekārotās zemes robežām. Tā 1266. g. viņi uzcēla Jelgavas (Mitau) pili. No jaunceltās pils, tāpat kā no Mežotnes, vācieši rīkoja sirotāju uzbrukumus Zemgalei un Lietuvai. Ar šādu paņēmieni viņi ārkārtīgi novājināja savu pretinieku. Zemgaļu spēki mazinājās. Vācieši, turpreti, pēc katras neveiksmes saņēma jaunus papildinājumus no Teutoņu ordeņa un Vācijas. Pēc Jelgavas pils nodibināšanas, vācieši galveno vērību piegriezta zemgaļu galvenā cietokšņa, — Tērvetes pils, ieņemšanai. Pils kādu laiku gāja no rokas rokā. Spēku pārsvars tomēr bija vāciešu pusē. Tā 1272. g. vācieši noslēdza ar zemgaļiem līgumu, kurš skaidri liecina, ka vāciešiem atkal pieder virsvaldība Zemgalē. Vācieši savā līgumā noteica, ka zemgaļiem pienākas maksāt nodevas, taisīt ceļus un kalpot pie pīļu būves: „Kad ordenis ceļ pili pret pagāņiem, tad tiem, kas bija atteikušies no kristīgās ticības, jākalpo pie būves darbiem veselu mēnesi savā maizē.“ Parasti miera laikos: „viņiem jāiet darbā divas dienas vasarā un divas ziemā, sūtot vienu zirdziņeku ik no arkla; citām darba spējīgām personām jānāk darbā kājām: plaut sienu, cirst malku un taml.“

Kad 1279. g. leiši sakāva vāciešu sirotājus pie Aizkraukles, pie kam leišu uzvaru sekmēja zemgaļu aiziešana no kaujas lauka, kur viņiem bija jācinās kopā ar vāciešiem, tad zemgaļi sava varoņa Nameiša vadībā atkal sacēlās pret vāciem. Bet galīgi nokratīt vāciešu varu arī šoreiz zemgaļiem neizdevās. Beidzot, 1286. g. vācieši uzcēla netālu no Tērvetes savu Svētā kalna (tagad. Kalnamuižas) pili. Tā tad pašā Zemgales vidū nodibinājās vāciešu cietoksnis. No šī cietokšņa vācieši ļoti bieži uzbruka Tērvetes apkaimes zemgaļiem. Vācieši šādās gadījumos ļoti laupīja un postīja visu. Beidzot, zemgaļi nolēma atstāt savu galveno cietoksni — Tērveti. Tērvetes pili zemgaļi paši nodedzināja un pārgāja uz Rakti un Dobeli. Bet vācieši sistematiski postīja arī šo pīļu apkaimi: „Svētā kalna pils bija tur tuvumā, un no tās tie (zemgaļi) nekad netapa vaļā. Kad tie gatavojās art un tiem bija jāsej, tad atnāca viņu kaimiņi (vācieši) un paņēma tiem vīru līdz ar visu zirgu... Nāca viņu labība gatava, tad (vācieši) nokapāja to gar zemi kā zāli.“ Kara un bada briesmu iebaidītie zemgaļi atstāja arī Dobeli un Rakti un, beidzot, arī pēdējo savu pili — Sidabreni.

1290. gadā visa Zemgale galīgi bija iekarota.

Vāciešu iekarošanas kāre ar Zemgales ieņemšanu neizbeidzās, jo viņi neatlaidīgi turpināja savus uzbrukumus leišu novadiem. Bet leišu zemi viņi nespēja iekarot, jo leiši bija paguvuši nodibināt savu valsti un apvienoties.

Ar 1290. g. nobeidzās Latvijas iekarošana. Vācu sekmes izskaidrojamas ar to, ka: 1) vāci lauzās uz priekšu ne tikai ar spēku, bet viņi rīkojās ļoti diplomātiski un organizēti, 2) iekarošanas gaitās ļoti vienprātīgi rīkojās visi vāciešu garīdznieki, bruņnieki un pilsoņi, 3) vāciešu iekarotājiem bija iespēja dabūt rezerves Vācijā, 4) vācieši bija labāk apbruņoti un labāk prata kara mākslu nekā latvji, krievi un leiši.

Livonijas laukums.

Livonijas valsts iekārta.

Pēc 100 gadu ilgas cīņas vācieši bija spiesti apmierināties tikai ar tagadējās Latvijas un Igaunijas iekarošanu. Mēs jau iepazināmies ar vācu iekarošanas gaitu un paņēmieniem. Zinām arī, ka ar mūra piļu būvi vācieši iekarotās zemēs nostiprinājās. Jaundibināto valsti vācieši sauca par Livoniju. Bet kādu valsts iekārtu un kādu kārtību vācieši ieveda iekarotās zemēs? Atbildēt uz šo jautājumu viegli: viņi, saprotams, ieveda to iekārtu un kārtību, kādu viņi paši pazina un pārzināja, t. i. Vācijas feodālo iekārtu. Vēstures dokumenti skaidri liecina par to, ka feodālisms gatavā veidā tika pārņemts no Vācijas uz Livoniju. Šī pārņemšana un pielietošana Livonijā norisinājās XIII. g. simtenī. Pārņemšana norisinājās atkarībā no kara un vietējiem apstākļiem. Vācieši nelauza visu vietējo iekārtu un vietējās parašas un neiznīcināja tās, bet savu feodālo iekārtu viņi uzlika it kā stipru virsbūvi un jumtu uz vietējiem pamatiem.

Vācu feodālisms tika apdomīgi un pamazām pārņemts uz Livoniju un pamazām pielāgots vietējiem apstākļiem. Šī pielāgošana notika kara laikā. Latvijas iekarošanu vācieši iesāka pateicoties Brēmenes virsbīskapa un Hanzas tirgotāju ierosmei. Brēmenes virsbīskaps prātoja par savas diocezes (pārvaldes apgabala) paplašināšanu uz jauniegūto apgabalu rēķina. Viņš iecēla pirmos Livonijas bīskapus, kurī bija viņa vasāļi. Lībekas un Brēmenes tirgotāji palīdzēja krustnešiem, pārvezdami tos no Lībekas un Brēmenes uz Livoniju. Lībeka un Brēmene un vēlāk visa Hanzas savienība bija ļoti ieinteresētas drošu tirdzniecības sakaru nodibināšanā ar Krieviju. Rīga izveidojās pēc vācu pilsētu parauga. Kad bīskaps Alberts bija spējīgs nodibināt krietnu valsti, kurā ietelpa Sēla, Latgale un Lība, tad viņš centās atsvabināties no Brēmenes virsbīskapa virskundzības. Tas viņam izdevās 1213. g., kad pāvests Inocents III. izdeva bullu, kurā pasludināja Rīgas bīskapa neatkarību no Brēmenes. Rīgas bīskapiju pāvests pasludināja par patstāvīgu diocezi. No šī laika Rīgas bīskaps bija atkarīgs tikai no pāvesta kā baznīcas galvas un arī seņjora, kuram juridiski

piederēja visa jauniekarotā Māras zeme. Rīgas bīskaps bija tā tad pāvesta vasalis. Pāvests Inocents III. to izteica 1212. g., bet vēlāk pāvests Gregors IX. noteikti pastrīpoja: „Livonija ar īpašuma tiesībām ir piešķirta sv. Pēterā krēslam.“ Savu interesi par Māras zemi pāvesti izrādīja, sūtīdami uz Māras zemi savus legātus, no kuriem pirmais bija Modenas Viļums (1225. gadā). Tikai 1254. g. pāvests piešķīra Rīgas bīskapam vēl plašākas tiesības un autonomiju, ieceldams to par virsbīskapu. Tomēr arī vēlāk pāvesti bieži iejaucās Māras zemes (Livonijas) darīšanās. Pāvests, piem., uzstājās kā šķirējtiesnesis strīdus gadījumos, starp ordeni un Rīgas virsbīskapu.

Bet bīskaps Alberts atzina par savu senjoru arī Vācijas ķeizaru, kurš iecēla viņu par Vācijas firstu jeb savu vasāli. Vācu ķeizari neiejaucās Livonijas darīšanās, jo ķeizari no Hohenstaufenu dzimtas (piem. Fridrichs II.) bija aizņemti cīņā ar pāvestu un ar Itālijas pilsētām. Tas, ka Livonijas bīskapi atzina Vācijas ķeizaru par savu senjoru, liecina, ka viņi centās atbrīvoties no pāvesta laicīgās varas. Ka Livonijas vācieši maz rēķinājās ar pāvestu, to liecina tas, ka Rīgas vācieši un teutoņi nerēķinājās ar pāvesta legāta Alnas Balduīna līgumu ar kuršiem. Kā divu senjoru vasals Rīgas bīskaps pēc vajadzības griezās gan pie viena, gan otra sava senjora, skatoties pēc tā, kurš varēja būt nodērigāks.

Tā tad Livonija uz āru bija pāvesta un Vācijas ķeizara lēnis. Feodālās iekārtas parašas neliedza vasalam sadalīt savas zemes un izdot tās uz lēni. Valsts pārvalde ar algotu ierēdņu palīdzību XIII. g. s. vāciešiem vēl bija sveša un neiespējama, jo naudas saimniecība tad tikai kā sāka veidoties pašā Vācijā. Kā zinām, tad iekaroto zemju nostiprināšanai zem vāciešu varas būvēja mūra pilis — cietokšņus. Pīļu un apgabalu ap pīlīm pārvaldīšanu Rīgas bīskaps izdāvāja pīlis un novadus uz lēni. Tā Ikšķiles pīli viņš izdeva uz lēni bruņniekam D. Bannerovam un Aizkraukli — K. Meindorfam. Kad Zobenbrāļu ordenis sāka sekmīgi palīdzēt bīskapam Albertam iekarošanas gaitās, ordenis neapmierinājās ar sv. Jura pīli Rīgā, bet pieprasīja vienu trešo daļu no iekarotām zemēm, un bīskaps bija spiests to dot. Pēc Alberta nāves iekarošanas iniciatīvu uzņēmās ordenis, kurš tad arī patvarīgi pats sāka saņemt iekarotās zemes, piem. Igaunijā. Pēc Zobenbrāļu ordeņa likvidēšanas 1236. g., jaunais Livonijas ordenis skaitījās par Teutoņu ordeņa nodaļu. Livonijas ordenis bija atkarīgs no diviem senjoriem: Rīgas bīskapa un Teutoņu ord. lielmeģtra. Apzinādamies spēcīgā Teutoņu ordeņa atbalstu, Livonijas ordenis maz rēķinājās ar Rīgas bīskapu, kuŗa spēki bija vājāki

nekā ordeņa. Tā Livonijas ordenis sagrāba lielāko daļu no Kursas un visu Zemgali. Ordenis pat likvidēja vienu Rīgas bīskapa vasalu, — Zemgales bīskapa valsti, saņemdamš tā zemes. Rīgas bīskaps sūdzēja ordeni pāvestam, bet pāvests atbalstīja ordeni kā galveno karotāju pret pagāniem un bez

Zobenbrāļu uzņemšana vācu ordenī (1237).

tam pāvests nespēja piespiest ordeni izpildīt bīskapa prasības. Feodālos laikos bieži senjori bija vājāki par saviem vasaliem. Senjoram bija jāpmierinās ar to, ka stiprais vasals atzīst viņa virsvaru, kuŗas ricībai parasti nepadevās.

Tā tad Rīgas virsbīskapam bija viens liels un spēcīgs vasals — Livonijas ordenis, kuŗam XIV. g. s. piederēja $\frac{2}{3}$ no visām Livonijas zemēm.

Rīgas bīskaps Alberts nodibināja vēl sekojošas bīskapijas Māras zemē (Livonijā): 1) Tērbatas, 2) Sāmsalas-Vikas un 3) Zemgales un Sēlas. Pēc Kursas iekarošanas tika nodibināta arī Kurzemes bīskapija, kuŗas centrs bija Piltene. XIII. g. s. beigās bija sekojošas bīskapijas: 1) Tērbatas, 2) Sāmsalas-Vikas un 3) Kurzemes. Katrs no minētiem bīskapiem dabūja

lielus apgabalus uz lēni. Šie biskapi bija Rīgas biskapa vasali un padoti Rīgas bīskapam arī baznīcas jautājumos. Viņi centās nostiprināt varu savos apgabalos un politiskā ziņā bieži rīkojās diezgan patstāvīgi.

Beidzot, Rīgas bīskaps deva zemi uz lēni arī Rīgai.

Tā tad Rīgas virsbīskapa lielie vasali bija sekojoši: 1) Ordenis, 2) minētie bīskapi un 3) Rīga. Katrs no minētiem vasaliem izdeva savukārt savas zemes uz lēni saviem vasaliem. Tā Rīgas bīskaps izdāvāja uz lēni tās zemes, kuŗas palika viņa tiešā pārziņāšanā, t. i. Libā un Latgalē. To pašu darija Sāmsalas-Vīkas, Kurzemes un Tērbatas bīskapi. Kam viņi deva zemes un pilis uz lēni? Vācu bruņiniekiem un arī tiem vietējiem latviešu kungiem, kuŗi labprāt padevās vāciešu varai. Ir zināmi gadījumi, ka zemi deva uz lēni pat bīskapa kalpiem un Rīgas pilsoņiem, jo no sākuma bija novērojams vācu bruņinieku trūkums.

Rīga neizdeva savu zemi uz lēni, bet pārvaldīja pati. Ordenis pārvaldīja savas plašās zemes pats ar saviem spēkiem. Ordenis savas zemes sadalīja apgabalos. Katra apgabala galvenā pili ordenis novietoja kādus no ordeņa brāļiem, kuŗu vadoni un pavēlnieku sauca par pils komturu. Retos gadījumos ordenis izdeva nelielus gabalus zemes uz lēni. Turpretī bīskapi dāvāja lielus lēņus. Piemēram bruņiniekam Tizenhauzenam 14. g. s. Rīgas un Tērbatas bīskapijās piederēja ap 1000 arklu zemes.

Parastā lēņu grāmata bija sekojoša: „Mēs, Rīgas baznīcas virsbīskaps... piešķirām bruņiniekam... un viņa likumīgiem mantiniekiem ar feodālā īpašuma tiesībām... apgabalu Livonijā ar ļaudīm, laukiem, iekoptiem un neiekoptiem mežiem, krūmiem, kalniem, klajumiem, ezeriem, tērcēm, zvejām, dzirņūm, upēm, ūdeņiem, viņu valkiem un visu godu, tiešām, tiesas varu un visām citām tiesībām.“

Feodālais īpašums nebij pilnīgs un neaprobežots īpašums, jo feodālo īpašumu (lēni) senjors varēja atņemt, ja vasals nepildīja pienākumus, kādi viņam bija jāpilda attiecībā uz senjoru.

Vasala pienākumi bija sekoši: uzticība un dienesta pienākumi senjoram par labu, padevība senjora tiesai un apņemšanās atdot lēni, ja senjors to pieprasa. Tā tad vasals solījās uzticīgi kalpot savam senjoram kara un miera laikā. Ja senjors aicināja vasalu ar viņa ļaudīm karā, vasals nedrīkstēja atteikties. Pēc vasala nāves viņa mantiniekiem bija jāierodas pie senjora un jāizlūdz lēnis. Senjora pienākums, savukārt bija sargāt savu vasalu kara laikā un palīdzēt tam.

No sacītā redzam, ka vācieši atnesa uz Livoniju sarežģīto un komplicēto vāciešu feodālismu un radija komplicētu feodālu valsti. Vesela virkne vasalu un sarežģītās vasalu attiecības, bez tām viena vasala atkarība no diviem seņjoriem, — viss tas radija nevis labi noorganizētu valsti ar vienu valdību, vienādu iekārtu un likumiem, bet ļoti raibu un sarežģītu valšķu savienību. Kamēr vācieši cīnījās ar latviešiem, igauņiem, krieviem un leišiem, tik ilgi viņus vienoja nacionālā apziņa un kopējās briesmas. Tad briesmu brīžos saskaņoti uzstājās visi vācieši: garīdznieki, bruņinieki, ordenis un pilsoņi, bet kolidz iestājās miers, tūdaļ dabīgi radās strīdi un ķildas kā starp vasaliem un seņjoriem, tā arī starp pašiem vasaliem.

Politiskā ziņā vācieši-iekarotāji neatnesa latviešiem neko labāku par to, kas viņiem jau bija pirms vāciešu atnākšanas. Kopējo briesmu un vāciešu nacionālā apziņa radija tikai plašāku valšķu apvienību, nekā tā bija pirms vācu atnākšanas.

Latviešu stāvoklis XIII. g. s.

Kādas pārmaiņas vāciešu feodālisms ienesa tieši latviešu tautas masu dzīvē? Atbildēt uz šo jautājumu ļoti grūti, jo trūkst plašu un noteiktu ziņu šī jautājuma sekmīgai atrisināšanai. Bez tam feodālā iekārta bija par daudz komplicēta un sarežģīta, kas arī apgrūtinā uzstādītā jautājuma atrisināšanu. Spriežot pēc Vācijas feodāliem apstākļiem XIII. g. s., jāsaka, ka tur sabiedrība sadalījās sekojošās kārtās: 1) feodālā bruņniecība, 2) garīdzniecība, 3) pilsoņi un 4) zemnieki. Augstākās un valdošās kārtas vāciešu sabiedrībā bija: feodālā bruņniecība un katoļu garīdzniecība. Vācijas pilsoņu kārtā XIII. g. s. cīnījās par atbrīvošanos no minēto pirmo divu kārtu varas. Zemniecība Vācijā bija atkarīga un padota pirmām divām kārtām. Zemnieki bija spiesti paklausīt, maksāt nodokļus un atzīt tā kunga varu un tiesu, kuŗa pils tuvumā viņi dzīvoja, jeb tā klostera priekšnieka varu, uz kuŗa zemes atradās zemnieku sādža. Vācijas zemnieki XIII. g. s. bija dzimtļaudis. Vācu iekarotāji, — bruņinieki un garīdznieki, bija pieraduši pie savas tēvijas iekārtas, parašām un likumiem. Protams, viņi neko labāku nevarēja iedomāties, pārnākdami dzīvot Latvijā. Iekarotāji un uzvarētāji skatījās uz latviešiem kā uz zemākas kārtas ļaudīm, kuŗiem vajadzēja nokļūt zemnieku kārtas stāvoklī, jo sevišķi tamdēļ, ka lielais vairums latviešu nodarbojās ar zemkopību. Kas attiecas uz latviešu kungiem un labiešiem, tad tie vai nu krita cīņā ar iekarotājiem, vai arī labprātīgi padevās vāciešiem. Tie latviešu kungi un labieši, kas padevās vāciešiem, dabūja zemi uz lēni un tā tad kļuva par vāciešu vasaliem.

Lielāko lēņu turētāji-latvieši saplūda ar vāciešiem vienā kārtā un ar laiku, pārvācodamies, ieplūda vāciešu bruņniecības kārtā. Mazāko lēņu turētāji izveidoja brīvzemnieku-leimaņu kārtu, kurās pienākums bija nest tikai kara kļaušas, bet no nodevām un miera laika kļaušām viņi bija brīvi. Leimaņu zemes platība bija no 1 līdz 12 arklu liela. Turpretī lielāko vasalu zemes platība ordeņa zemēs sniedzās no 30 līdz 50 arkliem. Bīskapu zemēs leimaņu bija maz, jo tur zeme bija izdāvāta lieliem vasaliem, kurī saņēma zemi simtiem un pat līdz 1000 arkliem. Tā tad latviešu kungu un labiešu kārtā bija nostādīta samērā privilēģētā stāvoklī. Jāņem šeit vērā tas apstāklis, ka vācieši slēdza ligumus ar atsevišķiem lībiešu, kuršu, latgaļu, tālaviešu, sēju un zemgaļu kugiem. Ligumus slēgdami, vāci solīja latviešu kungiem brīvības un zemi uz mūžīgiem laikiem. Arī lielākās zemnieku, saimnieku, masas stāvoklis bija noteikts ligumos. Tā 1267. g. kuršu un 1272. g. zemgaļu ligumos teikts, ka par apsardzību pret ienaidniekiem vācieši prasīja: „vieniem jāiet darbā divas dienas vasarā un divas ziemā, sūtot vienu zirdzenieku ik no arkla; citām darba spējīgām personām jānāk darbā kājām: pļaut sienu, cirst malku un taml.“ No visiem zemniekiem vācieši prasīja padošanos kristībai un sakarā ar to desmito tiesu, ko baznīcai par labu saņēma katra novada feodālis. Desmitā tiesa dažās vietās tai pašā XIII. g. s. tika pārvērsta par noteiktu nodokli: „viņiem (kuršiem) jādod ordeņa brāļiem no vienzirga zemes kunga tiesa (tinsse) — divi pūri rudzu, pie kam katrs arams zirgs tiek aplikts ar šo nodokli tikai sākot ar savu ceturto dzīves gadu.“ Kunga tiesa bija noteikts nodoklis, ko vācieši nēma desmitās tiesas vietā. Sacītais attiecas uz arāju saimnieku kārtu. Kas attiecas uz bezzemniekiem-kalpiem un vergiem, tad viņu stāvokli raksturo viens Māras zemes un Lietavas līgums (1323. g.), kurā sacīts: „Ja kāds drellis (vergs) bēg no vienas zemes otrā, tad viņš jāizdod tam kungam, kurš to pieprasa. Bet ja brīvs cilvēks grib ceļot, tad viņš to var darīt.“ Tā tad sabiedriskā ziņā lielais zemnieku vairums nokļuva zemnieku kārtas stāvoklī. Nevajag iedomāties, ka visā Māras zemē (Livonijā) visur bija vienāds stāvoklis. Livonijas valsti valdīja nevis viena valdība, bet vairāk valdības. Ordeņa zemēs bija citādi apstākļi nekā bīskapu un pilsētu zemēs. Tomēr vispārī kļaušas un nodevas visur bija viena rakstura, t. i. no zemniekiem visur prasīja: desmito tiesu un kļaušas vasarā un ziemā. Kļaušas un nodevas ordeņa zemēs bija mazākas nekā bīskapu zemēs. Bet arī ordeņa zemēs visur tās nebija vienādas. Piemēram, pēc kuršu un zemgaļu dumpjiem dabīgi ordenis sodīja

dumpiniekus ar kļaušu un nodevu pavairošanu. Tā kā viss XIII. g. s. pagāja karos, tad vācu kungiem bija maz izdevības mierīgi dzīvot savās pilīs un nodoties saimniecībai. Viņi apmierinājās ar to, ka viņu ģimene un saime saņēma pienācīgu uzturu un apkalpošanu no uzvarētiem un ka viņu pilīs un nepieciešamos ceļus latvieši pienācīgi kopa un uzturēja.

Vietējā saimnieciskā dzīvē XIII. g. s. radās tikai tā pārmaiņa, ka radās savs tirdzniecības un rūpniecības centrs — Rīga. Tādu centru kā Rīga senlatviešiem nebija XIII. g. s. Rīga attīstījās par spēcīgu tirdzniecības centru, kurā sāka attīstīties arī labi noorganizēta amatniecība. Pie dažām pilīm sāka veidoties pilsētīņas un miestīņi. Pilsētās un miestīņos latvieši guva iespēju iemācīties pret saviem ražojumiem ārzemju un vietējo vācu amatnieku ražojumus. XIII. g. s. preču maiņa sāka attīstīties. Vietējie vācieši sāka kalt arī vietējo naudu, kaut gan XIII. g. s. naudas tirdzniecība nespēja izskaust parasto preču maiņu, t. i. maiņas tirdzniecību. Pastāvīgie kari XIII. g. s. tomēr traucēja kārtīgas un mierīgas tirdzniecības uzplaukšanu. Latviešu zemkopji pieprasīja galvenā kārtā metāla preces. Rīgas amatnieki apgādāja latviešus ar zāģelēm, ēvelēm, cirvjiem, arklu lemešiem un citām zemnieku saimniecībā nepieciešamām metāla lietām. Latviešu zemkopji iemācījās arī vācu audumus un koka izstrādājumus, piem., kastes, spaiņus, vannas, kannas, baļļas, skapjus un c. Minēto koka izstrādājumu nosakumus latvieši pārņēmuši no vācu valodas savā valodā. Zemkopības ziņā latvieši nevarēja neko jaunu un svarīgu iemācīties no vāciešiem, jo vāciešu zemnieki nebrauca uz Livoniju, bet vāciešu bruņinieki, garīdznieki un pilsētnieki paši ar zemkopību nenodarbojās. Bez tam pašu vāciešu zemkopība XIII. g. s. nestāvēja uz augstākas attīstības pakāpes kā latviešu zemkopība.

Polītiskā ziņā vācu ienākšana atnesa latviešiem lielus un sāpīgus zaudējumus. Latviešu valstis zaudēja savu patstāvību. Visu vietējo politisko dzīvi vadīja vācieši, jo Rīgas virsbīskapi un citi bīskapi bija vācieši. Livonijas ordeņa locekļi arī bija tikai vācieši. Ordeņa vai bīskapu rīkotos karos latviešu pulki piedalījās kopā ar vāciešiem, bet visus pulkus, kā vāciešu, tā latviešu, vadīja vācieši.

Garīgās kultūras ziņā vācu ienākšana ienesa svarīgas pārmaiņas. Vācieši uzspieda latviešiem katolicismu. Viduslaiku katolicisms necentās iespīesties tautas masu garīgās dzīves dziļumos. Katoļu garīdznieki apmierinājās ar tautas ārējo un formālo pievietošanu katolicismam. Tautai bija jāapmierinās ar to, ko tauta redzēja un dzirdēja baznīcā. Tā kā garīdznieki

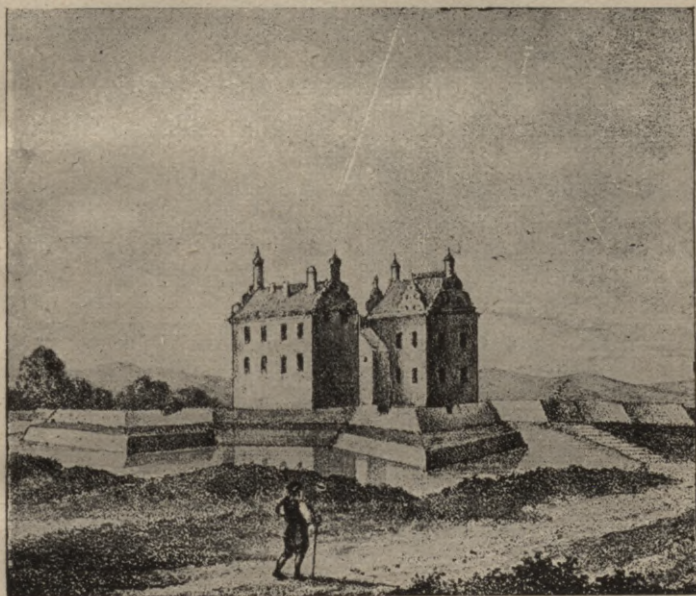
bija vācieši, kuŗi vāji prata vietējo valodu un kuŗi dievvārdus turēja tautai nesaprotamā latīņu valodā, tad latvieši pie labākās gribas nevarēja izprast un iejusties katolicismā. Latvju tautas apziņā maz iespiedušies katoļu nostāsti par svētiem, par debesu valstību un elli, kas novērojams Itālijā, Francijā un Spānijā.

Latvieši turpināja dzīvot tajā pat garīgā pasaulē, kādā viņi dzīvoja pirms vāciešu ienākšanas. Dabas spēku un parādību cildināšana turpinājās. Svētās birzis un ozoli tika cienīti tāpat kā agrāk. Savas teikās, pasakās, tautas dziesmās un sakāmos vārdos latvieši izteica savus uzskatus un jūtas. Literātūras vēsturnieki domā, ka tieši XIII. g. s. latvju tauta ir radījusi lielo vairumu savu tautas dziesmu, kurās katolicisma iespaids ļoti maz manāms. Tas lieku reizi liecina par to, ka vāciešu iekaroņi mazāk interesējās par latviešu garīgās pasaules iekarošanu, bet vairāk par saviem saimnieciskiem un politiskiem mērķiem.

Vāciešu un latviešu attiecības XIII. g. s.

Ja ņem vērā Latvijas iekarošanas gaitu, tad jāsaka, ka vāciešu un latviešu attiecības XIII. g. s. nebij visur vienādas. Latviešu lielais vairums nesaprata vāciešu mērķus un nodomus. Latgaļi un pa daļai lībieši labprātīgi padevās vācu varai, gaidīdami no vāciešiem palīdzību pret igauņiem, krieviem un leišiem. Kurši un zemgaļi gan nikni cīnījās pret vāciešu uzbrūcējiem. Kursā taču bija radusies doma 1210. g. iznīcināt Rīgu, padzīt vāciešus un to izdarīt visām latviešu ciltīm kopīgiem spēkiem. Bet citas ciltis neatsaucās. Lībiešu un latgaļu palīgspēki cīnījās kopā ar vāciešiem pret igauņiem, krieviem un leišiem. Vēlāk uz liguma pamata vāciešiem padevās kurši un no zemgaļiem mežotnieši. Kuršu pulki bieži ietelpa vācu armijā. Visniknāk pret vāciešiem cīnījās Tērvetes zemgaļi, bet viņu pretestību ordenis nomāca. To nevar teikt, ka vācieši jau no paša sākuma visos Māras zemes novados būtu iemantojuši vietējo iedzīvotāju naidu. Uz vāciešu mūra pilīm latvieši skatījās kā uz neieņemamiem cietokšņiem, kur grūtā brīdī var droši paslēpties. Vācu nodevas un klaušas nebija lielas, kas arī nevarēja radīt naidu. Ir taisnība, ka vienā otrā vietā radās ķildas starp vāciešiem un latviešiem lauku, pļavu vai dravu dēļ, piem. autiniešu nemiers ar ordeni dēļ tā, ka ordenis bija atņēmis viņu laukus un dravas. Kad šai strīdū iejaucās pāvesta legāts Modenas Vilhelms, tad strīdu izbeidza abpusēji vienojoties. Autinieši dabūjuši atpakaļ savus kokus, bet ordenis — laukus.

Pēc kaujām pie Saules, Durbes un Aizkraukles tendenci atkratīties no vācu jūga izrādīja tikai kurši un zemgaļi, bet pārējie latvieši palika vāciešiem padevīgi. Pilnīgu uzticību un draudzību vācieši tomēr nekur nav ieguvuši. Viņi bija un palika svešinieki un ienācēji. Divas svešas pasaules bija vācieši un latvieši. No vienas puses pils iemītnieki un no otras — lauku iedzīvotāji — latviešu ciemu un sētu laudis. Tuvināt šos svešiniekus varēja ticība, bet arī šajā ziņā vācieši nedarīja visu iespējamo, lai tuvinātos tautai. Vācieši apmierinājās

Ordeņa pils Skrundā.

ar zemes iekarošanu, savas varas nostiprināšanu un ar to, ka latvji sevi atzina par katoļiem. Bet kādi katoļi viņi bija? Kā viņi jauno ticību saprata? Par to vācieši ļoti maz interesējās. Vācieši apzinājās, ka, salīdzinot ar vietējiem iedzīvotājiem, viņu skaits Livonijā ir niecīgs, maza saujīna, kuŗu sarga stiprās pils, labas bruņas, kara māksla un veikla politika. Šī mazā vāciešu saujīna turējās savās pilīs un dzīvoja saskaņā ar savām parašām. Latvju kungi un labieši, kas saņēma no vāciešiem lēņus, tie centās pakalparīt vāciešiem un tiem izpatikt. Rezultāts bija — latviešu kungu un labiešu pārvācošanās. Ka vācieši no sākuma rēķinājās ar latviešiem, par to liecina

viņu tiesnešu — fogtu izturēšanās. Fogtiem bija „jāspriež tiesa pēc zemes vecāju padoma.“

Nepiemirsīsim arī to, ka vāciešu tautai lielā mērā piemīt pašlepnums un pārākuma apziņa pār citām tautām. Šis īpašības arī nošķīra ienācējus — vāciešus no vietējiem — latviešiem, jo vācieši kā iekarotāji un uzvarētāji turējās savrūp no tautas un satiksmes gadījumos ar savu uzvešanos pastripoja savu pārākumu.

Tā tad XIII. g. s. vācieši vēl nebij bargi un rupji kungi. Ārēji viņi centās pielabināties tautai un izvairījās no nevajadzīgas kaitināšanas, bet sevi viņi slēpa jau pārākuma un valdnieku apziņu.

Livonijas ordeņa varas pieaugšana.

Jau Zobenbrāļu ordenis pieprasīja no bīskapa Alberta trešo daļu no iekarotām zemēm. Bīskaps Alberts bija spiests piekāpties. Kad pēc kaujas pie Saules (1236. g.) iznīca Zobenbrāļu ordenis un tā vietā atkarībā no Teutoņu ordeņa izveidojās Livonijas ordenis, pēdējais vairāk rēķinājās ar Teutoņu ordeņa lielmeistra rīkojumiem nekā ar Rīgas virsbīskapa pavēlēm. Kursas un Zemgales iekarošana bija Livonijas ordeņa nopelns. Livonijas ordenis sagrāba Zemgali un divas trešdaļas no Kursas. Ordeņa brāļiem bija jāsarģājas no privātīpašuma un bija aizliegts turēt savas mantas aiz atslēgas. Bet ordeņa vārdā un labā brāļi varēja iegūt kustamu un nekustamu mantu. Ēdiens un dzēriens visiem brāļiem bija vienāds. Tikai mestram bija tiesība saņemt četras porcijas, no kurām viņš deva daļu tiem brāļiem, kas bija sodīti pie ūdens un maizes. Brāļi atsacījās arī no ģimenes dzīves un solījās karot pret neticīgiem. Paklausība mestram un kapitulam bija obligātoriska. Ordeņa likumi bija stingri. Fogti, — ordeņa soģi, bargi sodīja brāļus par pārkpumiem. Ja ordenim bija vairāk īpašumu, tad arī ordeņa brāļu dzīve bija bagātāka un ērtāka. Saprotama ir ordeņa brāļu tieksme pēc plašākām zemēm. Kā teutoņi, tā livonieši sapņoja par lielas valsts radīšanu. Ja ņem vērā visas Teutoņu ordeņa un viņa nodaļu zemes, kas atradās Prūsijā, Livonijā, Ungarijā, Itālijā, Armenijā, Spānijā un citur, un ja visas šīs zemes atrastos vienā teritorijā, tad tiešām iznāktu lielvalsts. Ordeņa bagātības bija lielas. Vienam pašam Livonijas ordenim piederēja ap 60 pīļu. Galvenās un lielākās no tām bija Rīgā, Cēsis, Vahnierā, Siguldā, Rēzeknē, Ludzā un Kuldīgā.

Teutoņu ordeņa priekšgalā atradās lielmestrs. Vismaz divreiz gadā vajadzēja sasaukt brāļu pilnsapulci — kapitolu.

Ordeņa nodaļās, kā piem. Livonijas ordenī, bija savi mestri un kapituli. Livonijas ordeņa kapitula sapulces noturēja Cēsis. Kapituls ievēlēja ordeņa pārvaldi no 7 personām. Pārvalde sastāvēja no: mestra, zemes maršala un 5 padomniekiem. Visos svarīgākos gadījumos mestram „jāseko un jāklausa savas padomes domām.“ Ko padomnieki lēma „ordenim par godu un zemei par svētību,“ to mestram vajadzēja pildīt. Mestru uzraudzīja kapituls un iecēla Teutoņu ordeņa lielmestrs. Mestrs dzīvoja Rīgā, māršals — Siguldā, trīs padomnieki dzīvoja Igaunijā, bet divi Latvijā: Kuldīgā un Alūksnē. Kad sanāca kapituls Cēsis, tur katrs ordeņa amata vīrs iesniedza rakstisku pārskatu ar saimniecības grāmatām par savas pils un novada ienākumiem un izdevumiem. Ordenis darbojās uz statūtu pamata.

Ordeņa zemes bija sadalītas apgabalos. Katrā pili dzīvoja komturs, kurš kopā ar ne mazāk kā 12 brāļiem sastādīja konventu. Ja pili bija mazāk par 12 brāļiem, tad mazās pils brāļi ietelpa tuvējās lielākās pils konventā. Visas vietējās darišanas izsprieda komturs kopā ar konventu, bet kā komturs, tā konvents bija atbildīgi mestra un kapitula priekšā. Blakus komturam pili atradās fogts (soģis) un vismaz viens brālis mācītājs. Tā tad ordenis bija reliģiozi militāra organizācija ar stingru disciplīnu. Zemākie brāļi bija padoti augstāko rīkojumiem un uzraudzībai. Disciplīna ordenī bija stingra. Pārvaldē tika ieturēts nevis personālais princips, bet kollēģiālais. Augstākā vara bija kapitula rokās. Latvijas iekarošanas laikā Livonijas ordenis izrādījās par dzīves spējīgu organizāciju, kas sekmīgi veica iekarojumus un iekaroto zemju pārvaldes noorganizēšanu.

Virsmestra nams Māras pili (Marienburgā).
Prūsijā 14. g. s.

Jau XIII. g. s. Livonijas ordeņa rokās bija ap 60 pīļu, kas sastādīja vairāk kā pusi no visām Livonijas pīlīm. Livonijas ordeņa drošais atbalsts bija spēcīgais un bagātais Teutoņu ordenis. 1346. g. ordenis atpirka no dāņiem Ziemeļigauniju, ar ko vēl vairāk viņš pastiprināja savu varu un spēku. Ja salīdzina ordeņa valsti un spēkus ar Rīgas virsbīskapa un citu bīskapu valstīm un spēkiem, tad pārākums bija ordeņa pusē. Ordeņa spēki bija noorganizēti un disciplinēti. Zemākie brāļi padevās

Vācu ordeņa brāļi: pa kreisi bruņinieks, pa labi pārvaldnieks.

augstāko ierēdņu un kapitula rīkojumiem. Bīskapu spēki sastāvēja no viņu vasaliem, kuri, kā tas bija parasts feodālos laikos, neklausīja savam senjoram un nepildīja viņa pavēles. Disciplīna bija tikai pašu garīdznieku vidū un tad arī tikai ticības lietās, bet kā laicīgie, tā garīgie vasali savos novados tīri dabīgi centās iegūt patstāvību un neatkarību. Ordeņa ricībā bija lieli materiālie līdzekļi, jo no visām ordeņa pīlīm ordeņa kasē un noliktavās nāca nodokļi un no uzvarēto zemēm — kara laupījums. Bez tam dokumenti liecina, ka ordenis jau XIII. g. s. sācis nodarboties ar tirdzniecību. Atlikumus no no-

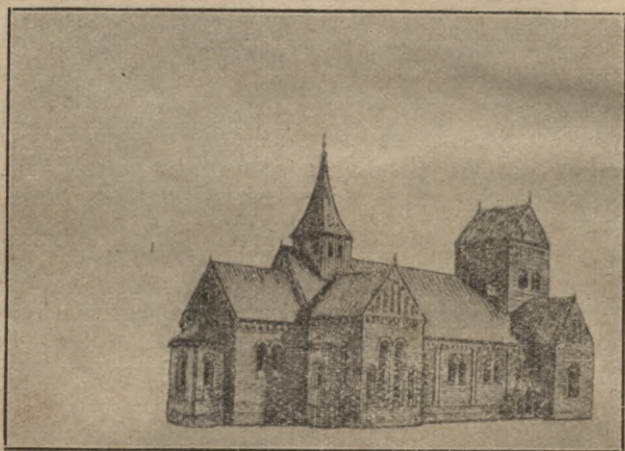
dokļiem un kara laupījuma ordenis nepārdeva Rīgas tirgotājiem, bet pats būvēja kuģus un savus ļaudis sūtīja uz aizjūras pilsētām, kur pārdeva ordeņa preces un pirka ordenim vajadzīgās preces un ražojumus. Ordeņa tirgotāji uzpirka arī krievu, leišu un vietējās preces un veda tās uz ārzemēm. Ordenis drīz kļuva par bīstamu konkurentu Rīgas tirgotājiem, kāpēc ordeņa un Rīgas attiecības bieži bija ļoti saspīlētas un naidīgas. Ordenis tiecās atsvabināties no virsbīskapa, kā sava senjora, virsvaras un centās kļūt par visas Livonijas valdnieku tāpat, kā Teutoņu ordenis valdīja Prūsijā. Ar jaunu zemju iekarošanu ārpus Livonijas XIV. g. s. neveicās ordenim, jo leiši bija radījuši spēcīgu leišu-krievu valsti — Lietavas lielkņazisti, kuŗa XIV. g. s. ne tikai sekmīgi cīnījās ar Teutoņu un Livonijas ordeņiem, bet vēl iekaroja lielu daļu no Krievijas. Lietava ieguva Livonijas kaimiņos Polockas zemi. Ordenis nevarēja salauzt arī Novgorodas-Pliskavas valsti. Viņš bija spiests atteikties no turpmākiem ārējiem iekarojumiem.

Toties viņš tiecās pēc iekarojumiem un varas šeit pat Livonijā. Bet ordenim preti stājās Rīga, Rīgas virsbīskaps un citi Livonijas bīskapi. Lielo Livonijas senjoru attiecības vēl paasinājās arī tāpēc, ka 1279. g. Vācijas ķeizars Rūdolfs Habsburgs dāvāja ordenim Teutoņu ordeņa tiesībām līdzīgas tiesības Livonijā, t. i. vietējo virsvaldību. Tād Rīgas un citi Livonijas bīskapi griezās pie pāvesta ar sūdzību. Miera un satības vietā iesākās ilgstošas (no XIII. līdz XVI. g. s.) ķildas un sūdzības, vietējo vāciešu kari un posts.

Pilsētu attīstība Livonijā.

Pirmā Latvijas pilsēta ir Rīga. 1201. g. Rīgu nodibināja bīskaps Alberts. Vācieši dibināja Rīgu ne tikai kā svarīgu tirdzniecības un rūpniecības punktu, bet arī kā vācu politikas un militāru atbalsta punktu (bāzi), no kuŗa varētu izdevīgāk vadīt iekarošanas darbus un iekaroto zemju pārvaldīšanu. Rīgai vajadzēja izvērsties par cietoksni, kur grūtos brīžos vācieši varēja paslēpties. Kā cietoksnis Rīga atradās izdevīgā vietā. Rīga atrodas tuvu pie jūras, kāpēc lielākie vāciešu kuģi varēja iebraukt Rīgas ostā. No bīstamiem ienaidniekiem: leišiem, zemgaļiem un kuršiem, Rīgu sargāja platā Daugava. No nejauša libiešu vai krievu uzbrukuma viņu sargāja Rīdžiņa un valnis ar koka žogu, kuŗa vieta jau XIII. g. s. vācieši uzcēla mūra sienas un torņus. Rīgas apkārtnē bija maz apdzīvota. Plašie meži, smilšu kāpas un purvi labi noderēja kara prasībām un nebij noderīgi zemkopības vajadzībām. Tur, kur izauga Rīga, pirms vāciešu ienākšanas esot bijusi maza libiešu zvej-

nieku sādža. Kad nodibinājās Zobenbrāļu ordenis, tas cēla Rīgā sv. Jura pili ar baznīcu pie tās. Sv. Māras baznīca ar klosteri bija patstāvīgs apcietinājums. Starp sv. Jura pili un sv. Māras klosteri atradās tirgotāju nometnes un noliktavas. No sākuma Rīgā dzīvoja nedaudz tirgotāju, mūki un bruņinieki, kuru no sākuma Rīgā bija vairāk nekā tirgotāju. Bīskaps Alberts bija spiests rūpēties ne tikai par mūku un krustnešu piegādāšanu no Vācijas, bet arī par Rīgas apgādāšanu ar pilsoņiem, t. i. ar tirgotājiem un amatniekiem. Rīgas iekšējo dzīvi vācieši veidoja pēc Ziemeļvācijas pilsētu parauga, piem. pēc Lībekas parauga. Pēc tam, kad bīskaps Alberts izgādāja pāvesta bullu

Rīgas dombaznīca Alberta laikā.

par zengaļu ostas slēgšanu un to tirgotāju nolādēšanu, kas apmeklēs zengaļu ostu, viņš nodrošināja savā valstī Rīgai monopoltiesības tirdzniecībā. No Vācijas uz Rīgu ir pārnestas vācu pilsētu organizācijas: ģildes un cunftes. Jau 1208. g. bīskaps Alberts deva tiesību grāmatas divām Rīgas ģildēm. No sākuma Rīgas pilsoņu skaitā pieņēma katru, kas vēlējās apmesties Rīgā uz pastāvīgu dzīvi. Pieņemti tikai pat vietējie iedzīvotāji un latgaļi. Iekļūšana ģildēs tomēr jaunpienākušiem iedzīvotājiem nebij viegla. Rīgas pilsoņa tiesības varēja iegūt kā vācieši, tā nevācieši, ja tie iemaksāja pilsētas kasē $\frac{1}{2}$ marķas iestāšanās naudas. 1225. g. pāvests piešķīra Rīgai pašvaldības tiesības pēc Hamburgas parauga. Šīs tiesības apstiprināja arī Vācijas ķeizars. No šī laika Rīgā noorganizējās pašvaldība, kuras priekšgalā atradās pilsētas rāte (dome). Rīga

dabūja no bīskapa uz lēni plašas zemes. Kā Rīgas pārstāve un pārvaldītāja, rāte par savu senjoru atzina Rīgas virsbīskapu, kuram rīdzinieki nemaksāja pat desmito tiesu. Rāte sastāvēja no 12 locekļiem, kurus vēlāk sauca par konsuliem. Rātes locekļus vēlēja tikai bagātāko tirgotāju (patriciešu) dzimtu pārstāvji. Tā tad Rīgas pārvalde nebij demokrātiska, bet plūtokrātiska. Rāte no sava vidus izvēlēja sekojošas amata personas: birgermeistaru, 2 kasieņus, vienu sekretāru, vienu fogtu (soģi) un naudkali. Rātes nama priekšā soģis katru pirmdienu noturēja tiesas sēdi. Ap Jāņiem (24. jūnijā) un Mikēliem (30. septembrī) rāte sasauca visu pilsoņu sapulci, kurai lika priekšā apspriest visus jaunus pilsētas likumus un rīkojumus. Lielais rātes nama zvans parasti aicināja pilsoņus uz sapulci. Ja Rīgai draudēja kādas briesmas, tad arī rātes zvans aicināja pilsoņus ķerties pie ieročiem. Svarīgākais pienākums attiecībā uz Rīgas senjoru, virsbīskapu, bija iekarošanas laikā (XIII. g. s.) ņemt dalību kara gaitās pret neticīgiem. Rīgas pilsoņu tiesības bija sekojošas: 1) pilsoņus var tiesāt tikai pilsētas soģis, 2) vienīgi Rīgas pilsoņi var nodarboties ar tirdzniecību un amatniecību, 3) pilsoņi bija atsvabināti no muitas un desmitās tiesas nodokļiem, 4) pilsoņi varēja iegūt zemi uz lēni, 5) viņiem bija priekšrocības zvejā, 6) viņu lietāšanā atradās tirgus laukums. XIII. g. s. Rīgas iedzīvotāju sastāvs bija sekojošs: 1) sveštautieši, kas apmetās Rīgā uz laiku, 2) Rīgas pilsoņi (birģeļi), 3) krustneši un mūki, 4) ordeņa un bīskapa kalpi, 5) iedzīmtie-vietējie, t. i. latvieši un 6) pilsētas zemnieki.

1269. g. Rīgā bija 1209 vācieši, 60 krievi un 70 lībieši, latvieši un leiši, kas nodarbojās ar tirdzniecību. Tas liecina, ka Rīgas iedzīvotāju skaits bija ātri pieaudzis un Rīga bija kļuvusi par ievērojamu tirdzniecības un rūpniecības centru jaundibinātā Livonijā. Par Rīgas plašiem tirdzniecības sakariem liecina uzglabājušies Rīgas līgumi ar Novgorodu un Smolensku. XIV. g. s. Rīga uzturēja tirdznieciskus sakarus arī ar Lietuvu. XIII. g. s. otrā pusē (1282. gadā) Rīga iestājās slavenajā vācu Hanzas pilsētu savienībā. Jau XIII. g. s. Rīga ņēma dzīvu dalību Hanzas cīņā ar jūras laupītājiem un dāņiem. Rīgas kuģi brauca zem melna karoga, uz kuŗa bija uzšūts balts krusts. Tie braukāja pa visu Baltijas jūru un piedalījās visās svarīgākās kaujās ar dāņiem, kuŗu varu Baltijas jūrā XIV. g. s. satrieca Hanza. XIV. g. s. Rīga spēlēja izcilu lomu Hanzas savienībā. Rīga tad skaitījās par Hanzas ziemeļu pilsētu vadoni.

Rīga galvenā kārtā uzturēja sakarus ar Lībeku, kur izveda vaskus, medu, linus, zvērādiņas, labību un taukus. Bet no Vācijas Rīgas tirgotāji veda: sāli, metala izstrādājumus,

zīrgus un audumus. Sevišķi daudz Rīgas tirgotāji izveda no Krievijas un Lietavas vaskus un zvērādīnas. Vaski bija vajadzīgi katoļu baznīcai sveču liešanai.

XIII. g. s. Rīgas iekšējā dzīvē vēl valdīja saskaņa starp Rīgas pilsoņiem. Ģildes un cunftes bija saimnieciskas organizācijas, kuŗas rūpējās par savu locekļu nodrošināšanu pret

Rīgas un Rēveles nauda 16. g. s.: mārkas un dāldeņi.

konkurenci. Ģildē varēja iestāties tikai pilntiesīgi Rīgas pilsoņi, kuŗiem bija noteikts mantas daudzums. Tirgotāju ģildē uzņēma vienīgi vietējos tirgotājus, bet amatnieku ģildē — tikai cunftu locekļus. Katras ģildes priekšgalā atradās ģilžu locekļu izvēlētais eltermanis. Rāte uzraudzīja ģilžu un cunftu dar-

bibu. No sacītā redzams, ka Rīga izveidojās par labi noorganizētu un saskaņotu politisku un saimniecisku organismu Livonijas dzīvē. Kā Vācijā pilsētas bija rosības un uzņēmības centri, kur brīvāk auga jaunās kultūras dīgļi nekā klosteros un pilīs, tāpat arī Rīga bija brīvākas un demokrātiskākas iekārtas vieta Livonijā nekā pilis un klosteri.

Rīga dabīgi kļuva par paraugu citām Livonijas pilsētām. Jau XIII. g. s. pie dažām bīskapu un ordeņa pilīm sāka rasties

Viduslaiku tirgotājs 12. g. s.

nelieli miestīņi, no kuriem vēlāk izauga pilsētas. Tā pie ordeņa pilīm radās: Valmiera, Cēsis, Valka, Alūksne, Rūjiena, Kreicburga (Krustpils), Dinaburga (Daugavpils), Kuldīga, Ventspils, Jelgava, Tukums un Talsi. Pie bīskapu pilīm radās: Koknese, Limbaži, Rauna, Aizpute un Piltene. Neviens no šiem miestīņiem neizauga par Rīgai līdzīgu pilsētu. Šie miestīņi atradās zem sava senjora stipras varas un to pašvaldība tik plašos apmēros, kā Rīga, nekur neattīstījās. Pilsētu tiesības šie miestīņi

dabūja, bija tajos cunftes un tirgotāju savienības, bet to pārvalde atradās vietējā senjora, t. i. ordeņa vai bīskapa, rokās.

Dokumenti liecina, ka XIII. g. s. Rīgā dzīvojuši arī lībju, latgaļu un sēļu uzņēmēji. Tā 1269. g. parādu grāmatā minēti 70 lībju, latgaļu un leišu vārdi. Starp citu: Lielvārdes Jānis, Ropažu Kaģe ar dēlu Imaku, Darbaslava, Vadonis, Mežavarde un c. Rīgas pilsoņu vidū vēl XIII. g. s. vācieši labprāt uzņēma vietējos turīgos un vāciešiem uzticīgos ļaudis. Kad Rīga izauga par bagātu pilsētu, iekļūšana pilsoņu un sevišķi ģildes locekļu sarakstos kļuva grūtāka. Katrs jauns loceklis bija konkurents veciem uzņēmumiem, kāpēc dabīgi sašaurinājās jaunu locekļu uzņemšana. Bez tam arī Rīgas vācieši skatījās uz latviešiem kā uz svešiniekiem, kuŗu pienākums kalpot uzvarētājiem. XIV. g. s. pilsoņu skaitā uzņēma latviešus tikai kā strādniekus ostā jeb tādās cunftēs, kuŗās pašiem vāciešiem nepatika nodarboties. Ostas strādnieki, sālsnesēji, mucenieki un c. bija latvieši. Ar latviešu tirgotājiem Rīgā notika tas pats, kas notika ar latviešu kungiem un labiešiem, kas stājās ciešos sakaros ar vāciešiem, — viņi pārvācojās. Vācu skaits pilsētās bija nesamērojami lielāks un stiprāks nekā latviešu skaits un spēks, kāpēc arī latvieši bija viegli padoti pārvācošanai.

Lielas grūtības Rīgai radīja ordenis, kuŗš jau XIII. g. s. sāka nodarboties ar tirdzniecību. Tīri konkurences dēļ neizbēgami vajadzēja iesākties cīņai starp ordeni un Rīgu. Un tā arī iesākās.

Ordeņa cīņa ar Rīgu.

XIII. g. s., kā zinām, Livonijas ordenis izauga par stipru politisku, militāru un saimniecisku spēku. Kad Livonijas iekarošana izbeidzās, ordenim visvairāk bija jācīnās ar Lietuvu, kuŗas valdinieki XIV. g. s. vairāk reizes deva ordenim stiprus triecienus. Ordenim bija jārūpējas par varas paturēšanu iekarotās zemēs. Tāpēc ordenis sāka vairot savus saimnieciskos spēkus. Bez tam ordenis sāka tiekties pēc neatkarības no Rīgas virsbīskapa virsvaras un pat mēģināja sagrābt Livonijā visu varu savās rokās. Spilgtu piemēru viņam radīja Teutoņu ordenis Prūsijā. Nēmot vērā šīs ordeņa tieksmes, skaidrs kļūst katram, ka ordenim bija jācīnās ar Rīgas virsbīskapu un Rīgu.

Vispirms ordenis iesāka cīņu ar Rīgu. Jau XIII. g. s. sākumā Zobenbrāļu ordenis pieprasīja trešo daļu no Rīgas ieņēmumiem. Rīga šo prasību noraidīja. 1226. g. ordeņa mestrs noslēdza ar Rīgas rāti sekojošu līgumu: Rīga apņēmas pabalstīt ordeni visos tos karos, kuŗos ieinteresēta Rīga. Rātē tika uzņemti divi ordeņa pārstāvji. Pilsēta neņēma nodokļus no ordeņa ļaudīm un īpašumiem.

Livonijas ordenis uzstājās noteiktāk un drošāk, nekā Zobenbrāļu ordenis, jo viņš apzinājās savu spēku. Jau XIII. g. s. vidū Rīga sūdzējās par to, ka ordenis traucē Rīgas tirdzniecību, neļauj rīdzniekiem brīvu zveju un pie Daugavgrīvas aiztur kuģus, no kuriem ordeņa ļaudis ņemot muitu. Uz robežām ar leišiem un krieviem ordenis bija ierīkojis savus maiņas punktus, kur ordeņa tirgotāji uzpirka ārzemju preces un no Rīgas tās sūtīja uz Vāciju, Holandi un citur. Uz ārzemēm sūtīja arī no ordeņa pilīm saņemtos nodokļus. Bet no Vācijas ievada bruņas, ieročus, zirgus un audumus. Konkurence starp Rīgu un ordeni radīja stipru naidu. Kad Vācijas ķeizars 1279. g. atzina ordeni par neatkarīgu no Rīgas virsbīskapa varas, ordenis gribēja sagrābt varu pār Rīgu, lai tā vājinātu savu pretinieku.

Atklāta cīņa starp ordeni un Rīgu iesākās 1296. g. Rīga cēla tiltu pār Rīdziņu, lai uzbūvētu aizsargu dambi pret ledusiešanu pavasarī. Ordenis nelāva tiltu būvēt, jo tilts atradās par tuvu pie ordeņa sv. Juŗa pils. Tad Rīgas pilsoņi nodedzinājuši ordeņa zirgu kūti un izpostījuši ordeņa laukus Rīgas tuvumā. Vienā rudens naktī pilsoņi nemanīti pārkāpuši ordeņa pils mūrus, ieņēmuši pili, nokavuši pils komturu kopā ar bruņiniekiem un nopostījuši pili un pils baznīcū (sv. Juŗa).

Pilsoņu panākumi Rīgā apvienoja ordeņa pretiniekus, un tie bija: Rīga, Rīgas virsbīskaps, Sāmsalas un Tērbatas bīskapi. Rīgas virsbīskaps pat ievadīja sarunas ar Dānijas karali, kurš viņam palīdzību apsolīja. Bet savienības locekļi rīkojās ļoti glēvi un lēni, kas ordenim deva iespēju sakaut savus pretiniekus pa vienam. Rīgas virsbīskapu ordenis saņēma gūstā un uzvarēja arī Sāmsalas bīskapa spēkus. Tad Rīga stājās sakaros ar leišiem (neticīgiem!). Leiši nerīkoja kārtīgus kara gājienus, bet reīžu reizēm iebruka Livonijā un postīja to. Vairāk reizes leiši sakāva ordeņa pulkus, bet ordeni neiznīcināja, jo leišiem bija jācīnās tajā pat laikā ar bīstamo Teutoņu ordeni. Leiši nedrīkstēja sūtīt lielus spēkus uz Livoniju un uz ilgu laiku saistīt tos Livonijā. Tikai ar atsevišķiem uzbrukumiem viņi ļoti kaitēja ordenim, bet satriekt to nesatrieca. Rīgas galīgai novājināšanai un satriekšanai bija domāta Daugavgrīvas klostera pirkšana 1305. gadā. Ordenis tur nometināja savu komturu ar bruņiniekiem. No šī laika ordenis varēja kontrolēt katru kuģi, kas gāja uz Rīgu un no Rīgas. Ordenis varēja pat pavisam pārtraukt Rīgas tirdzniecību un pazudināt Rīgu. No šī laika Rīga un leiši visvairāk uzbruka Daugavgrīvai. Cīņa bija tik asa, ka Rīgas virsbīskaps vairs nedzīvoja Rīgā, bet pārcēlās uz Aviņjonu, kur viņš uzturējās pie pāvesta

galma. Šai cīņas laikā ļoti cieta Rīga un ordenis, bet visvairāk cieta latviešu zemnieki, jo viņu laukus un saimniecības postīja leiši ordeņa zemēs, bet ordenis pilsētas un bīskapu un to vasalu novadus. Daži Latvijas novadi, kā Zemgale, nebij vēl atspirguši no posta, ko radīja vācieši iekarošanas laikā, bet tagad (XIV. g.s. sākumā) uznāca jauns posts pilsoņu kara veidā. Šis posts plosījās līdz 1330. g., kad Rīga padevās ordenim. Vairāk kā 30 gadus, ar pārtraukumiem, plosījās šis karš. Pēc padošanās Rīgas rāte, daudz pilsoņu pavadīta, sastapa ordeņa mestru pie Milgrāvja. Miera „grāmatu“ karotāji parakstīja pie Rīgas. Miera noteikumi bija: 1) Rīga zvērē padevību ordeņa mestram, 2) ierāda vietu jaunas ordeņa pils būvei, 3) atsakās no savienības ar Lietuvu, 4) apsolās uzņemt rātē vienu ordeņa pārstāvi, 5) apsolās palīdzēt ordenim karos, izņemot to gadījumu, ja ordenis karotu ar Rīgas virsbīskapu, un 6) Rīga dos ordenim pusi no savas tiesas nodokļiem. Tā tad ordenis kļuva par Rīgas faktisko senjoru. Abas puses bija nomocītas. Daudz cieta Rīgas tirdzniecība šī kara laikā. Tomēr arī ordeņa stāvoklis bija satricināts, jo Rīgas agrākais senjors, virsbīskaps, centās kaitēt ordenim cik un kā varēdams. Virsbīskaps dzīvoja Avinjonā pie pāvesta. Viņš 1305. g. iesniedza pāvestam ļoti garu sūdzību pret Teutoņu un Livonijas ordeņiem. Sūdzībā ļoti asā tonī aprakstītas visas ordeņa „bezdievības“ un noziegumi, kādus ordenis pastrādājis 70 gadu laikā. Sūdzībā bija teikts par to, ka ordenis ne tikai neklausā savam senjoram, Rīgas virsbīskapam, bet iznīcina bīskapijas: kā Zemgales, Sēļu un Krievijas. Pats ordenis iecelot bīskapus un garīdzniekus, kuŗi nepadodoties pat Rīgas virsbīskapa garīgai varai. Ordenis mierīgi tirgojoties ar neticīgiem, kuŗiem piegādānot dzelzi, ieročus, zirgus un citas preces. Šeit domāta ordeņa tirdzniecība ar leišiem. Dinaburgas pili ordenis esot pārdevis leišiem. Tikai ordeņa dēļ leiši neesot kristīti. Ordenis nodevīgi esot noslepkavojis vairāk kā simtu zemgaļu augstmaņus, kāpēc zemgaļi ilgi nepieņēmuši kristīgo ticību. Turēdams Daugavgrīvas klosteri savās rokās, ordenis nelaujot Rīgas virsbīskapa sūtniem doties pie pāvesta.

Garās sūdzības mērķis bija: pierādīt pāvestam, ka ordenis pilnīgi piemirsis savu galveno uzdevumu, — cīnīties pret neticīgiem un tos kristīt, bet nodevis tikai laicīgās varas un bagātības iegūšanai. Tajā pat laikā pāvests slēdza un nolādēja Francijā Tempļa ordeni, kuŗu iznīcināja franču ķēniņš Filips IV. Skaistais. Tādu pat likteni Rīgas virsbīskaps gatavoja Teutoņu un Livonijas ordeņiem. Pāvestam bija jāizšķir ne tikai ticības jautājums, bet nopietns politisks jautājums: kam nodot

varu Prūsijā un Livonijā? Kam uzticēt Prūsijas un Livonijas pārvaldi? Uzticēt to ordenim, vai nodot garīgai varai — virsbīskapim?

Tā tad vietējā pilsoņu kara laikā tika iejaukts pāvests, no kura naidīgās puses gaidīja strīdu un ķildu atrisināšanu. Jāatzīmē, ka apskatāmā laikmetā Eiropas ziemeļzemēs iestājās šausmīgs bads. Trīs slapjas un aukstas vasaras sekojušas cita citai (1313.—1315. g.). Bads bijis tik liels, ka kaimiņi gūstījuši viens otra bērņus, no kapiem rakuši liķus, no karātavām ņēmuši notiesāto liķus un vecāki slepkavojuši savus bērņus un apēduši tos. Cilvēki plēsības ziņā esot pārspējuši vilkus.

Pāvesta loma Livonijā.

Mēs jau zinām, ka no Livonijas iekarošanas sākuma pāvests skatījās uz jauniekarojamo zemi kā uz savas valsts un varas izdevīgu paplašināšanu. Pāvests Inocents III. zīmīgi nosauca jauniekarojamo zemi par sv. Māras zemi, 1213. g.

Dievs dod pāvestam garīgās, bet ķeizaram laicīgās varas zobeni.

pāvests deva bīskapam Albertam neatkarību no Brēmenes virsbīskapa varas. Vēlāk pāvests dzīvi interesējās par Māras zemi, sūtīdams turp savus legātus (Modenas Viļums, Alnas Balduins un c.). Rīgas bīskapu 1255. g. pāvests paaugstināja par virsbīskapu, dodams ar to tam plašākas tiesības un varu. Māras zemes nosaukums tomēr neiesākņojās, jo Latvijas un Igau-

nijas iekarošana XIII. g. s. otrā pusē galveno lomu spēlēja Teutoņu ordenis ar savu nodaļu — Livonijas ordeni. Ordeņa vārdā sauca arī jauno feodālo valsti par Livoniju. Pāvests vērigi sekoja tam, lai Livonija nenāk zem Vācijas ķeizara varas. Bet no Vācijas ķeizara varas bija maz ko baidīties, jo Vācijas ķeizara vara XIII. g. s. vidū bija ļoti pagrimusi. Ķeizaram nebija spēku un līdzekļu apkarot nepaklausīgos un stipros Vācijas feodālus. Teutoņu un Livonijas ordenis sevi atzina par ķeizara vasaliem, bet tiešas faktiskas nozīmes tam nebija. Atkarība bija tīri juridiska. Bet tajā pat laikā bruņinieku ordeni, kā garīgas organizācijas, bija padoti pāvestam kā visas katoļu baznīcas vadonim. Pāvesti varēja ordeni slēgt un nolādēt. Ordenim bija vairāk jābūtu nekā no pāvesta nekā no Vācijas ķeizara. XIII. g. s. vairāk reizes pāvests uzstājās kā stārpnieks starp Rīgas virsbīskapu un Livonijas ordeni. Kad uzliesmoja augšminētā ordeņa un Rīgas cīņa (XIV. g. s. sākumā), Rīgas virsbīskaps nostājās Rīgas pusē. Šis uzstāšanās sekas bija minētā 1305. g. sūdzība, kas bija vērsta pret ordeni un domāta tā iznīcināšanai. Pāvests sarīkoja apsūdzības uzrādīto faktu izmeklēšanu, pēc kam 1312. g. pāvests Klements V. nolādēja, t. i. slēdza ordeni. Bet ordenis nenobijās no pāvesta lāsta. Ordeņa diplomāti sekmīgi darbojās pāvesta galmā. Ordeņa pārstāvim izdevās „mīkstināt“ pāvesta dusmas... ar dāvanām. Pāvests Klements V. esot dabūjis no ordeņa 4000 gulžus, kāds kardināls 100 g. un citi kardināli 400 g. Dāvanas dotas arī zeltītu biķeņu un sudraba kausu veidā. Tā tad ordenis pielietāja „ļoti labu“ līdzekli sava stāvokļa glābšanai. Pats pāvests XIV. g. s. bija trimdinieks, bija aizgājis no dumpīgās Romas un apmeties Francijas ķēniņa apsardzībā Aviņjonā. To laiku pāvesti bija pieraduši pie greznības un plaša galma. Bet dzīve Aviņjonā un pāvesta autoritātes pagrimšana XIV. g. s. nedeva viņam vairs vajadzīgos līdzekļus. Pāvesta visvarenība slidēja uz leju. Un ordenis, saprazdams pāvesta stāvokli, „izlīdzēja“ pāvestam ar dāvanām, kuŗas „glāba“ ordeni. Bez pāvesta autoritātes un atbalsta ordenis, kā garīga organizācija, nevarēja pastāvēt.

Klementa V. pēctecis Jānis XXII. savā bullā (1318. g.) skaidri rakstīja par stingrību, ar kādu viņš gribot atgriezt pie Dieva Prūsijas un Livonijas iedzīvotājus. To zemju iedzīvotāji gandrīz nemaz neesot kristīti un savā dzīvē turoties vairāk pie pagānu parašām nekā pie Kristus ticības. Pāvests pieprasīja no ordeņiem sešu mēnešu laikā atdot baznīcai visas tai atņemtās mantas un zemes un attaisnoties pie paša pāvesta Aviņjonā. Arī šoreiz ordenis prata „apmierināt“ pāvestu ar „dāvanām“.

Tajā pat laikā ordenis sekmīgi cīnījās ar leišiem un Rīgu, kamēr 1330. g. piespieda Rīgu padoties. Drīz ordenis sāka būvēt Rīgā jaunu pili tajā vietā, kur tagad atrodas Rīgas pils. Nodrošinādamies no leišiem, ordenis paplašināja Jelgavas pili, uzcēla Dobeles un atjaunoja Tērvetes pili. Livonijas ordenis sekmīgi atsita Pliskavas un Novgorodas krievu uzbrukumus. Viņš uzbūvēja Alūksnē stipru pili, kuŗas uzdevums bija sargāt robežu no krieviem. Ordenim bija jāiztur tiešām nopietna cīņa pret krieviem un sevišķi leišiem. Tā reizi leišu lielkungs Olģerts postīdams nogājis līdz Valkai, pa ceļam ieņemdams Jelgavu un Mežotni. Leiši apmierinājās arī tagad (XIV. g. s. vidū) tikai ar atsevišķām postošām ekspedīcijām un neatņēma vāciem Livoniju. Tomēr leišiem bija vairāk jārēķinājas ar Teutoņu uzbrukumiem Lietuvai nekā ar Livonijas iekarošanu. Tas pats lielkungs Olģerts ļoti sekmīgi turpināja krievu zemju iekarošanu, kas arī novērsa viņa vērību no Livonijas.

1346. g. ordenis ieguva vēl vienu ļoti lielu apgabalu: nopirka par 19000 markām no Dānijas ķēniņa Ziemeļgauniju ar Rēveli (Tallinu). Pāvests un Vācijas ķeizars apstiprināja šo ordeņa pirkumu. Kur ordenis ņēma naudu? No nodokļiem, ko saņēma no latviešiem, un no sekmīgas tirdzniecības, kas deva ordenim lielus ienākumus.

Ordenis un Rīgas virsbīskaps.

XIV. g. s. vidū ordenis bija sasniedzis savas varas visaugstāko pakāpi. Ordeņa varas saimnieciskais pamats bija — plašās viņa zemes Livonijā. No 107000 kvadrātkilometriem visas Livonijas zemes 67000 kv. kilometri piederēja ordenim, bet 40000 kv. kilometri — bīskapiem un Rīgai. Zemnieku nodokli un plašā tirdzniecība deva ordenim milzīgus ienākumus. Ordeņa brāļi varēja dzīvot grezni un lepnī. Bet ordenis ar to neapmierinājās. Viņš gribēja būt vienīgais valdnieks Livonijā. Tāpēc vajadzēja iegūt varu pār bīskapiem un Rīgu. Pēdējo ordenis pārvarēja 1330. gadā. Atlika Rīgas virsbīskaps un citi Livonijas bīskapi. Cik vāji spēki un vara bija Rīgas virsbīskapam, par to liecina tas, ka XIV. g. s. Rīgas virsbīskaps, kaut gan viņš bija Livonijas juridiskais senjors, dzīvoja Aviņjonā un gaidīja no pāvesta atbalstu. Bet Aviņjonas laikmetā ((1304.—1377. g.) pāvesti bija viegli uzpērkami. Ordenim bija vairāk naudas nekā Rīgas virsbīskapam. 1354. gadā Rīgas virsbīskapam vēl izdevās pierunāt pāvestu izslēgt ordeni no baziņas un ordeņa zemēm uzlikt interdikt, bet ordenis arī šoreiz prata „glābt” savu stāvokli.

Reižu reizēm cīņa no jauna uzliesmoja. Cīņijās abas puses nevis ar ieročiem, bet pie pāvesta galma Aviņjonā. Reiz Rīgas virsbīskapam izdevās izdabūt pāvesta „bullu par apģērbu“, kurā pāvests noteica, ka Rīgas virsbīskaps valkās melnu (augustiniešu) apģērbu, lai atšķirtos no ordeņa garīdzniekiem, kuri valkāja baltu (premonstriešu) apģērbu. Rīgas bīskaps ar šo

Sestais Rīgas virsbīskaps Frīdrihs
(1304—41).

pastrīpoja, ka viņš nekādā ziņā nav atkarīgs no ordeņa. Šī cīņa apģērba krāsas dēļ vilkās gandrīz simts gadus. Raiba un dāžādiem drāmatiskiem momentiem pilna bija šī cīņa. Cīņa apģērba krāsas dēļ lieciua par to, ka jautājums par vienīgas varās nodibināšanu Livonijā netika piemirsts. Bet ābas puses nebij nekad pietiekoši stipras galīgas uzvaras iegūšanai. Izliekas, ka ordeņa spēki bija nesāmērojāmi lielāki nekā Rīgas virsbīskapa, bet tomēr ordenis nespēja gūt galīgu uzvāru. Kapēc? Iemesis nav viens. Pirmkārt, pāvesta iekļūšanās traucēja ordeņa

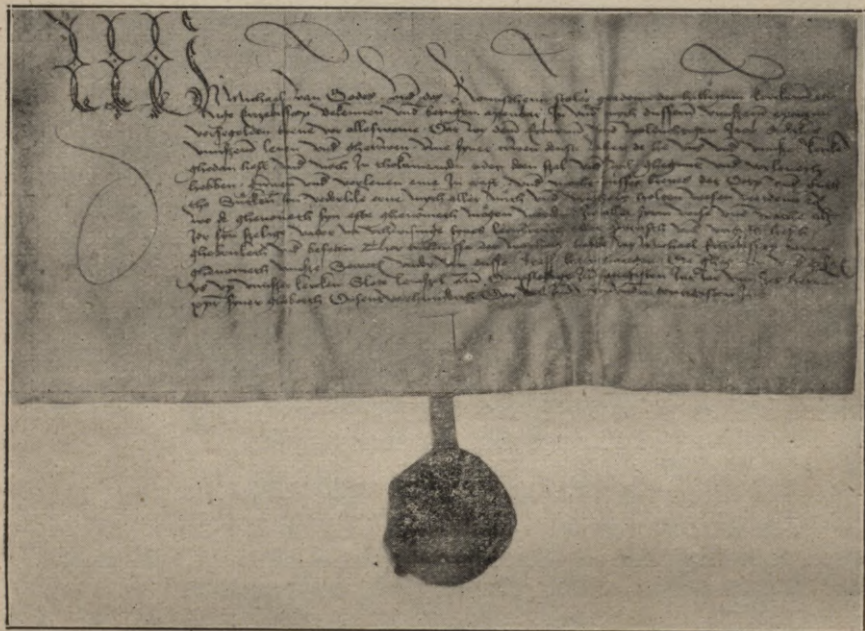
panākumū nostiprināšanu. Piemēram, 1394. gadā pāvests noteica, ka visi Rīgas virsbīskapi ir ordeņa locekļi un Rīgas virsbīskapa kapitula locekļi valkā baltos ordeņa garīdznieku uzvalkus. Bet vēlāk pāvests grozīja šo savu rīkojumu atkarībā no apstākļiem. Otrkārt, ne Teutoņu, ne Livonijas ordenis nespēja kavēt Lietavas apvienošanos stiprā valstī un lielās leišu-krievu valsts nodibināšanos. 1386. g. Lietavas lielkungs Jagailo apprecēja Polijas ķēniņieni Jadvīgu. Pateicoties šim notikumam radās abiem ordeņiem bīstama Lietavas un Polijas apvienība. Šīs apvienības sekas bija tās, ka 1410. g. pie Tannenbergas leišu, poļu un krievu karaspēks deva nāvīgu triecienu Teutoņu ordenim, kuram šai kaujā palīdzēja arī Livonijas ordenis. Pēc šīs kaujas Teutoņu ordenis vairs neatspīrga. Livonijas ordenis, savukārt, zaudēja to stipro atbalstu, kādu vienmēr viņš saņēma no Teutoņu ordeņa. Tannenbergas kaujai ir milzīga nozīme kā leišu, tā latviešu vēsturē. Ja nebūtu izdevies Tannenbergas kaujā vāciešus satriekt, tad vācieši neatlaidīgi turpinātu spiesties kā leišu, tā latviešu zemēs.

No Prūsijas varētu pārnākt Latvijā vāciešu kolonisti — zemnieki, un sekas būtu — latviešu un leišu pārvācošana. Lietava un Polija pēc minētās kaujas kļuva par ļoti stipru valni, kas apturēja vāciešu ieplūšanu Latvijā. Treškārt, ordeņa tirdzniecībai grūti bija konkurēt ar vareno Hanzas savienību, kuŗa XIV. g. s. sasniedza augstāko attīstības pakāpi. Bez tam ordenim bija jārēķinājās ar Hanzas militāriem spēkiem. Novgorodā un Pliskavā hanziešiem bija nodrošinātas tirdzniecības tiesības, bet ordenim bija bieži jākaŗo, sevišķi ar Pliskavu, šo tiesību dēļ. Arī Polockā Hanzai bija priekšrocības, turpreti leiši nelaida tur ordeņa tirgotājus. Ordeņa rīcībā palika tikai Livonijas preces. Kaut gan 1330. g. Rīga atzina ordeņa virsvaru, tomēr Rīgai sniedza stipru atbalstu Hanza. Tā tad neviens no vācu augstākiem senjoriem, t. i. nedz virsbīskaps, nedz ordenis, nespēja un neprata apvienot visu Livoniju zem savas varas un radīt apvienotu valsti. Ceturtkārt, abiem naidīgiem augstākās varas nesējiem, t. i. virsbīskapam un ordenim bija jārēķinās ar to, ka jau XIV. g. s. viņu vasali sāka uzstāties vietējā sabiedriskā un politiskā dzīvē. Jau XIV. g. s. vasali sāka apzināties savu stāvokli un spēku. Kamēr lielie senjori savā starpā cīnījās varas dēļ, pa to laiku zemākie vasali izmantoja savu senjoru grūtības un sāka paplašināt savas tiesības. Pamazām no vasalu-bruņinieku kārtas sāka veidoties bruņinieku-muižnieku kārtā, kas XV. g. s. jau noteikti uzstājās kā stiprs spēks.

Muižnieku kārtas izveidošanās.

Vācu ienākšanas laikā (XIII. g. s.) Livonijā tikai sāka ieviesties nauda kā maiņas līdzeklis. Valdošā līdz tam bija naturālā un maiņas saimniecība. Kamēr pastāvēja naturālā un maiņu saimniecība, valsts pārvaldīšana nebija iespējama ar algotu ierēdņu palīdzību. Iekārotās zemes vācieši bija spiesti izdot uz feodālo lēņu tiesību pamatiem. Iepazīsimies ar 1306. g. lēņu grāmatas tekstu: „Mēs, Rīgas baznīcas virsbīskaps Frederiks, piešķirām Rīgas pilsonim Jānim no Ostinhuzes un viņa likumīgiem mantiniekiem ar feodāla īpašuma tiesībām Peskiles ciemu Livonijā ar ļaudīm, laukiem, iekoptiem un neiekoptiem, mežiem, krūmiem, kalniem, klajumiem, ezeriem, tērcēm, zvejām, dzirnavām, upēm, ūdeņiem, viņu valkiem un visu godu, tiesām, tiesas varu un visām citām tiesībām.“ XIII. g. s. lēņu grāmatas nebija tik plašas un noteiktas, kā pievestā XIV. g. s. grāmata. Persona, kas saņēma lēni, dabūja zemes gabalu kā feodālo (lēņu) īpašumu. Tas nebija neaprobežots un pilnīgs īpašums. Feodālais īpašums tika dots lietāšanai un pārvaldīšanai

tikai tik ilgi, kamēr lēņa turētājs izpildīja savus pienākumus attiecībā pret lēņa devēju-senjoru. „Viram jāzvērē būt uzticīgam un padevīgam šavam kungam.“ Svarīgākais vasala dienests bija kara dienests; kad senjors vasali aicināja karā, vasals bija spiests ierasties pie senjora pats ar saviem kara kalpiem. Otrs dienesta veids bija „galma dienests“. Ja senjors aicināja pie sevis vasalus uz svinībām vai turnīru, vai uz feodālo tiesu kā piesēdētājus, vasaliem bija neiztrūkstoši jāierodas. Vidus laikos par senjora varenību sprieda pēc viņa galma

Lēņa grāmata, ko Rīgas virsbīskaps Mikelis devis savam leimānim Jēkabam Aderkasim 1499. g. Līmbažos.

un pavadoņu skaita; jo lielāks bija pavadoņu skaits, jo varenāks skaitījās senjors. Bet ja vasals kļuva neuzticīgs un nepadevās sava senjora rīkojumiem, tad senjors varēja vasali padzīt no lēņa, vai vienkārši atņemt viņam lēni. Bet visās tais zemēs, kur pastāvēja feodālisms, visur atkārtojās viens un tas pats: vasali ļoti drīz kļuva nepaklausīgi un neuzticīgi. Tas pats notika arī Livonijā. Disciplīna vēl pastāvēja iekarošanas laikos, bet, sākot no XIV. g. s., vasali sāka kļūt nepaklausīgi. Ordeņa zemēs vasalu bija mazāk nekā bīskapu zemēs. Ordeņa valstī ilgāki pastāvēja disciplīna, bet Rīgas virsbīskapa un citu

bīskapu zemēs vasalu nepaklausība atkārtojās biežāk. Tāpēc ordeņa un Rīgas virsbīskapu cīņas laikā (XIV. un XV. g. g. simt.) pēdējie vienīgo atbalstu guva pie pāvesta.

Vasalu kārtas sastāvs no sākuma bija ļoti raibs. Kā bīskapi, tā ordenis tīri dabīgi centās vispirms savas zemes izdot uz lēni no Vācijas atnākušiem bruņiniekiem-vāciešiem. Bet pēdējo bija maz, jo bruņinieki-krustneši parasti nokaŗoja vienu vasaru, izpirka savus grēkus un devās atpakaļ uz Vāciju. Tad seņjori sāka izdot zemi uz lēni Rīgas pilsoņiem*) un bīskapa vai ordeņa kalpiem, kuŗi bija cēlušies pat no vācu zemnieku vai pilsoņu kārtas. Ir ziņas arī par to, ka daži latviešu kungi un labieši labprāt padevās vāciešiem un nodeva savu zemi tiem (kommendējās). Pēc tam viņi savu zemi saņēma atpakaļ kā lēni un tā tad kļuva par vasaliem. Kopējās kara gaitās visi vasali ar laiku tuvāk iepazīnās. Kaimiņos dzīvodami, viņi stājās radnieciskās attiecībās. Izcelšanās no dažādām kārtām un pat tautībām ar laiku piemirsās. XIV. g. s. jau var būt runa par vienotu bruņinieku vācu kārtu. Miera laikos dzīve pilis visiem bruņiniekiem caurmērā bija vienāda. Savu lēņu novados savas valdnieku un soģu tiesības bruņinieki visur izlietāja vienādi, saskaņā ar feodāliem likumiem (Sakšu spogulis) un parašām, kā arī saskaņā ar vietējām parašām. Reiz gadā, pēc vajadzības, seņjori sasauca savus vasalus uz sapulcēm, kuŗas sauca par mandagām („vīru dienām“), kur seņjors sprieda tiesu un apspriedās ar saviem vasaliem par tekošiem jautājumiem. Rīgas virsbīskapijā mandagas noturēja Limbažos un Raunā, bet ordeņa zemēs: Valmierā, Cēsīs, Tukumā un Rēvelē. Bīskapi mandagus noturēja bīskapu dzīves vietā, piem. Piltenē, Tērbatā un citur. Mandagās vasali satikās, apspriedās un saskaņoja savu rīcību. Mandagas bija bruņinieku-vasalu vienotājas. Kad uzliesmoja Rīgas virsbīskapa un ordeņa cīņa, vasali cīņas laikā uzstājās saskaņoti. Viņi gāja palīgā savam seņjoram tādā gadījumā, ja seņjors piekāpās viņu priekšā, t. i. izpildīja viņu prasības. Kādas varēja būt vasalu prasības? Viņi centās paplašināt savas tiesības uz zemi un varu pār saviem apakšniekiem. Viņi centās iegūt zemi pilnīgā un neaprobežotā privātpašumā un par saviem apakšniekiem valdīt un tiesāt tos tāpat, kā neaprobežoti valdnieki, un lai seņjors neiejaucas lēņu kunga un zemnieku savstarpējās attiecībās. Katrs vasals savā lēni gribēja būt neaprobežots valdnieks. Savas prasības vasali nemēģināja iegūt uz reizes, bet pamazām. No sākuma galvenā vasalu prasība bija, lai seņjors nodrošina viņiem man-

*) 1234. g. zemi saņēma uz lēni (pa 25 arkli) 56 Rīgas pilsoņi. Reizē ar to viņus paaugstināja bruņinieku kārtā.

tošanas tiesības uz lēni, lai pēc vasala nāves viņa mantinieki droši varētu mantot tēva lēni.

Ja ņem vērā to, ka ordeņa vasali bija dabūjuši mazus lēņus un ordeņa vasali bija padoti stiprai militārai organizācijai — ordenim, tad vajadzētu iznākt tā, ka ordeņa vasali savu stāvokli uzlaboja vēlāk nekā bīskapu vasali, bet iznāca otrādi. Ordeņa mestrs Juninglūs 1397. g. deva saviem vasaliem „žēlastības grāmatu”, kurai par pamatu viņš lika Dānijas ķēniņa Erika VI. grāmatu (1315. g.). Ordeņa lēņus varēja mantot mirušā vasala dēls un, ja mirušam vasalam dēlu nebij, tad viņa meita. Bet ja vasalam nebij bērnu, tad lēni mantoja mirušā vasala tuvākais radnieks, kuŗa radniecība sniedzās līdz piektai radniecības pakāpei. Mantošanas tiesību iegūšana bija liels solis lēņu pārvēršanās īpašumā. Kas ordeni spieda tā piekāpties savu vasalu priekšā? Bez šaubām, vasalu uzstāšanās un ieilgušā ordeņa cīņa ar Rīgas virsbīskapu. Bez tam ordeņa attiecības ar Lietavu un Plīskavu bija ļoti saspīlētas. Ordenim bija vajadzīgs atbalsts savā valstī. Stiprākā kārtā visā ordeņa valstī bija vasali. Ka uz vasaliem senjori skatījās kā uz stiprāko kārtu, par to liecina landtāgu sastāvs. Pirmais landtāgs sanāca Valkā 1422. gadā. Livonijas valsts landtāgs bija tas pats, kas Francijā ģenerālštāti vai Anglijā — parlaments, t. i. kārtu pārstāvju sapulce. Livonijas landtāgos sanāca: 1) garīdzniecības pārstāvji (Rīgas virsbīskaps, citi bīskapi, viņu domu kapitulu locekļi un klosteru priekšnieki), 2) ordeņa pārstāvji (mestrs, māršals un kapitula locekļi), 3) pilsētu pārstāvji un 4) vasalu pārstāvji. Tā tad vasali tika atzīti par patstāvīgu kārtu, kuŗa ņēma dalību visu to svarīgāko jautājumu atrisināšanā, kuŗa radās visas valsts dzīvē. 1422. g. Livonijā nodibinājās tā iestāde, kuŗa pastāvēja līdz Latvijas neatkarības pasludināšanai (1918.), t. i. landtāgs. Daudz smagu nastu landtāgs ir uzkrāvis latvju tautai savā garā pastāvēšanās mūžā, bet par to runāsim turpmāk.

Pirmais landtāgs nolēma, visu svarīgāko jautājumu apspriešanai un miera nodrošināšanai valstī, sanākt katru gadu Valkā. Landtāgi tomēr katru gadu nesanāca, bet sanāca pēc vajadzības. Redzamāko vietu starp jautājumiem, kādus apsprieda landtāgi, bija: savstarpēja miera nodrošināšana starp vietējām feodālām valstiņām un to kārtām. Pēc tam nāca ārējās politikas jautājumi, t. i. par kariem un miera līgumu slēgšanu. Landtāgi daudz darījuši tirdzniecības noteikumu izstrādāšanā un naudas likumu izdošanā. Landtāgi daudz sprieduši arī par zemnieku jautājumu. Pēdējā jautājuma atrisinājumi priekš latvju zemniekiem arvienu ir bijuši ļoti ļauni un smagi.

Landtāgu sēdēs lēmumus nepieņēma ar sēdes dalībnieku balsu vairākumu, bet parasti centās atrast saprašanos strīdīgā jautājumā. Tikai sapraššanās visām kārtām deva iespēju apmierināties ar kopēji pieņemto lēmumu. Tā kā Landtāgs bija vienīgā iestāde visā Livonijā, kuŗa radija sadalītā valstī vienību un kuŗai bija vislielākā autoritāte vietējo sāpīgāko jautājumu izlemšanā, tad arī visiem bija jārūpējas, lai vietējie strīdi un ķildas netiktu iznestas ārpus Livonijas robežām. Sevišķi zīmīgs šajā ziņā bija 1435. g. landtāgs, kuŗā Livonijas kārtas noslēdza savstarpēju politisku un militāru līgumu. Visas piecas Livonijas valstiņas nolēma negriezties vairs pie pāvesta ar savstarpējiem strīdiem, bet izšķirt tos vietējā šķīrējtiesā. Ja kāda sveša valsts uzbruktu Livonijai, tad visām piecām*) valstiņām jāuzstājas pret uzbrucēju kopējiem spēkiem.

Kaut gan šim landtāga lēmumam nebij ilgstošs mūžs, bet principā valsts vienības ideja bija atrasta. Savā starpā ķildodamies senjori savu varu novājināja, bet viņu agrākie kalpi — vasali nokļuva tik tālu, ka kopā ar senjoriem landtāgos sprieda un lēma par visu Livoniju un tās politiku. Par vasalu varas pieaugšanu liecina tas, ka Rīgas virsbīskaps Silvestrs Stodevešers 1457. gadā izdeva savu „žēlastības grāmatu“, kuŗā atkārtoti Jūningena „žēlastības grāmatas“ punktus, t. i. deva saviem vasaliem plašas lēņu mantošanas tiesības. Citi bīskapi vēlāk attiecināja šīs „žēlastības grāmatas“ noteikumus arī uz savām zemēm. Tā tad XV. g. s. otrā pusē visā Livonijā visi vasali bija nostādīti vienādā stāvoklī. Faktiski viņi kļuva par savu lēņu īpašniekiem. Lēņi pārvērtās par alodiem, jeb dzimtmuižām, un vasali par muižniekiem. No agrākiem vasalu pienākumiem pret senjoru palika tikai: vispārējo senjora suminājums, t. i. visi vasali kopēji izlūdzās lēņus. Tā bija vairs tikai cerēmonija, agrāko laiku paradums. Uzticības un padevības zvērastam zūda vecā nozīme, jo vasali sajuta savu saimniecisko un politisko spēku. Vasali vairs nenesa kuŗa klausību, jo XV. g. s. kuŗotāji iztika ar algotu kuŗaspēku. Bez tam pulvera un šaujamo ieroču pielietāšana prasīja disciplinēta un apmācīta kājnieku kuŗaspēka lietāšanu.

Vecā feodālā Livonija sāka pārveidoties.

Dzimtbūšanas attīstība.

Liels vairums latviešu zemkopju XIII. g. s. vēl nebija dzimtļaudis. Tikai bezzemnieki-kalpi un vergi bija saistīti. Leimaņi un saimnieki bija brīvi ļaudis. Viņiem bija savs pri-

*) 1) Rīgas virsbīskapija, 2) Ordeņa valsts, 3) Tērbatas bīskapa valsts, 4) Sāmsalas valsts un 5) Rīga.

vatīpašums, ko viņi varēja pārdot, mainīt un atstāt mantojumā. Tā kā vācu—ienācēju kungu skaits bija niecīgs, samērā ar vietējo iedzīvotāju skaitu, tad vācieši bija spiesti rēķināties ar vietējo iedzīvotāju brīvību. Viņi pat bija spiesti pielabināties vietējiem, jo vietējo palīgspēki viņiem bija nepieciešami karos. Kad vācu bruņnieks vai pilsonis saņēma zemi uz lēni un kad viņš ieradās savā novadā, viņš dabīgi bija spiests iegūt vietējo ļaužu uzticību. Viņš solījās vietējos aizsargāt un lūdza tos palīdzēt uzcelt viņam pili. Parasti vācieši mēdza noslēgt ar vietējiem līgumus, kurus viņi XIII. g. s. pildīja. Kad pils bija uzcelta, tad pilskungs apmierinājās ar tām nodevām, kādas pēc līguma viņam pienācās, t. i. viņš saņēma vai nu desmito tiesu, vai divi pūri rudzu no viena zirga saimniecības. Viņš apmierinājās arī ar četrām kļaušu dienām gadā. XIII. g. s. bruņnieki bija ļoti bieži aizņēmti pastāvīgos karos. Viņiem bija jāapmierinās ar to, ka viņu ģimene un viņa kara kalpi bija nodrošināti ar pārtiku. Bet kad vācieši jau bija iekarojuši visu Livoniju, tad viņi sāka apzināties, ka viņu rokās atrodas visa vara. Kad kara gaitas kļuva retākas (XIV. g. s.), tad pilskungi varēja ilgāk uzturēties savās pilīs un rūpēties par savas dzīves ērtībām un mantu. Kad, beidzot, senjori vairs nesauca karā savus vasalus (XV. g. s.), jo viņu vietā darbojās algotie kareivji, tad vasaļi-pilskungi sāka pastāvīgi dzīvot savās pilīs un pilnīgi nodoties savai saimniecībai. Mēs zinām, ka XV. g. s. pilskungu-vasalu tiesības bija tik tālu pieaugušas, ka viņi savu lēni uzskatīja par īpašumu.

Līdztekus vasalu-pilskungu stāvokļa uzlabošanai pasliktinājās latviešu zemnieku stāvoklis. Kāpēc? Tāpēc, ka pilskunga ģimene ar laiku pieauga un ka viņš varēja ērti un labi pārdot Rīgā un citās pilsētās savas preces, kas radās no zemnieku nodevām.

Ordeņa zemes tieši pārvaldīja paša ordeņa brāļi. Visus ienākumus no zemnieku nodevām pārdeva ordeņa tirgotāji. Sākot ar XIV. g. s., sakarā ar Rīgas tirdzniecības uzplaukšanu, sāka biežāk apgrozībā parādīties nauda. Par iegūto naudu pilskungi sāka pirkt greznākus ieročus, lepnus uzvalkus, ārzemju vīnus un dzīvi pili viņi sāka greznāk ierīkot. Rīgā, Rēvelē un citās Livonijas pilsētās varēja pirkt dažādas patīkamas lietas. Vajadzīga bija tikai nauda. Kur to ņemt? Jāved vairāk preču uz tirgu. Bet vairāk preču varēja dabūt tikai no saviem apakšniekiem-zemniekiem. Pilskungi tad sāka pavairot zemnieku nodokļus. Un kas to viņiem varēja noliegt? Paši augstie senjori: ordenis, Rīgas virsbīskaps un citi bīskapi, pastāvīgi kildodamies, tērēja daudz naudas kara spēka uzturē-

šanai un pāvesta piekukuļošanai. Arī viņi pavairoja savu zemnieku nodokļus. Desmito tiesu viņi sāka ņemt no visiem zemnieku ražojumiem. XIV. g. s. beigās, piemēram, Rīgas virsbīskapa kapituls ņēma no Dundagas apgabala zemniekiem: labību, medu, vēršus, aitas, cūkas, vilnu, vistas, vaskus, zvēradas (caunu, vāveru, ūdru, sesku un citas), sienu, zivis un t. t. Tā tad pilskungs ņēma savu desmito tiesu no visa, ko vien viņš ieraudzīja zemnieku saimniecībā. Kas varēja noliegt paugstināt desmito tiesu? Tādas varas Livonijā nebij. Parasti rudenos, pēc ražas novākšanas, visus nodokļus vajadzēja nogādāt pilī. Ja pilskungam izlikās, ka maz atvests, viņš pats apbraukāja sava lēņa apgabalu un vāca nodokļus pēc sava ieskata. Jau Rimju chronika atzīmē, ka XIII. g. s. beigās apstākļi bijuši sekojoši: „Igauni sāka dot arvienu lielāku un lielāku desmito tiesu, deva gribēdami negribēdami no visas mantas. Kristības aizstāvēšanai viņi cēla pilis, bet šī darba vietā viņi vieglāk panestu elles mokas, ja tikai spētu tikt valā no šī darba. Viņi bagātīgi dod savu labību, viņi spaidu kārtā būvē baznīcas. Bet par nožēlošanu viņi būvē tās nevis Dievam par godu, jo viņi tās nebūvētu, ja viņus nepiespiestu.“ Vai latviešu novados bija labāk? Vai latviešu kungi nebija tie paši vācieši, kas Igaunijā? Zemnieku stāvoklis pasliktinājās XIV. un XV. g. simt. Nodokļu nastas auga lielumā un vairumā, bet ne otrādi.

Tās četras dienas klausu, ko vācieši uzlika XIII. g. s., nākošos gadu simteņos pavairojās. Atkrita gan kara klaugas, bet to vietā nāca jaunas. Daži pilskungi sāka izcirst mežus un krūmus ap pilīm un ierīkot tur laukus. Mežu un krūmu lišanu un lauku apstrādāšanu veica zemnieki ar saviem darba rīkiem un saviem spēkiem. Pilskungam tagad sāka nākt ienākumi no nodokļiem un no saviem laukiem. Tā tad kara klaugu vietā nāca darba klaugas, kurus latvieši pildīja uz pilskunga laukiem. Bet ja zemnieks nespēja nomaksāt viņam uzliktos nodokļus un veikt visas klaugas, tad pilskungs atņēma viņam zemi. Tāds zemnieks pārgāja kalpu kārtā. Kas paņēma zemnieka zemi? Pilskungi sāka pārvietot zemniekus no vienas vietas otrā. Viņi sāka rīkoties ar zemnieku zemi pēc savas patikas. Lēņu grāmatās taču bija teikts, ka vasals saņem feodālā īpašumā zemi kopā ar visiem laudīm. Kad feodālais īpašums sāka pārvērsties aloda (dzimtsīpašumā), pilskungs dabīgi atzina arī zemnieku zemi (t. i. visu lēni) par savu īpašumu. Un kas viņam to varēja liegt? Vidus laiku ļaudis neiedziļinājās juridiskos jautājumos tā, kā mēs tagad. Galvenais viņu tiesību pamats bija: spēks un vara. Spēks un vara atradās vāciešu rokās, kāpēc īpašumus, nodokļus un klaugas viņi atzina par savām ne-

atņemamām tiesībām. Zemnieku stāvoklis pasliktinājās tais lēņu zemēs, kuŗas bija saņēmuši atsevišķi vasali. Labāks stāvoklis bija ordeņa zemēs, kuŗas pārvaldīja ordeņa komturi, jo pēdējām nebij mantinieku, kam nodot pili. Ordeņa īpašumi bija lieli un viņa saimniecības bija bagātas arī bez pārmērīgiem nodokļiem un klaušām. Bīskapu, klosteru un garīdznieku zemēs, kuŗas viņi tieši pārvaldīja, zemnieku dzīves apstākļi bija labāki nekā privāto vasalu zemēs. Vislabākais stāvoklis zemniekiem bija Rīgas zemēs.

Kad zemnieku stāvoklis kādā vietā bija kļuvis sevišķi ļauns un nepanesams, tad zemnieki gāja prom no savām mājām un kommendējās pie labāka kunga, t. i. pie kāda komtura, klostera, bīskapa, vai gāja uz leišiem vai krieviem. XIV. un XV. g. s. zemnieku pārvietošanās vai „bēgšana“ pieņēma plašus apmērus. Ja no kāda vasala lēņa zemnieki sāka lielā skaitā „bēgt“, tad, saprotams, vasals bija ļoti apdraudēts saimnieciskā ziņā. Šajā gadījumā vācieši sāka prātot par „bēgļu atdabūšanu. Jau 1323. g. ordenis noslēdza līgumu ar Lietavas lielkungu Gediminu par izbēgušo vergu atdošanu. Šeit domāti latviešu kalpi un vergi. XV. g. s. dokumentos jau ir runa par saimnieku bēgšanu. Tā 1424. g. Kurzemes bīskaps rakstīja Rīgas rātei: „Jūsu krāmu tirgotāji aizvilina mūsu ļaudis uz savu pilsētu, proti tos, kas daudz parādā un nedomā maksāt. Tamdēļ esiet tik labi, mīļie draugi, pārrunājiet šo lietu un vienojieties savā starpā, kādā kārtā mēs varam pieprasīt no jūsu pilsētas savus kalpus, gūstekņus un parādniekus.“ Mandāgu sēdēs, bez šaubām, arī tika cilāts bēgļu jautājums. Kad no 1422. g. sāka pulcēties landtāgi, arī landtāgos cilāja „bēgļu“ jautājumu, t. i. vācieši slēdza līgumus par „bēgļu“ izdošanu. No sākuma gūstīja izbēgušos parādniekus, bet vēlāk arī katru patvaļīgi aizgājušo zemnieku. 1508./9. g. landtāgā ordeņa mestrs noslēdza līgumu ar bīskapiem par „bēgļu“ izdošanu. Tam pretojusies tikai Rīgas delegācija.

Tā tad tīri saimniecisku apstākļu dēļ zemnieki pamazām zaudēja kustības brīvību.

1494. g. dokumentos jau parādās jauns zemnieku nosaukums: „dzimtļaudis“. Dzimtībušana ir tāds sabiedriski saimniecisks zemnieku stāvoklis, ka zemnieki ir saistīti pie zemes un muižas. Dzimtcilvēks — zemnieks var aiziet dzīvot uz citu vietu tikai ar muižnieka atļauju, un muižniekam ir tiesības izmantot zemnieka darbu un tā augļus. Tā kā muižnieks bija atkarīgs savā saimniecībā no zemnieka darba un tā augļiem, tad neviens muižnieks labprāt nelaida nevienu zemnieku prom no savas muižas novada. XV. g. s. beigās dzimtbūšana Livonijā jau ir sākusies.

Latviešu brīvību ierobežoja arī valdošo vāciešu tiesība tiesāt zemniekus. Lēņu grāmatās šo tiesību senjors deva saviem vasaliem. Šo tiesību vasali no sākuma izlietāja tādā veidā, ka tiesas sēdē fogts pieaicināja vietējos piesēdētājus,

Viduslaiku tiesnesis (1508).

kas pārzināja vietējās tiesu parašas. Ordeņa un zemgaļu līgumā (1272. g.) teikts: „Soģiem jātur tiesa trīs reizes gadā un jāspriež pēc Latvijas un Igaunijas zemes tiesībām un parašām.“ XV. g. s. beigās ordenim bija 12 fogti. Bīskapu zemēs arī bija fogti. Dzimtībušana! attīstoties, piesēdētājus no lat-

viešu vidus vācieši vairs neaicināja. Fogti vieni paši izsprieda tiesu. Kad zemnieki kļuva par dzimtļaudīm, tiesneša uzdevumus bieži izpildīja dzimtkungs, kurš XV. g. s. beigās sprieda jau par zemnieku dzīvību vai nāvi. Tiesāšanas tiesība bija izdevīga, jo par katru prāvu tiesnesis saņēma nodokli. Smagu noziegumu gadījumos tiesneši piesprieda vainīgam zemniekam viņa īpašuma konfiskāciju vai naudas sodu. Kad muižnieki tapa par tiesnešiem, tad zemnieku stāvoklis kļuva daudz sliktāks. Nekas nesargāja tad vairs zemniekus no muižnieku patvarībām un netaisnībām. Vienīgi Dievam zemnieki varēja iesniegt savas sūdzības.

Tomēr XV. g. s. visu latviešu stāvoklis nebij visur vienāds. Latvieši dalījās sekošās kārtās: 1) leimaņi, 2) saimnieki, 3) iebuvieši, 4) vaļinieki, 5) muižas ļaudis un 6) kalpi (drelli).

Leimaņi bija to mazo lēņu („ordeņa lēņu“) turētāji, kuri nepārvācojās un neieklāja bruņinieku kārtā. No nodokļiem viņi bija brīvi, bet vieglākās muižu klaušās viņi ņēma dalību. Leimaņu nebija daudz. Dzimtbūšana uz viņiem neattiecās. Saimnieki un iebuvieši maksāja savam muižniekam nodokļus un gāja klaušās. Dzimtbūšanai sākoties, viņi zaudēja savu brīvību un zemi. Vaļinieki bija bezzemnieki, kuri kalpoja leimaņiem un bagātākiem saimniekiem un saņēma atalgojumu graudā, vai saņēma mazus zemes gabaliņus (bandas), kurus apstrādāja uztura iegūšanai savai ģimenei. Muižas ļaudis bija sulaiņi, pavāri, kučieri, vagari, krodzinieki un melderi. Kalpi (drelli) bija vergi — sava kunga pilnīgs īpašums.

Latvju garīgā kultūra XIV. un XV. g. s.

Nedaudzie dokumenti, kurus var smelties ziņas par latviešu dzīvi pirmos trīs vācu valdīšanas gadu simteņos (no XIII. līdz XIV. g. s.), tēlo bēdīgu ainu. Latvieši ne tikai zaudēja zemi un brīvību un pamazām noslidēja dzimtbūšanas stāvokli, bet arī garīgā ziņā viņi noteikti slidēja uz leju. Vācieši solījās nest latviešiem garīgo gaismu un uzņēmās tautas garīgās dzīves vadību, bet īstenībā viņi turējās tālu no tautas. Viņi visiem spēkiem un līdzekļiem centās piespiest latviešus pieņemt katolicismu, bet īsto Kristus mācību viņi neprata un nespēja pastāstīt tautai. Kristus mācības saturs palika tautai svešs un nesaprotams. Viņi spieda tautu iemācīties katoļu ticības simbolus un lūgšanu „Mūsu tēvs debesīs“ latīņu valodā un dzina tautu baznīcās. Kad senjors izdeva kādam bruņniekam zemi uz lēni, viņš uzlika tam pienākumu kristīt „neticīgos“ latviešus, ko bruņnieks ārēji arī panāca, bet īstenībā vācieši

apmierinājās tikai ar stingru desmitās tiesas piedzīšanu no tautas. Taisnība, viņi dzina ļaudis jaunbūvētās baznīcās, spieda tos skaitīt lūgšanas un gavēt. Reizū reizēm vācieši sarīkoja garīgo misteriju izrādes. Ļaudis redzēja svētbildes, katoļu dievkalpošanas krāšņumu un dzirdēja baznīcas dziesmas, bet viss tas tautai bija nesaprotams un svešs. XIV. g. s. sākumā jaunkristītais latvietis uz jautājumu: vai viņš Dievam tic, atbildēja: „mēs ticam Dievam, sv. Dievmātei Marijai, Dieva svētiem un visam tam, kam tic sv. Romas baznīca, mēs atzīstam, ticības simbolu tāpat kā visi istie un labie kristīgie.“ Šo formulu latvieši iekala no galvas, bet tās saturu viņi nesaprata. Dieva, Dievmātes Marijas un svēto vārdi palika tautas atmiņā. Ne par velti tautas burvības vārdu virknē sastopami Kristus, Marijas un svēto vārdi. Vārds pātari cēlies no lūgšanas „Mūsu tēvs“ pirmiem vārdiem latīņu valodā: „Pater noster“. XVI. g. s. vēsturnieks (J. Einhorchts) raksta: „Kas attiecas uz reliģiju un Dieva lūgšanu, tad vācieši maz rūpējās par to un netaujāja, kā latviešus atradināt no pagānu ticības un nepareizas Dieva lūgšanas un kā vest viņus pie istā Dieva pazišanas. Uz visu to viņi negrieza vērību, bet pāvesta mācītāji klejoja apkārt, rīkoja vienā un otrā vietā savas mesas un ļoti maz viņi iepazīstināja tautu ar Kristus ticību, bet viņi jau nespēja tautu iepazīstināt, jo viņi neprata tautas valodu.“ Rīgas koncils 1428. g. konstatē, ka Livonijas mācītāji izrādījušies tik vāji savā arodā, ka nezinājuši kādas lūgšanas jālasa kristībās. Tas pats koncils draud ar baznīcas lāstiem katram, kas iedrošinātos pārtulkot vietējā valodā teoloģiskās, kanoņiskās un vēsturiskās grāmatas (!). Tas pats koncils atzīmē, ka katoļu baznīca esot daudz darījusi ticības labā, jo viņa pilsētās, pie dzīvākiem ceļiem un sādžās esot uzbūvējusi daudz baznīcu, izkāruši tajās svētbildes un dažādus sv. priekšmetus. Bet garīdzniecība ar to apmierinājās, necenzdamās nemaz pieiet tautas gara apziņai tuvāk klāt. Vidus laiku garīdzniecības vērība bija novērsta no istā sava uzdevuma uz ļoti vilņošiem blakus ceļiem, piem. politiku un mantas krāšanu. Tās Kristus mācības atskaņas, kas nonāca latviešu ausīs, krasi runāja preti garīdznieku un pārējo vāciešu rīcībai. Vāciešu darbi nesašķanēja ar viņu vārdiem. No Rīgas parādu grāmatas (1286.—1352.) redzams, ka ne tikai bruņinieki un ordenis, bet arī garīdzniecība aktīvi piekopa tirdzniecību un nodarbojās ar naudas operācijām. „Bruņinieki un vasali, kapitula loceklis un mācītājs, mūki un mūkenes naudas, pirkšanas un pārdošanas operācijās lietāja pilsētas parādu grāmatu.“ (Hildebrands). No Vakareiropas vācieši atnesa tādus netikumus kā

simoniju un atlaižu zīmes (indulģences). Paši tumšākie latvji varēja novērot, ka garīdzniecība vairāk rūpējās par mantu un varu, nekā par savu tiešo garīdznieku pienākumu pildīšanu. Tauta redzēja, kā garīdznieki dzīvoja. Notālēm tauta dzirdēja par garīdznieku netiklo dzīvi. Tāpēc tautai tāpat sveši un nesimpatiski bija garīdznieki, kā viņu cilts brāļi — muižnieki.

Ja jau pirmam landtāgam (1422. g.) bija jāpieņem lēmums, kurš noteica, lai „nevāci“ mēneša laikā krista savus bērnus, un lai viņi katru svētdienu neiztrūkstoši apmeklē baznīcu, tad tas liecina tikai par to, ka latvieši vairījās un atturējās, kā no kristības, tā no baznīcas. XV. g. s. augstākā garīdzniecība pieprasīja, lai draudžu mācītāji svētdienās sprediķojot un pamācot tautu. Bet tā kā paši rīkotāji — bīskapi bija aizņemti no cīņas ar ordeni, no dažādām ķildām un intrigām, tad viņu rīkojumi un lēmumi palika uz papīra, t. i. netika izpildīti.

Svētdienās, pēc dievkalpošanas, tauta pulcējās baznīcas priekšā ap tirgotāju teltīm un vezumiem. Tur ļaudis sastapās un sazinājās. Minētā 1428. g. koncīla lēmumos teikts, ka daži kungi apkraujot savus zemniekus ar pārmērīgiem darbiem pat svētdienās un svētku dienās. Tie zemnieki, kas minētās dienās brīvi no darba, izlietājot šīs dienas braukšanai uz tirgu. Koncils pret šādām nebūšanām uzstājās, bet vai tam bija kādi panākumi? Tie nekur nav manāmi.

Ja latviešus neaizrāva katolicisms un viņi palika vēsi pret katolicisma idejām un misticismu, teikām un nostāstiem, ar ko tad tauta pildīja savu gara pasauli? Tauta turpināja ticēt saviem dieviem, kurus vajāja svešie vācieši. Tauta slepeni pulcējās pie sv. ozoliem un liepām un gāja savus dievus lūgt uz savām svētām un iecienītām vietām. 1428. g. koncils atzīmē, ka tauta glabājot savus mirušos savās svētās birzēs un vairoties no kristīgo kapsētām. Katoļu svēto relikvijas latvieši neatzīstot, bet pielūdzot pārkonu un sv. kokus, kuriem tee pat upurējot. Tā virieši upurējot ozolam gaili, bet sievietes — liepai vistu. Savās rijās, klētīs un namos latvieši glabājot sv. akmeņus, uz kuriem lejojot nokauto dzīvnieku asinis un liekot pa gabalam ēdiena. Savam dievam „Ceroklim“ latvieši parasti dodot no katra ēdiena pirmo kumosu un no dzērieniem pirmo malku. Katoļu garīdzniekus dažās vietās tik stipri ienīduši, ka tiem parādoties, viņi laiduši preti niknus suņus. Vairumu pievesto materiālu sniedz jezuīti, kuri šos materiālus vāca XVI. g. s. beigās. Bet ja XVI. g. s. latvieši vēl tā turējās pie senām parašām, tad, bez šaubām, šīs parašas bija dzīvas arī agrāk. Seno dievu skaitā latvieši ietelpināja dažus ka-

toju svētos. Dievmāti Mariju tautā cildināja kā laimes nesēju. Māra bija tā pati senlatviešu Laime. Vareņās un cēlās vāciešu baznīcas tauta nemīlēja. Vācu bruņinieku pilis tautu baidīja. Latviešu teikās un pasakās vāciešu pilis ir spoku un paša „nelabā“ mīteklī. Tautas pasakās melnais kungs ir velns. Nav grūti saskatīt velnā pašu dzimtkungu vai tā vagari. Tautas dziesmu, pasaku un teiku radišana turpinājās arī XIV.—XVI. gadu simtenī.

Nedaudz skolas, kas bija atrodamas Rīgā, kalpoja tikai vāciešu vajadzībām. Latviešiem tās nebij pietamas.

Livonijas ordenis Pletenberga laikos.

XV. g. s. Livonijas ordenis neatlaidīgi gāja uz pagrimšanas pusi. Šajā ziņā lielu lomu spēlēja tas apstāklis, ka ordenim radās nepārvarami kavēkļi kā paša ordeņa iekšējā dzīvē, tā ārējos apstākļos.

Ordeņa iekšējā dzīvē, vispirms, jāatzīmē tas, ka ordenis bija novirzījies no sava istā idejiskā uzdevuma pildīšanas. Ordenis bija dībināts cīņai ar neticīgiem. Neticīgo „atgriešana“ — kristībā Latvijā bija pamākta. Kaut gan šī „atgriešana“ bija veikta tikai ārīgi, bet tomēr latvieši un igauņi bija pieskaitīti kristītiem. Kaimiņu tautas: leiši un krievi arī bija kristījušies. Uzvarēt minētās tautas ordenis nespēja. Idejiskais uzdevums, kādam ordenis bija radīts, bija izpildīts. Ordenis vairs tiecās tikai pēc laicīgās varas par visu Livoniju, bet šo varu viņš nespēja iegūt, jo šajā virzienā viņu kavēja pāvests, Rīgas virsbīskaps un citi Livonijas bīskapi, kas centās atkarot savu patstāvību, meklēdami palīgus kaimiņos, piem. pie leišiem. Vietējie vasali XV. g. s. sāka uzstāties patstāvīgi un sāka ņemt dzīvu daļību vietējā dzīvē, piedalīdamies landtāgos. Vasalu kārtā XV. g. s. izveidojās par stipru muižnieku kārtu.

Paša ordeņa pārvaldē un centrā, t. i. kapitulā, norisinājās asa cīņa un ķildas starp divām vāciešu grupām: starp ienācējiem no Reinas krastu un Vestfales novadiem. Kādu laiku Reinas bruņinieki kļuva par noteicējiem ordenī. Šīs iekšējās cīņas un ķildas ļoti novājināja ordeni. Kaut gan XV. g. s. vidū ordenim izdevās iegūt iespēju iecelt Rīgas virsbīskapu un citu Livonijas bīskapu amatos savus — ordeņa locekļus, bet daži ordeņa locekļi, kā piem. Silvestrs Stodevešers, negribēja aklī padoties ordeņa vadībai un iesāka pat cīņu ar ordeni. Ordeņa nespēks parādījās pat tik tālu, ka agrāk padevīgā Rīga centās atkratīties no ordeņa virsvaras. Rīga stājās sakaros ar Zviedriju. Rīgai pat izdevās ieņemt Daugavgrīvas cietoksni. (1482.) Jāatzīmē, ka XV. g. s. otrā pusē Zviedrija

sāka atkratīties no Dānijas virsvaras un sava valsts vīra Stena Stures vadībā sāka rīkoties patstāvīgi. Rīga iejauca Zviedriju Livonijas stridos un modināja zviedros tieksmi pēc Livonijas. Tā tad ordenim radās jauns ienaidnieks. Ordeņa vecais atbalsts, Teutoņu ordenis, pēc Tannenbergas kaujas (1410. g.) nevarēja vairs atdzīvoties. 1466. g. Teutoņu ordenis atzina Prūsiju par Polijas karaļa lēni. Grimstošo Teutoņu ordeni tagad Livonijas ordenis bija spiests pabalstīt ar naudu un palīdzību. Tā tad agrākās palīdzības un atbalsta vietā Livonijas ordenis tagad pats bija spiests pabalstīt savu agrāko aizbildni (patronu). Pēc tam, kad Polija bija ieguvusi virsvaru par Prūsiju, tā, kopā ar savu sabiedroto Lietuvu, dabīgi sāka tīkot pēc Livonijas zemēm un pilsētām. Bez tam daži Livonijas muižnieki prātoja par Livonijas pievienošanu Polijai, jo viņiem gaužām patika Polijas muižnieku stāvoklis un tiesības.

Ļoti bīstams kaimiņš Livonijai bija Krievija, jeb kā to tos laikos sauca, Maskovija. Vidus laiku beigās Maskava Krievijā spēlēja to pašu lomu, ko Parīze Francijā. Ap Maskavu viņas valdinieki, kņazi, XIV. un XV. g. s. apvienoja Eiropas Krievijas lielāko daļu. Feodālismam līdzīgā iekārta Krievijā krita, bet tā vietā izveidojās kārtu monarchija. Maskavas lielkņazi sekmīgi cīnījās pret tatāriem un citiem ienācējiem no Āzijas stepēm. Beidzot, Maskavas lielkņazs Jānis III. (1462.—1505. g.) galīgi nokratīja tatāru jūgu. Viņš ļoti sekmīgi turpināja Krievijas apvienošanu zem viena Maskavas lielkņaza varas. Tā 1478. g. viņš pievienoja Maskovijai lielo tirgotāju un bagātnieku valsti Novgorodu, kurai agrāk bija ļoti liela nozīme Krievijas tirdzniecībā ar Vakareiropu, sevišķi ar vācu Hanzu. No Novgorodas atkarīgā Pliskavas republika drīz arī bija spiesta atzīt Maskavas lielkņaza virsvaru. Kaut gan Novgorodas un Pliskavas bagātnieki (bajāri) meklēja palīdzību pie Lietavas valdnieka, bet Lietava pretoties Maskavai nespēja; Lietava ar lielām grūtībām paturēja tās krievu zemes, kurās Lietuvai bija pievienojuši Olģerds un Vitauts, t. i. Baltkrieviju un Mazkrieviju, kuru dēļ XV. g. s. iesākās ilgstoša cīņa starp Maskoviju vienā pusē un Lietuvu ar Poliju otrā pusē. Tā tad XV. g. s. beigās stiprās un lielās Maskovijas robežas bija pienākušas tieši pie Livonijas robežām.

Visu laiku, sākot no XIII. līdz XV. g. s., Livonijas ordenis, kopā ar Teutoņu ordeni, tīkoja sagrābt savās rokās Pliskavu un Novgorodu, bet daudz kaujās, kurās notika XIII., XIV. un XV. g. s., vācieši cieta smagas neveiksmes pret krieviem. Kad Pliskava un Novgoroda nāca zem Maskovijas lielkņaza varas, Livonijas ordeņa stāvoklis kļuva sevišķi grūts. Tā 1481. g.

krievi iebruka Livonijā un laupīdami un postīdami aizgāja līdz Vilandai. Agrāk krievi aizsargājās, bet tagad tie, pēc apvienošanās zem Maskavas lielkņaza varas, paši sāka uzbrukt Livonijai. Krievi pat sāka apdraudēt pašu Livoniju.

Kamēr Livonijas senjori cīnījās varas dēļ, pa to laiku aiz viņas robežām izauga stipras vienotas valstis, t. i. Moskoviija un Lietāvas-Polijas valsts. Bet cīņa un intrigas Livonijā nemitējās tik ilgi, kamēr briesmas nekļuva pavisam draudošas. Izcilu lomu Livonijas sargāšanā no kaimiņu uzbrukumiem spēēja viens no ievērojamākiem ordeņa mestriem, Valters fon Pletenbergs. Viņš droši var stāties blakus Livonijas (Māras) valsts nodibinātājam — bīskapam Albertam. Kā 14 gadus vecs zēns, viņš iestājās ordenī un pēc tam līdz sava muža beigam kalpoja tam. Viņš bij labi pazina Livonijas apstākļus. Viņš ļoti labi saprata, cik vāja kā valsts bijā Livonija un kādas briesmas tai draudēja. Livonijas ordeņa mestra amatu Pletenbergs ieņēma no 1494. līdz 1535. gadam. Livonijas valsts iekšējā dzīvē viņš visādi centās atrast saprašanos.

Viņš visas savas spējas pielika iekšējā miera nodrošināšanai. Landtāgs viņam noderēja kā iestāde, kurā viņš centās samierināt naidīgās varas. Ar Rīgas virsbīskapu un citiem Livonijas bīskapiem viņš ieturēja draudzīgu un sirsniņu mieru. Pēc tam, kad viņa priekštecis bija satriecis Rīgas pretošanos, un

Mestrs V. Pletenbergs.

kad Rīga 1492. g. atkal atzina ordeņa virsvaldību, arī ar Rīgu Pletenbergs mācēja sadzīvot draudzīgi. Miers un saskaņa bija vajadzīgi sevišķi tadēļ, ka Livonijai draudēja vislielākās briesmas no viņas austrumu kaimiņa — no Maskovijas. Maskavas lielkņazs Jānis III. 1494. g. slēdza „vāciešu kantori“ Novgorodā. Krievi arestēja 49 Hanzas tirgotājus un viņu lielās noliktavas apzīmogoja. Ar to Hanzas, Rīgas un citu Livonijas pilsētu tirdzniecība sāka panīkt. Krievu tirgu zaudēšana sagrāva Hanzas varenību. Viņa atdeva varu Baltijas jūrā dāņiem un zviedriem. Rīgas tirdzniecība tomēr galīgi nepanīka, jo caur Rīgu gāja Livonijas un pa daļai Lietavas preces. Arī ar krieviem Rīgai izdevās uz neilgu laiku noslēgt miera līgumu un turpināt tirdzniecību. Krievijas varenie tirdzniecības centri, Novgoroda un Pliskava, arī panīka. Bet lielā Maskovija nevarēja iztikt bez ārējās tirdzniecības. Tāpēc Maskavas lielkņazs centās iegūt Baltijas jūras piekrastes, lai bez Novgorodas starpniecības krievi varētu ievadīt tirdzniecības sakarus ar Vakareiropu. Pie Narvas grīvas krievi nodibināja savu ostu Ivangorodu. Dēļ pieejas pie Somu jūras līča Maskovija iesāka cīņu ar Zviedriju, bet šai cīņā cieta neveiksmi. Dabīgi, ka Maskavas lielkņazs meklēja izeju uz Baltijas jūru caur Livoniju. Pletenbergs redzēja, ka karš ar Maskoviju neizbēgams. Tāpēc viņš meklēja sabiedrotos. Viņam solīja palīdzību Vācijas ķeizars (Maksimiliāns), bet tikai nedaudz vācu bruņinieku un brīvprātīgo no Vācijas atnāca uz Livoniju. Pletenbergam izdevās noslēgt draudzības līgumu ar Dānijas ķēniņu, bet tas drīz stājās sakaros ar Maskoviju. Beidzot, Pletenbergs noslēdza savienību ar Lietuvu. Kad Pletenbergs dabūja zināt, ka ap 30000 krievu dodas uz Livoniju, viņš pats ar saviem spēkiem*) devās pret krieviem. Abas armijas sastapās (27. VIII. 1501. g.) netālu no Izborskas. Vācieši sāka stipri apšaudīt krievus no saviem lielgabaliem un, pēc dažiem izdevīgiem bruņinieku uzbrukumiem, krievi pānīkā aizbēga, atstādami vāciešu rokās savu nometni un vezumus. Vajāt un iznīcināt krievu armiju Pletenbergs neuzdrošinājās, jo apsolītie leišu spēki neatnāca. Tā paša gada novembrī krievi vēl ar lielākiem spēkiem iebruka Livonijā. Tatāru pulki krieviem noderēja kā kavalerija. Postīdami un laupīdami krievi dzīļi iegāja Igaunijā un Vidzemē (līdz Cēsīm). Krievi plaši un pamatīgi izpostīja visus tos novadus, kur viņi paspēja ieiet. Ar 40000 gūstekņiem krievi atgriezās Maskovijā. Tā tad krievi

*) 4000 bruņinieku, 2000 algotu (landsknechtu), smago artilēriju un daudz vezumnieku, kuru vidū bija daudz latviešu un igauņu.

aizveda līdz daudz latviešus un igauņus, kur tie kā krievu kalpi (холопы) pārkrievojās un savai tautai bija zuduši. Pletenbergs neesot spējis padzīt krievus, jo vēlā rudens slapjie ceļi un pārplūdušās upes neesot ļāvušas viņam savākt kara spēku (?). Bet istenībā livonieši bija nobijušies un paslēpās pilīs. Algotā kara spēka vākšanai Pletenbergam nebija naudas. Līdzekļi bija steigā jāvāc. Libeka un citas Hanzas pilsētas atstāja nedaudz naudas, bet tas bija par maz. Landtāgs pēc asa strīda 1502. g. atļāva mestrim ievākt no visas zemes jaunu nodokli. Pāvests atļāva pārdot Vācijā un Livonijā indulgences (grēku atlaišanas zīmes), kuŗu ienākumi bija domāti cīņai pret Moskoviju. Bet nauda bija vajadzīga tūdaļ. Polijas un Lietavas ķēniņš Aleksandrs solīja palīdzību, bet palīgā nenāca. Beidzot augustā 1502. gadā Pletenbergs ar niecīgu*) kara spēku pats devās pārdrošā uzbrukumā. 13. septembrī 1502. g. pie Pliskavas notika izšķiroša kauja. Pletenbergs uzvarēja. Pletenberga uzvaras izskaidrojamas ar to, ka: 1) Pletenbergs bija izcils kara vadonis, 2) vācieši bija labāk apmācīti un disciplinēti nekā krievi un 3) vāciešiem bija vairāki un labāki lielgabali nekā krieviem. Krievi paļāvās uz savas armijas lielo skaitu. Pletenberga uzvaras sekas bija Novgorodas miera līgums 1503. g. Šis līgums vēlāk tika vairāk reizes atjaunots (līdz 1551. gadam). Pletenberga uzvaras paglāba Livoniju no galīgas sagraušanas. Livonija vēl pastāvēja 50 gadus. Tas ir galvenais Pletenberga nopelns.

Livonijas bīskapu un ordeņa brāļu dzīve.

XV. g. s. Vakareiropā skaidri novērojams vidus laiku feodālisma un katolicisma sabrukums. Feodālisma vietā tur veidojās kārtu monarchijas un katolicisma vietā rodas humānisms un renesanse. Daži XV. gadu simt. pāvesti nostājās humānisma pusē un ar to vēl vairāk grāva viduslaiku katoliciskos-askētiskos pasaules uzskatus un to pamatus. Pāvesta laicīgā vara bija stipri sašaurināta. Katolu scholastiskā zinātne bija spiesta atkāpties humānistu zinātnes priekšā. Mākslā sāka atjaunoties senās klasiskās mākslas paņēmieni, formas un laicīgais saturs. Vēsturnieki vienbalsīgi šo laikmetu raksturo, kā stingro askētisko tikumu pagrimšanas un laicīgās dzīves un parašu ieviešanās laikmetu. Tikumība šai laikmētā vispār esot pagrimusi, kā tas parasti notiek pārejas laikmetos.

*) 2500 jātnieku, 2500 landknechtu un artilerija — bija viss Pletenberga kara spēks. Krieviem bijuši milzīgi spēki.

Tā kā Livonija bija veidota pēc Vācijas parauga un tā kā uz Livoniju bija pārņemts katolicisms un feodālisms, tad arī Livonijā vajadzēja atspoguļoties Vācijas dzīvei un tās pārmaiņām. Pēc Itālijas parauga arī Vācijā sāka parādīties humānisms un renesanse. Tā kā Livonijas bīskapi, garīdznieki, ordeņa brāļi, bruņinieki un pilsoņi pilsētās komplektējās no ienācējiem no Vācijas, tad no Vācijas vajadzēja pārnākt arī visām jaunām parādībām un virzieniem, kas parādījās Vācijā. Paši livonieši-vācieši uzturēja dzīvus sakarus ar savu dzimteni — Vāciju. Tomēr Livonijas vācieši nav devuši neviena ievērojama humānista vai renesanses laikmeta mākslinieka. Livonijā nav izveidojusies neviena universitāte, kādu Vācijā XV. g. s. bija daudz. Pie bīskapu sēdekļiem un klosteros bija savas skolas, piem. Rīgā domas skola (Domschule), bet tās bija zemākās un, varbūt, dažas vidējās pakāpes skolas. No vietējiem iedzīvotājiem vācieši centīgi un stingri ievāca nodokļus skolu uzturēšanai, bet latvji un igauņi šais skolās netika pieļauti. Skolas bija dibinātas tikai pašu vāciešu vajadzībām. Bagātākie un ievērojamākie vācu pilsoņi sūtīja savus dēlus uz Vācijas skolām. Arī viens otrs Livonijas muižnieks sūtīja savus dēlus uz Vācijas skolām, iegūt tur nepieciešamo izglītību. Visvairāk bagātie Livonijas muižnieki sūtīja savus dēlus uz Vācijas firstu galmiem, kur tie piesavinājās bruņinieku tikumus un parašas. Livonijas vācieši bija sevišķi iemilējuši kādu skolu Treptovā, Pomerānijā. Lielākā vāciešu muižnieku daļa bija tumša un neizglītota. Viņu parašas bija rupjas un tikumi zemi. Mānticība valdīja arī vāciešu massās. Veco baznīcu mūros atrastie iemūrēto cilvēku ģindeņi liecina par šo mānticību. Viens vācu vēsturnieks*) tā raksturo livoniešus: „Livonijas augstākās un zemākās garīdzniecības pagrimšana bija tikpat liela un vispārēja kā visās zemēs tos laikos. Parasti no savas tēvijas (Vācijas) aizgāja sliktākie subjekti, kuri meklēja laimi Baltijas provincēs, kur, dzīvodami sliktākos un rupjākos apstākļos, viņi vēl vairāk bija spiesti samaitāties un kļūt nekultūrāli. Bagātā augstākā garīdzniecība nogrima greznībā, bet zemākie mācītāji un mūki, pagrimuši tumsībā un rupjībā, saskaņā ar viena to laiku aculiecinieka izteicieniem, jāuzskata kā garīdzniecības padībenes, ar kuries augstākie apgājās tāpat, kā ar saviem zirgu puišiem.“ Ordeņa brāļiem bija uzlikts pienākums tikai sestdienās noskaitīt 7 reizes Pater noster un Ave Maria. Viens vācu ceļotājs (Münsters) rakstīja, ka Livonijas kungu namos un pilīs dzeršana un pārēšanās esot galvenā no-

*) Geschichte d. Oosteprovinzen.

darbošanās. Kungi nežēlīgi izspiežot no saviem zemniekiem lielus nodokļus, kurus izlietājis plītēšanai, pārēšanai un greznībai. Tik nesaudzīgi un spīgti tēlo paši vācieši savu ciltsbrāļu dzīvi Livonijā. Un tāda tā bija jauno laiku sākumā. Ja jau Pletenbergs bija spiests izdot dažus rikojumus, kurus ir runa par ieroču nēsāšanas aizliegumu dzīrēs un par sodiem pret trauku sišanu, alus laistīšanu, tad dzīvē šīs pārmērības tiešām bijušas kļiedzošas.

Bet kur vācieši ņēma tik daudz līdzekļu, ka varēja tē dzīrot, lepnī un grezni dzīvot un pavadīt laiku kaut arī rupjās, tomēr baudās. Pašu vāciešu vēsturnieks atbild*) ar sekojošo: „Baltijās provinces verdzība bija lielāka un smagāka nekā citās Eiropas valstīs, kur tajā pat laikā zemnieki bija dzimtaudis. No valdošās kārtas zemnieku kārtā atšķīrās ar savu valodu un tautību un bija jāuzskata zināmā mēra kā cita ļaužu suga, kurās uzdevums bija kalpot un ciest. Izvirtušais un šai zemei vienmēr svešais ordenis katru dienu rādīja netiklības un cietsirdības piemērus. Samaitāta garīdzniecība, kas bija nogrimusi greznībā un liekulībā, bija tālu no tā, lai varētu nicinātai un nelaimīgai zemnieku kārtai rādīt ceļu uz izglītību un tikumību.“

Klostera priekšniece. Altara bilde Melngalvju namā Rēvelē (1495. g.).

*) Geschichte d. Ostseeprovinzen I Teil Mitau 1879, 184 l. p.

Reformācija Livonijā.

Labākie no Livonijas valdniekiem, kā Pletenbergs (1494.—1535.) un Rīgas virsbīskaps Kaspars Linde (1509. līdz 1524.), mēģināja, kā un cik prazdami, labot Livonijā ļaunos politiskos, sabiedriskos un tikumiskos apstākļus. Virsbīskaps Linde bija cēlies no zemākas kārtas (pilsoņu vai zemnieku kārtas) Vestfālijā. Tāpēc viņš ieinteresējās arī par Livonijas zemākās kārtas ļaužu garīgo dzīvi. Viņš apbraukāja Rīgas virsbīskapa muižas un aicināja pie sevis zemnieku bērnus, kurus viņš pats pārbaudīja ticības un lūgšanu zināšanā. Tos bērnus, kas labi atbildējuši, virsbīskaps pacienājis ar ēdieniem un dzērieniem, bet neprašas līcis pērt ar žagariem. Saprotais, ka šādi pārdagogījas paņēmieni neko nelīdzēja. Atzīmējama tikai K. Lindes labā griba ļaunumus labot, kā arī tas, ka viņš interesējās arī par latviešiem. Pletenbergs un K. Linde viens otru atbalstīja un dzīvoja satīcīgi. Bet taisni šo labāko Livonijas valdinieku laikā Livonijā iesākās reformācija, t. i. no Vācijas nāca ļaudis, kas deva nāvīgu triecienu kā katolicismam, tā arī ordenim kā katoļu organizācijai.

Par reformācijas sākumu Vācijā uzskata 1517. g. Šai gadā Mārtiņš Lutērs piesita pie Vitenbergas baznīcas durvīm lapu ar savām 95 tezēm, kas bija vērstas pret katoļu baznīcas maldiem, netikumiem un pāvesta varu. Cik dzīva bijusi Livonijas vāciešu satiksme ar Vāciju, par to liecina tas, ka tikai četrus gadus pēc reformācijas sākuma Vācijā, reformācijas sludinātāji sāka darboties Rīgā. Labākā un izglītotākā sabiedrība ar sašutumu nosodīja katoļu garīdznieku mantkārību, grezno un netiklo dzīvi. Ticīgi ļaudis domāja, ka netiklības un netikumumu izskaušana no katoļu baznīcas vadošām aprindām un šīs baznīcas iekārtas pamatīga reformēšana dos dzīvei jaunus pamatus, un visi ļaunumi no dzīves pazudīs. Vēl XV. g. s. reformas gaidīja no paša pāvesta, bet kad pāvests novērsās no reformām, tad tie meklēja citus ceļus. Jau angļu zinātnieka Viklefa (XIV. g. s.) un čeha Jāņa Husa (XV. g. s. sākumā) mācība atstāja spilgtu iespaidu uz to laiku izglītooto sabiedrību. Humānisti arī nostājās baznīcas reformu pusē. Bet kad katoļu garīdzniecība un zinātnieki (scholastiķi) nostājās ļoti asi pret reformām un humānistiem, kad viņi sāka reformu piekriktējus pat vajāt, tad nobrieda doma, ka reformai jānāk no pašas tautas. M. Lutērs kļuva par tādu tautas gaidītu reformatoru. Vācu tautā Lutera mācībai radās plaša un dziļa piekrišana. 1521. g. Rīgā ieradās viens no slavenās Treptovas skolas skolotājiem, Andrējs Knopkens. Šo skolu slēdza vietējais bīskaps, jo tajā bija ieviesušās M. Lutera idejas. Rīgā un Livonijā

A. Knopkenam bija daudz skolnieku un draugu, jo, kā mēs zinām, daudz Livonijas vācieši sūtīja savus dēlus uz Treptovas skolu. A. Knopkena brālis dienēja kā kanoniķis Rīgas virsbīskapa kapitulā. Caur brāli A. Knopkens dabūja atļauju rīkot Pēterā baznīcā reliģisku disputu pret vietējiem Rīgas mūkiem. Disputi notika 1522. g. vasarā. A. Knopkens bija ieguvis daudz draugu Rīgas pilsoņu aprindās. Tā pašā 1522. g. rudenī Rīgas rāte iecēla A. Knopkeni par sprediķotāju Pēterā baznīcā. A. Knopkens bijis miermīlīgs un mīksts dabas cilvēks, kāpēc viņš neiesāka niknu cīņu ar vietējo katoļu garīdzniecību. Bet tajā pat laikā Rīgā ieradās otrs garīdznieks, hamburgietis Silvestrs Tegetmeiers. Tas bija daudz enerģiskāks un dedzīgāks sludinātājs nekā Knopkens. Rāte Tegetmeieru iecēla par sv. Jēkaba baznīcas sprediķotāju. Pret virsbīskapa Kaspara Lindes gribu, Rīgas lielās katoļu baznīcās, ar rātes atļauju, minētie sludinātāji sāka sludināt M. Lutera mācību. Virsbīskaps nespēja šo sludināšanu pārtraukt, bet Pletenbergs šai lietā neiejaucās. Tad K. Linde aizsūtīja pie Vācijas ķeizara trīs mūkus. Kad rīdzinieki par to dabūja zināt, tad sekas bija tās, ka ķeizars palīdzību neatsūtīja, bet Rīgā iesākās katoļu baznīcu grautiņi. Vispirms no Pēterā un Jēkaba baznīcām pilsoņi iznesa svētbildes, sv. relikvijas un katoļu kulta piederumus un tos baznīcu priekšā sadedzināja. Pēc tam pūlis no klosteriem padzina mūkus. Tas pats liktenis ķēra arī sv. Mārijas un citas baznīcas. Te mums darišana jau ar tautas naida un nemiera izplūdumu, kas asākā veidā bija vērsts pret katolicismu. Ir nostāsts, ka K. Linde kopā ar mūkiem esot rīkojis svinīgu gājienu pa pilsetu un gājiena dalībnieki-mūki, sēru dziesmas dziedādami, pāri Daugavai devušies uz Kurzemi. Bet rīdzinieki neiežēlojās nedz par virsbīskapu, nedz par mūkiem. Vēlāk naktī visi gājiena dalībnieki klusi esot atgriezušies Rīgā. Luterticība drīz izplatījās arī pārējos Livonijas novados un sevišķi pilsētās. Muižniecība arī draudzīgi izturējās pret luterticību. Ordeņa brāļu un kalpu vidū bija manāma labvēlība pret jauno

Mārtiņš Luters (1523).

ticību. Ja atcerēsimies sacīto par muižniecību un ordeņa brāļiem, kuŗu vairums bija tumši, rupji un baudu kāri ļaudis, tad nesaprotams, kā šie ļaudis tik pēkšņi sāka interesēties par ticības lietām un atzīt M. Luteru mācību par labāku nekā vecais katolicisms? M. Luteru mācība vēl nebij galīgi izveidojusies. Noteiktas mācības formu tā ieguva tikai 1530. g., tā saucamā Augsburgas ticības apliecinājumā. Neapmierinājums ar pāvesta rīcību un katolicismu bija vispārējs, jo katoļu garīdzniecība dzīvē rīkojās pretīgi savai mācībai un sludināšanai. Izglītotie pilsoņi un maza saujiņa izglītotu muižnieku varēja iedziļināties ticības jautājumos un varēja apzinīgi pieņemt M. Luteru mācību. Bet plašās muižnieku masas un ordeņa locekļi jaunās mācības pusē nostājās pavisam citu pamudinājumu dēļ. Galvenais viņu pamudinājums bija: atsvabināties no Rīgas virsbīskapa, citu Livonijas bīskapu un ordeņa virsvaras. Ja pēc būtības (de facto) muižnieki rīkojās ar savām muižām kā ar savu īpašumu, tad tomēr juridiski šis īpašums bija apšaubāms. Ordeņa brāļiem bija savas nelikumīgas ģimenes un manta, bet nedz savu titulu, nedz mantu ordeņa brālis nevarēja atstāt saviem dēļiem un meitām. Mūki un mūķenes klosteros nedzīvoja tikumīgi un ciešā saskaņā ar mūku solījumiem. Viņu sirdsapziņa nebij mierīga. Jaunā M. Luteru ticība solīja bīskapu un ordeņa varas iznīcināšanu. Klosterus M. Luters pavisam neatzina. Kad lutertīcīgie Livonijā sāka slēgt klosterus, tad mūki un mūķenes drīz aizgāja no tiem un iesāka laicīgu cilvēku dzīvi. Jaunās ticības draudus un briesmas drīz sajuta kā Rīgas virsbīskaps K. Linde, tā arī ordeņa mestrs Pletenbergs. 1522. g. landtāgā muižniecība uzstājās saskaņā ar pilsonību. Pretēji ordeņa un garīdzniecības gribai, landtāgs nolēma, ka nav pielaižama svešas valsts iejaukšanās Livonijas baznīcas jautājumu noskaidrošanā un ka vietējai varai nav brīv iejaukties reformācijas lietā. Jānogaida, kamēr augstākā baznīcas vara šo jautājumu izlems. Visiem bija zināms, ka pāvests nolādējis M. Luteru, bet visi vēl gaidīja, ka ir iespējams izlīgums starp pāvestu un M. Luteru un ka varenais Vācijas ķeizars Kārlis V. spers izšķirošus soļus reformācijas jautājumā. Muižniecība un pilsonība landtāgā izturējās labvēlīgi pret reformāciju. Pletenbergs un bīskapi saprata, ka reformācija ir pieņēmusi pardaudz plašus apmērus. Un tāpēc baidījās iesākt asu cīņu pret tautu... Rīgas virsbīskaps K. Linde, kopā ar Sāmsalas un Tērbatas bīskapu (Blankenfeldu) tajā pat 1522. g. mēģināja pat pielabināties muižniecībai, dodami tai tiesību bez senjora ziņas savas muižas pārdot vai iekārtāt (upbedinge). Šī svarīgā dāvana neapturēja muižniecības piesliešanos reformācijai.

Pēc virsbīskapa K. Lindes nāves (1524. g.) enerģiskais virsbīskaps Jānis Blankenfelds mēģināja iesākt cīņu pret reformāciju. Iemeslu viņam deva Švābijas amatnieka — Hofmaņa asie sprediķi Valmierā un vēlāk Tērbatā. Hofmanis bija reformācijas krasākā un asākā virziena piekritējs. Viņš tāpat, kā Toms Mincers Vācijā, arī šeit Livonijā sāka sludināt par pasta dienas tuvošanos un aicināja visus istās ticības piekritējus iesākt nesaudzīgu cīņu pret katolicismu un visu launo zemes virsū. Hofmaņa mācība patika pilsētu nabadzīgākiem iedzīvotājiem un bija nonākusi pat līdz zemeicku ausīm. Vāciešu kungus sāka uztraukt ziņas par zemnieku nemieriem Igaunijā. 1525. g. no Vācijas pienāca ziņa par „vācu zemnieku grandiozo dumpi“. Pienāca ziņa, ka Teutoņu ordeņa mestrs Albrechts Hohencollerns (1525.) pieņēmis M. Luteru ticību un kļuvis par Prūsijas laicīgo valdnieku. Pletenbergs dabūja zināt, ka jaunais Prūsijas hercogs piedāvājis Rīgai palīdzīdņi gadījumā, ja reformācijas dēļ Rīgai draudētu briesmas. Miermilīgais Pletenbergs dāvāja Rīgai ticības brīvību. 1526. gadā landtāgs atzina

Pletenbergu par visas Livonijas augsstāko senjoru. Visi Livonijas bīskapi deva uzticības zvērstu Pletenbergam kā savam augsstākam senjoram. Pletenberga rokās tagad koncentrējās visa vara Livonijā. No viņa atkarājās reformācijas apkaŗošana vai pielauŗšana. Pletenbergs varēja droŗi sekot Prūsijas hercoga piemēram, t. i. pieņemt luterticību, sekulārizēt

A, Pommers, Latvijas vēsture.

M. Hofmanis (1523).

baznīcas un ordeņa īpašumus un sevi pasludināt par Livonijas hercogu. Bet to viņš nedarija. Tādu soli varētu spert jauns un enerģisks cilvēks. Pletenbergs bija priekš tam par vecu. Viņš, laikam, domāja, kā nostāšanās reformācijas pusē var sacelt vietējo pilsoņu karu. Visu laiku viņš bija ieturējis miermīlīgu politiku un miera labā viņš palika pie vecās iekārtas un

V. Pletenberģis dou Rīgai ticības brīvību (1525).

katolicisma. Reformācijas izplatīšanai viņš nepretojās. 1535. g. Pletenbergs nomira. No viņa pēctečiem, līdz pat ordeņa galām (1561. g.), neviens viņam nelidzinājās. Sikas ķildas, kas iesākās ap Rīgas virsbīskapas troni un ordeni, vēl vairāk novājināja to un katolicisma spēkus. Galvenais reformācijas atbalsts — Rīga 1541. g. iestājās Šmalkaldenas savienībā, kurās nolūks bija cīnīties pret vācu ķeizāru Kārli V., kā katolicisma aizstāvi. Ap XVI. g. s. vidu M. Lutera mācība bija plaši atzīta un pieņemta visā Livonijā. Vairums iedzīvotāju bija jau luterticīgi. Katolicismam palika uzticīgi ordenis, bīskāpi un katoļu augstākie garīdznieki. Katoļu baznīcas līdzekļi Livonijā bija kļuvuši niecīgi, jo luterticīgie bija sagrā-

buši baznīcas un to īpašumus. Luterticība uzvarēja.

Bet kā latvieši izturējās pret reformāciju? Kādu ticību viņi atzina? Par Rīgas latviešiem zināms, ka tie kopā ar vācu pilsoņiem pārgāja luterticībā. Nesēju ģildē Rīgā, kurās locekļi bija latvieši, par savu biedri uzņēma Andrēju Knopkenu. 1524. g. pie Jēkaba baznīcas Rīgā nodibinājās luterticīgo latviešu draudze, kur vācu mācītāji sprediķoja latviešu valodā.

Uzglabājušies nesēju un alus vedēju ģildu (cunftu) saraksti latvju valodā. Tā tad, XVI. g. s. Rīgā bija maza latviešu kolonija un pat latviešu organizācijas (ģildes-cunftes). No dokumentiem zināms, ka landtāgos muižnieki protestēja pret lat-

e fortes in fide, Secundo pro te que
re, ut auxilio illorum tua infirmitas
causis etiam exanea, scilicet ne solus
modo, non patris solitudine & tunc
sed iungo te cum alijs, loquere, hoc
laborandum est, si Diabolum uolueris uincere
& moribus uicantibus, Sic fac &
in Christo Amen Vitenberg
Purificationis 1540.
Martinus Luthernus.

Lutera vēstule rīdziniekiem. Vitenbergā 1540. g.

viešu zemnieku uzņemšanu pilsētā. Tomēr vāciešu pārsvars Rīgā bija ļoti liels. Ienesīgākās cunftēs un tirgotāju ģildēs latviešus neuzņēma. Iekļūt tajās varēja tikai pārvācojušies un bagātie latvieši, bet to nebij daudz.

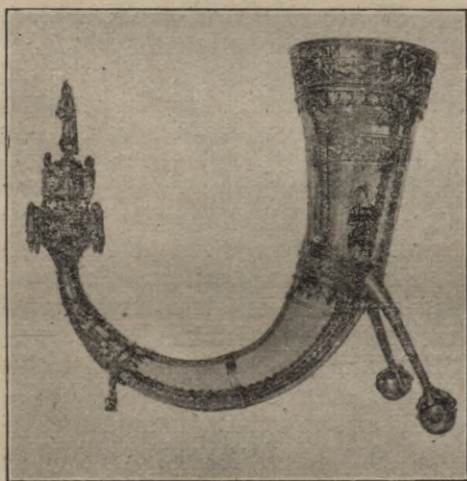
Kas attiecas uz latviešu laucinieku-zemnieku izturēšanos pret luterticību, tad tur pāriešana luterticībā norisinājās tāpat kā Vācijā, t. i. muižnieki pieturējās pie principa „cujus regio, ejus religio (kā valsts, tā ticība). Ja muižnieks pieņēma luterticību, tad arī viņa zemniekiem tā bija jāpieņem. Kad muižnieks padzina katoļu mācītāju un lika iznest no baznīcas svētbildes un katoļu kulta piederumus, tad viņš aicināja uz muižu luterticīgo mācītāju, kas tur noturēja dievkalpojumus vācu valodā. Labākā stāvokli bija tās draudzes, kur katoļu mācītāji vai mūki, kas prata latviešu valodu, pārgāja luterticībā un palika par luterticīgo mācītājiem savās vecās vietās. Vispāri labi sagatavotu luterticības sludinātāju-mācītāju Livonijā bija ļoti maz. Labus mācītājus varēja dabūt tikai Vācijā. Bet mācītāja uzturēšana un algošana atkarājās no muižnieka. Ja muižnieks bija bagāts un izglītots (tādu Livonijā bija maz), tad viņš parūpējās par laba mācītāja pieņemšanu un algošanu. Jaunā ticība deva muižniecībai jaunu ieroci rokās, jo no reformācijas laikmeta luterticīgo baznīca un tās darbinieki nokļuva muižnieku rokās un zem viņu varas. Kopā ar baznīcu muižnieku rokās nāca arī noteikšana draudžu garīgā dzīvē. Tā tad pašus latviešus neviens neprasiņa, vai viņi vēlas pāriet luterticībā, vai nē? Katolicisma ceremoniju un krāšņās baznīcas iekārtas vietā tagad tauta redzēja vienkāršu baznīcu ar kailām sienām un dzirdēja koraļu dziedāšanu un sprediķus tautai tāpat nesaņemotamā vācu valodā. Luterticībai piemīt tā labā īpašība, ka viņa prasa no savu draudžu locekļiem ticības izprašanu un saprašanu un ka viņa par savas ticības pamatu liek biblii, kuŗu brīv lasīt katram, kas prot lasīt. Bet mācītāju latviešu valodas pratēju trūkums un tas, ka nedz bibeles, nedz koraļi nebija tulkti latviešu valodā, viss tas latviešu acīs arī luterticību nostādīja svešas un kungu ticības stāvokli. Rusovs, raksturodams dzīvi Livonijā XVI. g. s., saka sekojošo: „... arī daži evaņģeliskie mācītāji (luterticīgie), līdzīgi citiem, nekaunējās uzturēt saimnieces un mīļākās. Tajā laikmetā visā zemē nebija neviena superintendenta, kas grieztu vērību uz tamlīdzīgiem grēkiem. Daudzi mācītāji maz rūpējās par sprediķiem un tautas pamācīšanu un citu neko nedarija, ka braukāja no viena savas draudzes muižnieka uz otru, no viena brīvā zemes īpašnieka uz otru, kā arī pie zemniekiem un spieda sevi ļoti pacienāt. Ja kāds mācītājs bija ļautrs cilvēks, prata jokot un rīkot ļautras dzīres un runāt tā, kā visiem patika, tas bija īsts sprediķotājs“ un, saprotams, patika tautai. XVI. g. s. luterticība neko jaunu un svarīgu neienesā latviešu tautas dzīvē. Kā bijuši, tā latvieši palika dzimtļaudis. Sākot no reformācijas laikiem muiž-

nieki noteica ne tikai nodokļus un kļaušas un sprieda bargu tiesu saviem dzimtajaudim, bet arī kļuva par tautas garīgās dzīves un sirdsapziņas noteicējiem.

Livonijas ordeņa varas grimšana.

Kamēr bija dzīvs vēl V. Pletenbergs, Livonijas valsts turējās kopā. Tomēr Pletenbergs nebija spējīgs apturēt reformācijas gaitu. Bet reformācija sagrāva pašus Livonijas valsts pamatus. Rīgas virsbīskaps un citi Livonijas bīskapi piederēja pie katoļu baznīcas hierarchiem, kuŗu galva bija pāvests. Livonijas ordenis arī bija atkarīgs no pāvesta, kā pusgarīga un puslaicīga katoļu organizācija. Ja bīskapu vasalu vairums pieņēma luterticību, tad līdz ar to viņi atsvabinājās no saviem seņjoriem, kuŗiem bez vasalu atbalsta trūka kā politiskā, tā materiālā spēka. Tas pats sakāms arī par ordeņa vasaliem un ordeņa stāvokli. Tomēr ordenis vēl bija stiprāks par Rīgas virsbīskapu, jo lielākās pils pārvaldīja ordeņa locekļi, komturi un fogti. Bet pēc Pletenberga nāves (1535. g.), kad viņa pēcteči neviens nebija tik labs diplomāts, kā Pletenbergs, un nevienam no viņiem nebija Pletenberga autoritātes, tad arī ordeņa vienība sāka irt un jukt. Jau 1525. g. ordenis zaudēja savu stipro atbalstu — Teutoņu ordeni, kuŗa lielmestrs Albrechts pieņēma luterticību un pasludināja sevi par Polijas karaļa vasalu. 1535. g. mira Pletenbergs. Viņa pieci pēcteči, pēdējie ordeņa mestri, līdz pat ordeņa iznikšanai 1561. g., nespēja valdīt par saviem komturiem un fogtiem, kuŗi savās pilīs jutās kā patstāvīgi valdinieki. Komturi un fogti patstāvīgi stājās sakaros ar kaimiņu valstīm. Zināms pat gadījums, kad Ventpils komturs (Pāļens) noslēdza savienību ar luterticīgo Rīgu. Daudz intrīgu un posta atnesa ordenim Prūsijas pirmā hercoga Albrehta brālis markgrāfs Vilhelms. No sākuma viņš bija Rīgas virsbīskapa palīgs (koadjutors), bet no 1539. g. pēdējais Rīgas virsbīskaps (mira viņš 1563. g.) balstīdamies uz savu brāli (Prūsijas hercogu) un brālēnu, Polijas ķēniņu Sigismundu II Augustu, viņš rīkoja sazverastību pašā ordenī. Viņam izdevās dabūt savā pusē ordeņa māršalu (Minsteri). Virsbīskaps Vilhelms sapņoja par ordeņa novājināšanu un visas varas sagrābšanu savās rokās. Vēl reiz uzliesmoja pilsoņu karš Livonijā varas dēļ. Ordeņa karaspēks Koknesē saņēma gūstā pašu virsbīskapu Vilhelmu (1556. g.). Prūsijas hercogs nenāca savam brālim palīgā, bet Polijas ķēniņš sāka kopot spēkus pie Livonijas robežām. Karu starp ordeni un Poliju novērsa tikai kopējās briesmas, jo tās sāka draudēt no Krievijas (Moskovijas) puses. Ordeņa mestrs pat noslēdza militāru savienību ar Poliju

(1557. g.). Ordenis meklēja palīdzību pie Zviedrijas slavenā ķēniņa Gustava Vazas, kurš tajā laikā karoja ar Krieviju. Arī Dānija dzīvi interesējās par Livonijas apstākļiem un bija gatava atgūt savas agrākās zemes Livonijā (Ziemeļigauniju). Livonijas kaimiņienes valstis, kā no aizjūras, tā no sauszemes labi bija novērojušas, ka Livonija ir ļoti vāja valsts un gaidīja tikai izdevīgu brīdi, kad varētu viena vai otra no tām piesavināties Livoniju. Un šajā grūtā laikmetā Livonijas likteņu vadītāji, turpināja savas intrīgas un ķildas! Kad visus spēkus vajadzēja sakopot valsts glābšanai, tad taisni šai grūtā laikmetā nepieciešamās vienības nebij. Vissliktāko liecību par Livonijas kungiem nodod Rusovs, kurš ir atstājis spilgtu Livonijas vāciešu tikumu un pagrimšanas aprakstu. Rusovs atzīmē, ka vietējie garīdznieki un ordeņa brāļi pavisam piemirsuši savu zvērstu un solījumu atteikties no ģimenes dzīves. Kā bīskapiem, tā ordeņa mestriem un brāļiem bijušas nelaulātas sievas, kurās daži bieži mainījuši. „Kas attiecas uz ordeņa brāļu, kanoniķu un muižnieku parasto dzīvi, tad viss laiks viņiem pagājis medībās, kauliņu un citās spēlēs, jādelēšanā un braukšanā no vienām

Vecs Vidzemes muižnieku dzerams kauss no iedzeltena arābu stikla, apkalts ar sidrabu (1551. g.).

dzīrām uz otrām, no vienām augstmaņu bērnu krīstībām uz otrām, no viena nodokļu vākšanas apgabala — vakas (Wacke) uz otru un no vienas baznīcas svētkiem uz otriem“. „Un šai zemē nekad nav redzēts vai dzirdēts, ka ordeņa kungi, bīskapi vai muižniecība dūtu nosodījusi netiklību vai laulības pārkāpšanu“. Kad lauku piļu zāles svinībām bijušas par mazām, tad braukuši uz Rīgu un irējuši ģildes zāli. Rusovs apraksta muižnieku kāzas. Kad kāznieki sabraukūši Rīgā, brunīnieki dārgos tērpos ar dārgiem ieročiem pie sāniem jājuši divas reizes gar ģildes namu. Uz ģildes balkona ap ligavu pulcējušās muižnieku dāmas. Visas dāmas tā bijušas apkārušās ar pērlēm, zeltu un zelta rotām, ka tikko varējušas noturēties uz kājām no dār-

dzīrām uz otrām, no vienām augstmaņu bērnu krīstībām uz otrām, no viena nodokļu vākšanas apgabala — vakas (Wacke) uz otru un no vienas baznīcas svētkiem uz otriem“. „Un šai zemē nekad nav redzēts vai dzirdēts, ka ordeņa kungi, bīskapi vai muižniecība dūtu nosodījusi netiklību vai laulības pārkāpšanu“. Kad lauku piļu zāles svinībām bijušas par mazām, tad braukuši uz Rīgu un irējuši ģildes zāli. Rusovs apraksta muižnieku kāzas. Kad kāznieki sabraukūši Rīgā, brunīnieki dārgos tērpos ar dārgiem ieročiem pie sāniem jājuši divas reizes gar ģildes

gumu smaguma. Dzīrošana kāzās bijusi tik liela, ka zāles grīdu noklājuši ar sienu, lai kājas nemirktu izlietā vīnā un alū un lai varētu dejojot un staigāt. Gads bijis sadalīts tā, ka vienām svinībām izbeidzoties drīz vajadzējis gatavoties uz jaunām. „Pa Miķeļiem (30. sept.) ordeņa kungi sāka vakas turēt, uz kurām saaicināja muižas saimi, apkārtējos muižniekus ar višiem vācu un nevācu brīviem ļaudīm. Tur īsteni iesākās Livonijas mākslas, bruņinieku spēles un tikumu rādīšana. Tur lietāja lielos biķerus, kurus sauca par kausiem un kuri bija tik lieli, ka tajos varēja bērnus mazgāt. No tiem divi vīri uzdzēra laimes otriem diviem vīriem.“ Kas visvairāk varējis izturēt dzert un ēst, tas bijis varonis. Šie vaku svētki vilkās no Miķeļiem līdz Ziemas svētkiem. Tad sākās kāzu svinības, kas vilkās no Ziemas svētkiem līdz meteniem. Vasarā svinēja apšējības, Jāņus, applāvības un c. Kungi un zemnieki ēda un dzēra, lēkāja un dejoja cauru nakti no sestdienas uz svētdienu un svētdienu gāja piedzēruši uz baznīcu.

Arī pilsētās jautra un grezna dzīve netika smādēta. Vasarā rīkoja mākslīgu putnu šaušanu. Putnu uzlika garas kārts galā. Tam, kas putnu nošāva, piešķīra ķēniņa titulu. Pēc tam ģildes zālē sarīkoja dzīres, kur ķēniņš izvēlējās ķēniņieni. Mācītāji šais svētdienās pēc pusdienām dzīrojuši līdz, jo ikviens esot labāk gājis uz putnu šaušanu un dzīrēm nekā uz baznīcu.

Neesot daudz bijis tādu garīdznieku un muižnieku, kuri interesējušies par ko augstāku un cēlāku nekā dzīres, izpriecas un baudas. Daži muižnieki paši algojuši izglītotus mācītājus, kas pratuši vietējās valodas. Izglītotākie pilsoņi un daži muižnieki sūtījuši savus dēlus uz Vācijas augstskolām, tāpēc ka tie Livonijā neko labu nevarējuši iemācīties. Mājās audzinātie bērni, ja tie kaut ko arī iemācoties, tad tomēr, dzīvodami Livonijas apstākļos, kļūstot muļki kā lopi.

Skaidras apziņas par draudošām ārējām briesmām livoniešiem nav bijis. Nebija arī vienas valdības, kas spētu vienot visus Livonijas spēkus valsts patstāvības sargāšanai. 300 gadus vācieši bija valdījuši Livonijā, bet šai garā laikmetā nebij paguvuši izveidot apvienotu valsti un radīt vienu valdību. Tāpēc viņu valstij bija jāiet bojā. Ja pēdējie ordeņa mestri (Firstenbergs un Ketlers) visādi mētājās un meklēja palīdzību gan pie Vācijas ķeizara, gan Polijas, Zviedrijas un Dānijas ķēniņa, taču viņi skaidri apzinājās, cik vāja bija Livonijas valsts, kas pati ar saviem spēkiem nespēja sevi aizstāvēt. Un ja Polija, Zviedrija un Dānija solīja kādreiz palīdzību, vai šī palīdzība nāktu par velti? Katrai valstij bija savi plāni un aprēķini attiecībā uz Livoniju.

Livonijas karš.

Livonijas valsts iekšējais vājums bija par galveno iemeslu tam, ka 1558. g. iesākās viens no briesmīgākiem kariem, kādu mūsu dzimtene ir pārdzīvojusi un, kurš vēsturē ir pazīstams ar nosaukumu „Livonijas karš“. Livonijas kaimiņi labi zināja, cik vāja kā valsts bija Livonija. Viņi saprata arī, ka Livonijas pievienošanai pretosies ne tikai pati Livonija, bet

Krievijas cars Jānis Bargais.

arī visas tās valstis, kas tīkoja pēc Livonijas. Tāpēc lieli spēki un lieli līdzekļi bija vajadzīgi Livonijas iekarošanai.

Jauna, spēcīga un augoša valsts bija Maskavas valsts (Moskovija). Livonijai bīstamā laikā (XVI. g. s. vidū) Maskavas troni ieņēma Jānis IV. Bargais. No dabas viņš bija ļoti apdāvināts. Viņam bija ass, plašs un dzīvs prāts. Viņam bija plaši plāni par savas milzīgās valsts paplašināšanu un iekšējo izveidošanu. Viņš (1547. g.) pieņēma cara (ke-

sars — Cēzars) tituli un gribēja nostiprināt savu absolūto varu. Bet viņam trūka garīgā un morāliskā līdzsvara. Savus plašos plānus viņš neprata sistematiski realizēt. Jaunai lielvalstij bija jākaŗo ar tatāriem un dažādām stepju staiguļu tautām, kas klīda Maskavas valsts austrumos un dienvidos. Lietava un Polija bija pievienojušas plašus baltkrievu un mazkrievu apgabalus, kuŗu iedzīvotāji tiecās pievienoties Maskavas valstij. Bija tā tad jākaŗo ar Lietuvu un Poliju. Panākumi cīņā varētu būt tikai tad, ja Maskavas valdība pārkārtotu savu saimniecību, savu kaŗaspēku un armijas apbruņošanu pēc kultūrālo Vakareiropas valšķu parauga. Vajadzīgi bija meistari, inženieri un virsnieki, kuŗus varēja dabūt tikai Vakareiropā. Cars Jānis IV. enerģiski aicināja speciālistus no Vakareiropas. Bet rietumu kaŗmiņi: Polija, Lietava, Livonija un Zviedrija nelaida šos speciālistus savām valstīm cauri. Tā, piem., kad Tērbatas bīskaps 1539. g. dabūja zināt, ka viens Tērbatas meistars, kas pratis „lielgabalus liet un no lielgabaliem šaut,“ vēloties braukt uz Maskavu, viņš šo meistaru aizsūtījis nezin kur. Kad 1547. g. saksis Šlitte, Maskavas cara uzdevumā, bija savācis 123 meistarus un atvedis tos jau līdz Lībekai, Livonijas valdība izdabūja no ķeizara Kārļa V. aizliegumu ielaist Maskavas valstī šos meistarus un vispāri aizliedza laist cauri Livonijai zinātniekus vai meistarus. Minēto Šlitti Lībekā arestēja, bet viņa savāktos meistarus izklīdināja. Tā tad Livonijas valdība negribēja pieļaut Maskavas valstij attīstīties. Bez tam Maskavas valdība pati gribēja bez starpniekiem ievadīt tirdzniecību ar Vakareiropas tirgotājiem, bet ceļu aizsprostoja Zviedrija, Livonija un Lietava ar Poliju. Iegūt Baltijas jūras piekrasti jau 1502. g. vēlējās Jānis III., bet Pletenbergs krievu uzmākšanos toreiz atsitā. 1503. g. noslēgto miera līgumu bez traucējumiem izdevās pagarināt līdz 1551. g. Bet Jānis IV. līgumu nepagarināja. Viņš uzstādīja Livonijai jaunas un smagas prasības. Cars pieprasīja smagus nodokļus no Tērbatas bīskapijas. Kad vācu sūtni izbrīnējušies prasīja, kas tas par nodokli, tad cara pārstāvis atbildēja: „Brinums, kāpēc jūs negribat atzīt to, ka jūsu senči no aizjūras atnāca, ielauzās krievu lielķnazu zemēs un izlēja tur daudz asiņu. Cara senči, negribēdami redzēt kristīgo asins izliešanu, atļāva vāciešiem apmesties šai zemē ar noteikumu, lai viņi maksā nodokli. Bet šo solījumu vācieši nepildīja un nodokli nemaksāja. Tagad viņiem jāsamaksā visi vecie parādi.“ Izrādās, ka Maskavas cars prasīja no Tērbatas bīskapijas parādu, kas bija uzkrājies 300 gadu laikā. Iesākās ilgi diplomātiski strīdi. Beidzot 1554. g. Tērbatas

bīskapija apsoliņās maksāt Maskavas caram nodokli no iedzīvotājiem katru gadu un veco parādu nolīdzināt triju gadu laikā. Runa bija par 60000 dālderiem. Par šo nodokli kārtīgu nomaksu bija jāgalvo visai Livonijai. Bez tam bija jāļauj ārzemju māksliniekiem (zinātniekiem) un meistariem bez traucējumiem braukt caur Livoniju uz Krieviju. Ja Livonija noslēgtu kādu līgumu ar Lietavas-Polijas valsti, tad Maskavas

Krievu jātnieks Jāņa Bargā laikā.

valdībai ir tiesība iesākt karu pret Livoniju. Ordeņa mestrs un Rīgas virsbīskaps šo līgumu neatzina, bet sāka meklēt palīdzību pie kaimiņiem, jo viņi saprata, ka cars Jānis IV. gatavojas uz karu. 1557. g. izbeidzās Maskavas karš ar Zviedriju. Tajā pat gadā Livonijas ordeņa mestrs noslēdza ar Poliju militāru savienību pret Maskavas valsti. Cars saprata, ka visas sarunas vācieši tiši vilcinājuši. Prasīto nodokli arī

vācieši nesamaksāja. Tad cars sāka kopot lielu armiju Livonijas robežu tuvumā. Pliskavai un Novgorodai cars pavēlēja pārtraukt tirdzniecību ar vāciešiem.

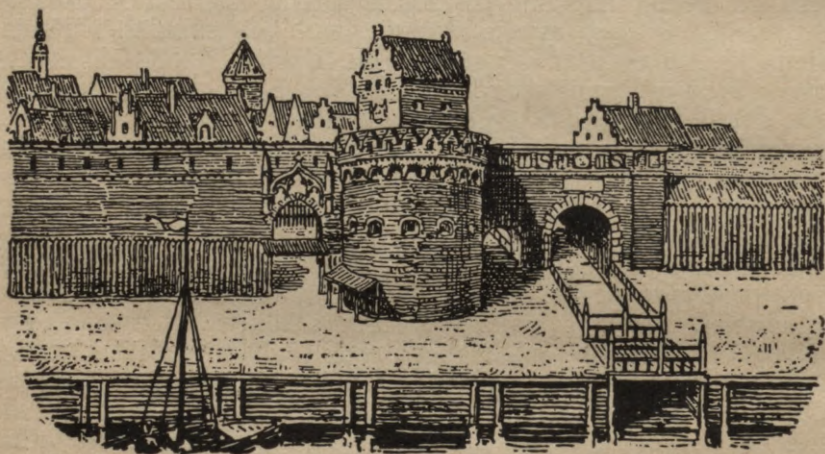
1558. g. janvārī iesākās šausmīgais Livonijas karš, kas plosījās Livonijā 24 gadus (līdz 1582. g.). 40000 liela krievu armija*) ielauzās Livonijā. Krievu armija esot nogājusi pa Livonijas teritoriju vairāk kā 200 kilometrus, bet nekur nesot sastapusi nopietnu pretošanos. Krievi esot ieņēmuši 10 pilsētas un 30 pilis. Visur pa ceļam viņi laupīja un postīja. Krievu armijas uzdevums bija: izdarīt lielu izlūku gājienu, visu pa ceļam nopostīt un ar laupījumu atgriezties atpakaļ Moskovijā. Krievu armija šo uzdevumu ļoti sekmīgi izpildīja. Viens krievu armijas virsnieks (kņ. Kurbskis) atstājis sekojošu Livonijas raksturojumu: „Valsts bija bagāta, bet tās iedzīvotāji bija lepnī. Viņi bija atkāpušies no kristīgās ticības, no senču parašām un labiem tikumiem, devušies pa plašu ceļu, kas veda uz dzeršanu, netiklību, ilgu gulēšanu, slinkošanu, nepatiesību un savstarpējiem pilsoņu kariem.“ Izlutinātie un lepnie Livonijas kungi bēga uz lielām pilsētām: Rīgu un Rēveli, kurās bija ļoti apcietinātas. Kad Valmierā sanāca landtāgs, ordeņa mestrs paziņoja, ka cars ir ar mieru slēgt mieru, ja livonieši viņam samaksāšot 60000 dālderus. Landtāgā sacēlās lieli strīdi un ķildas. Vienīgi Tērbatas pilsētas galva Tille aicināja visus ķerties pie ieročiem un valsts glābšanas labā ziedot tēvijai visu savu mantu. Bet visi pārējie landtāga locekļi badijās par savu dzīvību un negribēja atteikties pat no mazumiņa savas mantas. Ar lielām grūtībām landtāgs nāca pie lēmuma, ka ar kontribūciju un aizņēmumu palīdzību cara prasītā nauda jāsavāc. Tērbatas bīskaps iesāka patstāvīgas miera sarunas ar caru, kas deva caram cerības uz pašu livoniešu šķelšanos. Karš turpinājās. Krievi ieņēma Narvu, Neihauzeni un Tērbatu, šos stipros Livonijas priekšpostēncietokšņus. Mestra palīgs G. Ketlers mēģināja noorganizēt pretspēku no algotiem kareivjiem. Bet ordenim trūka naudas lielas landsknechtu (algoto kareivju) armijas pieņemšanai. Ketlers cieta neveiksmi. Tad ordenis bija jau nolēmis atdot caram pagaidām Livonijas ziemeļu daļu līdz Daugavai. Cars Jānis IV griezās pie Rīgas un Rēveles pilsoņiem ar uzaicinājumu padoties. Cars apsolija pilsētām visas viņu agrākās priekšrocības un pašvaldību, kā arī brīvu tirdzniecību ar Krieviju. Raksturīgi, ka iekarotā Tērbatā krievi centās ietu-

---

*) Armijas virspavēlnieks bija tatars chans Šig-Alli. Armijā bez krieviem bija tataru, čeremisū, mordvinu un čerkesu pulki.

rēt stingru kārtību. Bet Rīga un Rēvele nepadevās krieviem. Ordeņa mestrs un Rīga stājās sakaros ar Zviedriju, bet mestra palīgs (koadjutors) G. Ketlers un Rīgas virsbīskaps Vilhelms centās tuvināties Polijai. Tā tad Livonijas valsts bija tik vāja, ka pati uz saviem spēkiem vairs nepaļāvās, un viņas valdnieki meklēja tādu valsti, kurai visizdevīgāki būtu piekļauties un padoties.

1559. g. janvārī krievi ar lieliem spēkiem atkal ielauzās Livonijā. Rīgas virsbīskapa armiju krievi sakāva pie Tirzas.

Rīgas siena Daugavmalā ar torni un vārtiem.

Krievi pienāca pie Rīgas, bet ieņemt Rīgas apcietinājumus viņi nespēja, jo krievu lielgabali bija par vājiem Rīgas nocietinājumu sagraušanai. Palīdzību naudā Rīgai deva vācu Hanzas pilsētas. Krievi pārgāja tad pār Daugavu un iesāka Kurzemes postīšanu. G. Ketlers devās uz Vāciju palīdzību meklēt, bet Vācijas ķeizars viņam nekā nesolīja. Tad Ketlers visas cerības sāka likt uz Poliju. Beidzot, Ketleram izdevās piedabūt Polijas ķēniņu Sigismundu II. Augustu savā pusē un viņš noslēdza ar to līgumu. Polijas-Lietavas ķēniņš apsoliās palīdzēt Livonijai pret Krieviju, bet par to saņēma no ordeņa kā drošību deviņas*) stiprākās Livonijas pilis. Rīgas virsbīskaps šim līgumam piekrita. Šis līgums deva poļiem iespēju nostiprināties Livonijā.

*) Starp tām Daugavpili, Sēlpili, Ludzi, Rēzekni un Bausku. Ordenis varēja šīs pilis atpirkt par 700 000 poļu dukātiem.

1560. kaŗš turpinājās. Krievi sāka postīt visu Livoniju. Viņi ieņēma Alūksni, šo pēdējo Livonijas stiprāko cietoksni valsts austrumu daļā. Pārējām nelaimēm un postam pievienojās vēl algoto vāciešu pulku (landsknechtu) pastāvīgie dumpji un laupīšanas, jo ordenis nespēja kārtīgi izmaksāt tiem algu. Laupīja un postīja arī krievi. Pat mežos sabēgušos iedzīvotājus krievi gūstīja, nokāva vai aizveda uz Krieviju. Landsknechtu algošanai G. Ketlers pat iekļāja*) Prūsijas hercogam Grobiņu ar visu tās apgabalu, bet Kuldīgu, Ventspili un Tukumu viņš iekļāja Polijai. Minētās pilsis ieņēma poļu kaŗaspēks. Sāmsalas un Kurzemes bīskaps pārdeva savu apgabalu Dānijas karalim, kuŗš uz šo apgabalu atsūtīja kā pārvaldnieku savu brāli hercogu Magnusu. Pēdējais bija nodomājis iegūt visas Livonijas troni. Tā tad bez Polijas-Lietavas Livonijas kaŗā iejaucās arī Dānija.

Kad livonieši dabūja zināt, ka 1560. g. maijā krievi nāk uz Livoniju ar jauniem spēkiem un grib dot Livonijai pēdējo graužošo triecienu, tad Pērnavā sanāca landtāgs. Bet gaidītās vienības vietā atkal izcēlās asa ķilda starp G. Ketleru un hercogu Magnusu. Landtāgs neko nepadarīja. Ketlers šeit uzstājās kā Livonijas ordeņa mestrs, jo savu priekšgājēju (Firstenbergu) viņš pierunāja atteikties no mestra amata. Ketlers tagad visas cerības lika uz Poliju. Pa to laiku krievi bija ielenkuši Vilandi, kuŗai palīgā devās ordeņa pēdējie spēki. Bet netālu no Valkas šos ordeņa spēkus krievi galīgi satrieca. Krievi ieņēma Vilandi. Viņu pulki nonāca līdz Cēsim. Bet tad Ketlers nodeva Cēsis un Valmieri poļiem. No visa var redzēt, ka poļi sistēmatiski ieņēma stiprākās pilsis Livonijas dienvidos un vidienā. Krievi, turpreti, rikojās bez noteiktas sistēmas. Viņi ieņēma daudz piļu un mazākas pilsētas, bet sistēmatiski un pēc noteikta plāna viņi neprata rīkoties. Vainojams šajā ziņā Jānis IV., kuŗš kā nenosvērts cilvēks bieži mainīja savus kaŗa vadonus. Krievi prata rīkot pēkšņus un šausmīgus iebrukumus un sirojumus, bet neprata kopot savus spēkus un rīkoties pēc noteikta plāna. Trīs gadi krievi bija kaŗojuši, bet Livonijas galvenos piejūras centrus: Rīgu, Pērnavu un Rēveli, viņi nebija pratuši un spējuši ieņemt. Krievus stipri kavēja tas apstāklis, ka viņi ar savām laupīšanām un šausmu darbiem iebaidīja vietējos iedzīvotājus un modināja tajos tikai niknu naidu un bailes.

Livonijas drupināšana turpinājās arī kaŗa ceturtā gadā. (1561. g.) Rēvele un Ziemeļgaumijas muižniecība padevās

*) Par 50 000 guldeniem.

Zviedrijai. Tā tad, beidzot, arī Zviedrija iejaucās Livonijas karā. 1561. g. rudenī Viļņā Rīgas virsbīskaps Vilhelms un ordeņa mestrs G. Ketlers noslēdza ar Polijas un Lietavas ķēniņu Sigismundu II. Augustu līgumu, kurš galīgi izbeidza Livonijas valsts patstāvību. Polijas un Lietavas ķēniņam šis līgums atdeva visu tagadējo Vidzemi, Latgali un Dienvid-Igauniju. G. Ketlers, saskaņā ar līgumu, likvidēja Livonijas ordeni, pieņēma luterticību un saņēma uz lēni no Polijas-Lietavas ķēniņa Kurzemi un Zemgali. Tā bija pateicība par pakalpojumiem Polijai. G. Ketlers pieņēma Kurzemes hercoga titulu. Rīga tomēr paturēja savu patstāvību. Muižniecības draudzības iegūšanai un tās apmierināšanai ķēniņš Sigismunds II. Augusts deva tai žēlastības grāmatu (Privilegium Sigismundi Augusti).

Tā Livonija bija sadrumstalota, sadalīta. Livonijas karš vēl tomēr neizbeidzās. Līdz pat 1582. g. (ar pārtraukumiem) šis karš turpinājās. Bet Maskavas caram Jānim IV. Bargam, sākot no 1561. gada, bija jācinās ar stiprām lielvalstīm: Poliju-Lietavu un Zviedriju. Vairāk reizes krievi ielauzās Livonijā. Neveiksmju saniknoti viņi daudz postīja, kāva iedzīvotājus un dedzināja pilis un mājas, bet iekarot visu Livoniju viņi nespēja. Zviedri paturēja Rēveli un Ziemeļigauniju, Polija-Lietava — Vidzemi, Latgali, Dienvidigauniju un arī Rīgu (1566. g.), Dānija — Sāmsalas bīskapiju un Pilteni, un G. Ketlers — Kurzemi un Zemgali.

Poļu laikmets.

Livonijas kara turpinājums.

1561. g. rudenī Livonijas ordeņa mestrs G. Ketlers un Rīgas virsbīskaps Vilhelms noslēdza ar Polijas-Lietavas ķēniņu Sigismundu II. Augustu „padošanās līgumu”. Lielākā

Polijas karalis Sigizmunds II. Augusts.

Livonijas daļa, kā jau zinām, nāca zem Polijas-Lietavas ķēniņa varas. Tajā pat laikā Viļņā ieradās muižnieku delegāti, kuri lūdza ķēniņu apstiprināt viņu priekšrocības (privilēģijas).

Kēniņš Sigismunds II. Augusts parakstīja muižnieku izstrādāto priekšrocību (privilēģiju) rakstu, kurš pazīstams ar nosaukumu „Sigismunda Augusta privilēģijas“. Šis dokuments ļoti svarīgs, jo tajā muižniecība skaidri un noteikti izteica savus ideālus un prasības. „Pēc tam, kad Livonijas province ar grūto un ilgo maskaviešu karu, ar daudzām viņas pazaudētām kaujām briesmīgi pārmākta, izpostīta un viņas lielākā daļa nākusi ienaidnieku rokās un varā; pēc tam, kad pazaudēts daudz pilsētas, pilis un cietokšņi, ļaudis pa lielākai daļai izkauti un zeme ar uguni un zobenu pārvērsta tuksnesī, „... tad nu zemes kārtas, tik lieliski sabaidītas un nospiestas grūtos apstākļos nākušas pie atziņas, ka ar pašu spēkiem, varu un līdzekļiem nespēs aizstāvēt valsti nedz atgaiņāties no ienaidnieku verdzības, nedz atriebties.“ Kēniņš pieņēma savā aizsardzībā Livonijas provinci, kurās kārtas „uz mūžīgiem laikiem pievienojas un piesienas Polijas valdībai un piederībai.“ Kēniņš apsoliņās (27. punktos): evaņģēlisko Augsburgas ticību neaizkārt un pat palīdzēt atjaunot izpostītās baznīcas, kurām atdodamas viņu zemes un tiesas. Muižnieku nabagu mājas un jaunavu patversmes ar visiem to īpašumiem tiks atjaunotas un ar kēniņa devīgo roku un žēlīgo sirdi apveltītas. Klosterī tiek nodoti patversmju un skolu ierīkošanai. Kēniņš „pielaidis, atļaus un apstiprinās nevien vācu ierēdņus (magistratum), bet arī parastos vācu likumus.“ No vietējiem paradumiem, privilēģijām un spriedumiem kēniņš atļauj sastādīt vietējo likumu krājumu. Kēniņš apsoliņās „vienīgi iedzimtos (indigenae) un kārtīgus īpašuma turētājus iecelt goda vietās, amatos un virsniecībā (capitaneatus).“ Tiesnešus kēniņš solīņās iecelt „no bruņnieku kārtas ievēlētiem“ kandidātiem. „Kas attiecas uz muižām, kas dotas algas vietā (beneficia), un uz klausiem (feuda), ko dabūjuši no saviem agrākiem valdniekiem, īpašumus, ieradumus, privilēģijas un brīvības,“ tad visu to kēniņš nodod muižnieku īpašumā, „ka tiem būtu pilna un viskārtīga vaļa rīkoties ar savām muižām, kā viņiem tikas: atdot, dāvināt, pārdot, izdot svešam un darīt ar viņām, ievērojot tikai savu labumu, negriežoties pēc atļaujas nedz pie Majestates (kēniņa), nedz kāda cita priekšnieka.“ Ja kāds muižnieks pazaudējis muižas turēšanas dokumentus, tad tas ar diviem vai trim lieciniekiem var apliecināt savas īpašuma tiesības. Kēniņš solīņās tiem izdot jaunus dokumentus. Livonijas muižniecība tiesību ziņā pielīdzināma poļu muižniecībai (šlachtai). Muižniekiem kēniņš garantēja brīvu ceļošanu pa visu Polijas un Lietavas valsti, neprasot nekādu mītu. Par kara klausām valsts labā muižnieki tikšot atalgoti, ja tie dotu

vairāk kareivju nekā viņiem pienāktos. Ja muižnieks kara posta dēļ nespēj nest kara klaušas, tad ķēniņš tās no viņa neprasišot. Ķēniņš solījās aizliegt dažādiem uzpircējiem klist pa laukiem, jo tie aizkarot muižnieku intereses. Muižniekiem tika atļauts brūvēt alu un turēt krogus. Zemnieki, kas kādam piederējuši, lai paliek par muižnieku īpašumu. „Bēgli izdodami atpakaļ agrākiem īpašniekiem.“ „Kā līdz šim muižnieku zemnieki bijuši saistīti pie sava kunga gaitām, tā lai arī uz priekšu gādātu par to.“ Tā kā Livonijā bieži noticis, ka daži muižnieki no pašu zemniekiem nokauti, tad, lai uz priekšu šos atbaidītu „no tādiem noziegumiem,“ muižniekiem piešķirama „kakla un civiltiesas privilēģija“.

Privilēģijā skaidri atspoguļojas to laiku dzimtbūšanas apstākļi un muižnieku tieksmes būt par neierobežotiem noteicējiem ne tikai savā muižā un pagastā, bet arī visā Livonijā. Varam iedomāties, cik priecīgi bija muižnieki, kad saņēma ziņu par privilēģiju atzīšanu un parakstīšanu. Muižnieku ideāli bija piepildījušies.

Bet krievu iebrukumi Latgalē un Vidzemē turpinājās arī pēc 1561. gada. Jānis IV. Bargais bija spiests galveno vēriību piegriezt cīņai ar Poliju, bet uz Vidzemi viņš sūtīja mazākas karaspēka daļas, kuŗas parasti iebruka Vidzemē, dažreiz aizgāja līdz Valmierai un Cēsim, sīroja, postīja un šausmīgi laupīja. Sāmsalas valdnieku hercogu Magnusu Jānis Bargais atzina par visas Livonijas ķēniņu. No sākuma cars lika lielas cerības uz Magnusu. Ja caram neizdotos iegūt visu Livoniju, tad, ar Magnusa palīdzību, viņš cerēja iegūt Livoniju kā lēnu valsti atkarīgu no Maskavas cara. Magnuss neprata iegūt vietējās muižniecības labvēlību, viņam nebij līdzekļu un spēku Livonijas iegūšanai un viņam bija ļoti naidīgas attiecības ar G. Ketleru. Polija nesūtīja vidzemniekiem apsollīto palīdzību, jo krievi apdraudēja Lietuvu. Karš starp Krieviju un Poliju ievilkās garumā. No sākuma Polijas ķēniņš uzticēja Vidzemes un Latgales pārvaldi G. Ketleram, bet jau 1566. g. viņš atstādināja Ketleru no Vidzemes pārvaldīšanas, jo viņš vairs neuzticējās Ketleram. Vidzemē ķēniņš iecēla savu vietnieku Chodkeviču.

Pārdaugavas hercogiste. Vidzemi un Latgali poļi nosauca par Pārdaugavas hercogisti, kuŗa juridiski kļuva atkarīga no Lietavas. Pēc Lietavas parauga šo hercogisti sadalīja četros apgabalos*) (vojevodstva). Chodvevičs sāka nopietni rūpēties par Pārdaugavas hercogistes ciešu saisti-

*) Rīgas, Cēsu, Turaidas un Daugavpils.

šanu ar Lietuvu. Viņš maz rēķinājās ar Sigismunda Augusta privilēģijām. Poļi un leiši sāka atklāti iejaukties Pārdaugavas hercogistes iekšējā dzīvē un sāka muižniekiem rādīt, ka paši poļi grib pārvaldīt jauniegūto provinci. Kad 1577. g. cars

Pārdaugavas hercogistes vairogs.

Jānis IV. Bargais pats ieradās ar lielu armiju Livonijā un krievi ieņēma Daugavpili, Krustpili, Cesvaini, Bērzoni, Ērgļus, Koknesi, Valmieru un Cēsis, tad Polija solito palīdzību nesūtīja. Chodkevičs pat esot izteicies, ka Livonijas sargāšanai

neesot vērts sūtīt uz to kaut arī „kašķainu govi“. Bet tomēr poļi gatavojās uz izšķirošu cīņu ar krieviem. 1578. g. Polijas ķēniņš Stefans Batorijs sakāva krievus pie Cēsīm. No šī laika Jānim IV. Bargam bija jāpārdzīvo neveiksme pēc neveiksmes. Karā iejaucās arī Zviedrija. Karot pret divām stiprām lielvalstīm Krievija nespēja. Cīņā iejaucās pat pāvests, kurš cerēja novājināto Krieviju piedabūt katolicisma pusē. Pāvests atsūtīja uz Livoniju ļoti veiklu jezuitu un diplomātu A. Possevinu, kurš ievadīja miera sarunas starp Krieviju un Poliju. 1582. g. karājošās valstis noslēdza mieru. Krievi atdeva poļiem Vidzemi, Latgali un Tērbatas apgabalu, bet poļi atteicās no iekarojumiem Pliskavas apgabalā. 1583. g. Krievija noslēdza mieru ar Zviedriju un zaudēja Zviedrijas labā visas zemes gar Somu jūras līci. Šoreiz Krievija netika pie Baltijas jūras.

Livonijas kara sekas.

Divdesmitpiecus gadus ar pārtraukumiem vilkās šausmīgais Livonijas karš. No Latvijas zemēm šausmīgi cieta Latgale un Vidzeme. Bruņinieku pilis bija sagrautas. Šī kara sekas — piļu drupas, vēl tagad rēgojas Latgalē un Vidzemē. Muižnieki glābās no briesmām Rīgā un ārzemēs, bet nelaimīgie zemnieki bija līdz beidzamam aplaupīti, viņu mājas nodedzinātas un lauki aizauguši ar krūmiem. Daudz zemniekus krievi aizveda gūstā uz Krieviju, kur viņi palika kā krievu muižnieku kalpi (холопы), daudz zemnieki tika nokauti, bet dzīvie kļida pa mežiem un purviem. Šai karā Livoniju postīja ne tikai krievu armijas, bet arī poļu un vācu algotie kareivji. Kokneses apgabalā no 100 apdzīvotiem arkliem aŗamas zemes pamesti bija postā 41 arkls. Bērzonē no 144 saimniekiem bija palikuši tikai 56. Ceļotāji stāsta, ka starp Tērbatu un Rīgu viņi nav dzirdējuši ne gaiļu dziesmu, ne suņa riešanu. Tirumi bija arauguši krūmiem un zemnieki zirgu trūkuma dēļ jūguši arklā savas sievas.

Kad 1582. g. kara šausmas izbeidzās, visiem vajadzēja ķerties pie postāžas izkopošanas. Visiem bija jāķeras pie ārkārtēja darba, t. i. tāda darba, kādu mēs redzējam pēc pasaulē kara gar Daugavas krastiem un pozīciju rajonos. Vai tos laikos valdība gāja palīgā nelaimīgiem latvju zemniekiem? Poļu valdība rēķinājās tikai ar to, kā ciešāk saistīt Livonijas zemes pie Polijas un pārvērst tās par Polijas provinci.

Pārpoļošanas politika.

Polija ziedoja cīņai ar Krieviju un Livonijas iegūšanai lielus līdzekļus un spēkus. Poļi nerēķinājās vairs ar Sigismunda

Augusta privilēģijām. Kēniņš Stefans Batorijs izdeva likumu „*Ordinatio Livoniae*“ (1582. g.), t. i. Livonijas satversmi. Livonijas zemes viņš nosauca par Pārdaugavas hercogisti, kuras priekšgalā nolika savu vietnieku. Visu hercogisti, pēc Polijas parauga, viņš sadalīja trīs apgabalos — vojevodstvās: Cēsu, Tērbatas un Pērnavas. Cēsu vojevoda dzīvoja Siguldā un pārvaldīja zemes starp Daugavu un Gauju, ieskaitot Latgali. Pērnavas un Tērbatas vojevodstvās ietelpa Ziemeļlatvijas un igauņu zemes. Trīs vai vairāk muižas sastādīja stārstēju, kuŗas priekšnieku sauca par stārastu jeb kaštelānu. Savu vietnieku, vojevodas un stārastus kēniņš iecēla no poļu un leišu muižnieku vidus. Tā tad viņš pārkāpa Sigismunda Augusta privilēģiju solījumus. Vietējie vācu muižnieki tā tad zaudēja cerības būt par vienīgiem vietējās zemes valdniekiem. Vācu autonomija bija iznīcināta. Vismazākā poļu pārvaldes vienība bija pagasts, kuŗa priekšgalā poļi nostādīja stārastu jeb voitu. Par voitu iecēla kādu pagasta saimnieku, kuŗa uzdevums bija uzraudzīt klaušu gaitniekus-zemniekus muižas darbos un gādāt par to, lai zemnieki kārtīgi nomaksā nodokļus un nodevas.

Tiesu ziņā poļi pārnesa uz Pārdaugavas hercogisti Polijas tiesu iekārtu. Katrā apriņķī priekš visām kārtām poļi nodibināja zemes tiesu, kuŗas spriedumus varēja pārsūdzēt „tiasas landtāgā“, kuŗš atradās Cēsīs. Arī tiesās tā tad poļi centās nostiprināt savu iespaidu.

Vietējo kārtu priekšstāvju sapulci — landtāgu poļi atstāja, nosaucot to poļu vārdā par saeimi. Saeimā piedalījās apriņķu muižnieku deputāti un Cēsu, Tērbatas, Pērnavas un Rīgas pilsētu delegāti. Saeima sūtīja savus delegātus uz lielo Polijas saeimu*) — uz Varšavu, ar ko jauno hercogisti viņi saistīja pie Polijas. Delegātiem vajadzēja prast poļu valodu jeb būt poļiem. Vietējā saeimā apsprieda vietējos hercogistes jautājumus un likumus. Gala vārds visos jautājumos piederēja lielai Polijas saeimai un Polijas-Lietavas kēniņam. No visa sacītā skaidri redzams, ka poļi skatījās uz Pārdaugavas hercogisti kā uz Polijas sastāvdaļu, centās cieši saistīt šo hercogisti ar Poliju, bet ar Sigismunda Augusta privilēģijām viņi vairs nemaz nerēķinājās.

Pēc tam, kad poļi politiskā ziņā bija sagrāvuši vietējo vāciešu autonomiju, viņi kērās pie vācu muižnieku saimniecisko pamatu graušanas. Kēniņš Stefans Batorijs, saziņā ar Polijas saeimu, izveda vietējo muižu revīziju. Katram

*) Uz Polijas saeimu sūtīja: 2 vāciešus, 2 poļus un 2 leišus.

muižas turētājam ar dokumentiem vai lieciniekiem vajadzēja pierādīt savas tiesības uz muižu. Tie muižnieki, kas Rīgas pēdējā virsbīskapa Vilhelma laikos (1539.—1563. g.) bija ieguvuši muižas, zaudēja tās poļiem par labu. Revīziju poļi izveda stingri un nesaudzīgi. Skaidri varēja redzēt, ka poļi vēlējās vietējos vāciešus piespiest pārpoļoties vai atstāt muižas un braukt uz Vāciju. Revīzijas laikā atņemtās muižas poļi atdeva poļu vai leišu šlactiņiem, ar ko vāciešu vidū ietelpināja viņiem svešus elementus. Kēniņš Sigismunds III. gāja vēl tālāk. Viņš izdeva papildinājumu pie vietējās satversmes (1589. g.). Šai papildinājumā viņš nosacīja, ka vietējos svarīgākos amatus (vojevodu un stārastu) var ieņemt tikai leiši un poļi. Tikai trešā papildinājumā pie satversmes (1598. g.) bija dota atļauja arī vāciešu muižniekiem ieņemt stārastu vietas.

Katoliskā reakcija.

Polijas kēniņi Stefans Batorijs un Sigismunds III. bija stingri katoliskās reakcijas piekritēji. Kaut gan Sigismunda Augusta privilēģijās Livonijas iedzīvotājiem bija garantēta luterticības neaizkaramība, tomēr kēniņš Stefans Batorijs un Sigismunds III. to neievēroja. Jezuīts A. Possevins rakstīja, ka no katolicisma Livonijā esot palikušas niecīgas zīmes. Vienā Rīgas klosterī palikušas vairs tikai dažas ļoti vecas mūķenes. Polijas valdība gribēja atgriezt katolicismā Pārdaugavas hercogistes iedzīvotājus. Stefans Batorijs nodibināja katoļu bīskapiju ar sēdekli Cēsīs. Bīskapijai poļi dāvāja īpašumus. Poļi atņēma zemes luterticīgiem un baznīcas, piem., Rīgā Jēkaba un sv. Marijas baznīcas. No tām muižām, kurās dabūja poļu muižnieki vai pārvaldīja kēniņa stārasti, poļi padzina luterticīgos mācītājus. Ārkārtīgi grūta cīņa bija ar veikliem un izglītotiem jezuītiem, kurus, turklāt, atbalstīja Polija. Jezuīti rūpējās ne tikai par muižnieku un pilsoņu atgriešanu katolicismā, bet viņi grieza vērību arī uz zemniekiem, tā tad

Polijas un Zviedrijas karalis
Sigismunds III.

latviešiem. Poļu valdība izdeva rikojumu, kas aizliedza luteri-
cību sludināt latviešiem un igauņiem. Izdarīdami draudžu
revīziju (vizitāciju), katoļi dzina prom luteri-
cīgo mācītājus un to vietā lika katoļu mācītājus. Šos laikos katoļu mācītāji
sāka nopietni iepazīstināt tautu ar kristīgo ticību un katoli-
cismu. Mācītāji baznīcās latviešu valodā sprediķoja un skai-
droja tautai ticības pamatus.

1585. g. Viļņā jezuīti iespieda katķismu latviešu valodā.
Garīdznieki tagad noteikti tuvinājās tautai. Garīdznieku sa-
gatavošanai vietējām draudzēm jezuīti nodibināja Rīgā savu
koledžu. Nevar noliegt, ka katoļiem bija savi panākumi, jo
vienkāršā un nabadzīgā tauta sāka labprāt pāriet katoļu ticībā,
kuŗa vienkāršai tautai patika tās ceremoniju, lūgšanu un
spilgto dievkalpojumu dēļ. Luferticība priekš tautas bija par
vienkāršu un intelligentu ticību. To laiku jezuītu darbības se-
kas varam novērot vēl tagad Latgalē, kur latgaliešu masās
katicisms dziļi un pamatīgi iesakņojies.

Zemnieku stāvoklis poļu laikos.

Pēc Livonijas kara latvju zemnieki atradās ļoti grūtā
stāvoklī. Nepieciešamās palīdzības vietā Polijas-Lietavas val-
dība rūpējās tikai par savas Pārdaugavas hercogistes pār-
valdi, tās iedzīvotāju pārpoļošanu un tautas atgriešanu kato-
licismā. Kēniņš Stefans Batorijs 1586. g. piesūtīja Pārdauga-
vas hercogistes saeimai (landtāgam), kas bija sapulcējies
Ādažos, sekošu rakstu: „Nabaga zemnieki no saviem kungiem
tik briesmīgi tiek apspiesti un ar tik nežēlīgām klausām un
sodiem aplikti, kā tās nekur citur pasaulē nav dzirdēts, pat ne
starp pagāniem un mežoniem. Karaļa nopietnā prasība ir tā,
lai Vidzemes bruņniecība ar saviem zemniekiem neapietas
sliktāki nekā tas ir parasts Polijā un Lietuvā.“ Tā tad pats
kēniņš atzina zemnieku stāvokli par ļoti ļaunu, bet zemnieku
stāvokli viņš neuzlaboja. Šajā laikmetā, kad zemnieku pēc
Livonijas kara bija palicis ļoti maz un kad zemniekiem bija jā-
atjauno izpostītās saimniecības un nodedzinātās ēkas, muiž-
nieki spiedās zemniekiem virsū ar pārmērīgām klausām un
nodevām. Muižnieki arī bija izpostīti. Viņi centās savas
muižas un saimniecību ātrāk atjaunot. Bez valdības jebkādas
palīdzības zemniekiem bija jāatjauno divas saimniecības uz
reizi: sava un muižas. Tagad, mūsu laikos, izpostītie zem-
nieki atjauno tikai savas saimniecības un, turklāt, ar valsts
palīdzību, bet toreiz tie atjaunoja kā savu, tā muižas sai-
niecības un tikai ar saviem spēkiem. Tā kā tos laikos naudas
saimniecība arvienu dziļāk un plašāk sāka iesakņoties dzīvē,

tā kā Rīgā varēja dabūt skaistas un patikamas ārzemju preces, kā piem. apģērbus, rotas lietas, vīnus, gardumus un dārgumus, un poļu muižniecība deva greznības un izķērdības pie-

Zemnieku sodīšana muižā poļu laiku beigās.

mērus*), tad muižnieki centās izspiest no zemniekiem visu, ko spēja un prata. Iznikuša ordeņa zemēs bija lielāki saimnieki, nekā bijušo bīskapu zemēs. Bijušā ordeņa zemēs 43% bija tādu saimnieku, kuriem bija viens arkls zemes, bet bīskapu zemēs to bija tikai 33%. Zemnieku ar pusarkla zemes ordeņa zemēs bija 42%, bet bīskapa 47%. Ar ceturtdaļu arkla zemes to bija: ordeņa zemēs 12% un bīskapu 14%. Bijušo bīskapu zemēs bija lielāki muižnieki, bet ordeņa zemēs sikāki. Brīvzemnieki (leimaņi) poļu laikos Vidzemē vēl bija, pie kam bijušā ordeņa zemēs to bija 1% un bīskapu zemēs 2% no visu zemnieku skaita. Tas bija niecīgs skaits. Brīvzemniekiem bija pielīdzināti arī lauku amatnieki un muižu krodzinieki, pavāri, mednieki, dzirnavnieki un c. No nodevām un kļaušām

*) Par poļu muižniekiem vācieši sacīja: „ar koka traukiem tie uz Livoniju atnākot, bet ar sidraba galda lietām to atstājot.“

varēja atpirkties no 20—100 markām gadā. Tādu zemnieku, kas spēja atpirkties par naudu, bija ļoti maz. Lielais vairums zemnieku deva nodevas un kļaušas muižai. Nodevas un kļaušas visur nebij vienādas. Dažās vietās nodevas aprēķināja pēc vecas desmitās tiesas nodevu kārtības, bet citās no arkla, t. i. zemes platības. Caurmērā nodevas iztaisija ap 11 zlotu no arkla (ap 50—70 latu). Nodevas deva graudā. No arkla: pa 3 pūri rudzu, miežu un auzu, tad vēl vienu aunu, divas vistas, podu medu, mārciņu vasku, divdesmit olas, mucu alus, caunādu, podu linu, pudu kaņepāju, vezumu siena, koka spaini, desmit asis lūku valgu un vezumu malkas. Tā tad nodevas bija jādod no visa, kas bija atrodams zemnieka saimniecībā. Ja nodevas vien būtu jādod, tad zemnieki daudz nevarētu sūdzēties par savu stāvokli, bet nelaime bija tā, ka muižnieki iekārtoja savas muižu saimniecības, kuŗas apstrādāja tikai zemnieki ar saviem spēkiem un darba rīkiem. Vasarās darbu laikā kļaušiniekiem muižā bija jāierodās dažās muižās svētdienas vakarā un atlaida tos sestdienas vakarā, bet citās muižās bija jāierodas otrdienas rītā un atlaida tos sestdienās — pusdienu laikā. No divzirgu saimniecības bija jāsūta uz muižu 6 dienas nedēļā, vasaras darbu laikā, viens cilvēks ar zirgu un no viena zirga saimniecības — strādnieks ar zirgu trīs dienas nedēļā. Kļaušas zemniekus nospieda postā un nabadzībā. Zemnieki nespēja kārtīgi apstrādāt un apkopt savus laukus, kāpēc zemnieku saimniecības panīka. Poļu laikos muižnieki sāka brūvēt alu un pat dedzināt degvīnu ne tikai savām vajadzībām, bet arī pārdošanai. Bērzaunes Tizenhauzens ieņēma gadā ap 16000 marku (ap 40000 latu) (1592. g.). Un tādas summas muižnieks prata ieņemt kara izpostītā zemē! Ienākumus muižnieki dabūja arī no krogiem un tirdzniecības. Zemnieks nedrīkstēja neko pārdot bez muižnieka ziņas. Katru preci zemnieks bija spiests vispirms piedāvāt muižniekam, kuŗš zemniekam, saprotams, maksāja mazāk nekā tirgotājs.

Vēlāk zviedru revidenti rakstīja, ka Raunas pagastā „poļu laikos no viņiem (zemniekiem) labības desmito ņēma ar tādu cietsirdību, ka nabaga ļaudīm palika tikai salmi un pelavas.“ Par Limbažu apgabalu zviedri rakstīja: „Poļi ņēma labības desmito; no katra izsētā pūra tie prasīja 4—5 pūrus lielā vietējā mērā, tā kā ļaudīm atlika tikai pelavas.“ Tiešām poļu laikos Vidzemes un Latgales zemnieki ēda „pelavmaizi, avotiņā mērcēdami.“ No grūtās un sūrās dzīves zemniekiem nebija citas izejas, kā bēgt no viena slikta un ļauna kunga uz citu labāku. Par Ludzas apgabalu zviedru rakstos ir tāda piezīme: „Pils tuvumā atrodas liels mežs, kuŗu varētu pārvērst

par tīrumiem. Nelaipe tikai tā, ka tur maz zemnieku: kad viņiem paliek par grūtu, tie aizbēg uz Krieviju un nodzīvojuši tur četrus brīvgadus, atkal atgriežas Ludzā. Tā katrs no viņiem bēguļo vairākkārt savā mūžā, un Ludzā ir maz tādu saimnieku, kuri reiz vai divreiz nebūtu bijuši Krievijā. Tomēr viņi dzīvo ļoti trūcīgi un nabadzīgi." 1601.—1603. g. šausmīgais bads visspilgtāk liecina par zemnieku stāvokli.

Kā Livonijas kara laikā, tā arī poļu laikā Rīga pārdzīvoja grūtu krīzi, jo karš un poļu valdības naidīgās attiecības ar Krieviju pārtrauca Rīgas tirgotāju sakarus ar bagāto Krievijas tirgu. Poļu laikos Rīga sāka mazliet atdzīvoties, jo caur Rīgu sāka iet Pārdaugavas un Kurzemes hercogistu un Lietavas preces. Ka pilsēta pārdzīvoja iekšējo krīzi par to liecina tā saucamie „kalendāra nemieri“ (1584.—1589. g.) Rīgā. Luterīcīgie Rīgas pilsoņi protestēja pret poļu valdības rīkojumu: ievest laika aprēķināšanā jauno (tagadējo) stili. Protests drīz pieņēma nopietnu nemieru raksturu. Nemiers izpaudās sevišķi Rīgas amatnieku aprindās, kas bija lielā nemierā ar pilsētas rāti (domi), kura bija piekritusi jaunam stilam. Amatnieki bija nemierā ar rāti sevišķi tādēļ, ka tā atradās nedaudz bagātu tirgotāju rokās. Nemierus apspīdēja poļu kara spēks. Tomēr poļi pārgrozīja rātes vēlēšanu tiesības tā, ka arī amatnieku ģildes un cunftes dabūja vēlēšanu tiesības. Bez šaubām, amatnieku nemieru izsauca arī pilsētas saimnieciskie apstākļi (krīze).

Kurzemes hercogiste.

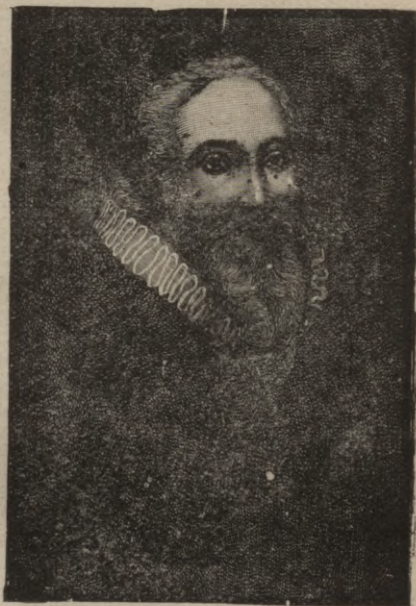
Kurzemes valsts veidošanās XVI. g. s.

1561. g. Livonijas valsts galīgi sabruka. Viņas zemes nāca zem kaimiņu valšķu varas. Vienīgi Kurzeme un Zemgale palika faktiski vietējo vāciešu ricībā un pārvaldīšanā. Šis hercogistes dzīvi vācieši turpināja veidot pēc saviem ieska-
tiem. Saskaņā ar Polijas ķēniņa un Livonijas ordeņa pēdējā mestra Gotharda Ketlera līgumu, Kurzeme un Zemgale nāca zem G. Ketlera varas. G. Ketlers pieņēma Kurzemes hercoga titulu. Viņš 1562. g. deva Polijas-Lietavas ķēniņam uzticības zvērstu un tā tad skaitījās par Polijas-Lietavas ķēniņa va-
salu. Polija bija aizņemta cīņās ar Krieviju, kāpēc no sā-
kuma tā ļāva jaunam hercogam pašam veidot jauno Kurzemes valsti. Hercogs G. Ketlers bija spiests apmierināties ar Kur-
zemi un Zemgali, kaut gan viņš cerēja kļūt par visas Livoni-
jas hercogu. Visu Kurzemi arī faktiski viņš nedabūja, jo Grobiņas apgabals bija iekilāts Prūsijai un Piltenes apgabals piederēja dāņu hercogam Magnusam. G. Ketlers pieņēma lu-
terticiību. Viņš apprecēja viena Vācijas firsta (Meklenburgas)
meitu, ar ko rādīja saviem pēctečiem un Kurzemes muižnie-
kiem ceļu. Kurzemes vācieši tiešām pastāvīgi atradās rad-
niecīgos un ciešos kultūrālos sakaros ar Prūsijas un pārējās
Vācijas muižniecību. Tā tad Kurzemes hercogiste palika vā-
ciska zeme, t. i. vara Kurzemes hercogistē atradās vāciešu
rokās. Luterticiība Kurzemē galīgi nostiprinājās. Kurzemei
izdevās laimīgi izglābties no Jāņa IV. Bargā armiju iebrukum-
iem. G. Ketlers tāpēc varēja samērā mierīgi veidot savu
jauno valsti. Bet jaunās valsts veidošanas pašā sākumā
G. Ketlers atdūrās pret Kurzemes un Zemgales muižniecības
spēku. Mēs zinām, ka Kurzemē un Zemgalē lielais vairums
pilņu piederēja ordenim. Pēc ordeņa izbeigšanās radās jautā-
jums, kas būs ar tām pilīm un muižām, kuŗas pārvaldīja ordeņa
komturi un fogti. Juridiski viņas pārgāja hercoga īpašumā,
bet bijušie komturi un fogti sekoja hercoga piemēram, t. i. pie-
ņēma luterticiību un muižas sagrāba savās rokās. Šie kungi
gribēja iegūt pilis savā īpašumā. Saprotams, ka vajadzēja
rasties sadursmēm un pat cīņai starp hercogu un jauniem

muižniekiem. Tā Dobeles komturs (Tiss v. Recke) gribēja iegūt Dobeli, Auci un Kalnamuižu. Tā kā hercogs tam nepiekrita, tad šis komturs bija spiests apmierināties ar Jaunpili (Neienburg), bet par to viņš neatzina G. Ketleri par savu senjoru, viņš par savu senjoru atzina Vācijas ķeizaru.

Tā tad hercogistes veidošanas darbā G. Ketlers bija spiests stipri rēķināties ar muižniecību, kuŗa, turklāt, šaubījās par jaunās hercogistes pastāvēšanu un negribēja G. Ketleram padoties, jo viņš esot cēlies no vienkāršu muižnieku (bruninieku) kārtas, bet nevis no hercogu un firstu kārtas. Tāpēc, gribēdams pielabināties muižniecībai, G. Ketlers 1570. gadā deva savai muižniecībai privilēģiju (priekšrocību) grāmatu, kuŗa saucās par „Privilegium Gothardinum.“ Privilēģiju grāmatā hercogs ietilpināja savas hercogistes konstitūciju (sātversmi). Privilēģija nosaka, ka hercogs pārvalda valsti saziņā ar muižniekiem. Visos atbildīgos amatos hercogs apņēmās iecelt tikai muižnieku kārtas locekļus. Visus svarīgākos jautājumus hercogs solījās apspriest landtāgā. Ja rastos nesaskaņas starp hercogu un muižniekiem, tad strīdu izšķiršanai jāsauc landtāgs. Bet ja arī landtāgs nevar strīdus izšķirt, tad jāgriežas pie Polijas-Lietavas ķēniņa. Privilēģija nodrošināja muižniekiem īpašuma tiesības uz viņu muižām (lēņiem), atsvabināja muižniekus no nodokļiem valsts labā un nodeva vietējās tiesas muižnieku rokās. Muižniekiem bija tiesība spriest par savu muižu zemniekiem „kakla un vēdera tiesu,“ t. i. varēja zemniekus notiesāt uz nāvi. Ja hercogs izdeva kādu jaunu likumu, tad likumā nedrīkstēja pieļaut pretruņas ar privilēģiju. Hercogs deva muižniekiem tiesību tirgoties un atvērt krogus. Privilēģija nodeva Kurzemes un Zemgales zemniekus muižnieku neaprobežotā rīcībā.

No sacītā jau var redzēt, ka hercoga vara bija ļoti ierobežota, un ka viņa varas ierobežotāji bija muižnieki. Savu

Pirmais Kurzemes lielskungs Gothards Ketlers.

gribu muižnieki izteica landtāgos. Pirmo Kurzemes landtāgu G. Ketlers sasauca Rīgā 1563. g. Pirmos Kurzemes landtāgos ņēma dalību arī pilsētu un garīdznieku pārstāvji, bet vēlāk landtāga dalībnieki bija tikai muižnieki. Un tas ir saprotams, jo Kurzeme atradās kaimiņos ar Poliju-Lietavu, kur bija jau izveidojusies īsta muižnieku republika. Polijā valsts saeima sastāvēja no muižnieku pārstāvjiem. Pēc Polijas parauga veidojās arī Kurzemes hercogiste. Kurzemes landtāgs vēlāk izveidojās pēc Polijas saeimas parauga.

Tā kā Kurzēmē nebij lielu pilsētu, tad hercogam nebij iespējas balstīties uz pilsoņu kārtas. Jelgava hercogistes sākumā bija tikai mazs miestņš. No sākuma hercogs dzīvoja Rīgas ordeņa pilī. Vēlāk G. Ketlers pārgāja uz Kuldīgu. Tikai 1578. g. viņš pārgāja uz Jelgavas pili. No šī laika Jelgava dabūja pilsētas tiesības un kļuva par Kurzemes galvas pilsētu. Šai jaunā muižnieku republikā pilsētas nevarēja ātri attīstīties, jo pilsētu iedzīvotāji bija jāmeklē ārpus valsts robežām, sevišķi no Vācijas. Zemnieki bija savu muižnieku dzimtļaudis; muižnieki viņus nelaida uz pilsētām, bet saistīja tos pie muižu darbiem un kļaušām. Pilsoņus varēja dabūt tikai no Vācijas, Prūsijas un Polijas. Tā kā Kurzemes pilsētu tirdzniecība nespēja konkurēt ar bagāto Rīgu, tad Kurzemes pilsētas arī nevarēja attīstīties. Vietējās pilsētas un miestņi kalpoja tikai vietējam tirgum. No Vācijas un Prūsijas pilsoņus bija grūti sadabūt. Bija jāapmierinās ar vietējiem vāciešiem un no Lietavas un Polijas ienākušiem žīdiem, kuŗi, sākot no XVI. g. s., sāka ieplūst Kurzemes pilsētās un miestos.

Sakarā ar to, ka Kurzemes hercogistē nebij lielu pilsētu, hercoga līdzekļi bija mazi. Pilsētas un sevišķi tirdzniecība dotu hercogam ienākumus, bet mazās pilsētiņas un miestņi tam maz varēja dot. Hercogam bija jāapmierinās ar tiem līdzekļiem, ko deva viņa muižas. Bet G. Ketlers nav varējis pat iztikt ar savu muižu ienākumiem. Viņš bija spiests savas muižas ieķīlāt. Aizņēmumu procentes viņš maksāja graudā. Hercoga parādu summas bija ļoti lielas. Kreditori viņam bieži atgādinājuši un prasījuši parādu samaksu. Kur G. Ketlers izšķieda savus līdzekļus? Baidīdamies no krieviem, viņš uzturēja algoto kareivju (landsknechtu) pulkus. Paša hercoga „armija” sastāvēja no 300 bruņiniekiem, no kuŗiem 100 uzturēja hercogs, bet pārējos 200 muižnieki. Pēdējie nedeва hercogam līdzekļus armijas uzturēšanai, jo saprata, ka stiprs kara spēks var noderēt hercogam muižnieku apspiešanai nepaklausības gadījumos un hercoga varas stiprināšanai.

G. Ketlera baznīcas politika.

Luterticīgo garīdzniecība G. Ketlera laikos bija vāja. Luterticība Kurzemē atradās veidošanās stāvoklī. Kurzemes

Tas pirmais Lodezēklis no tās Kad-
dischennes.

Es titez erkān Dewe to Thewe/
wuessewalditaye / Radditaye / Deb-
bes vnde thās Semmes.

Kas gir tas?

Udbilde.

Es titez ka man Dewe raddys gir / ar wues-
sims Radditims letims / vnde man Neße vnd
Dwhesel / Atzees / Anses / vnde wuesses
Lodezēkles / Szapprasschenne / vnd wuesses
Prates doewis gir / vnde wehl vsthur / tur-
flath

landtāgu lēmumos var atrast nicinošus izteicienus par mācītājiem, piem., „viņiem varot gan uzticēt cūkas ganīt, bet ne cilvēkus.“ Baznīcu bija maz un tās pašas bija nolaistas. G. Ketlera laikos Kurzēmē tika uzbūvētas 70 jaunas baznīcas. Vajadzēja parūpēties par mācītāju uzturu, lai līdz ar to pievilktu labākus un izglītotākus mācītājus no Vācijas. Katrā draudzē dibināja īpašu mācītāja pagastu ar mācītāja muižu. Mācītājam par labu piedzina no zemniekiem sieciņus: no saimniekiem pa $\frac{1}{4}$ pūra rudzu, miežu un auzu no katra un no pirtniekiem pa vienam vērdirnam. Landtāgu lēmumos un hercoga izsūtīto baznīcu revidentu ziņojumos ir ziņas par to, ka zemnieki (latvieši) dzīvojuši nekristīti un negājuši pie vakarēdiena. Savas svētās birzis, ozolus un liepas tauta vēl cienījusi un tur pielūgusi savus dievus. Mirušos latvieši glabājuši pagānu kapsētās. Kurzemes landtāgi izdeva bargus likumus, kuŗos draudēja zemniekiem ar pērienu sodu par bērnu nekristīšanu, miroņu neglabāšanu kristīgo kapsētās un baznīcas nepmeklēšanu. Par līgavu zagšanas paraduma piekopšanu zemniekiem draudēja pat nāves sods. Mācītājiem šie likumi aizliedza nodarboties ar tirgošanos un ar advokātu praksi. Hercogs un landtāgs nopietni rūpējās par zemnieku iepazīstināšanu ar kristīgo ticību luterānisma gaismā. Mācītājiem bija uzdots tulkot latviešu valodā vajadzīgos ticības rakstus. Dobeles mācītājs J. Rivijs pārtulkoja M. Lutera mazo katķismu*), „Nevācu dziesmas“, izvilkumus no evaņģelija un dažus sprediķus. Visus šos rakstus sakopoja un nosauca par „Einchiridionu“, t. i. ticības rokas grāmatu. Ar to likts pamats rakstībai latvju valodā. Tā kā tulkotāji bija vācieši, kas vāji prata latviešu valodu, tad valoda šais rakstos bija kļūdaina un neskaidra. Tomēr Kurzemes hercogistē latviešiem, beidzot, bija dota iespēja iepazīties ar kristīgo ticību. Jādomā, šeit meklējams pamats tam, ka kurzemnieki cieši pieraduši pie luterāniskās un vēlākos laikos nepadevās tik viegli kā vidzemnieki citu ticību iespaidam.

Hercoga G. Ketlera baznīcas politikā var saskatīt arī politiskus nodomus. Stiprinādams garīdzniecību un nostiprinādams tās iespaidu tautā, hercogs prātoja atrast garīdznieku kārtā atbalstu varbūtējā cīņā ar muižniekiem. Bet kas vēlēja un pieņēma draudzēs mācītājus? Muižnieki. Tā tad garīdznieki nebija brīvi. Viņi bija atkarīgi no muižniekiem, saviem vēlētājiem, kuŗi varēja arī nepatīkamo mācītāju atlaist.

---

*) Izdots un iespiests uz hercoga rēķina 1586. g. Karalaučos.

Kurzemes zemnieku stāvoklis XVI. g. s.

Kādā stāvoklī atradās jaunās hercogistes zemnieki? Izsmelošu atbildi uz šo jautājumu nevar dot, jo vēsturnieku rīcībā ļoti maz dokumentu. No hercoga Gotharda privilēģijas var redzēt, ka zemnieki bija nodoti muižnieku rīcībā kā dzimtļaudis. Privilēģijā teikts, ka muižniekam muižā pieder „augstākā un zemākā tiesas vara par kaklu un vēderu,” t. i. ka muižnieks ir savu dzimtļaužu tiesnesis, kas var saviem zemniekiem piespriest pat nāves sodu. No 1570. g. landtāga lēmuma var redzēt, ka uz laukiem esot piesavinājušies tiesas varu daži drēbnieki, kurpnieki un citi vācu amatnieki, kuriem piederot dzimtļaužu ciemati. Landtāga lēmums nosaka, ka tiesas vara pieder tikai muižnieku kārtas ļaudīm, bet nemuižniekiem „jāatsakās no tiesas spriešanas tiesībām un divu mēnešu laikā jānoplēš visas karātavas un sodu rati, kurus tie uzcēluši savā zemē.” Ordeņa varai sabrūkot, visa vietējā iekārta tā bija satricināta, ka pat vācu amatnieki dažās vietās sagrāba varu un patvarīgi rīkojās ar saviem zemniekiem, viņu mantu un dzīvību. Šo rīcības brīvību un, var teikt, pat patvaļu hercogs un landtāgs nodeva muižniekiem. Katrs muižnieks savā muižā kļuva par patvaldnieku, kas rīkojās ar latviešiem pēc savas gribas un patikas. Zemnieks ar savu dzimtu un mantu bija atkarīgs no muižnieka personas. Ja muižnieks bija godīgs un labsirdīgs cilvēks, tad zemnieku dzīve bija ciešama, bet ja tas bija ļauns un mantkārīgs, tad tā bija grūta un sūra. Ordeņa laikos tās muižas, kurās pārvaldīja ordeņa komturi un fogti, zemniekiem klājās labāk nekā privāto muižnieku muižās. Pēc hercogistes nodibināšanās zemnieku stāvoklis visās muižās pasliktinājās, jo vairums muižu kļuva par privātām muižām. Tikai hercoga muižās dzīve bija labāka.

No materiāliem par Jelgavas apgabala zemniekiem dabūjam zināt, ka XVI. g. s. zemniekus dalīja pagastos. Piecos pagastos bija 750 zemnieku. Skaitis ir mazs. No tiem tikai 5 bija brīvzemnieki (leimaņi). Pārējie dalījās: $\frac{1}{3}$ daļa (243) bija saimnieki (pilni vīri), $\frac{1}{3}$ daļa pussaimnieki (pusarklinieki), pēc tam nāca kājniecek-iebūvieši (174) un 73 leiši. Parastie pienākumi pret dzimtkungu bija sekojoši: Leimaņiem „bija jāiznēsā vēstules un pēc vajadzības jākalpo ar zirgiem un ratiem”, — „viņiem uz sava rēķina un tēriņa ar labiem zirgiem un ratiem bija jābrauc uz poļiem, leišiem vai citur, kur tos sūta.” Tā tad leimaņi izpildīja tikai kļaušanas kā šķūtnieki un pastinieki. Nodokļus viņi nemaksāja, jo viņi bija vēl brīvi ļaudis. Pārējie latvieši bija dzimtļaudis. Viņi maksāja nodo-

klus naudā un graudā. Nodokļi bija jāmaksā: valstij, baznīcai un muižniekiem. Nodokļus graudā zemnieki deva saviem muižniekiem. Zemnieki, atkarībā no zemes lieluma, deva savam muižniekam: rudzus, miežus, auzas, medu, vaskus, aitas, vistas, olas, dzijas, malku, dēļus, balķus, sētas mietus, sienu un c., t. i. viņi deva nodevas no visa, kas zemnieka saimniecībā bija atrodams. Katrs pilna arkļa arājs gadā nodeva caurmērā līdz 15 markām, ja visas muižas nodevas aprēķina naudā. Viens labs vērsis tos laikos maksāja 15 markas. Tā tad caurmērā nodevas nebij lielas. Kļaušu lielums dokumentos nav atzīmēts. Ceļu taisīšana, būvmateriāla piegādāšana muižai un būvdarbi muižā bija jāveic zemniekiem kļaušu kārtībā. Piltenes apgabalā saimniekiem zemes bija mazāk ($\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{8}$ un pat $\frac{1}{16}$ daļa arkļa), bet nodevas bija lielākas. Bezzemnieki-kalpi strādāja pie saimniekiem par algu, kas sastāvēja no uztura, apģērba un gabaliņa zemes (bandas), kuŗas apsēšanai saimnieks deva puspūru rudzu un 4 siekus auzu.

Zemniekiem aizliedza: 1) kroģēt alu pārdošanai, 2) nodarboties ar tirdzniecību. Pārdot savus ražojumus zemnieks drīkstēja tikai noteiktos tirgos, pie kam tas Rīgas tirgotājiem, leišiem un jūrmalas zemniekiem nedrīkstēja neko pārdot. Ar šādu rīcību Kurzemes valdinieks centās nostiprināt vietējo vācu tirgotāju stāvokli. 3) Zemniekiem aizliedza nēsāt un turēt šaujamos ieročus, jo kungi baidījās no saviem zemniekiem. 4) likumi ierobežoja zemnieku medību tiesības. Meža zvērus varēja medīt noteiktā laikā. Bet, piem., lāču ādas bija jāatdod kungam kā kunga tiesa. Kas to nedarija, to atzina par zagli.

Likumi noteica, ka saimnieki var kāzas svinēt divas dienas, bet kristības — vienu dienu. Par sevišķi ļaunu zemnieku stāvokli nevar atzīt. Vispāri zemnieku stāvoklis nebij sevišķi ļauns un grūts. Zemniekus nospieda tikai nebrīvība un kungu patvarības. Lielās muižās kā kungi, tā zemnieki dzīvoja labi, bet mazie muižnieki un viņu zemnieki dzīvoja daudz sliktāk. Mazie muižnieki darbdienās ēda no koka traukiem. Pati namamāte gatavoja ēdienu virtuvē, pati viņa auda un vērpa. Lielie kungi pirka gardumus un dārgumus Rīgā. Hercoga muižās zemnieki bija atkarīgi no hercoga ieceltiem pārvaldniekiem. Tomēr zemnieku bēgšanas gadījumi uztrauca muižniekus un muižu pārvaldniekus. Tā Kurzemes landtāga (1570. g.) lēmums skan sekoši: „Kas pieņem sveša kunga zemniekus, tam tie jāizdod līdz ar sievu un mantu uz pirmo pieprasījumu. Ja viņš to nedara un ļauj zemniekiem aizbēgt, tad viņam jāatbild ne tikai par bēgli, bet par sodu tiesnesim vēl

jāpierāda sūdzētājam par labu kāds apsūdzētam piederošs ciemats, kamēr pēdējais izdod bēgli.“ Bēgšanas iemesli bija sekoši: 1) netaisna nodokļu pieņemšana, jo kungi, piem., prasījuši labības beņus ar īpaši pagatavotu lielu pūru, kurš jāpildot ar lielu kaudzi, un 2) daži muižkungi un vagari paraduši pērt savus zemniekus un sperot ar zābaku purnu tiem mugurā. Zemnieki parasti bēga tur, kur ar viņiem labāk apgājās.

Kurzemes hercogiste XVII. g. s.

Pēc hercoga Gotharda nāves (1587.) Kurzemes hercogiste sadalījās divās daļās. Hercoga Gotharda dēli Vilhelms un Fridrihs brālīgi vienojās, ka par Kurzemes hercogu būs Vilhelms un par Zemgales hercogu Fridrihs. Tā kā hercogs Vilhelms apprecēja Prūsijas hercoga meitu, viņš pūrā dabūja Prūsijai vēl ordeņa laikos iekļāto Grobiņas apgabalu. Arī Piltenes apgabalu hercogs Vilhelms mēģināja atpirkt no Brandenburgas kūrfirsta, kurš to bija saņēmis no Dānijas. Bet hercogam pietrūka naudas, un Piltenes apgabals kļuva par tiesāšanās objektu.*) Spilgta personība bija hercogs Vilhelms. Viņš esot bijis godīgs un apdāvināts cilvēks, bet tikai ļoti nemiērīgs un ātri uzbudināms. Kādas muižas dēļ viņš sakīldojās ar diviem bagātiem muižniekiem, brāļiem Noldēm. Muižniecība nostājās Noldu pusē. Hercogs bija gribējis sagūstīt savus pretiniekus, bet viņa kalpi, pārmērīgi uzticīgi būdami savam hercogam, bija nokāvuši brāļus Noldes. Tad muižniecība griezās pie Polijas ķēniņa un apsūdzēja hercogu kā slepkavu. Polijas ķēniņš Sigismunds III. nostājās muižnieku pusē. Hercogam Vilhelmam bija jāatsakās no Kurzemes hercogistes un tā jāatstāj. Kurzemi dabūja Zemgales hercogs Fridrihs, t. i. padzītā hercoga brālis. Lai novērstu hercoga un muižnieku strīdus un ķildas, Polijas ķēniņš sastādīja komisiju, kurai uzdeva sastādīt Kurzemes hercogistei konstitūciju (satversmi). 1617. gadā tā tika pasludināta. Saskaņā ar šo konstitūciju, jeb „Kurzemes statūtiem“, hercogs juridiski bija Kurzemes valdnieks, bet faktiski viņa vara bija galīgi ierobežota. Hercoga varu uzraudzīja virspadome, bez kuŗas ziņas hercogs nevarēja izdot nevienu rīkojumu vai likumu. Virspadome sastāvēja no četriem muižnieku delegātiem un diviem juristiem (doktoriem), kuŗi varēja būt arī no pilsoņu kārtas. Ja hercogs bija nepilngadīgs, tad virspadome pārvaldīja hercogisti. Virs-

*) Piltene ūzmetās par kungu Hermanis Maidels, ko neatzina nedz Kurzemes hercogs, nedz Brandenburgas kūrfirsts. Tikai 1661. g. Piltene ūz sevišķa līguma pamata pievienota Kurzemei.

padome izpildīja arī augstākās tiesas uzdevumus hercogistē un kā tiesa tika saukta par pilstiesu (Hofgericht). Virspadome pārzināja visas pārvaldes un tiesu iestādes hercogistē. Otrā augstākā iestāde hercogistē bija landtāgs, kurš sastāvēja no muižnieku deputātiem. Pēdējos vēlēja no katras draudzes.

Lielskungs Vilhelms.

Visas draudzes muižnieku gribas izteicēji landtāgā bija draudžu deputāti. Landtāgu (kārtējo) sasauca ik pa diviem gadiem Jelgavā. Landtāgu varēja sasaukt uz ārkārtējām sēdēm sevišķi svarīgos un neatliekamos gadījumos. Landtāgs bija Kurzemes likumdevēja iestāde. Visus jaunus likumus un svarīgā-

kos jautājumus Kurzemes ārējā un iekšējā politikā apsprieda landtāgā.

Visa hercogiste bija sadalīta piecās virspilskundzībās (Jelgavas, Kuldīgas, Sēlpils, Tukuma un Aizputes). Virspilskungs katrā apriņķī bija vietējās pārvaldes un tiesu pārzinātājs. Bez tam bija pilskundzības. Kā virspilskunga, tā pilskunga amatu varēja ieņemt tikai vietējie muižnieki. Muižnieku ciešākai noorganizēšanai tika nodibnātas „brunniecības sols“, kurš pārzināja Kurzemes muižnieku sarakstus un uzņēma muižniecības locekļu skaitā tikai muižnieku (brūnieku) kārtas locekļus, bet jāatzīmē, ka Kurzemes brunniecība nelabprāt uzņēma „brūniecības solā“ jaunus locekļus. Tā Kurzemes muižniecība cieši noslēdzās un nocietinājās no citu zemju muižniecības. No sacītā var slēgt, ka Kurzemes hercogiste bija labi noorganizētas muižniecības republika, kuŗas priekšgalā bija no muižniecības atkarīgs un tās priekšā atbildīgs hercogs. Faktiski hercoga rīcībā bija tikai paša hercoga muižas un to zemnieki. Polijas iekārta bija istais Kurzemes hercogistes paraugs. Muižnieki savās muižās bija neaprobežoti valdnieki, kuŗu rīcībā bija zemnieka dzīvība, labklājība un manta. Hercogs varēja iespaidot muižniekus tikai ar savu morālisko spēku. Kad pēc tēva nāves hercogs stājās uz troņa, muižniecība, garīdzniecība un pilsētas zvērēja hercogam uzticību un padevību. Bet piespiest paklausīt kādu nepaklausīgu muižnieku hercogam nebij nekādu tiesību un varas. Ja starp hercogu un muižniekiem izcēlās ķildas un vietējās iestādes nespēja tās izlīdzināt, tad bija jāgriežas pie Polijas ķēniņa, kuŗš nebij ieinteresēts stiprināt hercoga varu un tāpēc, parasti, nostājās muižnieku pusē.

Merkantilisms Kurzemē.

Visnopietnākais mēģinājums radīt stiprus pamatus hercoga varai tika izdarīts hercoga Jēkaba valdīšanas laikā (1642.—1682. g.).

Hercogs Jēkabs bija padzītā trimdinieka hercoga Vilhelma dēls, jo pēdēja brālim hercogam Fridricham nebij bērnu. Bērniņā hercogs Jēkabs tika audzināts sava radnieka Brandenburgas kūrfirsta galmā Berlīnē. Viņš auga kopā ar slaveno Brandenburgas „lielo kūrfirstu“ Fridrichu Vilhelmu, kuŗa māsu vēlāk apprecēja. Pateicoties bagāto radnieku atbalstam, Jēkabs ieguva plašu izglītību, kuŗu viņš vēl padziļināja, ceļodams jaunībā pa Eiropu. Viņš labi iepazinās ar Vācijas apstākļiem. Viņš bija apceļojis arī Angliju, Holandi un Franciju. Ceļojumi viņam deva iespēju iepazīties ar dažādu Vakar-Eiropas valšķu iekārtu un dzīvi. Tur spējīgais, darbīgais un

enerģiskais jauneklis iepazinās ar merkantilismu, t. i. ar to valsts un tautas saimniecības politiku, kuŗas pārstāvji rūpējas par ražošanas pacelšanu valstī. Jāražo viss tautai nepieciešamais. Jāražo arī preces pārdošanai uz ārzemēm, jo par saražotām precēm varēs iegūt zeltu. Ja visu nepieciešamo ražos pašu valstī un ražošanai strauji attīstoties preču pārpalikumu pārdoš uz ārzemēm, tad valstī ieplūdis daudz zelta, kas vienīgais varot pacelt valsts stiprumu un varu. Merkantilisti parasti galveno vērību piegriezta rūpniecībai un tirdzniecībai.

Hercogs Jēkabs I.

Valdnieki ar likumiem un rīkojumiem centās regulēt ražošanu rūpniecībā un tirdzniecībā, iejaukdamies dažreiz pat uzņēmumu sīkumos. Muita no ievedamām un izvedamām precēm valdībai deva krietnus ieņēmumus. Holandes piemērs ļoti vilināja hercogu Jēkabu. Atgriezies Kurzemē, viņš piecus gadus pirms troņa mantošanas sāka ierīkot ostu Ventspilī un celt kuģu būvētavu.

Poļu ķēniņa atļauju ieņemt Kurzemes troni Jēkabs dabūja, parakstīdams solījumu, ka viņš atļaus celt Jelgavā un Kuldīgā katoļu baznīcas. Hercogs Jēkabs ieguva Kurzemes muižniecības piekrišanu ar to, ka viņš: 1) atzina, ka muižas un

61
64
1582
1583
1598
Sabinovs.

zemes var iegūt īpašumā tikai muižnieku kārtas — „bruņniecības sola“ locekļi. Pilsoņu rīcībā palika tikai tās muižas, kuras tie bija ieguvuši līdz 1617. gadam. 2) Viņš apsolījās nepieņemt „privātus padomniekus“, jo muižnieki baidījās, ka jaunais hercogs sāks pieņemt par saviem privātiem padomniekiem ārzemniekus. Ārējā politikā Jēkabs stingri turējās pie miera politikas virziena.

Pateicoties hercoga Jēkaba neatlaidīgām pūlēm, drīz radās dzelzs ceplī Engurē, Mežmuižā, Baldonē, Ēdolē un citur. No sākuma šos ceplis apgādāja ar purva rūdu, bet kad tās dabūšana no purvu rāvas iznāca dārga un neērta — mazražīga, tad rūdu sāka ievest no Zviedrijas. Vaļa ceplis hercogs ierīkoja Jelgavā, Slokā un Iecavā. Hercogs ierīkoja: pulvera sudmalas, šauteņu un lielgabalu smēdes, stikla, ziepju, salpetera, tapēšu un papīra fabrikas. Rosīgi darbojās zāģu sudmalas, vadmālas un būru austuves, ogļu un darvas dedzinātavas, dzintāra un zeltkaļu darbnīcas un t. t. Pie dažām fabrikām kā, piem., Mežotnē, Ēdolē un Emburgā drīz izauga miestīņi, kuros dzīvoja ārzemju meistari (zviedri un franči), kuri mācīja amatos latviešu zemnieku dēlus. Melnā un smagā darba strādnieki bija hercoga muižu zemnieki, kuriem bez parastām zemkopju klaušām bij turklāt vēl jāpilda klaušas hercoga rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumos. Bez tam zemniekiem nācās ļoti daudz braukt šķūtīs, jo fabrikas bija jāapgādā ar izejvielām un fabriku ražojumi bija jāaizved uz pilsētām un ostām. Zemniekiem bija jāsaģatavo pa 4—5 sieki pelnu no katras mājas stikla fabriku vajadzībām.

Rūpniecība bez tirdzniecības nebij iedomājama, jo Kurzemes fabrikas ražoja daudz vairāk preču, nekā pašai Kurzemei bija vajadzīgs. Polija un Krievija bija Kurzemes rūpniecības ražojumu galvenie noņēmēji. Kurzemes kuģus, kurus būvēja Ventspilī, pirka angļi un pat tālie venecieši. Ar Francijas slaveno ķēniņu Ludviku XIV. un Anglijas protektoru Kromveli hercogs Jēkabs noslēdza tirdzniecības līgumu. Jēkabam bija savi uzticības vīri (tirdzniecības pārstāvji) visās svarīgākās tirdzniecības pilsētās Eiropā. Kurzemes ostas: Ventspils, Liepāja un Saka kļuva par dzīviem tirdzniecības centriem un sekmīgi konkurēja ar Rīgu. Kurzemei bija sava tirdzniecības flote ar 60 kuģiem, kurus tāles braucienos sargāja 59 kara kuģi. Kurzemes kuģi ar karogu: melns vēzis sarkanā laukā, bija sastopami uz galveniem jūras tirdzniecības ceļiem. Hercogs Jēkabs ieguva divas aizjūras kolonijas: Tabago salu, kurā atrodas uz ziemeļiem no Dienvidamerikas, un sv. Andreja salu, pie Gambijas upes grīvas Afrikā. Hercogu interesēja ne pa-

šas salas, bet tās viņam noderēja kā kuģu pietātnes un noliktavas. Tur kurzemnieki ierīkoja ostas, cietokšņus un nometināja kolonistus, kuģu starpā bija arī latvieši. Salu noliktavās krāja tā saucamās koloniju preces: tabaku, kafiju, virces,

Jēkaba kara kuģis „Fortitudo” 1658. g.

piparus, cukuru, kakao, dienvidzemju augļus, zilonkaulu, pērles, zeltu, indigo krāsas un c. No Kurzemes uz aizjūras zemēm veda: sāli, dzelzi, degvīnu, labību un c. Kurzemes ostās bija lielas koloniālpreču noliktavas, no kurām minētās preces veda uz Krieviju, Lietuvu un Poliju.

Hercogs bija izstrādājis pareizu saimniecības plānu, kurš ļoti saskanēja ar Kurzemes ģeografisko stāvokli. Kā Holande*) kļuva bagāta, apgādājama ar koloniju precēm savu aizmuguri — Vāciju un Franciju, tā Kurzemei vajadzēja kļūt bagātai uz savas aizmugures rēķina, t. i. Krievijas, Lietavas un Po-

*) Holandai bija 35 000 kuģu, no kuriem Baltijas jūrā peldeja 6000. Holandiešu preču apgrozījums bija piecas reizes lielāks nekā angļu.

lijas rēķina. Ja tirdzniecība un rūpniecība dotu Kurzemes hercogam bagātību, tad ar naudas palīdzību viņš prastu nostiprināt savu varu Kurzemē, sagraujot muižnieku pretestību. Rūpniecība un tirdzniecība radītu pilsoņu kārtu, kas būtu stiprs hercoga sabiedrotais viņa cīņā ar muižniecību. Bet tas nebija panākams viena cilvēka mūžā. Tautsaimniecībā pārmaiņas tik ātri nenorisinās. Lielas grūtības hercogam radīja konkurence ar holandiešiem, angļiem un zviedriem. Dažu svarīgu izejvielu, kā, piem., metala, Kurzemē gandrīz nebija. Dārgi

Galminieku bērņu gājiens Jekaba laikā (1676).

meistari bija jāieved no ārzemēm. Tomēr ar šīm grūtībām hercogs Jēkabs sekmīgi cīnījās, bet apkārtējie politiskie apstākļi uzņēmīgā hercoga enerģiju lauza uzsākta grandiozā darba pašā karstuma laikmetā. Kara vētra plosījās Kurzemes tuvumā. Karš iesākās jau 1654. g., kad Maskavas cars Aleksējs un Zviedrijas ķēniņš Kārlis X. uzbruka Polijai. Krievi jau bija ieņēmuši visu Baltkrieviju un Lietuvu, bet zviedri ieņēma galvenos Polijas centrus: Varšavu un Krakovu. Hercogs Jēkabs bija nodrošinājis savas valsts neitralitāti. Bet tad abi uzvarētāji saķīlidojās, dalīdami Polijas-Lietavas valsti. Viņi sāka

paši savā starpā karot. Maskavas armijas iebruka Vidzemē. Trešo reiz tagad krievi mēģināja tikt pie Baltijas jūras. Maskavas armija jau ielenca Rīgu. Polija pa to laiku atspirga un sāka padzīt zviedrus no savas valsts. Par kara lauku atkal kļuva Latvija. Kaut gan hercogs Jēkabs ieturēja stingru neitralitāti, tomēr viņš ar savu armiju, 300 jātniekiem, nespēja kavēt karotājus iet caur Kurzemi un dabūt tur savām armijām partiku. Mēs jau piezīmējām, ka zviedri bija ļoti nemierā ar Kurzemes rūpniecības un tirdzniecības attīstību, jo kurzemnieki konkurēja ar zviedriem. Kēniņš Kārlis X. bija nolēmis vienkārši ieņemt Kurzemi. Mazā valstiņa nebij spējīga turēties pretī lielvalstij. 1658. g. zviedri ieņēma visu Kurzemi. Jelgavā zviedri saņēma gūstā hercogu Jēkabu ar visu viņa dzimtu un izsūtīja viņu uz Ivangorodu pie Narvas. Divus gadus hercogs atradās trimdā. Pa to laiku zviedri rīkojās Kurzēmē. Raksturīgi, ka viņi bez žēlastības postīja hercoga Jēkab uzņēmumus un fabrikas, t. i. vājināja savu konkurentu. Kad 1660. g. Zviedrija un Polija noslēdza mieru (Olivā), hercogs Jēkabs atguva brīvību. Kurzeme zaudēja Roņu salu un apgabalu no Rīgas līdz Slokai Zviedrijai par labu. Kad hercogs atgriezās Kurzēmē, viņš kādu laiku bija spiests apmesties Grobiņas pili, jo visas pārējās hercoga pilis bija izpostītas. Pats hercogs bija nosirmojis un sagrauzts. Visur Kurzēmē viņš redzēja postāžu. Fabrikas vairs nestrādāja. Mācītie amatnieki bija izklīdināti vai nokauti. Flote bij iznīcināta. No kolonijām pienāca ziņa, ka tās no sākuma ieņēmuši holandieši, bet vēlāk angļi.

Tomēr Jēkabs mēģināja visu izpostīto atjaunot. Vienu otru fabriku viņam izdevās atjaunot un laist darbā, bet atjaunot tirdzniecību agrākos apmēros viņam vairs neizdevās.

Kad pēc hercoga Jēkaba nāves 1682. g. Kurzemes hercoga troni ieņēma viņa dēls Fridrihs Kazimīrs, Kurzemes saimnieciskā dzīvē pamazām atgriezās pie zemkopības kā galvenā valsts saimniecības pamata. Fridrihs Kazimīrs jūsmoja par Francijas kēniņa Ludviga XIV. galmu un dzīvi. Viņš mīlēja greznību, rīkoja spožas izpriecas, uzturēja italiešu operu un galma kapellu, rīkoja greznas medības un algoja spožu hercoga gvardi. Viņš būvēja greznas ēkas un ierīkoja parkus un dārzus. Viņš neprata un negribēja rīkoties saimnieciski un ar aprēķinu ar hercogistes naudu, kuŗas drīz sāka viņam aptrūkt. Bija jāķeras pie veca līdzekļa: hercoga muižu un fabriku iekāļāšanas. Hercoga līdzekļi izsika un kopā ar to iznīka cerības nostiprināt hercoga varu. Tik attīstītu un spožu stāvokli Kurzeme vairs nekad nerasniedza kā Jēkaba laikos. Vienīgais ro-

sīgākais un spožākais laikmets Kurzemes hercogistes pastāvēšanas laikā bija hercoga Jēkaba laikmets. XVIII. g. s. Kurzeme kļuva par strīdus ābolu kaimiņu valstīm — Krievijai un Polijai.

Kurzemes zemnieku stāvoklis XVII. g. s.

Zemnieku stāvoklis XVII. g. s. Kurzēmē nebij viegls. Tāpat kā Vidzemi, tā arī Kurzemi piemeklēja 1601—1603. g. mēra un bada gadi.*) Šausmas un postu zemnieki pārdzīvoja poļu zviedru kara laikā no 1658. līdz 1660. g. Zemnieku sētas un saimniecības tad postīja gan poļu, gan zviedru karaspēks. Smagas nastas uzvēla zemniekiem hercogs Jēkabs ar savu tirdzniecības un rūpniecības politiku. Vispāri Kurzemes zemnieku stāvokli XVII. g. s. var raksturot kā stingras dzimtībušanas laikmetu.

1617. g. Kurzemes statūtos ir vesela nodaļa par dzimtlaudīm. „Dzimtlaudis ir tie, kas piedzimst dižciltīgo novadā no dzimtsvira laulībām pat tad, ja sieva būtu brīvas kārtas.“ Brīva cilvēka bērni, ja viņu māte bija no dzimtlaužu kārtas un tie bija dzimuši ārļaulībā, — bija arī dzimtlaudis. Ļoti retos gadījumos zemnieks varēja iegūt brīvību. „Ja kāds var glābt savus laudis no bada vai nāves briesmām, bet to nav darījis, tad tie ir pilnīgi brīvi no sava dzimtskunga un var iet, kur vēlas.“ Dzimtlaudis līdz savai nāvei bija saistīti pie sava dzimtskunga pagastiem un sētām, kuŗas tie nedrīkstēja patvarīgi atstāt. Bēgļiem draudēja bargs sods. Kungs varēja katrā laikā bēgļus atprasīt. Pie sveša kunga bēglis varēja palikt tikai tad, ja viņš pie tā bija nodzīvojis 100 gadus (!). Vēlāk (1624. g.) landtāgs šo termiņu pamāzināja līdz 30 gadiem. Ja zemnieks divas reizes hēga no sava kunga, tad tādām sagūstītam bēglim nocirta kāju. Bez kunga ziņas zemnieks nedrīkstēja iet svešumā, piem., mācīties amatu vai iet skolā. Kurzemes statūti atļāva katram muižniekam izdot īpašus privātus likumus savā muižā. Muižniekiem bija tiesība tiesāt savus dzimtlaudis. Tikai nāves sodu spriest Kurzemes statūti aizliedza, jo to drīkstot darīt tikai likumīgas tiesas. Likumi nersargāja zemnieka tiesības uz viņa kustamo īpašumu; zemniekiem tomēr tāds esot bijis. Vispāri jāsaprot, ka Kurzemes statūti centās nospraust noteiktas robežas kā Kurzemes valsts varai, tā arī tiesu un sabiedriskām attiecībām. Bet vai praksē muižnieki šos statūtu noteikumus izpildīja? Tā kā muižnieks

---

*) Rakstnieks Janševskis šos laikus aprakstījis savā romānā „Mežvidus laudis“.

bija neaprobežots kungs un valdnieks ne tikai savā muižā un pagastā, bet viņam lielas tiesības bija arī valsts dzīvē, tad vienīgi no muižnieka gribas atkarājās rīkoties patvarīgi vai pēc likumiem. Dzīvi likumu robežās centās ieturēt tikai hercoga savās muižās (domēnos), kurū bijis ap 200. Hercoga Jēkaba dēls, Fridrihs Kazimirs, iekīlājis 220 valsts muižas un zemes gabalus. Hercogi ir noteikti rūpējušies par savu muižu dzimtlaudīm. Bija, piem., noteikumi, ka iekīlāto muižu muižturi nedrīkstēja palielināt zemnieku kļaušas un nodevas un ka visos gadījumos stingri jāturas pie vaku grāmatām. Hercogs izdeva īpašus „muižu noteikumus“, saskaņā ar kuriem pārvaldnieki — muižkungi bija spiesti rīkoties.

Zemnieki pie karātavām 1633. g.

Privātie muižnieki rīkojās saskaņā ar ieraduma tiesībām un pēc kroņa muižu parauga, bet jāatzīst, ka nebija Kurzemē tādas varas, kurai būtu tiesība muižniekus piespiest turēties pie ieradumiem vai pēc kroņa muižu parauga. Muižnieku patvarībā un iedomām bija plašas, izredzes Kurzemes valstī. Vēl XVII. g. s. sakīdojušies muižnieki savā starpā karaļa. Paši muižnieki kara un mēra laikos karaļa ar sirotāju bandām, jo valsts vara bija par vāju sniegt aizsardzību saviem pilsoņiem. Dundagas pilstiesas protokolos atrodam kādus 20 nāves spriedumus „burvjiem un raganām“. Dzimtskungs pats ir izraudzījies kādus 15 tiesnešus, kuri taisīja minētos spriedumus. Tiesas sastāvs bija sekojošs: muižkungs, skrīveris, vagaris, vecākie zemnieki un vācu amatnieki. Šādas neķītrības, laikam, vairāk notika pirms hercoga Jēkaba laikiem. Tā tad hercoga „muižu noteikumi“ nebija saistoši privātiem muižniekiem; tie noderēja tikai par paraugu. Kurzemes muižnieku kultūralais līmenis bija augstāks nekā

Vidzemē, jo viņi pēc hercoga parauga sūtīja savus dēlus uz Vācijas skolām un viņiem bija radnieciskas attiecības ar Prūsijas un Vācijas muižniekiem. Hercoga piemēram muižnieki sekoja rūpniecības un tirdzniecības attīstības laikmetā, t. i. hercoga Jēkaba laikos. XVII. g. s. beigās muižnieki sekoja arī hercoga Fridricha Kazimira jaunam piemēram, t. i. greznībai un izšķērdībai. Visi šie pakalpojumi bija dārgi jāsamaksā zemniekiem pastiprināto kļaušu un nodevu veidā. Vācu vēsturnieki atrod, ka hercoga muižās dzimtļaužu stāvoklis bijis labāks nekā privāto muižnieku muižās. Ja mēs spriestu tikai pēc hercoga muižu noteikumiem un materiāliem, tad attiecībā uz privāto muižu dzimtļaudīm šis spriedums būtu nepareizs.

Hercoga Jēkaba muižu noteikumi tēlo tikai domeņu muižu zemnieku stāvokli. Pie muižas pierakstītie zemnieki sastādīja pagastu. Pagastos darbojās tie paši amatvīri, kas Vidzemē zviedru laikos, t. i. vagaris, jātnieks un riņnieks. Viņu uzdevums bija uzraudzīt kļaušniekus darbā. Padoti viņi bij muižkungam, t. i. muižas pārvaldnieka rīcībai. Viņus amatos apstiprināja un atcēla ar hercoga ziņu. Hercogs Jēkabs labi pārzināja savas muižas, jo katru gadu tās apbraukāja. Pagasta amata personas bija atsvabinātas no kļaušām un no kādas nodevu daļas. Parasti viņus ņēma no saimnieku vidus. Katrā pagastā bija skrīveris. No saimnieku vidus muižkungam iecēla tiesnešus, kuŗi kopā ar muižkungu izsprieda mazas civilietas un parastās dzimtļaužu sūdzības. No kļaušām tiesneši bija atsvabināti tikai tai laikā, kad viņi izpildīja savus amata pienākumus. Ar sīkiem priekšrakstiem hercogs Jēkabs centās pārsargāt savus dzimtļaudis no muižas darbinieku patvarībām un izsūkšanas. Bez hercoga ziņas nedrīkstēja izlikt saimniekus no to mājām. Tirgotājiem un uzpircējiem bija stingri aizliegts uz ceļiem un lauku mājās uzpirkt zemnieku ražojumus, kuŗi bija vispirms jāpiedāvā muižkungam vai jāpārdod noteiktos tirgos. Šajā ziņā Kurzemnieku stāvoklis bija sliktāks nekā Vidzemē. Zemnieki nedrīkstēja savas mājas un zemi iznomāt citiem. Ja kādā mājā bija par daudz strādnieku, tad muižkungam liekos darbiniekus sadalīja vai ierīkoja jaunsaimniecībās.

Kurzemē par parastu arklu hercogs uzskatīja aramās zemes platību, kuŗa bija 295 pūrvietas liela. Vidusmēra saimnieka rīcībā bija $\frac{1}{4}$ arkla, un tā tad ap 74—75 pūrvietām aramās zemes. Katrā mājā dzīvoja caurmērā 8—10 cilvēku, kuŗi parasti piederēja pie vienas ģimenes.

Kļaušas un nodevas muižkungi aprēķināja saskaņā ar zemnieka zemes platību, ņemot vērā arī mājas iedzīvotāju skaitu. Katram saimniekam bija sava vaku grāmata, pie ku-

ras bija stingri jāturas kā pašam saimniekam, tā arī muižkungam.

Nodevas un nodokļi vaku grāmatās bija sekojoši: 1) hercoga kara raitnieku nauda (Reutergeld) 3—4 markas gadā, aprēķinot to saskaņā ar mājas iedzīvotāju skaitu; 2) kontribūcijas nauda, kas radās svešnieku iebrukuma gadījumos, bet ievāca to arī miera laikos pa 90 grašiem no saimnieka; 3) pasteniķa nauda — 15 graši no saimnieka; 4) vakas nauda — ap 20 graši no saimnieka. No nodokļu aprēķiniem var manīt, ka XVII. g. s. hercogi jau sāka pāriet uz galvas naudas (personīgā nodokļa) sistēmu. Par visiem vienas saimes locekļiem maksāja saimnieks. Bez tam bija jādodaturālas nodevas, kuŗas parasti ievāca divreiz gadā. No saimniecības, kuŗas lielums 1 arkls, ziemas vakas ņēma sekojošas: 1 muca alus, 1 šķiņķis, 3 gabali žāvētas gaļas, 10 kukuļi maizes, mārciņa dziju, ass malkas, vezums siena un 30 sētas kārtis. Vasaras vakā ņēma: 1 pūru rūdzu, 4 pūrus miežu, 2 pūri un 11 sieki auzu, 10 olas, 4 vistas un vienu aunu. Salīdzinot ar Vidzemi, kurzemnieku nodevas bija mazākas.

Klaušu darbs Kurzemē bija noorganizēts pavisam citādi nekā Vidzemē. Kurzemē pastāvēja riežu jeb novadu sistēma. Muižas un saimnieku lauki bija sadalīti trīs daļās, jo tos laikos pastāvēja vecu vecā trijlauku lauksaimniecības sistēma. Katrā no trim muižas laukiem katram saimniekam ierādīja zemes gabalu — riežu, kuŗu saimnieks apara, apsēja, ražu novāca un lauku apmēsloja. Parasti šāda rieža bija 3 pūrvietas liela. Pļavas arī sadalīja riežās. Pārējos darbus muižās veica kārtējie nedēļas gaitnieki, kuŗus sūtīja saimnieki no 1 arkla zemes platības cauru gadu vienu zirdzinieku un vienu strādnieku. Ja saimniekam bija tikai $\frac{1}{4}$ arkla, tad viņš sūtīja ik ceturto nedēļu vienu zirdzinieku un vienu kājnieku. Kājnieki lielāko tiesu bija sievietes, kuŗas strādāja muižas kūtī, namā, rijā un druvā.

Kurzemes dzimtļaudis sadalījās: saimniekos, valīniekos un kalpos. Saimnieku kārtas ļaužu, piem., Rites muižā bija 48%, valīnieku 36% un kalpu 16%. Citos pagastos samēri varēja būt citādi, bet jau šie skaitļi rāda ainu par Kurzemes dzimtļaužu sastāvu un skaitlisko samēru. Kurzemē leimaņi bija gandrīz izskausti, izņemot divas brīvzemnieku ligzdas: ap Dobeli un Kuldīgu. Šos brīvzemniekus sauca par kuŗšu kēniņiem, kuŗu bija pavisām ap 90 (pieaugušu cilvēku). Kēniņi sadalījās piecās dzimtās: Tautgožos, Peniķos, Kalējos un c. Viņiem bija

pat savi vāpeņi.*) No parastām zemnieku kļaušām, nodevām un nodokļiem ķēniņi bija atsvabināti. Hercogi tiem uzdeva vest pastu no Kuldīgas uz Skrundu un Ventspili, vai arī kalpot pilī pie būvēm un sudmalās.

Kurzemes zemnieku dzīves tēlojums Mirbacha vēstulēs.

Mirbacha vēstulēs var atrast sekojošu Kurzemes zemnieku dzīves aprakstu: „Zemnieki dzīvo mazās nabadzīgās mājēlēs, kuŗās atrodas tikai viena dūmu istaba. Turpat tie uzglabā savu sauso maizi, skābos kāpostus un slikto dzērienu, kuŗu tie pagatavo, uz drabiņām uzliedami ūdeni un ļaudami stāvēt, un kuŗu tie dēvē par patekām. Viņi lietā arī bērzu sulu, kad tā sāk tecēt, vai pašu zemes ābolu sulu... Baltu maizi tie nepazīst. Kviešus un rudzus viņi vāra tādus, kā cūkām mēdz dot, un sagatavo tos ar kaņepju sēklām vai kaņepju pienu, kuŗš mēdz būt viņu vienīgais aizdars. Viņu dūmu istabās atrodas no lieliem akmeņiem mūrēta krāsns, kuŗu tie krietni iekurina un tās tuvumā tad visi: tēvs, vectēvs, māte un bērni viens caur otru guļ uz klona, uz sasviestām lupatām. Ēkas celtas no cietiem priežu kokiem, kuŗus tie ārpusē drusku aptēš, bet iekšpusē atstāj apaļus un tik cieti saliek kopā, ka tikko vējš spēj spiesties cauri. Jumti ir no salmiem, un krustiem salikti koki tos satur kopā. Viņiem ir arī šķūņi, kuŗus tie sauc par rijām; tanīs viņi žāvē savu labību un nekuļ ar spriguļiem, bet liek izmīt kopā sasietiem zirgiem vai govīm. Labība žāvējot top izturīgāka, un holandieši to arī tad labāk pērk; un, otrkārt, tā spirtāki augot un jau trešajā dienā dīgstot. Sviestu tie nekuļ kā mēs Vācijā, bet ielej pienu muciņā un valsta to tik ilgi apkārt, kamēr rodas sviests. Viņi nededzina taukus, bet staigā naktī ar plāni saplēstām skaidām, ko tie dēvē par skaljiem. Visas drēbes tie paši pagatavo. Vīriešu svārki sniedzas līdz ceļiem un pagatavoti no rupjas pelēkas vilnas drēbes; priekšā tie saākējami un vidū tos satur ādas josta, pie kuŗas tie pakaŗ savu nazi un galodu. Bikses ir no rupja audekla, uz apakšu šaurākas, un sniedzas pāri kāju ikriem. Kājas tie aptin ar autiem un viņu kurpes, sauktas par „Pareysken“ (vīzes), pītas no lūkiem. Skuķu apģērbs ir jocīgs un līdzinājas čigānu apģērbam. Ap vidu tās nēsā vilnainu jostu, aiz tās aizbāŗ rupju drēbi, kuŗas abos galus uz labā pleca sasprauŗ ar kādu sprauŗzamo (saktu), tā ka rokas, ģērbtas tikai kreklā, paliek brīvas. Jaunavas valkā sapītos matos ar dažādiem raibiem korāļiem

*) Peniķiem — jātnieks ar šķēpu rokā, Kalējiem — lakta ar diviem krustiski saliktiem veseriem.

izšūtu vaiņagu, dažas nēsā jostu no čūsku galvām un citādas daiktus baznicā ejot; bez tam vēl viņām svētdienās kungu istabās lasa priekšā no bībeles vai sprediķu grāmatas.

Tālāk jāzina, ka zemnieks tikai maz var pelnīt, jo saimniekam jādod puīšiem un meitām bez ēdiena un dzēriena tikai apģērbs... Pilnais puisis dabon... bez jau minētā vēl vienu pūru rudzu un vienu pūru auzu sēt, bet ne vairāk.

Te jāpiezīmē, ka lielas kāzas riko tikai tie, kuŗi ko ietaupījuši, jo kungi viņiem daudz neatstāj. Zemnieki ir nabadzīgi, panīkuši ļautiņi, kuŗi tā nospiesti, ka viss, ko muižnieki ar tiem dara, ir labs. Tie var viņiem likt uzskaitīt 15 rīkstes, vai ja kāds no tiem grūti noziedzies, tā ka tas pelnījis smagu sodu, tad viņa kungs mēdz ar saviem kaimiņiem piespriet un pēc parastiem likumiem, kuŗi katram ir uzrakstīti, viņš liek bendēm tam nocirst roku vai galvu, vai pašu sētā pie koķa pakārt. Taču nav domājams, ka katrs būtu tik dulls tišu prātu laupīt sev darba spēku, kuŗš viņiem no lielas vērtības.

Tie vispāri ļoti padevušies pagānu māņticībai. It īpaši viņi godina Laimu, kuŗa palīdzot bērnu grūtibās. Bez tās viņiem vēl ir Dēkla, kuŗa iežūžinot mazus bērnus, un Līga. Ja bērni pēc kristības nemierīgi un bļauj, tad latvieši domā, ka bērns nav mierā ar savu kristīto vārdu un nosauc to pēc putna, kā: vanags, bezdelīga, vai pēc īpašībām, kuŗas tie vēlētos savām meitām. Daudz latviešu sievas piekopj raganu un velna mākslas... Viņu vienīgās zāles ir pirts. Ja tiem kas kait, tie tās tūliņ izlietā, iedami divas reizes pirtī. Par pirti viņi pārvērs savu dūmu stabu. Pie tam tie milē arī šņaucamo tabaku, un ar to viņus var iegūt par labiem draugiem.. Kā teicu, tie labprāt pieķeras pagānu ticībai, tādēļ viņi mēdz Visudvēseļu dienā klāt aizslēgtā istabā gaŗu galdu un apkraut to ar saviem ēdieniem, teikdami: mēs ēdinām mirušo dvēseles (veļus). Dvēseles mielošanu sarīko laikā starp pēdējo septembri un 23. oktōbri, kuŗu laiku viņi sauc par veļu laiku... Hercogs Jēkabs pūlējās pēc iespējas apspiest pagānu māņticību un izlaida nedaudz gadu atpakaļ pavēli: vietējiem mācītājiem citīgi jāklaušina, vai zemnieki vēl arvienu pēc pagānu ierašas upurē krūmos un mežos... Viņi ir dzimtļaudis, bezdievīgi, ar mežonīgām ierašām, ēd ļoti sliktu ēdienu: nevārīts piens, melna kliju maize un ievāritas žāvētas zivis ir viņu labākais ēdiens. No auguma tie lieli un stipri, bet bezdievīgi laudis... Vīreši paši no sevis iemācās katru amatu, kuŗš tiem vajadzīgs, tā kā mums vāciešiem visai jābrīnās, jo šī tauta ir visai izmanīga un izveicīga un vāciešus šai ziņā stipri pārspēj. Bet par to tie ir viltīgi, izveicīgi melo, krāpj un zog, acu priekšā izliekas laipni,

pazemīgi un labprāt pakalpo, bet to tie nedara no sirids un nedara nekā, kad tos neuzrauga.“ Tā latviešus raksturoja un viņu dzīvi aprakstīja vācietis. Aprakstā maz pārspilējuma, jo latvieši vāciešiem tādi izlikās. No apraksta var spriest, ka latviešu dzīve nebija viegla un ka dzīves apstākļi bija grūti un nabadzīgi. Vācieši sūrojās par latviešu netikumiem un pieķeršanos pagānu ticībai. Bet cik visā Kurzemē tādu vāciešu bija, kas mēģināja tuvināties latviešiem un iepazīstināt latviešus ar kultūru un labākiem tikumiem? Kad pazīstamais garīgo dziesmu tulkotājs Kr. Firekers apprecēja latvieti, vācieši no viņa novērsās. No XVII. g. s. vācu mācītājiem kā centīgu darbinieku var vēl minēt J. Manceli (1593.—1654.), kurš sarakstījis vairāk darbus: 1) pirmo vācu-latviešu vārdnīcu un 2) pirmo sprediķu grāmatu u. c. Pēc hercoga Jēkaba nāves iznāca (1685. g.) Kurzemes dziesmu grāmata, kurā atrodam Mancela un Firekera dziesmas. No daudz vācu mācītājiem var nosaukt tikai divus latvju draugus, kuri dzīvoja Kurzemē XVII. g. s., t. i. Firekeru un Manceli. Paši vācieši bija vainīgi, ka latviešu tikumi bija ļauni un viņi bija tumši ļautiņi. Latvieši cieši turējās pie savu senču tikumiem, parašām un savu senču ticības drumstalām, jo vāciešu atvestā un uzspiestā luterticība latviešiem bija sveša. Ļauni, viltīgi un melīgi latvieši bija savās attiecībās ar vāciešiem, bet savā starpā latvieši sadzīvoja ļabi un satīcīgi, jo visi viņi bija dzimtļaudis un kalpoja vācu kungiem.

Zviedrijas un Polijas karš.

Livonijas kara sākumā Polija un Zviedrija tika iejauktas Livonijas dalīšanā. Livonijas pilsētas un daļa muižniecības simpatizēja protestantiskai (luterticīgai) Zviedrijai un centās piedabūt to pasargāt Livoniju no Moskovijas. Livonijas ordeņa mestris, katoļu garīdzniecība un lielākā daļa muižniecības griezās pie Polijas. Dabīgi, ka abu minēto valšku intereses sadūrās Livonijā. Livonijas lielāko un labāko daļu dabūja Polija. Tas nevarēja apmierināt zviedrus. XVI. g. s. Polija izveidojās kā aristokrātiska valsts, kurā ķēniņu vēlēja muižnieki un kur muižnieku delegāti liela Polijas saeimā lēma par valsts ārējo un iekšējo politiku. Poļu aristokrātiskā valdība mazāk rūpējās par savas valsts saimniecības, tirdzniecības un pilsoņu interesēm nekā par jaunu zemju iegūšanu, kur poļu muižnieki varētu iegūt sev jaunas muižas. Polija bez tam bija ierauta katoliskās reakcijas gaitā. Ķēniņi Stefans Batorijs un sevišķi Sigismunds III. bija noteikti katoliskās reakcijas piekritēji. Zviedrija XVI. g. s. gāja citu ceļu. Zviedru ķēniņi ar pilsoņu, luterticīgo mācītāju un zemnieku palīdzību mazināja muižnieku

tieksmes nostiprināt aristokratisko iekārtu Zviedrijā. Zviedrija veidojās kā tīra kārtu monarchija, kurā bija v i s u k ā r t u p ā r s t ā v n i e c ī b u r i k s d a g ā (saeimā). Zviedru valdība uz jaunu zemju iegūšanu skatījās no saimnieciskā viedokļa. Pēc tam, kad XVI. g. s. sākumā Zviedrija bija atsvabinājusies no Dānijas ķēniņu virsvaras un satriekusi Libekas varu Baltijas jūrā, viņa tiecās savu varu Baltijas jūrā vēl pamatīgāk nostiprināt un iegūt tās piekrastēs labus tirgus, kas dotu nabadzīgai valstij iespēju iegūt lielus līdzekļus savas valsts politisko mērķu sasniegšanai. Pēc tam, kad Zviedrija bija ieguvusi Somiju un Ziemeļgauniju, viņa tiecās pēc svarīgākā tirdzniecības centra — Rīgas Baltijas jūras austrumu piekrastē.

Tā tad Polijas un Zviedrijas valšķu attīstība gāja dažādus ceļus. Viņas spilgti atšķīrās viena no otras ticības ziņā taisni tajā laikmetā, kad katoliskās reakcijas piekritēji, ar jezuītiem priekšgalā, strauji uzbruka protestantiem un protestantu valstīm.*) Polijas un Zviedrijas attiecības nevarēja būt draudzīgas. Taisni šai ticības karu asā laikmetā Polijas aristokrāti izvēlēja par Polijas un Lietavas ķēniņu Zviedrijas tronamantiņieku Sigismundu. Pēdējā audzinātāji bija jezuīti, kas savu audzēkni bija izaudzinājuši par fanatisku katoli. Sigismunda III. māte bija Polijas ķēniņa Sigismunda II. Augusta meita. Tā bija stingra katole, viņa savu vīru, Zviedrijas ķēniņu Jāni III., bija noskaņojusi katoliem labvēlīgā garā. Ķēniņš Sigismunds III. izveda stingru katolisko reakciju Polijā, Lietuvā un Pārdaugavas hercogistē (Livonijā). Zviedru nacionālie politiķi labi saprata, ka pēc ķēniņa Jāņa III. nāves Sigismunds III. likumīgi mantos Zviedrijas troni un katolisko reakciju viņš pārnesis arī uz Zviedriju. Zviedri zināja, ka Sigismunds III. arī Zviedrijā balstīsies uz muižnieku kārtas. Zviedri baidījās, ka Sigismunds III. Zviedrijas intereses ziedos Polijas interesēm un ka Zviedrija var nākt atkarībā no Polijas. To nevēlējās ne zviedru nacionalisti, ne zviedru protestanti, ne arī zviedru zemnieki.

Kad 1592. g. nomira ķēniņš Jānis III., Zviedrijas pavaldonis hercogs Kārlis (mirušā ķēniņa brālis) parakstīja Upsalā sinodes lēmumu, kas luterticību atzina par zviedru valsts ticību un katolicismu pavisam noliedza Zviedrijā. Kad Sigismunds ieradās Stokholmā uz kronēšanas, viņa spožo pavadoņu skaitā bija arī pāvesta legāts-kardināls. Kad valsts padome pirms kronēšanas pieprasīja, lai Sigismunds zvērē, ka viņš izpildīs Upsalas sinodes lēmumus, Sigismunds zvērēja un pēc tam tikai kronē-

---

*) Atminēsimies Spānijas Filipa II. cīņu ar Anglijas Elizabeti un Burboņu cīņu ar Giziem Francijā.

jās par Zviedrijas ķēniņu. Drīz zviedri novēroja, ka ķēniņš nepilda zvērustu, jo viņš centās panākt ticības brīvības piešķiršanu katoļiem un atbildīgos amatos iecēla pat katoļus un to piekritējus. Tad Zviedrijas riksdāgs (saeima) pieņēma (1596. g.) stingru lēmumu par katoļu garīdznieku izraidīšanu no Zviedrijas. Ķēniņš neko gudrāku neizdomāja, kā ieradās Zviedrijā ar lielu poļu armiju. Zviedri zināja par Sigismunda sakariem ar

Ķēniņš Sigismunds III.

Spānijas ķēniņu Filipu II., kuŗa flotei viņš gribēja ierikot pat bāzi Zviedrijā, lai ar spāniešu flotes palīdzību apkarotu protestantiskās valstis Zviedriju, Angliju un Holandi. Zviedru nacionālistiem cits nekas neatlika, ka savas valsts un ticības patstāvības labā ķerties pie ieročiem. Pilsoņu karš Zviedrijā iesākās 1598. g. Zviedri sakāva poļu armiju. Sigismunds gan solījās pildīt zviedru prasības, bet zviedri zināja, kā jezuitu skolnieks skatās uz ķeceriem doto solījumu un zvērustu. Sigis-

munds aizbrauca uz Poliju un steigā sāka vākt lielu armiju Zviedrijas iekarošanai un „savu dumpīgo pavalstnieku pārmācīšanai.“ Draudošo briesmu priekšā Zviedrijas riksdāgs atcēla Sigismundu no Zviedrijas trona, bet viņa vietā iecēla par tronamantinieku un pavaldoni hercogu Kārli. Sigismunds pēc tam vairs Zviedriju neredzēja. Hercogs Kārlis labi saprata, ka

Ķēniņš Kārlis IX.

karš ar Poliju neizbēgams. Karš tiešām iesākās un vilkās (ar pārtraukumiem) 29 gadus (1600.—1629. g.). Mūsu senčiem par nelaimi šis karš ilgāku laiku plosījās Latvijā.

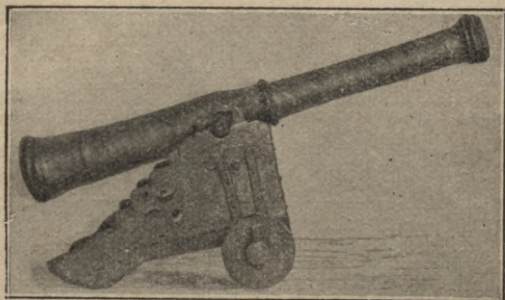
Hercogs Kārlis savāca karaspēku un ielauzās Pārdaugavas hercogistē. Daudz muižnieki, sabaidīti no polonizācijas un katolicisma, pārgāja zviedru pusē un atdeva tiem savas pilis. Sigismunds nebija gaidījis zviedru uzbrukumu Pārdaugavas hercogistei. Hercogs Kārlis ieņēma visu Pārdaugavas hercogisti, izņemot Rīgu. Bet jau 1601. g. kara laime sāka smaidīt

poļiem, kuri bija sakāvuši lielu algoto kaŗaspēku. Pie Kokneses poļi sakāva zviedrus un pamazām viņus spieda laukā no Pārdaugavas hercogistes. Poļu algotā armija sastāvēja no dažādu tautību kareivjiem. Šī armija šausmīgi laupīja. Taisni šos laikos vairāk neražas gadu (1601.—1603.) dēļ un tādēļ, ka muižnieki poļu laikos nesaudzīgi savus zemniekus spieda un kalpināja, zemi piemeklēja šausmīgs bads, kam sekoja mēris. Ir uzglabājušies dokumenti, kuros ir ziņas par tik briesmīgu postu, ka bada nomocītie cilvēki ēduši cilvēku gaļu, kaudami bērņus un sievietes un uzglūnējuši cits citam kā vilki. Dažos apvidos izmiruši visi cilvēki. Pārīpalikušiem latviešiem bija jācieš turklāt vēl kara posts.

1604. g. hercogs Kārlis kronējās par Zviedrijas ķēniņu un nosaucās par Kārli IX. Viņš no jauna savāca lielu armiju un floti un devās uz Pārdaugavas hercogisti. Viņš ielenca Rīgu no jūras un sauszemes, bet viņa armiju poļi sakāva (1605. g.) pie Salaspils. Zviedru flote neļāva Rīgai tirgoties un novājināja Rīgu, bet uz kara gaitām tas neatstāja iespaidu. Poļi turpināja valdīt Pārdaugavas hercogistē. Abas karōjošās valstis drīz tika iejauktas Moskovijas iekšējās jukās.*) Tikai 1621. g. zviedri no jauna iesāka uzbrukumu Pārdaugavas hercogistei. Zviedrijas troni tad ieņēma izcils cilvēks — ķēniņš Gustavs Adolfs (1611.—1632. g.). Zviedru vēsturnieki viņu raksturo kā ļoti izglītotu un spējīgu, kā arī fiziski un garīgi stipru cilvēku. Viņš bija labs kara vadonis un veikls politiķis. Viņš prata izmeklēt spējīgus darba biedrus. Grūta brīdī viņš mantoja troni (1611. g.), jo viņam bija jākarō vienā laikā ar Dāniju, Poliju un Moskoviju. Ar Dāniju viņš pasteidzās noslēgt mieru. Moskovijai viņš atņēma zemes starp Somu jūras līci un Ladogas ezeru, kā arī plašo Kareliju. Viņš galīgi noslēdza krieviem pieeju pie Somijas jūras līča. Viņš esot izteicis, ka bez zviedru ziņas pat mazākā krievu laivīņa nevarot iebraukt Baltijas jūrā. Pamatīgi sagatavojies viņš 1621. g. ieradās Pārdaugavas hercogistē. Poļi nespēja pretoties viņa armijai, tā bija sastādīta no zviedru zemniekiem un ķēniņš bija pratis tajā iedvest nacionālu un protestantisku sajūsmu. Poļiem bija lielāki spēki, bet poļu armija sastāvēja no algotiem salašņām, kuru tikumiskais limenis bija zems un disciplīna vāja. Gustavs Adolfs ieņēma Rīgu (1621. g.). Poļi pārmeta rīdziniekiem, ka tie esot simpatizējuši zviedriem. Pēc tam Gustavs Adolfs pārnesa kara darbību uz Kurzemi, kurā no tā ļoti cieta

*) 1610. g. Cars Vasilījs Šujskis noslēdza ar Zviedriju savienību pret Poliju, bet pats Vasilījs drīz tika gāzts. Krievu bajāri izvēlēja par caru Sigismunda III. dēlu Vladislavu. Tad Zviedrija iesaka kara.

īdz pat 1629. g., kad, beidzot, Polija noslēdza ar Zviedriju mieru. Poliju šis karš novājināja, bet Zviedrija pēc šī kara iestājās Eiropas lielvalšņu rindā. Nekad Zviedrija nesasniedza vairs tik augstu un ievērojamu stāvokli starptautiskā dzīvē, kā Gustava Adolfa laikos. Gustavs Adolfs

Lielgabals no Gustava Adolfa laikiem.

savai politikai uzstādīja mērķi: pārvērst Baltijas jūru par Zviedrijas ezeru. Šajā ziņā viņš izdarīja daudz. 1629. g. miera līgums viņam nodrošināja Igauniju un Vidzemi. Bez tam Gustavs Adolfs ieguva no Prūsijas Vislas grīvu un Memeli (Klaipēdu). Viņa iejaukšanās Vācijas 30. g. karā deva Zviedrijai Oderu (Pomerāniju un Rīgeni) un Elbas grīvu. Tiešām Baltijas jūra bija Zviedrijas ezers.

Zviedru laikmets Vidzemē.

Zviedru politika Vidzemē.

Vidzeme zem Zviedrijas varas atradās no 1629. gada līdz 1721. gadam. Valdīdami gandrīz 90 gadus Vidzemē, zviedri varēja tur izvest savus nodomus un veidot vidzemnieku dzīvi saskaņā ar savas valsts interesēm un kultūru. Tiešām zviedri atstāja neizdzēšamas pēdas Vidzemes dzīvē. Vidzeme viņiem bija vajadzīga kā bagāta „labības klēts“ un kā priekšpostenis attiecībā ar Krieviju un Poliju. Zviedrijas valdība ļabi saprata, cik liela nozīme Vidzemei un tās centram — Rīgai Zviedrijas valsts saimniecībā un politikā. Zviedrijas valdība nebija tāda, kas grib tikai ņemt labumus no iegūtās provinces, bet viņa gribēja tai arī dot iespēju attīstīties un pacelt tās kultūras līmeni. Ar lielu gādību zviedri iejaucās visās vietējās dzīves nozarēs. Viņi centās ievest Vidzemes dzīvē kārtību, likumību un taisnību. Poļu valdība rūpējās tikai par vidzemnieku pārpoļošanu un katolizēšanu, bet vietējās dzīves trūkumus viņi necentās novērst. Turpretī zviedri centās sīki iepazīties ar vietējās dzīves apstākļiem un pēc tam veidot to kā saimnieciski bagātu un kultūru Zviedrijas provinci.

Zviedru-poļu kara laikā zviedri saņēma jauno provinci ne visu uz reizes, bet pievienoja no tās apgabalu pēc apgabala. Jau pašā kara sākumā (1601. g.) ķēniņš Kārlis IX. sastādīja revīzijas komisiju, kurai uzdeva sīki iepazīties ar vietējās dzīves saimnieciskiem apstākļiem. Kad 1621. g. Gustavs Adolfs ieņēma Rīgu un sāka galīgi nostiprināties Vidzemē, viņš lika izvest no jauna revīziju, kurā izdarīja Ziemeļlatvijā 1624./25. gados. Vēlāk revīziju viņš attiecināja arī uz Cēsu apriņķi. Revīzijas dokumentos sakrāts ļoti vērtīgs materiāls, ar kuru palīdzību var ļabi raksturot Vidzemes dzīvi XVII. g. simteni. No šī materiāla paši zviedri ļabi iepazīnās ar vietējās dzīves trūkumiem un labām pusēm. Zviedri saņēma jauno provinci tādā stāvoklī, kurā var droši saukt par ļoti bēdīgu un šausmīgu. Zviedru armijas virspavēlnieks 1601. gadā rakstīja sekojošo: „Šis nabaga zemes bēdīgais stāvoklis nav aprakstāms, un tamlīdzīgu postu vēl nekur un nekad neesmu redzējis.“ Pirms miera noslēgšanas (1629. g.) poļu karaspēks Vidzemē

loti laupīja. 1624./25. g. revīzijas rakstos bieži var sastapt vietas, kur revidenti raksta, ka ienaidnieks aizvedis izkultos rudzus, noēdinājis un noganījis labību ar zirgiem, atņēmis zemniekiem lopus, nodedzinājis pils un ciemātus un spīdinājis ļaudis. Visā Drustu pagastā nebijis nevienas govns un tikai divi zirgi, jo visu pārējo nolaupījuši poļi. Redzēdami visapkārt postu un nelaimes, zviedri čakli ķērās pie kara posta novēršanas.

Zviedru administrācija un tiesas.

Zviedri neietilpināja Baltijas zemes, t. i. Vidzemi un Igauniju, savā valstī kā tiešu tās sastāvdaļu, bet atzina tās par Zviedrijas ķēniņa provinci. Provincas pārvaldīšanai ķēniņš iecēla ģenerālgubernatoru, kurš dzīvoja Rīgā un pārzināja visu vietējo pārvaldi, tiesas, skolas, ceļus, pastu un karaspēku. Par savu rīcību viņš bija atbildīgs tikai ķēniņa priekšā. Ģenerālgubernatoram bija padoti divi gubernatori, — viens Vidzemei un otrs Igaunijai. Bez tam visu provinci zviedri sadalīja četros apriņķos (Rīgas, Cēsu, Pērnavas un Tērbatas). Katra apriņķa priekšgalā zviedri iecēla apriņķa vietnieku (Kreis-Statthalter), kurš izpildīja gubernatora rīkojumus, pārzināja valsts īpašumus un rūpējās par kārtību un mieru savā apriņķī. Apriņķa vietnieka rīcībā bija kārtības tiesneši, kurus vēlēja apriņķa muižnieki. Kārtības tiesneši bija vietējie policisti. Viņu uzraudzībā bija arī ceļi un ceļu taisīšana, kāpēc zemnieki viņus sauca par „bruģu kungiem“. Katrā pagastā bija sava administrācija, kura sastāvēja no muižkunga, vāgara, vēstnieka un tiesnešiem. Tā tad administratīvā ziņā iestādes darbojās pakāpeniskās padotības kārtībā. Zviedru iestāžu raksturīgākā īpašība bija tā, ka gandrīz katra iestāde sastāvēja no viņas priekšnieka un kolēģijas (padomes), pie kam pēdējās kā priekšnieka padomdevējas. Noteikta kārtība un saskaņa valdīja zviedru iestādēs. Parasti augstākos ierēdņus valdība iecēla no zviedru pilsoņu vidus, bet zemākos un koleģiju locekļus zviedri ņēma no vietējo iedzīvotāju vidus, jo Zviedrijas valsts kase nespēja algot daudz ierēdņus.

Gustavs Adolfs iekārtoja Vidzemē jaunas tiesas, kuras viņš veidoja pēc zviedru tiesu parauga. Augstākā tiesa Vidzemē bija pilstiesa (Hofgericht). Šīs tiesas priekšsēdētāju un viņa biedri iecēla valdība no zviedru ierēdņu vidus, bet tiesnešus (12) pieaicināja no vietējo iedzīvotāju vidus, pie kam no muižnieku vidus pieaicināja 6 un no nemuižnieku vidus arī 6 tiesas locekļus.

Katrā apriņķī zviedri nodibināja zemes tiesu, kuras priekšsēdētājs, diemžēl, tika vēlēts no muižnieku vidus, bet piesēdē-

tājus (2—5) aicināja no vietējo iedzīvotāju vidus. Gustava Adolfa laikos tiesās kā piesēdētāji tika pielaisti arī zemnieki. Abas minētās tiesas bija dibinātas kā vienlīdzīgas visu kārtu iedzīvotājiem. Zviedri deva zemniekiem iespēju meklēt taisnību tiesās arī pret savu muižnieku patvarībām un netaisnību. Zemnieki savas sūdzības iesniedza zemes tiesai, kuŗas lēmumus viņi varēja pārsūdzēt pilstiesā. Kaut abās tiesās darbojās muižnieku pārstāvji, tomēr ļoti svarīgs ir zviedru uzskats, ka

Gustavs II. Ādolfs (1594—1632).

arī zemnieks var sūdzēt savu muižnieku un ka tika radīta tiesa, kas pieņēma arī zemnieku sūdzības.

Pagastos pastāvēja pagasta tiesas. Divus šīs tiesas locekļus ievēlēja muižnieks no sava pagasta saimnieku vidus. Pagasta tiesas skatīja cauri zemnieku sūdzības pret zemniekiem: „par parādiem, patvarību, sitieniem, apvainojumiem, mantojumu, lopu un citiem mantas zaudējumiem, kā arī par visu citu, kas nodarīts pret Dieva baušļiem un godā liekamiem likumiem.”

Par nožēlošanu zviedru laikos netika izdoti likumu krā-

draudzē bija baznīcas priekšnieks (muižnieks), kurš atradās aprīnka kuratorijas pārziņā. Tīri ticības un ticības mācības lietās visu Vidzemi pārzināja superintendents, kuram provincē bija padoti prāvesti. Mācītājus vēlēja draudzes konvents, kurš sastāvēja no baznīcas priekšnieka un draudzes locekļiem. Par draudzes konventa locekļiem varēja būt arī zemnieki, bet balsu vairākums un noteikšana tajos bija muižniekiem. Tā tad baznīcas pārvalde un tās vadībā muižniekiem bija uzticēta svarīga loma. Tāpēc mācītāji bija atkarīgi no muižniecības un kalpoja tai vairāk, nekā tautai. Cik dzīves spējīga bija zviedru laikos izveidotā baznīcas iekārta, par to liecina tas, ka šī iekārta pastāvēja līdz patstāvīgās Latvijas nodibināšanai (1918. g.). Mācītāju uzturam no baznīcai tuvākās muižas, uz valdības rīkojuma pamata, tika atdalīta zeme caurmērā viena arkla lielumā. Šo zemi sauca par mācītāju muižas zemi. Ar draudzes līdzekļiem katrā mācītāja muižā tika uzcelta mācītāja dzīvojamā un saimniecības ēkas. Mācītāja muižas zemi apstrādāja zemnieki — „mācītāja ļaudis“ (2—10 saimnieki). Mācītājam par labu draudzes zemnieki deva graudā tā saucamos „siecīņus“. Upurā nauda, ko vāca baznīcā svētdienās, arī gāja mācītāja un baznīcas labā. Zviedri rūpējās par to, lai mācītāji saimnieciskā ziņā būtu nodrošināti. Uz labām mācītāju vietām varēja aicināt no Vācijas un Zviedrijas izglītotus ļaudis. Zviedru laikos sastopami viens otrs labs mācītājs, ka piem. Samsons Rīgā un E. Gliks Alūksnē. Žēl tikai, ka tādu darbinieku nebij daudz. Lielais vairums mācītāju palika savās vācu aprindās un par latviešu un viņu garīgām interesēm viņi maz rūpējās, jo viņi bija vācieši, kas vāji prata latviešu valodu. Grūti bija iegūt labus mācītājus. Sevišķi grūts bija baznīcas stāvoklis zviedru laiku sākumā. Baznīcai vajadzīgo grāmatu nebij. Tikai no Kurzemes varēja dabūt Lutera mazo katķismu un Enchiridionu. Ar tiem bija ilgi jāapmierinās. Bieži paši mācītāji tulkoja vajadzīgās vietas no Bībeles un dziesmām. Vai tauta saprata savus mācītājus? Tikai zviedru laikmeta beigās, pateicoties J. Fišera un E. Glika pūlēm iznāca lielākas grāmatas latviešu valodā. Tā Gliks pārtulkoja Lutera lielo katķismu un Bibeli (1689. g.) un J. Fišers — dziesmu grāmatu. Šīs grāmatas kļuva tautai pieietamas tikai tad, ja tauta prata tās lasīt. Zviedru valdība šajā ziņā gāja tautas vajadzībām pretī, rūpēdamās par skolām. Gustavs Adolfs nodibināja ģimnazijas Rīgā un Tērbatā. Pēc Upsalas universitātes parauga viņš nodibināja Tērbatā universitāti (Academia Gustaviana) 1632. gadā. Šīs skolas izlietāja galvenā kārtā vietējie vācieši, bet arī latviešu jaunatnei bija brīv apmeklēt tās. Latviešiem tās nebij pieieta-

mas tikai tāpēc, ka latvieši bija dzimtļaudis un latviešiem nebija vajadzīgo līdzekļu savu bērnu skološanai. Mācību valoda šais skolās bija vācu valoda, kas, protams, apgrūtināja latviešu iestāšanos tajās.

Svarīgāka nozīme bija zviedru laikos dibinātām tautskolām. Zviedru valdība nodeva tautas izglītību baznīcas pārziņāšanā un vadīšanā. Tā kā pašai baznīcai bija jāpārvar ļoti lielas grūtības, tad tautskolu jautājuma atrisināšana virzījās ļoti lēni uz priekšu. Baznīcas noteikumos (1634. g.) skaidri teikts, ka jādibina tautskolas, jāgādā par labu skolotāju pieaicināšanu skolās un jāgādā par skolu uzturēšanu. Bet no dokumentiem redzams, ka ap XVII. g. s. vidu skolu vēl nebija. Nedaudz draudzēs bijuši ķesteri, kuriem bijis uzlikts pienākums rūpēties par katkisma mācīšanu. Šie ķesteri bija ērgelnieki baznīcās un mācītāju palīgi draudzē. Viņi bieži aizvietoja mācītājus dievkalpošanā. Ķesteri mācīja bērnus lasīt, dziedāt baznīcas dziesmas un piespieda tos iekalt katkismu. Alūksnes mācītājs E. Gliks savos sprediķos bieži esot uzbrucis muižniekiem par to, ka tie nelaižot nevācu bērnus skolās. Kādu svētdienu, pēc tāda barga sprediķa, pie Glika mācītājmuižā iebrukuši divi muižnieki, sākuši Gliku lamāt un nikni trokšņot. E. Gliks ierīkoja Alūksnē (ap 1684. g.) trīs skolas tieši priekš latviešiem. Pēc pāris gadiem viņš sūtīja savus audzēkņus uz Kokneses prāvestības draudzēm kā skolotājus. J. Fišers arī ierīkoja skolu Liepas muižā. No savas skolas viņš paņēmis divus savus skolēnus un stādījis ķēniņam Kārlim XI. priekšā ar nolūku parādīt, ka arī latviešu bērni ir „izmācāmi un ka tie nav trūli galvā.“ Šis atgadījums pamudinājis ķēniņu dot rīkojumu dibināt tautskolas. 1687. gadā ģenerālgubernators Hastfers, ķēniņa uzdevumā, iesniedza landtāgam priekšlikumu: dibināt katrā draudzē skolu, uzcelt skolu namus, apgādāt skolotājus ar zemi un piespiest zemnieku bērnus iet pa ziemu skolā. Landtāgs nolēma celt baznīču tuvumā skolas un katrā draudzē pieņemt tādu ķesteri, kas būtu spējīgs mācīt bērnus. 1687. gads ir Vidzemes tautskolu (draudzes skolu) dibināšanas gads. Landtāga lēmumu drīz izpildījušas tās draudzes, kurās atradusās valsts (kroņa) muižu rajonos, bet privāto muižnieku rajonos draudzēs skolu atvēršana virzījies daudz lēnāk uz priekšu. Tā kā zviedru laiku beigās kroņa muižu bija daudz vairāk nekā privāto muižu, tad skolu skaits Vidzemē bija diezgan liels. 1694. g. ķēniņš Kārlis XI. pavēlēja: atdalīt no kroņa muižām pa $\frac{1}{4}$ arkla zemes skolu vajadzībām. Žēl tikai, ka skolu dibināšana notika zviedru laikmeta beigās.

Muižnieku iestādes.

No zviedru laikmeta ķēniņiem rosīgākie bija: Gustavs Adolfs (1611.—1632. g.) un Kārlis XI. (1660.—1697. g.). Šo ķēniņu laikos izdotas tās svarīgākās reformas, kuŗas nāca par labu latviešiem. Turpretī laikmetā no Gustava Adolfa nāves (1632. g.) līdz Kārļa XI. pilngadībai (1680. g.), t. i. 50 gadus ilgā laikmetā vara Zviedrijā atradās tādu personu rokās, kas atradās zem muižnieku iespaīda. Šajā „vidus“ laikmetā Vidzemes muižnieki ieguva ļoti svarīgas tiesības un stāvokli, kas tiem deva iespēju ieņemt vadošo un noteicošo lomu vietējā sabiedrībā. Kā redzējām, muižniecības pārstāvji ieņēma ļoti svarīgas vietas Vidzemes pārvaldē un tiesās, bet baznīcas dzīvē muižnieki bija noteicēji. Minētā „vidus“ laikmetā izveidojās svarīgākās muižnieku iestādes, kuŗas pastāvēja līdz pat neatkarīgās Latvijas nodibināšanai (1918. g.). Vidzemes landtāgs pārvērtās par augstāko muižnieku kārtas iestādi un vēl vairāk: par visas Vidzemes parlamentu, kas runāja visu Vidzemes iedzīvotāju vārdā. Landtāgā nebij pilsētu, garīdznieku un zemnieku pārstāvju. Ģenerālsuperintendents un nemuižnieku kārtas muižu īpašnieki un muižu pārvaldnieki varēja klātbūt landtāga sēdēs, bet balss tiesības tajā viņiem nebij. Landtāgs apsprieda visus vietējos likumprojektus un apspriedās par visiem vietējās dzīves jautājumiem. Landtāga lēmumi noderēja ģenerālgubernatoram un ķēniņam kā nopietni padomi vietējās dzīves jautājumu izlemšanā. Muižnieki landtāga sēžu laikā varēja saskaņoties un noorganizēties kā vienota un stiprā kārtā, ar kuŗu valdībai bija jārēķinās. Landtāga locekļus — muižniekus sasauca uz sēdēm ģenerālgubernators vienu reizi gadā. Landtāgs izvēlēja muižniecības vadoni — landmāršalu, kuŗa uzdevums bija uzstāties visas Vidzemes muižniecības vārdā, rūpēties par valdības apstiprināto landtāga lēmumu izpildīšanu un ģenerālgubernatora informēšanu par landtāga darbību, kā arī par muižnieku un visas Vidzemes iedzīvotāju vajadzībām. Tāpat kā visas zviedru iestādes sastāvēja no vadītāja un kollēģijas, tā arī landtāgs par landmāršala padomdevējiem izvēlēja īpašu landrātu kollēģiju, kuŗa sastāvēja no 12 locekļiem. Landrātu kollēģijas locekļi visi nedzīvoja Rīgā visu gadu, bet pēc kārtas pa vienam pa mēnešam viņi uzturējās Rīgā un kopā ar landmāršalu bija muižnieku interešu modri un dedzīgi aizstāvji zviedru ierēdņu priekšā. To landrātu kollēģijas locekli, kas dežurēja Rīgā, sauca par rezidējošo landrātu. Landrāti sadalīja savā starpā amatus sekošā kārtā: 1) trīs landrāti bija par muižnieku priekšstāvjiem pilsietās, 2) viens landrāts ieņēma baznīcas konsistorijas prezidenta

Vidzeme

vietu, 3) četri landrāti aprinķos ieņēma baznīcas virspriekšnieku vietas un 4) viens landrāts pārzināja Vidzemes ceļus un pastu. Tā kā zviedru valdība spēja uzturēt tikai savus augstākos ierēdņus, tad landrāti un landmaršals bija tādi administrācijas un tiesu kollēģiju locekļi, kas algu nesauņēma, bet kalpoja valstij kā goda tiesneši un ierēdņi par velti.

Muižnieku kārtas vajadzībām tika nodibināta „brunniecības lāde“ (kase). Pa $\frac{1}{2}$ dālderam no arkla zemnieki maksāja šai kasē, kuņas līdzekļus izlietāja muižnieku kārtas bāriņu, nabagu un noklīdušo muižnieku kārtas locekļu uzturam un pabalstam. Neviena kārta Vidzemē tik izdevīgi un saskaņoti nebija norganizēta, kā muižniecība. Labi noorganizētā un saskaņotā šī bagātā kārta bija liels spēks, ar ko bija jāreķinās ķēniņam, ģenerālgubernatoram un iestādēm. Muižnieki varēja būt ļoti apmierināti ar zviedru valdību. Un viņi bija arī ļoti apmierināti līdz 1680. g.

Muižu redukcija.

Zviedru valdības un muižnieku labās attiecības izbeidzās 1680. gadā. Ķēniņš Kārlis XI. savas valsts iekšējā politikā turējās pie XVII. g. simtenī Eiropā izveidotā absolūtisma. Francijas ķēniņš Ludviķis XIV. bija izveidojis spilgtu paraugu citiem Eiropas valšķu valdniekiem. Absolūto valdnieku ārējai un iekšējai politikai bija vajadzīgi lieli līdzekļi armijas, flotes, pārvaldes un ķēniņa galma uzturēšanai. Bet šai laikmetā Zviedrijas ķēniņa ienākumi bija strauji samazinājušies. Nodokļu politika Zviedrijā nebija vēl labi izveidota. Ķēniņa (valsts) kases galvenie ienākumi nāca no valsts (kroņa) muižām un to zemniekiem. Bet $\frac{3}{7}$ daļas no visām Zviedrijas muižām atradās privāto muižnieku rokās. Pēdējie nodokļus valstij nemaksāja. Tāpēc Zviedrijas ķēniņa kases ienākumi bija niecīgi. Zviedrijas ķēniņam „nebij vairāk palicis kroņa zemes kā tikai savu zirgu uzturam.“ Riksdagā zemnieku deputāti sūdzējās par muižnieku rīcību un lūdza ķēniņu atņemt muižniekiem bijušās kroņa muižas, kuņas muižnieki bija ieguvuši vājas ķēniņienes Kristīnes laikos (1632.—1654. g.). Bez tam zemnieki lūdza ķēniņu atsvabināt viņus no muižnieku uzliktām smagām klaušām. Zviedrijas riksdaga vairākums (pilsoņu, garīdznieku un zemnieku pārstāvji) 1680. g. nolēma iesākt visā Zviedrijā stingru muižu atsavināšanu (redukciju). Tajā pat gadā riksdaga vairākums nolēma, ka 1) ķēniņa vara nav atkarīga no valsts padomes, kuņas locekļi bija augstākās muižniecības pārstāvji, un 2) ka ķēniņš par savu darbību atbildīgs tikai Dieva un likuma priekšā. Šie lēmumi deva ķēniņam absolūta valdnieka

varu, ko tagad viņš varēja izlietāt muižnieku varenības graušanai. Muižnieku varenību vislabāk varēja sagraut, vājinot muižniecības saimnieciskos pamatus, t. i. atņemot muižniekiem bijušās kroņa muižas. Kēniņš Kārlis XI. droši un stingri ķērās pie muižu atsavināšanas — redukcijas. Vidzemes muižnieki

Kārlis XI. (1660—1697).

bija ļoti uztraukti, jo viņi baidījās, ka kēniņš var attiecināt muižu redukciju arī uz Vidzemi. Vairāk reizes landtāgs jau agrāk bija novērsis muižu redukciju, atsaukdams uz muižnieku „senām” privilēģijām, arī uz Sigismunda Augusta privilēģiju. Kaut gan kēniņš Kārlis XI. (1678. g.) apstiprināja Vidzemes muižnieku privilēģijas, tomēr 1681. g. ģen. gubernators (Lichtons) pasludināja redukcijas attiecināšanu arī uz Vidzemi. Neskatoties uz landtāga lūgumiem, aizrādījumiem un protestiem, zviedru valdība izveda Vidzemē stingru un nesaudzīgu

muižu redakciju. Valdība iecēla īpašu revīzijas komisiju, kas 10 gadu laikā (no 1683. līdz 1693. g.) izdārīja grandiozu darbu. Revīzijas komisijas darbības pirmais uzdevums bija pārbaudīt muižnieku tiesības uz muižām. Saskaņā ar komisijas iegūtiem materiāliem, valdība atsavināja — reducēja kronim par labu visas tās muižas, kas līdz 1561. g. bij Livonijas bīskapu un ordeņa īpašums un bij atstātas vasalu (muižnieku) rīcībā vienīgi uz lēņa jeb aizdevuma tiesību pamata. Atsavināto — reducēto muižu skaits bija ļoti liels. Piecas sestās daļas*) no visām muižām pārgāja kroņa īpašumā. Ar to muižnieku saimnieciskie pamati bija sagrauti. Protams, muižnieki nevarēja mierīgi noskatīties un paciest valdības rīcību. Landtāgu sēdēs muižnieki lielā uztraukumā asi kritizēja valdības rīcību. Zviedru valdība piekāpās tik tālu, ka reducētās muižas atdeva bijušiem to turētājiem uz mūža nomu. Bet muižnieki vēlējās atdabūt visas reducētās muižas atpakaļ kā savu īpašumu. Muižniekiem sevišķi nepatika enerģiskā un nesaudzīgā ģen. gubernatora Hastfera rīcība. Beidzot landtāgs pieņēma īpašu petīciju (lūgumu), ko tas nolēma nosūtīt ķēniņam. Petīciju parakstīja landmāršals, landrāti un muižnieku delegāti. Asos izteicienus muižnieki savā petīcijā žēlojās par revīzijas komisijas un ģen. gubernatora Hastfera pielaistām patvarībām un nelikumībām reducēšanas izvešanā. Petīciju ķēniņam iesniedza galvenie opozīcijas vadoņi: J. R. Patkuls un landrāts Budbergs. Ķēniņš pavēlēja saukt pie atbildības kā petīcijas pasniedzējus, tā arī tās parakstītājus „par majestātes (ķēniņa) apvainošanu“. 1694. gadā Stokholmā tiesāja Patkulu un visus petīcijas parakstītājus. Tiesa piesprieda tiem nāves sodu. Patkulam izdevās aizbēgt no Zviedrijas, bet pārējiem notiesātiem ķēniņš sodu mīkstināja, pārvēršot tiem nāves sodu ieslodzīšanā cietumā uz sešiem gadiem. Ķēniņš atklāti parādīja, ka viņš nebīstas no Vidzemes muižnieku dusmām un nemiera. Ar ķēniņa rīkojumu nemierīgo landtāgu pārvērta par vienkāršu muižnieku sapulci, ko, pēc vajadzības, varēja sasaukt ģen. gubernators. Pēdējais vadīja arī landtāga sēdes. Landrātu kollēģiju ķēniņš pavisam likvidēja. Landmāršalu iecēla ģen. gubernators, pie kam landmāršals darbojās tikai landtāga sēžu laikā.

Ar minēto 1694. g. rīkojumu par landtāga pārveidošanu un landrātu kollēģijas atcelšanu muižnieku kārtā zaudēja savas kārtas organizāciju un tās patstāvību. Ķēniņa Kārļa XI šāda rīcība galīgi uztrauca dižciltīgo un iedomīgo Vidzemes muiž-

*) No 6236 arklīm aņamas zemes 5215 arkli pārgāja kroņa īpašumā. Tā tad 5215 arklus muižnieki bij patvarīgi piesavinājuši.

niecību, kam zviedru vara tagad izlikās pavisām nepanesama un neciešama. Tāpēc muižniecības vārdā J. R. Patkuls apbraukāja Vācijas valdnieku galmus un organizēja savienību

J. Patkuls.

pret Zviedriju. Lielu lomu Patkuls spēlēja Dānijas, Saksijas, Polijas un Krievijas koalīcijas dibināšanā. Minētā koalīcija bija domāta Zviedrijas varenības satricināšanai. 1700. gadā šī koalīcija iesāka slaveno „Ziemeļu karu“.

Zviedru agrārā politika.

Zviedru valstij un tautai lielas rūpes radīja tautas saimniecības jautājumi. Gustavs Adolfs sāka uzstādīt kārtīgu valsts budžetu. Valsts (kroņa) ienākumi sastādījās no kārtīgiem no-

dokļiem, ko valsts kase saņēma no tirdzniecības, rūpniecības un zemkopības. Galvenais ienākuma avots valstij nāca no zemkopības. XVII. g. s. vidū zviedru valstsvīri pieturējās pie merkantilisma. Sakarā ar to viņi rūpējās par tirdzniecības un sevišķi metalrūpniecības attīstību. Bet arī zemkopību zviedri neatstāja novārtā, jo sevišķi tādēļ, ka zviedru tauta nespēja iztikt ar Zviedrijā ražoto labību. Tāpēc zviedru valdība ļoti nopietni raudzījās uz Vidzemi, kas varēja dot Zviedrijai nepieciešamo labības iztrūkumu. Tiešām Vidzeme kļuva par Zviedrijas labības klēti. Pašā zemkopībā, zemes kultivēšanā un apstrādāšanā zviedri neienesā neko jaunu un sevišķi vērtīgu. Toties viņi centās iegūt skaidrību un radīt noteiktu kārtību lauksaimniecības organizācijā. Par to liecina vairākkārtējās*) zemes revīzijas. Revīzijas komisijas apbraukāja Vidzemes novadus un ievāca no zemniekiem un muižniekiem noteiktas ziņas par zemes lielumu, labumu, ienesīgumu, par nodokļiem, klausām un vispāri zemnieku dzīvi. Revīzijas komisijas bija savākušas ļoti vērtīgas, svarīgas ziņas, kas dod iespēju iepazīties ar Vidzemes lauksaimnieku dzīvi XVII. g. simteni.

Pēc Livonijas kara poļu laikmetā latviešu saimniecības nebija vēl atspirgušas. Bet drīz, kā mēs zinām, uznāca poļu zviedru karš (1600.—1629. g.) un šausmīgais bads un mēris (1601.—1603.). Sakarā ar šiem notikumiem strauji samazinājās zemnieku skaits un apstrādātās zemes platība. No lauku mājām bija aizgājušas postā vairāk kā puse (53%). Daudz saimniecības bija palikušas bez zirgiem un liellopiem. Vairāk kā puse lauku bija pamesti un apauga ar krūmiem. Zviedru revīzijas rādīja šausmīgu ainu. Ja salīdzina 1624. g. revīzijas ziņas ar 1690. g. ziņām, tad iznāk, ka 1624. g. postā pamesto un neapstrādāto māju bija no 42 līdz 60%, bet 1690. g. tukšu māju Vidzemē gandrīz pavisām nebija. Mājlopu skaits bija stipri vajrojis. Lauku ražīgums zviedru laikmeta beigās bija krietni pieaudzis, var teikt, divkārtšojies. Jau šie dati liecina par to, ka zviedru laikos lauksaimniecība labi progresēja. Pašas saimniecības dalījās divās lielās grupās: 1) muižu lielsaimniecības un 2) zemnieku siksaimniecības. Muižu saimniecību lauki zviedru laikos stipri paplašinājās, pie kam bieži uz zemnieku saimniecību rēķina. Zemnieku saimniecību lielums Cēsu un Valmieras apriņķī 1690. g. bija caurmērā sekojošs: ar aņām zemes platību 1 arkla apmēros bija 40%, ar pusarklu — 34%, ar ceturtdaļu arkla — 20% un pārējās ar $\frac{1}{8}$ un mazāku zemes platību. Pirms zviedru laikiem arkla lielums dažādos novados

*) Revīzijas notika: 1601. g., 1624./25. g., 1638. g. un 1683.—1693. g.

bija dažāds. Bijušos bīskapu zemju novados arkla lielums bija viens, bet bijušos ordeņa novados citāds. Zviedru valdības agrārās politikas uzdevums bija ievest vienu zemes mērišanas vienību, — arklu, visai Vidzemei vienādu. Tāpēc zeme bija jāizmēra un bija jānovērtē zemes ražīgums, lai saskaņā ar to varētu noteikt zemnieku nodevu un kļaušu lielumu. Tā kā pēc muižu redukcijas lielais vairums muižu pārgāja valsts (kroņa) īpašumā, tad valdība bija ieinteresēta dabūt noteiktas ziņas par zemes platību un labumu un attiecībā no tā noteikt zemes nodevas un kļaušas. Bija jāizdara ļoti liels darbs. Un zviedru komisijas to veica, sastādīdamas tā saucamo 1690. g. kadastrī. Kadastrī bija ziņas par katras kroņa muižas un katras zemnieku mājas lielumu, zemes labumu, kļaušu, nodevu un nodokļu apmēru. Zeme labuma ziņā bija sadalīta četrās šķirās, pie kam pirmās šķiras zemes ienesīgumu zviedri novērtēja divreiz augstāk nekā ceturtais šķiras zemi. Tam saimniekam, kuŗa rīcībā bija pirmās šķiras zeme, zemes bija uz pusi mazāk nekā saimniekam ar ceturtais šķiras zemi. Aprēķinot zemnieku nodokļus un kļaušas, zviedru komisijas aprēķināja tās naudā. Ja zemnieka nodokļi, nodevas un kļaušas naudā iznāca 60 dālderu lielas, tad zemnieka zemes platība bija viens arklis. Pirmās šķiras zemes arklis bija mazāks (ap 60 pūrvietas), bet nākošo šķiru arklis bija pakāpeniski lielāks. Ja pirmās šķiras arklā bija 60 pūrvietas, tad otrās šķiras zemes platība bija 80 pūrv. arklā, trešās — 100 p. u ceturtais — 120 pūrvietas arklā. Bet tāpat kā pirmās šķiras 60 pūrvietas bija apkrautas ar kļaušām un nodevām, kuŗu vērtība naudā bija 60 dāld., tā arī ceturtais šķiras 120 pūrviešu nodevas un kļaušas bija novērtētas par 60 dālderiem. Aprēķinot zemnieku kļaušas un nodevas dālderos, zviedri par daudz lēti novērtēja, piem., vienas kļaušu dienas vērtību. Rudzu pūra vērtību kļaušnieks-strādnieks varēja nopelnīt 15 darba dienās! Par daudz lēti zviedri vērtēja zemnieka darbu. Iznāca tā, ka zemnieki daudz strādāja, bet ļoti maz nopelnīja. Zemnieku kļaušas, nodevas un nodokļus zviedri sarakstīja īpašās vaku grāmatās. Katrs saimnieks skaidri zināja, cik viņam jāmaksā naudā, cik jānodraudā un cik dienas jāiet kļaušās. Šāda noteiktība un skaidrība bija, par nožēlošanu, tikai zviedru kroņa muižās. Valdība varēja labi aprēķināt, cik no Vidzemes kroņa muižām viņa ieņems no muižu laukiem un no zemnieku mājām. Privāto muižu novērtēšanu un zemnieku kļaušu un nodokļu lielumu ta-

*) Viens arklis dalījās 60 mucas vietās. Mucas vieta līdzinās 1/2 hektaram. Tā tad arklis līdzinājās 30 hektariem.

jās zviedru valdība nenoteica. Valdība tikai ieteica, lai privātie muižnieki sekō kroņa muižu paraugam.

Kā privatās, tā kroņa muižās zemi apstrādāja zemnieki ar savu darba spēku un inventāru. Parasti vidējs saimnieks pats muižas gaitās negāja, bet sūtīja tur savus kalpus. Ja gadā

The image shows an open manuscript with two pages of handwritten entries. The left page is titled "Neues Wackerbuch des Konial Dycken-Grüß" and the right page is titled "Vrumbes Wrandels hof". Both pages contain columns of numbers and text, likely representing land measurements and agricultural records. The entries are organized in a table-like structure with multiple columns and rows.

Neues Wackerbuch des Konial Dycken-Grüß		Vrumbes Wrandels hof	
1	10000	1	10000
2	20000	2	20000
3	30000	3	30000
4	40000	4	40000
5	50000	5	50000
6	60000	6	60000
7	70000	7	70000
8	80000	8	80000
9	90000	9	90000
10	100000	10	100000

Brenguju muižas vaku grāmata 1691. g.

skaita 300 darbdienas, tad caurmērā muižas darbos katru darbdienu bija no 40 līdz 70 strādnieku. Protams, ziemā to bija mazāk, bet vasarā daudz vairāk. Dažās muižās vasarā bija no 100 līdz 180 strādnieku dienā. Pievestie skaitli izliekas par lieliem. Klaušinieku piespiestais darbs bija neražīgs, kāpēc strādnieku skaits bija tik liels.

Zviedru valdības interesēs bija saņemt no Vidzemes, savas maizes klēts, cik vien iespējams daudz nodevu un nodokļu. Zviedri vairāk rūpējās par kārtīgu un lielu ienākumu saņemšanu no Vidzemes, bet nevis par zemes ražīguma pacelšanu un lauksaimniecības kultūras attīstību.

Zemnieku stāvoklis.

Ir ziņas par to, ka ķēniņš Kārlis IX un Kārlis XI. gribējuši atsvabināt Vidzemes zemniekus no dzimtbūšanas, bet, diemžēl, viņi nekā netika izdarījuši patiesas atsvabināšanas labā. Dzimtbūšanas atcelšana ienestu lielas pārmaiņas vietējā saimniecībā un sabiedrībā. Bet tā kā zviedru valdība visvairāk rūpējās par savu ienākumu pavairošanu, tad, protams, tā nekādas radikālas pārmaiņas Vidzemes saimniecībā un sabiedrībā neizdarīja. Visā zviedru laikmetā zemnieki bija dzimtļaudis. Zviedru valdība tikai atviegloja zemnieku tiesisko stāvokli. Zviedri prasīja no zemniekiem ne tikai pienākumu pildīšanu, bet atzina arī viņu tiesības. Viņi ievadīja dzimtbūšanu likumības robežās. Tos laikos (XVII. g. s.) Latvijas kaimiņu zemēs dzimtbūšana visur nostiprinājās. Polijā, piem., dzimtļaudis nokļuva verdzībā. Zviedru valdība turpretī centās dzimtbūšanu Vidzemē ierobežot. Gustavs Adolfs izdeva (1630. g.) rīkojumu, kas nodrošināja zemniekiem viņu lauksaimniecības ražojumu netraucētu pārdošanu pilsētās. Poļu laikmetā zemnieki nedrīkstēja bez muižnieku ziņas pārdot savus ražojumus ne tikai pilsētās, bet arī vietējiem uzpircējiem. Gustava Adolfa rīkojums netieši atzina zemnieku tiesību iegūt un valdīt par savu kustamo īpašumu. Ar otru rīkojumu (1632. g.) Gustavs Adolfs atņēma muižniekiem tiesību spriest tiesu par zemnieka „kaklu un vēderu“. Visas civilās un kriminālās (noziedzumu) lietas Vidzemē iztiesāja zemes tiesa. Tikai par mazāk svarīgiem pārkāpumiem muižniekiem ķēniņš atstāja tā saucamās „mājas pārmācīšanas tiesības“, t. i. muižnieks varēja piespriest saviem zemniekiem nelielu rikšu sodu par nepaklausību, pavēļu neizpildīšanu, melošanu un citiem pārkāpumiem ikdienišķā dzīvē. Minētais rīkojums deva zemniekiem tiesību iesniegt pilstiesā sūdzības pret muižniekiem par pārestībām un netaisnībām, no kurām cieta zemnieki. Zemniekiem zviedru ķēniņi neliedza iesniegt sūdzības pat pašam ķēniņam. Dažas tādas sūdzības ir uzglabājušās. Beidzot, Gustavs Adolfs atļāva zemnieku dēliem iestāties Rīgas ģimnazijā un Tērbatas augstskolā. Vai ķēniņa pavēles muižnieki izpildīja? Ja pavēles precīzi arī neizpildīja, tad tomēr apziņa, ka zemniekiem arī ir tiesības, bija kā muižniekiem, tā pašiem zemniekiem. Bija tomēr iestādes un iespēja atgūt taisnību un tiesības. Launs zemniekiem bija laikmets pēc Gustava Adolfa nāves līdz Kārļa XI. pilngadībai, t. i. laikmets no 1632. g. līdz 1680. g. Mēs zinām, ka minētā laikmetā muižnieku stāvoklis nostiprinājās, un muižnieki pānāca savas kārtas noorganizēšanu, pateicoties landtāga pār-

veidošanai un landrātu kollēģijas nodibināšanai. Bez šaubām muižniekiem nepatika zviedru revīzijas, jo revidenti griezās tieši pie zemniekiem un iepazīnās ar zemnieku dzīvi. Priekš muižniekiem šīm revīzijām bija morāliska biedinājuma nozīme.

Kad ķēniņš Kārlis XI. izveda redukciju un $\frac{5}{6}$ no visām muižām pārgāja kroņa īpašumā, zemnieku cerības uz stāvokļa uzlabošanu pieauga. Tūdaļ pēc muižu redukcijas izbeigšanas, zviedri ķērās pie kadastra sastādīšanas. Uz kadastra pamata

Latvju kāzu brauciens Vidzemē zviedru laiku sākumā (1633).

zviedri sastādīja vaku grāmatas. Kad iepazīstamies ar vaku grāmatu saturu, tad izrādās, ka no zemniekiem valdība prasīja diezgan daudz. Katrs saimnieks bija it kā kroņa zemes rentnieks. No saimnieka prasīja: kļaušas, nodevas un nodokļus. Ja saimnieka kļaušu, nodevu un nodokļu vērtība naudā bija, saskaņā ar vaku grāmatu, 60 dālderu gadā, tad valdība atzina, ka saimnieka zemes platība līdzinās vienam arklam. Parasti šie 60 dālderī sadalījās tā:

Valsts nodokļi	19%
Kunga kļaušas	49%
Naturālās nodevas kungam	31%

Tā tad trešā daļa gāja valstij par labu naudas nodokļu veidā un divas trešās daļas kungam (muižai) par labu. Tā kā muižas piederēja valstij, tad ienākumi no muižām gāja valsts kasē. Valsts nodokļus un naturālās nodevas saimnieks ņēma no savas mājas ienākumiem. Kļaušas izlietāja muižnieks vai kroņa muižas pārvaldnieks muižas darbu veikšanai.

Kļaušu vērtību zviedru iestādes novērtēja ļoti zemu, kāpēc kļaušu dienu skaits bija liels. Parasta parādība bija, ka lielāks vai vidējs saimnieks pats kļaušas negāja, bet sūtīja uz muižu savus kalpus vai dēlus. „Darbinieks ierodas muižā pirmdienas pusdienā, lai vēl veselu cēlienu ietu pie darba; paliek tur līdz sestdienas pusdienai, un nostrādājis divus cēlienus, brauc mājās.“ Darba laikā šie kļaušu ļaudis dabūja dzīvot mājā tikai vienu dienu nedēļā, t. i. svētdienu, kad tomēr bija jāiet uz baznīcu, un tā tad arī svētdiena bija jāpavada ārpus mājas. Visus darbus mājās veica saimnieks ar mājā palikušo sievu un bērniem. Katrs saimnieks uzturēja vienu zirgu priekš muižas darbiem. Arī darba rikus deva saimnieks. Muižā kļaušinieki atradās muižas pārvaldnieka (muižkunga) un vagarā ricībā. Kļaušu darbu uzraudzītājs un vadītājs bija vagaris, ko muižkungs izvēlējās no saimnieku vidus. Vagarus muižkungi atsvabināja no kļaušām un muižas nodevām. Labības kulšanas laikā vagarim bija palīgs — rijnieks.

Rijnieks kūla kūlējinu
Aiz matiem turēdams

Tautas dziesma.

Īnteresanti raksturo vagari sekošā tautas dziesma:

Vagars nāk, vagars nāk,
Liela nūja padusē!
Strādājiet, darbenieki,
Ar to nūju dabusit.

Tiešais vagarā palīgs pastāvīgi bija šķilteris — jātnieks, kas izziņoja pagasta ļaudis uz darbiem un kopā ar vagari uzraudzīja kļaušiniekus.

Ārpus kārtējām kļaušām bija ārkārtējās: 1) talkas steidzamu darbu veikšanai, 2) ganu sūtīšana muižas lopu ganišanai, 3) naktssargu sūtīšana muižas apsargāšanai un 4) vezumnieku kļaušas. Pēdējās bija ļoti smagas, jo jāizvadā bija muižas labība, brūžos pagatavotais alus un muižas pārdotie lopi. „Viņi brauca vezumniekos, kamēr vien muižai kas vedams.“ Piem., vezumniekiem bija jābrauc 6—7 reizes gadā, dažreiz ar diviem

vezumiem, dažreiz vienu. Bez tam zemnieki brauca ceļu klaušās. Jālabo bija ne tikai lielceļi, bet arī visi citi ceļi. Ceļu klaušas sadalīja pēc arķļu skaita pagastā. Muiža deva ceļu labošanai materiālu, bet zemnieki — darba spēku.

Nodevas muižai zemnieki deva graudā. Parasti muižai deva: rudzus, miežus, auzas, linsēklas, aitas, cāļus, olas, zaķus, irbes, kāpostus, apiņus, maisus, spaiņus, linu un pakulu dzijas, valģus, sienu un c. Bez tam bija jādod vēl neliels naudas nodoklis muižai. No visa, ko saimnieks ražoja savā mājā, bija jādod muižai sava daļa.

Mācītājam deva graudā: rudzus, auzas un miežus, t. i. tā saucamos sieciņus.

Valsts nodokļi bija sekojoši: 1) staciņš, ko piedzina naudā vai graudā,*) 2) armijas uzturs, kuŗu ņēma naudā — 3 dāld. 50 grašus no arķļa, 3) jātnieka dienests — 4 dālderī no arķļa. Bez tam valdība no zemniekiem prasīja šķūtis zirģu pasta vajadzībām un karaspēķa pārvadāšanai.

Muižnieķu lādes nodokļi nemiaksāja paši muižnieķi, bet to uzliķa zemnieķiem, kas to maksāja pa 1/2 dālderā no arķļa. Ļoti raība bija nodokļu un nodevu sistēma zviedru laikos. Bet kad mēs iepazīstāmies ar klaušām, nodevām un nodokļiem, tad jāatzīst, ka zviedru laikos zemnieķiem nebij vieģlas dienas un gaitas. Ja zemnieķi tomēr zviedru laikos nebij nabagi un galīgi nospiesti, tad tas izskaidrojams ar to, ka zemnieķi varēja pārdot savus raģojumus pilsētās un ka vaku grāmatas ienesa skaidrību un noteiktību zemnieķu dzīvē.

Liēlu labumu zemnieķiem atnesa valdības rikoģumi un likumi, kuŗu mērķis bija pasargāt zemnieķus no patvarībām. Tā 1696. g. likums nosacīķa bargu sodu tiem muiģu rentnieķiem un pārvaldnieķiem, kas pārkāpa vaku grāmatās noteiktās normas. Ja muiģturis piespieda kādu zemnieķu sūtīt lieķu reizi, kas nebij paredzētā vaku grāmatās, piem., ja muiģturis nelikumīgi aicināja uz muiģu strādnieķu ar zirģu, tad viņš maksāja sodu 2 dālderu apmērā, t. i. 45 reizes vairāk nekā zirdznieķu diēna bija aprēķinātā vaku grāmatās. Šis likums stingri noliedza zemnieķus pārdot, vai tos pārcelt no viēnas māģas otrā bez oķonomiju ķēniņa vietnieķa ziģas. Un tikai ar pēdējā ziģu varēja izliķt no māģas nespējģģu saimnieķu. Par šģ noteikuma pārkāpšanu muiģturis maksāja soda naudu 20 dālderu apmērā un pats ar saviem lidzēķļiem bija spiests atģģādāt izliķto saimnieķu atpakaļ vecā mājā. Likums atģģādīnāja muiģturģiem, ka zemnieķa īpašums nav aizķarāms, ka

*) No viēna arķļa staciģu naudā ņēma: 6 dālderģ 32 graši, vai graudā: 2 pūri rudzu, 2 pūri mieģu, 1 pūru auzu un 4 vģģzumi siēna.

muižturis nav zemnieku kakla kungs, kam vara par zemnieka dzīvību un nāvi. Šo likumu sauca par „oikonomijas reglamentu“.

Ka zemnieki dzīvojuši samērā labi zviedru laiku beigās, par to liecina daži likumi, kas apkaņo zemnieku izšķērdību, noteic zemnieku godību (kāzu, kristību un bērņu) ilgumu, cik dzīres var būt visu un cik patērēt alus un t. t.

Zemnieku sastāvs zviedru laikos bija sekojošs: 1) leidas vīri, 2) pilnvīri, 3) pusenieki, 4) ceturtnieki, 5) asmītnieki un 6) kalpi. Leidas vīri bija turīgi saimnieki, kas spēja atpirkties no kļaušām. Atpirkties varēja naudā vai graudā. Naudā varēja atpirkties par 15—20 dālderu gadā. Graudā atpirkties varēja, piem. Piebalgā par 7 pūriem rudzu, 5 pūriem miežu un 36 podiem linu. Visvairāk bija tādu leidnieku, kas atpirkās graudā. Piebalgā no 130 saimniekiem leidnieku bija 93, Jaunā muiža no 70 saimniekiem 60 bija leidnieki. Tādu leidnieku, kas atpirkās naudā bija 2—10 saimnieku pagastā.

Pilni vīri bija tie saimnieki (40%), kura rīcībā bija no $\frac{3}{4}$ līdz $1\frac{1}{2}$ arkla zemes. Pusenieki bija tie saimnieki, kuriem bija $\frac{1}{2}$ arkla zemes (34%). Ceturtnieki bija saimnieki ar $\frac{1}{4}$ arkla zemes (20%). Asmītnieki bija ar $\frac{1}{8}$ daļu arkla zemes (3%).

Leidnieki, pilni vīri, pusenieki, ceturtnieki un asmītnieki bija saimnieki, kam bija savs inventārs, saimniecība un neku-stamais īpašums. Zemākā zemnieku šķira bija kalpi, kam nebija īpašuma, bet kas kalpoja pie saimniekiem... Kalpu šķira dalījās divās daļās: 1) iebūviešos = bandiniekos un kalpos = strādniekos. Iebūvieši = bandinieki dabūja no saimniekiem nelielu lauku apstrādāšanai un sēšanai. No šī lauka bandinieks ieguva sev un savai ģimenei uzturu, bet par lauka lietošanu viņš atstrādāja, atkalpoja saimniekam noteiktu nedēļu vai dienu skaitu gadā. Kalpi atradās pie sava saimnieka pastāvīgā darbā un maizē un kā algu saņēma devas graudā, t. i. apģērbus un dzīvokli.

Saimnieku zviedru laikos bijis 83,7%, kalpu 12,6% un iebūviešu = bandinieku tikai 3,7%. Tā tad nospiedušais latviešu skaits Vidzemē zviedru laikos bija saimnieki. Kalpu un bandinieku bija daudz mazāk. Pēdējie gāja saimnieka vietā uz muižu kļaušās, bet pats saimnieks varēja nodoties savai mājai, savai saimniecībai. Ja zviedru laikus salīdzina ar poļu laikiem, tad starpība iznāk ļoti liela. Poļu laikos zemnieks bija nebrīvs dzimtcilvēks, kurš īstenībā līdzinājās jau vergam, bet zviedru laikos dzimtcilvēks bija nodrošināts tiesību un saimnieciskā ziņā. Tāpēc tauta ilgi atminējās labos zviedru laikus un labos zviedru valdniekus.

Vakareiropas iespaids Krievijā.

XVII. g. s. Latvija pārdzīvoja samērā miera laikus. Tikai pašā gadu simteņa sākumā latviešiem bija jācieš no agrāk aprakstītā poļu-zviedru kara un gadu simteņa vidū (1658. līdz 60. g.) no krievu iebrukumu briesmām. Starp minētiem kariem bija 40—50 gadu igli miera laikmeti, kuos tauta varēja mierīgi nest savu smago dzimtbūšanas nastu. Šai gadu simtenī vislabāk klājās vidzemniekiem, kuri atradās zem kultūrālās Zviedrijas varas. Ģrūtāks bija kurzemnieku un sevišķi ģrūts bija latgāliešu stāvoklis.

XVII. g. s. Zviedrija sasniedza savas valsts visaugstāko attīstības pakāpi; Zviedrija tad bija ievērojama lielvalsts Eiropā. Polijā XVII. g. s. galīgi nostiprinājās aristokrātiskā republika, kur galvenie noteicēji valsts un tautas dzīvē bija lielie muižnieki — magnāti. Politiskā ziņā Polija šai gadu simteni stipri novājinājās, jo lielo magnātu savstarpējās ķildas bieži izvērtās pilsoņu karos (konfederāciju kari). Starptautiskā dzīvē Polijas nozīme bija niecīga. Turpretī Maskovija, pēc XVII. g. s. sākumā pārdzīvotām jūkām, lēnām, bet neatlaidīgi, veidojās kā stipra un bīstama valsts. No Maskovijas baidījās kā Zviedrija, tā Polija. Vēl XVII. g. simteni abas minētās valstis spēja atgāināties no Maskovijas uzbrukumiem, kaut gan Polija bija spiesta atdot Maskovijai visas tās zemes, kas atradās uz austrumiem no Dņepras. Krievi ieguva Smolensku un Ķijevu, kā arī visu bagāto austrumu Ukraini. Krievu cīņa ar Poliju un Zviedriju pierādīja viņu izglītotākiem un spējīgākiem valstsvīriem to patiesību, ka kultūras ziņā krievu tauta un valsts ir tālu palikusi iepakal Vakareiropas tautām. Dabas bagātību un cilvēku skaita ziņā Maskovija bija ļoti bagāta, bet savas dabas bagātības paši krievi neprata izmantot. Bez tam viņi neprata labi noorganizēt savas valsts pārvaldes aparātu un armiju. Izglītotākie krievu valstsvīri saprata, ka bez Vakareiropas kultūras piesavināšanās Maskovija nespēj un nespēs veikt visas krievu tautas apvienošanu zem Maskavas cara varas un nespēs arī tikt nedz pie Baltijas, nedz Melnās jūras krastiem, kas dotu iespēju attīstīt tirdzniecību. XVII. g. simteni Maskovija bija tipiska zemkopju

valsts, kurā galvenais ražotājs un nodokļu maksātājs bija zemnieks. Lai zemnieki neizvairītos no lielvalstij nepieciešamo lielo nodokļu nastām, valdība apzinīgi nodeva krievu zemniekus muižnieku uzraudzībā un vadībā, kas, savukārt, sekmēja dzimtbūšanas nostiprināšanos Maskovijā. Krievu zemnieki protestēja pret dzimtbūšanas nostiprināšanos, bēgdami pie kazakiem un uz Sibīriju, kā arī dumpodamies. Pievolgas apgabalos ļoti grandiozus apmērus sasniedza viens zemnieku un kazaku dumpis (1667.—71. g.), kuru vadīja kazaks Steņka Razins. Tikai ar liela kara spēka palīdzību valdībai izdevās šo dumpi likvidēt. Lielvalsts kasi zemnieki nespēja pildīt ar saviem nodokļiem. Tāpēc nepieciešama bija rūpniecības un tirdzniecības attīstība, bet bez tiešiem un ciešiem sakariem ar Vakareiropu rūpniecību un tirdzniecību Maskovijā nebij iespējams attīstīt. Sakaru nodibināšanu ar Vakareiropu traucēja ne tikai tas, ka Krievijai nebij savas pieejas pie Baltijas jūras, kā vizidzevisākā satiksmes ceļa ar Vakareiropu, bet arī tas, ka krievu intelligence — garīdznieki, sargādami savas pareizticības un, sakarā ar to, arī krievu īpatnējās kultūras neaizkaramību, nikni un asi pretojās Vakareiropas iespaيدا iekļūšanai Maskovijā. XVII. g. s. otrā pusē apdāvinātais cārs Aleksējs ļoti interesējās par Vakareiropas kultūru, bet viņam nebij drosmes uzstāties pret garīdzniecību, kurai bija ļoti liels iespaids tautas dzīvē. Visas tās garīgās vērtības, kuras krievi bija ieguvuši (X.—XVI. g. s.) no pareizticīgas Bizantijas, bija pārdzīvotas un XVII. g. s. tās vairs nespēja apmierināt zinārkārigos un izglītos krievu intelligentus. Ka krievu sabiedrībā bija liela tieksme iegūt jaunas zināšanas, par to liecina liels daudzums dažādu saturs grāmatu, kuras XVII. g. s. lasīja krievu sabiedrība. Bet šīs grāmatas sarakstīja un tulkoja garīdznieki, kāpēc to saturs bija saistīts ar reliģiju un morāli. Uz praktiskās dzīves un zinātniskiem jautājumiem šīs grāmatās varēja atrast ļoti naīvas atbildes un paskaidrojumus. Krievu intelligenti zināja, ka Vakareiropas tautu kultūra daudz pārrāka, neka pašu krievu kultūra.

No sākuma krievi ļoti uzmanīgi un nedroši pieskārs svešiem iespaidiem. No sākuma viņi tikai aicināja dažādus ārzemju speciālistus savu tīri praktisko vajadzību apmierināšanai. Jau Jānis IV. Bargais (XVI. g. s.) aicināja uz Maskoviju dažādu arodu meistarus. XVII. g. s. ārzemnieku skaits Maskavā bija krietni pieaudzis. Valdība viņiem atļāva dzīvot tā saucamā „Vācu ciemā“ (Немецкая слобода) pie Maskavas. Kad Maskavas valdība sūtīja savas aģentus uz Vakareiropu speciālistu līgšanai, tad tiem noteikti piekodināja, lai katol-

ticīgos nekādā ziņā nepieņem. Pret protestantiem krievi izturējās iecietīgāk. „Vācu ciemā“ varēja sastapt vāciešus, holandiešus un zviedrus. Tur varēja sastapt dažādu arodu speciālistus: tur bija kara lietu speciālisti, kas veidoja krievu armiju pēc Vakareiropas parauga; tur bija audēji, krāsotāji, akmeņkaļi, speciālisti metalapstrādāšanā un t. t. Katrs ārzem-

Krievu pilsēta XVII. g. s.

nieks deva Maskavas valdībai solījumu, ka viņš cītīgi mācīs krievus savā amatā. XVII. g. s. otrā pusē krievu armijas sastāvā puse jau bija noorganizēta pēc Vakareiropas parauga. Ārzemnieki lika pamatus krievu metalfabrikām, piem. pie Tulas, kurās pagatavoja ieročus, liulgabalus un šaujamos pierumus. Netālu no Maskavas bija nodibināta stikla fabrika. Droši un uzņēmīgi ļaudis varēja Maskavā ļoti labi nopelnīt, bet viņiem bija jārēķinās ar to, ka krievu sabiedrība uz viņiem skatījās ar neuzticību un garīdzniecība ar naidu. Dzīve „vācu ciemā“ stiprs atšķīrās no krievu dzīves. Ārzemnieki cēla glītus un ērtus mūra namus. Ielas tur bija bruģētas un tīras.

Krievu pilsētās vairumā bija koka nami un ielas bija nebrūģētas, ļoti likumotas un netīras. XVII. g. otrā pusē daži krievu augstmaņi savās pilīs sāka novietot greznās ārzemju mēbeles un mājās valkāt ārzemju uzvalkus. Ārzemnieku greznumlietas un ērtības krievi sāka pamazām piesavināties un tā pieradināties pie svešiem ražojumiem, parašām un pat gaumes. Liels notikums Maskavā bija, ka pats cars Aleksējs (1672. g.) pirmo reiz noskatījās komēdijas „Estere“ izrādē. Garīdznieki asi nosodīja šādu „velnu spēli“, bet caram un augstākai sabiedrībai teātris patika.

Tā tad, līdzās ar praktiskām vērtībām, krievi piesavinājās arī daudz no ārzemnieku ikdienišķās dzīves lietām un greznumlietām. Tomēr Vakareiropas iespaids skāra tikai krievu augstākās sabiedrības slāņus. Plašās tautas masas vēl dzīvoja pēc sentēvu parauga un padoma, kas noliedza tuvināties ārzemniekiem, svešticībniekiem.

Cara Aleksēja jaunākais dēls Pēteris jauneklja gadus pavadīja „Vācu ciemā“ tuvumā. Viņa oficiālais krievu skolotājs viņu iemācīja tikai lasīt un klūdaini rakstīt. Dzīvais, veselīgais un enerģiskais jauneklis neapmierinājās ar sava skolotāja pasniegtām šaurām zināšanām, viņš draudzējās ar ārzemniekiem un pats no viņiem centās iegūt visas svarīgākās zināšanas. Kad 1689. g. Pēteris ieņēma Maskavas cara troni, viņš jau atklāti draudzējās ar ārzemniekiem un iemācījās no viņiem kara mākslu, dažas zināšanas jūrniecībā, matematikā un citās nozarēs. Bet „Vācu ciemā“ laudis drīz nespēja apmierināt jauno un ārkārtīgi ziņkārīgo caru. Viņš nolēma pats doties uz Vakarēiropu un personīgi iepazīties ar to. Tas bija nedzirdēts un nepiedzīvots atgadījums, ka pareizticīgais Krievijas cars devās uz atkritēju un ķeceru zemēm. Caram Pēterim bija pietiekoši drosmes atklāti nostāties Vakareiropas kultūras pusē. Kā izslāpis viņš visur centās ar visu svarīgāko un ievērojamāko iepazīties. Mūzeji, bibliotēkas, skolas, fabrikas, ostas, uzņēmumi, — viss intresēja jauno caru. Holandē viņš iestājās vienā kuģu būvētavā kā vienkāršs strādnieks un iemācījās kuģu būvēšanas mākslu. Viņš bija Vācijā, Austrijā, Francijā, Anglijā un Holandē. Divu gadu laikā viņš guva no Vakarēiropas tik stiprus iespaidus, ka nolēma izlietot visu savu absolūto varu un visus savas valsts spēkus un līdzekļus Moskovijas tuvināšanai Vakareiropai. Līdzīgi Jānim IV. Bargam viņš neatsacījās no visšausmīgākiem un varmācīgākiem līdzekļiem. Cara Pēterļa darbībā nevar saskatīt noteiktu sistēmu un plānu . . . Viņš rīkojās lielā steigā un aizrautībā.

Drēzdenē, Polijas un Saksijas ķēniņa Augusta galmā, cārs Pēteris iepazīnās ar vidzemnieku J. R. Patkulu, kurš viņu ieinteresēja pievienoties stiprai koalīcijai pret Zviedriju. Cārs Pēteris piekrita šādas koalīcijas dibināšanai. Kaut gan Moskovijs vairāk kā divus gadus simteņus bija karojusi ar Poliju un nebij atņēmusi vēl Polijai visas krievu zemes, tomēr Pēteris noslēdza savienību ar Polijas un Saksijas ķēniņu Au-

Pēteris I.

gustu. Šai savienībai pievienojās Dānija. Savienības (koalīcijas) mērķis bija: satriekt Zviedriju. Cārs Pēteris mērķis bija tikt pie Baltijas jūras. Stādams koalīcijā, viņš bija gatavs apmierināties tikai ar to, ka viņš dabūs pieeju pie Somu jūras līča. Viņš piekrita tam, ka Polija dabūs Vidzemi, Rīgu un Igauniju.

Kad 1699. g. cārs Pēteris atgriezās Maskavā, viņš ar šausmīgu bardzību apspieda kareivju dumpi, piespieda augstmaņus valkāt ārzemju uzvalkus un apcirpt bārdas un lielā steigā sāka gatavoties uz karu...

1700. gadā iesākās priekš latviešiem šausmīgais „Ziemeļu karš“.

Ziemeļu karš.

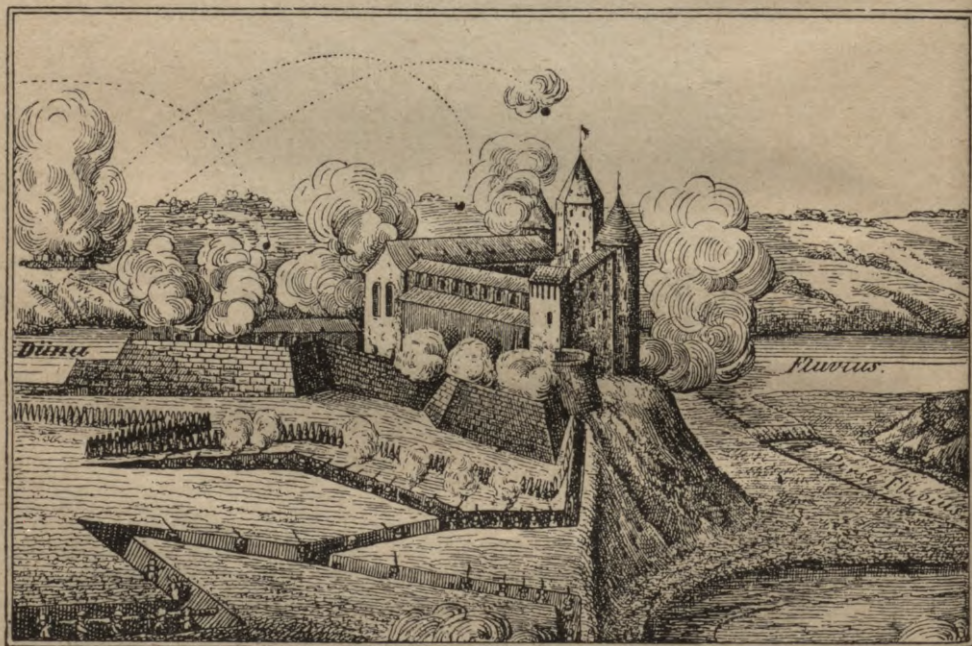
1697. g., pēc Zviedrijas ķēnina Kārļa XI. nāves, troni ieņēma viņa 15 gadus vecais dēls Kārlis XII. Jaunais Zviedrijas ķēniņš bija dzīvs un jautrs jauneklis. No sākuma šis jauneklis mīlēja pavadīt laiku vairāk izpriecās, dzīrēs un mēdības, nekā valdnieka darbā. Krievijas, Polijas un Dānijas pārstāvji guva iespaidu, ka jaunais ķēniņš nav spējīgs cīnīties pret lielu koalīciju un ka pēdējai viegli izdosies sasniegt savus mērķus. Ķēniņš Augusts atsūtīja no Polijas sakšu armiju, kura ielenca

Kārlis XII.

un apšaudīja Rīgu. Ieņemt Rīgas apcietinājumus sakšiem neizdevās, bet viņiem bija jāapmierinās ar nostiprināšanos Daugavgrīvā. Kad Kārlis XII. dabūja zināt par Zviedrijai draudošām briesmām, viņš strauji pārmainījās. Viegļprātīgais jauneklis bija pārvērties par enerģisku valdnieku un karavadoni. Viņš ātri sakārtoja Zviedrijas armiju un floti. Vispirms viņš pārsteidza Dāniju, kuras galvas pilsētu viņš negaidot ielenca un apšaudīja. Dānija bija spiesta izstāties no koalīcijas. Pa to laiku krievi bija sakopājuši savus spēkus pie Narvas cietokšņa. Krieviem bija liela armija. Vadošās vietas tajā ieņēma ārzem-

nieki, kurus krievu kareivji nemilēja. Cik vāji bijuši krievu armijas vadoni, par to liecina jau tas, ka par Kārļa XII. armijas tuvošanos Narvai viņi dabūjuši zināt tikai tad, kad zviedru armija bija pienākusi ļoti tuvu Narvai. Krievu armija bija divreiz lielāka par zviedru armiju, bet disciplīna un vadība zviedriem bija daudz labāka. Bez lielām grūtībām zviedri viegli uzvarēja krievus. Galvenie krievu armijas vadoni — ārzemnieki padevās zviedriem, bet krievu kareivji tādā drūzmā un steigā bēga pār Narvas upi, ka salūza tiltu. Šī uzvara deva Kārlim XII. izcila karavadoņa slavu un deva viņam pārlicību, ka cars Pēteris un Moskovija nav bīstama pretinieks. Tas bija ļoti kļūdainš slēdziens, jo neveiksme pie Narvas pavairoja cara Pēterā enerģiju un uzņēmību. 1701. g. Kārlis XII. sakāva arī sakšus pie Rīgas (kauja pie Spilves). Kamēr Kārlis XII. izkaŗoja sev noteicošo stāvokli Polijā un

Kokneses apsēšana 1700. g

piespieda ķēniņu Augustu II. atteikties no Polijas troņa, pagāja vairāk gadi. Cars Pēteris šo laiku izmantoja lietderīgi. Viņš noorganizēja jaunas armijas, kuru priēsgalā viņš nostādīja krievus. Viņš krievu augstmaņu dēlus sūtīja uz Vakar-Eiropu

mācīties un atlāva tiem atgriezties dzimtenē tikai tad, kad katrs no viņiem piesavinājās kādu nepieciešamu speciālitāti. Atgriežoties pats cars un viņa ieceltās komisijas pārbaudīja, un tad tikai deva tiem atbildīgus amatus. Kad caram vajadzīgi bija līdzekļi, viņš nekautrējās atņemt baznīcām un klosteriem dārgumus un baznīču zvanus pārlēja ieročos. Viņš nebaidījās no garīdznieku un tumšo masu dusmām un naida. Tājā pat laika cars Pēteris veidoja Moskovijas pārvaldi un saimniecību uz jauniem pamatiem. Cara Pēterā pūlēm bija nopietnas sekas. Kara gaitās Pēterā kara vadoni sekoja Jāņa IV. Barga

Grafs Šeremetjevs.

taktikai, t. i. rīkoja šausmīgus un pōstošus iebrukumus Igaunijā un Vidzemē. Tā kā zviedri turēja Vidzemē un Igaunijā vājus spēkus, tad krieviem izdevās vairāk vietās zviedrus sakaut, kas pacēla krievu armijas kaujas spējas un pašapziņu. Tās

armijas vadonim, kas darbojās Vidzemē un Igaunijā, B. Šeremetjevam, cars Pēteris bija pavēlējis visu izpostīt un nodedzināt, lai zviedriem nekas nepaliek šais provincēs. Cars Pēteris nevarēja iedomāties, ka pēc kara šīs provinces dabūs viņš pats. Kad viņš noteikti nostiprinājās pie Somu jūras līča, 1703. g. viņš nodibināja savai valstij jaunu galvas pilsētu, kuru nosauca par Pēterburgu (tagad Leningrada), kuŗas uzdevums bez tam bija būt par galveno Krievijas ostu un galveno flotes bāzi Baltijas jūras piekrastēs. Pēc tam krievi sāka nostiprināties Vidzemē un Igaunijā, ieņemdami Narvu un Tērbatu.

1705. g. krievi iegāja pat Kurzemē, kuŗu bija sagrābuši zviedri. Līdz 1709. gadam karš starp Krieviju un Zviedriju nebij nonācis līdz izšķirošam brīdim. Galvenā izšķirošā kauja notika 1709. g. vasarā pie Poltavas, Ukrainā. Šeit Kārlis XII. piedzīvoja sava kara plāna sabrukumu. Pie Poltavas krievi sakāva zviedru armiju tik smagi, ka tās lielais vairums krita gūstā un pats Kārlis XII. aizbēga uz Turciju. Kārļa XII. galvenā kļūda bija tā, ka viņš bija par daudz zemu novērtējis savu galveno pretinieku, caru Pēteri. Pēc kaujas pie Poltavas Krievija ieņēma Zviedrijas vietu lielvalšķu rindās. Pēc minētās kaujas krievi pastiprināja savas armijas Baltijā. Zviedri vairs nespēja aizkavēt Rīgas, Pērnavas un Rēveles ielenkšanu. 1710. gadā krievi ieņēma Rīgu. No šī laika faktiski krievi sāka valdīt Rīgā un Vidzemē. Priekš rīdziniekiem un vidzemniekiem iestājās „krievu laikmets“ (1710. g. — 1918. g.). Karš ar Zviedriju vēl turpinājās līdz 1721. g., kad, beidzot, abas pagurušās valstis noslēdza mieru (Ništadē). Krievija ieguva no Zviedrijas: Rīgu, Vidzemi, Igauniju, Kareliju un Ingriju. 200 gadus labākie krievu politiķi bija centušies piekļūt pie Baltijas jūras krastiem, un tikai caram Pēterim Ziemeļu kara laikā izdevās iegūt pieeju pie Baltijas jūras, jeb kā krievu dzejnieks saka: „izcirst logu uz Eiropu“. Šie lielie panākumi caram Pēterim deva „Lielā“ pavārdu un kā vispār atzītas lielvalsts valdnieks, no šī laika viņš un viņa pēcteci saucās par „Viskrievijas ķeizariem“ (Император всея России). Šādu ziemeļu kara iznākumu negaidīja nedz paši krievi, nedz viņu pretinieki — zviedri, nedz arī Baltijas muižnieki, kuŗu vadonis J. R. Patkuls pieskaitāms pie redzamākiem ziemeļu kara ierosinātājiem. Tagad Krievija varēja netraucēti stāties sakaros ar Vakareiropu un piesavināties tās kultūru.

Krievu laikmets

(1710. — 1918.)

Vidzemes muižnieku stāvoklis XVIII. g. s. pirmā pusē.

1710. g. krievi ieņēmu Rīgu. No šī laika viņi faktiski valdīja Rīgā un Vidzemē. No krievu rīcības skaidri redzams, ka viņus neinteresēja iekarotās zemes iekārta, ļaudis un zemes bagātības, bet viņiem visvairāk no svara bija pieeja pie Baltijas jūras. Ziemeļu karš viņiem deva tik svarīgus tirdzniecības centrus, kā Rīga, Rēvele, Narva un pašu krievu dibinātā Pēterburga. Pēteris L. visvarāk rūpējās par to, kā šos centrus paturēt un kā nostiprināt zem Krievijas varas. Kā merkantilisma piekritējs, cars Pēteris L. visvairāk interesējās par rūpniecības un tirdzniecības attīstību savā valstī. No merkantilisma viedokļa viņš skatījās uz jauniegūtām zemēm. Kas attiecas uz iekarotās zemes pārvaldi, tad jāņem vērā, ka taisni Rīgas iekarošanas laikā viņš veidoja visai Krievijai jaunu pārvaldi pēc Zviedrijas parauga. Tā kā Vidzemi un Rīgu viņš atņēma Zviedrijai, tad dabīgi, ka viņš šajās provincēs atstāja Zviedrijas iekārtu. Cars apstiprināja Rīgas pilsoņiem visas privilēģijas, bet Vidzemes bruņniecībai (muižniekiem) deva tā saucamos „akorda punktus“, kurus sastādīja paši muižnieki. Akorda punktus atkārtojās tās pašas galvenās domas, kādas XVI. g. s. Vidzemes muižnieki izteica Sigismunda Augusta privilēģijās, t. i. muižnieku iedāli XVIII. g. s. bija tie paši, kas XVI. g. s. Akorda punktu saturs īsumā sekošs: 1) cars garantē lutertības neaizskarāmību Vidzemē, 2) visos vietējos pārvaldes un tiesu iestāžu amatos tiks iecelti tikai vietējās vācu muižniecības locekļi, 3) visas tiesu darīšanas un strīdus jautājumus var izšķirt tikai saskaņā ar vietējām vecām parašām un muižnieku tiesībām; 4) muižnieku kārtas locekļus var tiesāt tikai cara tiesa; 5) muižnieku kārtas atsvabināta no nodokļiem; 6) vienīgi muižnieku kārtas locekļi var iegūt un turēt īpašumā muižas, bet tās muižas, kuras pārdotas pie muižnieku kārtas nepiederošām personām, jāizpērk un jānodod tikai piederīgiem pie vietējo muižnieku kārtas; kroņa muižas var nomāt tikai vietējie muižnieki; 7) zem-

nieki paliek dzimtbūšanā; 8) tiek atjaunotas muižnieku iestādes: landtāgs, landrātu kollēģija un landmaršala amats. No sacītā var redzēt, ka visas vietējās dzīves noteicēji un vadītāji palika tikai vietējie muižnieki. Mēs zinām, ka Sigismunda Augusta privilēģijas Polijas ķēniņi neievēroja un tās palika tikai uz papīra, bet cars Pēteris un viņa pēcteči noteikti pieturējās pie „akorda punktiem“, t. i. realizēja muižnieku ideālus. Cars Pēteris pārgrozīja akorda paunktus tikai sekošos jautājumos: 1) muižnieku kārtā atsvabināma no visiem nodokļiem, izņemot tos, kurus tā devusi Zviedru valdībai, 2) kara laikā muižnieki nevar atsacīties uzņemt muižās nometināmo karaspēku un dot tam uzturu, 3) muižniecībai jā rūpējas par ceļu labošanu un zirgu pasta uzturēšanu un 4) muižnieki spiesti atzīt par visaugstāko tiesas iestādi visā valstī Krievijas senātu. Šie cara iebildumi negrozīja pamatos akorda punktus, kāpēc muižnieki šiem iebildumiem piekrita. Īstenībā izrādījās, ka krievu valdība grib būt daudz labvēlīgāka muižniekiem, nekā Polijas un Zviedrijas valdības. Krievu valdība centās izpatikt vietējai vācu muižniecībai, jo cars Pēteris labi zināja, cik saskaņota un labi noorganizēta tā bija un viņš atcerējās J. R. Patkuļa rīcību un nozīmi Ziemeļu kara sākumā. Vēl reiz jāpastrīpo, ka caru Pēteri neintresēja Vidzemes bagātības un nodokļi, bet viņas ģeografiskais stāvoklis, kas Krievijai deva pieeju pie Baltijas jūras. Cars Pēteris atzina Vidzemes autonomiju, t. i. neietilpināja Vidzemi likumdošanas, tiesu un pārvaldes ziņā pārējā Krievijā. Kā cars Pēteris centās pielabināties Vidzemes muižniecībai, tas redzams arī no tā, ka 1721. g. tika iecelta restitūcijas komisija, kurās usdevums bija atdot atpakaļ muižniekiem zviedru laikos reducētās muižas. Atcerēsimies, kā Zviedru valdība atņēma muižniekiem $\frac{5}{6}$ no visām muižām... Tagad krievu valdība tās atdeva muižniekiem atpakaļ, ar ko nostiprināja muižnieku saimniecisko stāvokli.

Tā tad Rīga ar savu rāti bija viena autonoma vienība un Vidzeme ar muižnieku iestādēm — otra. Abās vienības bija padotas cara priekšstāvim — ģenerālgubernatoram, kuŗa galvenais uzdevums bija sargāt Krievijas politiskās intereses jauniekarotā provincē, pārzināt vietējos cietokšņus un komandēt Rīgā un Vidzemē nometināto kara spēku. Tāpēc cars Pēteris ģenerālgubernatora amatu parasti uzticēja kādam krievu ģenerālim. Viņa palīgs bija vicegubernātors, kuŗš no sākuma bija arī krievs, bet vēlāk šo amatu ieņēma kāds no vietējiem muižniekiem. Pēc zviedru parauga pie ģenerālgubernatora darbojās padome, kuŗas locekļi bija vietējie muižnieki — land-

rātu kollēģijas locekļi. Tā tad visus svarīgākos vietējās pārvaldes jautājumus ģenerālgubernators izlēma saziņā ar muižnieku pārstāvjiem, kas informēja un noskaņoja ģenerālgubernatoru muižniekiem vēlamā virzienā. Krievi atstāja visas zviedru laiku vietējās tiesas, t. i. pilstiesu, zemes tiesu un kārtības tiesnešus (bruģu kungus). Krievu laikos pilstiesā un zemes tiesā zemnieku priekšstāvji vairs netika pielaisti. No teicēji šais tiesās bija muižnieki. Kas attiecas uz krievu muižniecību, tad cars Pēteris nebija tik labvēlīgs pret to tik lielos apmēros, kā pret Vidzemes muižniecību. Cars Pēteris prasīja no krievu muižniecības, lai tās jaunatne obligātoriski mācās skolās, un pēc mācību beigšanas, lai tā noliek pārbaudījumus un obligātoriski iestājas vai nu valsts, vai kara dienestā. Obligātoriskā mācīšanās un dienests netika attiecināts uz Vidzemes muižniecību. Tomēr tās locekļi sāka iestāties Krievijas valsts un galma dienestā, jo Ziemeļu karš muižniekus bija smagi izpostījis. Muižnieku pilis bija nopostītas. Muižnieki dzīvoja vienkāršos koka ērbērgos, kuņģiem bija salmu jūmti un koka skursteni. Viņu bērni skraidīja apkārt basām kājām, vecāki valkāja pašausas vadmalas drēbes, brauca zemnieku ratos uz siena piebāzta maisa un gulēja uz salmiem. Dažreiz varēja redzēt augstidzimušas muižnieces sakņu dārzā pie ravēšanas un virtuvē pie plītes. Grūtie dzīves apstākļi spieda muižnieku dēlus iestāties Krievijas valsts un galma dienestā. Bet šis dienests deva muižniekiem iespēju dibināt vācu ligzdas Krievijas caru galmā un augstākās iestādēs. Dienēdami pie galma un augstākās iestādēs, muižnieki modri un vērīgi sargāja savu Baltijas ciltsbrāļu intereses un privilēģijas un iespaidoja valdību sev vēlamā virzienā. Krievu valstij, pēc tās pārvaldes pārveidošanas pēc Vakareiropas parauga un tuvināšanas Vakareiropai cara Pētera laikos, vajadzīgi bija izglītoti darbinieki un Vakareiropas pazinēji. Tādas Krievijai varēja dot Baltijas muižniecība.

Pēc cara Pētera L. nāves (1725. g.) viņa tuvākie pēcteči uz Krievijas ķeizaru trona bija neievērojamas personas.*) Muižnieku iespaids un vara šo valdnieku laikos Krievijā ļoti pieauga. Šo valdnieku laikos arī krievu muižnieki pamazām atsvabinājās no obligātoriskā dienesta valstij, ko galīgi atcēla cars Pēteris III. (1762. g.). No pienākumiem pret valsti muižnieki atsvabinājās, bet savas tiesības un privilēģijas viņi nostiprināja. Parasti viņi dzīvoja savās muižās un nodevās savu

*) Katrīna I (Marta Skavronska — Vidzemniece) no 1725. — 1727. g., Pēteris II. (1727. — 1730. g.), Anna (1730. — 1740. g.), Elizabete (1746. — 1761. g.) Pēteris III. (1761. — 1762. g.).

muižu bagātību izmantošanai ar dzimtlaužu darba palīdzību. Augstāko pakāpi muižnieku vara sasniedza ķeizarienes Katriņas II. laikā (1762.—1796. g.), bet par to runāsim vēlāk.

Laikmetā no Pēterļa L. nāves līdz Katriņas II. nākšanai uz troņa, t. i. no 1725. g. līdz 1762. g., Vidzemes muižniecība turpināja sava stāvokļa, tiesību un autonomijas paplašināšanu. Pēterļa L. vājie pēcteči neiejaucās Vidzemes dzīvē, kuŗa ritēja Pēterļa L. laikos nospraustās robežās. Ģenerālgubernators bija tikai Krievijas pārstāvis Baltijā. Vietējos likumus un noteikumus izstrādāja landtāgs un to izpildīšanai sekoja landrātu kolleģijas locekļi. Muižnieku rīcībā palika tiesas, kuŗas darbojās uz vietējo paradumu pamatiem. 1747. g. īpaša muižnieku komisija stādīja landtāgam priekša vietējo likumu krājuma projektu, kuŗš pazīstams zem nosaukuma „Budberga—Šradera zemes tiesības“. Šis projekts aptver visas vietējās civilās un kriminālās tiesības, kā arī noteikumus par tiesu iekārtu un procesu (lietu vešanas kārtību). Landtāgs šo projektu pieņēma un nosūtīja to apstiprināšanai uz Pēterpili. Intresanti, ka krievu valdība šo likumu apstiprināja tikai . . . 1833. g. (!). Šis fakts vēl lieku reizi liecina par to, cik maz krievu valdība interesējās par Vidzemes dzīves iekšējiem apstākļiem. Noteiktu likumu trūkums deva muižnieku tiesām un muižniekiem iespēju rīkoties pēc paradumiem un saviem ieskatiem. Patvarības nekas neierobežoja.

Vidzemes muižniekiem nepatika tas, ka krievu valdība nedarīja neko sava solījuma pildīšanai attiecībā uz tām muižām, kas piederēja nemuižnieku kārtas ļaudīm. Nebij vēl nodrošinātas likumā arī muižnieku īpašuma tiesības uz muižām. Ar šo jautājumu galīgu atrisināšanu krievu valdība nesteidzās. 1759. g. izdotos landtāga noteikumos muižniekiem izdevās ievest punktus, kuŗi nosaka, ka par landtāga pilntiesīgiem locekļiem skaitās tikai tie, kas ierakstīti muižnieku cilts grāmatās, tā saucamās „matrikulu grāmatās“. Tie muižnieki un pilsoņi, kas nebij ierakstīti matrikulās, varēja piedalīties landtāga sēdēs tikai kā nepilntiesīgi (bez balss tiesībām) locekļi. Tā tad vietējā svarīgākā likumdevēja un lēmēju iestādē sprieda un lēma tikai matrikulētie muižnieki, un viņi sprieda par visām kārtām, izņemot tikai jautājumus, kas attiecās uz pilsētu iekšējo dzīvi. Ar matrikulām Vidzemes muižniecība noslēdzās ciešā nepiejamā kārtā, vai kastā. Pat Krievijas muižnieki nevarēja viegli iekļūt matrikulēto skaitā, un tā tad viņiem bija grūti iegūt muižas Vidzemē. XVIII. g. s. vidū Vidzemē (latviešu un igauņu daļās) bija 764 muižas, no kuŗām dzimtmuižu bija

524 (68%), kroņa — 167 (21%) un mācītājmuižas — 73 (11%). Tā tad lielais vairums bija privātmuižas.

Luterticīgo baznīcas iekārta krievu laikos palika tā pati, kas zviedru laikos. Mēs zinām, ka zviedru laikos faktiskie noteicēji baznīcas saimniecības un pārvaldes jautājumos bija muižnieki, kuri ieņēma baznīcas virskonkistorijas, konsistoriju prezidentu, baznīcu kurātoriju virspriekšnieku un draudžu priekšnieku amatus. Faktiski par visas tautas garīgās dzīves noteicējiem kļuva muižnieki.

Muižnieki neko labāku nevarēja iedomāties un vēlēties, jo krievu valdība deva viņiem visplašākās tiesības, privilēģijas, autonomiju un prasīja tikai padevību Krievijas valdībai.

↳ **Vidzemes zemnieku stāvoklis XVIII. g. s. pirmā pusē.**

Ziemeļu kara laikmets jāpieskaīta pie šausmīgākiem laikiem, kādus latviešu tauta savā vēstures gaitā jebkad ir piedzīvojusi. Šausmas un posta tautai nesa lielās krievu armijas, kuŗas uz cara pavēli vairāk gadus no vietas visu postīja, laupīja, iedzīvotājus nokāva, vai aizveda gūstā uz Krieviju. Krievu armiju virspavēlnieks, Šeremetjevs, ziņoja caram Pēterim, ka viss tik pamatīgi izpostīts, ka nav vaīrs ko postīt. Šis posts bija jāpārdzīvo galvenā kārtā vidzemniekiem. Viss tas, ko viņi bija iekrājuši un iekopoši zviedru laikos, viss tas krita par upuri šī kara postam. Bez tam krievu armija ienesa Latvijā mēri, kuŗš no Vidzemes pārgāja arī uz Kurzemi. Mērim par upuri krituši Vidzemē 126.000 cilvēku. Pēc tam, kad pārgāja kara galvenās briesmas un mitējās mēris, visā Vidzemē bija palicis pāri tikai ap 50.000 latviešu zemnieku (ap 1711. g.). Pāri palikusē zemnieku sauģina bija spiesta pārvadāt un uzturēt krievu kuŗu spēku. 1716. g. Latviju piemeklēja bads ārkārtīgi aukstas ziemas dēļ. Ne tikai lielās kaimiņu tautas, bet arī daba bija nostājusies pret latvju tautu. Tomēr tauta neiznīka.

Pēc Ziemeļu kara Vidzeme nāca zem Krievijas varas. Mēs jau zinām, ka krievu vara bija ļoti labvēlīga vācu muižniekiem. Bet kā tā izturējās pret latviešiem? Akorda punktas zemnieki atzīti par dzimtļaudim un nodoti muižnieku rīcībā. Kad zviedru reducētās muižas krievu valdība atdeva atpakaļ vācu muižniekiem, tad vairums latviešu nāca zem vācu varas. Arī kroņa muižas krievi izrentēja vācu muižniekiem. Visa vietējā pārvalde, tiesas un likumdošana atradas vācu muižnieku rokās. Tā tad krievu valdība atjaunoja vācu iekārta un vācu laikus un deva vāciešiem iespēju veidot Vidzemes dzīvi pēc saviem ieskatiem. Paša Krievijā cars Pēteris

L. un viņa pēcteči skatījās uz zemniekiem, kā uz galveniem nodokļu maksātājiem. Atbildība par kārtīgu nodokļu ievākšanu no zemniekiem krita uz muižniekiem, kuŗu uzdevums, turklāt, bija gādāt par mieru un kārtību savā novadā un tiesāt savus zemniekus. Cara Pēterā L. laikos Krievijas zemnieki tika aplikti ar personīgo nodokli — galvas naudu. Muižnieka uzdevums un pienākums bija šo naudu ievākt un nodot valdībai. Muižnieks faktiski rikojās sava novadā kā valstī, jo valsts viņam uzticēja savas varas uzdevumus. Periodiski notika zemnieku skaitīšana. Muižnieki savu bagātību nerēķināja vis pēc zemes platības, bet pēc zemnieku skaita, t. i. tā skaita, kāds izrādījās pēdējā tautas skaitīšanā. 1715. g. tautas skaitīšanu krievi izdarīja arī Vidzemē. Bija izdots noteikums, kuŗš nosacīja, ka krievu valdība atzīst par vienu arklu tādu zemu platību, uz kuŗas dzīvo 16 zemnieki. Šis tautas skaitīšanas nodoms bija uzlikt arī vidzemniekiem galvas naudu. Bet muižniekiem bija izdevies pārliecināt caru, lai viņš galīgi izpostītās zemes laudis neapkrāuj ar jaunu nodokli. Galvas naudas nodoklis netika attiecināts uz Vidzemi. Vidzemniekiem bija jāmaksā tie paši nodokļi valdībai, ko viņi maksāja zviedru laikos, t. i. staciņš un „zirgu dienesta nauda“. Staciņu krievi ņēma graudā (labību un sienu). Bez tam zemniekiem bija jāveic ceļu taisīšanas un labošanas darbi. Zemnieki uzturēja Vidzemē noņemto krievu kara spēku un pāravadāja to. No sacītā var redzēt, ka krievu valdība skatījās uz Vidzemes zemniekiem tāpat, kā tā skatījas uz saviem Krievijas zemniekiem, t. i. kā uz nodokļu nastu nesējiem un kļaušniekiem.

Ja XVIII. g. s. sākumā muižnieki Vidzemē dzīvoja koka ērbērgos un viņu bērni skraidīja apkārt basām kājām, tad varam iedomāties, kādā nabadzībā bija nokļuvuši zemnieki. Saprotams, ka muižnieki negribēja apmērīnāties ar savu nabadzību. Viņi palielināja zemnieku kļaušas un nodevas, jo krievu valdība šajā ziņā viņiem nestājās ceļā. Muižnieki esot lūguši caru Pēteri atstāt viņu rīcība zviedru katastri un vaku grāmatas. Cars tam nav pretojies. Bez šaubām par pamatu kļaušu un nodevu noteikšanā bija zviedru vaku grāmatas. Bet jāņem taču vērā, ka zemnieku bija palicis ļoti maz. Darba, turpreti, bija ārkārtīgi daudz. Bija jāatjauno muižas, jākalpo kronim un jāiekārto savas izpostītās saimniecības. Viss tas bija jāveic bez valdības un muižnieku palīdzības. Kad muižnieki sāka palielināt kļaušas un nodevas, krievu valdība par to nelikās ne zinīs, jo viņa taču zemniekus bija nodevusu muižnieku pilnīgā rīcībā. Zviedrijas ķēniņi aizstāvēja zemniekus,

bet Krievijas cari XVIII. g. s. tos arvienu vairāk nospieda zem muižnieku varas. Valdība nepretojās arī tam, kad muižnieki sāka pirkt un pārdot zemniekus. Paraugu šajā ziņā rādīja paši krievi. Pēc tam kad gr. Šeremetjevs bija dabūjis kā davānu par Vidzemes un Rīgas iekarošanu Piebalgu, viņš nometināja tur krievu dzimtļaudis. Neviena neliedza vācu

Veca kunga māja Pantenē (1815).

muižniekiem izvest zemniekus no leišiem, poliem un Kurzemes un papildināt savu dzimtļaužu skaitu, jo ar palikušo latviešu skaitu atjaunot izpostītās saimniecības nebija iespējams. Tikai ap 1730. g. samnieciskā dzīve Vidzemē esot iegājusi normālās sliedēs. No 50.000 latviešiem nevarēja 20 gadu laikā izaugt normālais kļaušnieku skaits. Trūkstošos papildināja ar ievestiem. Tā kā zemnieku bija maz, tad zemnieks bija dārga manta, kuŗu muižnieki centās pamatīgi izmantot, bet kuŗai arī tie vērīgi sekoja, lai nebēguļo un nepazūd. Ja jau svešniekus varēja ievest un pirkt, kāpēc tad vietējos vidzemniekus-latviešus nevarēja pirkt un mainīt. Tā tiri saimnieciskie apstākļi latviešus nostādīja vergu stāvoklī. Dzimtbūšana nebūtu izvērtusies verdzībā, ja krievu valdība, tāpat kā zviedru valdība, būtu nostājusies kā zemnieku sargātāja, bet krievu valdība deva muižniekiem pilnīgu rīcības brīvību. Kad carienes Annas laikā Krievijas tieslietu kolleģija (ministrija) pieprasīja formulēt muižnieku un zemnieku tiesiskās attiecības,

landrāts Rozens 1739. g. sastādīja deklarāciju. Šai deklarācijā Rozens apgalvo, ka muižnieks ieguvīis zemniekus īpašumā kopā ar muižu. Kā muiža piederot muižniekam, tā arī muižas inventārs — zemnieki piederot muižniekam. Muižniekam piederot zemnieks ar visu viņa mantu. Muižniekam piederot tiesība uz zemnieka darbu, kuŗu muižnieks var izlietot pēc savas patikas. Muižniekiem piederot tiesība tiesāt un sodīt savus zemniekus, pie kam muižnieks varot piespriest zemniekam

Maizes pātagas.

nāves sodu. Šo tiesību spriest par zemnieku dzīvību vai nāvi (jus vitae necisque) muižnieki labprāt esot nodevuši krievu valdībai, bet „mājas pārmācības tiesības“ muižnieki esot paturējuši, t. i. muižnieki varot piespriest zemniekiem miesas sodus. Vācu vēsturnieki saka, ka Rozena deklarācija neesot oficiāls dokuments, bet tajā izteiktas Rozena privātas domas. Bet, ja oficiāla persona oficiālas iestādes — landtāga uzdevumā šo deklarāciju sūtīja Krievijas valsts iestādei, tad jābrīnās, kāpēc Krievijas justickollēģija nepieprasīja citu oficiālu dokumentu. Krievu iestādes apmierinājās ar Rozena deklarāciju un tā tad atzina, ka zemnieki ir muižnieku īpašums, t. i. vergi. Budberga-Šradera likumkrājumā zemnieku stāvoklis juridiski formulēts kā dzimtbūšanas stāvoklis, bet ja ņemam vērā XVIII. g. s. otrās puses faktus, tad tomēr iznāk, ka zemnieki bija vergi. Rozenam būs bijusi taisnība. Viņa laikos zemnieku stāvoklis jau tuvojās verdzības stāvoklim. Krievu valdība ar saviem rīkojumiem atbalstīja muižnieku tieksmi uz skatīt zemniekus par vergiem. Carienes Annas laikā (1730.—1740.) tika izdoti likumi, kas noliedza zemniekiem nodarboties ar rūpniecību un uzņēmumiem bez muižnieka atļaujas. Zemniekiem bija noliegts iegūt privāto nekustamo īpašumu. Kad ķeizariene Elizabete nāca uz troņa (1741. g.), tā no zemniekiem vairs neprasiņa zvērastu ķeizarienei, jo verga zvērastam nebij nozīmes un svara. Šī ķeizariene Elizabete izdeva (1760. g.) likumu, kuŗš muižniekiem deva tiesības izsūtīt nepaklausīgos zemniekus nometināšanai uz Sibīriju. Izsūtāmā zemnieka bērni palika muižnieka īpašumā. Ķeizarienes Katrinas II. laikos (1762.—1796. g.) izdoti vēl launāki priekš zemniekiem likumi, bet par to runāsim vēlāk. Ja uz Vidzemi Krievijas likumi tieši neattiecās, tad tomēr vācu

muižniekiem neviens neliedza šos likumus, vajadzības gadījumā, izlietāt.

Spriežot pēc Valmieras muižas vaku grāmatas (ap 1750 g.), iznāk, ka zemnieku kunga tiesa (nodevas) bija triskārtojušās, salīdzinot ar zviedru laiku sākumu (1624. g.), nerunājot nemaz par zviedru laiku beigām, kad zemnieku stāvoklis krietni uzlabojās. Vēl ļaunāka nasta, nekā nodevas, bija klaušas, muižas talkas un šķūtis. Zviedru laiku sākumā zemnieks deva kungam no viena arkla zemes 4 pūrus rudzu, bet 1750. g. 14 pūrus. Jādod bija mieži, auzas, kvieši, zirņi, lini, kaņepāji, apiņi, siens, autas un nauda. Tā tad zemnieks deva no visā tā, ko viņš savā saimniecībā ražoja. Bez tam bija valdībai jādod staciņa nauda un graudā jātnieku nodoklis: labība un siens. Mācītāja sieciņus arī muižnieki kārtīgi piedzina no zemniekiem. Mācītāja sieciņi bija sekoši: sieks rudzu, miežu, auzu un divi cāļi no katras mājas. Lauku darbu laikā katrs viena arkla turētājs pildīja katru nedēļu sekojošas klaušas: viņš sūtīja uz muižu vienu strādnieku ar zirgu un vienu kājnieku (otrnieku). Plaušanas laikā vēl bija jāsūta uz muižu talcēni. Saimnieki pēc kārtas sūtīja uz muižu sievietes-kārtnieces kunga lopu kopšanai un veļas mazgāšanai. Rudeņos, ziemā un pavasaros smags slogs priekš zemniekiem bija muižas labības, alus un degvīna vešana (šķūtis) uz pilsētu. Kas pašam zemniekam palika pāri no viņa darba ražas un darba laika? Protams,niecīgākā daļa, kāpēc zemnieki nonāca nabadzībā un postā. Savos rakstos vācieši tēlo latviešus, kā neuzticīgus, likšķīgus, viltīgus, rupjus, vieglprātīgus un slinkus. Visas šīs īpašības visos laikos piemita vergiem. Kungi atklāti sacīja, ka latviešu tauta radīta verdzībai un ka kungiem tāpēc pieder neapšaubāma tiesība valdīt šos vergus ar bardzību un miesas sodiem.

*) Latgale poļu laikos (1629.—1772. g.)

Līdz poļu zviedru karām (1600.—1629. g.) Latgale un latgalieši atradās visciešākā sakarā ar Vidzemi un vidzemniekiem. Tad vēl latgalietis neatšķirās no pārējiem latviešiem ne valodas, ne paradumu, ne dzīves veida ziņā. To pašu politiku poļu valdība „Poļu laikmeta“ ieturēja attiecībā pret vidzemniekiem, ko pret latgaliešiem. Zemes polonizāciju un katolizāciju poļi izveda visā Pārdaugavas hercogistē, t. i. Vidzemē un Latgalē. Pēc poļu-zviedru kara Latgale uz ilgiem laikiem atrauta no pārējās Latvijas (līdz 1919. g.). Pēc poļu-zviedru kara Latgale palika zem poļu varas un veidojās zem poļu kultūras iespaيدا līdz 1772. gadam. Poļi Latgali sauc par

poļu Vidzemi, kas poļu valodā skan: „Inflanty Polskie“ — poļu Inflantija.*) Latgale skaitījās par Polijas un Lietavas kopējo provinci. Poļi sadalīja Latgali 4 apriņķos (Ludzas, Rēzeknes, Daugavpils un Viļāku). Visu provinci pārvaldīja poļu vojevoda. Katra apriņķa priekšgalā atrodas stārosts. Tā kā XVII. g. s. Polijas-Lietavas valsts bija noteikti izveidojušies par aristokrātisku (muižnieku) republiku, kurā ķēniņš bija tikai muižnieku iestāžu: senāta un saeimas gribas izpildītājs, tad arī, saprotams, Latgales pārvalde bija aristokrātiska. Vojevoda un stārosti bija poļu muižnieki, kuri bija spiesti rēķināties ar Inflantijas „mazās saeimas“ lēmumiem. „Mazā saeima“ sastāvēja no diviem Latgales muižnieku priekšstāvjiem, diviem Polijas un diviem Lietavas priekšstāvjiem. Tā tad no sešiem „mazās saeimas“ locekļiem tikai divi bija latgalieši, bet Polija-Lietava sūtīja četrus. Balsu vairākums bija nodrošināts poļiem. No sacīta jau var redzēt, ka poļi turpināja Latgalē pārpoļošanas politiku. Pārpoļošanu poļi iesāka no muižnieku kārtas. Latgales vācu muižniekiem poļi deva visas privilēģijas, zemi un zemniekus, bet prasīja, lai viņi runā poliski un pieņem katoļu ticību. Kas poļu gribai pretojās, tam poļi atņēma muižas un dzina tos prom no Latgales. Zaudēt muižas vācieši negribēja, kāpēc pieklāvās poļiem. Drīz vācieši stājās radniecīgos sakaros ar poļu muižniekiem un pieņēma katoļticību un poļu parašas. Poļu muižnieki dzīvoja ļoti lepmi un grezni, kas arī tuvināja vāciešus poļiem. XVIII. g. s. visi Latgales vācu muižnieki jau bija pārpoļojušies. Par viņu kādreizējo piederību pie vācu tautības liecināja vairs tikai viņu uzvārdi: Tizenhauzeni, Manteifeļi, Plāteri, Borchī un c. Sādursmēs ar slavu tautām vācieši parasti ir uzvarējuši, bet Latgalē notika pretējais. Par daudz stipra bija poļu vara un iespaids Latgalē, un Latgales vācieši pārpoļojās.

Kas attiecas uz katolizācijas jautājumu, tad poļu valdība un poļu muižnieki-ierēdņi noteikti un asi izturējās pret luteritību, kurū poļi drīz izskauda. Bet poļi rikojās katolizācijas ziņā ne tikai ar varu, viņi pielietāja to laiku veiklāko un stiprāko katolizācijas ieroci — jezuītu ordeni. Visas baznīcas un bijušas baznīcas zemes un īpašumus Latgalē poļu valdība atdeva katoļiem. Jezuīti sūtīju uz Latgali labus sprediķotājus un mācītājus, kuri Latgales vajadzībām tika sagatavoti jezuītu akadēmijā Polockā. Jezuīti atsacījās no vidus laiku katoļu baznīcas politikas, kurā atzina tikai varu

*) Poļu nosaukums Inflanty cēlies no vācu nosaukuma Livland sakropojuma.

un spēku, bet jezuīti centās pieiet tautas apziņai tuvāk klāt un saņemt tautas garīgās dzīves vadību savās rokās. To viņi panāca ar krāšņiem dievkalpojumiem, sprediķiem, skolām un grāmatām. Latgalē jezuīti rūpējās ne tikai par muižnieku katolizēšanu, bet viņi piegriezta nopietnu vērību arī pilsētniekiem un zemniekiem. Viņi rūpējās par baznīcu labošanu, izdaiļošanu un jaunu celšanu. Ne tikai pilsētās, miestos un sadzās viņi cēla baznīcas, bet arī uz krustceļiem un tautā iecienītās vietās viņi cēla kapličas un krucifiksus (lielus krustus ar krustā sistu Kristus tēlu). Tautā iecienītiem svētkiem viņi piemēroja katoļu svinamās dienas. Pateicoties jezuītu gādībai poļu laikos Latgales iedzīvotāju vajadzībām izdotas 21 grāmatas. Jesuīti izdeva katoļu katķismus (piem. Tolgsdorfa un Elgera), sprediķu grāmatas un izvilkumus no evaņģēlijiem. Jesuīts Elgers sastādījis pat diezgan plašu poļu-latīņu-latviešu vārdnīcu. Ar tām tautas parašām, kas runāja pretīm katoļu baznīcas mācībai un kultam, katoļu garīdznieki nikni cīnījās. Iepazīsimies ar īsu izvilkumu no dokumentiem: „Daudzi ļaudis, piemirsdami Dievu un baznīcu, salasās vakaros uz begodīgām saejām, dzied velnišķas dziesmas, ciemos un pilsētās nododas buŗšanai, neticīgos vecenes pie sevis mājās sauc, nebijuŗas pasakas stāsta un spēles spēlē, no saules un mēneŗa zilē. Jauna gada naktī sievas un meitas uz dēļiem jāŗ, pavasarī ar sudrabu mazgājas, pie pirmā pērkoņa upēs un ezeros lec“. . . No visa tā var spriest, ka Latgales tautā vēl samērā nesen atpakaļ ir glabāŗies milzums vecu paraŗu, dziesmu, pasaku, daŗādu ceremoniju un t. t. „Pret visām ŗim senlaiku garīgās pasaules atliekām tika izdoti likumi daŗādos laikos, kuŗos noteica visas spēles atņemt un sadedzināt, bet nepaklausīgos dziedātājus un pūtējus ar rikstēm pērt. . . Pa pilsētām braukāja mūzikas instrūmentu vācēji un lauzēji, bet pa miestiem un ciemiem noķertos dziesminiekus, nabagus-ŗēlabniekus, ceremonālistus un t. t. pēŗa pie baznīcas un lika dievnamos grīdas berzt, bet ļaunākā gadījumā tos nosūdzēja par ķecerību.“*) Noteikti jāatzīst, ka katoļu garīdznieku panākumi Latgalē bija daudz lielāki, nekā luterticīgo Vidzemē un Kurzemē. Katoļu garīdznieki pieradināja latgalieŗus pie katoļcisma, kuŗŗ līdz mūsu dienām ļoti dziļi iesakņojies latgalieŗu apziņā; viņu vidū var sastapt īstus fanātiķus. Par tautas laicīgo audzināŗanu un mācīŗanu katoļu garīdznieki nerūpēŗās. Tautas masas laicīgā ziņā atradās dziļā tumsībā.

*) O. Svenne. Vecā un Jaunā Latgale. 95.—96. l. p.

Poļu laikmetā Latgales pilsētās un jaundibinātos miestos ieplūda daudz žīdu, poļu un leišu tautības pilsētnieku. Tirdzniecība un rūpniecība atradās galvenā kārtā žīdu rokās. Tā ka poļu muižnieks mīlēja lepnī un grezni dzīvot, bet lielos izdevumus viņš nespēja segt ar ienākumiem no zemniekiem un muižām, tad viņš pastāvīgi atradās parādos. Naudu uz parāda muižnieks varēja dabūt no žīdiem, kuri parādu atdabūja nevis

Vīļaku apgabala (Latgalē) zemnieki XVIII. g. s. (No Broces).

no paša muižnieka, bet galvenā kārtā no zemniekiem. Muižnieki nodeva žīdiem krogus un veikalus. Par Poliju mēs zinām, ka žīdi vāca nodokļus pat no zemniekiem. Polijā bija sastopami tādi gadījumi, kad muižnieks atļāva žīdam nostāties svētku dienās pie baznīcas durvīm un pieprasīt no baznīcas apmeklētājiem nodokļus par baznīcas apmeklēšanu. Tā kā Latgale bija cieši saistīta ar Poliju-Lietava, tad, jādoma, poļu paradumi bija sastopami arī Latgalē. Tiesiskā ziņā žīdi visā Polijas valstī bija ļoti nospiesti. Mazie un lielie muižnieki viņus nicināja un pat dažreiz aplaupīja, bet tā kā žīdu rokās

bija tirdzniecība un rūpniecība, tad lepnie pani bez žīdiem nevarēja iztikt, jo žīdiem bija nauda.

XVII. g. s. otrā pusē Latgalē sāka lielākā skaitā ieplūst bēgļi no Krievijas. Tie bija krievu vecticībnieki, kurus krievu valdība bargi vajāja. Poļu valdība viņiem atļāva apmesties Latgales austrumu novados. Polijas un Moskovijas attiecības bija naidīgas, kāpēc poļu valdība uzņēma Krievijas bēgļus. Dzīvodami līdzās ar krieviem, latgalieši šo to piesavinājās arī no krieviem.. Tā kā latgaliešu vidū dzīvoja poļi, leiši, žīdi un krievi, ar kuriem latgaliešiem bija jāsaduras un jāsatiekas, tad pilnīgi saprotams, kāpēc latgaliešu valodā daudz poļu, leišu un krievu vārdu. Pat žīdu žargons ir devis latgaliešiem dažus vārdus. Visi šie sveši iespaidi ilgi darbojās Latgalē un atsvešināja latgaliešus no pārējiem latviešiem, t. i. vidzemniekiem un kurzemniekiem.

Latgaliešu dzīve poļu laikos bija ārkārtīgi grūta. Tiesiskā ziņā latgalietis, tāpat kā poļu un leišu zemnieks, bija vergs.

Ciems Latgalē.

Viņš kalpoja nevis vienam kungam, bet vairāk kungiem. Galvenais kungs bija muižnieks, kuram latgalietis piederēja ar visu savu dzīvību un mantu. Latgalietis deva savu daļu arī

baznīckungam — mācītājam. Acis kritoša ir tā parādība, ka Latgalē mēs redzam lepnas muižnieku pilis un baznīcas, bet ļoti nabadzīgas zemnieku būdas. Poļu laikos, jādāmā piespiesti, latgalieši visur pārgāja no viensētām uz ciemiem un sādžām, jo muižas varai labāk bija pārredzami un pārvaldāmi ciemi un sādžas, nekā izkaisītās viensētas. Visgrūtāk klājās tiem latgaliešiem, kurū kungi bija dziļi iekrituši parādos. Parādu devēji — žīdi, protams, piedzina no zemniekiem ne tikai parādu summu, bet arī lielas procentes. Tā tad arī žīds bija viens, kaut arī netiešs, latgaliešu kungs.

Kad Ziemeļu kara laikā poļu valsts bija stipri novājināta un muižnieku ķildas, strīdi un konfederāciju kari galīgi nomocīja valsti, kad Polijas satversmē bija iesakņojies neprātīgais „libertum veto“ princips, kurš nedeva iespēju poļu patriotiem novērst svarīgākos valstij draudošos ļaunumus un veidot valsti saskaņā ar jauno laiku prasībām, tad apkārtējās valstis sāka intresēties par Polijas dališanu. Šis jautājums tika pacelts jau Pēterā L. laikos, bet Pēterā L. atsacījās ņemt dalību Polijas dališanā. Jautājumu par Polijas sadalīšanu pacēla Prūsijas slavenais ķēniņš Frīdrihs II. Kā veikls diplomāts viņš piedabūja savā pusē Austrijas ķeizarieni Mariju Tereziju un Krievijas ķeizarieni Katrīnu II. Tā saucamā pirmā Polijas dališana notika 1772. g. Pēc šīs dališanas Latgale tika pievienota Krievijai un tika ieskaitīta Vitebskas guberņā.

Kurzemes hercogiste XVIII. g. s.

Savus ziedu laikus Kurzemes hercogiste pādzīvoja XVII. g. s., hercoga Jēkaba laikos (1642. g. — 1682. g.). Izlikās, ka Kurzeme tad izveidosies par patstāvīgu valsti kā politiskā, tā sevišķi saimnieciskā ziņā. Bet mēs zinām, ka hercogam Jēkabam neizdevās nostiprināt savas valsts saimnieciskos pamatus. Hercoga Jēkaba pasākumi sāka panīkt jau izšķērdīgā hercoga Frīdriha Kazimira laikos. Ziemeļu kara laikā, kad Kurzemes hercoga troni ieņēma nepilngadīgais Frīdriha Kazimira dēls Frīdrihs Vilhelms (1698. g. — 1711. g.) un pēc viņa pēkšņas nāves Kurzēmē ilgāku laiku (1711. g. — 1737. g.) nebij noteikta hercoga, Jēkaba pasākumi pavisam iznīka, un arī Kurzemes hercogiste sāka panīkt. XVIII. g. s. kaimiņu valšķu politiķi sāka tīkot pēc Kurzemes. Polija, Prūsija un Krievija sacentās savā starpā. Mēs zinām, ka Kurzemes hercogs bija Polijas ķēniņa vasalis. Polijas ķēniņam bija vislielākās tiesības pievienot Kurzemi Polijai, bet pēdēja XVIII. g. s. iekšējo juku dēļ panīka un, beidzot, tika sadalīta. Kurzemes hercogi no Ketleļa nama bija Prūsijas ķēniņu (Hohencollernu) radnieki, kāpēc Prūsijas diplomāti meklēja

pamatus Kurzemes pievienošanai Prūsijai. Bez tam Kurzemes muižnieki bija vācieši un viņu rokās atradās Kurzemes pārvalde un zemes. Izlikās dabīgi, ka Kurzemes muižniecībai vajadzēja tikties pēc pievienošanas vāciskai Prūsijai. Sākot no Fridriha II. valdīšanas laikiem (1740.—1786. g.) Prūsija iestājās Eiropas lielvalšku rindās un šis Prūsijas ķēniņš ļoti mīlēja pievienot Prūsijai svešas zemes. Beidzot, Krievija, pēc Vidzemes un Igaunijas pievienošanas, centas paplašināt savas zemes pie Baltijas jūras.

Cars Pēteris L. diplomātijas ceļā panāca, ka Kurzemes hercogs Fridrihs Vilhelms 1710. g. apprecēja viņa brāļa meitu Annu. Tā tika likts radniecisks pamats starp Krievijas cara dzimtu un Kurzemes hercogu dzimtu. Hercogs Fridrihs Vilhelms 1711. g. pēkšņi mira, bet viņa sieva dzīvoja Jelgavā un ievadīja sakarus ar Kurzemes muižniecību. Kad 1730. g. šī atraitne hercogiene Anna ieņēma Krievijas troni, viņa labprāt uzņēma Krievijas dienestā Kurzemes muižniekus un vāciešus. Kurzeme faktiski nebija hercoga, kaut juridiskās tiesības uz Kurzemes troni bija hercoga Jēkaba

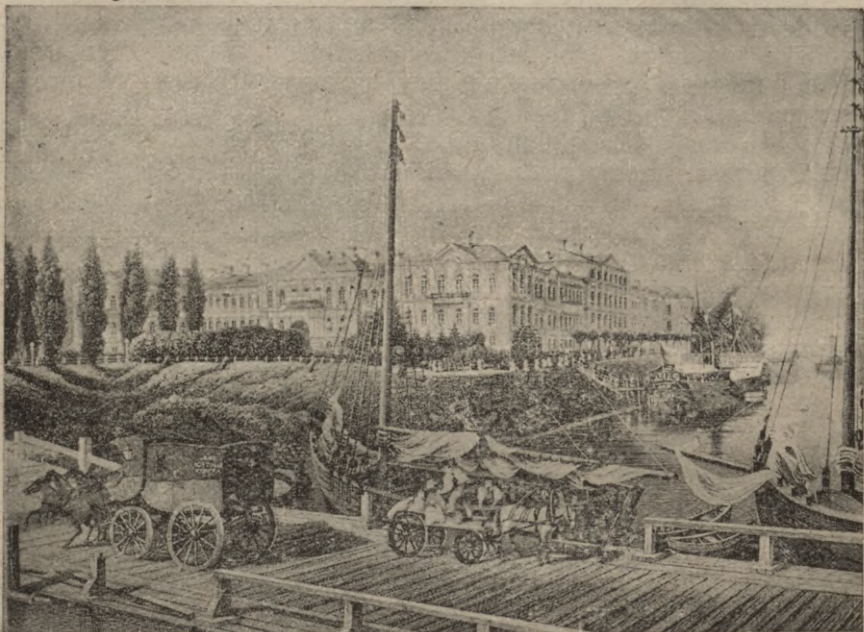

Lielkungs Ernests Bironš.

otram dēlam Ferdinandam. Kad 1737. g. Ferdinands mira, Krievijas ķeizariene Anna panāca, ka Kurzemes muižnieki atzina par savu hercogu viņas mīluli un pirmo ministri (kancleri) kurzemnieku Ernestu J. Bironu. Hercoga Ernesta J. Birona rīcībā bija Krievijas valsts līdzekļi, ar kuriem viņš izpirka ieķīlātās hercoga muižas. Ar Krievijas līdzekļiem viņš sāka celt Rundāles un Jelgavas pilis.*) Viņš mēģināja Krievijas paēnā nostiprināt Kurzemes hercoga varu. Bet kad viņa labvēle ķeizariene Anna mira un Krievijas troni 1741. g. ieņēma Pēteris L. meita Elizabete, Krievijā izpaudās liels nemiers pret vāciešiem. Ķeizariene Elizabete lika arestēt Bironu un aizsūtīja to trimdā uz Sibīriju; vēlāk to pārceļ uz Jaroslavu. Kurzemes hercogs, kaut arī viņš bija valsts galva, nodzīvoja trimdā no 1741. g. līdz 1763. g. Tikai Krievijas ķeiza-

*) Šo pilsu būvi vadīja itālietis arhitekts Rastrelli.

riene Katrīna II. viņam atļāva atgriezties savā hercogistē. Cik maz vairs Krievijas valdība rēķinājās ar Kurzemes valsts galvu, to var redzēt no Birona aizsūtīšanas trimdā. Kurzemes muižnieku vidū Krievijas valsts vara bija ieguvusi vairākumu

Jelgavas pils; cēlis Rastrelli lielkunga Ernesta laikā (1738. g.).

piekritēju. Polijas piekritēju Kurzemē bija maz, jo muižnieki redzēja Polijas sabrukumu. Prūsijai bij vēl mazāk piekritēju nekā Polijai. Kurzemes muižnieku nacionālā apziņa ir bijusi vāja. Viņi tikoja tik tādās stipras valsts aizsardzībā, kuŗa viņiem solīja vislielākās privilēģijas un varu Kurzemes iekšējā dzīvē. Un tāda valsts bija Krievija, kuŗas valdība Vidzemē deva muižniekiem visas privilēģijas un autonomiju. Vislābākais aģitācijas līdzeklis par labu Kurzemes pievienošanai Krievijai bija krievu valdības politika Vidzemē. Krievu valdība aizdeva Ernestam Bironam un viņa dēlam Pēterim naudu. Keizarienes Katrīnas II. laikā kurzemnieki-vācieši tika pie-laisti Krievijas valsts dienestā. 1795. g. Krievijas iespaids Kurzemē bija tik liels, ka landtāgs nolēma padoties Krievijai bez kādiem noteikumiem, paļaudamies uz keizarienes žēlāstību. Hercogs Pēteris Bīrons labprātīgi atteicās no Kurzemes

hercoga troņa, kuŗu saņēma Krievijas ķeizariene, un apmierinājas ar 2 miljon. rubļiem naudā un mūŗa pensiju. Viņš vienkārši „pārdeva“ savu troni Krievijas ķeizarienei. Faktiski Kurzemei citas izejas nebij, jo Polija bija sadalīta, bet Prūsija ar Krieviju bija vienojuŗās, ka Kurzeme pāriet Krievijas rokās. Krievijas valdība pārdēvēja Kurzemi par guberņu, t. i. ieskaitīja to Krievijas provinču rindā. Kurzemes iekŗējā dzīvē ņī pārmaiņa nekādas pārgrozībās neienesa.

No sacītā par Kurzemes hercogistes politiskiem apstākļiem XVIII. g. s. var redzēt, ka ņajā gadu simtenī Kurzeme faktiski nebij vairs patstāvīga valsts, bet pamazām tā nāca zem Krievijas iespaīda, kāmēr, beīdzo, tika pievienota Krievijai kā tās guberņa. Visā XVIII. g. s. nevar saskatīt Kurzemes dzīvē nevienu garāku laikmetu, kad kāds hercogs būtu patstāvīgi valdījis. Bija divi garī laikmeti,*) kad Kurzemē faktiski nebij hercoga. Kas tad īstenībā valdīja Kurzemē? Noteīkti var atbildēt, ka Kurzemes iekŗējās politikas un dzīves noteīcēji un vadītāji bija muiŗnieki un to iestādes. Jau Kur-

Lielkungs Pēteris Bīrons.

zemes ziedu laikos (XVII. g. s.) hercogs bija spīests rēķināties ar hercoga virspadomes un landtāga lēmumiem. XVIII. g. s. virspadome un landtāgs bija Kurzemes īstie valdītāji. No virspadomes muiŗnieki izspīeda pilsoņu pārstāvjus. Landtāgs bija tikai muiŗnieku delegātu sapulce. Pēc hercoga Fridriha Vilhelma nāves landtāgs ieguva noteīkumu, kuŗš nosacīja, ka spēkā stājas tikai tās hercoga pavēles, kuŗas landtāgs apstiprinājis, un tās hercoga pavēles, kuŗas landtāgā nav apspīestas, nav likumīgas. Landtāgs arī noteīca, ka hercogs savas muiŗas var iekīlāt tikai Kurzemes muiŗniecības locekļiem, t. i. Kurzemes bruņniecības sola locekļiem. Mēs zinām, ka Kurzemes landtāgs sastādījas no draudŗu muiŗnieku delegātiem.

*) No 1711. g. līdz 1737. g. un no 1741. g. līdz 1763. g.

XVIII. g. s. pirmā pusē sāka sapulcēties muižnieki uz „brālīgām konferencēm“, kurās piedalījās visi Kurzemes muižnieki, tāpat kā Vidzemes landtagā sapulcējās visi Vidzemes muižnieki.

Hercogam un virspadomei bija jārēķinās ar „brālīgo konferenču lēmumiem, kuŗu pildīšanas uzraudzībai muižnieki ievēlēja „zemes pilnvarotos“, jeb „zemes korespondentus“. Tā tad XVIII. g. s. pilnīgie noteicēji Kurzemes hercogistē bija muižnieki un šī hercoģiste faktiski bija muižnieku republika. Savu varu un iespaidu muižnieki izlietāja savu tiesību nostiprināšanai un sava saimnieciskā stāvokļa nodrošināšanai. Pēdējo Kurzemes hercogu, Pēteri Bironu, muižnieki piespieda (1776. g.) atzīt visas lēņu muižas par dzimtmuižām (alodu). Hercogi Ernests un Pēteris Bironi balstījās vairs tikai uz Krievijas sūtni, kuŗš vajadzības gadījumā muižniekiem draudēja ar Krievijas iejaukšanos.

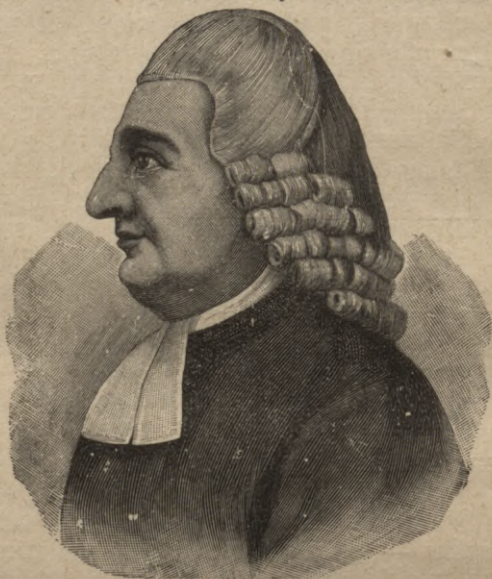
Latvieši — zemnieki XVIII. g. s. Kurzemē atradās pilnīgā un neierobežotā muižnieku ricībā. Sevišķi grūti bija privato muižnieku muižās. Samērā labāks bija hercoga muižu zemnieku stvoklis. Hercoga muižu pārvaldnieki rīkojās saskaņā ar hercoģu noteikumiem un vaku grāmatām. Bet tā kā paši hercoģi mīlēja grezni un lepni dzīvot, tad līdzekļu viņiem vienmēr trūka. Muižas bija jāiekilā. Iekilāt varēja tikai Kurzemes muižniekiem. Iekilāto muižu bija vairums un tajās rīkojās muižnieki, vai viņu pilnvarotie, kuŗi centās izspiest no zemniekiem nē tikai hercoga parādu, bet arī krietnas procentes. Vispāri zemnieku stāvoklis visā Kurzemē bija ļoti slikts. Par zemnieku pirkšanu un pārdošanu, t. i. verdzību, noteiktu ziņu nav, bet ja muižnieks vēlējās rīkoties ar saviem zemniekiem kā vergiem, tad viņš to varēja darīt, jo nebij varas, kas to liedza un kavēja. Visapkārt Kurzemei, t. i. Lietuvā, Polijā, Krievijā un Vidzemē, verdzība bija, kāpēc iespējams, ka verdzība bija arī Kurzemē. Mēs zinām, ka „ziemeļu kara“ laika krievu kara pulki ienesa Vidzemē mēri, kuŗš 1710. g. („melns gads“) plosījās arī Kurzemē. Krievu, poļu, sakšu un zviedru armijas apmetās Kurzemē un gāja taj cauri. Šīs armijas pārvadāja un uzturēja kurzemnieki. Nebij varas, kas liegtu šīm armijām laupīt un postīt. Pirms „Ziemeļu kara“ un mēra katrā Kurzemes sētā dzīvoja 15—16 cilvēki, bet 1711. gadā dažos novados to bija palicis vairs tikai 2—3. No visiem tūrumiem 65% palika atmatā. Kungi ievada zemniekus no Lietavas un Sāmsalas, kur tos pirka. Zemnieku skaita samazināšanās pavairoja viņu klaūšas un nodevas un tuvināja zemnieku dzimtbūšanu verdzībai. Brīvi vairs bija tikai kuŗšu koniņi, kuri dzīvoja ap Kuldīgu septiņos ciemas. No 1716.

līdz 1720. g. laužu skaitīšanas var redzēt, ka koniņu ciemos dzīvojuši 90 pieauguši cilvēki. Viņi sadalījās piecās dzimtās. Valsts labā viņi veda pastu no Kuldīgas uz Skrundu un Ventspili, vai arī kalpoja hercoga pili pie būvēm un sudmalām. Brīvzemniekus (leimaņus) varēja sastapt Dobeles novadā. Pārējie zemnieki sadalījās saimniekos un kalpos. Pēdējo bija daudz mazāk nekā saimnieku. Visas kļaušu nastas gulās uz lielsaimnieku kalpiem, bet sīksaimnieki paši gāja kļaušās. Par pilnu vīru sauca tādu saimnieku, kas no savām mājām varēja sūtīt kļaušu darbos: vienu strādnieku ar zirgu un vienu kājnīeku. Četru pilnu vīru rīcībā bija viens arklis zemes. Tā tad katra saimnieka rīcībā bija $\frac{1}{4}$ arkla zemes. Salīdzinot ar XVII. g. s. zemnieku sadalījumu šķiras, XVIII. g. s. bija tas pats dalījums, bet zemnieku tiesiskais un saimnieciskais stāvoklis XVIII. g. s. bija daudz sliktāks nekā XVII. g. s.. Kurzemes muižnieki lielījās ar to, ka viņu un zemnieku attiecības no laika gala esot bijušas patriarchālas. Teorētiski šis atzinums labi skan, bet īstenībā zemnieks bija pilnīgi padots savam kungam, viņa iedomām un iegribām. Ja kungs bija izglītots un humāns cilvēks, tad viņa zemnieki dzīvoja labi, bet ja tas bija ļauns, rupjš un mantkārīgs, tad zemniekiem klājās ļoti slikti.

Muižnieki centās dabūt zem savas varas un iespaida arī Kurzemes pilsētniekus. Landtāgos muižnieku vairums prasīja pilsētu brīvību atcelšanu. Landtāgs aizliedza pilsētniekiem zvanīt bērēs un svētkos sarīkot lāpu gājienus un ievada stingru laikrakstu cenzūru. Galīgi nomākt pilsētniekus agrāk neļāva poļu ķēniņi, pie kuriem pilsoņi parasti griezās pēc palīdzības un atbalsta. Jāatzīmē, ka pilsoņi — vācieši savukārt centās apspiest latviešus — pilsētniekus. Jelgavas rāte 1758. g. nolēma, ka dienestniekiem nav brīv savās kāzās dzert alu, kafiju, tēju, vīnu, ēst cepumus un spēlēt ragu mūziku. Latviešu amatniekiem un ormaņiem bija aizliegts ģērbties pēc vācu modes un bija noteikts, no cik dārgas vadmalas viņi var šūt sev uzvalkus. Zīda lakatus, ar mežģinēm apšūtas blūzes un pušķotus priekšautus valkāt latviešiem stingri noliedza. Kalpotājiem rātes noteica cietu algu un kas prasīja vairāk, to pēra ar pātagām. XVIII. g. beigās Kurzemes pilsētas nebija lielas. Tā Jelgavā bija 8000 iedzīvotāju, Liepāja — 4000 un pārējās — ap tūkstoti. Pilsētnieki bija apkrauti ar lieliem nodokļiem, kuŗu dēļ 1792. g. Jelgavā izcēlās „melderu nemieri“. Hercogs šos nemierus ar ieročiem apspieda. Kurzemes pilsētas XVIII. g. s. nīkuļoja.

Garīgās kultūras laukā XVIII. g. s. kurzemnieku dalījās divās nevienādās grupās: vāciešos un latviešos. Vāciešiem,

sevišķi, muižniekiem bija iespēja sūtīt savus dēlus uz Vācijas skolām un hercoga Pētera laikos uz Jelgavā nodibināto Pētera Akadēmiju. Mācītāji bija vācieši, kuri bija mācījušies Vācijas, augstskolās. Izglītotie muižnieki, pilsoņi un mācītāji Vācijā iepazinās ar Vakareiropas idejām. XVIII. g. s. otrā pusē viens otrs izglītoti vācietis bija iepazinies ar franču apgaismības filozofu, — Voltēra, Monteskjē, Russō un enciklopedistu idejām. Izglīto vāciešu aprindās bija nodibinājusies brīvmūrnieku (masoņu) biedrība, kura saucās par „Ložu zem trim kronētiem zobeniem“. Šai ložā līdzās sēdēja muižnieki ar tirgotājiem,

Vecais Stenders.

rātes kungi ar sīktirgotājiem un vācu mācītāji. Šis ložās sprieda par cilvēcību, brālību un tikumību. Ložas palīdzēja izkopt cilvēcības un iecietības idejas. Šis ložas bija satopamas Jelgavā, Tukumā un Liepājā. Ložu dalībnieki izturējās iecietīgi un humāni pret zemniekiem.

Latvieši XVIII. g. s. turpināja dzīvot savā noslēgtā garīgā pasaulē. Senlatviešu parašas, ticība un tikumi vēl pastāvēja Kurzemē. Nebij daudz tādu vāciešu, kas ieskatījās šai pasaulē. Vairums vāciešu skatījās uz latviešiem, kā uz mežoniem, kas noder tikai kalpināšanai, un viņu garīgo pasauli dēvēja par pagānu un nekultūrālu ļaužu pasauli, ar kuru vācieši ar bardzību un sodiem cīnījās. No zemnieku draugiem vissimpatiskāka persona bija Vecais Stenders, kurš izdeva latviešu

gramatiku, latviešu-vācu un vācu-latviešu vārdnīcu. Vecā Stendera ziņģes, pasakas un stāsti ir pirmie laicīgās literatūras darbi latviešu valodā. Savā „Augstās Gudrības grāmata” Vecais Stenders deva populāri-zinātniskus apcerējumus no dabas zinātnēm, ģeografijas un kosmografijas. Tā ir pirmā zinātniskā grāmata latviešu valodā. Viņš centas vest latviešus pie laimes un labklājības caur tautas garīgās kultūras pacelšanu, caur tikumisku pašaudzināšanu, skolām un grāmatām. Viņš aicināja tautu apmierināties ar savu sabiedrisko un saimniecisko stāvokli. Par reformām un tautas tiesību paplašināšanu V. Stenders neaģitēja, jo no pastāvošās varas viņš to nevarēja sagaidīt. Vecais Stenders līdzjuta latviešiem. Uz sava kapa akmeņa viņš lika izcirst vārdu: „Latvis”. Tik daudz drosmes Stenderam bija. Bet viņa dēls „Jaunais” Stenders no visas sirds vēlējās, lai latvieši aizmirst savu valodu, atmet savu tautību un paliek par vāciešiem. Tomēr viņš sarakstīja pirmo lugu latviešu valodā (Žūpu Bērtulis). Abi Stenderi darbojās Sērpili un Sunākstē. Grobiņas apgabala XVIII. g. s. beigās darbojās arī latviešu draugs mācītājs Elverfelds, kuram arī nopietna nozīme latviešu literatūrā. Viņš atbalstīja latviešu dzejnieku Neredzīgo Indriķi.

Tomēr lielais vairums Kurzemes vāciešu apmierinājās ar latviešu darba un sviedru augļiem, bet par tautas dzīvi neinteresējās, vai pat izsmēja un pulgoja tautu.

Vidzemes kultūrālais stāvoklis XVIII. g. s.

XVIII. g. s. Vidzeme un vidzemnieki nevarēja lepoties ar augstu kultūru. Vidzemnieki asi un noteikti dalījās divās nevienādās grupās: vāciešos un latviešos. Abu grupu attiecības bija ļaunas un bieži naidīgas. Vācu grupas augstākais slānis, matrikulētā muižniecība, bija noteicēja un valdniece lauku un laucinieku dzīvē. Pēc muižniekiem nāca mācītāji, kurū rīcībā bija nodota tautas garīgās dzīves vadība. Vāciešu zemākais slānis bija: skolmeisteri, dzirnavnieki (melderi), krodzinieki un muižu pārvaldnieki. Pats nabadzīgākais Vidzemes vācietis uz latviešiem skatījās kā uz zemākas sugas ļaudīm. Ja pateicoties lielkunga žēlastībai kāds latvietis ieguva brīvību vai izglītību, ieņēma, piem., skolmeistara vietu, tad vācieši par viņu sacīja, ka viņš esot „vācietis no nevācu dzimtas”. Vāciešu kultūrālais līmenis XVIII. g. s. bija augstāks nekā latviešu massās. Vairums mācītāju bija izglītību ieguvuši Vācijas augstskolās. Arī muižnieki sūtīja savus dēlus izglītoties uz ārzemēm. Sprotams, ka Ziemeļu kara laikā un tūdāļ pēc šī kara, vismaz pirmos gadu desmitos, muižnieku līdzekļi bija

aprobežoti, bet jau ap gadu simteņa vidū viņu stāvoklis uzlabojās un viņi varēja sūtīt savus dēlus uz ārzemēm. Muižnieku saimnieciskās labklājības pamats bija zemkopība, jo XVIII. g. s. Vidzeme bija noteikti zemkopju zeme. Tomēr ne zemes apstrādāšanas, ne lauku un pļavu labošanas un mēslošanas ziņā Vidzemes muižniecība, pat paši izglītotākie tās locekļi, nekādas svrīgas pārgrozības un jauninājumus nav ienesuši. Vecu vecā trijlauku sistēma, kurai līdzās bieži bija sastopama lidumniecība, pastāvēja visā Vidzemē XVIII. g. simtenī. Šai saimniecībai bija divi pamati: muižas lauki un zemnieku lauki. No muižas laukiem visa raža nāca muižnieka rokās, bet no zemnieku laukiem labāko un krietnāko daļu saņēma arī muižnieks. Kā muižu, tā zemnieku lauku apstrādātāji bija zemnieki (latvieši) dzimtļaudis, kuri 18. g. s. vidū bija nonākuši jau līdz vergu stāvoklim. Vergu un dzimtlaužu darbs nebija ražīgs. Darba rīki bija vienkārši koka arkli ar dzelzs lemešiem un koka ecēšas (egļi). Neērtie darba rīki un vergu darbs prasīja daudz darba spēku, daudz strādnieku. Kultūrālākie muižnieki rūpējās nevis par lauksaimniecības kultūras pacelšanu, bet par savu muižu ienākumu pacelšanu ar zemnieku kļaušu pavairošanu un zemnieku spiešanu pie darba. Kā blakus ienākuma nozari muižās vācieši ierīkoja alus brūzus un degvīna fabrikas. Brūži un fabrikas ražoja nevis vietējo krogu vajadzībām vien, bet arī izvešanai uz Lietuvu, Poliju un Krieviju. Strādnieki brūžos un fabrikās bija tie paši dzimtļaudis un ražojumus izvadāja tie paši dzimtļaudis. Krievijas valdnieki, sevišķi ķeizarienes Elizabete un Katrīna II., rādīja muižniekiem izšķērdības un greznības piemērus. Šīs ķeizarienes centās pārspēt greznības un izšķērdības ziņā Francijas ķēniņus un viņu galma. Vidzemes muižniecība, cik spēdama, centās sekot sava laika modei. Bet viss tas tika darīts uz dzimtlaužu rēķina.

Vidzemes muižniecība un vācieši nevar XVIII. g. s. lepoties ne ar saviem rakstniekiem, ne ar zinātniekiem. No sava vidus viņi nav izbīdījuši neviena ievērojama zinātnieku vai rakstnieka. Vizizglītotākā vāciešu daļa Vidzeme bija mācītāji, bet par viņiem nodod šādu nesaudzīgu liecību pats vācietis draudžu dzīves revidents (vizitātors) ģen. Kampenhauzens 1731. g.: „Pātaga, rikste un cietums nevar izdeldēt tautā ieaugušos netikumus un pagānu laiku ieradumus, nevar azaudzēt kristīgus cilvēkus, bet sirdis var iemantot tikai tas, kas prot ieaudzēt Dieva mīlestību un atzišanu. Tāds darbs pieder draudžu mācītājiem. Tomēr tie ir bijuši jau agrākos laikos, bet nav nenieka pārlabojuši, jo daudzi mācītāji savu amatu

strādā kā amatnieki. Nevar noliegt, ka mācītāju vidū bija laudis, kas rūpējās par izglītību un humānitāti, bet viņu bija maz un viņi atdūrās pret muižnieku pretešķību un pīsvītāti šai ziņā. Vara un materiālie līdzekļi atradās muižnieku rokās. Ja mācītāji runāja par tautas izglītības vajadzībām, tad ļoti zīmīgi viņiem muižnieki atbildēja, piem., 1737. g. landtāga lēmumā: „Esot izrādīties, ka neviens muižnieks nav pret skolu uzlabošanu un katrs ir ar mieru sava rajonā darīt visu, kas šai ziņā iespējams. Bet ja skolu stāvoklis dažās vietās izrādīties... slikts, tad citās vietās viņš esot pavisam labs. To ievērojot, nekādu vispārēju lēmumu nevarot taisīt, bet pēc baznīcu vizitāciju izdarīšanas, cik nu iespējams, jānovērš visi tie trūkumi, kas traucē skolu gaitu un tas esot jādara „nabagu zemnieku labā“... Baznīcu priekšnieki un, ja vajadzīgs, virspriekšnieki „šini ziņā darīšot visu to, kas viņiem pienākas.“*) Vācietis bīskāps K. Ulmanis saka: „Cauri visai Vidzemes vēsturei velkas neauglīga cīņa garīdzniecības un bruņniecības starpā.“ Pārspēks varas un materiālā ziņā bija muižnieku pusē. Pārmērīga iedomība nelāva muižniekiem iecietīgi un ar intresi sekot pat citu vāciešu ierosinājumiem un padomiem. Pārējos vāciešus muižnieki sauca par „mazvāciešiem“. T. Panteniuss pieved vienu zīmīgu gadījumu. Kādā mazvāciešu ballē kāds grāfs saķīlidojies ar balles rīkotāju un uz pēdējā jautājumu, kas viņš ir, atbildējis: „Jaunais cilvēks! Es esmu augstdzimis! Es esmu ļoti augstdzimis! Man pat šausmas uznāk, kad es domāju, cik augstdzimis es esmu! Es esmu grāfs tāds un tāds.“ Šāda iedomība un lepnība kavēja pašu vāciešu saskaņotu un ražīgu darbu kultūras laukā.

Kas attiecas uz latviešiem, kas bija nokļuvuši verdzībā, tad par viņu kultūrālo limeni var sacīt, ka tas, salīdzinot ar zviedru laikiem, XVIII. g. s. slidējo uz leju. Kādas kultūru vērtības var radīt vergs, kurš dzīvoja nokvēpušās rijās un pirtīnās un kurš cauru gadu tika nesaudzīgi kalpināts? Nabadzība un nospiedošais verga darbs dzina tautu postā un tumsībā. Spilgta zemnieku stāvokļa raksturojumu dod mācītājs Eižens (Švarcenbergs) 1763. g. Šis raksturojums gaiši liecina, kādā stāvoklī nonākuši zemnieki „krieva laiku“ pirmos 50 gados. Viņš rakstā, ka visa zemnieku apstrādātā zeme, zemnieku lietotā manta, viņu sievas un bērni, — viss piederot muižniekiem. Muižnieks varot zemnieku ar sievu un bērniem pārdot, kam gribot, bet varot arī sievai atraut vīru vai bērnu

*) A. Vica atstasiņjums grāmatā: Iz latviešu skalu vēstures. Vidzeme XVIII. g. s.

un tos atsevišķi pārdot. Zemniekiem trūkstot dziņas būt centīgiem un apzinīgiem, jo caur to viņiem uzkrāšot vēl lielākas nastas. Zemnieks esot bezrūpīgs un nolaidīgs, tāpēc ka par viņu valdot un viņu vadot kungs, kurš viņus turot par blēžiem un neliešiem. Zemnieki esot pieraduši pie tā, ka kungi viņus atzīstot par blēžiem. Vienādi grūts liktenis esot kā godīgiem, tā negodīgiem. Ja zemnieks zogot kunga mantu, tad viņš to darot ar to apziņu, ka viņš paņemot to, ko kungs viņam atnēmis. Pat mācītāju vidū bija tādi laudis, kas latviešus raksturoja kā iedzimtus idiotus (Ērgļu mācītājs Hugke 1711. g.) Daži vācieši sūdzējās par to, ka latvieši esot dzērāji. Bet kas dibināja daudz krogus uz krustceliem, muižas un pie baznīcām (baznīckrogi)? Kas ar prieku saņēma peļņu no krogiem? Kas deva rīkojumos pēc sekmīgi veiktiem lauku darbiem izsniegt zemniekiem dažas mucas alus vai stopus brandvīna? Kas pieradināja tautu pie dzeršanas un kāpēc vergi dzēra? Uz visiem šiem jautājumiem atbilde ir skaidra: krogus dibināja, krogu peļņu saņēma un alus mucas dāvāja muižnieki, bet paši dusmojās par latviešiem kā dzērājiem un netikļiem (?!). Bezizejas verdzība un nospiestība dzina laudis „aizmirsties“ alkohola tvanā. Krogi kļuva par vergu klubiem un sapulces vietām, kur viņi sacikstējās, brīvāki izrunājas un alkohola skurbumā priecājās. Kāds kultūras radišanas darbs varēja norisnāties šādos apstākļos?

Vairāk reizes un diezgan bieži baznīcas virskonsistorija izdarīja bazniču, draudžu un skolu vizitāciju (revidēšanu). Vizitāciju materiālos daudz ziņu par to, kā laudis nezinājuši no kristīgās ticības, bet dzīvojuši savos pagānu laiku māņos. Kad zemniekam prasījuši: kur ir tavs Dievs, Tēvs? Viņš atbildējis: „Rīgā“. 200 gadu luterticība pastāvēja Vidzemē, bet tautas apziņai tā bija sveša. Apzinīgākie mācītāji bija nākuši pie slēdziena, ka ar ticības sludināšanu no baznīcas kanceles un katķisma pasniegšanas dievkalpošanas laikā nekas liels neiznāk; vajadzīgas skolas. Zviedru laikos (sākot no 1686. g.) katrā draudzē bija nodibināta draudzes skola un skolām bija piedalīta zeme $\frac{1}{4}$ arkla lielumā. Ziemeļu kara laikā vairums bazniču un skolu ēkas bija nodedzinātas. Cars Pēteris L. atbalstīja mācītājus bazniču un skolu atjaunošanas darbā. Bet šis atbalsts bija tikai uz papīra. Baznīcai pašai nebij līdzekļu un spēku atjaunošanu veikt. Pēc katras vizitācijas ģenerālsuperintendents griezās pie landtāga pēc pabalsta, bet saņēma tikai solījumus. Baznīcas vēl kaut kā atjaunoja, jo tās apmeklēja arī paši muižnieki un tās nodereja viņiem kā zemnieku garīgās kalpināšanas ierocis, bet skolas daudz vietās

mitinājās rījās, pirtīnās un pat krogos. Daudz vietās izrādījās, ka skolas zemi piesavinājuši muižnieki, kāpēc skolotāju uzturēšanai nebij līdzekļu. Skolotāju atalgojums bijis tik niecīgs, ka piemērotus skolotājus nebij iespējams nemaz dabūt. Dažādi vācu amatnieki un klaidoņas tika pieņemti par skolotājiem. Skolotājs bija baznīcas kalps, kuŗa pieņemšana un atlaišana no vietas atkarājās no mācītāja. Skolotāja uzdevums bija iemācīt bērnus lasīt evaņģeliju, katķismu un dziesmu grāmatu un iekalt „Tēvreizi“ un baušļus. Pat rēķināšanu to laiku skolās nepasniedza. Iemācīšanas vienīgais drošais paņēmiens bija pēršana. Lasīt ar „boksterēšanas“ palīdzību mācīja visu ziemu (no Mārtiņiem līdz Liendienām) un liels panākums bija, ja skolnieks pirmā mācības gadā iemācījās lasīt. Daži vācieši — skolmeistari paši vāji prata latviski un daži pat vāji prata lasīt. Vizitātori bieži sūdzējās par skolotāju tikumisko pagrimšanu, jo tie esot dzērāji un netikļi. Pie skolmeistara kaušļa neviens negribot bērnus sūtīt, jo tāds piedzēris vai dusmās nežēligi piekaujot skolēnus. Kad tāds skolmeisteris nākot no kroga mājās, tad bērni bēgot, kur katrs atzīstot par drošāku, — pat uz mežu. Ja vecāki piespieda bērnus iet mācībā pie tāda skolmeistara, tad notika pat tas, ka bērni pielika skolai uguni, lai tā tiktū vaļā no nemīlamās skolas un skolmeistara. Zemnieki dažās vietās pat atsacījās dot skolmeisterim strādniekus-klaušniekus, jo skolmeisteris tik nežēligi sitot un spārdot tos kājām, ka nevarot paciest. Tāpēc pat tajās draudzēs, kur bija labi skolas nami 60—70 skolēniem, mācības gadā mācījās 1—15 solēni. Bija skolmeisteri arī no latviešu vidus, bet arī viņu stāvoklis un mācīšanas paņēmieni nebij labāki. Latviešu skolmeisteri bija brīvvalisti vergi vai arī dzimtļaudis, kuŗus pašus un viņu bērnus muižnieks katrā laikā varēja paņemt un likt pie klaušu darbiem.

Ko tādā skola varēja dot tautai? Skolmeisteri un viņu mācīšanas paņēmieni iedvesa tautā naidu un riebumu. Šaurā mācības programma nespēja ieinteresēt tautu un tās jaunatni. Tauta vairījās un bēga no vāciskās baznīcas un skolas. Priekš tautas īsta mocība bija katķisma mācīšana baznīcā, priekš jauniešiem „mācības“ (katehizācijas) laikā un bērniem „pārklaušu“ laikos, kad bargais „mācītāja lielskungs“ pārbaudīja tos.

Hernhūtisms.

Svaigu un spirdzinošu gaisa strāvu XVIII. g. s. trīsdesmitos gados ienesa vidzemnieka garīgā dzīvē hernhūtisms. Viņa dzimtene ir Čehija un viņa idejiskais pamats — Jāņa Husa mācība. Tā kā luterticība viņas dzimtenē — Vācija bija iegrimusi stingrās dogmās, t. i. noteikti un īsi formulētās mācībās un likumos, bet mazāk vērības viņas darbinieki

Grāfs Cincendorfs.

piegriezta šo mācību piemērošanai dzīvē, tad pret šo dogmātisko (ortodoksālo) luterticību vācu intelligencē radās nemiers. Dažas Vācijas augstskolas (piem. Hallē) jaunatne sāka aizrauties no pētisma, t. i. tā virziena luterticībā, kurš prasīja ne tikai mācības zināšanu, bet arī saprašānu un piemērošanu dzīvei. Vācu pietistu centieni sakirta ar „čechu brāļu“ — husitu centieniem un paņēmieniem. Čechu brāļus vajāja kā katolī, tā ortodoksie luterticīgi. XVIII. g. s. sākumā Saksijā grāfs Cincendorfs deva vajātiem čechu brāļiem patvērumu

savā novadā Hernhūtē. Tur izveidojās hernhūtisms, kuram ļoti piekrita vācu piētisti. Tie Vidzemes vācu mācītāji un muižnieki, kas bija mācījušies Halles augstskolā un apmeklējuši Saksiju, zināja par Hernhūti. Vietējos vāciešus sevišķi interesēja tie hernhūtiešu brīnumdarbi, ka viņi protot netiklus ļaudis pārvērst par godīgiem un darbīgiem. Mēs zinām, ka ar latviešu raksturu un dzīvi vācieši nebij apmierināti. Doma labot latviešus ar hernhūtiešu palīdzību radās Krimuldas mācītājam Grineram, kurš ar hernhūtiešu darbību bija iepa-

Brāļu draudzes saiešanas nams.

zinies Sāmsalā. 1729. g. viņš ataicināja uz Krimuldu pašu hernhūtiešu vadoni Krišjāni Dāvidu. Krišjānis Dāvids Krimuldā ilgi nepalika, bet drīz pārgāja uz Valmiermuižu, kur viņu aicināja piētisma piekritēja, ģenerāļa fon Halarta atraitne, kuŗa solīja plašu atbalstu hernhūtiešiem. Viņa uzcēla hernhūtiešu vajadzībām īpašu namu (diakonātu), kuŗš bija piemērots dievkalpojumiem un skolas ierīkošanai. 1736. g. hernhūtieši nodibināja tur skolu, par kuŗu Valmieras mācītājs F. Bruiningks ziņoja savam prāvestam: „Halarte ierīkojusi labu skolu, kuŗa tiekot ar mīlestību kopta un apgādāta ne tikai ar

pārtiku bērniem, bet arī ar vajadzīgām katķisma rokas grāmātām un Jaunām derībām“. 4 skolotāju vadībā mācījās 110 bērni. Skolotāji bijuši darbīgi un uzcītīgi cilvēki. Viņi bērnus mācījuši lasīt. Skolēni lasījuši katķismu. Mācītājs Bruinings nobeidz savu ziņojumu ar vārdiem: „Lai Dievs dod, ka daudzi strādātu tik svētīgu darbu mūsu nabadzīgo jaunekļu labā, tad tumsa izzudīs un svētību nesošā kristīgā ticība dvēselēs bagātīgi dzīvos.“ 1737. g. Ģalarta kundze nodibināja Valmierā skolotāja semināru, kurā uzdevums bija sagatavot latviešus - skolotājus, kas klūtu par „brāļu“ (hernhūtiešu) draudžu darbiniekiem un „kas tanī pašā laikā būtu arī skolmeisteri.“ Semināra darbības plānu esot sastādījis pats grāfs Cincendoris, kurš arī bija ieradies Valmierā. Viņš bija novērojis, ka latviešiem trūkst derīgu skolotu cilvēku no viņu pašu vidus un ka latvieši esot apdāvināti, tikai viņiem trūkstot izglītības. Semināra vadītājs bija vācietis. Viņš bija studējis Jenā. Viņš drīz iemācījās latviešu valodu. Viņam palīdzēja citi hernhūtiešu brāļi. Jau no paša sākuma seminārs tautā ieguvis ļoti lielu piekrišanu, jo no tuvienes un tālienes, jauni un paveci ļaudis sāka iestāties tajā. Kā šī piekrišana radās? Hernhūtieši taču bija vācieši. Savas skolas viņi cieši saistīja ar savu baznīcas darbu. Neko laicīgu nedz skolās, nedz savos sprediķos viņi nesludināja, bet tauta viņiem pieklāvās un par viņiem ļoti interesējās. Izskaidrojams viss tas ar hernhūtiešu rīcību un uzvešanos. Viens vācu vēsturnieks par hernhūtiešu darbību saka: „Jaunās mācības iespaidi bija tādi, kas visus aizrāva sev līdz, pat garīdzniecību un muižniecību un izslēdza katru prātīgu kritiku.“ Hernhūtieši neuzstājās pret vietējo luterticību. Viņi tikai aicināja tautu iepazīties ar īsto Kristus mācību un piegrieza galveno vērību tautas tikumības pacelšanai. Skaidrā latviešu valodā viņi vienkārši runāja ar tautu, izturējās pret to kā līdzīgi pret līdzīgiem, kā „brāļi“. Viņu sludināšana nebij tikai vārdi, bet tā parādījās arī darbos. Paši sludinātāji bija vienkārši amatnieki, kuri sev palīgus ņēma no tautas. Vidzemes brāļu draudzes priekšgalā atradās presbiters, kurū tauta sauca par lielo tētiņu. Viņa rīcībā bija 12 diakoni — tētiņi. Hernhūtiešu piekritējus viņi sadalīja draudzēs, kurās vadība atradās tautas vecāko rokās. Šos vecākos sauca par sacitājiem, jeb priekšā dziedātājiem. Dievkalpošanu noturēja īpašos namos, kurus sauca par kambariem. Katrā draudzē bija sava skola. Daudz vietās Vidzemē tauta ar savu gādību un spēkiem uzcēla kambarus — skolas (piem. Straupē, Liepas muižā, Mārcienā un c.). Kad kādā novadā ieradās tētiņš, viņš tuvākā svētdienā aicināja ļaudis noturēt dievkalpošanu zem klajas debess vai

šķūni. Sanākušos dievlūdžējus sauca par pulku. Tētiņš lasīja evaņģeliju un nodaļas no katķisma, teica sprediķi un dziedāja lūgšanas. Sevišķi centīgos dievkalpošanas apmeklētājus tētiņš atdalīja no pulka un ieskaitīja gaidītājos, kuŗiem viņš noturēja īpašu sprediķi. Par gaidītāju tikumisko dzīvi tētiņš savāca ziņas un lika pašiem gaidītājiem atbalstīt citam citu tikumiskā ziņā. Pēc pārbaudīšanas un labiem novērojumiem, gaidītājiem tētiņš vilka lozes. Ja loze gaidītājam bija par labu, tad viņu uzņēma draudzē par pilntiesīgu locekli. Draudze dalījās sekojošās kārtās: laulātos, atraitņos, puīšos un meitās. Katrai kārtai noturēja īpašu dievkalpošanu (stundas) un svētkus. Katrs tētiņš sīki pārzināja savu draudzi un pazina katra locekļa labās un vājās puses. Pārēja no pulka uz gaidītājiem un no gaidītājiem uz draudzi radīja laudis sacensību, galvenais, darbos un dzīvē. Tā kā draudzes vecākie bija pašu — zemnieku laudis, tad hernhūtisms pielaida tautu pie pašdarbības. Kā jau atzīmējām, hernhūtieši neuzstājās pret luterticību un mācītājiem. Savas stundas un dievkalpošanas viņi noturēja pēc dievvārdiem baznīcā. Tētiņi sevi atzina par luterticības kalpiem un palīgiem. Mācītāji un muižnieki varēja priecāties par hernhūtiešu panākumiem, jo brāļu draudžu locekli kļuva darbīgi un centīgi un, galvenais, tikumiskā ziņā viņi stāvēja augstu. Viņi nemeloja, nemānīja, nedzēra un dzīvoja ļoti godīgi. Tie mācītāji un muižnieki, kas piekrita pietismam, bija ļoti apmierināti ar hernhūtiešu darbību. Bet ortodoksie mācītāji un pašlepnumā un varas kārē nogrimušie muižnieki drīz sacēlās pret hernhūtismu. Tautā ienīstie mācītāji drīz sāka sūdzēties, ka baznīcas esot tukšas un ka brāļu draudžu kambari pārpildīti, ka zemnieki — hernhūtieši nenesot vairs mācītājam pienācīgos sieciņus, ka hernhūtiešu skolas tautu samaitājot. Tiešām ar pieķeršanos brāļu draudzēm tauta sāka attīstīties un sāka mēģināt pati vadīt savu garīgo dzīvi. Viņa sāka izslidēt no muižniekiem padevīgās ortodoksās luterticības važām un iet patstāvīgus ceļus, kaut arī tikai ticības lietās. To valdošie vācieši nevarēja tautai atļaut. No vāciešu puses izskan doma, ka muižniekam pieder viss zemnieks ar visu viņa miesu un dvēseli. Hernhūtisms, kā kristīgi demokrātiska kustība, nepatika vāciešiem. Drīz konsistorijā sāka ienākt dažādas sūdzības. Konsistorija iecēla izmeklēšanas komisiju. Arī ģen. gubernators iecēla savu izmeklēšanas komisiju. Bet šīs komisijas nebija vēl paguvušas izbeigt savu darbību, kad 1743. g. aprīlī pienāca no Pēterpils sekojoša ķeizarienes Elizabetes pavēle: „Caur šo tiek pavēlēts hernhūtiešu mācību aizliegt. Tās viņu sapulcēšanai uzceltās ēkas aizslēgt un neatļaut vairs sapulcēties nedz tanis,

nedz citur"... Pēterpili, augstākos valsts un galma amatos, bija pietiekoši daudz iespaidīgu Vidzemes vāciešu, kas parūpējās izdabūt no vieglprātīgās ķeizarienes Elizabetes minēto pavēli, kuŗa glāba vāciešus no mostošos latviešu „brīsmām". Pret ķeizarienes pavēli nedrīkstēja neviens uzstāties. Tomēr daži muižnieki un mācītāji atļāva hernhūtiešiem darboties, bet viņu darbībt bija ļoti ierobežota. Slēgtā Valmieras semināra skolnieki ieņēma skolmeistaru vietas. 1763. gadā ķeizariene Katrīna II. atļāva hernhūtiešiem darboties.

Katrinās II. laikmets.

(1762.—1796. g.)

Katrinās II. valdīšanas laikmets, no Krievijas ārietu politikas viedokļa skatoties, bija spožs un panākumiem bagāts. Katrīna II. piedalījās Polijas sadalīšanā, kas Krievijai deva Baltkrieviju, Mazkrieviju, lielu daļu no Polijas, Lietuvu, Latgali (1772. g.) un Kurzemi (1795. g.). Katrinās II. armija (sevišķi slavenā Suvorova vadībā) satrieca Turcijas varenību un deva Krievijai pieeju pie Melnās jūras. Bet iekšējās politikas ziņā šī valdniece lika pamatus Krievijas birokratiskai pārvaldei un galīgi nostiprināja muižnieku privilēģijas un tiesības visā savā plašā valstī. Katrinās II. galms pārspēja greznības, izšķērdības un spožuma ziņā Francijas ķēniņu slaveno Versalu, kaut gan aiz ārējā spožuma šai galmā slēpās visnetirākā izvirtība un netiklība. Šai galmā savi priekšstāvji bija arī Baltijas vāciešu muižnieku aprindām. Krievija bija noteikta zemkopju zeme, kurā zemkopība bija galvenais valsts un tautas saimniecības pamats. Galvenie ražotāji bija zemnieki, kuŗi visā Krievijā Katrinās II. laikā bija vergi.

Katrinās II. interese par Vidzemi.

Mēs zinām, ka Krievijas valdnieki, pēc Vidzemes pievienošanas Krievijai, neinteresējās par Vidzemes iekšējās dzīves apstākļiem un iekārtu. Krievu valdība centās izpatikt muižniekiem, baidīdamās no to intrigām pret Krieviju, jo atminējās J. R. Patkuļa intrigu pret Zviedriju. Vidzemes muižnieku aprindās lielu uztraukumu sacēla ziņas no Pēterpils, ka Katrīna II. pašā valdīšanas sākumā izlikās par franču apgaismības ideju lielu piekritēju. Muižnieki nesaprata, ka Katrīna II. seko tikai sava laika modei, kuŗas iezvanītājs bija Prūsijas ķēniņš Frīdrīchs II. Muižniekiem izlikās, ka Katrīna II. var sākt iejaukties Vidzemes iekšējā dzīvē, ierobežot viņu privilēģijas un atcelt verdzību. Muižnieku uztraukums vēl pavairojās, kad mācītājs Eizens (Švarcenberg) bija iesniedzis ķeizarienei savu brošūru: „Ein livländischen Patrioten Beschreibung der Leibeigenschaft, wie solche in Livland über die Bauern eingeführt ist.“ Mēs jau iepazināmies ar šīs brošūras galvenām domām un zi-

nām, ka Eizens raksturoja zemnieku stāvokli, kā īstu verdzību. Saprotams, ka brīvdomīgā apgaismības mācību piekritēja, Katrīna II., necietis verdzību savā valstī. Muižnieki dabūja zināt, ka Katrīna II. nodomājusi ceļot uz Vidzemi un Rīgu. Muižniecība darija visu, ko tik prata un spēja, lai ķeizarieni saņemtu kā pazemīgi un padevīgi pilsoņi, un lai parādītu viņai Vidzemi tikai no labās puses, bet noslēptu visu drūmo un

Zemnieku nams Vīezemē.

tumšo. Muižnieki nežēloja ne pūlu, ne naudas. Kad 1764. g. Katrīna II. brauca caur Igauniju un Vidzemi, viņu visur sagaidīja grezna un lepna uzņemšana un sabiedrība. Tomēr no Eizena brošūras Katrīna II. zināja par vietējiem patiesiem apstākļiem. Viņa vērīgi skatījās zemnieku būdās un runāja ar zemniekiem, kas viņai radīja zemnieku aprindās lielu piekrišanu. Uz viņu zemnieki lika lielas cerības. Brāļu draudžu (hernhūtisma) darbības atļauja jau 1763. g. atstāja ļoti labvēlīgu iespaidu uz tautu. Kad ķeizariene ieradās Rīgā, viņai par godu bruņniecības nama prieklāšā laida gaisā viņa strūklas (fontanus). Viņai par godu muižniecība sarīkoja ārkārtēji lepnas balles, maskarādes un svinības. Tomēr Katrīna II., atstādama Rīgu,

uzdeva ģen. gubernatoram Braunam izlietāt savas pilnvaras zemnieku likteņa uzlabošanas labā. Jaunā keizariene gribēja iegūt populāritāti Krievijā un ārzemēs. Uzstādamies kā apgaismības ideju piekritēja, viņa ieguva krievu intelligences piekrišanu un ārzemēs viņa nostājās to laiku moderno valdnieku rindās. Moderni bija uzstāties kā izglītības, brīvības un likumības aizstāvei, un Katrīna II. šai modei sekoja. Ja viņa patiesi gribētu atsvabināt Vidzemes zemniekus no dzimtbūšanas, viņa Rīgā varēja izdot likumu par zemnieku atsvabināšanu, bet viņa... diplomātiski uzdeva ģen. gubernatoram Braunam, lai tas izlietā savas pilnvaras un piespiež pašus muižniekus „uzlabot“ savu zemnieku stāvokli. Šo „uzlabošanu“ muižnieki varēja izdarīt tādā veidā, kāds viņiem bija visizdevīgākais. Labas attiecības ar Vidzemes muižniekiem viņa negribēja samaitāt.

Barona Šulca zemnieku likumi.

Katrīnas II. politiku vislabāk bija izpratis Aizkraukles un Skrīveru (Rīmaņu) muižu īpašnieks, barons K. Fr. Šulcs. Viņš savu muižu zemniekiem izdeva īpašus „likumus“, kurus viņš pasludināja Katrīnas II. ceļošanas gadā, t. i. 1764. gadā. Šo likumu saturs sekošs: Zemnieki paliek sava kunga dzimtlaudis tāpat, kā agrāk. „Visa zemnieku zeme, kā jau no seniem laikiem, tā arī uz priekšdienām paliek dzimtskunga īpašumā.“ Tomēr zemnieku lietāšanā paliek „uzmūžīgiem laikiem“ zemes gabals, kuru dzimtskungs viņam ierādījis. Zemnieks šo zemes gabalu var nodot mantojumā savam dēlam, vai dalīt starp vairāk dēliem ar noteikumu, ka mājas platība nedrīkst būt mazāka par $\frac{1}{8}$ arkla. Ja zemniekam nav dēlu, tad mantošanas tiesības var dot znotam vai audžudēlam. Kad zemnieka dzimta izbeidzas, tad zemes gabals pāriet atpakaļ dzimtskunga īpašumā un rīcībā. Zemnieks zaudē zemes gabalu, ja viņš nespēj pildīt klaudas un nemaksā nodokļus. No dzimtskunga atkarājas: „vai viņam pielikt citu saimnieku, vai atkal viņam pavisam atņemt zemi un pašu pielikt par kalpu pie cita saimnieka“. Par šādu rīcību dzimtskungs nevienam „nedod atbildi“. Mājas vajadzībām zemnieks dabū no muižas meža, ar dzimtskunga atļauju, malku un būvkokus. Ja zemnieks izlikts no mājas, viņš nesņem nekādu atlīdzību par ēku celšanu un labošanu.

Visa zemnieku kustamā manta (nauda, labība, lopi, zirgi, drānas un darba rīki) ir viņa īpašums, „tā kā lai viņam būtu brīvība ar savu īpašumu rīkoties kā pašam patik, to pārdot, iekļāt un, pašam mirstot, atstāt par mantojumu sa-

viem bērniem vai radniekiem.“ Uz kaimiņu pagastu savu mantu kā mantojumu zemnieks nedrīkst aizdot. Ja viņa bērni aizgājuši uz kaimiņu pagastu pie sveša kunga, tad zemnieka mantu var mantot sava pagasta tuvākie radnieki. Kad zemnieks pārdod savu mantu, viņa pienākums vispirms to piedāvāt savam dzimtskungam, kurš to var pirkt par tirgus cenu. Ja zemnieks

Kārlis F. Šulcs.

parādā savam dzimtskungam, tad zemnieks atbild par parādu ar savu mantu, uz kuru dzimtskungam pirms tiesība. Ja šai ziņā kungs izdara zemniekam kādu pārestību, tad zemnieks var griezties ar sūdzību pie zemes tiesas. Ja zemnieks nolaidīgi apietas ar savu mantu, tad kungs var piespiest to kārtīgi apieties ar to, vai iecelt aizbildņus.

Zemniekam kā dzimtcilvēkam pienākas „ar visai neaprobežotu paklausību un ciešu paļaušanos visās lietās būt padevīgam savam dzimtskungam.“ Bet kungam nav brīv: „pat ma-

zāko nieciņu prasit pāri par tām klaušām un tām tiesām (nodevām), kas te noteiktas, bez atlīdzinājuma. Tāpat dzimtskun-

Nisfraufnes=

un

Rihmana=Muischas

Semneeku

Deefa

dohta

no

Kahrta Spriddika Schoulk,

tūkstotā septīta simts šechdesmit zettortā

Gaddā pehz Kristus Peedsimšchanas.

1764.

Zemnieku tiesa.

gam nav atļauts zemnieku pēc savas patikas šķirt no muižas, pārdot, vai atdāvināt, izņemot gadījumu, ja zemnieks pats ar to mierā un šo savu gribu izteicis pie zemes

tiesas. Bet ja dzimtskungs dāvātu vai pārdotu zemniekam brīvību, tad tas viņam nekādā ziņā nav aizliegts. Ja mājās vairāk laužu nekā vajadzīgs zemes pietiekošai un pilnīgai apstrādāšanai un kļaušu došanai, tad dzimtskungam atļauts liekos laudis izņemt un vai nu pielikt pie citām mājām, kur cilvēki vajadzīgi, vai viņus likt uz tukšu zemnieku zemi"... „Par muižas kalpiem dzimtskungam ļauts izmeklēt pagasta laudis"... „Bet puisim nepalikāt ilgāki muižas dienestā, kā līdz 24. gadam, un meitai ne ilgāk, kā līdz 20. gadam.“ „Kārtīgie nedēļas darbi un dodamās tiesas jāpilda un jādod tā, kā tas stāv vakagrāmatā.“ Ārkārtējās kļaušas bar. Šulcs nosaka savā likumā. Zemniekiem jāpilda sekošas ārkārtējās kļaušas: 1) plostu siešana un dzišana uz Rīgu, 2) mēslu vešana, 3) jaunierikoto pļavu applaušana, 4) labības pļaujas laikā jānopļauj riezās, 5) rudenos jāsieta labības, līnu un kaņepāju kūļēji, 6) jānogādā Rīgā pa ziemas ceļu labība, 7) jādod gani muižas lopu ganīšanai, 8) svētdienās pēc kārtas jāsieta muižas sargi, 9) jāizvadā pasts, 10) jāvērpj muižas līni un 11) jāmazgā muižas veļa. Ja kungs pieprasa vēl kādas kļaušas virs vaku grāmatā un likumā noteiktām, tad zemniekam ir tiesība prasīt atlīdzību un pat sūdzēt kungu zemes tiesā. Pēc katras lielākas ārkārtējās kļaušas pildīšanas, kungs izsniedz savu muižu zemniekiem pa divas mucas alus (pēc mēslu izvešanas, siena un labības pļaujas).

Beidzot, Šulcs atzīmē: „Parastais sods ar pātagu par nepatiesu darbu, kā arī lielākais sods par noziegumiem un nepaklausību, paliek turpmāk tāpat, kā tas bijis no seniem laikiem, dzimtskunga varā.“

Kaut gan bar. Šulca likumi atstāj zemniekus dzimtbūšanā un akrauj viņus ar smagām kārtējām un ārkārtējām kļaušām, tomēr šie likumi ienesa noteiktību un skaidrību zemnieku dzīvē un atsvabināja viņus no dzimtkunga patvarībām un iegribām. Šie likumi noteikti atsvabināja zemniekus no verdzības un atgriezta viņus dzimtbūšanā tādos apmēros, kādi pastāvēja zviedru laikos. Tas, ka zemniekiem tika nodrošinātas īpašuma tiesības uz kustamo mantu un tiesības uz zemes lietāšanu, bija krietns solis uz zemnieku saimnieciskās labklājības stiprināšanas pusi. Šulca likumi ir pirmais solis uz zemnieku atbrīvošanas pusi. Kā savā laika apgaismības ideju pazinējs, barons Šulcs ar saviem likumiem panāca zemnieku stāvokļa uzlabošanu savās muižās un rādīja muižniekiem ceļu, kā apmierināt ķeizarieni Katrinu II.

1765. g. landtāgs.

Kad bar. Šulcs lika savus likumus pārtulkot latviešu valodā un izdalīt zemniekiem, par to ļoti interesējās citi muižnieki un zemnieki visā Vidzemē, Kurzemē un pat leišos. Zemnieki bar. Šulca likumu saņēma ar lielu prieku un cerībām, bet muižnieki Šulcu asi nosodīja kā muižnieku interešu un privilēģiju pārkāpēju un pat nodevēju. Muižnieku aprindās šis likums radīja lielu uztraukumu un sašutumu. Muižnieku aprindās Šulcam domu biedru nebij. Bet noteikts viņu domu biedrs bija ģen. gubernators Brauns. Viņš uzdeva landmāršalam sasaukt landtāgu, kurš sapulcējās 1765. g. janvārī Rīgā. Muižnieki zināja, ka Brauns landtāgā uzstāsies ar saviem priekšlikumiem un ārkārtīgi uztraucās. Kad pēc veca paraduma bruņniecība devās uz pili apsveikt ģen. gubernatoru un paziņot viņam par landtāga sesijas sākumu, Brauns izturējies lepni un viņa atbilde bijusi „augstākā mērā nelaična.“ Brauns nodevis landmāršalam savas „prepozīcijas“ (priekšlikumus) ar aizrādījumu, ka zemnieku bēdas un sūdzības nonākušas līdz tronim un ka ķeizariene vēloties uzlabot zemnieku stāvokli, bet to lai labāk izdarot paši muižnieki. Brauna prasības sacēlušas landtāgā pilnīgu sašutumu un arī izmisuma sajūtu. Vecākie un savas privilēģijās iesaistītie muižnieki zaudējuši līdzsvaru un nezinājuši, ko runājuši, izteikdami valdībai pat draudus. Tā esot iejaukšanās muižnieka „privātās darīšanās, privilēģiju un vietējās autonomijas pārkāpšana u. t. t.“

Ļoti interesants un plašs dokuments ir Brauna „prepozīcijas“, jo tajās Krievijas valsts vīrs atklāti raksturoja zemnieku stāvokli un noteikti pieprasīja reformu sastādīšanu. Iepazīsimies ar preporcijas raksturīgākām vietām. Brauns ieteic bruņniecībai novērst savu skatu no pilsētu skolām, kur mācoties kungu bērni, un paskatīties uz lauku draudžu skolām un baznīcām. Atklāts skandals esot, ka vairāk gadus ceļmalās stāvēt sagruvušas baznīcas un skolas. Daudz vietās neesot ne skolu, ne skolmeistaru, bet ja arī esot kur skola, tad muižniekiem trūkstot labas gribas zemnieku bērnus tur laist. Ja būšot labas skolas, pacelšoties zemnieku izglītība un vairošoties zemnieku turība, tas nāksot pašiem muižniekiem par labu. Zemnieks savas zemes turēšanā un viņa paša uzceltās mājās esot tik nedrošs, kā putns zara galā. Bet vēl nedrošāks viņš esot attiecībā uz savu nabadzīgo kustamo mantu. Kad kungs atrodot zemnieka saimniecībā kaut ko patīkamu, lai tas būtu zirgs, lops vai cits kas, tad kungs viņam to atņēmot. Tāpēc zemnieki esot bezrūpīgi un nolaidīgi. Bez parastām klau-

šām un nodevām, kas guļ uz zemes kā noma, zemnieki pildot bezgalīgi daudz ārkārtēju kļaušu, kuŗas esot nenoteiktas. Zemniekiem, bez viņu gaitām, piemērot muižas lauku gabalus (riežas), kuŗi viņiem jāapstrādā bez kādas atlīdzības. Šķūtis viņiem jābraucot pavisam nenoteikti un nevien muižas ražojumu, bet arī svešu preču vešana guļot uz zemnieku pleciem. Ja šķūtis zemniekam nobeidzoties zirgs, tad muižnieks viņam dodot citu vietā, bet uz parāda, kāpēc zemnieki iekrītot parādos. Lieliski esot pieaugusi brandvīna dedzināšana. Sliktās telpās un apstākļos brūžos strādājot zemnieki. Zemniekus izpostot muižnieku prasība, lai no nepietiekoša daudzuma labības zemnieks izdedzina zināmu daudzumu brandvīna un kas iztrūkstot, lai zemnieks pieliekot no savas labības. Zemniekus nospiežot pārliecīga un bezgalīga viņu pēršana un sodīšana. Par mazākiem pārkāpumiem ļaudis sodot ar 10 rikstēm, ar kuŗām cērtot nevis tā, kā likumā noteikts, ar katru pāri pa trim reizēm, bet kapājot tik ilgi, kamēr paliekot tikai rikšu stupes un kritot āda un miesa nost. Nedēļām un mēnešiem ilgi turot zemniekus klētīs ieslēgtus dzelžos un klučos pie ūdens un maizes, neskatoties pat uz vislielāko aukstumu. Tāpēc zemnieki bēguļojot un bēgot no savas tēvu zemes un pat pavisam no šīs zemes (pašnāvības). Muižām neesot pieklājīgi turēt tik daudz krogu, kas galīgi samaitājot tautu. Ārkārtīgi ļauna parādība esot neaprobežotā zemnieku pārdošana. Šķirot bērnus no vecākiem un pat sievas no vīriem. Daži kungi atklāti pārdodot ļaudis vairāksolišanā gan pa vienam, gan veselām ģimenēm.

Tik bargu un nesaudzīgu apsūdzības rakstu saņēma Vidzemes bruņniecība 1765. g. landtāgā. Mūslietu ļaudīm rakstā tēlotā dzīve izliekas neiespējama un izdomāta, bet tā bija īsta patiesība. Mūsu v e c t ē v i dzīvoja tādos apstākļos!

Landtāgs ātri ķērās pie baznīcas un skolu lietu izlemšanas. Landtāgs nolēma, ka visi zemnieku bērni jānāca lasīt. Tie zemnieki, kas prot lasīt, var mājās paši mācīt savus bērnus, kuŗus mācītājs pārklaušinās un ziņos dzimtskungam par panākumiem. Jāierīko katrā draudzē draudzes skola un muižās „mājas-skolas“. Muižniekam jā rūpējas par noderīgu skolmeišteŗu sagādāšanu. Tomēr labāki būtu, ja zemnieki paši mācītu savus bērnus, bet ja viņi neprotot, tad lai paši nododot tos mācībā pie radniekiem, vai cilvēkiem, kuŗiem viņi uzticoties. Mācītājiem tiek uzdots katru rudeni, pirms mācības gada sākuma, sastādīt to bērnu sarakstus, kuŗiem jāiet skolā. Saraksti nododami vietējam muižniekam, lai tas caur pērminderiem varētu laikā izziņot bērnu vecākus. Tie zemnieki, kuŗiem uzdota bērnu mācīšana, atsvabināmi no kādas kļaušu daļas. Mācītāju pienā-

kums katras 4 nedēļās reizi pārraudzīt, vai visi bērni apmeklē skolu. Pēc mācības gada beigām katrs mācītājs un muižnieks iesūta baznīcas virspriekšniekam ziņojumu par mācības gada gaitu viņa rajona skolās. Par skolu noteikumu neizpildīšanu muižniekiem un mācītājiem draud naudas sods, līdz 10 dālderiem. Muižnieku pienākums apgādāt skolas ar mācības grāmatām: bibelēm, katķismiem, lūgšanu un dziesmu grāmatām un ābecēm. Par skolotāju semināra dibināšanu landtāga lēmumā nekas nav teikts.

No šī lēmuma redzams, ka muižnieki, beidzot, pieņēma saistošus lēmumus par skolām. Skolu jautājums tika mazliet pavirzīts uz priekšu. Muižnieki domāja, ka ar šo lēmumu viņi mikstinās krievu valdības un Brauna uzstāšanos. Baznīcas lietās landtāgs nolēma turēties pie zviedru laiku noteikumiem. Pieņemt lauku ārstus landtāgs atteicās, jo zemnieki vismiļāki un labāki paši ārstējot visas slimības ar mājas līdzekļiem. Neatrūkstot arī laužu, kas šos līdzekļus protot izlietāt (? !). Šie jautājumi nevarēja radīt sarežģījumus. Bet jautājums par zemnieku stāvokļa uzlabošanu landtāgā radīja lielas grūtības un sastrēgumu. Landtāgs izvēlēja 10 vīru komisiju, kurai uzdeva jautājumu iztirzāt un sagatavot atbildi Braunam. Komisija griezās pie bar. Šulca pēc paskaidrojumiem. Bar. Šulcs iesniedza plašu paskaidrojumu, kurā apskatīja zemnieku stāvokļa uzlabošanas nepieciešamību no cilvēciskā, saimnieciskā un politiskā viedokļa. Komisija un landtāgs neņēma vērā Šulca paskaidrojumus, bet pieprasīja, lai viņš atņem zemniekiem izdalītos viņa „likuma“ eksemplārus un iznīcina tos. Šulcam esot draudējuši pat ar izmešanu pa logu. Šulcs atteicās no landrāta amata un aizbrauca uz savu muižu. Atbildi Braunam landtāgs sastādīja tādā garā, ka bruņniecība nožēlojot par nepelnītiem pārmetumiem. Atsaukdamies uz Pletenberga pavēli, Sigismunda Augusta privilēģijām un pat zviedru likumiem, bruņnieki apgalvoja, ka zemnieki esot neapšaubāmi viņu vergi (servi). Prepozīcijā minētie ļaunumi esot bijuši atsevišķās muižās un tos pielaiduši tie muižnieki, kas nesot ierakstīti matrikulās un daži tenācēji (domāti krievi, kuriem valdība bija dāvājusi dažas muižas). „Patiesībā bruņniecības locekļi esot ļāvuši zemniekiem pilnu vaļu (brīvību) viņu kustamā mantībā un tik skatījušies, lai vieglprātīgi saimnieki (!), sev pašiem un muižām par skādi, neizšķiestu kultūrai (?) vajadzīgos inventāra gabalus“... Kas attiecas uz zemnieku nodokļiem, tad tie esot grūti nosakāmi, jo tie mainoties pēc laika prasībām... Nemaz neesot nācis priekšā (?), ka būtu palielinātas zemnieku tiesas un klaugas. Dažreiz pati

krievu valdība pārmērīgi apgrūtinot zemniekus ar kļaušām, kā piem. 1758. g., prūšu kara laikā, kroņa šķūšu dēļ Cēsu apriņķa zemnieki esot zaudējuši 1131 zirgu un 183 cilvēkus. Bruņniecība savā sirdsapziņā jūtoties nevainīga un devusi sev goda vārdu turēties pie izskaidrojumā izteiktiem principiem.

Tik jezuītiska atbilde neapmierināja ģen. gubernatoru Braunu. Viņš atbildēja landtāgam, ka ja bruņniecība pati neuzlabošot zemnieku stāvokli, tad valdība to izdarīšot. Tas līdzēja. Mēneša laikā landtāgs izstrādāja lēmumu. „Vidzemes muižu dzimtkungi, pamudināti no labprātīga (?) kristīgu dzinūļa un istas cilvēku mīlestības pret saviem dzimtsapakšniekiem, ņemuši pie sirds (!) savu zemnieku likteni un viņu labuma un pacelšanas dēļ nolēmuši sekojošu.“ — „Viss, kas zemniekam ir, kā arī viņš pats, ir kunga patiens īpašums, ar ko viņa dzimtkungs visas lietās var darīt pēc savas patikas. Dzimtkungi pielaiž, lai viņu zemniekiem uz priekšu būtu savs pašīpašums, uz ko dzimtkungs negrib celt nekādu prasījumu, ja zemnieks nepaliek neko parādā savam kungam nedz darbā, nedz nodevās, nedz aizdevumos...“ „Nodevas, kādas zemnieki tagad dod, dzimtkungi negrib nekad paaugstināt, izņemot gadījumu, kad piešķirtu mājām zemi un ļaudis. Dzimtkungam brīv pārmainīt vienas dodamas tiesas pret otrām...“ „Katram dzimtkungam tiesība izlietāt savus dzimtļaudis pie jebkāda darba, kāds viņam atgadās, tomēr dzimtkungi grib nolikt zināmu mēru... Šo mēru drīzumā dzimtkungi paši paziņos saviem zemniekiem.“ (Nekad nav paziņojuši!) Dzimtkungi žēlīgi atļāva zemniekiem sūdzēt viņus pie „Bruņu Tiesas“. Sūdzības var būt mutiskas un personīgas. Kolektīvas sūdzības aizliegtas. „Bet ja zemnieki par velti, jeb bez iemesla iet sūdzēties par savu kungu, tad viņi pirmo reizi sodāmi ar 10 pāru rikšu (60 sitienu!), otro reizi — ar 20 pāru rikšu pie baznīcas. Ja tas notiek trešo reizi, tad viņi nododami uz vienu gadu pie cietokšņa darbiem.“ „No šā zemnieki redzēs, ka viņu dzimtkungi, tā viņiem dāvādami īpašumu un noteikdami darbu un tiesas, tēvišķi par viņiem gadājuši“... .

Pievestā lēmuma salīdzinājums ar bar. Šulca likumiem skaidri rāda nesalīdzināmu starpību. Kur Šulcs noteikti pasaka un formulē, tur landtāga lēmumā teikts: „dzimtkungs grib“, „kungs nepiesavināsies“, „negribam paaugstināt“, „dzimtkungs atļauj“ un t. t. Landtāga lēmuma raksturs ir tāds, ka kungs sola gan, bet nedod.

Brauns papildināja landtāga lēmumu un pasludināja (publīcēja) to tautai. No Brauna papildinājumiem svarīgākie bija sekojošie: 1) katra muižnieka pienākums paziņot bruņniecības

kanclejai, kādas kļaušas un nodevas landtāga laikā nesuši zemnieki; 2) par visām liekām kļaušām un nodevām zemniekam pienākas no muižnieka atlīdzība; 3) kas Vidzemes zemnieku pārdod pāri robežai, maksā sodu 200 dālderu apmērā. Tāds pat sods par zemnieku pārdošanu tirgū. Bet kas šķir laulību, maksā 400 dāld. soda. Pārējie Brauna papildinājumi attiecās: uz zemnieku sodīšanu un turēšanu cietumā, zemnieku atturēšanu no precēšanas, palīdzību neražas gados un slimību un sērgu gadījumās.

No 1765. g. landtāga lēmumiem zemnieki nekādu labumu neieguva. Lēmumu devēji un pildītāji bija paši kungi, kurus nekāda augstāka vara nekontrolēja. Ķeizariene Katrīna II. ar 1765. g. landtāga lēmumu apmierinājās, jo viņai bija vajadzīga reklāma un populāritāte. Intresanti atzīmēt, ka šī ķeizariene zemnieku aprindās bija ļoti populāra. Zemniekiem radās iespaids, ka valdība viņiem grib labu darīt, bet muižnieki kavē valdību. Naidis pret muižniekiem vairojās.

Zemnieku nemieri un reformu mēģinājumi XVIII. g. s. beigās.

Visos laikos no visiem sabiedrības slāņiem vispacietīgākā un miermīlīgākā vienmēr ir bijusi zemniecība. Zemnieku pacietības mērs ir apbrīnojams. Bet vēsturē ir sastopami laikmeti, kad arī zemnieku pacietības mērs pārpildās, kad arī zemnieku massās iesākās kustības, kuŗas izbeidzās ar nemieriem. Tā XVIII. g. s. otrā pusē, sevišķi pēdējā ceturksnī, Vidzemes zemnieku massas sakustējās un vienā otrā vietā uzliesmoja nemieri. Vidzemes zemnieku pacietības mērs bija pārpildīts. Katrīnas II. brauciens uz Rīgu, bar. Šulca likumi, 1765. g. landtāga cīņa ar ģen. gubernatoru Braunu, viss tas deva zemniekiem cerības, ka viņu stāvoklis uzlabosies, ka valdība gādās par viņiem un viņi varēs kaut cik brīvāk uzelpot. Pagāja visi minētie notikumi, bet dzīve ritēja vecās slīdēs. Vislaunākais bija tas, ka zemnieku dzīves apstākļi nevis uzlabojās, bet arvien pasliktinājās. Zemnieku stāvokļa pasliktināšana nāca kā no Katrīnas II., tā sevišķi no muižniecības puses. Nostiprinājusies uz Krievijas troņa, Katrīna II. pamazām novēršās no apgaismības idejām un savā iekšējā politikā arvien noteiktāk sāka balstīties uz muižniecību un sakarā ar to dāvēt muižniecībai jaunas privilēģijas. Tā viņa atļāva muižniekiem ar savu varu sūtīt noziegušos vai nepatikamos zemniekus uz katorgu, uz Sibīriju. Viņa aizliedza (1767. g.) zemniekiem iesniegt sūdzības par saviem muižniekiem viņai un ar to atņēma zemniekiem pēdējo cerību atrast taisnību un aizstāvēšanu pie troņa. Beidzot, 1785. g. viņa deva muižniecībai „Žēlastības grāmatu“, kuŗa skaidri

noteica muižnieku tiesības un priekšrocības valstī. Tiesību muižniekiem bija daudz, bet pienākumu pret valsti un tautu itnekādu. Šie visai Krievijai izdotie likumi tika atzīti arī Vidzemē. Speciāli priekš Vidzemes Katrīna II. vienā un tai pašā 1783. g. izdeva divus rīkojumus: 1) piešķīra muižniekiem neaprobežotā īpašumā tiesības visās lēņu muižās un 2) uzlika jau tā līdz beidzamam nopiestiem zemniekiem jaunu nodokli — galvas naudu valstij par labu. Galvas naudu ņēma 70 kapeiku apmērā no katra pieauguša vīrieša. Līdz šim laikam Krievijas valdība nebij prasījusi no vidzemniekiem tiešus nodokļus, bet tautas „labvēle“, Katrīna II. „aplaimoja“ tautu ar jaunu nodokli. Šo nodokli ievāca muižnieks un par visiem saviem zemniekiem viņš to iemaksāja valsts kasē. Tā tad krievu valdība XVIII. g. s. otrā pusē nevis uzlaboja, bet noteikti pasliktināja zemnieku stāvokli.

Muižnieki no savas puses turpināja skatīties uz zemniekiem kā uz savu neierobežotu īpašumu. 1782. gadā Vidzemē bija 1600 muižnieku kārtas cilvēku, bet zemnieku bija — 226.000. Salīdzinot ar 1711. g., kad zemnieku bija tikai ap 50.000, tad 70. gadu laikā šis muižnieku īpašums ir pavairojies četras ar pusi reizes. Ši sava īpašuma izmantošanas ziņā Vidzemes bruņniecība pierādīja lielas spējas. Ļoti augstdzimušo bruņnieku vajadzības un dzīves prasības bija ļoti lielas, jo augstas kārtas cilvēku stāvoklis prasīja ierīkot muižā pienācīgu pili ar parku, pili vajadzēja apgādāt ar dārgām ārzemju mēbelēm, pašiem augstdzimtiem pieklājās ģērbties tikai zīdā, samtā un rotāties ar zeltu, sudrabu un dārgakmeņiem. Ceļojumi uz ārzemēm arī ļoti dārgi maksāja. Parastā parādība bija, ka augstdzimušam bruņniekam vienmēr vajadzību bija vairāk, nekā naudas, kuras viņam vienmēr trūka. Tāpēc augstdzimušam bieži sava galva bija jānodarbina ar jaunu ienākumu avotu izdomāšanu. Viņa galvenie ienākuma avoti bija: 1) muižas saimniecība, 2) zemnieku saimniecības, 3) brūži un degvīna dedzināšana, 4) krogi un 5) zemnieku un muižas baroto vēršu pārdošana. Ienākumi no zemnieku saimniecībām mazinājās, jo kļaušu un nodokļu dēļ tās bija izsūktas un panīkušas. XVIII. g. s. otrā pusē Vidzemes augstdzimušie galveno vērību piegriezta muižu saimniecībām un brūžiem. Muižu laukus viņi paplašināja, līdzdami līdzumus un pievienodami muižām zemnieku mājas. Labību un linus muižnieki varēja izdevīgi pārdot angļiem, jo Anglija zaudēja (1783. g.) Ziemeļamerikas Savienotās valstis, kas līdz tam angļiem deva labību un kokvilnu. Muižnieki nevarēja uzlikt jaunus nodokļus panīkušām zemnieku mājām, bet kļaušas viņi krietni pavai-

Vidzemes krogā 18. g. s. Sieviete šķeterē ar vārpsti. (No Broces.)

roja. XVIII. g. s. 90. gados zemnieki pildīja divreiz lielākas kļaušas nekā 60. gados. Saimniekam, $\frac{1}{4}$ arkla turētājam, bija jāsusūta uz muižu divi darbinieki trīs dienas nedēļā: zirdznieks

Talcinieki.

cauru gadu un kājnies — no Jurgiem līdz Miķēļiem. Ja sarēķina visas šķūtis, ceļu kļaušas, talkas dienas, lina vēršanu, kārtniecības pie kunga lopiem, tad iznāk, ka šādam saimniekam bija

jākalpo muižā 356 dienu gadā. Visā garā gadā no kļaušam brivs zemnieks bija tikai 9 dienas. Tas jau ir par mēru pāri. Zemnieku pacietības mēru arī pārpildīja dažu kungu bargie sodi un pat zemnieku spīdzināšana. Nokalpinātam zemniekam bija pastāvīgi jādzird lamāšanas un jāsaņem sitieni no muižnieka vai viņa rokas puīšiem: junkuriem, stārāstiem, vagmaiem, rijniekiem, jātniekiem un c. Savas skumjas zemnieki remdināja krogos. Energiskākie bēguļoja. Valdība un landtāgs bieži izdeva bargus likumus un rīkojumus par bēgļu gūstīšanu un dažreiz pat sūtīja kara spēka nodaļas gūstīt bēgļus; tomēr bēguļošana nemitējās. Šāda „tautas staigāšana“ bija vienīgais līdzeklis kaut uz īsu laiciņu aiziet no nepanesamās verdzības. Daudz pagastos puse saimnieku bija svešinieki no Kurzemes, Lietavas un pat Krievijas, jo vietējie bija aizbēguši.

Beidzot, dažās muižās uzliesmoja zemnieku nemieri. Tie nebija organizēti un aģitatoru uzmusināti, bet uzskatāmi kā zemnieku pacietības izbeigšanās. Tā 1771. g. Lāsberģos (Alūksnes draudzē) uzliesmoja nemieri, kuriem par ierosinājumu bijušas baumas par tuvojošos Krievijas un Polijas karu. Karš neizcēlas, bet gan 1772. g. notika Polijas pirmā dalīšana. Lāsberģu zemnieki sacēlās un gribēja izrēķināties ar saviem verdzinātājiem. Kara spēks šo dumpi apspieda un dumpja sekas bija: divi zemnieku notiesāšana uz nāvi un pārējo šausmīga pēršana. Lielākus apmērus nemieri pieņēma 1784. g. Šie nemieri ir pazīstami zem nosaukuma „galvas naudas nemieri“. Mēs zinām, ka 1783. g. „apgaismotā“ Katrīna II, uzkrāva vidzemniekiem jaunu kroņa nodokli — „galvas naudu“, jo Krievijas kari ar Turciju Melnās jūras piekrašku dēļ bij iztukšojuši Krievijas valsts kasi. Galvas naudas uzlikšanu zemnieki bija sapratuši kā svarīgu pārmaiņu viņu dzīvē. Izplatījās baumas, ka valdība esot pārņēmusi visus zemniekus savā īpašumā. Nedaudzo kroņa muižu zemnieku dzīve bija daudz labāka, nekā privāto muižnieku zemnieku dzīve. Bez tam zemnieku aprindās nebija vēl piemirsto pasacīņa pa labo ķeizarieni Katrīnu. Nemieri iesākušies Raunas draudzē. Raunēnieši izsūtījuši sūtņus pa visu Vidzemi un uzaicinājuši visus zemniekus izlietāt savas „jaunās tiesības“, t. i. samaksāt kronim galvas naudu un atteikties kalpot kungiem. Daudz vietās zemnieki paklausījuši Raunas sūtņu aicinājumam un prasījuši, lai viņiem pasludinot „isto likumu“, jo pretējā gadījumā viņi sāksot dedzināt un slepkavot. Zemnieki tūkstošiem plūduši uz pilsētām un griezušies pie iestādēm, lai pieņem tādāļ no viņiem pašiem galvas naudu, jo viņiem neesot vairs nekādas darīšanas ar kungiem. Kad nemieri pieņēma ļoti plašus apmērus, ģen. gubernātors Brauns

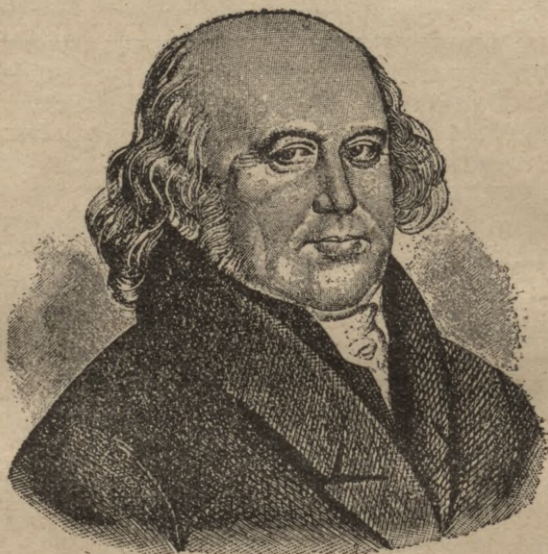
griezās pie Kātrinas II. ar lūgumu sūtīt uz Vidzemi lielākas kara spēka daļas nemieru apspiešanai. Reformu vietā Katrīna II. atsūtīja kara spēku, kurš nemierus ar bardzību un asinsizliešanu apspieda. Līdz pat XVIII. g. s. beigām nemieri šur tur uzliesmoja. Zemnieki bija pamodušies, viņu pacietības mērs bija pārpildīts, viņi vairs negribēja būt par pacietīgiem un klusiem darba rīkiem ienīsto kungu rokās. Līdz latviešu zemnieku ausim nonāca, varbūt, sakropļotas ziņas par franču „lielo revolūciju“. Šīs ziņas vairoja tautas nemieru. G. Merķēlis raksturoja zemnieku gara stāvokli tā: „Tauta vairs nav neredzīgs suns, kurū ar sitieniem var dzīt pie ķēdes. Viņa ir tīģeris, kas klusās dusmās grauž savas vašas un ar ilgām gaida to acumirkli, kad viņš tās varēs pārraut un savu kaunu asinīs nomazgāt.“ Šis to laiku acu liecinieka raksturojums ir ļoti pareizs.

Ja 1765. g. landtāgā bar. Šulcs bija vientuļš zemnieku reformu prasītājs, tad XVIII. g. s. beigās reformu piekritēju skaits bija stipri vairojies. Zemnieku verdzību atklāti nosodīja pilsētu intelligence, daži humānie mācītāji un muižnieki. Saprātīgākie muižnieki nāca pie atziņas, ka ja viņi turpmāk turēsies pie novecojusies lauksaimniecības sistēmas un neražīgā vergu darba, ja viņi neuzlabos savu vergu stāvokli, tad Vidzemē nebūs miera un muižnieki nevarēs izkulties no parādiem. Kad XVIII. g. s. beidzamos 5 gados bij pārdotas 84 muižas, kur agrāk, 30 gadus atpakaļ, muižu pārdošana bij reta parādība, tad mužniecībai vajadzēja saprast, ka viņu pašu saimniecība tuvojas bankrotam.

Bada novēršanai neražas gados muižnieki ierīkoja muižās tā saucamās „magaziņas“, kurās rudenī katrs saimnieks iebēra noteiktu daudzumu labības. Trūkuma un neražas gadījumos zemnieki varēja dabūt no magaziņas krājumiem aizdevumu, kurš pēc ražas savākšanas bija jāatber. Tomēr daži muižnieki magaziņu krājumus dažreiz piesavinājās un trūkuma gadījumā zemniekiem nebija kur ņemt pabalstu. Magaziņas pastāvēja visu XIX. g. s. līdz pat tagadējā XX. g. s. sākumam.

Landtāgā jautājums par zemnieku stāvokļa uzlabošanu tika pacelts 1792. gadā, bet toreiz vēl tas tika noraidīts. Turpmākos landtāgos katrā zemnieku jautājums tiek iekustināts. 1797. g. landtāgs pat pieņēmu 27 punktus, kuŗos bija runa par zemnieku kustamo īpašumu un kļaušu noteikšanu vaku grāmatās. Šie 27 punkti reālizēti netika, bet no svara ir tas, ka pašu muižnieku vidū bija ļaudis, kas saprata, ka reformas nepieciešamas.

G. Merķelis. Savas augstdzimtības iedomībā nogrimušai un savu privilēģiju un varas sargātājai muižniecībai bija grūti nostāties uz reformu ceļu. Plašās miežnieku masses, sevišķi vecā paaudze, baidījās domāt par reformām, jo tās varot pamažināt privilēģijas un ierobežot vietējo autonomiju. Pēc viņu domām, vislabākās esot pastāvošās muižnieku un zemnieku „patriarchālās“ attiecības. Uz reformu prasītājiem un piekritējiem vecā-konservatīva muižniecība skatījās kā uz nodevē-

Garlībs Merķelis.

jiem un revolūcionāriem. Tāds nodevējs savā laikā bija bar. Šulcs. Bet vislielākās konservatīvo muižnieku dusmas un sašutumu ieguva vidzemnieks vāciets (mazvāciets) Garlībs Merķelis, kuŗš Leipcīgā 1796. gadā laida sabiedrībā grāmatu „Latvieši“. Vēlāk viņš sastādīja slavenu „Vanems Imanta“, „Vidzemes senatne“ u. c. G. Merķelis dzima (1779. g.), auga un lielāko daļu sava mūža nodzīvoja Vidzemē. Viņa tēvs, Lēdurgas mācītājs, mira tad, kad Garlībam bija 13 gadi. Pašmācības ceļā G. Merķelis ieguva plašu izglītību, kuŗu viņš papildināja Leipcīgas augstskolā. Vidzemē viņš darbojās kā mājskolotājs bagāto vāciešu ģimenēs un kā žurnālists. Latviešu dzīvi viņš ļoti labi pazina. Neapšaubamas rakstnieka dāvanas redzamas visos viņa darbos. Idejiskā ziņā G. Merķelis bija franču apgaismības filozofu idēju karsts piekritējs. Šo ideju

sajūsmināts G. Merķelis sarakstīja savus darbus, no kuriem vislielākā nozīmē bija diviem: „Latvieši” un „Vanems Imantā”. Šie darbi dod G. Merķelim „latviešu brīvlaišanas apustuļa” nosaukumu. Savā darbā „Latvieši” G. Merķelis sniedz īsu latviešu vēsturi un latviešu raksturojumu, stāsta par Vidzemes zemnieku kļaušām un nodevām un par mēģinājumiem uzlabot zemnieku stāvokli, stingri uzstājas par zemnieku atsvabināšanu un par latviešu izglītību. Šī grāmata sacēla senzāciju ārzemēs un Baltijā. Drīz to pārtulkoja franču un dāņu valodās. Autors no malu malām saņēma atzinības vēstules. G. Merķelis bija atvēris Eiropas un visas humānās pasaules priekšā Baltijas moku kambara durvis un parādījis visai pasaulei ļoti augstdzimušās Baltijas muižniecības īsto seju. Merķelis rakstīja, ka viņa nolūks: „rādīt Vidzemes muižniekiem un mācītājiem spoguļi, kurā raugoties tie izbītos paši no sevis. Rādīt izglītotai pasaulei, ka Eiropā atrodas veselās tautas, kurās žvadzina vergu ķēdes; ar savus laukus priekš ļaudīm, kuri viņiem mūžīgi bijuši sveši; pilda to naudas maisus, kamēr paši mirst badā. Lai Eiropa redz un ar riebuma pacel savu balsi pret mācītājiem, kuri savām avīm ir vilki.” „Ka lauku mācītāji vairs nav mācītī vīri, — rakstīja Merķelis, — ka viņi nolaiž savu draudzi, ka viņi pieņem šādus tādus samaitātus tikumus, tas, zināms, gadās arī citur, bet kur dvēseles gans ar i z t e i k t u n i c i n ā š a n u noraugās lejup uz tiem, kas viņam uzticēti? Kur viņš biedrojas ar muižnieku, lai viņus tirannizētu? Te Vidzemei pieder priekšroka... Vidzemes lauku mācītāji vēl ilgi kopš zemi un savas draudzes bērnu galvas atstās atmatā; viņi plītēs ar muižniekiem, bet zemniekiem — lūgs Dievu un sprediķos, ņems gaiļus, baznīcas naudas un dāvanas; ikgadus katram bērnam liks nolasīt pa pantīnam un pie tam — sapņos par savu nozīmi un cienību valstī.” „Vanemā Imantā” G. Merķelis stāsta par vāciešu ienākšanas laikiem, kā vācieši ar viltu, vienas tautiņas rīdīšanu pret otru un ar uguni un zobenu iekaroja Latviju. Šī grāmata veltīta Krievijas ķeizaram Aleksandram I. un paskubinājusi to ķerties pie zemnieku stāvokļa uzlabošanas. G. Merķeļa darbiem liela nozīme Latvijas vēsturē. Muižnieku humānākā un izglītotākā daļa, muižnieku jaunatne un vācu pilsonība nostājās reformu pusē un nošķīrās no konservatīviem. Par latviešu likteni sāka intresēties ārpus Latvijas. Noklusēt un noslēpt vairs neko nevarēja, jo par Vidzemes zemnieku verdzību runāja jau Vācijā un Pēterpilī.

Fr. Ziverna darbība. Tomēr G. Merķeļa rakstiem nebūtu praktiskas nozīmes, ja nebūtu viņam radušies sabiedrotie, kas reāli, darbos, sāka uzstāties par zemnieku stāvokļa reformām.

G. Merķeļa sabiedrotie bija: muižnieki Fr. fon Zivers, gr. Mellins un mācītājs K. Zonntags. Vadoņa lomu uzņēma Fr. fon Ziverss, Rencenes muižas dzimtkungs. Viņš tāpat kā bar. Šulcs savas gaitas iesāka Krievijas armijā kā virsnieks. Fr. fon Ziverss bija ņēmis dalību turku un poļu karos slavenā Suvorova vadībā. Vidzemē viņš atgriezās kā atvaļināts Krievijas ģenerālis. Viņam bija labi sakari Krievijas galmā un armijas (gvardes) aprindās. Kā īsts kara vīrs, savā darbībā

Friedrichs Ziverss.

viņš bija noteikts, enerģisks un neatlaidīgs. Viņa uzstāšanās landtāgu sēdēs bijusi pat pavēloša. Šo iespaidīgo vīru Vidzemes bruņniecība no sākuma ievēlēja par landmaršalu un vēlāk par landrātu, jo cerēja izmantot viņa sakarus ar Pēterpils aprindām un viņa enerģiju muižnieku intrešu aizstāvēšanai. Intresanti atzīmēt, ka bar. Šulcs un Fr. fon Ziverss nāca no Krievijas un, neskatoties uz to, savā darbībā un uzskatos viņi bija liberāli un humāni cilvēki, kuri noteikti rūpējās par zemnieku stāvokļa uzlabošanu. Cik viņi simpatizēja zemnie-

kiem, tas grūti nosakāms, bet viņi domāja, ka zemnieku stāvokļa uzlabošana nesīs labumus arī vietējai muižniecībai. Zīverss un viņa domu biedri bija pārliecināti, ka verdzība Vidzemē jāizbeidz, jo tad, pēc verdzības izbeigšanas, zemnieki būs labāk pārtikuši un čaklāki. Jautājumu par zemnieku stāvokļa uzlabošanu liberālie muižnieki pacēla 1792. g. landtāgā, bet tad landtāgs šo jautājumu noraidīja. Gribēdams pārliecināt savus ciltsbrāļus, Fr. fon Zīverss pierunāja slaveno runātāju, mācītāju K. Zonntagu, sacerēt attiecīgu runu un 1795. g. landtāgā to teikt kā atklāšanas runu. Zonntags starp citu teica: „Šejiens lauzu stāvoklis kliez uz jums, Vidzemes augstzemiņi. Visas izglītotās Eiropas balsis aicina jūs... Uz jums, provinces gādnieki, sauc tie tūkstoši — tie nelaimīgie, kas vēl tagad šeit un citur kā lokošās ēnas nes sev līdzīgu postu: jel topiet mūsu tēvi.“ Ar skaisto runu Zonntags centās modināt muižniekos cilvēcības jūtas, līdzjūtību pret zemniekiem un pārliecināt muižniekus, ka reformas nepieciešamas. Pēc Zonntaga runas uzstājās Zīverss ar reformas projektu. Kad landtāga vairākums tomēr vilcinājās, Zīverss enerģiski un neatlaidīgi turpināja agitēt par reformu. Kad 1797. g. landtāgā pieņemtie 27 punkti netika realizēti, Zīverss sāka izmantot savus iespaidus Pēterpilī. Kad 1801. g. uz Krievijas troņa nāca liberālais ķeizars Aleksandrs I., Zīverss kā rezidējošais landrāts griezās (1802. g.) pie viņa ar lūgumu virzīt zemnieku reformu tālāk zemniekiem labvēlīgā garā. Zīverss pavadīja ķeizaru viņa ceļojumā uz Rīgu. Ķeizars izteica sava labpatikšanu par to dedzību, ar kādu bruņniecība cenšoties pacelt savu zemnieku stāvokli un deva savus aizrādījumus, kādā garā viņš, ķeizars, vēlētos reformu sastādīt. Ar savu griešanos tieši pie ķeizara Zīverss bija panācis ļoti daudz, jo muižniecība tagad redzēja, ka Zīverss sabiedrotais ir pats ķeizars. Aleksandrs I. pazina G. Merķeļa darbus. „Vanēms Imanta“ bija veltīts viņam. Tas arī bija par labu Zīverss centieniem. Zīversam palīdzēja arī 1802. g. zemnieku nemieri Valmieras novadā. Gribot negribot landtāgs bija spiests labāk pats ķerties pie reformas izstrādāšanas, nekā to gaidīt no liberālā ķeizara. 1803. g. landtāgs izstrādāja likuma projektu, kura pārbaudīšanai ķeizars iecēla īpašu „Vidzemes lietu komisiju“. Šīs komisijas priekšsēdētājs bija Krievijas iekšlietu ministrs un locekļi: divi Krievijas senāta locekļi un divi landrāti. Balsu vairākums tajā bija krieviem. Konservatīvā muižniecība no savas puses laida darbā savus draugus un iespaidus Pēterpilī. Konservatīvā muižniecība nolādēja Zīversu un nosauca viņu par nodevēju („Landverräter“). Tomēr Zīverss uzvarēja, jo 1804. g. ķeizars

Aleksandrs I. apstiprināja „Vidzemes lietu komisijā“ caurskatīto likumu.

1804. g. Vidzemes zemnieku likums.

Pateicoties Zīvera enerģijai un neatlaidībai, 1804. gadā iestājās ass lūzums Vidzemes zemnieku dzīvē. 1804. g. likums izbeidza verdzību Vidzemē, jo tas aizliedza zemniekus pirkt un pārdot. Šis likums atzina, kā arī zemnieks — latvietis ir cilvēks, kuram pieder savas mazas tiesības. Zemnieks vairs nav vergs, bet dzimtcilvēks, kurš saistīts pie muižas un zemes. Bez muižnieka atļaujas zemnieks nedrīkstēja atstāt savu zemi un savu muižnieku. Bet šim dzimtcilvēkam-zemniekam likums dod tiesību iegūt un lietot kustāmo un nekustāmo īpašumu, ar kuŗu viņš var rīkoties pēc savas patikas. Saimniekiem likums dod neatņemamas lietošanas tiesības uz zemnieka rīcībā esošo zemi, kuŗu viņš var nodot mantojumā saviem mantiniekiem. Muižnieks varēja izlikt saimnieku no mājas tikai tad, ja viņš pie tiesas pierādīja, ka: 1) zeme viņam vajadzīga muižas lauku paplašināšanai un 2) ja saimnieks nespēj savu zemi apstrādāt. Zemes faktiskais lietotājs bija zemnieks, bet tās juridiskais īpašnieks bija muižnieks, kuŗš no lietotāja varēja prasīt nomu. Noma varēja būt naturāla vai naudā. Naturālā noma bija: nodevas naudā un graudā un kļaušas. Likums izbeidza patvaļību kļaušu un nodevu noteikšanā. Kļaušas bija stingri jānoteic vaku grāmatās, kuŗu sastādīšanai bija jāizdara jauna zemes vērtēšana un mērišana (kadastrēšana). Zviedru laikos no viena arkla zemes kļaušas un nodevas aprēķināja 60 dālderu vērtībā. 1804. g. likums noteic, ka kļaušu un nodevu vērtība no viena arkla jārēķina 80 dālderu vērtībā. Pieliktie 20 dālderu nāca no zemnieku dārzu zemes un pļavām un šajā summā bija jāierēķina visas ārkārtējās kļaušas un šķūti. Tā tad krievi nodevu un kļaušu vērtību noteica: 80 dālderu apmēros. 1804. g. likums atņēma muižniekiem tiesību tiesāt saimniekus un piespriest tiem miesas sodu „mājas pārmācīšanas“ kārtībā. Miesas sodus muižnieks varēja piespriest tikai kalpu kārtas ļaudim.

Zemnieku lietas bija jāiztiesā sekošās tiesās: 1) zemnieku, 2) draudzes un 3) zemes tiesa. Zemnieku strīdus un ķildas iztiesāja zemnieku tiesa, kuŗa sastāvēja tikai no saimnieku priekšstāvjiem. Zemnieku tiesas spriedumus varēja pārsūdzēt draudzes tiesā, kuŗa sastāvēja: no priekšsēdētāja — muižnieka un no trim zemnieku kārtas locekļiem. Augstākā iestāde zemnieku lietu iztiesāšanai

bija zemes tiesa, kurās sastāva pielaida divus zemnieku priekšstāvjus. 1804. g. likums atjaunoja zviedru laiku zemnieku stāvokli, kas, salīdzinot ar zemnieku stāvokli XVIII. g. s. (verdžību) bija nesalīdzināmi labāks. Klaušu un nodevu ziņā 1804. g. likums nesamazināja vergu laiku normas, bet centās tās ievest noteiktās robežās un atsvabināt zemniekus no jaunām klaušām un muižnieku patvarībām. Palielināt klaušas vairs nevarēja, ja likums ieveda vaku grāmatas. Tiesiskā ziņā zemnieki ieguva ļoti daudz, jo likums atzina zemnieku tiesības. Pienākumu patiesībā zemniekiem bija daudz vairāk nekā tiesību, bet kaut maziņas, tomēr tās bija. Saimnieki ieguva tās lielākas nekā kalpi, jo saimnieki ieguva: īpašuma tiesības, zemes lietošanas un mantošanas tiesības, brīvību no miesas soda un tiesību ņemt dalību tiesās. Svarīgākais bija tas, ka ne saimniekus, ne kalpus vairs nevarēja pārdot. Konservatīvo muižnieku ieslavētās „patriarchālās” attiecības izbeidzās un iestājās tiesiskās attiecības.

Ar 1804. g. likumu nebij apmierināti ne zemnieki, ne muižnieki. Zemnieki gaidīja pilnīgu atsvabināšanu no verdžības un sevišķi no smagām klaušām un nodevām, bet tās palika pa vecam. Zemnieku nemieri vienā otrā vietā vēl izliesmoja. Muižnieki, sevišķi konservatīvie, nebij mierā ar šo likumu tāpēc, ka tas viņu privilēģijas ierobežoja. Viņi skuma par savām „patriarchālām” attiecībām. Tā kā 1804. g. likums bija sastādīts un pasludināts krievu valodā, tad tulkojumā vācu valodā muižnieki nekautrējās pielaiest dažus viltojumus sev par labu. Likumu izpildīšana atradās pašu muižnieku un viņu iestāžu rokās. Muižnieku konservatīvam vairākumam kā dadzis acīs bija liberālie muižnieki ar Fr. fon Zīversu priekšgalā. 1804. g. likuma izvešana bija uzticēta īpašam „revīzijas komisijam”, kurās bija jā sastāda katrā apriņķī. Lielas un asas nesaskaņas radīja zemes mērīšanas, novērtēšanas un klaušu noteikšanas jautājumi. Katrs muižnieks centās pāridarīt zemniekiem viņu zems novērtēšanā un klaušu noteikšanā muižnieki centās palielināt klaušas, paceļot zemes vērtību. Liberālie muižnieki uzstājās zemnieku labā. Cēsu apriņķa muižnieki nikni sūdzējās par Fr. fon Zīversa darbību, kurš kā baznīcas virspriekšnieks ņēma dalību Cēsu apriņķa „revīzijas komisijā”. Kad nelīdzēja vietējā preteškība un draudi, muižnieki laida darbā pret Zīversu savus sakarus Pēterpili un panāca viņa atcelšanu no baznīcas virspriekšnieka amata un viņa izstāšanos no „revīzijas komisijas”. Konservatīviem muižniekiem pat izdevās izdabūt 1809. g. „papildinājumus” pie 1804. g. likuma.

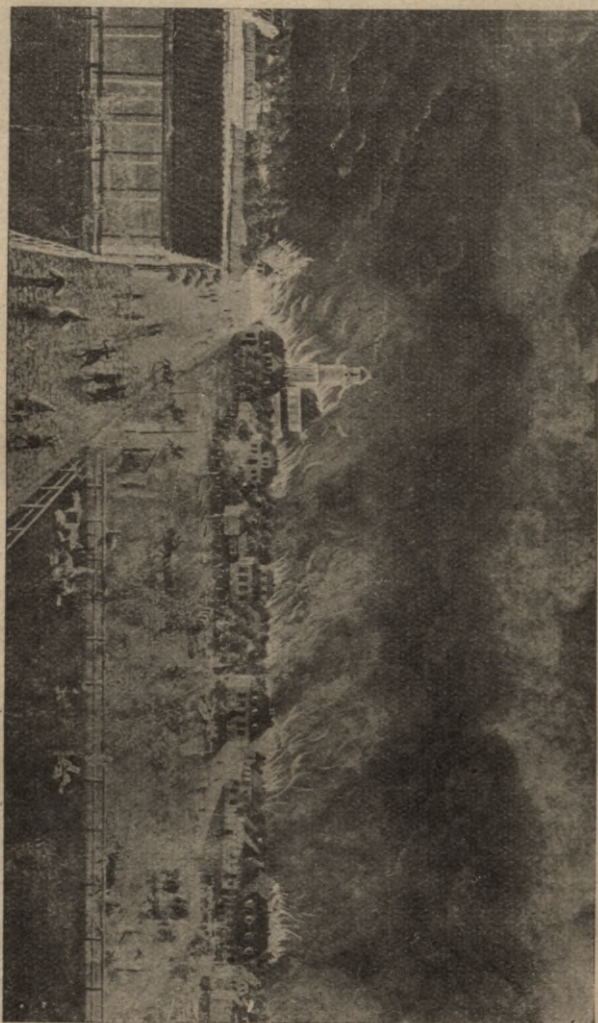
1809. gada likums. 1809. gadā izdotie „papildu punkti“ pie 1804. g. likuma bija domāti kā šī likuma sašaurinātāji un „paskaidrotāji.“ Aprinķu revīzijas komisiju vietā 1809. g. likums nodibināja vienu vispārīgu „mērīšanas-revīzijas komisiju“ visai Vidzemei. Komisijas uzdevums bija sastādīt visai Vidzemei kadastra un vaku grāmatu, kuŗa bija jāsitā apstiprināšanai uz Pēterpili. Pēc apstiprināšanas no vaku grāmatas ņēma 4 norakstus: 1) muižniekam, 2) pagasta sabiedrībai, 3) draudzes tiesai un 4) bruņniecības archīvam. Visi minētie darbi vilkāš ļoti ilgi. Darbus kavēja mērnīeku trūkums. Komisija bija paredzējusi darbus beigt ap 1815. g., bet tas netika panākts. Tikai ap 1830. g. visi darbi bija izbeigti. Tā tad iznāca, kā pašu svarīgāko 1804. g. likumu ieguvumu, — vaku grāmatu ievēšanu, muižnieki vilcināja, un jāsaka, ka vaku grāmatas faktiski nedaudz muižās stājās darbā. Liberālās muižniecības spēki bija par vājiem. Bet konservatīvie muižnieki varēja ļaunī nīrgāties par 1804. g. likumu, atzīmēdami, ka šis likums atnesis muižniekiem lielus izdevumus, kas cēlās sakarā ar zemes mērīšanu un vērtēšanu un vaku grāmatu sastādīšanu (ap miljonu sidraba rubļu), bet gaidītos labumus no zemnieku stāvokļa uzlabošanas nav ieguvuši nedz muižnieki, nedz zemnieki, jo zemnieku saimnieciskais stāvoklis palika pa vecam tas pats, t. i. klaušinieku stāvoklis.

1809. g. likums itkā centās uzlabot kalpu stāvokli, noteicot kalpiem algas. Precētām kalpām saimnieks deva bandu (9 pūrvietas lielu), kuŗu saimnieks apstrādāja un apsēja ar saviem līdzekļiem. Raža no bandas nāca kalpa īpašumā. Neprecējies kalpa puisis dabūja gadā puspūrvietas liduma, 3 kreklus, 3 pakulu bikses, 3 pārus pastalu, 2 pārus zeku u. c. Meitām deva podu linu un turēja 2 aitas. Tā bija kalpu alga, kas liecina par nabadzību un trūkumu. Kalpi uz saviem pleciem iznesa visas klaušas muižā, jo muižas gaitās turīgākie saimnieki parasti sūtīja savus kalpus. Valīnieku stāvoklis nebija labāks. Valīnieks irēja kādu kaktu istabā, vai saimnieka pirtīnu, un dabūja nelielu bandu. Par to viņš noteiktu dienu skaitu gadā strādāja pie saimnieka un cauru gadu pa vienai dienai nedēļā gāja muižas darbos; viņa sieva vērpa muižas linus un vilnu. Rekrūtus krievu armijai ņēma no valīnieku un kalpu vidus, pēc muižnieka izvēles. Slikts bija kalpu un valīnieku stāvoklis, bet nabadzīgāko saimnieku stāvoklis arī bija grūts, jo viņi nesa paši muižu klaušas. Labāk dzīvoja tikai muižnieku mīļuli, lielākie un bagātākie saimnieki, kuŗi ieņēma stārustu, vagaru, pērminderu un tiesnešu amatus. Bet to Vidzemē nebija daudzi. Zemnieku stāvokli pasliktināja ķeizara

Aleksandra I. iejaukšanās karos ar Napoleonu no 1805. g. līdz 1807. g. Kara laikā valdība ņēma daudz rekrūšu, ar ko mazināja Vidzemē strādnieku skaitu. Lielo Krievijas armiju pārvadāšana uz Prūsiju prasīja ļoti daudz šķūtnieku. 1806. g. valdība nometināja Vidzemē zemes apsardzības miliciju, kuŗa bija jāuztur zemniekiem. 1807. g. Vidzemi piemeklēja neraža, kuŗa izsauca dažās vietās badu, jo muižnieki bija „iztukšojuši“ magazīnas. Bet ja tās būtu arī pilnas, tad visa pagasta trūkumu tās nespētu novērst, jo pašiem zemniekiem nekādu krājumu nebij. Beidzot, vienīgais ieguvums, ko deva 1804. un 1809. g. likumi, bija verdzības atcelšana. Nabadzībā un klaušu jūgā iedzītie zemnieki šo ieguvumu maz manīja.

✱ **1812. g. karš un tā sekas Kurzemē un Vidzemē.** Neapstāsimies pie tās grandiozās cīņas, kuŗa XIX. g. s. sākumā norisinājās starp Napoleonu I. un Angliju un kuŗa atnesa daudz pārdzīvojumu, pārmaiņu un postu Vakareiropas tautām. Šai karā bija ierauta arī Krievijā. Mēs apstāsimies pie šīs cīņas tiem momentiem, kas attiecās uz mūsu tēviju — Latviju. Pēc neveiksmēm karā ar Napoleonu I. 1805. līdz 1807. gada, Krievija pieņēma Napoleona I. izstrādāto „kontinentālo blokādi“, t. i. Krievija ņēma dalību grandiozā saimnieciskā karā, kuŗš bija domāts Anglijas iznīcināšanai. Krievija tos laikos bija tīri lauksaimnieku zeme, kuŗai nebij savas nepieciešamās rūpniecības. Metāli un ķīmiskās rūpniecības ražojumi, grēznumu lietas un labākie audumi (linu, kokvilnas, vilnas un zīda) bija jāieved no Vakareiropas. Sauszemes satiksmes ceļi tos laikos bija nederīgi plašai tirdzniecībai, jo nebij dzelzceļu un šoseju. Jūras ceļi atradās anġļu rokās. Baltija kā piejūras zeme laida caur savām ostām, sevišķi Rīgu, Krievijas ražojumus — labību, linus, zvērādas, medu u. c. uz Vakareiropu, bet saņēma Vakareiropas rūpniecības ražojumus. Kontinentālā sistēma šo dzīvo preču apmaiņu pārtrauca. Tikai kontrabandas ceļā varēja iegūt Vakareiropas ražojumus. Tos laikos nevarēja kārtīgi izvest pat Baltijas ražojumus — labību un linus. Baltijas muižnieki un zemnieki nevarēja pārdot savus ražojumus, un tādēļ cieta lielas saimnieciskas grūtības. Tā kā bez Anglijas ražojumiem (audumiem un ķīmiskiem ražojumiem: ziepēm, kosmetiskās piederumiem un smaržvielām) nevarēja iztikt Krievijā un Baltijā valdošā muižniecība, tad vajadzēja apmierināties ar tirdzniecību kontrabandas ceļā. Rīga šai kontrabandā spēlēja lielu lomu. Krievijas valdība nevarēja un negribēja stingri izpildīt kontinentālās sistēmas noteikumus. Galvenā kārta tādēļ, ka Krievija kontinentālās sistēmas noteikumu nepildīja un uzturēja slepenus

sakarus ar Angliju, Napoleons I. 1812. g. pieteica Krievijai karu. 1812. g. pavasarī iesākās slavenais Napoleona I. kara gājiens uz Krieviju. Napoleona armijā ietilpa franču, spāniešu, italiešu,

Rīgas priekšpilsētu degšana 1812. g.

austriešu, vācu, prūšu un poļu daļas; tajā skaitijās ap 500.000 karavīru. Napoleona armijas galvenie spēki pagāja garām Baltijai; tie gāja caur Lietuvu un Baltkrieviju. Krievu armijas vadība nezināja, kur dosies Napoleons? uz Pēterpili vai

Maskavu? Krievi apzinājās savu spēku vājākumu, un tāpēc atkāpās. Kara sākumā krievi sapulcināja lielu armiju pie Daugavas Pēterpils virziena sargāšanai. Šie spēki bija jāpārvadā un jāuztur latviešiem. Kad noskaidrojās, ka Napoleons dodās uz Maskavu, krievu armijas bija steigā jāpārved uz Smoļenskas gubernu. Tas prasīja pārmērīgas kļaušas. Kad kara sākumā krievi sargāja Pēterpils virzienu, viņi Kurzemē rekvizēja zirgus, ratus, lopus un pārtiku. 25.000 šķūtniekus deva kurzemnieki krievu armijas pārvadāšanai. No vidzemniekiem krievi prasīja ne mazāk. No 300 līdz 500 kilometriem bija šiem šķūtniekiem jānobrauc. Kad krievi izvācās no Kurzemes, to ieņēma Napoleona armijas aizmugures sargāšanai 40.000 lielais prūšu (ģen. Jorka) korpuss un poļu palīgspēki. Tie gandrīz pusgadu (no jūlija līdz novembrim) nostāvēja Kurzemē un kurzemniekiem bija jāuztur. Rīgas gubernators, baidīdamies no franču uzbrukuma, 11. jūlijā lika nodedzināt Rīgas priekšpilsētas. Ap 10.000 rīdznieku, priekšpilsētnieku, kuŗu vidū bija daudz latviešu amatnieku un siktirgotāju, palika bez pajumtes! Vidzemē stāvēja krievu kara spēks, bet Kurzemē — prūšu un poļu. Viss tas bija jāuztur latviešiem. Napoleons mīlēja ienaidnieku zemēs izplatīt baumas un proklamācijas, kuŗās viņš solīja tautai brīvību un dažādus labumus. Tas savīlņoja zemnieku prātus un deva viņiem cerības. Bet brīvību vietā Prūšu ģenerālis (Jorks) uzlika Kurzemei 1.200.000 rubļu lielu kontribūciju, kuŗu piedzina no Kurzemes zemniekiem. Viņš zemniekiem lika paziņot, ka „visa būšana šinī zemē paliek kā bijusi un laudim tiek cieti piekodināts klausīt saviem valdniekiem, jeb viņu vietniekiem, vāgariem un tiesnešiem.“ Pārmērīgas kļaušas, šķūtis un nodevas galīgi nospieda zemniekus. Vidzemes nemierīgākos zemniekus „apmierināja“ muižnieki ar krievu karaspēka palīdzību. Šķūtis, kļaušas un nodevas bija ārkārtējas arī Vidzemē. Par laimi Kurzeme un Vidzeme šoreiz nekļuva par kara lauku. Vismaz mājas un muižas palika nenopostītas un nenodedzinātas, bet saimniecības bija iztukšotas un novājinātas.

Kā zinām, 1812. g. kara gājiens priekš Napoleona izbeidzās ļoti slikti. 1812. g. kara gājiena neveiksmīgās beigas bija Napoleona varas beigu sākums. Cīņā ar Napoleonu krievu armijas piedalījās no 1812. g. līdz 1815. gadam. Trīs gadi bija vēl jādod palielināts rekrūšu skaits, jāpilda ārkārtīgi smagas šķūtis un jānes paaugstinātas valsts nodevas. Varam iedomāties, cik stipri 1815. g. bija noplicinātas saimnieciskā ziņā Vidzeme un Kurzeme. Tā tad Napoleona kara sekas bija visvairāk manāmas saimnieciskā ziņā. Pēc kara vajadzēja labot vis-

pirms saimnieciskos robus, kas prasīja jaunas klaušas un helus darbus, kuŗi gulās uz zemnieku pleciem. Bez tam karš prasīja daudz cilvēku upurus. Strādnieku skaits bija manāmi samazinājies, un visus darbus vajadzēja veikt palikušiem zemniekiem.

Bet šis karš atnesa arī dažas pozitīva rakstura sekas. Karš modināja zemniekos noteiktu protesta apziņu pret pastāvošo zemnieku stāvokli. Tie kareivji, kas Napoleona karos gāja (no 1812. g. līdz 1815. g.) Krievijas armijas sastāvā caur Prūsiju, Vācijas valstiņām, Beļģiju un Franciju, redzēja tur brīvus zemniekus, kuŗi apstrādāja savu zemi un kuŗi bija nesalīdzināmi pārtikušāki nekā latviešu zemnieki. Kad šie kareivji atgriezās dzimtenē, viņi stāstīja par redzēto saviem radniekiem un kaimiņiem. Šie stāsti modināja protesta apziņu pret pastāvošo zemnieku stāvokli kā Kurzemē, tā Vidzemē.

Arī daudz muižnieki kā krievu armijas virsnieki nēma dalību Napoleona karos. Vakareiropā viņi labi iepazinās ar jauniem lauksaimniecības apstākļiem un paņēmiem. Viņi redzēja, ka brīvo laukstrādnieku darbs ir daudz ražīgāks nekā Vidzemes un Kurzemes kļaušinieku darbs. Kurzemē nometinātās prūšu armijas virsnieki, Prūsijas muižnieki, stāstīja par Prūsijas zemnieku atsvabināšanu (1807. g.) un tās sekām. Pēc kara muižnieki atgriezās savās muižās ar jauniem uzskatiem un plāniem. Krievu gvardes izglītotākie virsnieki pat sapņoja par Krievijas absolūtās monarchijas pārvēršanu konstitucionālā monarchijā un daži pat par Krievijas republiku. Vidzemes un Kurzemes muižnieku saimnieciskais stāvoklis bija par daudz slikts, kas, savukārt, spieda domāt par veco paņēmienu un vecā stāvokļa maiņu.

Muižnieku saimniecības un izdevumi. Muižu saimniecību krīze iesākās jau XVIII. g. s. beigās. Jau tad daudz muižas gāja pārdošanā un pārējās bija apkrautas ar lieliem parādiem. Muižnieki tad naudu vārēja dabūt no Rīgas tirgotājiem un bankieriem, kuŗi tomēr baidījās dot muižniekiem naudu uz parāda, jo muižnieku privilēģijas atļāva zemi iegūt un lietot tikai muižnieku kārtas (matrikulētiem) muižniekiem. Bagāts pilsonis varēja aizdot muižniekam naudu, bet ja muižnieks nespēja maksāt parāda procentes un atdot parādu (bankrotēja), tad parāda devējam pilsonim nebija tiesības iegūt muižu savā īpašumā. Šos privilēģiju noteikumus paši muižnieki apgāja ar likumu, bet strīdu gadījumos tiesas nevarēja apstiprināt pilsoni par muižas īpašnieku. 1802. g. muižniekiem izdevās izdabūt no Krievijas valdības atļauju dibināt īpašu „Vidzemes muižnieku kredītbiedrību“, kuŗas akcionāri bija muižnieki, kas uz muižu vērtību pamata laida naudas tirgū kredītbiedrības akcijas.

Kreditbiedrības peļņu dalīja savā starpā muižnieki akcionāri. Pirmos divdesmit kreditbiedrības pastāvēšanas gados Vidzemes muižnieki tai bija parādā $7\frac{1}{2}$ miljonu sidrabu rubļu. No 1801. g. līdz 1820. g. izūttrupētas bija ap 8 muižas. No sacītā redzams, ka XVIII. g. s. beigās un XIX. g. s. sākumā muižnieki sāka pāriet uz kapitāliskās un kredita saimniecības pamatiem un ka muižu ienākumi nav varējuši segt muižnieku izdevumus. Izliekas ļoti divaini un nesaprotami, ka muižnieki neprata saimniekot savās muižās, jo viņu rīcībā bija liela zeme un pilnīgi par brīvu darba spēks — zemnieki, kuŗu lielākās muižās bija vairāk simtu. Zemnieki bez tam deva muižām nodevas. Var gan manīt, ka aprakstāmā laikmetā muižnieki mazāk piegriez vērību zemnieku nodevām, bet galveno vērību piegriez klaušām, kuŗas viņi strauji paaugstināja. Tas nozīmē to, ka muižnieki skatījās kā uz galveno savu ienākuma avotu uz savām muižām, to laukiem un uzņēmumiem. Muižas laukus muižnieks paplašināja uz zemnieku māju rēķina, pievienodams muižu laukiem tuvāko zemnieku māju laukus. Tomēr muižu ienākumiem vajadzēja būt ļoti lieliem. Ienākumus deva labības pārdošana, spirta dedzinātavas,*) alus brūži, lini, nobaroti vērsi, krogi, dzirnavas, tirgus naudas u. c. Vidzeme bij īsta degvīna bode priekš Krievijas un Lietuvas. Kur tad palika šie milzīgie ienākumi? Kāpēc muižnieks nevarēja savus izdevumus segt ar ienākumiem? Visus nepieciešamos pārtikas produktus ražoja muiža, bet lielākos izdevumus prasīja greznība. Greznības ziņā muižnieki bija ārkārtīgi izšķērdīgi. Viņi sekoja Vakareiropas un Krievijas muižnieku dzīvei un paradumiem. Greznības un izšķērdības ziņā visus pārspēja Katrīna II. Krievijā. Viņas piemēram sekoja viņas dēla dēls Aleksandrs I. Cari centās pārspēt Vakareiropas valdniekus, bet muižnieki sekoja caru piemēriem. Ārzemju zīds, samts, tūks, tepiki un gobelēni maksāja ļoti daudz. Ārzemju greznās mēbeles, jaunbūvētās mūra pilis un šo piļu izdaiļošana maksāja ārkārtīgi daudz. Ārzemju vīni, dzērieni, smaržvielas un kosmetikas piederumi, zelta un sidraba greznumlietas un dārgakmeņi maksāja ārkārtīgi dārgi. Viens augstdzimušais taču nedrīkstēja pakalpalikt otram. Dārgie jājamie un braucamie zirgi un medību suņi un, beidzot, ceļojumi uz ārzemēm maksāja ļoti daudz. Kad parādu nasta par daudz spieda augstdzimušo grafu vai baronu, viņš ar grūtību sirdi prātoja par jaunu ienākumu avotu. Liberālie muižnieki no zemnieku stāvokļa uzlabošanas gaidīja jaunus

---

*) 18 g. s. beigās Vidzemē ražoja gadā kādas 400.000 mucas degvīna par vairāk kā 7 milj. rubļiem.

labumus. Piedzīvojumi un pieredzējumi Vakareuropā Napoleona kara laikos daudz muižniekiem atvēra acis. Viņi zināja, ka vajag zemi mēsot, sēt āboliņu un veicināt kartupeļu stādīšanu, bet kur ņemt līdzekļus jauno saimniecības pārgrozību ievēšanai? Ne tikai liekas naudas lielam vairumam muižnieku nebij, bet nebij vairs kur ņemt naudu arī uz kredita, jo muižas bija pardaudz iekūlātas. Tā pati Vakareropa deva pamācību ar tos laikos modē esošām saimniecības idejām, ar brīvas ražošanas un brīvās tirdzniecības idejām, kuras nostādīja pretī Napoleona kontinentālai sistēmai un merkantīlismam. Šo ideju radītājs bija anglis Adams Smits. Saskaņā ar šīm idejām valsts vara — valdība nedrīkst iejaukties ne ražošanas, ne tirdzniecības darbībā. To lai vada vienīgais negrozāmais saimniecības dzīves noteicējs — pieprasījuma un piedzīvojuma likums. Ja sabiedrība ražos to, ko viņa pieprasa, tad nodibināsies harmoniskā (saskaņotā) tautas un valsts saimniecība. Šīs idejas uztvēra daudz Baltijas muižnieki kā vienīgo glābiņu no draudošā bankrota. Vergu un kļaušinieku darbs neesot ražīgs un ienesīgs, jādod zemniekiem brīvība, un brīvais zemnieks dos muižniekiem lielus ienākumus.

Zemnieku brīvlaišana Kurzemē un Vidzemē.

Pēc Napoleona kariem un Vīnes kongresa (1815. g.) visā Eiropā iestājās stingra un tumša reakcija. Krievijas ķeizars Aleksandrs I. padevās šīs reakcijas iespaidam. Visur atjaunojās un nostiprinājās monarchijas. Muižniecība ar garīdzniecību noteikti atbalstīja kā monarchijas, tā reakciju. Ķeizars Aleksandrs I. intresējās par reliģiju, misticismu un svētuļiem, kā arī par istas brālības nodibināšanu Eiropas valdnieku starpā (sv. Alianse), bet par savu pavalstnieku vairākuma — zemnieku stāvokļa uzlabošanu viņš vairs neinteresējās. Viņam patika lepoties Eiropas kongresos kā kultūrālam valdniekam ar to, ka viņš devis konstitūciju Somijai un Polijai, bet Baltijā atsvabinājis zemniekus no dzimtbūšanas, bet kādu konstitūciju viņš deva Polijai un Somijai un kā viņš atsvabināja Baltijas zemniekus, par to viņš nestāstīja. Viņš gribēja ieņemt Napoleona vietu Eiropas politikā un gribēja būt populārs visā Eiropā.

Šādos apstākļos dzima dzimtbūšanas atcelšana Igaunijā, Kurzemē un Vidzemē. Ķeizaram tā bija vajadzīga viņa lielās politikas nolūkos, bet Baltijas muižniecībai — viņas stāvokļa uzlabošanas nolūka. Ķeizars bija uzdevis Baltijas ģen. gubernātoram markīzam Pauluči (italietim) parūpēties par zemnieku stāvokļa uzlabošanu. Pauluči gribēja izpatikt ķeizaram un panāca Kurzemē un Vidzemē zemnieku brīvlaišanas likumprojektu izstrādāšanu vietējos landtāgos. Ķeizars un krievu valdība nav paintresējušies par likumos paredzētiem jauniem apstākļiem, bet apmierinājušies tikai ar brīvlaišanas ideju. Paša ķeizara klatbūtnē 1818. g. 30. augustā Jelgavā svinīgi tika pasludināts Kurzemes zemnieku brīvlaišanas likums, kurš bija parakstīts jau 1817. g. augustā. Ar lielām svinībām un gājieniem tika pasludināts Vidzemes zemnieku brīvlaišanas likums 1819. g. Rīgā. Savās runās muižnieki slavēja un cildināja ķeizaru Aleksandru I. un priecājās par „humāno“ likumu. Kāpēc šos likumus tik svinīgi pasludināja? Kāpēc muižnieki tā cildināja ķeizaru Aleksandru I.? Muižnieki glaimoja ķeizaram un patiesi

*Kurzemes
zemnieki*

*Vidzemes
zemnieki*

priecējās par brīvlaišanas likuma izdošanu. Vairāk gadus pēc brīvlaišanas kāds landrāts teica: „Toreiz muižnieki taisīja labu veikalu.“ Paslēpušies zem saimnieciskā liberālisma segas, muižnieki tiešām taisīja „labu veikālu“. Par brīvlaišanu priecējās arī latviešu patiesie draugi un sevišķi G. Merķelis, kurš sacīja, ka zemniekiem „nokritušas verdzības važas“ un „uzlēkusī brīvības saule“. G. Merķelis skatījās uz brīvlaišanu, kā gandarijumu savam pūlēm un centieniem latviešu labā. Viņš skatījās uz šo jautājumu tīri no teorētiskā viedokļa, neparedzēdams brīvlaišanas praktiskās sekas, bet muižnieki tās paredzēja. Satura ziņā Kurzemes un Vidzemes zemnieku brīvlaišanu likumi bija vienādi. Viņu saturs īsumā sekošs: Teorētiski iznāca, ka atceltas muižnieku-dzimtkunga tiesības uz zemniekiem un ka zemniekiem ir brīvi „zemnieku kārtas“ laudis. Šie brīvie „zemnieku kārtas“ laudis tika sadalīti pagastos, kuru robežas sakrita ar bijušā dzimtkunga muižas robežām. No šī laika brīvo zemnieku pārvaldes un sabiedriskās organizācijas mazākā vienība bija pagasts. Likums nodibināja šīs jaunās vienības, — pagastos, jaunas iestādes. Visi pie pagasta pierakstītie „zemnieku kārtas“ laudis baudīja tiesību sanākt periodiski uz „pagasta sapulcēm“, kurās ievēlēja pagasta amata vīrus: pagasta vecāko un pagasta tiesas tiesnešus (tiesas vīrus). Pagasta vecākais bija izpildu varas nesējs pagastā, pagasta tiesa bija tiesas varas nesēja un pagasta sapulce bija vietēja likumdevēja iestāde. Sevišķi izcelta bija pagasta tiesa, kura ne tikai iztiesāja zemnieku strīdus un mantošanas (civīlās) lietas, bet izpildīja arī dažus izpilduvaras pienākumus. Pagasta tiesa rūpējās: par mieru, kārtību un drošību pagastā, sekoja, lai pagastā bez likumīgām pasēm neuzturās laudis — ārpagastnieki un gādāja par pagasta robežās atrodošiem ceļiem. Par pagasta noteikumu, vai iestāžu lēmumu neizpildīšanu vai neievērošanu pagasta tiesa varēja piespriest (administratīvā kārtībā) vainīgiem pērienu līdz 30 „kokiem“, vai arestu līdz 3 dienām, vai arī 3 dienas likt pie pagasta darbiem. Pagasta tiesa sastāvēja no trim locekļiem: priekšsēdētāja un diviem tiesnešiem, kurus vēlēja no saimnieku vidus. Līdz šai vietai brīvlaišanas likumam ir pozitīva nozīme. Zemnieki ir brīvas „zemnieku kārtas“ laudis, kuri sadalīti pagastos un kuri paši vēl savu pagasta iestāžu locekļus. Pārējais likuma saturs priekš zemniekiem bija nelabvēlīgs un daži punkti tajā bija pat priekš zemniekiem ļauni un kaitīgi. Pagasta iestādes nebija patstāvīgas un brīvas, jo tās u z r a u d z i j a muižu policija, kurās pienākumus izpildīja muižas īpašnieks, vai viņa pilnvarnieks. Likums piešķir muižas policijai plašu varu.

administratīvā
-āre - pār
valdīt

Bez tās ziņas neviens pagasta loceklis nevarēja pēc patikas izvēlēties sev dzīves un darba vietu. Aiziet no viena pagasta uz otru pagasta loceklis varēja tikai ar muižas policijas izdotu pasi. Arī ar pasi vidzemnieks nedrīkstēja pāriet Vidzemes robežu un kurzemnieks — Kurzemes. Muižnieki baidījās, ja zemniekiem dos kustības brīvību un brīvu darba vietas izvēli, tad viņi varēs aiziet no saviem pagastiem un ienistākie muižnieki paliks bez laukstrādniekiem. Muižas policijai likums deva plašas aresta un „mājas pārmācīšanas“ tiesības attiecībā uz zemniekiem, kuri traucē muižas mieru, aizkar muižnieku un rupji izturas pret to. 1804. g. likums aizliedza piespriest miesas sodus saimniekiem,

Sam pee tahs	Kreistē,	Draudzes
Teefā,	muifchās Paggastās pcederrigam	
tas gaddus wejs,	pehdus un tullus garrundā, ar	matrim,
	azzim un gihmi	fcht
Paffa tohp us	tas irr lthds ta	mehnescha
deenā 18 ta gaddā, pehs §. 144., 145. un 148. no teem Wlfsaugf		pffiprinateem
Liffkuieem no 26 ^{ta} Merz 1819 ^{ta} gadda, preekfch winnu nekawetu zauriffchannu dohta.		
	muifchā tanm ta	mehnescha deenā 18 ta gaddā.

Muifchās Waldifchanas Wajrda

Zemnieku pase (1831).

bet brīvlaišanas likums to atļauj, un tā tad tas ir solis atpakaļ. Pagasta tiesas un muižas policijas darbību uzraudzīja draudzes tiesa, kura, tāpat kā agrāk, sastāvēja no muižnieku priekšsēdētāja un 3 zemnieku kārtas locekļiem. Draudzes tiesa izmeklēja zemnieku sūdzības pret muižniekiem, bet izsprieda šīs lietas augstākā instance — apriņķa tiesa, kurā muižnieku priekšstāvjiem bija balsu vairākums, jo apriņķa tiesas sastāvā bija muižnieks priekšsēdētājs un divi muižnieki tiesneši, bet zemniekiem tajās bija tikai divi priekšstāvji. Augstākā tiesas un revīzijas iestāde visā gubernā bija „pilstiesas zemnieku lietu departaments“, kura locekļi visi bija muižnieki. Savu varu par

pagasta iestādēm un zemnieku kārtas ļaudīm muižnieki vēl nostiprināji tādā ziņā, ka pagasta tiesas locekļus iecēla muižnieks, no pagasta sapulces izvēlētiem 3 kandidātiem. Pagasta sapulču un tiesa lēmumi stājās spēkā tikai pēc tam, kad muižnieks tos apstiprināja. Bez muižnieka ziņas nevarēja ne atļaut pagasta locekli no pagasta, ne uzņemt pagasta sabiedrībā jaunu locekli. Tā tad likums ar vienu roku deva zemniekiem brīvību un pagastu pašvaldību, bet ar otru roku zemniekus un pagastu cieši turēja muižnieka varā un uzraudzībā. Atklāti jāsaka, ka juridiski brīvie zemnieki faktiski bija cieši saistīti un atkarīgi no muižnieka gribas un varas. Ārkārtīgi kaitīgi zemniekiem bija tie likuma punkti, kuri nosacīja, ka visa muižas un zemnieku zeme pieder vienīgi muižniekiem. 1804. g. likums piešķīra saimniekiem zemnieku zemes lietošanas un mantošanas tiesības. Turpretī brīvlaišanas likums visu zemi nodod kā īpašumā, tā lietāšanā muižniekiem. Zemnieks varēja dabūt zemi no muižnieka uz „brīva līguma“ pamata. Bet vai līguma slēdzēji bija vienādos apstākļos? Muižnieku rokās bija zeme un vara, bet zemniekam bija inventārs, darba spēks un, kā redzējam, ļoti ierobežotā brīvība. Ja muižnieks deva zemniekiem zemi, tad viņš varēja celt zemniekam priekšā kādus vien gribēja noteikumus, jo šajā ziņā likums neierobežoja muižnieku rīcību. Zemnieks bija spiests ņemt zemi un pieņemt muižnieka noteikumus, jo viņam citas izejas nebija, ja negribēja izputināt savu mantu un doties badā. Ja zemnieks gribētu aiziet no pagasta, tad to viņš nevarēja izdarīt, jo muižnieks nedeva pasi. Bet ja zemnieks arī aizgāja no sava pagasta uz citu, tad tur viņš sastapa citu muižnieku un tā varu.

Tiešām atklātās verdzības un dzimtbūšanas vietā brīvlaišana atnesa zemniekiem likuma jezuītismā apslēptu saimniecisku verdzību. Tāpēc muižnieki tik daudz cildināja ķeizaru Aleksandru I. un tik gaužam priecājās šo likumu pasludinādami. Viens otrs latvietis paguva izlietot brīvību un aizgāja uz pilsētu laimi un turību meklēt, vai uz laukiem darbojās kā ķesteris-skolmeisteris, rakstvedis (skrīveris), krodzinieks, melderis, amatnieks u. t. t., bet lielākais vairums tautas smaka zem muižnieku varas un saimnieciskās verdzības. Minētā mazā brīvo latviešu virsslānīti dzima un auga pirmie latviešu rakstnieki — paštautieši, kas kā Ansis Līventāls, „ciesdami un ticēdami“, sapņoja: „Pēc simts gadiem latvju dziesmas augstā skaņā skandinās apskaidrota prāta liesmās!“ vai arī: „Kad atnāks latviešiem tie laiki, ko citas tautas tagad redz?“ (J. Ruģens.)

Klaušu laiki.

Pēc kurzemnieku un vidzemnieku brīvlaišanas (1817./19. g.) latviešu zemnieki vairāk kā četrdesmit gadus pārdzīvoja tā saucamos kļušu laikus (1817./19. g. — 1864./65. g.). Vairāk kā četrdesmit gadus latvieši vēl nesa muižnieku varas važas un saimniecisko verdzību. Latgalē tajā pat laikā nepārtraukti (līdz 1861. g.) pastāvēja atklāta dzimtbūšana — verdzība.

Brīvlaišanas sekas Vidzemē. Kad mācītāji no kancelēm un muižnieki muižās nolasīja zemniekiem brīvlaišanas likumu, zemnieki neticēja brīvlaišanai. Viņi nevarēja nekādi saprast, kā varēja viņas atsvabināt bez zemes un dot viņiem „putna brīvību“. Zemnieki domāja, ka vācieši vilto brīvlaišanas likumu. Ar lielām pūlēm izdevās vietējām iestādēm ieturēt kārtību. Uz dažām vietām bija jāsūta krievu ierēdņi likuma lasīšanai un skaidrošanai, jo tauta vairāk ticēja krievu ierēdņiem nekā muižniekiem un mācītājiem. Dažās vietās pat uzliesmoja zemnieku nemieri (piem. Lielvārdē), kuri bija jāapspiež ar kara spēka palīdzību.

Vidzemes zemnieki neieguva brīvību tūdāl pēc likuma pasludināšanas (1819. g.). Brīvību ieguva puse no saimniekiem tikai Jurgos (23. aprīlī) 1823. g., otra puse nākamā gada Jurgos, bet kalpu, vaļinieku un muižas ļaužu atbrīvošana izbeidzās tikai 1826. gada Jurgos. Visiem brīvlaistiem pirmie trīs gadi obligātoriski bija jānodzīvo savas draudzes novadā. Nākošie trīs gadi tiem bija jānodzīvo „Bruģu tiesas“ rajonā (Vidzeme bija sadalīta 8 „Bruģu tiesas“ rajonos). Un tikai pēc sešiem gadiem, pēc brīvlaišanas stāšanās spēkā brīvlaistais, ar muižnieka izdoto pasi varēja izmeklēt sev dzīves un darba vietu, bet tikai Vidzemē. 1826. g. Jurgos atlaistie kalpi tā tad tikai 1832. g. varēja, ja dabūja no muižnieka pasi, pēc savas gribas apmesties kādā Vidzemes pilsētā vai uz laukiem. Tā tad brīvlaišanas spēkā stāšanās tik ar nodomu vilcināta, lai pieradinātu zemniekus pie domām, ka viņi nav vis ieguvuši pilnīgu brīvību, bet ir vēl atkāriģi no muižniekiem. Kā zinām, likums deva tiesību zemniekiem slēgt „brīvus līgumus“ ar muižniekiem. Kādi šie līgumi bija? Tādi, kādus diktēja muižnieki. Saimniekiem līdz Mārtiņiem (10. nov.) bija jāziņo muižniekiem, ka viņš vēlas

paturēt māju un tās laukus. No muižnieka atkarājās dot zemniekam viņa agrāko māju, vai pārcelt viņu uz citu, vai arī viņam māju pavisam nedot. Kad muižnieks bija ar mieru dot zemniekam māju un zemi, tad viņš mutiski paziņoja (parasti caur muižas pārvaldnieku vai vaģari), kādas kļaušas viņš uzliek zemniekam nākamam gadam par mājas un zemes lietošanu. Parasti muižnieks uzlika tās pašas kļaušas, ko zemnieks pildīja pirms brīvlaišanas. Domādami, ka muižnieki vilto brīvlaišanas likumu un ka viltojums drīz noskaidrosies, zemnieki slēdza līgumus uz vienu gadu. Daži zemnieki lūdza atļaut viņus pie kaimiņu kunga, cerēdami izmēģināt uz gadu laimi pie cita kunga. Pie nākamā gada līgumu slēgšana zemniekus parasti sagaidīja liela vilšanās, jo muižnieki palielināja kļaušas. Neaizmirsisim to, ka muižnieki bija iekrituši lielos parādos un ka viņi gaidīja no brīvlaišanas sev jaunus ienākumus un labumus sava stāvokļa uzlabošanai. Kļaušu skaitu pavairoja arī tas, ka daudz muižnieki pārgāja uz racionālo lauksaimniecību. 20. gadu sākumā labības cenas pasaules tirgu pazeminājās. Muižnieki bija spiesti meklēt citus ienākumu avotus. Daudz muižnieki pārgāja uz daudzlauku sistēmu, samazināja graudkopību un tās vietā sāka piegriezt lielu vēriņu lopkopībai. Plašos apmēros viņi sāka stādīt kartupeļus un sēt āboliņus. Ar kļaušinieku darba spēku viņi sāka labot plāvas, nosusināt purvus, rakt lielus grāvjus un mazās likumotās upītes ievadīt taisnos grāvjos. Visi tie bija ārkārtīgi un smagi darbi. Lopkopības vajadzībām bija vajadzīgas lielas kūtis un šķūņi muižās. Tos cēla kļaušinieki. Muižnieki sāka turēt ļoti daudz aitu, kuņu vilna bija dārga ārzemju tirgīs. Valdība arī atbalstīja sugas aitu audzēšanu. Galvenais aītkopības centrs bija Trikatē. 1841. g. Vidzemes muižās bija 101.000 aitu. Aitām bija vajadzīgas plašas ganības, kuņu paplašināšanas labā muižnieki „spridzināja“ zemnieku mājas, t. i. muižas tuvumā atrodošo zemnieku māju zemi viņi pievienoja muižas laukiem, bet zemniekiem ierādīja kādu meža gabalu jaunu māju un lauku ierīkošanai. Skatīdamies uz tagadējo jaunsaimnieku grūtām gaitām, atminēsimies „spridzināto māju“ saimniekus, bet piemetināsim, ka to laiku jaunsaimnieks nekur un ne no kā nedabūja pabalstus ne naudā, ne graudā. Tikai pirmos trīs gadus to laiku jaunsaimnieks-lidumnieks bija brīvs no kļaušām, bet pēc tam, kopā ar vecsaimniekiem, viņš gāja visos kļaušu darbos. 30 gadu laikā (1819. g. — 1846. g.) muižu laukiem bija pievienoti 20.000 dālderu zemnieku zemes, t. i. caurmērā vairāk kā tūkstots zemnieku māju tika „saspridzināts“. 13 Vidzemes muižnieki bija pievienojuši muižas laukiem pat visu zemnieku

zemi un tā tad visus saimniekus pārvērtuši par jaunsaimniekiem. Tie bija bēdu un posta laiki. Kuldamiem parādos un tiekdamies pēc lepnas augstdzimušo kārtas dzīves, muižnieki katru gadu izgudroja jaunas kļaušas. Kad pēc māju „spridzināšanas“ muižas lauki bija izplētušies ļoti lieli, muižnieki pārnesa no Kurzemes „riežu“ (valaku) sistēmu. Katram saimniekam muižnieks ierādīja savu „riežu“ laukos un pļavās. Lauku „riežu“ vajadzēja laikā apart, apsēt un nopļaut. Muižnieks tikai aprēķināja, cik vajag no riežas ieņemt ražas. Ja ieņemtā raža nesakrita ar muižnieka aprēķiniem, tad bieži iztrūkstošo vajadzēja „papildināt“ no zemnieku mājas ražas. Muižā neviens nedomāja par to, kad un kā saimnieks tiek galā ar lauku darbiem savās mājās. Muižas sienu vajadzēja pļaut tikai labā laikā, bet savu sienu zemnieks varēja pļaut arī lietainā laikā, kā arī savu labību pļaut tad, kad tā krietni bira, jo īstā pļaujas laikā pats saimnieks ar visiem saviem darba spējīgiem ļaudīm kopa riežu muižā. Ļoti pareizi ir aprakstījis kļaušu laiku dzīves apstākļus savās atmiņās mācītājs Līcis („Pareizticīgā latvieša piezīmes“*). Viņa piezīmes dod istu iespaidu par kļaušu laiku dzīvi. Viņš raksta: „Mans tēvs strādāja kā vērsis un arī ēda kā vērsis — pelavas. Strādniekiem jau astoņos svētdienas vakarā bij jāierodas muižā saņemt kļaušu darbus. Tiem žagari nekad negāja garām, pārraugot darba rīkus. Pārvaldnieks lauza arkļus, jo lemeši esot par īsiem; sacirta ecēšas, jo tās esot mazas un vieglas. Darbinieki lūdza mātēm otru kreklu un to uzvilkuši teica: „Nu, tagad tā nesāpēs, nūja tik drīzi neņems cauri.“ Kārtnieces raudāja, iedamas uz muižu stiept milzīgos brāgas tovērus no degvīna brūža uz kūtim, un mājās pārnākušas smērēja plecus, kuņģi bija apklāti zilumiem un pūžņoja vātīm.

Darbiem nebija ne sākuma, ne gala. Gandrīz cauru vasaru visi, izņemot nespēcīgas vecītes, dzīvoja muižā uz kunga laukiem. Saimnieks, uz pāra dienām pārnākdams mājā, redzēja, ka siens nepļauts, rudzi izbiruši, vasarāja nobrieduši, rija bez jumta, krāsnī iemetušies sivēni, un aiz bēdām pameta visam ar roku, aiziedams uz krogu.

„Lops“ vāciešu iemīļotais vārds, ar kuņģu tie vienkāršu latviešu godināja uz ikkatra soļa. Rakstīta līguma ar muižnieku nebija. Tad viņi nebija modē un netika lietoti — tāpat arī likumi. Koka birka — lūk tavš kontrakts. Sagriež tikdaudz krustiņu, ka to ir nesaskaitīsi. Kad beidzot saved rēķinus un atro

*) Viņš baidījās savu grāmatu izdot zem ista vārda. Viņa pseudonims — Indriķis Straumīts.

liekas, virsu uzstrādātas dienas, un tu lūdz no muižnieka vai viņa pārvaldnieka atlīdzību, tad tas atbild: „labāk ierēķināsim viņas nākošā gadā vai pusgadā, vai lai paliek nākošam saimniekam par labu, bet tu ej lejā — tur stārasts dos tev šnabi,“ — tā jau bij parlieku liela žēlastību. Bet ja saskaitīsies, tad vai nu nometinās tevi jaunā saimnieka ganībās, vai izdzīs no mājām. Pie kā un ar ko iesi sūdzēties? Ko iedomājas, to dara. Kontrakta nav; ko uzrādīsi, kad tiesnesis (otrs muižnieks) tev uzbļaus: parādi kontraktu?.. Iet pie tiesas apzīmetu to pašu, ko sūdzēties par muižnieku pašam muižniekam. Labāk jau tad gulsties turpat, uz vietas. Saņem piecpadsmīt, samaksā piecpadsmīt kapeikas sudr., noskūpstī roku un lieta beigta“. . . . Katram, kas interesējas par mūsu tēvu tēvu dzīvi, derētu izlasīt J. Straumiša „piezīmes“.

Vaku grāmatas bija piemirstas. Katrs muižnieks uzlika klausas pēc savas gribas un patikas. Pagasta vecākais, tiesneši un pērminderi bija nostādīti daudz maz labākā stāvoklī, bet pārējie saimnieki un kalpi bija īsti nelikumīgi vergi. Zemnieku saimniecības bija galīgi nolaistas. jo neviens saimnieks nebij drošs, ka nākamgad viņš kopš tēva tēvu druvas. Tā kā neatlika laika apkopt savus laukus, tad zemnieku raža bija niecīga. Zemnieki iekrita parādos. Visvairāk parādā viņi bija krodziniekiem, kuŗi dabūja krietnu daļu no zemnieku ražas. Zemnieku saimniecībās nebij nopietnu krājumu un kapitālu. Ja gadījās neražas gads, tad vienīgā cerība bija pagasta magazina, bet ja tā bija iztukšota, tad uznāca bads.

Tādas bija slavenās zemnieku „brīvlaišanas“ sekas. Bija Vidzemē izņēmumi, kur godīgākie muižnieki nespīdzināja savus zemniekus ar klausām un patvarībām un ievēda pat naudas renti, bet to nebij daudz.

Bads un zemnieku kustība Vidzemē 1841. gadā. Par klausu laiku istām sekām var uzskatīt tos gadus, kad zemnieki piedzīvoja bada briesmas. Tāds šausmu gads bija 1841. gads. Lielas lietus gāzes 1840. g. vasarā iznīcināja visu ražu. 1841. g. pavasarī zemniekiem pietrūka maizes. Sevišķi šausmīgs apmērus bads pieņēma Cēsu un Valkas apriņķos (Bērzones, Lazdones, Cēsvaines, Liezēres un Smiltenes draudzēs). Vietējās iestādes mēģināja izpalīdzēt bada cietējiem, bet trūkums bija pardaudz liels un palīdzība niecīga. Magaziņas bija iztukšotas iepriekšējos neražas gados. Bada sabaidītie un uztrauktie zemnieki meklēja izeju no šausmīgā stāvokļa. Viņi ticēja dažādām baumām un fantastiskiem plāniem. To laiku zemnieku laikrakstu vietnieki un pastenieki bija paunu žīdi, kas braukāja un staigāja no Jēkabmiesta un Gostiņiem pa Vidzemi

kā siktirgotāji.*) Viņi arī iznēsāja un izplatīja dažādas baumas. Viņi stāstīja, ka Kurzemes žīdiem krievu valdība Dienvidkrievijā ierīkojot lauksaimniecības un ka aizbarukušie žīdi rakstot, ka tur zeme esot ļoti laba un brīvas zemes ļoti daudz. Bada šausmu sakarsētā zemnieku fantazija iztēloja viljinošu plānu: lūgt no valdības atļauju doties latviešu izceļotājiem uz „silto zemi“, uz „Jeisku“. Nabaga ļaudis bija ar mieru atstāt savu dzimteni un doties nezināmā svešumā. Bargie vācu kungi, klausas, nabadzība un bads bija ļaudis novedis izmisumā. No vairāk pagastiem zemnieki aizsūtīja uz Rīgu izlūkus, kuri vispirms griezās oficiālās iestādēs ar saviem lūgumiem. Ģen. gubernators Pālenis, vietējais vācietis un lielskungs, lika lūdzējus kā bezpasniekus raidīt uz mājām. Tomēr lūdzēji — izlūki nemitējās, jo viņi neticēja Pālenam kā vācietim. Viņi meklēja paslēptus ceļus. Viens žandarmu (polīcijas) virsnieks bija pret samaksu sācis pieņemt lūgumus, bet ģen. gubernators šo veikalu drīz slēdza. Tad Alūksnes novada izlūki bija iekļūduši pie pareizticīgo bīskapa Irinarcha, kas bija atsūtīts uz Rīgu 1836. g. cīņai ar krievu vecticībniekiem. Zemniekiem par brīnumu un prieku šis lielskungs izturējās pret viņiem pavisam citādi nekā pārējie Rīgas kungi. Viņš caur tulku ar zemniekiem runāja ļoti laipni. Viņš paskaidroja, ka viņš nevar lūdzējiem līdzēt zemes lietās, jo tā ir valdības darīšana. Viņš esot tikai baznīcas darbinieks un varot runāt tikai par baznīcas lietām. Viņš lika zemniekus pabarot un iedeva tiem ceļam līdzī dažus grašus naudas. Tas notika jūnija sākumā. Bet jau jūlijā pie bīskapa ieradās lūdzēji no vairāk apvidiem un lūdza, lai viņš pieņem zemniekus pareizticībā. Mēneša laikā pa Vidzemi bija klīdušas baumas par laipno Rīgas kungu — bīskapu un zemnieku galvās bija radusies doma par pāreju pareizticībā. Atcerēsimies, ka jau no Katrinas II. laikiem zemnieki ar cerībām un simpatiju raudzījās uz Krievijas ķeizariem un gaidīja no viņiem glābiņu. Brīvlaišanas laikā zemnieki vairāk ticēja krievu ierēdņiem, nekā vācu muižniekiem un mācītājiem. Pareizticība nebija pavisam sveša latviešiem, jo kā kareivji viņi, kopā ar krievu kareivjiem Krievijā, gāja uz pareizticīgo baznīcām un dievkalpojumiem; šķūtnieki, braukdami un vesdami saviem kungiem pārtiku uz attālākām Krievijas pilsētām, kur vietējie kungi un viņu dēli kalpoja valsts dienestā, ziņkāres dzīti gāja pareizticīgo baznīcās; bez tam, tos laikos Rīgā bija kādas sešas pareizticīgo baznīcas. Cerības uz krievu cara gādību bija par pamatu zemnieku domām pāriet pareiz-

*) Žīdiem bija aizliegts apmesties Rīgā un Vidzemē uz pastāvīgu dzīvi.

Tautas padome sastādīja pagaidu valdību.

Ulmanis *Prispaule* — 245 — *Jautājuma loks Bal. sap. sa.*

1920. l.m.
No 18 no
1918.
enrati

lielkungu, bet tas laikā aizbēdzis. Šos notikumus muižnieki un Pāleņi izbazunēja par lieliem vispārējiem nemieriem Vidzemē. Galvenie musinātāji esot pareizticības gribētāji. Grāfs Benkendorfs izdabūja no ķeizara atļauju sūtīt uz Vidzemi 10000 kareivju zemnieku nemieru apspiešanai. Kara spēks sāka gūstīt „musinātājus“ un nemierniekus. Kara tiesa ar vietējo baronu priekšgalā notiesāja 108 cilvēkus. Labi noorganizēta bija nemiernieku publiskā pēršana Veselauškā un Jaunbebros. Uz Jaunbebriem muižnieki sadzina no visas Vidzemes ap 600 skatītāju zemnieku. Peļamos dzina pa vienam caur „stroju“, t. i.

Balsts jābūtu ar pērnpatēri

Pavehlešana
tabš Keiseriskas Gohdibas,
ta Datwaldinecka wissu Kreewu 20. 20. 20.

Widsemmes waldishanas teesās,
semneeku laudim par simaschonu sludinata.

Pa gabuscha wofara zitas mallas pee Widsemmes semneecem nemeriba robdjabs; schi zehlebs wissu wairaf zaur tabdahm nepareesigahm slawahm un runnahm, fo launprahtigi zilweki ispaudeja, it fa semneecem walla esohb no Widsemmes iscet us Kreewu semni; un kas ta liffabs apmahnie tees, teem turflabt ar nepareesibu wehl tiffe weerunnahs, it fa winneem, tad no sawas itzibae affahschohb un us Kreewu itzibu palgrahbschahs, dshidwes cefsch siltahdm semneebm, ihpatscha semnes grunte in ziti laizigi labbumi ittschohb. Schi tabda nemeriba gan nu zaur Schebliga Keisera pavehleshanahm un gubbernemens waldishanas apgabidbu ir kushinata: tomehr dafschas mallas Widsemme pee semneecem wehl ta israhdabs, fa tee wehl tabdeem mahneem liza, in no tahir isnehleschanahm, fo taneh; pavehlelas un isrihforas, gan ir rediams, fo weerunnataju ne truhbi, gan paschu semneeku karpā, kas, gribedam lo wehbi in apwidam saws brahslus, kas teem lehti itz, us to dardejabs, schobs saws brahslus cefsch teem wechschajem mahm pinneleem weewillmahb.

No 1819 g. aktiwa minime...
Zemnieku apgab...

Gubernatora patente par „silto zemi“.

kareivju nodaļu nostādīja divās garās rindās, vienu rindu preti otrai, katram kareivim deva riksti rokās un pa kareivju rindu starpu dzina nosoditos. 5 zemniekus izdzina caur 1000 kareivju stroju, 13 dzina caur 500 vīru stroju, bet pārējos caur 50—150 garu stroju. Virsnieki gāja gar kareivju mugurām un skatījās, vai kāds nesit žēlodams. Žēlotāju dzina caur stroju notiesātiem pakal. Nežēloja nevienu. Pat zēnus un vecišus nesaudzēja. Kādam vecītim bija jāiet caur stroju divas reizes, bet viņš nepaguva iziet pat vienu reizi. Kareivji viņu uzlika uz ratiem un vilka caur stroju. Kaut vecītis bija jau miris, tomēr viņu izvilka caur stroju un zaldāti sita pa miroņa miesu kā pa maisu. No asiņu aptašķītiem salmiem daudz nosodītie vairs nepiecēlās, bet citi aizvilkās ar ielaustām ribām. Kraukļi un žagātas ilgi lidojuši ap soda lauku Jaunbebros. „Pēc svinīgā

pēršanas akta" visas šis asins „izrādes“ vadītājs barons A. Hagemesters griezies pie 600 „skatītājiem“ ar uzrunu: „Tā tiks sodīts katrs, kas gribēs iet uz silto zemi; kam ienāks prātā pieņemt krievu ticību; kas iedrošināsies nepaklausīt muižniekiem un mācītājiem“. Ar šādiem vārdiem muižnieki demonstrēja zemnieku priekšā savu varu, savu spēku un krievu valdības piekrišanu viņiem, t. i. muižniekiem.

Latviešu pāreja pareizticībā.

Jau 1841. gadā ķeizars Nikolajs I. atsūtīja uz Vidzemi savu adjutantu, Buturlīnu, nemieru iemeslu izmeklēšanai. Viņš sauca zemnieku priekštāvjus no 56 pagastiem un tiem paskaidroja, ka ķeizars nedomā muižniekiem atņemt zemi un to izdāvināt zemniekiem. Miera traucētājiem šis galminieks piedraudēja ar bargiem sodiem, kuŗus, kā redzējam, tiešām pielietāja. Revīzijas nolūkā Buturlīns apbraukāja nemierigos pagastus. Viņu pavadīja muižnieku delegāti un pēdējie esot visādi centušies izpatikt ķeizara sūtnim un to dabūt savā pusē. No aktīm tomēr redzams, ka revīzija bijusi spiesta atzīt sekošo: 1) muižu lauki esot nesamērīgi palielināti ar jauniem līdumiem, 2) riežu sistēma izpostot saimniekus, 3) āboliņa un kartupeļu audzināšana radot pārmērīgas klaušas un 4) zemnieku šķūtis esot pārmērīgi lielas. Tomēr muižniekiem labvēlīgais ķeizara sūtnis atzina zemnieku stāvokli par ļoti grūtu, kas esot par galveno nemieru cēloni.

Kaut gan 1841. g. zemnieku kustību ģen. gubernators Pālens un muižnieki ar krievu karaspēka palīdzību un ar šausmīgu bardzību apspieda, tomēr zemnieku prātus soda ekspedīcija un kara tiesas briesmu darbi neapmierināja. Dumpji un nemieri mitējās, bet pāreja pareizticībā nemitējās. G. Merķelis savā laikā salīdzināja zemniekus ar tīģeri, kas dūsmās kož savas važas, bet četrdesmitos gados šis tīģeris bija jau tik nemierīgs, ka sāka mēģināt saraut savas važas. Ar pareizticības palīdzību Vidzemes zemnieki mēģināja saraut vācu garīgās važas un iegūt garīgo brīvību. Šajā ziņā viņiem enerģiski gāja pretī otrs Rīgas pareizticīgais bīskaps Filarets, kuŗš ieradās Rīgā 1842. gadā. Tas bija savas ticības fanatiķis un ļoti drošs un enerģisks cilvēks. Neskatoties uz ģen. gubernatora Pālena un muižnieku pretešķību, neskatoties uz visuspēcīgā gr. Benkendorfa iespaidu uz ķeizaru Nikolaju I., bīskaps Filarets droši pieņēma zemniekus un to lūgumus. Viņš pieņēma arī zemnieku sūdzības pret muižniekiem. Visus lūgumus un sūdzības viņš virzīja uz priekšu attiecīgās iestādēs. Kad muižnieku varā esošās aprīņu tiesas un pilstiesa noraidīja caur Filaretu

Handwritten note:
Pāle Filarets, ar 1841.
60-80

iesniegtās sūdzības, viņš tās sūtīja uz Pēterpili. Viņam izdevās iegūt draugu Pēterpili krievu tautības augstmaņu aprindās. Viņa nopelns ir vairākkārtēju revīziju sūtīšana uz Vidzemi. No Pēterpils tika pat atsūtīts Krievijas iekšlietu ministra biedrs (Seņavins), kuŗš deva noteiktu atsauksmi par to, ka zemnieku saimnieciskais un sabiedriskais stāvoklis šausmīgs un ka zemnieki stipri ciešot no muižnieku jūga, no kuŗa viņi cenšoties atsvabināties ar pareizticības palīdzību. Bīskaps Filarets panāca vācieša — ģen. gubernatora Pālena atcelšanu un krievu tautības ģen. gubernatora iecelšanu (Golovins). Pēdējā slēdzieni bija ļoti labvēlīgi zemniekiem un nepatīkami muižniekiem. Pats bīskaps Filarets nenogurstoši sūtīja sūdzības par muižnieku rīcību pašam ķeizaram Nikolajam I., Krievijas iekšlietu ministrijai un Sinodei. Par šādu bīskapa Filareta rīcību zināja zemnieki, kuŗi nepārtraukti griezās pie viņa. Bīskapa pieņemamā istabā varēja pastāvīgi redzēt zemniekus no dažādiem Vidzemes stūriem un pat no Vidzemes gubernas ziemeļu (igauņu) pagastiem. Bīskaps centies katru apmierināt un katram palīdzēt. Tumšie un naīvie zemnieki nezināja, cik lielos apmēros bīskaps viņiem var palīdzēt, bet viņi ticēja bīskapam, jo bija atraduši kaut vienu lielkungu, kas ar viņiem apgājās laipni, sīrsnīgi un viņiem līdzjuta. Tāpēc latvieši un igauņi sāka lielā skaitā pāriet pareizticībā. Sešu gadu laikā, kamēr Rīgā darbojās bīskaps Filarets (1842. g. līdz 1848. g.) pareizticībā bija pārgājuši vairāk kā 100 000 Vidzemes latvieši un igauņi. Visdīvainākais tas, ka pāreju pareizticībā, kā varēdami un prasdami, kavēja muižnieki, mācītāji, vispāri vācieši un vācu iestādes. Kad, piem., pareizticīgo misionāri apbraukāja Vidzemi, muižnieki dievkalpošanas noturēšanai ierādīja šķūņus, smēdes un krogus. Kad valdība izdeva rīkojumu, lai baznīcu celšanai ierāda zemi, muižnieki vilcinājās un centās zemi ierādīt tālu no ceļiem un apdzīvotām vietām. Ja zemnieks deva naktsmāju mācītājam, tad šo zemnieku muižnieks padzina no mājas. Muižnieki bija izdabūjuši no valdības pavēli, kas prasīja, lai katrs pārgājējs vispirms pieteicas un tad tikai pēc sešiem mēnešiem dod svinīgu solījumu, ka viņš no pareizticības negaida nekādus labumus un apņemas muižniekiem padoties un klausīt tāpat, kā agrāk. Solījuma teksts bija jāiemācās no galvas, jānoskaita pareizticīgo mācītāja un „bruģu kunga“ priekšā un jāparaksta. Ja kāds zemnieks nezināja no galvas solījuma tekstu, tad tā pievienošanu atlika. Pareizticības dēļ daudz zemnieki tika padzīti no mājām un likti pie vismagākām klaušām. Pareizticīgos nicināja, lamāja un sita. Mācītāji atklāti no kancelēm lamāja pareizticību un sauca to

par „suņu ticību“, „elkdievību“, nekultūrālu ļaužu ticību. Pat pērminderiem un skolmeisteriem mācītāji uzdeva cīnīties pret krievu briesmām. Izglītotie muižnieki un mācītāji bija piemirsuši vienu patiesību, ka tumša un naīva tauta rikojas tāpat kā bērni, — ko viņiem liedz, pēc tā viņi tiecas. Šajā gadījumā liedzējus, tauta ienāda un viņiem nemaz neticēja. Tā tad lielu pakalpojumu pareizticībai izdarīja paši vācieši. Bīskaps Filarets iepatika tautai arī ar to, ka pirmos misionārus viņš iecēla no latviešu vidus. Par mācītāju viņš iecēla ļoti ieslavēto Vidzemē brāļu draudzes tētiņu — Dāvidu Balodi, kurš griezās pie bīskapa pēc glābina no Rīgas Jāņa draudzes mācītāju vajāšanām pret Rīgas hernhūtiešiem. Pēc tam daudz hernhūtieši pārgāja pareizticībā. Otrs misionārs bija no Piebalgas, gr. Šeremetjeva muižas pārvaldnieks Jēkabs Michailovs, kurš bīskaps iecēla par mācītāju Rīgas latviešu draudzei. Ar lieliem panākumiem D. Balodis darbojās Ļaudonā. Bīskaps Filarets atzina to patiesību, ka latviešu draudzēm vajadzīgi latvieši-mācītāji un skolotāji. Tā kā isā laikā bija radušās ap 70 draudzes Vidzemē, tad bīskaps bija spiests pieļaut par mācītājiem tos krievus, kas iemācījās latviešu valodu. Viņš aicināja uz Vidzemi Pēterpils un Maskavas garīgo akadēmiju studentus. Daži atbrauca un ilgi darbojās latviešu vidū. 1847. g. bīskaps Filarets nodibināja Rīgā garīgo skolu, kurā audzināja nākamos mācītājus. Šai skolā pieņēma pusi audzēkņu no latviešu un otru pusi no igauņu zemnieku vidus. Trīs gadus vēlāk šī skola paplašinājās ar garīgo semināru. Visus audzēkņus seminārā uzturēja uz kroņa rēķina, kāpēc nabadzīgāko zemnieku dēli tajā varēja iestāties. Mācības seminārā pasniedza krievu valodā, bet pasniedza tajā arī latviešu un igauņu valodas. Pateicoties bīskapa Filareta gādībai Vidzemē isā laikā tika nodibinātas 18 pareizticīgo draudzes skolas lielākās lauku draudzēs (1847. līdz 1849. g.). Tā kā šinī laikmetā Vidzemē vispāri bija tautskolu trūkums, tad šāds darbs, kas tika darīts ar valdības pabalstu, bija ļoti apsveicams. Tas piespieda muižniekus pasteigties ar skolu nodibināšanu un veicināšanu un tas radīja konkurenci starp vāciešiem un krieviem. No šīs konkurences latvieši daudz mantoja.

Ap 1848. g. massu pāreja pareizticībā apstājās. Vācieši un viņu draugi saka, ka tauta nesaņēmusi no pareizticīgiem to, ko vēlējusies, t. i. zemi, bet īstenībā apstāšanās iemesli bija citi. Vāciešiem izdevās dabūt prom no Rīgas galvenos ienaidniekus: Filaretu un ģen. gubernatoru Golovinu. Filareta vietu ieņēma lokanāks diplomāts — bīskaps Platons, kurš mēģināja „saprasties“ ar vāciešiem, un ģen. gubernatora vietu ieņēma

apstāšanās grib pāriet 60.gados.

gabumu monarhija
1845. g. 1. okt. pabeigta

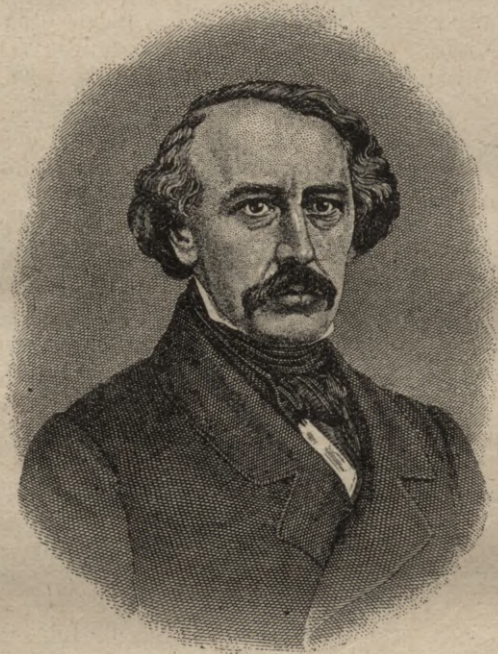
noteikts muižnieku draugs un labvēlis kņazs Suvorovs, kuram par godu vācieši vēlāk nosauca vienu Rīgas ielu par Suvorova ielu (tagad. Kr. Barona ielu). Bez tam vācieši — mācītāji un muižnieki laida darbā visus cīņas līdzekļus pret pareizticīgiem un tā kā viņu rokās atradās visa vietējā vara un saimnieciskās iespējas, tad viņiem izdevās apturēt pāreju pareizticībā, bet tie, kas pareizticību bija pieņēmuši, tie turējās pie tās un cieta visu.

1849. g. Vidzemes agrārlikumi. (X)

1840-to gadu notikumi Vidzemē nebij vis aģitācijas un krievu politikas sekas, bet mostošās tautas mēģinājums saraut vāciešu važas. Ja tas tautai arī neizdevās, tad tomēr panākumi šai četrdesmito gadu kustībai bija. Mēs zinām, ka vācieši stingri turējās pie savām privilēģijām un autonomijas. Mēs zinām arī, ka viņi risādi centās paturēt latviešus atkarībā no sevis kā saimnieciskā un sabiedriskā, tā arī garīgā ziņā. Vācieši visvairāk baidījās no Krievijas valdības un krievu iejaukšanās Vidzemes un vispāri Baltijas iekšējās lietās un darišanās. Četrdesmito gadu notikumi iesita vāciešu politikā lielu robu. Krievu augstākās valdošās aprindas un krievu sabiedrība sāka interesēties par Baltiju un, kā dzis vāciešu acīs, Vidzemē un Rīgā nostiprinājās pareizticība, kuņas galva — Rīgas bīskaps bija gluži neatkarīgs no vāciešiem, bez tam viņam bija iespēja tieši un personīgi griezties pie paša ķeizara un valsts augstākām iestādēm. Neko noslēpt tagad vācieši vairs nevarēja. Latvieši ieguva daudz tautskolu ziņā. Liels ieguvums bija arī 1849. g. agrārlikums, kuņa rašanās stāv ciešā sakarā ar četrdesmito gadu notikumiem. Tāpat kā iepriekšējie, šis likums tika gatavots ilgī un tikai pēc asas cīņas pašu muižnieku vidū landtāgu sēdēs viņš ieraudzīja dienas gaismu.

Drīz pēc 1841. gada nemieriem jau nākošā, 1842. g., Tērbatā sapulcējās landtāga izvēlēta komisija, kuņas uzdevums bija novērst vietējās zemnieku dzīves asākos trūkumus. Šoreiz jaunas idejas un ierosinājumus ienesa muižnieks Hamilkars Felkerzams. Viņš kopā ar saviem domu biedriem iesniedza Tērbatas komisijai savu projektu, kuņš komisijai noderēja kā materiāls. Felkerzams bija izcila personība muižnieku vidū. Viņš vadījās ne no šīs dienas muižnieku interesēm vien, bet paredzēja nākamo dienu uzdevumus un vajadzības. Viņš ticēja, ka dzimtbūšanai un tās veidojumiem drīz pienāks gals, un viņš ieteica muižniekiem pašiem nokārtot zemnieku agrāro stāvokli, nenogaidot Krievijas valdības tiešu iejaukšanos. Pareizticības sākums rādīja, ka valdība drīz var iejaukties. Fel-

kerzams domāja, ka muižniekiem jāatsakās no kļaušu sistēmas, bet zemniekiem jānodrošina zeme. Jāpāriet vai nu uz naudas renti, vai zemniekiem jāpārdod zeme privātpašumā. Zemes pirkšanai zemniekiem jāizdod aizņēmumi uz viņu zemi no muižnieku kredītbiedrības. Saskaņā ar to laiku saimniecības mācību uzskatiem, sīkās zemnieku lauksaimniecības nekad nevarēsot konkurēt ar lielām muižu lauksaimniecībām. Zemnieku saimniecības būšot spiestas vienmēr ņemt kredītu no muižnieku kredītbiedrības un tā tad būs vienmēr atkarīgas no muižnie-

Hamilkars Felkerzams.

kiem. Felkerzams noteikti ieteica muižniekiem pāriet uz naudas — kapitālistisko saimniecību. Tērbatas komisija principā piekrita Felkerzama projektam. Tērbatas komisija atklāti atzina, ka „brīvlaišanas“ likums (1819. g.) ar brīvā līguma principu nav izdevies, ka zemnieku saimniecības grauj nedrošība par iekoptās mājas paturēšanu un ka jāatgriežas pie 1804. g. likuma principiem, t. i. jāizdod zemnieku aizsargāšanas likumi. Zemnieku zeme jānodod zemniekiem pastāvīgā lietāšanā. Kļaušas jānormē, jānosaka to apmēri. Komisija atzina,

ka pielaižama māju izrentēšana uz naudas vai nodevu — grauda renti (nomu). Zemes pārdošanu zemniekiem komisija atzina kā reformas gala mērķi. Landtāgā pret komisijas atzinumiem asi uzstājās muižnieku konservatīvais vairākums, ar bar. Nolkenu priekšgalā. Konservatīvie muižnieki nekādā ziņā negribēja ierobežot muižnieku īpašuma tiesības uz zemi, jo zemnieku tiesību atzišana dotu zemniekiem pārliecību, ka viņu zeme nav īsts muižnieku īpašums. Zemnieki nekad neesot atzinuši muižniekus par zemnieku zemes īpašniekiem. Konservatīvie nepiekrita asām un plašām reformām.

Iesākās ilgstoša cīņa starp konservatīviem un progresīviem muižniekiem. Šīs cīņas laikā kā uz barometri skatījās uz ķeizara Nikolaja I. un valdības noskaņojumiem. Vēl 1842. g. ķeizars Nikolajs I. bija izteicies, ka viņš nepielaidīšot muižnieku īpašuma tiesību uz zemi sašaurināšanu. To izmantoja konservatīvie muižnieki. Nelīdzēja pat tas, ka ģen. gubernators Pālenš nostājās Tērbatas komisijas atzinumu pusē. Pālenam izdevās ienest tikai dažas pārgrozības „papildu punktos pie 1819. g. likumiem.“ Šos „punktus“ bija izstrādājuši konservatīvie muižnieki. „Punkti“ paredzēja nomas līgumu slēgšanu uz 6 gadiem, pie kam zemnieku un muižnieku līgumus bija uzdots kontrolēt draudzes tiesai. Klaušu noteikšanā muižniekiem jāpieturās pie vaku grāmatu normām. 1845. g. ķeizars apstiprināja šos „papildu punktus“. Likās, ka konservatīvie bija panākuši savu tiesību nodrošināšanu un neaizskaramību, bet taīsnī šai laikā, kā dadzis muižnieku acīs, Rīgā darbojās enerģiskais bīskaps Filarets un iesākās plaša zemnieku pāriešana pareizticībā. Bīskaps Filarets panāca Pālena atstādināšanu. Pālena vietā ķeizars iecēla krievu Golovinu. Bīskapa Filareta un ģen. gubernatora ziņojumi ķeizaram un ministra biedra Senavina revīzijas atzinumi grozīja ķeizara Nikolaja I. pārliecību. Ķeizars bija izteicies, ka pāreja pareizticībā esot dabīga parādība, jo muižnieki negribot neko darīt zemnieku labā un luterīcīgo mācītāji izpildot savus pienākumus bez iekšējās pārliecības un pāvīrši. Priekš konservatīviem muižniekiem Pēterpils „barometris“ bija sācis kristies viņiem par sliktu. Vēl vairāk muižniekus uztrauca ziņa par „Baltijas lietu komitejas“ nodibināšanu Pēterpilī. Tomēr arī šoreiz valdība gaidīja reformu projekta izstrādāšanu no pašas muižniecības, jo minētā komiteja bija sastādīta no pašu muižnieku priekšstāvjiem. Komitejā ietilpa: landmāršals, divi landtāga priekšstāvji un divi valdības iecelti muižnieki. Valdība komitejā iecēla Felkerzamu un Samsonu (brīvlaišanas likuma autoru) un ar to pastrīpoja, ka vēlas izstrādāt reformu. Šeit Felkerzams parādīja ļoti lielu enerģiju

un spējas. Viņa sabiedrotie bija augstākie krievu ierēdņi. Pēc ļoti asas un neatlaidīgas cīņas Felkerzams uzvarēja. „Barometris“ viņam bija labvēlīgs. 1849. gadā, pēc 7 gadu ilgas cīņas, Felkerzama projekta galvenie vilcieni dabūja likuma formu, t. i. 1849. g. ķeizars apstiprināja jaunu agrārlikumu. Šai likumā atņemts „brīvlaišanas likuma“ „brīvā liguma“ princips, bet ietelpināti zemnieku aizsardzības noteikumi. Likums stipri ierobežoja muižnieku rīcības brīvību ar zemnieku zemi. Likums aizliedza zemnieku zemi pašiem muižniekiem apsaimniekot. Šī zeme bija vai nu jāiznomā, vai jāpārdod zemnieku kārtas locekļiem. Ar to bija iesists liels robs vienā no visdārgākām muižnieku privilēģijām, jo līdz šim par zemes īpašniekiem varēja būt tikai muižnieku kārtas locekļi (sevišķi matrikulētie muižnieki). Muižnieku tiešā rīcībā palika tikai muižu zeme, meži un pļavas. Konservatīviem muižniekiem izdevās piekautlēt pie likuma pantus par „kvotes zemi“. Muižniekiem bija dota tiesība atdalīt no zemnieku (kļaušu — vaku) zemes vienu piekto daļu, kurā sauca par „kvotes zemi“. Šo zemi muižnieks varēja pievienot muižai, pats apsaimniekot, vai iznomāt zemniekiem. Liela netaisnība bija tā, ka muižas zeme bija atsvabināta no jebkādiem nodokļiem un kļaušām, kuŗas gulās tikai uz zemnieku un kvotes zemi. 1849. g. likumam bija pievienots „darba regulatīvs“, kas stingri noteica zemnieku kļaušu apmērus.

1849. g. likumam ir ļoti liela nozīme Vidzemes zemnieku dzīvē, jo tas lika pirmos pamatus latviešu mazgruntniecības nodibināšanai. Par nožēlošanu, šis likums bija izdots izmēģināšanai uz 6 gadiem, kāpēc zemnieku māju pārdošana gāja ļoti gausi uz priekšu. Lielā vairumā muižu arī pēc 1849. g. likuma izdošanas kļaušu sistēma pastāvēja pa vecam.

Pilsētu attīstība Latvijā XIX. g. s. pirmajā pusē.

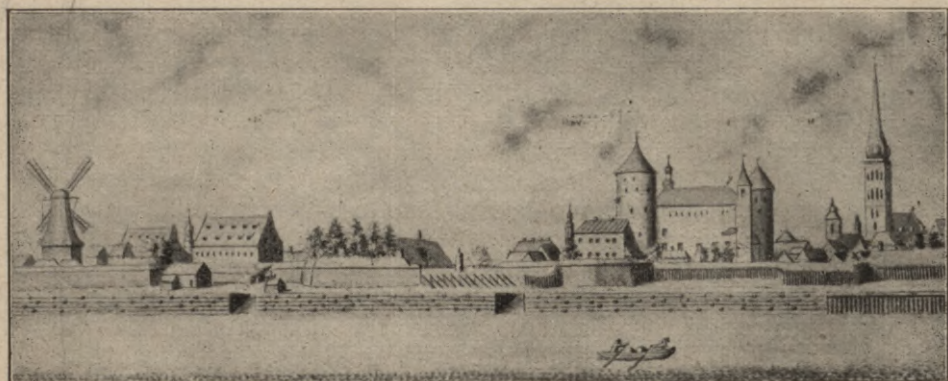
No zemnieku dzīves veidošanās apskata mēs redzējam, ka XIX. g. s. pirmajā pusē zemnieki, izņemot latgaliešus, pamazām ieguva kaut kādas tiesības. Vidzemē un Kurzemē izbeidzās zemnieku sabiedriskā verdzība un 1849. g. likums Vidzemē iesita robu zemnieku saimnieciskā verdzībā.

XIX. g. s. pirmajā pusē Latvijas pilsētu dzīvē arī notika dažas svarīgas pārmaiņas, bet tām bija cits raksturs nekā uz laukiem. Pilsētu pārvaldē, organizācijās un likumdošanas ziņā nekādas svarīgas pārmaiņas nenotika. Pilsētās pastāvēja vecās rātes, ģildes, cunftes un vācu biedrības. Rātes kungu amatus ieņēma bagātāko tirgotāju un ģildu priekšstāvji, kuŗi sargāja pilsētu saimnieciskās un iekšējās dzīves un sadzīves pri-

vilēģijas tāpat, kā uz laukiem muižnieki sargāja savas privilēģijas. Pilsētām izdevās labāk nosargāt savas privilēģijas nekā muižniekiem, jo XIX. g. s. pirmajā pusē valdība neizdeva nekādus svarīgus likumus, kas pārgrozītu pilsētu iekārtu un satversmi. Latvijas pilsētām tos laikos piederēja vairāk tirdzniecības nekā rūpniecības centru nozīme. Tam par iemeslu bija tas, ka vietējās tautas lielākas masas, — zemnieki, galvenā kārtā iztika ar saviem ražojumiem. Tikai trūkstošās metalietas un sāli ieveda no pilsētām. Bet metālu un sāli pašas pilsētas ieveda no ārzemēm. Metālu apstrādāja pilsētu amatnieki un lauku kalēji. Uz laukiem pastāvēja ļabi attīstīta mājrupniecība. Vislabākie audēji bija Cēsu, Trikātes, Smiltenes, Raudas, Alūksnes un Piebalgas draudzēs Vidzemē. Šo audēju ražojumus patērēja apkārtējie muižnieki un pa daļai pilsētnieki. Vidzemnieku audumus varēja sastapt Kurzemē, Leišos un pat Krievijā. Piebaldzēni bija pazīstami arī kā vērpiamo ratiņu taisītāji. Mājrupnieki nodarbojās vēl ar koka trauku pagatavošanu (Smiltēnē), kurvju pišanu no skaliem vai rīkstēm, loku, riteņu un slieču liekšanu, izkapšu striķu pagatavošanu (Papes ciemā, Rucavas pag., Kurzemē), darvas tecināšanu un ādu mišanu. Briežu un Striķu pagastos (Vidzemē) darbojās stiebru krēslu dreijātāji un pinēji. Nepieciešamos darba rīkus un apģērbu pagatavoja paši zemnieki un zemnieces. Pilsētu rūpniecībai mājrupniecība bija liels konkurents. Rūpniecība pilsētās vēl atradās mācītu amatnieku rokās*) un tā bija sīkrūpniecība, vai manufaktūra. Fabriku skaits tos laikos Latvijā bija niecīgs. Tā 1840. g. Latvijā bija 66 fabrikas ar 2317 strādniekiem (uz katru fabriku iznāk 42 strādnieki). Mašīnu pielietošana nebija vēl atnākusi līdz Latvijai. To laiku fabrikas bija manufaktūras, kurās nodarbināja cilvēka un zirga darba spēku. Lielākais rūpniecības centrs Latvijā bija Rīga, kur 1840. g. bija 46 fabrikas (no 66 fabrikām visā Latvijā) un 1945 strādnieki (no 2317 str. visā Latvijā). Gildes un cunftes ļoti kavēja rūpniecības, sevišķi fabriku, attīstību, jo ar rūpniecību varēja nodarboties tikai cunftu locekļi.

Lielākā nozīme, kā atzīmējam, bija tirdzniecībai. Latvijas pilsētu tirgotāji uzpirka lauku preces: labību, linus, kaņepājus, gaļas lopus, zirgus, vilnu, zvērādas, medu, vaskus, kokus, spirtu un alu. Galvenais tirdzniecības centrs bija Rīga, kur galvenā kārtā saplūda mazo pilsētīņu un miestīņu tirgotāju preces

*) 1839. g. Jelgavā bija 1.147 amatnieki, kuri nodarbojās 42 dažādos arodos. Visvairāk bija kurpnieku un drēbnieku — 43% no visiem Jelgavas amatniekiem.

Rīgas pils, Jēkaba baznīca un dažas citas ēkas 1773. g. (No Broces.)

un kur pēdējie ieguva pārdošanai preces. No sendienām Latvijas ostu pilsētām, sevišķi Rīgai, bija izvedostu (eksportostu) raksturs, jo viņām bija liela tirdznieciska aizmugure — Krievija un pa daļai Lietava. Ar Latvijas ražojumiem vien Rīgas rātes kungu un ģildu locekļi nevarētu pievilkt tik daudz angļu, holandiešu, franču un vāciešu kuģu, kas brauca pēc Austrumeiropas precēm. Šie kuģi veda uz Latvijas ostām savu zemju ražojumus, kurus noņēma ne tikai Latvijas iedzīvotāji, bet visvairāk tos tranzīta ceļā veda uz Krieviju. Rīga bija visdzīvākā osta no visām Krievijas ostām. Latvijas pilsētu tirdzniecībai lielus zaudējumus nesa kontinentālā sistēma, Napoleona I. kari un saimnieciskā krīze divdesmito gadu sākumā.

Kamēr Latvijā vēl pastāvēja verdzība un dzimtbūšana, pilsētu iedzīvotāju skaits nevarēja ātri pieaugt, jo muižnieki nelaida savus vergus un dzimtļaudis apmesties uz dzīvi pilsētās. Pēc dzimtbūšanas atcelšanas Vidzemē un Kurzemē (1817./19. gados) apstākļi sāk mainīties. Neskatoties uz to, ka brīvlaišiem zemniekiem bija grūti dabūt no saviem muižniekiem pasēs pāriešanai uz pilsētām, tomēr vienam otram latvietim izdevās dabūt pasi un apmesties pilsētā. Saprotams, ka tāds latvietis nevarēja ietikt ne ģildē, ne cunftē, kamēr viņš nebija gāligi pārvācojies; tomēr darbu pilsētā viņš atrada. Latviešiem Rīgā bija savas amata biedrības ar vecāko priekšgalā. Amata vecākais saņēma darbus un peļņu un ik svētdienas to sadalīja saviem amata biedriem. No latviešu amata biedrībām varētu minēt: koku brāķeru, kuģa lādētāju, sāls un alus nesēju, svērēju, ormaņu, audēju, kaņepāju sējēju un c. biedrības. Latviešu strādnieki strādāja, piem., Rīgas cukura, papīra, pūdeņa un

naglu fabrikās. Daži latvieši nodarbojās ar siktirdzniecību, bet viņi, tāpat kā ārpus biedrībām stāvoši amatnieki, vienmēr bija apdraudēti no rātes, cunftu un ģildu puses (Fuscher'i un Verderber'i). Iekšrīgai visapkārt bija mūra siena un valņi, kuŗu stūros bija vairāk torņi. No seniem torņiem uzglabāties tikai „Pulvēra tornis“. Iekļūt iekšrīgā varēja tikai pa īpašiem vārtiem, piem., Zviedru, Jēkaba, Smilšu un c. Iekšrīgā dzīvoja tikai vācieši. Ārrīga bija nodalīta ar paļu jeb mietu sētu. Tāpēc ārpilsētas iedzīvotājus sauca par mietpilsoņiem. Kaut vācu pilsoņu attiecības pret latviešiem bija labākas par muižnieku

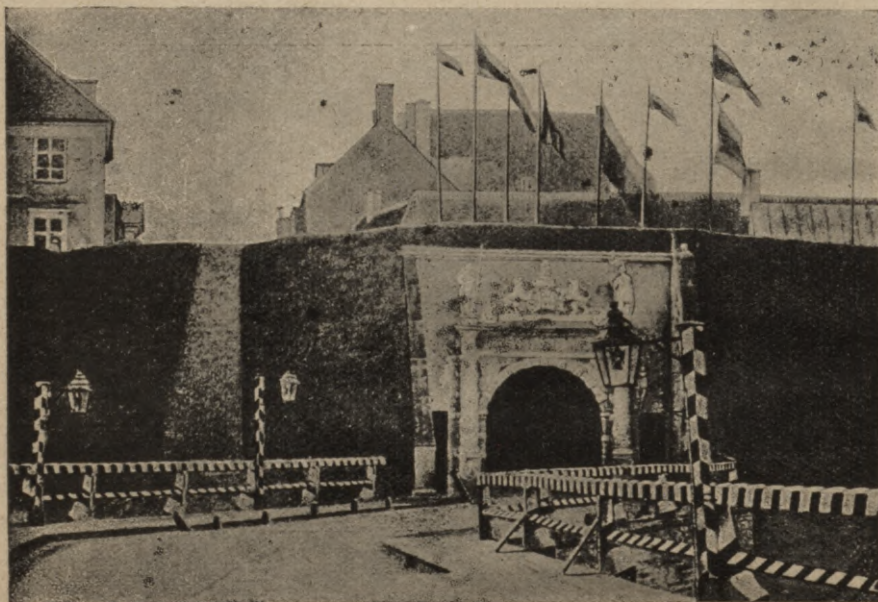

Papīra sudmalas Zasulaukā.

attiecībām, tomēr katrs vācietis, kaut arī pats nabadzīgākais, uz latvieti skatījās kā uz zemāku radījumu. Vācieši stipri nošķīrās no latviešiem. Tāpēc viens otrs latvietis pilsētā pārvācojās, gribēdams iekļūt vācu sabiedrībā un nodrošināt savu stāvokli.

Visās Latvijas pilsētās (42) ap 1800. gadu bija ap 47000 iedzīvotāju, no kuŗiem gandrīz 28000 iedzīvotāji dzīvoja Rīgā. Pēc Rīgas nāca Jelgava (pāri par 9 tūkst. iedzīvotāju), Liepāja (4500) un pārējās bija ap 1000 un zem tūkstoša iedzīvotāju (Jaunjelgavā 375). Četrdesmit gadus vēlāk, t. i. ap 1840. gadu, pilsētu iedzīvotāju skaits bija stipri vairojies. Rīgā, Jelgavā, Liepājā, Tukumā, Aizputē, Kuldīgā, Cēsīs un c. iedzīvo-

tāju skaits bija vairāk kā divkārtšojies, vai divkārtšojies. Arī mazās pilsētīnās iedzīvotāju skaits bija vairojies. Lielais pieaugums nāca uz latviešu, ienācēju no laukiem, rēķina. Straujš pieplūdums no laukiem tos laikos nebij iespējams, jo pilsētu atīstība virzījās lēni uz priekšu. Dzelzceļu un šoseju trūkums bija ļoti jūtams. Rīga un Jelgava bija gubernu pilsētas, kur atradās augstākās krievu un vāciešu iestādes. Rīga bez tam bija cietoksnis, kur bija nometināts karaspēks. Ģen. gubernatora un gubernatora iestādēs darbojās krievu ierēdņi. Tikai

Smilšu vārti Rīgā.

apriņķu pilsētu iestādes visas bija vāciešu rokās. Visās pilsētās vairums iedzīvotāju bija vācieši, pēc kuriem nāca latvieši, krievi, žīdi (Latgalē un Kurzemē), poļi, leiši un c.

Rīga, Jelgava un Liepāja bija vietējās vāciešu kultūras centri. Rīgā, Jelgavā*) un Liepājā bija ģimnazijas, divklasīgās meiteņu skolas un abu dzimumu pamatskolas. Īpašs pamatskolu augstākais tips bija apriņķu skolas. Visas pilsētu skolas izlietāja tikai vācieši. Retam latvietim izdevās aizkulties līdz apriņķa skolai un vēl retāki līdz ģimnazijai. No 1802. g.

*) Pēteru Akadēmija, kuru dibināja pēdējais Kurzemes horcogs Pēteris.

augstāko izglītību Baltijas vācieši ieguva Tērbatas augstskolā (universitātē), ko Krievijas valdība atjaunoja minētā gadā un ar kroņa līdzekļiem uzturēja.

Skolas XIX. g. s. pirmajā pusē. X

Vidzemes muižniecības vēsturnieks A. von Tobins (Tobien) par skolu jautājumu raksta sekošo: „Neviena muižniecība visā pasaulē nav tik daudz darījusi paidagōgiskā ziņā, kā Baltijas muižniecība, kas nav domājusi tikai par pašas pēcnācējiem vien, bet pastāvīgi, ņemot palīgā savus politiskos, intelektuālos (garīgos) un materiālos varas līdzekļus, gādājusi par visu Baltijas iedzīvotāju augošo jaunatni, lai tā piederējusi vai nu muižniecības kārtai, pilsoņu šķirai, vai nabagu būdīņām, vai vāciešiem, latviešiem vai igauņiem.“ Ja sacītais būtu pilnīga patiesība, tad latviešu tauta būtu lielu pateicību parādā muižniekiem, bet vēstures dokumenti runā pretī Tobīna slēdzieniem. Kas attiecas uz vācu skolām, tad par tām vienlīdzīgi gādājuši kā vācu muižnieki, tā vācu pilsoņi. Vāciešu rīcībā tiešām bija ģimnāzijas (Rīgā, Jelgavā un Liepājā), apriņķu skolas, divklasīgās meiteņu skolas un abu dzimumu pamatskolas. 1802. g. Krievijas valdība atjaunoja Tērbatas augstskolu un to uzturēja. Bet visas šīs skolas apmeklēja vācieši. Tikai retam latvietim izdevās tajās iekļūt, pateicoties kāda humāna un inteligenta muižnieka vai mācītāja gādībai. Kas attiecas uz latviešu tautskolām, tad XIX. g. s. pirmajā pusē par tām daudreiz spriests landtāgu sēdēs un vēl vairāk mācītāju sinodēs, bet tautskolu attīstība gāja ļoti gausi uz priekšu. Nevar noliegt, ka muižnieku un visvairāk mācītāju vidū bija ļaudis, kas enerģiski un neatlaidīgi uzstājās tautskolu labā. No vidzemniekiem ar pateicību jāmin gr. L. Mellins, ģen. superintendents K. Zontāgs, mācītājs Ferd. Valters, bīsk. K. Ulmanis un no kurzemniekiem: mācītāji K. Vatsons un Volters un daži muižnieki. Viņi ir izstrādājuši skolu plānus un noteikumus un cēlušī tos sinodēm un landtāgiem priekšā. Rūpēdamies par skolām, Zontāgs pat saņāca naidā ar muižniecību. Sevišķas grūtības radīja jautājums par skolotāju semināru dibināšanu un uzturēšanu. Muižniecības vairākums nekad nav uzstājies pret skolām, bet darbos ir bijis lēns un skops. Rodas iespaids, ka muižniecība visvairāk interesējās par savām privilēģijām, to sargāšanu un saimniecības lietām, bet maz interesējusies par garīgām lietām. Muižniecība un mācītāji ir bijuši vienprātīgi tajā ziņā, ka tautskolu uzdevums ir kalpot baznīcai, ka zemnieki jāiemāca mazliet rēķināt un lasīt, lai viņi var lasīt biblii, sprediķu grāmatas, katķismu un dziesmu grāmatas, bet plašāku izglītību latviešiem

nevajag dot. Muižnieku vairākums ir bijis pat tajās domās, ka latviešus nevajag iepazīstināt ar vācu valodu. „Ko tad vācu bērni darīs, ja visi latviešu ganu zēni mācīsies vācu valodu,“ teicis Liezeres īpašnieks barons Šulcs. Vācu valoda deva iespēju iepazīties ar labu literatūru un plašākām zināšanām, kuŗas neesot vajadzīgas zemnieku kārtas ļaudīm. Visi vācieši bija vienprātīgi tajā ziņā, ka latviešu tautskolas jāpatur mācītāju un muižnieku pārzināšanā un vadībā. Lielās nepatikšanas vāciešiem radīja Krievijas valdība. kuŗa vairāk reizes mēģināja iejaukties vietējo skolu lietās, vai, kā paši vācieši teica, „iejaukties iekšējās darīšanās“. Lielās nepatikšanas, sevišķi Kurzemes muižniekiem, radīja tas apstāklis, ka ķeizars Aleksandrs I. 1802. g. nodibināja tautas apgaismošanas ministriju, kuŗas uzdevums bija pārzināt un vadīt visas skolu lietas valstī. Visa Krievija bija sadalīta mācības apgabalos un katrā apgabalā vajadzēja būt augstskolai, kuŗas pārraudzībā tika nodotas visas apgabala skolas. Kurzeme, Vidzeme, Igaunija un Somija ietelpa Tērbatas mācības apgabalā. Sakarā ar to tika atjaunota Tērbatas augstskola (1802. g.). Tērbatas augstskolas pārzināšanā un pārvaldīšanā tika nodotas visas minēto zemju skolas. Par godu Tērbatas augstskolas darbiniekiem jāsaka, ka viņi enerģiski ķērās pie tautskolu jāutājuma atrisināšanas. Tērbatas augstskolas skolu komisija izstrādāja draudzes skolu statūtus, kuŗus ministrija apstiprināja 1805. gadā. Vidzemē bija jānodibina 122 un Kurzemē 65 draudzes skolas, kuŗās jānāca: rakstīt, rēķināt, dabas pazišana, tēvzemes pazišana (ģeografija) un ticības mācība. Katru draudzes skolu pārzin mācītājs, kuŗš pasniedz tajā ticības mācību. Katrā aprīņķī darbojas tautskolu inspektors, kuŗš sniedz ziņas par skolu darbību augstskolai. Skolu plāns un pārvalde bija labi pārdomāta un saskaņota. Pēc statūtu pasludināšanas dabīgi būtu jāgaida, ka tos visur izpildīs. Bet šie statūti atdūrās pret vienprātīgu muižnieku un mācītāju protestu. Kurzemes muižniecība atbildēja, ka katrs muižnieks jau gādā, lai viņa novada bērni tiktu „pienācīgi“ mācīti, un statūtus noraidīja. Vidzemes virskonsistorija atzina, ka laukskolu saistišana ar augstskolu esot nederīga. Vidzemes landtāgs atzina, ka nevienai draudzei nedrīkst spaidu kārtā uzspiest skolu, bet jaunu skolu dibināšana esot vēlama. Tā tad Tērbatas augstskolas statūti palika uz papīra. Muižniecība un mācītāji jutās tik stipri, ka neizlaida no savām rokām tautskolu vadību. Vidzemes zemnieku brīvlaišanas likumā, pateicoties K. Zontāga gādībai, bija ievesti punkti par tautskolām, kuŗi noderēja par pamatu Vidzemes tautskolām. Šos pantos ir runa par to, ka katrā pagastā, kur dzīvo ap 500

vīriešu dzimuma zemnieku, jānodibina pagasta skola, kuŗu pār-
zin muižnieks kopā ar draudzes mācītāju un uztur pagasta
zemnieki. Katrā draudzē, kur ir 2000 vīriešu kārtas zemnieku,
jānodibina draudzes skola, kuŗu pārzin mācītājs un uztur drau-
dzes zemnieki. Pagasta skolās jā māca tikai: skaidri lasīt,
katķisms un baznīcas dziesmu dziedāšana. Draudzes skolās jā-
sūta labākie un čaklākie pagasta skolu skolēni (no 14.—17. g.
veci). Viņus tur mācīja: rakstīt, rēķināt, baznīcas dziesmas
dziedāt, katķismu un ticības mācību saprast un „arī pieņemt
visu citu labu mācību, caur ko visa lieka un māņu ticība zūd.“
Draudzes skolu beigušie tika gatavoti skrīveru un skolmeistru
amatiem. Pagasta un draudzes skolās mācības pasniedza lat-
viešu valodā. Šī likuma izvešanā Zontāgam palīdzēja ģen. gu-
bernators Pauluči. Bet kad viņi abi pacēla jautājumu par sko-
lotāju semināra dibināšanu Vidzemē, tad viņi atdūrās pret
muižnieku noteiktu pretošanos. Kurzemes zemnieku brīvlai-
šanas likumā ir tikai viens pants, kuŗš nosaka, ka uz katriem
1000 zemniekiem jā dibina viena skola. Tā tad skolu dibināšana
un vadība Vidzemē un Kurzemē palika muižnieku un mācītāju
rokās. Tērbatas augstskolai izdeyās izdarīt tikai tik daudz, ka
1828. g. tika atklāts un sāka darboties uz valdības rēķina Tē-
rbatas skolotāju seminārs, kuŗā uzņēma latviešu un igauņu zem-
nieku jaunekļus. Kurss tajā bija trijgadīgs. Katrā kursā uz-
ņēma 10 skolēnu. Tērbatas seminārā no sākuma pasniedza:
bībeles stāstus, katķismu, metodiku, rēķināšanu, ģometriju,
dabas mācības, ģeografiju, vēsturi, vācu un krievu valodas,
dziedāšanu un mūziku. Šī programma priekš tiem laikiem bija
solida. Tērbatas seminārā izglītību ieguva daudz latviešu
skolotāji.

Pēc zemnieku brīvlaišanas Kurzemē tautskolu skaits bija
ļoti niecīgs, un tās pilnīgi atkarājās no muižnieku un mācītāju
labvēlības. Trūka skolu un skolotāju. Zemnieki bija par na-
badzīgiem dibināt un uzturēt ar pašu līdzekļiem skolas, bet no
muižniekiem reti kāds interesējās par skolām. Kādā dokumentā
teikts: „Vācu ķesteri un dziedātāji kā skolotāji nav un nevar
iegūt draudžu uzticību.“ Skolotājus sagatavoja centīgākie mā-
cītāji. Trīsdesmitos gados populāra bija Cīravas-Dzērves skola,
kuŗa darbojās latvietis Andrējs Bergmanis. Viņu izskoloja un
pat sūtīja uz Vāciju papildināties latviešu draugs māc. Volters.
Daudz Kurzemes latviešu pirmie skolotāji dabūja izglītību Cī-
ravas skolā, piem., E. Dinsbergis. Šo skolu pabalstīja mate-
riālā ziņā barons Manteufels. Bergmanis bijis ļoti padevīgs un
pakalpiģs vāciešiem. Šī skola bija vienkārša draudzes skola,
kuŗā mācīja lasīt, rakstīt un rēķināt. Tikai pēc ilgām un lie-

Dinsbergis, kungs Riečārdis
Spēģis

1840.

lām pūlēm mācītājam Volteram un viņa domu biedriem izdevās piedabūt Kurzemes muižniecību dibināt 1840. gadā Irlavas skolotāju semināru. Par semināra vadītāju muižnieki izraudzījās Vācijas vācieti K. Zadovski. Irlavas seminārs visu laiku darbojās vāciskā garā. Mācības tajā pasniedza vācu valodā. Latviešu valoda bijusi tikai kā pasniegšanas priekšmets. Irlavas semināru uzturēja Kurzemes muižniecība. 40. gadu vidū Vidzemē bīskaps K. Ulmanis deva sliktu atsauksmi par Irlavas semināru. Mācības tajā notiekot bez plāna. Semināristi netiekot audzināti kaut kādam vienam un noteiktam mērķim, bet gan tikai vispāri skoloti. Virsskolotājs (K. Zadovskis) latviski maz ko protot un mācot tikai vāciski. Esot nomaņas pārvācošanas tendences. Bet nākošos skolotājus taču gatavojot latviešu skolām. Pietiekot, ka muižnieks ar lepnumu sakot: „Es arī vienu savu cilvēku skoloju Irlavā.“ Kāds muižnieks domājis, ka no viņa atbalstīta seminārista varot iznākt labs dārznieks. Tomēr no Irlavas semināra iznāca viens otrs labs tautskolotājs un tautas darbinieks (piemēram J. Spāģis). Pirmais pārskats par Kurzemes tautskolām attiecas uz 1841. g. No pārskata redzams, ka Kurzemē pastāvējušas tikai 34 zemnieku skolas. Kurzemes muižniecība pārāk maz rūpējās par tautskolu ierīkošanu, bet tomēr katru reizi uztraucās, ja valdība gribēja saņemt savās rokās skolu vadību un pārvaldīšanu. XIX. g. s. pirmajā pusē Kurzemē nebij vispārējas skolu pārvaldes un statūtu. Skolas bija katra muižnieka un mācītāja privātā rīcībā un vispāri privāta lieta.

1839.

Daudz labākā stāvoklī atradās Vidzemes skolu lietas. Jau brīvlaišanas skolu noteikumi ievada noteiktu kārtību. Kaut gan tikai 1840. gadā tika izdota skolu „patente“, kuŗa noteica skolu pārvaldīšanas kārtību, tomēr skolu tikls Vidzemē bija plašāks nekā Kurzemē. Skolu attīstība gāja sekošā gaitā: 1819. g. bija 15 draudzes skolas un 83 pagasta skolas, 1834. g. — 33 draudzes skolas un 14 pagasta skolas, 1844. g. jau bija 58 dr. skolas un 57 pag. skolas. No šiem skaitļiem redzams, ka draudzes skolu dibināšana gājusi noteikti uz priekšu, bet pagsta skolu skaits 30-tos gados strauji sakritis, 40-tos gados tas atkal sācis augt. Visgrūtākais bija skolotāju sagatavošanas jautājums. Mācītāju sinodēs un landtāgā tas vairāk reizes tika cilāts, bet atrisinājumu tas guva tikai 1839. gadā, kad Valmierā tika nodibināts J. Cimzes seminārs. Līdz tam laikam skolmeistru sastāvs bija ļoti bēdīgs. Paši vācieši tā raksturoja savus skolmeisterus: „Tā cilvēku šķira, kuŗa tik vieglprātīgi, bieži citam darbam trūkstot, vai kad labāka darba neatrodot, par zemnieku skolotājiem uzmetas un tiek pieņemta, — ir daž-

kārt pavisam nederīgi ļaudis. Tie vācieši, kuŗi, kā to mēdz teikt, par zemniekiem palikuši, patiesībā pusvācieši (Halbdeutsche), pašiedomīgi, ka viņi stāv augstāku par latviešiem, ir nemākuļi un morāliski zemi cilvēki, kas reti kad prot pareizi latviski lasīt un rakstīt, — no tiem nevar cerēt iztaisīt labus latviešu skolotājus.***) Tādi bija skolmeistēri Kurzemē un Vidzemē līdz 1840. gadam. Pateicoties Valmieras mācītāja Ferd. Valtera rūpēm un gādībai, landrātu kollēģija atvēlēja līdzekļus (500 r.) skolotāju semināra dibināšanai Valmierā. Māc. Ferd. Valters, sakolektējis naudu no citiem mācītājiem, un ar saviem līdzekļiem uzturēja Vācijā latvieti Jāni Cimzi, kur tas apmeklēja skolotāju semināru un vēl papildinājās Berlīnē. Ferd. Valters izbīdīja J. Cimzi par Valmieras skolotāju semināra vadītāju un skolotāju. Valdība un ģen. gubernators neatļāva skolai saukties par semināru, bet skola pastāvēja zem nosaukuma: „ķesteru“ skola. Mācības līdzekļu un vispāri līdzekļu šai skolai bija ļoti maz, kāpēc Cimzem visas nastas bija jānes uz saviem pleciem. Visas mācības seminārā pasniedza vācu valodā. Cimze centās uzturēt draudzīgas attiecības ar vāciešiem, bet pārvācošanu viņš nepiekopa. Bīskaps K. Ulmanis savā atsauksmē par Irlavas semināru atzīmē, ka mācības Kurzemes skolotāju skolā stāvot tālu iepakaļ Cimzes skolai. Cimzes seminārs ir devis ļoti daudz labu tautskolotāju un tautas darbinieku.

Vidzemes vācieši bija spiesti daudz vairāk rūpēties par tautskolām pareizticības dēļ, kuŗa 40-tos gados tik gaužām uztrauca viņu prātus. Vajadzēja konkurēt ar pareizticīgo skolām. Šī konkurence bija par labu vidzemniekiem — latviešiem.***)

Par Latgales tautskolām nav nekādu noteiktu ziņu. Tur tautas garīgās dzīves vadība atradās katoļu garīdznieku rokās. Katoļu garīdznieki parasti visu vērību piegriezta baznīcai, bet ne skolām.

X Garīgā kultūra Latvijā XIX. g. s. pirmajā pusē.

Latviešu garīgā dzīve XVIII. g. s. bija tāpat apspiesta, kā viņu sabiedriskā un saimnieciskā dzīve. XIX. g. s. sākumā, sakarā ar reformām, tai vajadzēja uzlaboties, bet jau no reformu analīzes un vāciešu baznīcas un skolu politikas varējām redzēt, ka izredzes uz uzlabošanos garīgā ziņā nebij plašas.

*) Skat. Braunšveiga grāmatu: Ideen zur Gründung lettischen Landmann Schulen“ Mitau 1819.

**) Tuvākas ziņas par tautskolām var atrast A. Viča Latviešu Skolu vēsturē I.—III. d.

1839.

1842
pirmās
notis

Luterticīgo baznīca Kurzemē un Vidzemē atradās vāciešu rokās. Noteikšana mācītāju pieņemšanā bija muižnieku rokās. Humānākie un labākie mācītāji, kā Zontāgs, Vatsons, Volters un citi bija spiesti rēķināties ar muižnieku varu un spēku. Ja mācītājs vēlējās veicināt tautas izglītību, tad viņš atdūrās pret muižnieku negatīvo izturēšanos. Mācītājs Panteniuss (vecais) kādā vēstulē raksta: „Un tie grib bērņus mācīt, izglītēt! Bet vārds izglītība ir zemes kungiem viscaur un arī dažiem no mānīem kollēģiem (mācītājiem), attiecinot uz latviešiem, viens ienīsts vārds; zemniekam nebūs tapt izglītotam!“ Kalsnavas māc. Döbners rakstīja: „Jo brīvāks latvietis kļūst, jo vairāk viņš prasa intelektuālās (garīgās) izglītības, un tikai ar to, ka mēs izpildām savu pienākumu, mēs varēsim uzturēt savu stāvokli viņam pretim... Ar kauna jūtām jāatzīstas: latvietim sniegtie palīga līdzekļi palikuši stipri laikam pakal.“ (1841. g.). K. Zontāgs rakstīja: „Mācītāju intereses pārāk cieši saistītas ar muižnieku interesēm, lai viņi kā pilsoņi varētu veikt to, kas viņiem kā cilvēkiem pienāktos.“ Tomēr arī labākie vācieši turējās pie uzskata, ka latviešiem nav dodama plaša izglītība, bet viņiem pietiek, ja viņi prot lasīt, rakstīt un rēķināt. Par laimi latviešiem lielais vāciešu vairums bija tajās domās, ka latviešus vajag mācīt tikai latviski, bet jau pacēlās arī balsis, kas saka, ka latviešus vajag pārvācot un tas īpaši darāms ar skolu palīdzību. Par to vācieši sprieda „Kurzemes Literatūras un Mākslas biedrībā“ 1819. g., kur māc. Konradi teicis, ka latviešu valodai jāiznīkstot, jo tā esot nabadzīga, nekultūrāla un tā pastāvot pa lielāku daļu no ģermānismiem. Vācu Baltijas provincēm joprojām jāpaliekot par vācu provincēm. Tā tad: „vairs neviena latvieša“ („Keine Letten mehr“). Pārvācošanas piekritējs bija J. Cimzes atbalstītājs un Valmieras semināra dibinātājs māc. Ferd. Valters. Tā tad latviešu garīgās dzīves izredzes pēc vāciešu domām bija sekošas: 1) palikt neizglītotiem un tumšiem vāciešu kalpiem, 2) kaut ko iemācīties nabadzīgās skolas, t. i. iemācīties latviski lasīt un rakstīt un 3) tie nedaudzi, kas plašāk izglītosies, iemācīsies vācu valodu, tie pārvācosies. Tomēr, kā vairāk reizes ir atzīmēts, vāciešu vidū bija isti latviešu draugi, kuri ticēja latviešu tautai un centās tai palīdzēt. Vācieši dibināja nelielus pulciņus, kur sprieda par latviešu valodu un tautu. 1827. g. nodibināta „Latviešu literāriskā biedrība“, kurās uzdevums bija pētīt latviešu valodu un vēsturi. Biedrība izdeva rakstu krājumus „Magaziņas“, kurās sakrāti vērtīgi latviešu valodas materiāli. Šī biedrība vairāk pazīstama zem nosaukuma: „Latviešu draugu biedrība“. Savā sākumā šī biedrība attīstījās

1827.

dzīvu darbību, bet tā kā viņas locekļi, Kurzemes un Vidzemes lauku mācītāji, bija izkaisīti un satiksmes ceļi bija slikti, tad sprauto mērķu veikšana biedrībai bija grūti izvedama. Biedrība gribēja izdot latviešu valodā kalendārus un rakstu krājumus, bet no tā nekas neiznāca. Biedrība tikai izvērtās par organizāciju, kur vāciešu mācītāji labāk iepazinās ar latviešu valodu un izkopa to.

1822. g. iznāca Jelgavā pirmais laikraksts latviešu valodā: „Latviešu avīzes“, kuŗu sāka izdot latviešu draugs māc. Vatsons. Šo avīžu saturs bija šaurs, jo tur varēja sastapt valdības rīkojumus un ziņojumus par zādzībām un laupīšanām un sludinājumiem: par zemkopju produktu cenām, krogu izrentēšanu, par patvarīgi aizgājušiem no pagasta ļaudīm („bēgļiem“) un t. t. Avīzēs tika atzīmēti svarīgākie notikumi Latvijā, kā ugunsgrēki, kaušanās un tamlīdzīgi. Reiz reizēm tajās parādījās raksti par kāda barona labdarību, piem., skolas atklāšanu. 1832. g. Rīgā sāka iznākt lētāks par Latviešu avīzēm laikraksts „Tas Latviešu ļaužu draugs“, kuŗš izmeta sludinājumus, bet to vietā deva vairāk lasāmas vielas, kā, piem., stāstiņus un mīklas kristīgā garā, dziesmiņas bez dzejas un dažus ģeografiskus apcerējumus. Kā laicīgā lasāmā viela latviešiem visvairāk noderēja kalendāri. Visplašāk izplatīti bija Suntāžu mācītāja Berenta kalendāri, kuŗos autors ievietoja daudz rakstus par dažādiem dienas jautājumiem.

Laicīgā ziņā ļoti nabadzīgs bija viss tas materiāls, ko latvieši varēja iegūt no rakstiem latviešu valodā. Toties tie latvieši, kas iemācījās vācu valodu, tie varēja iegūt vērtīgas gara bagātības.

Līdz zemnieku brīvlaišanai milzīgais latviešu vairums bija viengabala zemnieku slānis. Pēc brīvlaišanas apstākļi lēnām mainās, jo rodas neliels latviešu virsslānis, kuŗā ietelpa: ķēsteri, amatnieki, krodzinieki, dzirnavnieki un c. Sākot no četrdesmitiem gadiem šis slānis kļūst biežāks, jo tajā ieiet skolotāju seminārus beigušie skolotāji. Krišjāņa Valdemāra tēvs apmetās Sasmakā — miestīnā, Brīvzemnieka tēvs bija amatnieks, Kr. Barona tēvs bija vagars, Juŗa Alumana tēvs bija muižas nomnieks. Šo tautas atmodas darbinieku tēvu un tautskolotāju aprindās auga tautas nacionālā apziņa, kuŗu viņi iedvesa saviem dēļiem un laika biedriem. Četrdesmito gadu notikumi Vidzemē, pareizticības sākums un 1849. g. likums radīja krietnu savilņojumu tautā. Šie notikumi stipri sakratīja vēl snaudošo tautas masu un pamodināja to. Iemidzināt tautu no jauna vāciešiem vairs neizdevās. Tauta tiecās pēc gaismas. Kaut viņa vēl grābstījās pa tumsu, tomēr vienu otru gaismas stariņu tā uztvēra.

Kā iepriekšējos laikmetos, tā arī XIX. g. s. pirmajā pusē zemnieku satikšanās un apspriešanās vieta bija krogi. Vecais Pantenius liecina: „Manā draudzē ir viena baznīca un viens lūgšanas nams, un seši skolas nami, bet sešdesmit un seši krogi.“ Daži mācītāji iesāka atturības kustību, bet Zontāgs piezīmē: „Kāds labums gan sagaidāms atturības lietā, ja ļaužu apdzirdīšana ir ienākuma avots tiem, kam jārūpējas par viņu atturēšanu no žūpošanas.“ Kaut tiešām krogos zemnieki šausmīgi dzēra, bet tur viņi sastapās, sarunājās par savām bēdām un priekiem, dziedāja tautas dziesmas un dabūja zināt par jaunākiem notikumiem dzimtenē un ārpus tās. Uz baznīcu zemnieki negāja labprāt, skolas bija grūti uzturēt un tur iedabūt savus bērnus bija grūti un dārgi, atlika vienīga sabiedriskā vieta — krogs. Cik apzinīgi bijuši jau ap četrdesmitiem gadiem zemnieki, to liecina ziņas par Alūksnes novada zemnieku apņemšanos neiet krogos, jo tie dodot peļņu kungiem. Veselu gadu viņi esot izturējuši norunu.

1860. g. likumi Vidzemē.

Kā lielās Krievijas monarchijas sastāvdaļa, Latvija bija spiesta pārdzīvot Krievijas ķeizaru politikas virzienus un pārmaiņas. Visā savā trīsdesmit gadu garā valdīšanas laikā ķeizars Nikolajs I. (1825.—1855. g.) turējās pie reakcionāra virziena savā politikā. 1848. g. revolūcijas Vakareiropā sabaidīja reakcionāro ķeizaru. Kad revolūcijas vilnis pagāja garām Krievijai, ķeizars Nikolajs I. iedomājās, ka viņa politika un tās reakcionārais virziens ir vienīgais un pareizais un ka viņa uzdevums sargāt mieru un kārtību ne tikai Krievijā, bet arī visā Eiropā. Kā reakcijas sargs viņš iejaucās Vakareiropas politikā. Reakcijas pastiprināšanos Krievijā izmantoja sevišķi Vidzemes muižnieku konservatīvais vairākums. Galveno uzbrukumu viņi vērta pret 1849. g. likumu un tā piekritējiem, liberāliem muižniekiem, kuŗu vadoni Felkerzamu viņi vairs neizbīdīja atbildīgos amatos. Konservatīvie muižnieki lepojās ar to, ka 1849. g. likums nav attaisnojis uz to liktās cerības. Šis likums varējis sagraut visu muižnieku saimniecisko varu, jo ar atļauju zemniekiem pirkt zemi daudz muižas varējušas pāriet zemnieku rokās. Viņi uzstājās pret naudas renti un sevišķi zemes pārdošanu zemniekiem. Atkal atskanēja balsis, kas slavēja vecos un labos „patriarchālos“ laikus. Muižniekiem likās, ka uz ilgiem laikiem satriektas visas tautas kustības un brīvības idejas, kas, pēc muižnieku domām, pauda „noziedzīgos“ demokrātismu un sociālismu. Turklāt muižnieku „likumīgie“ kalpilatvieši arī sāka pacelt galvu un censties iegūt brīvību. Tikai

stingrā valdība un nesatricināma muižnieku vara un privilēģijas, prātoja konservatīvie muižnieki, varot glābt valsti no turpmākiem satricinājumiem. 1849. g. likums bija izdots izmēģināšanai uz 6 gadiem. 1856. g. landtāgs pieņēma jaunus konservatīvus agrārlikumus. Likās, ka muižnieku „labie laiki“ nostiprināsies. Bet Krievijas neveiksmes Krimas karā un ķeizara Nikolaja I. pēkšņā nāve izjauca muižnieku priekus. Jaunais Krievijas ķeizars Aleksandrs II. kronēšanas laikā bija griezies pie muižniekiem ar runu, kurā starp citu bija teicis: „jūs paši ziniet, ka pastāvošā kārtība ar īpašuma tiesībām uz cilvēkiem nevar palikt negrozīta. Labāk atcelt dzimtbūšanu no augšas, nekā sagaidīt laikus, kad tās atcelšana iesāksies no apakšas (tautas). Lūdzu jūs, kungi, padomājiet, kā to izvest dzīvē.“ Drīz pienāca ziņa, ka Krievijā nodibinātas gubernās dzimtbūšanas atcelšanas projektu izstrādāšanas komitejas. Tas nozīmēja, ka jaunais ķeizars un Krievijas valdība nostājusies uz reformu ceļa. Krievu liberālo valsts vīru aprindās pacēlās pat balsis par Krievijas jauno agrāro noteikumu attiecināšanu uz Baltiju. Par to runāja jau Krievijas augstākā likumizstrādāšanas iestādē — Valsts Padomē. To muižniecība nevarēja pielaist. 1856. g. konservatīvo likumu viņi ņēma atpakaļ un tā vietā iesniedza valdībai apstiprināšanai, kaut arī nepatīkamo, 1849. g. likumu. Tam vajadzēja glābt baltiešu autonomiju, un tas arī glāba. 1860. g. ķeizars apstiprināja mazliet pārgrozīto 1849. g. likumu. Zemes īpašnieku tiesības muižnieki paturēja, bet arī zemnieki paturēja zemnieku zemes lietāšanas tiesības. Tagad likums galīgi atzina, ka arī zemnieki var iegūt zemi īpašumā. Muižnieku saimnieciskās privilēģijas tika iesists robs. Bet sešdesmito gadu reformas un pārmaiņas Krievijā gatavoja arī citus robus muižnieku privilēģijās. Cenzūra Krievijā vairs nebij tik stingra, kā Nikolaja I. laikos, un krievu laikrakstos sāka parādīties raksti, kas noteikti bija vērsti pret baltiešiem, to autonomiju un privilēģijām. Krievu nacionālisti, slavofīli, sekodami vispārējam nacionālisma sajūsmas uzplūdam Eiropā, kam deva atbalstu Itālijas apvienošana un Vācijas apvienošanas sākums, sāka asi uzstāties pret baltiešiem. Krievu slavofīls J. Samarins pat laida atklātībā grāmatu „Krievijas nomales“ (Окраины России), kurā noteikti uzstājās pret baltiešu privilēģijām un par labu latviešiem, kurus tos laikos atzina par slavu tautiņu. Krievu slavofīli noteikti prasīja baltiešu autonomijas izbeigšanu un Baltijas ciešu saistīšanu pie Krievijas, attiecinot Krievijas pārvaldi un likumus uz Baltiju. J. Samarīnam asi un nikni uzbruka vācu zinātnieks Širrens, bet viņš tikai paasināja slavofīlu uzbrukumus vāciešiem.

Taisni šos laikos iesākās spilgta latviešu nacionāla kustība, kuŗa pazīstama zem nosaukuma „tautas atmoda“. Cik spēdami un mācēdami vācieši cīnījās arī pret tautas atmodu un tās darbiniekiem, bet apspiest to nespēja. Par „tautas atmodas laikmetu“ runāsim vēlāk.

Šādos apstākļos dzima jaunas reformas, no kuŗām priekš vidzemniekiem svarīgākās bija 1863., 1864. un 1866. g. reformas. Arī kurzemnieki šajā laikmetā ieguva svarīgas reformas un pārmaiņas. Latgalieši ieguva atsvabināšanu no verdzības un dzimtbūšanas 1861. g., t. i. tai pašā gadā, kad to ieguva visas Krievijas zemnieki. Šešdesmitie gadi bija atbrīvošanas gadi visai latviešu tautai.

1863., 1864. un 1866. g. reformas Vidzemē.

Šešdesmitie gadi bija reformu gadi visai Krievijai. Pēc dzimtbūšanas atcelšanas Krievijā 1861. gadā, Krievijas valdība sāka veidot savas tautas sabiedrisko un saimniecisko dzīvi uz jauniem pamatiem. Ķeizara Aleksandra II. nenoteiktība un svārstīšanās bija par iemeslu tam, ka reformas Krievijā netika izvestas sistēmātiski un saskaņoti. Vecā režīma atliekas bija sajauktas ar reformu jaunievedumiem. Kas attiecas uz ķeizara Aleksandra II. izturēšanos Baltijas un vāciešu jautājumos, tad jāsaka, ka viņš bija vāciešu draugs un labvēlis. Viņu saistīja personīga draudzība ar Prūsijas ķēniņu Vilhelmu, vēlāko Vācijas ķeizaru, un viņa kancleri slaveno O. Bismarku. Aleksandrs II. negribēja galīgi sagraut Baltijas autonomiju un vāciešu privilēģijas, kaut gan krievu nacionāli noskaņotie augstmaņi to noteikti prasīja. 1863., 1864. un 1866. g. reformas jāuzskata kā ķeizara piekāpšanās krievu nacionālistu priekšā, bet nevis galīga vāciešu autonomijas un privilēģiju iznīcināšana. Raksturīgi, ka minēto reformu projektus valdība pa vecam uzticēja landtāgam. Krievu nacionālisti ienesa šos projektos tikai dažas pārgrozības latviešu labā.

1863. g. izdoti pārgrozījumi pasu likumos. Katrs pagasta sabiedrības loceklis varēja pieprasīt pasi, kuŗu izdeva uz laiku — no 3 mēnešiem līdz 3 gadiem. Pagasta tiesa un pagasta vecākais nedrīkstēja atteikties izdot pasi, ja zemnieks bija kārtīgi samaksājis visus nodokļus un saistības ar muižnieku. Ar iegūto pasi zemnieks varēja brīvi uzturēties kaut kuŗā vietā Vidzemes guberņā, vai arī ārpus tās 30 verstu joslā. Ja zemnieks gribēja braukt uz attālāku dzīves vietu (Krieviju), tad bija jāizņem īpaša atļauja. Kad pases 3 gadu termiņš notecēja un zemnieks vairs neatgriezās pagastā, tad pagasts vairs neatbildēja par šāda zemnieka kroņa nodokļiem. No isumā pievestā

likuma satura redzams, ka vidzemnieki — zemnieki neieguva pilnīgu „kustēšanās“ brīvību. Muižnieki bija mēģinājuši saistīt vēl pie pagasta tādus zemniekus, kas bija iekrituši parādos, t. i. tos, kas nebija nomaksājuši nodokļus un bija muižniekam un pagastam parādā. Muižnieki baidījās, ka visi zemnieki var aiziet un muižniekus atstāt bez darba spēka. Ko gan muižnieks darītu ar savu zemi, ja zemnieki aizietu? Šī likuma izdošanu bija pieprasījis iekšlietu ministrs (Valujevs), kuram bija ienākuši lūgumi no vairāk vietām dot vidzemniekiem kustēšanās brīvību. Lūgumus bija iesnieguši ministram vācu akciju biedrība, kas tajā laikā būvēja Rīgas-Daugavpils dzelzceļu, kā arī Rīgas-Pliskavas šosejas taisītāji. Viņi sūdzējās, ka Vidzemē nevarot dabūt strādniekus, jo zemnieki esot saistīti pie kļaušu darbiem. Bez tam daži krievu muižnieki bija iepazinušies ar Baltijas lauksaimniecības un darba apstākļiem un gribēja noņemt latviešus savās muižās kā kultūrālākus un čaklākus strādniekus krievu zemniekiem par paraugu. Viņi arī lūdza valdību dot vidzemniekiem kustēšanās brīvību. Šajā pat laikā Kr. Valdemārs bija nopircis Novgorodas guberņā muižu un aicināja uz to latviešus. Viņa uzaicinājumam bija liela piekrišana, jo latvieši izceļoja no tēvzemes vairāk, nekā bija vajadzīgs, kāpēc Valdemāram bija jāpārdzīvo lielas nepatīkšanas. Vācieši izbazunēja, ka Valdemārs mānot laudis un cenšoties iedzīvoties uz zemnieku rēķina, bet viņš nebij vainīgs. Viņš nebija vainīgs arī, ka latvieši nevarēja dabūt zemi savā tēvijā un bija spiesti izceļot uz Krieviju. No šī laika iesākās latviešu izceļošana uz Krieviju un pat Sibīriju. Vēlāk gandrīz katrā Krievijas novadā bija sastopami latviešu kolonisti, kuri, pateicoties tam, ka viņi bija kultūrālāki un čaklāki par krieviem, dzīvoja ļoti labi.

1863. g. likums deva latviešiem iespēju meklēt izdevīgu darba un dzīves vietu Latvijā un ārpus tās. Latvieši vairs nebija saistīti pie sava muižnieka un tā kļaušām.

1864. g. iznāca likums, kas noteica, ka sākot ar 1865. g. Jūrģiem muižnieks vairs nedrīkst slēgt ar zemniekiem kļaušu līgumus. Visi līdz tam noslēgtie ilggadējie kļaušu līgumi jāizbeidz 1868. g. Jūrģos. Tā izbeidzās vairāk gadu simteņus pastāvošā kļaušu sistēma. Pēc šī likuma stāšanās spēkā muižnieki varēja zemnieku zemi vai nu iznomāt uz naudas nomu, vai pārdot to zemniekiem. Kā redzēsīm, lielais vairums muižnieku izvēlējās pēdējo, t. i. pārdeva zemniekiem zemi. No šī laika sākās latviešu mazgruntniecība. Šai pašā likumā bija ievietoti noteikumi par atlīdzību tiem zemniekiem, kurus muižnieki spieda atstāt mājas. Beidzot, šis likums ierobežoja muiž-

1868.

nieku tiesības sodīt zemniekus ar miesas sodu. Miesas sodu zemniekiem varēja piespriest vairs tikai pagasta tiesa. Tā pamazām krita viena verdzības važa pēc otras. Raksturīgi, ka šo likumu ierosināja paši muižnieki. Uz muižniekiem bija atstājis lielu iespaidu tas, ka krievu laikrakstos un sabiedrībā stipri runāja un rakstīja par to, ka Baltijā vēl pastāvot aplēpta dzimtbūšana, kurā Krievijā galīgi bija atcelta 1861. gadā. Klaušu sistēma varēja dot iemeslu valdībai attiecināt Krievijas likumus uz Baltiju. Tāpēc muižnieki pasteidzās ar 1864. g. likumu. Paši muižnieki gribēja izbeigt klaušas Vidzemē tikai 1871. gadā, bet viens Krievijas ministrs (Zelonijs) iejaucās, un landtāgs nolēma izbeigt klaušas 1868. g. Jurgos. Tā tad 3 gadus krievi izkaulēja no muižniekiem.

866. Krievu iespaidoti muižnieki izstrādāja 1866. gadā likumu par pašvaldībām. Šī likuma izstrādāšanu pieprasīja ģen. gubernators Šuvalovs, atsaukdamies uz ķeizara sekojošo vēlēšanos: ķeizars atzīstot muižnieku īpašuma tiesības uz zemi un brīvā liguma principu muižnieku un zemnieku attiecībās, bet vēloties, lai zemnieku pagastu pašvaldības tiekot atbrīvotas no muižnieku vadības. 1866. g. likumprojektu izstrādāja vācietis fon Tidebels. To pārbaudīja un pārlaboja landtāgs un Baltijas lietu komiteja un, beidzot, apstiprināja ķeizars. Šis likums izslēdza muižu no pagasta teritorijas un muižnieku — no pagasta sabiedrības. Valsts nodevas un klaušas gulās tikai uz zemnieku zemi un zemnieku kārtu. Muižnieks no tām bija brīvs. Pagasta nodevas un klaušas nesa tikai pagasta zemnieki. Likums stingri aizliedza muižniekiem iejaukties pagasta pašvaldības darīšanās. Pagasta iestādes uzraudzīja draudzes tiesa, kuras priekšsēdētājs tomēr bija muižnieks(?!). Pagasta pašvaldības iestādes bija sekojošas: pagasta sapulce, pagasta vietnieku pulks, pagasta vecākais, pagasta valde un pagasta tiesa. Likums noteikti nošķīra pagasta izpildu varu no tiesas varas, ar ko tas noteikti atšķīrās no brīvlaišanas likuma (1819. g.). Augstākā pagasta iestāde bija pagasta sapulce, kuras darbību likums ierobežoja tikai ar diviem uzdevumiem: 1) pagasta iestāžu amatpersonu vēlēšanu un 2) spriest par jaunu pagasta locekļu uzņemšanu, vai veco izslēgšanu. Debātēt par pagasta iekšējam darīšanām pilnā sapulcē nevarēja. Balsošanā likums piešķīra saimniekiem un rentniekiem tikpat balsu, cik visiem kalpiem un bezzemniekiem kopā, t. i. puse balsu vienai un otra puse otrai grupai. Par pagasta parlamentu varētu nosaukt vietnieku pulku, kuru skaitu noteica pēc pagasta lieluma, bet ne vairāk par 24 locekļiem. Puse vietnieku bija no saimnieku

un rentnieku vidus un otra puse no kalpu un bezzemnieku vidus. Vietnieku pulks debātēja un lēma par visiem pagasta dzīves jautājumiem: nodokļiem, klaušām, ceļiem, skolām, nabagiem, ārstiem un cit. Vietnieku pulka lēmumus izpildīja pagasta izpildu varas nesējs: pagasta valde, kuŗa sastāvēja no pagasta vecākā, viņa palīgiem un skrīvera. Faktiski galvenais darītājs pagasta valdē bija skrīveris, ko pagasts ņēma no intelligentu vai pusintelligentu vidus, kāpēc tas zināja labāk likumus un lietas nekā pagasta valdes locekļi. Pagasta vecākais bija pagasta prezidents, kuŗš bija pagasta priekšstāvis uz āru un administratīvais varas nesējs pašā pagastā. Viņš varēja uzlikt pagasta locekļiem sodu: 2 dienas arestā vai 1 rubli soda naudas. Viņam bija arī daži policijas uzdevumi jāpilda sava pagasta robežās. Pagasta tiesa izpildīja tikai tiesas iestādes uzdevumus, t. i. sprieda un lēma par zemnieku strīdiem un man-tošanas lietām.

1866. g. likums atsvabināja latviešus sabiedriskā ziņā no muižnieku varas, aizbildniecības un vadības. Muiža un pagasts bija divas noslēgtas sabiedrības un terri-tōrijas. Pagasta iestādēs latvieši ievingrinājās sabiedriskā darba laukā. Latviešu rakstnieki diezgan labi ir aprakstījuši pagasta iestāžu darbību. Šīs iestādes pastāvēja līdz pat neatkarīgās Latvijas pasludināšanai. Tagad tās ir tikai pārveidotas uz dē-mokratisma pamatiem. 1866. g. likums attiecās uz Vidzemi un Kurzemi; šīs iestādes vienādi darbojās abās provincēs.

Nevar neminēt Krievijas kara klausības likumu (1871. g.), kuŗš tika ievests vienlīdzīgi priekš visiem Krievijas pavalstniekiem, neizslēdzot muižniekus. Šis likums izbeidza bieži ne-taisno un patvarīgo zemnieku nodošanu rekrušos, vai kā tautā runāja — „krievos“. Tagad visiem pilsoņiem, kas bija sasnie-guši 21 gadu vecumu, bija jāstājas kara dienestā.

Sešdesmito gadu reformas tomēr neizbeidza muižnieku autonomiju un privilēģijas. Liela netaisnība priekš latviešiem bija tā, ka zeme, meži un pļavas bija atzīti par muižnieku īpašumu, ka medību, zvejas un tirdzniecības-rūpniecības uzņē-mumu atvēršanas un turēšanas tiesības uz laukiem palika tikai muižnieku rokās. Netaisnība bija arī tajā ziņā, ka muižnieki, kā lielākie zemes īpašnieki, bija atsvabināti no nodokļiem un kroņa klaušām. Muižnieku iestādes: landtāgs, landrātu kollēģija, apriņķu un pils tiesas palika pa vecam. Lauku policijas iestāde — „bruģu tiesa“ (Ordnungsgericht) palika pa vecam. Baznīcas un skolu lietas arī galvenā vadība palika muižnieku rokās. Sešdesmito gadu reformas iesita lielus robus muižnieku autonomijā un privilēģijās, bet tās neatcēla un neiznīcināja.

**Agrārais jautājums Vidzemē XIX. g. s. otrā pusē un
XX. g. s. sākumā.**

Kā jau atzīmējām, tad muižu, kvotes un zemnieku zemi sešdesmito gadu reformas atstāja kā muižnieku īpašumu. Vietējā saimnieciskā vara uz laukiem atradās muižnieku rokās. Neskatoties uz savu izdevīgo saimniecisko stāvokli, muižnieki tomēr neprata bez parādiem saimniekot. Muižnieku lielais vairums savas zemes bija iekīlājis „Muižnieku kredītbiedrībai“. Bet kad 1864. g. likums noliedza Vidzemē kļaušas, daudz muižnieki nonāca pavisam bezizejas stāvoklī, jo muižās nebij inventāra muižu lauku apkopšanai. Ļoti izplētušos muižu laukus un pļavas apkopa zemnieki ar saviem darba rīkiem un zirgiem kļaušu laikos. Lielam vairumam muižnieku nebij lieku kapitālu inventāra pirkšanai. Labākā stāvoklī atradās tie nedaudzie muižnieki, kas agrāk bija pārgājuši uz naudas nomu un bija iegādājuši inventāru, bet tādu 1861. gadā bija tikai 25% no visu muižu skaita. 75% bija tādu muižu, kuŗas apstrādāja kļaušnieki ar savu inventāru. Šo 75% muižnieku stāvoklis bija pavisam kritisks. Viņi nedrīkstēja izdot zemniekiem zemi uz naudas nomu, jo nebij kur ņemt naudu muižas inventāra iegūšanai. Kredīts bankā bija izlietāts. Atlika tikai viens ceļš — pārdot zemniekiem mājas. Tiešām muižnieki ķērās pie pēdējā līdzekļa. Bez tam viņi atkal baidījās no Krievijas agrārlikumu attiecināšanas uz Vidzemi. Iesākās īsts zemnieku māju pārdošanas drudzis un priekš zemniekiem slavenie „mērnīeku laiki“, kuŗus aprakstījuši brāļi Kaudziši. Muižnieki bija pratuši nostādīt šo pārdošanu sev ļoti labvēlīgā garā. Tā kā zemniekiem nebij vajadzīgās naudas māju pirkšanai, bet nauda muižniekiem bija ļoti vajadzīga, tad griezās pie 1849. g. nodibinātās „Zemnieku rentes bankas“, kuŗas akcionāri bija paši muižnieki. Māju vērtību noteica nevis pēc to laiku tirgus cenas, bet vienkārši aprēķināja, ņemdami par aprēķinu pamatu mājas gada nomas lielumu. Ja, piem., mājas gada noma bija 100 rubļi, tad šo summu vienkārši pareizināja uz 25 un iznāca 2500 rubļi, t. i. mājas vērtība. Šo aprēķinu sauca par 4% kapitalizēšanu. Noteikdami naturālās kļaušas naudā, muižnieki kļaušnieka darba dienu pārrēķināšanu naudā un slaveno „kapitalizēšanu“ izdarīja tā, ka iznāca krietna summa. Muižnieki bija ieinteresēti pārdot zemnieku mājas dārgāk, jo tās deva viņiem lielākus ienākumus un iespēju izklūt no krīzes. Kad zemnieks piekrita muižnieka priekšlikumam pirkt māju, tad viņš iemaksāja muižniekam 15% no „kapitalizācijas“ ceļā dabūtās summas. No minētās summas 60% muižnieks dabūja vērtspapīros — „rentes zīmēs“ no bankas. Pārpalikušās 25% skaitījās kā mājas parāds,

kuŗu muiŗnieks dabŗs vēlāk. Bankas vērtspapŗrus muiŗnieks varēja apmainŗt prēt naudu. Valsts banka ŗos vērtspapŗrus vērtēja par 85%, t. i. par katru nominālo simtu maksāja 85 rubŗu naudā. Tā kā uz katra nomināla vērtspapŗru simta muiŗnieks zaudēja 15%, tad māju vērtība, dabŗgi, bija jānoteic lielāka, lai muiŗnieks skaidrā naudā dabŗtu vairāk. Mājas vērtības pilna summa, ar 4% gadā, bija jāsamaksā pircējam — zemniekam. Katru gadu zemnieks „deldēja“ pirkšanas summu un tās procentes, kamēr pēc vairāk desmit gadiem nesamaksāja kā parādu, tā procentes. ŗis ilgtermiņa „aizdevums“ uz zemnieka zemi ilgi gulēja kā smaga muiŗnieku nasta uz zemnieku pleciem. Katru gadu aprŗlŗ un oktōbrŗ zemnieks „deldēja“ parādu. Lielais vairums zemnieku bija spiesti pēc galīgās parāda „deldēšanas“ aizņemties no rentes bankas no jauna, jo zemniekzu saimniecības neienesā tik daudz, ka zemnieki varēja izklŗt no parādiem. Tikai pēc neatkarīgās Latvijas nodibināšanās zemnieki guva iespēju „sadeldēt“ parādu rentes bankas mantinieci, tagad Zemes bankai, maksādāmi par zelta rubŗi 66 papŗra kapeikas (1 ls 32 sant.). Savas mājas zemnieki dārgi pirka. Lŗdz 1901. gada zemnieki bija samaksājuŗi rentes bankai 76 miljonus zelta rubŗus. Tā bija dārgā atpirkšanās no bijuŗs verdzības. Augstāko pakāpi māju pirkšana sasniedza laikmetā no 1865. g. lŗdz 1875. g., kad Vidzemē pārdotas vairāk kā 12000 mājas. Pēc tam māju pārdošana turpinājās lŗdz pat neatkarīgās Latvijas valsts varas 1920. gadā izdotai agrārreformai. 1912. gadā Vidzemē bija pārdotas pāri par 90% no visām mājām. Tā tad tikai nepilnas 10% no visām mājām bija nodotas zemniekiem uz naudas nomas pamatiem vai pievienotas muiŗām. 1860. g. likums noteica, ka zemnieku mājas nedrŗkst bŗt mazākas par 10 dālderiem un ne lielākas par 80 dālderiem. Vidējais zemnieku māju lielums Vidzemē bija 47 ha (ap 125 pŗrvietas). Pavisām zemnieku māju Vidzemē 1916. g. bija ap 26000 (25781). Lielāko zemes, meŗu un pļāvu platību paturēja muiŗnieki savās rokās. 1919. gadā privātmuiŗnieku rokās bija 51,4% zemes (1,145,000 ha), valsts īpaŗumā 2,8% (62,500 ha), mācŗtājmuiŗas 1,4% (32,200 ha), bet zemnieku rŗcībā 41% (913,141 ha). Tā tad vairāk kā puse zemes atradās privāto muiŗnieku rokās.

Sākot no seŗdesmitiem gadiem, Vidzemē izveidojās divi tipi lauksaimniecību: lielās muiŗnieku saimniecības, kuŗu vidējā platība bija 2000—2500 ha,*) un sŗkās zemnieku saimniecī-

*) Lŗdz 100 ha — 12 muiŗas, no 100—500 ha — 70, 1000—5000 ha — 235, 5000—10000 ha — 41, pāri par 10000 ha — 14 muiŗas. Pavisām bija 418 muiŗas. Visvairāk bija muiŗu ar platību 1000—5000 ha.

bas, kuŗu vidējā platība bija 47 ha. Bieži zemnieku saimniecībām trūka mežu materiālu, kuŗus vajadzēja pirkt no muižnieka, un nomāt ŗlavas, pie kam Vidzemē XIX. g. s. beigās vēl parasta parādība bija, ka par muižas ŗlavu un mežu lietāšanu zemnieki vilka muižas kartupeļus, palīdzēja muižniekam ŗlaut muižas ŗlavas un brauca šķūtīs. Muižas ŗlavu ŗlaušanu muižnieki bieži izdeva uz pusēm, trešdaļu vai pat ceturtdaļu, t. i. $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$ vai $\frac{1}{4}$ no nopļautā siena palika zemniekam, bet pārējo saņēma muiža. Daži muižnieki ierādīja zemniekiem purvus pārvēršanai ŗlavās, par ko zemnieks ŗlava sienu par brīvu no tīrītās ŗlavas 3—5 gadi, bet pēc tam ŗlava pārgāja muižnieka lietāšanā. Zemnieku izmantošana turpinājās arī pēc māju pirkšanas. Grūts bija kalpu un bezzemnieku stāvoklis, jo visi zemnieki nespēja tikt pie sava „stūrīša zemes un sava kaktiņa“. Pateicoties saimnieku čaklibai un rūpībai, viņu sīksaimniecības neiznīka, kā to gaidīja muižnieki. Turpretī muižnieki, neskatoties uz muižu platībām un privilēģijām, nespēja izkulties no parādiem. XX. g. s. sākumā daudz muižas gāja pārdošanā. Dabīgi, ka latvieši skatījās uz muižām un muižniekiem ar naidu, jo viņi saprata, ka agrārjautājums Vidzemē nav taisnīgi un pareizi atrisināts.

Kurzeme XIX. g. s. un XX. g. s. sākumā.

Kurzemes zemnieku stāvoklis XIX. g. s. pirmajā pusē.

Kurzemes vēsture, salīdzinot to ar Vidzemes, mazāk izpētīta. Trūkst arī daudz svarīgu dokumentu, kuri tagad vēl atrodas pa daļai Krievijā un citi aizvesti uz Vāciju. Tāpēc Kurzemes vēsturi var uzņemt tikai galvenos vilcienos un kon-tūrās.

Mēs zinām, ka 1795.g.Kurzemes hercogiste tika pievienota Krievijai, kuras valdība apmierinājās tikai ar tās politisku pievienošanu, bet neiejaucās tās iekšējās darīšanās. Krievijas valdība iecēla Kurzemei gubernatoru, kurš bija padots Baltijas ģen. gubernatoram. Visbiežāk Krievijas valdība Kurzemes gubernatora amatu uzticēja kādam vācietim — muižniekam, kas pazina Kurzemes apstākļus. Krievijas valdnieki centās izpatikt muižniecībai Kurzemē, atstādama muižnieku rokās visu vietējo pārvaldi un tiesas, apstiprinādama muižnieku privilēģijas un atstādama muižnieku īpašumā zemes un zemniekus — latviešus. Kurzeme palika autonoma province ar savām vecām iestādēm, likumiem un parašām. Kurzemes pilsētām Krievijas valdnieki atstāja veco pārvaldi (rātes), likumus un parašas. Kurzemes pilsētas, salīdzinot tās ar Rīgu, bija mazas. Pilsētu iedzīvotāji Kurzemē bija vācieši, kuŗu rokās atradās pilsētu pārvalde, žīdi un nedaudz latviešu. Pilsētas Kurzemes dzīvē spēlēja loma tikai vietējā tirdzniecībā un rūpniecībā; tā nespēja konkurēt ar Rīgu. Galvenie valdnieki Kurzemes zemnieku dzīvē bija muižnieki. Viņu iestādes, likumi un privilēģijas bija tās pašas, kas XVIII. g. s. Kurzemes muižnieku iestādes manāmi atšķīrās no vidzemnieku iestādēm. Kurzemes muižniecība bija pamatīgāk noorganizēta nekā Vidzemes muižniecība. Kurzeme bija sadalīta 33 draudzēs, kuŗās bija pa 10 līdz 12 muižnieki. Viņi sapulcējās uz draudžu sapulcēm, kur apsprieda visus svarīgākos jautājumus, kas attiecās uz draudzes dzīvi, izvēlēja vienu delegātu, kas bija draudzes muižnieku pārstāvis landtāgā, un izstrādāja delegātam instrukcijas, pie kuŗām delegātam bija stingri jāturas landtāga sežu laikā. Kurze-

1795.

*l manu. capere
man vreas yemai*

mes landtāgs bija tikai muižnieku delegātu sapulce, kuŗa sanāca ik pa trīs gadiem reiz un kuŗu sasauca Kurzemes gubernators. Sevišķi svarīgos gadījumos, ar Krievijas iekšlietu ministra atļauju, gubernators varēja sasaukt vispārējo muižnieku konferenci. Landtāga lēmumi bija tikai draudžu delegātu vairākuma domas, kuŗas mazākums varēja neizpildīt, kāpēc Kurzemē katrā draudzē varēja būt savādi noteikumi un paradumi. Landtāgs izvēlēja Kurzemes muižnieku landmāršalu un muižnieku komitejas locekļus, kuŗi tajā paš laikā bija 10 apriņķu muižnieku māršali. Gubernas muižnieku komiteja (lidzīga Vidzemes landrātu kollēģijai) bija galveanis muižnieku gribas izpildu organs un muižnieku interešu aizstāvis. Landmāršals bija muižnieku priekšstāvis uz āru, attiecībā uz Krievijas valdību, ģenerālgubernatoru un gubernatoru. Tiesu ziņā Kurzeme bija sadalīta 5 virshauptmaņu (Oberhauptmann) iecirkņos, kuŗi katrs dalījās 2 hauptmaņu iecirkņos. Tā tad iznāca, ka katrā apriņķī bija hauptmans, kuŗš bija zemākās tiesas varas nesējs, un pa katriem 2 apriņķiem bija viens virshauptmans, kuŗš bija augstākās tiesas varas nesējs. Tiesas rikojās saskaņā ar draudžu un apriņķu muižnieku sapulču un landtāga lēmumiem. Katram muižniekam savas muižas robežās bija tiesas un policijas vara pār saviem zemniekiem.

Iepazīnušies ar Kurzemes muižnieku organizācijām, mēs varām spriest par to, cik labi noorganizētas un stipras muižniecības rokās atradās Kurzemes zemnieki. Attiecībās pret Krievijas valdību un tās ierēdņiem Kurzemes muižnieki uzstājās daudz noteiktāk un drošāk nekā Vidzemes muižnieki. „Dievzemīte“ — Kurzeme pieredzēja tikai Krievijas varu (no 1795. g.), bet Vidzeme, kā zinām, pārdzīvoja daudz šausmīgus karus (Livonijas, poļu-zviedru un ziemeļu karu) un vairāk valdības: poļu, zviedru un krievu. Tāpēc Kurzemes dzīve varēja attīstīties mierīgi un normāli, bez svešu varu iejaukšanās. Kaut gan Kurzemes zemnieks bija juridiski sava muižnieka īpašums — vergs, tomēr Kurzemes vēsturnieki atzīmē, ka Kurzemē pastāvējušas „patriarchālās“ attiecības starp muižniekiem un zemniekiem. Verdzība Kurzemē neesot pieņēmusi tik asas formas un izteiksmi, kā Vidzemē. Caurmērā Kurzemes zemnieks dzīvojis labāk un turīgāk nekā Vidzemes zemnieks. Kurzemes muižnieki bija bagātāki, turīgāki un bieži izglītotāki par Vidzemes muižniekiem, un tas esot labvēlīgi atsaucies uz zemnieku dzīvi. Savas draudžu, apriņķu un landtāgu sapulcēs Kurzemes muižnieki saskaņojuši savu rīcību un nelāvuši saviem cilts brāļiem ļauni apieties ar zemniekiem. Bet viss tas neizslēdza zemnieku pārdošanu un mainīšanu, kā arī zemnieku

izmantošanu klausās un ar nodevām. No skolu vēstures apskata mēs redzējām, ka baznīcas un skolu lietas Kurzemes muižnieki uzskatīja par savu „privāto darišanu“ un noteikti neļāva Krievijas valdībai „iejaukties“ viņu darišanās. Kurzemes muižnieki arī interesējās par ķeizara un galma noskaņojumiem un viņiem arī bija savi priekšstāvji Pēterpils galmā un augstākā ierēdniecībā. Nepatīkama viņiem bija Aleksandra I. dižošanās ar reformām. Kad ģen. gubernators markīzs Pauluči griezās pie muižniecības ar priekšlikumu izdot zemnieku reformas un iecēla no muižniekiem īpašu komisiju reformas izstrādāšanai, šīs komisijas un muižnieku atbilde bija īsa: zemnieku stāvoklis vispāri esot apmierinošs. Pauluči neatlaidās un sāka draudēt ar valdības iejaukšanos. Viņš lika landtāgam priekšā pieņemt par paraugu vai nu Vidzemes 1804. g. likumu, vai 1815. g. izstrādāto Igaunijas likumu. Nospiedošais vairākums muižnieku nobalsoja par Igaunijas projektu. 1817. g. ķeizars apstiprināja Kurzemes zemnieku brīvlaišanas likumu, kuŗu 1818. gada augustā ķeizara klātbūtnē svinīgi pasludināja. Ar brīvlaišanas likumu bija apmierināti Kurzemes muižnieki ne mazāk par Vidzemes muižniekiem. Kontinentālās blokādes dēļ, 1812. g. kara un sevišķi prūšu un poļu karaspēka noņemšanas dēļ Kurzemē, kontribūcijas dēļ un postījumu un šķūšu dēļ Kurzeme bija stipri cietusi. Daudz muižnieki bija iekļuvuši parādos, kaut gan ne tik dziļi kā vidzemnieki. Greznā un izšķērdīgā dzīve bija iedzinusi viņus grūtībās, kuŗas palielinājās sakarā ar labības cenu krišanos pēc Napoleona kariem. No brīvlaišanas likuma arī Kurzemes muižnieki cerēja iegūt labumus.

1818.
1819

Kurzemes zemnieku brīvlaišanas likums bija līdzīgs Igaunijas likumam, pēc kuŗa parauga bija sastādīts Vidzemes zemnieku brīvlaišanas likums, kāpēc Vidzemē un Kurzemē iestājās daudz maz vienāda iekārta pēc brīvlaišanas, t. i. „klausu laiki.“ Visa zeme palika muižnieku īpašumā, kuŗa tiesības „balstoties uz svētiem pamata likumiem,“ bet zemnieki kļūstot „par tiešiem valsts pavalstniekiem“ un kā tādi apkraujami ar kroņa nodokļiem; viņi dod valstij rekrušus, uztur Kurzemē noņemto karaspēku un dod tam šķūtis un t. t. Zemi zemnieki var dabūt no muižniekiem uz brīva līguma pamata. Brīvlaišanas izvešana Kurzemē vilkās 12 gadus un izbeidzās tikai ap 1830. g. Pagasts un pagasta iestādes Kurzemē bija tādas pat kā Vidzemē.

Pēc brīvlaišanas Kurzemes zemnieki pārdzīvoja „klausu laikus“. Bet viņi bija laimīgāki par vidzemniekiem, jo klausu laiku smagāko formu viņi cieta tikai 10 gadus, t. i. 20-tos gadus. Tie bija pārejas laikmets. Labības cenu krišanās dēļ daudz

muižnieki nevarēja izkulties no parādiem un viņu muižas gāja pārdošanā. Tie bija Kurzemes muižniekiem ļoti nepatīkamie „konkursa laiki“. Muižnieki kļuva nesaudzīgāki pret zemniekiem, palielināja to klaudas, piedzina nodevas un parādus.

830. Bet jau 30-tos gados kurzemnieku stāvoklis sāka uzlaboties. Muižnieki nodibināja 1830. g. savu kreditbiedrību, kas viņiem deva izdevīgu kredītu un deva iespēju sakārtot savus parādus, izbeigt „konkursa laikus“. Kurzemes muižnieki uzturēja ciešus sakarus ar Prūsijas un Vācijas muižniekiem, bieži ceļoja uz ārzemēm un iepazīnās tur ar jaunām idejām un paņēmieniem lauksaimniecībā. 30-tos gados daudz Kurzemes muižnieki pārgāja uz racionālo lauksaimniecību. Šī pāreja prasīja lielus izdevumus, kurus Kurzemes muižnieki bija spējīgi nest. Kartupeļu stādīšana, āboliņa sēšana, labāku lauksaimniecības darba rīku iegādāšana Kurzēmē bija iesākusies jau XIX. g. s. sākumā. 30-tos un 40-tos gados racionālā lauksaimniecība Kurzēmē sāka parādīties jau plašākos apmēros. Bet tas prasīja pāreju uz kapitālisko saimniecību, kurā lielu lomu spēlēja naudas apgrozības palielināšanās. Bez kādu likumu un reformu iespaidojuma daudz Kurzemes muižnieki pārgāja uz naudas renti, t. i. izdeva zemniekiem zemi uz naudas renti (nomu). Ka pāreja bijusi nopietna, par to liecina tas, ka 1861. gadā 86% no visām muižām bija pārgājušas uz naudas renti (Vidzemē tikai 25%). Naudas rente deva zemniekiem iespēju visus darba spēkus saistīt pie savas mājas lauku kopšanas un tā varēja pacelt savus ienākumus. Turpretī kļaušinieki bija aizņēmti muižas darbos un savas saimniecības nolaida, kāpēc zemnieku ienākumi bija niecīgi. Pāreja uz naudas renti (nomu) izbeidza Kurzēmē vecās „patriarchālās“ attiecības starp muižniekiem un zemniekiem. To vietā iestājās līguma un juridiskās attiecības. Muižnieki bieži pavairoja nomas, jo sāka vēl greznāk dzīvot un dzīties pēc lieliem ienākumiem. Viņi ļoti paplašināja muižu laukus, „spridzinādami“ zemnieku mājas. Kļaušu laiku ēnas puses asi sāka parādīties Kurzēmē ap XIX. g. s. vidu.

Kurzemes zemnieku agrārāis stāvoklis XIX. g. s. otrā pusē un XX. g. s. sākumā.

Četrdesmito gadu Vidzemes notikumi pagāja Kurzemei garām. Baumas par izceļošanu uz „silto zemi“ un pāreja pareizticībā neskāra Kurzemi. Tas liecina par Kurzemes zemnieku stāvokli kā ciešamu un panesamu. Tomēr Krievijas valdība iejaucās Kurzemes iekšējā dzīvē. Tā 1848. g. ķeizars Nikolajs I. apstiprināja ministru komitejas lēmumu, kas deva Kurzemes

zemniekiem tiesību apmesties uz dzīvi pilsētās. 1858. g. tādā pat kārtībā tika izdots likums, kas deva tiesības Kurzemes zemniekiem izvēlēties dzīves un darba vietu visā Krievijā. Šie likumi izbeidza zemnieku kustēšanās brīvības ierobežojumus. Zemnieks vairs nebija saistīts pie sava kunga un pagasta. Ar šiem likumiem iesākās Kurzemes zemnieku atbrīvošanas vēsmas. Par Vidzemes un Kurzemes zemnieku dzīves apstākļiem rakstīja Krievijas laikrakstos un runāja krievu intelligentu — nacionālistu aprindās. Par Kurzemes zemnieku dzīvi sāka interesēties arī Vācijā, kur 1860. g. Leipciģā iznāca kurzemnieka Andrēja Spāģa brošūra („Die Zustände des freien Bauerstandes in Kurland“). A. Spāģis aprakstīja zemnieku dzīves ēnas puses. Viņš pierādīja, ka ar brīvlaišanu latviešu stāvoklis nav uzlabojies ne politiskā, ne saimnieciskā, ne tikumiskā ziņā un ka atbildība par to krīt uz vācu muižniekiem. Vācieši nevarēja nociesties neatbildējuši. Asā polemika bija zemniekiem par labu, jo tā grieza sabiedrības vērību uz Kurzemi, kur vēl bija uzglabājusies apslēpta dzimtbūšana. Nepatīkšanas muižniekiem darīja zemnieku nemieri dažos Kurzemes novados, kā piem. Dundagā, Gaiķos, Satīķos un citur. Beidzot, muižnieki nolēma novērst Krievijas valdības iejaukšanos Kurzemes „iekšējās darīšanās“. Landtāgs pieņēma „agrāros nosacījumus“, kurus caurskatīja Baltijas lietu komitejā Pēterpilī un 1863. g. apstiprināja ķeizars Aleksandrs II. Šie nosacījumi izbeidza Kurzemē „kļaušu laikus“. Visiem „kļaušu“ līgumiem bija jāizbeidzas četru gadu laikā, t. i. 1867. gadā (Vidzemē 1868. g.). Mājas bija jāizrentē uz naudas nomas pamatiem un nomas līgumi jāslēdz ne mazāk kā uz 12 gadiem. Ja muižnieks izlika nomnieku no mājas, tad viņš bija spiests samaksāt nomniekam par labojumiem mājas un saimniecībā. Ja pēc 12 nomas gadu notecēšanas muižnieks paaugstināja nomu, kurai zemnieks nepiekrita, tad muižnieks bija spiests samaksāt soda naudu trīskārtējās starpības apmērā starp veco un jauno nomu. Tikai tad muižnieks varēja izdot māju citam nomniekam. Svarīgākais 1863. g. likumā bija tas, ka šis likums deva zemniekiem tiesību pirkt zemi. Vecā Kurzemes muižnieku privilēģija bija lauza. Nelaipe bija tikai tā, ka Kurzemē zemnieku zeme nebija nodalīta īpašās kategorijās (Vidzemē: muižu, kvotes un zemnieku zeme). Muižnieki sāka plašos apmēros pievienot zemnieku zemi muižas zemei un pat paši apsaimniekot zemnieku māju zemi. Šo ļaunumu mēģināja novērst ģen. gubernators, izdodams noteikumus, kas deva muižniekam tiesību izlietāt zemnieku mājas zemi trīs gadus. Bet tas maz līdzēja. Bija jāizdod noteikumus, ka „nomas zemes gabali, kuri pēc trīs gadu

1860.

1867.

notecēšanas ... netiks iznomāti, vai pārdoti, aprinķa tiesai jā-iznomā publiskā vairāksolišanā“ (1868. g.). 1863. g. agrārie nosacījumi, bailes no Krievijas likumu attiecināšanas uz Kurzemi un minētie papildinājumi pie 1863. gada likumiem piespieda Kurzemes muižniekus pārdot zemniekiem zemi. Māju pārdošana Kurzemē norisinājās tādā pat garā kā Vidzemē, t. i. māju vērtība tika noteikta ļoti dārga un māju pirkšanu zemnieki izdara ar muižnieku kredītbiedrības palīdzību. Sevišķi rosīga māju pārdošana Kurzemē notika septiņdesmitos gados. Jāatzīmē tomēr, ka Kurzemes muižnieki līdz 1910. gadam bija pārdevuši 99% no visām zemnieku mājām (Vidzemē pāri par 90%). Tā tad XIX. g. s. otrā pusē notika Kurzemes latviešu mazgruntniecības dibināšana. Kurzemes mazgruntnieku stāvoklis bija labāks nekā Vidzemē arī tajā ziņā, ka viņi dabūja labāku auglības ziņā zemi (sevišķi Zemgalē).

Ja salīdzinām Kurzemes muižnieku un zemnieku zemes kopplatību 1909. gadā, tad iznāk, ka Kurzemē muižnieku rīcībā bija 51% (701.953 ha) zemes, valsts īpašumā 17%, mācītājmuižu zemes nepilna 1% un zemnieku zemes 31% (421.880 ha). Zemgalē aina bija citāda: muižnieku zemes bija 33%, kroņa — 20%, mācītājmuižu — 1,5% un zemnieku zemes 44,5% (566.490 ha). Tas izskaidrojams ar to, Zemgalē bija daudz hercogu muižu, kuŗas zemniekiem klājās labāk nekā privātmuižnieku zemēs un zemgaliešu mājas bija lielākas nekā Kurzemē un Vidzemē. Dažas muižas Kurzemē bija ļoti lielas, piem. Dundaga (ap 70.000 ha), Pope (ap 51.000 ha), Lieliecava (16.600 ha) un c. Vidējās zemnieku mājas lielums Kurzemē un Zemgalē caurmērā bija 41,5 ha, pie kam Zemgalē bija lielākas mājas nekā Kurzemē.

Pateicoties Kurzemes un Zemgales latviešu lauksaimnieku centībai, čaklībai un rūpībai, viņu saimniecības attīstījās un plauka. Bezzemnieku un kalpu skaits Kurzemē un Zemgalē bija lielāks nekā Vidzemē.

Kā jau agrāk minējām, 1866. g. lauku pašvaldību likums attiecās arī uz Kurzemes guberņu. Tā tad kurzemnieki un zemgalieši bija paši noteicēji savās pagasta pašvaldībās un iemācījās tajās darboties sabiedriskā laukā. Vecās muižnieku organizācijas: landtāgs, aprinķu un draudžu sapulces, landmāršals un muižnieku komiteja, virshauptmani un hauptmani, palika un darbojās arī pēc sešdesmito gadu reformām. Kurzemes muižniecībai bija palikušas plašas muižas, meži un pļavas un vecās privilēģijas, no kuŗām zemniekiem kaitēja sekojošas: 1) medību un zvejas tiesības, 2) rūpniecības uzņēmumu (alus brūžu un spirta dedzinātāvu), krogu turēšanas tiesības un 3)

tirdzniecības uzņēmumu un tirgu atļauju izdošanas tiesība. Tā kā lielākie un labākie meži un pļavas atradās muižnieku rokās, tad zemnieki arī šajā ziņā bija atkarīgi no muižniekiem. Zemnieku attiecības pret muižniekiem nevarēja būt labas un draudzīgas.

Latgales zemnieku stāvoklis

XIX. g. s. un XX. g. s. sākumā.

Latgales vēsture vēl mazāk izpētīta un sakārtota nekā Kurzemes vēsture. Par daudz ilgi Latgale bija šķirta no pārējās Latvijas. Ilgāk nekā kurzemnieki, zemgalieši un vidzemnieki latgalieši nesa dzimtbūšanas un verdzības jūgu. Latgalē verdzība iesākās poļu laikmetā un turpināja pastāvēt visu XIX. g. s. pirmo pusi. Dažas, kaut arī niecīgas, tiesības ieguva kurzemnieki un vidzemnieki ar brīvlaišanas likumiem. Turpretī latgalieši palika dzimtļaudis un vergi līdz pat sešdesmito gadu reformu laikmetam. Poļu un pārpoloto vāciešu muižnieki bija neaprobežoti latgaliešu kungi un valdnieki. Tie rikojumi, ko Krievijas ķeizari XIX. g. s. sākumā izdeva visas Krievijas zemnieku labā, maz tika izpildīti, vai muižnieki tos apgāja. Lielākā Latgales daļa bija pievienota Vitebskas guberņai un mazākā Pliskavas guberņai. Uz Vitebskas guberņas daļu krievu valdība skatījās kā uz polisku zemi, kurā atstāja poļu muižnieku varu un parašas. Pliskavas guberņas daļā valdīja tīri krieviskā iekārta un parašas. Poļu daļā latgalietis bija padots uzpūtīgiem un lepniem paniem un šlachtičiem, bet Pliskavas daļā krievu muižniekiem—patvaldniekiem, kuri centās latgaliešus pārkrieivot. Poļi, savukārt, centās latgaliešus pārpolot. Kā krievi, tā poļi latgaliešus nežēlīgi kalpināja un izmantoja. Ja salīdzinām Latgales muižas un latgaliešu sādžas, tad acis krietni milzīgā starpība.

Bez pilsētām Latgalē ir daudz miestu, kuŗos dzīvo žīdi. Ķeizars Aleksandrs I. mēģināja žīdus pieradināt pie zemkopības un atļāva viņiem apmesties latgaliešu ciemos un sādžās, bet žīdi nepierada pie zemkopības un sādžās un ciemos turpināja nodarboties ar amatniecību, tirdzniecību un spekulāciju. Viņu rokās bija veikali un krogi. Daudz latgalieši bija mūžīgi žīdu parādnieki.

Liels pretstats zemnieku būdām ir Latgales katoļu baznīcas. Katoļu baznīckungi bija iemantojuši latgaliešu uzticību. Viņi vadīja viņu garīgo dzīvi tīri katoļu reliģiskā ziņā. Tā kā Latgalē bija arī viena daļa no tās joslas, kur krievu pareizticība cīnījās ar katolicismu, tad sava stāvokļa glābšanai katoļu

baznīckungi iedvesa latgaliešos dziļu ticības fanātismu un naidu pret citticībniekiem, t. i. pareizticīgiem un luterticīgiem. Ar miesu un mantu latgalietis piederēja muižniekiem un kalpoja arī žīdiem, bet viņa gars piederēja baznīckungiem, kuri neatteicās no latgaliešu nodevām baznīcai par labu. Nav jābrīnās par to, ka latgalietis-zemnieks dzīvoja visdziļākā nabadzībā. Zeme Latgalē piederēja muižniekiem, kuŗu plašos muižu laukus apstrādāja zemnieki. Zemnieku rīcībā bija mazas zemes strēmeles pie viņu sādžām un ciemiem.

1861.
No dzimtbūšanas latgaliešus atsvabināja Krievijas valdība tikai 1861. gadā, t. i. vienā laikā ar visas Krievijas zemnieku atsvabināšanu. Zemnieki ieguva personīgo brīvību, bet visa zeme palika muižnieku īpašumā. Likums deva zemniekiem tiesību iegūt lietāšanā zemnieku sādžu un ciemu zemi, kuŗu muižnieks varēja iznomāt, vai pārdot zemniekiem. Vienu trešo daļu no zemnieku zemes muižnieks varēja paturēt savā īpašumā. Latgales zemnieki izpirka savu zemi ar Krievijas valsts bankas palīdzību. Krievijas valsts banka izdeva uz zemnieku zemi ilgtermiņa aizdevumu, kuŗš zemniekiem bija jānomaksā 50 gadu laikā (līdz 1911. g.). 1907. g. šo parādu valsts banka pavisam dzēsa. Latgalietis caurmērā lētāk nopirka savu zemi nekā Vidzemes un Kurzemes zemnieki, bet viņš dabūja gaužām maz zemes. Mēs zinām, ka vidējā mazgruntnieka saimniecības platība Vidzemē bija 47 ha un Kurzemē 41,5 ha, bet Latgalē—tikai 9—10 ha. Tā tad Latgales zemnieka rīcībā zemes bija četras reizes mazāk nekā zemniekiem Vidzemē vai Kurzemē. Turpretī Latgale bija biežāki apdzīvota nekā Vidzeme un Kurzeme. Latgalē tēvs varēja dalīt savu zemi saviem dēliem, kā pēc dažās vietās iznāca zemnieka rīcībā tikai 4—5 ha. Bez tam latgaliešu zeme tika sadalīta „šņorēs“ un sādžas koplietošanā bija ganības. Pāriet uz daudzlauku lauksaimniecības sistēmu latgalietis nespēja „šņoru“ un zemes trūkuma dēļ. Tāpēc arī pēc brīvlaišanas zemnieki rīkojās pēc vecu vecās trijlauku sistēmas. Lielākā latgaliešu nelaime bija — zemes trūkums. Bieži latgalietis atstāja savu zemi, savu veco, sievas un bērnu apstrādāšanā, bet pats pa vasaru devās peļņu meklēt, gāja „burlakos“, uz pilsētām, Vidzemi un Kurzemi.

Brīvlaišanas likums noteica Latgales zemnieku kārtas sabiedrisko iekārtu. Sīkākā pašvaldības vienība bija ciems ar ciema vecāko priekšgalā. 3—4 ciemi bija apvienoti pagastā, kuŗa priekšgalā bija pagasta vecākais. Padomdevēja iestāde pie vecākā bija pagasta vietnieku sapulce. Galvenais darītājs Latgales pagastos bija pagasta skrīveris. Katrā pagastā bija pagasta tiesa. Pagastā iestādes bija brīvas no vietējā muiž-

nieka vadības un uzraudzības. Visu pagasta iestāžu uzraudzību likums nodeva apriņķa zemstei, kuŗu pārraudzīja guberņas zemste. Zemstes bija tā iekārtotas, ka tajās piedalījās vienlīdzīgā skaitā muižnieku un zemnieku priekšstāvji. Zemstu uzdevums bija rūpēties par ceļu, skolu, ārstu, lauku labiericību uzturēšanu un ierīkošanu. Dažas zemstes Krievijā attīstīja ļoti svētīgu darbību lauku dzīvē. To nevar teikt par Latgalē atrodošām zemstēm. Reakcionārais ķeizars Aleksandrs III. 80-tos

Latgaliešu dzimta Daugavpili 19. g. s. vidū.

gados sašaurināja zemstu pašvaldību tiesības un nolika to priekšgalā zemstes priekšniekus (ierēdņus).

1864. g. uz Latgali attiecināja visas Krievijas tiesu likumus. Krievijas tiesu iestādes, t. i. miertiesas, miertiesnešu sapulces (apriņķu pilsētās), apgabala tiesu (guberņas pilsētā), tiesu palātu un senātu (Pēterpili)*) sava darbības rajonā ieņēma arī Latgali. Šīs tiesas visām kārtām bija vienlīdzīgas. Tiesu

*) Tagad pēc bij. Krievijas parauga Latvijā darbojas: miertiesas, apgabaltiesas, tiesu palāta un Senāts.

ziņā Latgale bija labāk nostādīta nekā Vidzeme un Kurzeme, jo 1864. g. tiesu likums bija ļoti labi izstrādāts un labi izdevies.

1863. gada notikumiem latgaliešu dzīvē bija ļoti svarīga nozīme. Šie notikumi bija ciešā sakarā ar „poļu dumpi“. Poļu nacionālisti bija sarīkojuši plašu dumpi visās tās bijušās Polijas zemēs, kas XVIII. g. s. bija pievienotas Krievijai. Dumpinieku mērķis bija: atdalīties no Krievijas un atjaunot Poliju. Šis dumpis skāra arī Latgali, jo tur dzīvojošie poļi pievienojās, vai līdzjuta dumpim. Ar lielu bardzību un nežēlību krievu valdība šo dumpi apspieda un iesāka spaidus pret poļiem. Valdība noteica, ka visu poļu zemju pārvaldīšana stingri jāpārņem krievu rokās. Vājinādama poļu muižnieku saimniecisko varu krievu valdība pavēlēja visas zemnieku zemes obligātoriski pārdot zemniekiem. No šī laika krievu valdība atklāti un asi iesāka Latgalē pārkrievošanu. Krievijas agrārbanka nežēloja naudu muižu atpirkšanai no poļu muižniekiem. Atpirktās muižās krievi nometināja savus kolonistus, kuŗus daudz reizes piespiedu kārtā valdība dzina no Pliskavas, Novgorodas un citām guberņām. Tā Latgalē latgaliešu vidū radās krievi — „setuki“. Lielākie krievu plūdi bija Baltinovā, Bolvos, Ungurmuižā un Krustpili. Krievu valdības plāns bija nometināt krievus — kolonistus uz Vidzemes un Kurzemes robežām, atdalīt latgaliešus no pārējiem latviešiem un pārkrieivot tos. Visās iestādēs lietāja tikai krievu valodu. Tautskolās mācības pasniedza krievu valodā. Latgales latvieši pasīvi pretojās krieviem. Toties poļu muižnieki un garīdznieki ļoti aktīvi centās piedabūt latgaliešus savā pusē. Poļiem bija tā priekšrocība, ka latgalieši bija katoļi un ticēja saviem baznīckungiem. Cinīdamies pret poļiem un katoļiem, krievi aizliedza iespiest latgaļu valodā grāmatas, kāpēc tautas izglītība tika ilgi (līdz 1904. g.) kavēta. Tā tad latgalieši atradās starp divām ugunīm: krievu un poļu, pareizticīgo un katoļu. Krievijas pierobežu apgabalos krieviem izdevās pārkrieivot vienu daļu latgaliešu. Dzīvodams poļu, krievu, žīdu, katoļu, pareizticīgo un krievu vecticībnieku aprindās, latgaliētis atsvešinājās kā valodas, ticības, kultūras un parašu ziņā no pārējiem latviešiem, pie kam kultūras ziņā viņš sāka tālu palikt iepakaļ pārējiem latviešiem.

1906. gadā Krievijas valdība mēģināja izdarīt Latgalē svētīgu saimnieciskā ziņā darbu: iesāka veicināt latgaliešu iziešanu viensētās no sādžām. Tomēr šī iziešana lēnām virzījās uz priekšu, kaut gan acīmredzama bija to latgaliešu saimniecību uzplaukšana, kas izgāja viensētās.

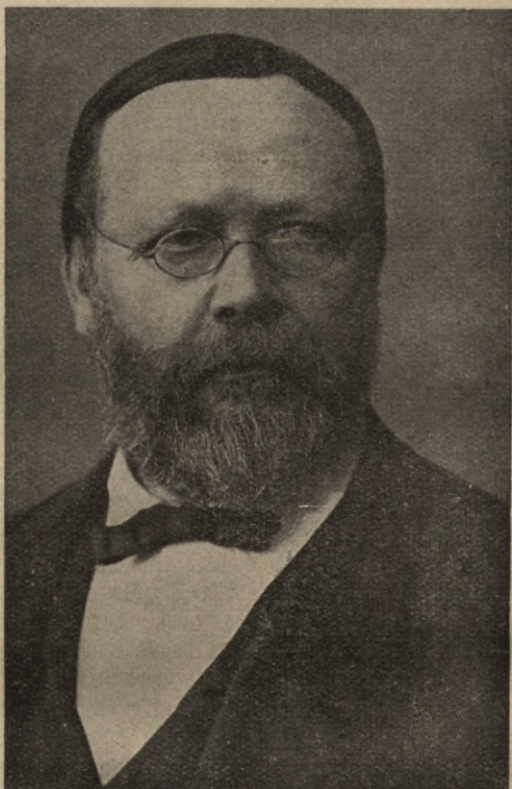
Tautas atmodas laikmets.

(Saimniecība un sabiedrība.)

Ļoti sen latviešos pastāvēja instinktīva apziņa, ka viņi ir viena tauta, kuŗas locekļiem vienāda valoda, ticība, parašas un dzīves veids. Šī apziņa pasargāja tautu no svešiem iespaidiem un pārtautošanas. Katrā laikmetā mēs atzīmējam, ka latvieši turpināja turēties pie senču paradumiem un ticības, kuŗu nebij spējīgs iznīdēt ne viduslaiku katolicisms, ne jauno laiku luterānisms. Šo apziņu stiprināja vāciešu izturēšanās pret latviešiem, kuŗus vācieši nostādīja zemkopju, dzimtļaužu un, beidzot, vergu kārtas stāvoklī. Vācieti un latvieti vienmēr šķīra dziļa plaisa. Visgrūtākās verdzības laikos latviešos sāka msties vēlēšanās atbrīvoties no verdzības važām. Lietājot G. Merķeļa vārdus, ka latvieši vienmēr „lidzinājās tīģerim, kas grauž verdzības važas“, mēs varam saprast, kāpēc latvieši nepārvācojās. Tautas nemiers parādījās dumpjos un nemieros un mēģinājumos iegūt kaut daļiņu no brīvības, kā, piem., hernhūtiešu kustības un pārejas pareizticībā laikos. Vācieši neapzinīgi modināja tautas pašapziņas rašanos. Tomēr skaidra nacionālā apziņa varēja pamosties latviešos tikai tad, kad latviešiem sāka rasties pašiem sava intelligence. Tā sāka rasties tikai XIX. g. s. vidū. Tie klusie latviešu tautskolotāji, skrīverī, dzirnavnieki un amatnieki, kas darbojās dažādos Latvijas stūrīšos, tie klusībā lika pamatus tautas atmodai. Viņi paši krāja zināšanas un rūpējās, lai viņu dēli kļūst gudrāki un dzīvo labāk par viņiem. Kad no viņu vidus nāca „tautas atmodas laikmeta“ darbinieki un sāka atklāti modināt tautu uz cīņu pret vāciešiem un savas latviešu kultūras veidošanas darbu, tad viņu saucienu uztvērēji un izplatītāji tautā bija minētie klusie darbinieki. Ja Kr. Valdēmārs, Kr. Barons, J. Alunans būtu darbojušies XVIII. g. s. apstākļos, viņi būtu izsaukuši vienā otrā vietā nemierus, bet nacionālo kustību nebūtu tautā iededzinājuši.

XIX. g. s. vidū apstākļi bija citi. Aša lūzuma laikmets ir sešdesmitie gadi. Visā Eiropā 60-tie gadi bija nacionālisma ziedu laikmets, kā arī politisko un saimniecisko pārmaiņu laikmets. Tad Eiropas lielvalšķu rindās iestājās jaunās nacionālās valstis: Itālija un Vācija. Tad visreakcionārākā no visām Eiro-

pas valšku valdībām — Krievijas valdība iesāka reformu gaitu un pārveidoja Krievijas sabiedrisko un saimniecisko dzīvi. Rosīgākās Eiropas tautas tad ķērās, pēc Anglijas parauga, pie svarīgiem saimnieciskās dzīves jauninājumiem: mašīnu fabrikām, dzelzceļiem, tvaikoņiem, telegrafa un c. Šie jauninājumi atviegloja tautu satiksmi, ražojumu un kultūras vērtību apmaiņu un izcēla pilsētas kā tautas saimniecības un kultūras

Kr. Valdemārs,

centrus. Arī Krievija pamazām saimnieciskā ziņā sāka sekot Vakareiropas tautu piemēram. Reformu un pārmaiņu vilnis atvēlās arī līdz Latvijai. Mēs jau zinām, kādas svarīgas reformas sešdesmitos gados ienesa jūtamas pārmaiņas Kurzemes, Vidzemes un Latgales zemnieku — latviešu dzīvē. Dzimtūšanas un kļaušu atcelšana, māju nomāšana un pirkšana radīja latviešiem lauciniekiem viņu dzīvei saimnieciskos pamatus.

Pašvaldību reforma deva latviešiem iespēju vingrināties sabiedriskā laukā. Tos pašos sešdesmitos gados radās svarīgas pārmaiņas pilsētnieku dzīvē. 1861. g. valdība atcēla tā saukto „Stapelrecht“, t. i. tiesību, kas deva Rīgas tirgotājiem monopoltiesības tirdzniecībā. Pēc šo monopoltiesību atcelšanas tirgotāji bez Rīgas starpniecības varēja stāties tiešos sakaros ar ārzemniekiem, to firmām un kantorjiem. 1866. g. valdība atcēla novecojošu cunftu priekšrocības. Pēc tam katrs pilsonis varēja brīvi atvērt darbnīcu vai fabriku, negriezdamies pie cunftes vai ģildes pēc atļaujas. Tas deva latviešiem iespēju atrast darbu un maizi pilsētās un vingrināties tirdzniecībā un rūpniecībā. Latviešu tautas saimniecībai radās plašas izredzes un iespējas. Uz laukiem māju nomnieki un mājas iepirkušie mazgruntnieki čakli un rosīgi strādādami lika pamatus savas šķiras labklājībai.

Sešdesmitos un septiņdesmitos gados latvieši-lauksaimnieki vēl turējās pie vecās trijlauku saimniecības sistēmas. Viņu galvenais ienākums nāca no līniem un labības. Rīgas-Daugavpils dzelzceļš un Rīgas-Pliskavas šoseja deva iespēju zemniekiem nogādāt savus produktus centros un tirgotājiem iespēju iepirkt zemnieku ražojumus un viegli nogādāt tos centros — pilsētās. Valdība veicināja arī citu dzelzceļu būvi, kā, piem., Rīgas-Pliskavas un Pēterpils-Varšavas, kuŗa daļa gāja caur Rēzekni un Daugavpili. Kartupeļu stādīšana un zemes mēslošana piespieda rosīgākos lauksaimniekus mēģināt pāriet uz racionālo lauksaimniecību. Pilsētās zemnieki sāka pirkt labākus arkļus un citus darba rīkus. Tomēr latviešu ienākumi no līniem un labības bija pietiekoši tekošo izdevumu segšanai un viņu saimniecības plauka. Panākumus saimnieciskā ziņā guva tie latvieši uz laukiem, kas strādāja kā dzirnavnieki, krodznieki, muižu nomnieki un pārvaldnieki un kā lauku amatnieki. Sākot no sešdesmitiem gadiem iesākās rosīgs latviešu saimnieciskās dzīves uzlabošanās un atdzimšanas laikmets. Latvieši pierādīja vāciešiem, ka viņi paši labi prot vadīt un kārtot savu saimniecisko dzīvi. Latviešu rosība un uzņēmība redzama arī pilsētās. Pēc cunftu priekšrocību atcelšanas Rīgā un citās pilsētās atvērās latviešu darbnīcas un uzņēmumi. Kā amatnieki un siktirgotāji latvieši sekmīgi konkurēja ar vāciešiem. Viens otrs latvietis ar spieķīti rokās ienāca Rīgā vai citā pilsētā, bet ar laiku ieguva turību. Priekšpilsētās jau sāka parādīties latviešu nami un veikali. Pilsētās sāka rosīgi attīstīties mašīnrūpniecība. 1840. gadā Latvijā bija 66 fabrikas ar 2317 strādniekiem. 1864. g. fabriku jau bija 90 ar 5670 strādniekiem, bet 1874. g. 141 fabrika ar 11575 strādniekiem. Fa-

1861.

1866.

briku strādnieki bija latvieši, no kuŗu vidus ar laiku radās labi meistari, kas nebij sliktāki par vāciešiem. Latviešu būvmeisteri un būvuzņēmēji augošās pilsētās ne tikai cēla labus namus cittautiešiem, bet arī paši sāka celt savus namus, piem., Morbergs Rīgā. Sevišķi jāatzīmē tas, ka šos laikos latvieši centās visās saimnieciskās nozarēs pārspēt vāciešus un pierādīt tiem, ka latvieši nemaz nav sliktāki un vājāki par viņiem — vāciešiem. Jauneklīga enerģija un spars redzami to laiku latviešos. Šo enerģiju un sparū viņos veicināja atmodas laikmeta darbinieki.

Sabiedriskā ziņā sešdesmitos gados Latvijā iesākās svarīgas pārmaiņas. Līdz sešdesmitiem gadiem nospiedošais latviešu vairākums bija laucinieki, kas sabiedriskā ziņā bija tikai kļaušu ļaudis. Ļoti mazs bija tas latviešu virsslānis, kuŗā ietilpa: skolotāji, skrīverī, dzīrnavnieki, krodzinieki, muižu pārvaldnieki, nomnieki un amatnieki. Pilsētās visur bija pārsvars sveštautiešiem, sevišķi vāciešiem Kurzemes un Vidzemes pilsētās. Latviešu zemnieku kārtas ļaudīm pretim stājās vāciešu valdošā muižniecība un vāciešu pilntiesīgo pilsoņu kārtā pilsētās. Sākot no sešdesmitiem gadiem Latvijas iedzīvotāju sabiedriskās attiecības mainās. Muižnieku un vācu pilsoņu privilēģijas 60-to gadu reformas pamazināja, bet latvieši ieguva jaunas tiesības, t. i. īpašuma, nodarbošanās, pārvietošanās un uz laukiem pašvaldības tiesības. Latviešu sabiedrībā iezīmējās dalīšanās šķirās. Uz laukiem izveidojās saimnieku kārtā, pie kuŗas pieskaitāmi arī māju nomnieki. Līdzās ar saimnieku kārtu uz laukiem rodas bezzemnieku un kalpu kārtā. Daži kalpi sāka atstāt laukus un pāriet uz pilsētām. Pāreja nebij ātra. Pirms 60-tiem gadiem Latvijā nebij nevienas pilsētas, kuŗā latvieši būtu sastādījuši iedzīvotāju vairākumu. Sākot no 60-tiem gadiem līdz 80-tiem gadiem, t. i. divdesmit gadu laikā no 24 Latvijas pilsētām 5 pilsētās (20%) latvieši jau bija vairākumā (Valmierā, Cēsis, Limbāžos, Slokā un Durbē). Lielās pilsētās vēl bija vāciešu cietokšņi. Rīgā 1867. g. bija 102,590 iedzīvotāju, no kuŗiem vāciešu bija 42% un latviešu 23%, bet 1881. g. Rīgā bija 169,329 iedzīvotāju, no kuŗiem vāciešu bija 39% un latviešu jau 29,5%. Latviešu pilsētnieku starpā bija iezīmējusies dalīšanās šķirās: sīkpilsoņos un strādniekos. X

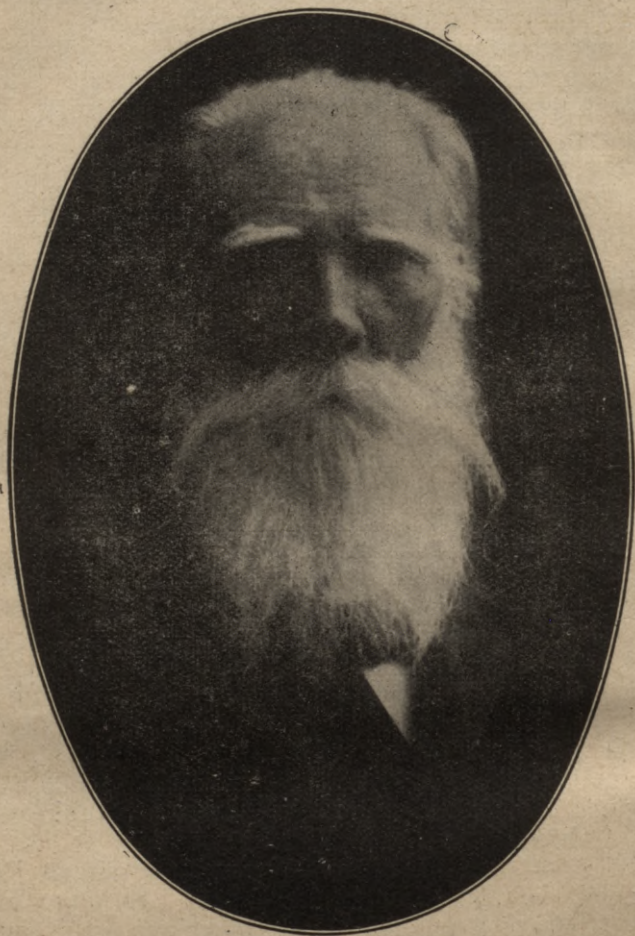
Kaut latviešos iezīmējās dalīšanās šķirās, tomēr sešdesmitos gados visā tautā par daudz svaiga vēl bija atmiņa par vāciešu kundzības laikiem. Tad vēl visi latvieši sevi apzinājās kā vienu tautu un šķīru, kuŗas galvenais ienaidnieks bija vācieši, kas negribēja vēl atsāties no valdīšanas pār latviešiem

un uz latviešiem skatījās kā uz zemākas rases ļaudīm. Latviešu intelligence — virsslānis bija krietni pieaugusi kā skaita, tā vērtības ziņā. Tērbatas, Irlavas un Valkas (Cimzes) skolotāju semināri un Rīgas pareizticīgo garīgais seminārs jau ap sešdesmitiem gadiem bija paspējuši izlaist krietnu skaitu tautskolotāju, kuŗi darbojās draudzes un pagastu skolās. Ap 1860. g. Tērbatas augstskolā jau bija kādi 40 latviešu studenti, kuŗi ar tēvu grašiem un humānu muižnieku un mācītāju pabalstiem ieguva jau augstskolas izglītību. No 1856. gada iznāca latvieša, Anša Leitana, vadīts laikraksts „Mājas viesis“, kuŗa raksti stipri atšķirās no vācu mācītāju vadīto „Latviešu avīžu“ rakstiem. „Mājas viesī“ bija ievietotas ievērojamas ziņas par ārzemēm. Tajā bija ievietoti daudz raksti, kuŗu saturs bija ņemts no dabas zinībām, geografijas, vēstures un citām zinātnēm. Viena otra raksta autors kritiski izteicās par dažiem mācītāju darbiem. Mājas Viesī sāka parādīties raksti, kuŗi azaicināja latviešus: draudzīgi turēties kopā, pacelt savu nacionālo pašapziņu un modināt sevī un tautā mīlestību uz savu tautu un valodu. Spirtgākie „Mājas vieša“ līdzstrādnieki bija Tērbatas agstskolas studenti, no kuŗiem var minēt Kr. Valdemāru, Kr. Baronu un J. Alunānu. Ne visi studenti-latvieši atzina sevi par latviešiem un izturējās kā latvieši. Lielais vairums studentu baidījās atklāti atzīt sevi par latviešiem un runāt latviski. Kad Kr. Valdemārs bija izkāris pie savas istabiņas durvīm kartiņu ar parakstu „latvietis“, tad viens viņa studiju biedrs ļoti izbrīnējies ieradās pie viņa un ilgi skatījies uz viņu, domādams, ka viņš prātā jucis. Kad studenti pulcīnos sprieduši par savu tautu, tad „bailīgie latvieši“ atturējušies no pulcīniem un pat tos izsmējuši. Uzstāties kā latvietim intelligentam cilvēkam tos laikos bija grūti, jo vācieši tos vajāja un izsmēja. Kad vācieši bija izslēguši A. Leitānu no „Latviešu draugu biedrības“, tad viņš mainīja „Mājas vieša“ virzienu vāciešiem patīkamā garā. „Mājas viesis“ bija kļuvis (1859. g.) satura ziņā tukšāks nekā sākumā. Labākie viņa līdzstrādnieki novērsās no tā. Dedzīgākie latvieši — nacionālisti bija nodomājuši dibināt Rīgā latviešu biedrību un izdot brīvu laikrakstu. Šī doma radusies skolotāja J. Cauniša pulcīnā. Par laikraksta izdošanu karsti uzstājās bij. skolotājs, ierēdnis, B. Dīriķis, bet Kr. Valdemārs bija aizrādījis, ka Rīgā nav izdevīgi izdot laikrakstu, jo Rīgā vāciešu rokās atradās cenzūra, kuŗa nelaušot brīvam latviešu nacionālam laikrakstam Rīgā pastāvēt. Kr. Valdemārs ieteica izdot latviešu laikrakstu Pēterpilī, kur viņam bija labi sakari valdības augstākās aprindās. B. Dīriķis tam piekrita. Latviešu biedrību Rīgas latviešiem neizdevās dibināt, jo tam pretojās

1856.

1859.

vācieši ar ģen. gubernatoru Līvenu priekšgalā. Bet Valdemāram izdevās izdabūt atļauju izdot Pēterpilī latviešu laikrakstu, pie kam par laikraksta cenzoru tika iecelts pats Valdemārs. 1862. g. vasarā sāka iznākt „Pēterburgas avīzes“. Krievu

Krišjānis Barons.

ierēdņi šoreiz bija izrādījušies liberālāki un iecietīgāki nekā Baltijas vācieši. Latviešu intelligenti — nacionālist guva iespēju runāt uz visu tautu un modināt visu tautu. „Pēterburgas avīzes“ sprauda sev sekošus mērķus: 1) pacelt latviešu

turību, 2) izplatīt izglītību tautā un 3) modināt tautas pašapziņu. „Pēterburgas avīzes“ vienmēr uzsvēra, ka latvieši nav vis tikai ļaužu viena šķira, bet ir tauta, kurai tāpat kā visām tautām ir tiesība uz patstāvību un attīstību. Bet katrs, kas no savas tautas kaunās, beg no tās un cenšas kļūt par vācieti, ir „garā šķībs“. Tādus „kārķļu vāciešus“ Pēterburgas avīžu pielikums (Dzirkstelē un vēlāk Zobgalā) ļoti asi izsmēja un nosodīja. Avīzēs tika ievietoti raksti, kas skaidroja tautai likumus un ieteica zemniekiem iepirkt mājas. Bieži tika aizrādīts uz plašo darba lauku Krievijā, kur cilvēkus vērtēja nevis pēc to piederības pie tautības un kārtas kā Baltijā, bet cienīja tos pēc viņu darba un krietnības. „Pēterburgas avīzes“ deva svarīgus padomus zemniekiem lauksaimniecības jautājumos, ieteicot, piem., iegādāt mašīnas. Avīzes sniedza latviešiem pamācošas ziņas no dabas zinībām, ģeografijas, vēstures u. t. t. un ieteica tautai dibināt skolas, lasīt labas grāmatas un izglītoties, lai latvieši cienīgi varētu stāties līdzās citām tautām. Avīzes gan nopietni, gan satīrā grauzīja visādas Baltijas nebūšanas, uzrādīdama veselu rindu dažādu nekārtību un muižnieku patvarību. Brīvi un atklāti Pēterburgas avīzes rakstīja par visiem jautājumiem. Galvenais avīzes darbinieku kodols bija Pēterpili un tie bija: Kr. Valdemārs, Kr. Barons, J. Alunāns un J. Zvaigznīte. No Latvijas dažādiem stūriem avīzēm radās līdzstrādnieki: K. Biezbārdis*), E. Dinsbergis, B. Dīriķis, Fr. Mālbergis un c. Cik lielu piekrišanu Pēterburgas avīzes ieguva tautā, par to vislabāk liecina tas, ka jau otrā izdošanas gadā (1863. g.) viņām bija 4200 abonentu. Šis skaitlis priekš to laiku apstākļiem bija ļoti liels. Saprotams, ka „Pēterburgas avīzes“ sacēla kājās visus vāciešus. Viņi apsūdzēja avīžu darbiniekus valdībai par tautas musināšanu un panāca, ka avīžu cenzūru pēc 16. numura iznākšanas pārnesa uz Rīgu. 1863. g. avīzes apturēja uz 4 mēnešiem, bet kad tas nelīdzēja, jo avīzes turpināja iznākt pēc apturēšanas, tad vācieši sāka vajāt avīžu līdzstrādniekus. Gen. gubernators Līvens lika Biezbārdi arestēt un izsūtīt uz Krieviju. E. Dinsbergu vācieši padzina no skolotāja vietas Dundagā. Savas dusmas par Pēterbugas avīzēm vācieši izlēja arī pret Kr. Valdemāru, kurš apsūdzēja tautas mānīšanā Novgorodas koloniju dēļ. Kr. Baronam un Valdemāram bija aizliegts ierasties Baltijā un stāties ar to sakaros. 1865. g. Pēterburgas avīzes apstājās, bet savu uzdevumu viņas spīdoši bija veikušas. Tauta bija uzmodināta

*) Viņš bija vecākais no studējušiem latviešiem. Darbojās Rīgā, kā stundu pasniedzējs privātskolās un panzījās.

1868.
1873.
1869.

un viņas nacionālā pašapziņa nostiprināta. Iesākās nopietna latviešu nacionālā kustība. Nekādi vāciešu līdzekļi, draudi un diplomātija nespēja latviešus vairs iemidzināt. Katrs gads deva latviešiem jaunus intelligentus darbiniekus, jaunus panākumus saimnieciskā un sabiedriskā cīņā. Tautas atmodas darbinieki bija pratuši iegūt krievu intelligences labvēlību (sevišķi Valdemārs) un skatījās uz to, kā uz savu sabiedroto. Kad 1868. gadā nodibinājās Rīgas latviešu biedrība, latviešu nacionālie darbinieki guva savai darbībai apvienojošu centru. 1873. gadā latvieši dēmonstrēja savus spēkus vāciešu priekšā, sarīkodami pirmos dziesmu svētkus. Rīgas latviešu biedrība nodibināja patstāvīgu latviešu teātri. Viņas darbinieki izdeva Rīgā latviešu laikrakstu „Baltijas Vēstnesis“ (1869. g.). Latvieši sāka iegūt pozīciju pēc pozīcijas.

Pārvācošanas tendence latviešu skolās.

1861.

Tautas atmoda un nacionālās kustības sākums izsita vāciešus no viņu sliedēm attiecībā pret latviešiem. Līdz šim ar baznīcas un tautskolu palīdzību vācieši centās turēt latviešus pilnīgā atkarībā no sevis. Skolu uzdevums bija iemācīt latviešus lasīt, rakstīt un mazliet rēķināt. Latvietim vajadzēja prast lasīt biblii, dziesmu grāmatu un katķismu, un ar to zemnieku kārtas cilvēkam vajadzēja pietikt. No laicīgiem rakstiem vācieši deva kalendārus un „Latviešu avīzes“. Kad XIX. g. s. vidū sāka parādīties skolas grāmatīņas ģeografijā un vēsturē, piem., Jelgavas māc. R. Šulca sarakstītas, tad tās bija sastādītas ar tādu pamatdomu, ka dzīve Latvijā ir vislabākā un ka arī iekārta ir šeit vislabākā nekā jebkur citur, ka latviešiem nav neko un nekur kaut ko labāku meklēt. Pat vācu valodu nevajagot latviešiem mācīties, jo zemnieku kārtas ļaudīm tā neesot vajadzīga. Vācu valodas pasniegšanu un priekšmetu mācīšanu Irlavas un Cimzes semināros vācieši pielaida negribēdami, jo skolotāju attīstībai nebij nepieciešamo grāmatu latviešu valodā. Vāciešu uzskati strauji mainījās sešdesmito gadu sākumā. Vidzemes skolu virsvaldes 1861. g. sēdes protokolā ir sekoša vieta: „Tā kā laika apstākļi pie mums jo dienas vairāk spiež uz zemes tautu pārvācošanu un arī šīs tautas pašas izrāda lielu vēlēšanos ar vācu tautu sakust (?), tā šī vairāk un vairāk, ciešāk un ciešāk uzstādītā prasība visās draudzēs skolās jāņem vērā. Jāierikojas tā, lai ikvienā draudzes skolā dotu skolēniem iespēju vācu valodā mazākais tik daudz iemācīties, lai viņi šai valodā varētu sarunāties.“ Virsvalde vēlējas, lai skolēni, sākot ar otro mācības gadu, sarunātos vācu valodā. Pat ticības mācību vajadzētu pasniegt vācu va-

lodā. „Tā kā nav ērti šo priekšlikumu atklāti apspriest skolu valdēs, tad jāgriežas pie skolu revidentiem ar prasību, lai viņi, izdarot revīzijas, piegrieztu īpašu vērību vācu valodas prasīšanai, sarunājoties ar vecāko nodaļu skolēniem vāciski.“ Šis protokola noteikumi tika izpildīti. Turpmākos gados kā virsvalde, tā apriņķa skolu valdes sāka spiest skolotājus pie pārvācošanas darba. Tas notika kā Cimzes seminārā, tā visās draudzes skolās un pat jaunatvērtās labākās pagastu skolās. Šo jautājumu muižniecība un garīdzniecība uzlūkoja par pilnīgi

Cimze.

Vidzemes iekšējās dabas jautājumu, kas izšķirams bez valdības ziņas. Vācieši domāja, ka latvieši, iemācījušies vācu valodu, iepazīsies ar vācu kultūru un atsācīsies no savas mazās tautiņas, redzēs savas kultūras niecīgumu un pārvācosies. Dzīves apstākļi tos laikos bija tādi, ka pārvācojies latvietis varēja dabūt labāku vietu un dzīvēt labāk ierīkoties nekā tas, kas palika pie savas latviešu valodas un tautas.

Kurzemes vācieši sešdesmitos gados nav tik strauji un atklāti uzstājušies par latviešu pārvācošņu, bet no tautas atmodas darbinieku rakstiem mēs zinām, ka praksē pārvācošana arī

tur norisinājās. Pārvācošanas iestāde taču bija Irlavas seminārs. Lielu uztraukumu radīja vāciešos „Pēterburgas avīzes“. „Latviešu draugu biedrības“ sapulcē 1862. g. rudenī Jelgavas māc. Šulcs sacīja, ka Kurzeme līdz šim esot bijusi pasargāta no nacionālisma un hernhūtisma, bet tagad kārdinātājs esot sasniedzis savu nolūku, jo baptisms esot iespiedies baznīcā un tautā ielauzies neticības un materiālisma gars. Jaunlatvieši (atmodas darbinieki) esot pārvērtušies par naidīgu partiju un tagad atklāti sludinot savas idejas „Pēterburgas avīzēs“, kuŗu galvenā tendence esot: aizrādīt mūsu lauciniekiem uz pastavošiem vai iedomātiem ļaunumiem, sēt tautā neuzticības sēklu pret garīdzniecību, muižniecību un vācu pārvaldību, pat pret kristīgo ticību. Šīs avīzes uzskatāmas par bīstamu tautas lapu! Jāgrīežas pie valdības, lai tā aizliedz šo lapu un garīdzniecībai, kopā ar muižniecību, asi jācīnās pret to. Kādā citā runā Šulcs sacīja, ka Jaunlatvija vairs nav nekāda miglas bilde, bet tā jau pārvērtusies miesās un asinīs, „kas šauj tāli skrejošas bumbas.“

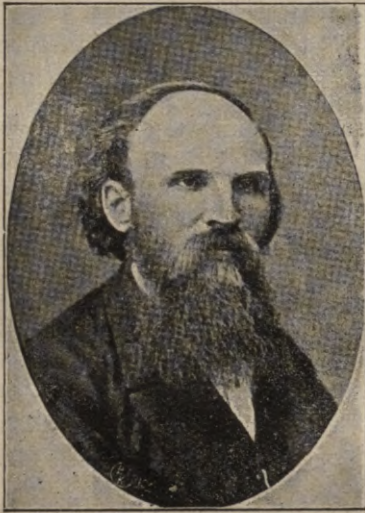
Vidzemes landtāga atklāšanas runā 1864. gadā bīskaps Ferd. Valters turēja plašu runu par vāciešu sēju un plauju Baltijā. Viņš atklāti izteica savā runā to, ko domāja un runāja savās aprindās vācieši. Ferd. Valters sacīja, kā Vidzemes bruņniecība, pilsonība un zemes iedzīvotāji ir vācieši. Pašu vāciešu neskaidrās piētates vaina ir tā, kā viņi nav pārvācojuši šejienes dažādas tautības. Zemniekiem vajag tuvināties, nepaceļot viņu klausas, sagatavojot māju pārdošanu un modibinot tiesiskas attiecības starp muižniekiem un zemniekiem. Vācieši savu vēsturisko uzdevumu pildīšanu nokavējuši, t. i. latviešus nav pārvācojuši, bet nekavējoši jāķeras pie pārvācošanas, kas visvieglāk izdarāms caur skolām. Bīskapa Ferd. Valtera runa sacēla lielu brēku latviešu nacionālistu un krievu slavofiļu aprindās. Nevajag piemirst, ka O. Bismarks taisni šajā laikā noteikti iesāka Vācijas apvienošanās darbu. Slavofiļi brīdināja valdību. Lieta nonāca līdz ķeizaram. Iekšlietu ministrs Valujevs darīja spiedienu uz ģen. gubernatoru, un Valteram bīskapa vieta bija jāatstāj. Valtera atklātā runa ļoti kaitēja muižniekiem viņu pārvācošanas politikā. Šos laikos vairs neko nevarēja noslēpt, jo tautas atmodas darbinieki (jaunlatvieši) un krievu nacionālisti sekoja vāciešu rīcībai. Klausu atcelšana un pašvaldību likums (1866. g.) bija Valtera runas sekas. 1867. g. Krievijas ministru komiteja nolēma, ka Baltijas guberņās visās valdības iestādēs nekavējoši jāievieš darbvedība krievu valodā un attiecīgos amatos jāpieņem personas, kas pamatīgi prot krievu valodu. No šī rī-

kojuma izpildīšanas vāciešiem izdevās izvairīties, jo ķeizars Aleksandrs II. bija vāciešiem draudzīgs un nebija spējīgs ievest asu lūzumu Baltijas politikā. Ministru komitejas lēmums netika izpildīts. Neskatoties uz briesmām, kas draudēja Baltijas vācietībai no krievu puses, tomēr vācieši turpināja pārvācošanas darbus. Pret jaunlatviešiem viņi uzstājās asi un naidīgi. Cīņā pret tiem viņi laida darbā pat pārvācojošos latviešus, kā, piem., māc. Sakranoviču, vai vāciešiem draudzīgus latviešus, kā Juri Neikenu, kas izdeva Peterburgas avižu pretģifti „Ceļa biedri“. Agrāk kūtā muižniecība tagad rosīgi ķērās pie tautskolu izveidošanas. Vidzemes muižniecība 1865. g. landtāgā pieņēma lēmumu par pagasta skolu ierīkošanu uz ik 500 iedzīvotājiem. Šo lēmumu muižnieki čakli realizēja. 1871. gadā muižnieki ierīkoja Valkā pagastskolotāju semināru. Kurzemes muižniecība, beidzot, pieņēma 1862. g. skolu pārvaldes noteikumus, uz kuŗu pamata arī Kurzemē tika ierīkota skolu virsvalde. Tautskolu skaits Vidzemē un Kurzemē bija strauji pieaudzis. Salīdzināšanas dēļ pievedīsim skaitļus. 1840. g. Kurzemē bija tikai 34 tautskolas, 1862. g. — 247 skolas, bet 1875. g. — jau 342 skolas. Tas pats sakāms par Vidzemi. 1845. gadā Vidzemē bija 58 draudzes skolas un 57 pagasta skolas, ap 1860. g. 70 draudzes skolas un 60 pagasta skolas, 1870. gadā draudzes skolu skaits palika tas pats, bet pagasta skolu skaits jau bija 272. No šiem skaitļiem skaidri redzams, kā sešdesmitos gados skolu skaits strauji pieaudzis. Mēs zinam arī, kāpēc tas notika. Skolās vācieši centās pārvācot latviešus. Pēc bīskapa Valtera atstādināšanas domas par pārvācošanu nav atmestas. Tā kādā rakstā vācu žurnālā „Baltische Monatsschrift“ 1871. g. teikts: „Un augstākā kultūra prasa, ka tai valodai sava tiesība paliktu, kas augstākās kultūras aizstāvētāja. Mēs, vācieši, ar sirdsēstiem atskatāmies uz tiem laikiem, kad nerimstoši kari ar varenākiem kaimiņiem aizkavēja miera darbu, kur citi laiki aizkavēja šējenes tautu cilšu sajaukšanos, kas būtu nākošo laiku kultūrai attīstībai visai svarīgi. Bet sirdsēsti pagājošo laiku dēļ mūs nedrīkst padarīt nespēcīgus tagadnē, tiem vajag mūs divkārt stiprināt miera darbu, kaut arī nosebodu, pabeigt,“ t. i. latviešus pārvācot. Bet bija jau par vēlu, jo latviešu nacionālā apziņa bija nostiprinājusies, laidusi tautā dziļas saknes. Vairums tautskolotāju bija nostājušies tautiskās kustības pusē. Tas redzams no skolotāju sapulcēm un konferencēm. 1873. gadā skolotāji noturēja vispārēju konferenci Rīgā. Skolotāju vidū bija daudz dedzīgu patriotu, kuŗu vidū izcilu vietu ieņēma slavenais Kronvalda

1871.

1873.

Atis. Viņš savās izcilus runās un rakstos teica: „Man nav svētākas valodas par latviešu valodu; man nav mīlākas tautas par latviešu tautu; nekas man tik dziļi nerūp, kā viņas atzēšana un izplaukšana. Tie acumirkļi man ir tie laimīgākie, kuŗos spēju spert kautkādu soli savas tautas labad.“ Kādā vēstulē viņš rakstīja vienam skolotājam: „Draugi, amata biedri, tautas brāļi, milējiet savu tautu! Savās sirdīs ierādiet visdziļāko vietu tiem, kas ir miesa no jūsu miesas un asinis no jūsu asinim.

A. Kronvalds.

Kuŗš no mums krūtīs glabās mīlestību uz savu tautu, tas nepiekusis, neapniks, neaizmigs, bet vels svarīgus akmiņus pie mūsu izkopjamās tautas ēkas.“ Tik dedzīgi vārdi nevarēja neiekustināt tautu. Un jāatzīst, ka sajūsma tautas darbiniekos nerīma. Vācieši atklāti runāja un rakstīja, ka latvietis nevar būt izglītots cilvēks, jo latviešiem nav savas kultūras. Izglītots latvietis esot vācietis vai krievs, jo viņš kultūru esot ieguvis no vāciešiem vai krieviem. Kronvalds savā grāmatā „Tautiskie centieni“ pierādīja, ka latvietis var piesavināties citu tautu kultūru, bet palikt latvietis. Latviešiem jāizkopj sava valoda un jāceļ tautas izglītība. Rīgas

latviešu biedrības aprindās bija radusies doma dibināt latviešu augstāko skolu, bet šis projektu vāciešu pretošanās dēļ un pašu latviešu nevienprātības dēļ netika realizēts. Lieli panākumi bija R. latviešu biedrības ierosinājumiem biedrību dibināšanas lietās. Dibinājās latviešu kultūralās biedrības Rīgā un uz laukiem un apvienoja latviešu nacionālos darbiniekus kultūralam darbam un cīņai ar vāciešiem. Rīgas latviešu biedrība kļuva par „māmuļu“ citām biedrībām. Fr. Brīvzemnieks ierosināja latviešu tautas gara mantu krāšanu un vākšanu, lai parādītu vāciešiem, ka latviešiem ir lielas gara bagātības. Lieli panākumi bija Kr. Baronim „Latvju daiņu“ krāšanā un Lerchim-Puškaitim latviešu teiku un pasaku krāšanā. Viņu uzaicinājumiem paklausīja laukskolotāji, intelliģenti un daži mācītāji (Cesvaines Aunings). Latviešiem radās savi apdāvināti rakst-

nieki, kā Auseklis, A. Pumpurs, brāļi R. un M. Kaudziši, Māters un c. Visās garīgās kultūras nozarēs centīgie tautas darbinieki čakli strādāja un rādīja sveštautiešiem, ka latviešiem ir sava kultūra un spējas attīstīt savu kultūru. Pārvācotājiem bija jāapmierinās ar niecīgiem panākumiem, bet viņu dibinātās skolas nodereja tautai kā izglītības nesējas un latviešu kultūras attīstības sekmētājas. Nemitīgā cīņā starp pārvācotājiem un latviešu nacionālistiem (tautiešiem) pagāja 60. un 70. gadi.

-
- 1864 Aināzu jūrmala
1872 Beizāņu jūrmalas biedrība
1882 Pirmā latviešu jūrmalas biedrība "Austria"

1863. gada pasniegums Spēģis adresē.
Neesot tante nozaroj
2) Pārskatīt.

Pārkrievošanas laikmets Latvijā.

(1885.—1917.)

Manaseina revīzija.

1881.

1882.

Keizars Aleksandrs III. pirmais no Krievijas keizariem neapstiprināja vācu muižnieku privilēģijas un ievadīja Baltijas autonomijas iznīcināšanu. Kad Rīgas latviešu biedrība aizsūtīja keizaram, sakarā ar viņa nākšanu uz troņa (1881. g.), apsveikšanas adresi un delegāciju, vācieši un viņu draugi Pēterpilī nekādi negribēja pieļaut pie keizara delegāciju un adreses pasniegšanu. Tomēr keizars adresi pieņēma un izteica Rīg. latviešu biedrībai savu pateicību. Vācu muižnieki bija iesnieguši keizaram plašu sūdzību par latviešu biedrībām un laikrakstiem, kas ļaudis kūdod uz nemieriem. Kā nemierus vācieši uzskatīja jaunu pāreju pareizticībā, kurā plašākos apmēros norisinājās Igaunijā un mazākos — Kurzemē (sevišķi Talsu apr.). No ierēdņu ziņojumiem keizars zināja par asu cīņu un polemiku laikrakstos starp vāciešiem un latviešiem. Liekas, ka keizars bija neziņā un nesaprašanā par to, kas Baltijā īsti notiek. Baltijas apstākļu noskaidrošanai viņš atsūtīja senātoru Manaseinu izdarīt „senātoru revīziju“*) Baltijā. 1882. g. senātors Manaseins ieradās Rīgā un vairāk kā gadu izdarīja revīziju. Latvieši saņēma Manaseinu kā glābēju un draugu. Viņu apbēra ar ziņojumiem un materiāliem. Dažās vietās notika pat muižu ēku dedzināšana un uzbrukumi baroniem, jo pat vienkāršie zemnieki domāja, ka Manaseins izbeigs vācu varu un privilēģijas. Manaseins sastādīja plašu ziņojumu keizaram. No šī ziņojuma redzams, ka vienā Kurzemē pēdējo 30 gadu laikā (1850—1883) muižnieki piesavinājuši ceturto daļu no zemnieku mājām (4152 mājas), kā zemnieku zeme pārdota par ļoti dārgu naudu, pat dārgāk, nekā Krievijas melnzemes apgabalos, un kā Latvija ļoti daudz bezzemnieku, bet muižnieku rīcībā zemes pārdaudz. Kroņa un komūnālo nodokļu nastas guloties stipri nevienmērīgi uz muižu un zemnieku zemes, pēdējai par sliktu.

*) Senātoru revīzija Krievijā bija parasta parādība. Senātoru - revīdenta rīcībā deva plašus līdzekļus un revīzija bija jāizdara plašos apmēros, aptverot saimnieciskos, sabiedriskos, pārvaldes un kultūras jautājumus.

Vietējās tiesu un administrācijas iestādes esot pilnīgi novecojušas un vairs neatbilstot jauno laiku prasībām. Manaseins apstiprināja, ka vācieši vēlas pārvācot latviešus un igauņus; pārvācošanās tendences skaidri redzamas. Tā kā neesot sagaidāms, ka vietējās vāciešu iestādes parādīšot ierosmi vajadzīgo reformu sastādīšanā, tad valdībai nepieciešami jāiejaucas Baltijas lietās. Atvadīdamies, Manaseins sacīja: „Lai šinī nomalē iesakņojas īstas krievu domas un jūtas, lai stiprinās Krievijas valsts principi“. Šie Krievijas valsts principi tajā laikā Aleksandra III. apziņā un valdībā bija skaidri izveidojušies un formulēti, un tie bija: patvaldība, krievu tautība un pareizticība (Самодержавие, народность и православие). Saskaņā ar šiem principiem Krievijā vajadzēja nostiprināt: 1) patvaldību, kuŗa balstās uz muižniecību, birokratiju un policiju (žandarmeriju), 2) krievu tautībai jābūt valsts pamata tautībai un krievu valodai vienīgai valsts valodai un 3) pareizticībai jābūt valsts ticībai. Aleksandram III. un viņa valsts vīriem pietika gribas spēka un enerģijas realizēt savus principus. Krievijas dzīvē iestājās noteikta un strauja reakcija. Šādos apstākļos Aleksandrs III. un viņa valdība taisīja lēmumus uz Manaseina revīzijas materiālu un ziņojuma pamata, un tie bija: latviešu un igauņu pārkrievošana. Saskaņā ar to tika izdotas 1887., 1888. un 1889. g. reformas.

1887. g. reforma.

Šīs reformas sākums redzams 1885. g. valdības rīkojumā, ka Baltijas tautskolas un skolotāju semināri padoti Krievijas tautas apgaismošanas ministrijai. 1887. g. likums nodibina vietējos tautskolu pārvaldes organus: tautskolu direktora posteņi gubernās un tautskola inspektoru posteņus apriņķos. Likums neiznīcināja veco vācu tautskolu virsvaldi un apriņķu un draudzes skolu valdes. Bet protestēdama pret valdības „iejaukšanos“ skolu lietās, šīs iestādes pašas atteicās no darbības, kāpēc skolu pārvalde palika tautskolu direktora un inspektoru rokās. Šo ierēdņu posteņos valdība iecēla krievus. Likums noteica, ka pagastu skolu pirmās klasēs visi priekšmeti jāpasniedz latviešu vai krievu valodā, „skatoties, kā ērtāk“, bet pēdējā klasē visi priekšmeti jau jāpasniedz krievu valodā. Draudzes un ministriju skolās, sākot no otrās klases, visi priekšmeti jāpasniedz krievu valodā. Izņēmums tika dots tikai ticības mācības un baznīcas dziedāšanas pasniegšanai, jo šos priekšmetus likums atļāva pasniegt latviešu valodā. Turpmākos gados valdība izdeva rīkojumus, kas noteica, ka Tērbatas augstskolā, Rīgas politechnikumā, visās vidusskolās (ģimnazijās un

*sinodei
paraksts*

*mat. is.
w Squ-
eryāts*

reālskolās) un pat privātās mācības iestādēs visi priekšmeti jāpasniedz krievu valodā. Ap 1890. g. visās Latvijas skolās pasniegšanas valoda bija krievu valoda. Izdevīgākā stāvokli bija tās tautskolas, kuŗu skolotāji bija beiguši Tērbatas un Rīgas (dibin. 1871. g.)*) skolotāju seminārus un Rīgas garīgo semināru, jo tie prata krievu valodu, bet ļoti grūtā stāvoklī atradās tie skolotāji, kas bija beiguši Irlavas, Cimzes un Valkas skolotāju seminārus. Ja viņi gribēja palikt savās vietās, tad viņiem steigā bija jāiemācās krievu valoda. Drīz muižnieki atņāva savu atbalstu Cimzes, Irlavas un Valkas skolotāju semināriem. Tie bija spiesti izbeigt savu darbību. Grūtā lūzuma laikmetā pagastskolās pielaida par pagaidu skolotājiem no krievijas armijas atvaļinātos latviešus — apakšvirsniekus. Labākā stāvoklī bija Vidzemē pareizticīgo skolas, no kuŗām dažas bija ļoti populāras tautā, piem., Lazdonas, Grostonas, Vestienas un c., jo tur darbojās skolotāji — krievu valodas prātēji. Tajās bieži puse skolnieku bija luterticīgi. Statistika rāda, ka pārkrievošanos laikos tautskolu apmekletāju skaits Latvijā samazinājies. 1886. g. tautskolās bija 186000 skolēnu, bet 1911. g. 113000 skolēnu. Tomēr krievu valdība atvēra jaunas vidusskolas. Rīgā bez divām pilsētas vidusskolām darbojās trīs valdības vidusskolas (2 ģimnazijas un 1 realskola). Vēlāk gandrīz katrā apriņķa pilsētā bija kāda vidusskola, progimnazija, vai pilsētas skola. Valdība neliedza atvērt privātskolas, bet prasīja, lai tās atrodas valdības iestāžu pārraudzībā un lai tajās mācības pasniedz krievu valodā.

Tautas izglītības ziņā krievu valdība izrāva latviešus no vāciešu rokām un pārvācošanas, bet tās vietā ievēda noteiktu un stingru pārkrievošanu. Ja valdība būtu prasījusi no savas valsts pilsoņiem tikai valsts valodas prašanu, kā tas bija Vācijā, Francijā, Anglijā un c., tad neviens nekādus iebildumus nevarētu celt, bet valdība prasīja mācību pasniegšanu krievu valodā. Tas jānosoda, jo tā bija pārkrievošana. Tomēr latviešu kulturālais līmenis nepagrīma pārkrievošanas laikos, jo turību ieguvušie latvieši un iemācījušies krievu valodu varēja brīvi iestāties Krievijas vidus- un augstskolās. Studējošo skaits ar katru gadu strauji pieauga.

1888. g. reforma.

Līdz 1888. g. Vidzemē un Kurzemē darbojās vecās policijas iestādes, kuŗas bija radušās Vidzemē zviedru laikos un Kur-

*) Pārkrievošanas sākumā pārcelts uz Kuldīgu un nosaukts par Baltijas skolotāju semināru. Nostādīts bija labi.

zemē — hercogu laikos. 1888. g. likums atcēla šīs vecās iestādes un to vietā nodibināja Krievijas policijas iestādes. Liepākās pilsētās (Rīgā, Jelgavā un Liepājā) policijas uzdevumus izpildīja un pārzināja policijmeistars, kuram bija padoti iecirkņu pristavi un kārtībnieki (gorodovoji). Katrā apriņķī darbojās apriņķa priekšnieks ar saviem palīgiem (pristaviem), kuŗu pārzināšanā atradās pagastu kārtībnieki (uradņiki). Baltijā valdība izveidoja politiskās policijas (žandarmerijai) tīklu, pie kam valdība gāja tiktālu, ne bez muižnieku līdzzināšanas un kūdišanas, kā žandarmu uzraudzībā nolika katru latviešu tautskolotāju un studentu. Visās policijas iestādēs atbildīgie darbinieki bija krievi un krievu valoda bija satiksmes un darbvedības valoda.

1889. g. reforma.

Šajā gadā valdība pārveidoja vietējās tiesas Baltijā un pārnesa uz šejieni Krievijas tiesu iekārtu, kuŗa Krievijā darbojās no 1864. gada. No vecām tiesām palika tikai pagasta tiesa un pārveidota draudzes tiesa, kuŗu sauca par zemnieku virstiesu. Pārējās tiesas bija visām kārtām vienlīdzīgas. Tās bija sekošas: miertiesas, miertiesnešu sapulces un apgabaltiesa, pie kam apgabaltiesas bija Rīgā un Jelgavā, miertiesnešu sapulces apriņķu pilsētās un miertiesas vairāk vienā apriņķī. Darbvedības valoda visās tiesās bija krievu valodā. Latvieši sākot no virstiesas sazinājās ar tiesnešiem caur tulku. Pagasta tiesās sarunu valoda bija latviešu valoda, bet rakstos — krievu valoda. No visām sešdesmito gadu reformām vislabāk izdevusies Krievijā bija tiesu reforma. Krievi — tiesneši izturējās pret latviešiem objektīvi. Zemniekiem bieži iznāca tiesāties ar muižniekiem. Ja pēdējiem izdevās dabūt zem sava iespaida kādu no krievu tiesnešiem, tad lietu varēja, piem. no apgabaltiesas pārsūdzēt uz tiesu palātu un pēc tās uz Senātu, kur latvieši atguva muižnieku laupīto taisnību. Pie Krievijas tiesām pastāvēja zvērināto advokātu korporācija, kuŗas darbinieki skaitījās pie brīvās profesijas darbiniekiem, kāpēc latviešu juristi varēja nodarboties, tāpat kā ārsti, savā tēvijā — Latvijā. Jau astoņdesmitos gados Rīgā darbojās latvieši-advokāti, piem. Fr. Veinberģis un F. Grosvalds, kas uzņēmās zemnieku lietu vadīšanu un aizstāvēšanu krievu tiesās.

Pagastu pašvaldības uzraudzīja īpašu krievu ierēdņi — zemnieku lietu komisāri, kuŗi visu darbvedību vadīja krievu valodā.

Vispāri krievi pieturējās pie uzskata, ka Baltijas iestādēs jāieceļ ierēdņi no krievu vidus, bet intelligentie latvieši tikai

loti retos gadījumos dabūja mazāk atbildīgas vietas Latvijā. Krievijā tos labprāt pieņēma valsts dienestā un deva tiem iespēju ieņemt augstas un atbildīgas vietas, bet tikai Krievijā, jo krievi latviešus cienīja kā centīgus un strādīgus darbiniekus.

Pareizticības privilēģētais stāvoklis.

887

Pārkrievošanas laikos Krievijas valdība centās izmantot pareizticīgo garīdzniecību kā pārkrievošanas ieroci. 1887. g. valdība papildināja baznīcas likumus tādā ziņā, ka pareizticību atzina par oficiālo valsts ticību. Kas bija pieņēmis pareizticību, tas un viņa pēcteči no tās vairs nedrīkstēja pāriet citā ticībā. Jauktās laulībās, kur tēvs vai māte bija luterticīgi vai katoļi, visi bērni bija jākrista pareizticībā. Tas izcēla pareizticības tiesisko stāvokli un deva saprast, ka valdība vēlas, lai latvieši pāriet pareizticībā. Valdība deva plašus līdzekļus baznīču un skolu būvēm un apgādāja baznīcas ar zemi. Pareizticīgo garīdznieki saņēma samērā labu algu no valdības un viņu pārraudzībā bija nodotas draudžu un pagastu skolas. Visas pāreizticīgo draudzes skolas atradās Krievijas sinodes ziņāšanā. Sevišķi rosīgu darbību attīstīja virsbīskaps Arsenijs, kas bija padevējš valdības kalps. Ja līdz pārkrievošanai baznīcas atbildīgos amatos pielaida latviešus, piem. par garīgā semināra rektoru bija latvietis Drekslers un garīgas skolas pārzini A. Ruperts, tad Arsenija laikos aizcēla uz Pliskavu Dreksleri un Arsenija pēcteča laikos atstādināja Rupertu. Visās atbildīgākās vietās garīgā resorā darbojās tikai krievi. Garīgā resorā, tāpat ka citās iestādēs, izveidojās Baltijā īpašs krievu augstāko ierēdņu tips, kas uz latviešiem skatījās no augšas. Šos uzskatus un uzvešanos viņi aizņēmas un mantāja no vāciešiem. Tomēr krievu ierēdņi bija labsirdīgāki un pietamāki nekā agrāko vācu iestāžu darbinieki. Jāatzīmē, ka latviešu pareizticīgo draudzēs palika latviešu mācītāji, kuri neatteicās no savas tautības. Tāpēc asākie un valdībai pakalpiģākie krievu ierēdņi sūdzējās Pēterpilī par latviešu mācītājiem, kā par neuzticamiem un latviešu nacionālistiem... Līdzīgas sūdzības iesniedza arī vācu muižnieki.

Cenzūra.

Reakcionārai Krievijas valdībai par izdevīgu aizsardzības ieroci noderēja cenzūra. Īpaši krievu ierēdņi skatīja cauri katru iespīšanai nodoto darbu. Ja šajā darbā bija ierakstīts kaut kas pret Krievijā pastāvošo iekārtu, pārvaldi, saimniecību, baznīcu, likumiem un valdības rīkojumiem, tad cenzors darbu konfiscēja un darba autoru kā politisku noziedznieku nodeva tiesai. Ja

cenzoram nepatika romānā vai stāstā un dzejā kāds teikums vai vārds, viņš to izstrīpoja. Cenzoriem bija plaša rīcības brīvība un bieži atkarājās no cenzora personas — parādiesies, jeb pazudis kāds zinātnisks, literārisks, vai sabiedrisks darbs. Krievu cenzori bieži bija rupji un mazizglītoti ļaudis. Grāmatu tirgū nedrīkstēja parādīties neviena grāmata, ja tajā uz pirmās lapas puses nebija atzīmes: „cenzūra atlāvusi“ (дозволено цензурою). Vislielākā vērība tika piegirezta laikrakstiem un žurnāliem, kuŗus cenzori bieži apturēja vai slēdza. Līdz pārkrievošanas sākumam cenzūra Latvijā atradās vāciešu rokās, bet pārkrievošanas laikā — krievu ierēdņu rokās.

Astoņdesmito gadu sabiedriskā un kulturālā dzīve. 80 gados latviešu sabiedriskā dzīve jau labi nomanāmas 60 gadu reformu sekas. Uz laukiem latviešu rokās bija pārgājis prāvs skaits lauku māju. Arī māju nomnieki bija atspirguši no kļaušu laiku grūtībām. Nelaiمة bija tik tā, ka Latviju bija skārusi vispārējā Eiropas saimnieciskā krīze un zemnieki sāka ciest grūtības. Pie tā vainojamas Krievijas finansu nekārtības, jo Krievijā nebij vēl stabilizēta valūta. Bez tam Krievija ar savu labību un liniem izkonkurēja latviešus. Krievija bija saistījusi savas ostas ar dzelzceļiem, pa kuŗiem piegādāja labību un linus Baltijas ostās. Grūtības radīja arī daži neražas gadi*). Daži saimnieki bankrotēja un viņu mājas gāja pārdošanā. Rosīgākie saimnieki sāka sēt ābolīnu, pāriet uz daudzlauku sistēmu un piegriezti vērību lopkopībai. Sliktāks bija bezzemnieku un kalpu stāvoklis, jo to bija daudz un sakarā ar to viņu darba alga bija zema. 60. gados iezīmētā laucinieku dališanās saimniekos un bezzemniekos 80. gados jau bija labi saredzama.

Pilsētās bija radusies sava pilsoņu kārtā, kuŗas locekļiem piederēja nami, veikali un uzņēmumi. Sliktks bija pilsētās fabriku un uzņēmumu strādnieku stāvoklis. Strādnieku likumu Krievijā 80. gados gandrīz nebij. Strādnieku darba algas bija mazas, bet darba dienas bija garas. Tagad latvietis jau izmantoja latvieti, kas radīja jau šķiru pretešķības 80. gados. Intelligento latviešu daļa pa vecam dalījās divās daļās: kārkļu vāciešos un tautībniekos-nacionālistos. Pat turīgie tautībnieki savā privātā dzīvē turējās pie vācu pilsoņu paradumiem un „nemsādēja vācu valodu“. Par zemāko šķiru — strādnieku dzīvi, viņi neinteresējās. Nodrošinājuši savu materiālo dzīvi, viņi neko nedarija savu nabagāko tautas brāļu labā. Attiecībās pret vāciešiem viņi vairs neuzbruka, bet tikai atgainājās. Tie nebija vairs 60. un 70. gadu karotāji un cīnītāji, bet uzvaras svi-

*) Skat P. Dreimaņa rakstu „Burtniecā“, 1930. g.

nētāji. No Manaseina revīzijas viņi gaidīja vietējās dzīves un pārvaldes nodošanu viņu rokās. Bet viņi bija arī vietējās kultūrālās latviešu dzīves vadītāji. Vārds „tautisks“ bija viņiem ļoti izdevīgs, jo tas deva zemāko slāņu uzticību. V. Plūdonis zīmīgi tā raksturo šo laikmetu: „Tie bija laiki, kad neviens vien „tautisks“ advokāts, pie krūtīm sisdams, sapulcēs un biedrībās atzina sevi par „vistautiskāko“, lai tikai tādējādi piedabūtu sev „tautiskus“ klientus. Turpretim, pārgājis mājās, šis pats lielais tautas vīrs gluži mierīgi novilka savus „tautiskos“ svārkus un piekāra tos aizdurvē, omulīgi ietīdamies mīļajā vācu šlāfrokā.“ Viņi jūsmoja par sentēvu tikumiem, dieviem, vaidelošiem un vaidelotēm, bet negribēja dziļāk ieskatīties tautas daiņās, pasakās, teikās un īstos vēstures materiālos. Dzejnieki sacerēja savus dzejoļus tautas dziesmu garā, jo tas izklausījās „tautiski“, bet vai tā bija īsta māksla? Salkanie romantiķie mīlestības stāsti bija pilni ar tautas dziesmām, ierašu, māņu, dzīru un prieku aprakstiem. Viņi iedomājās, ka viņi raksturīgi notēlojuši sentēvu dzīvi. Tie bija drīzāk etnografijas raksti, kuriem nebija droša vēsturiska pamata, bet ne daļliterātūra. Šāda tipa rakstnieku vadonis bija Lautenbachs-Jūsmiņš. No tā laika apdāvinātākiem rakstniekiem var minēt: Ādolfu Alunānu, Esenbergi un Apsīšu Jēkabu. Pēdējo darbiem ir mākslas vērtība. No žurnāliem vērtīgākais bija J. Velmes „Austrums“ un laikrakstiem Vēbera „Balss“ un J. Čakstes „Tēvija“. Turpināja iznākt arī „Baltijas Vēstnesis“.

Slavenais 70. g. latviešu nacionālistu centrs — Rīgas latviešu biedrība bija nonākusi seklo „vistautiskāko“ latviešu rokās. Ne bez iemesla Māteru Juris savā romānā „Patriotisms un mīlestība“ uzbruka Rīgas latviešu biedrības „pīlāriem“. Viņš daudz ir pārspīlējis, bet daļa patiesības viņa romānā bija.

Pārkrievošanu tautas „pīlāri“ uzņēma arī mierīgi, kaut gan sirdī skuma par cerību nepiepildīšanos, jo viņi gaidīja, ka valdība visu varu un rīcību Latvijā nodos viņu rokās.

80. gadi arī Latvijā bija reakcijas, paguruma un pārejas laikmets. Vācieši drīz mainīja savu taktiku pret krieviem. Viņi ārēji glaimoja un lišķēja krievu priekšā. Krievi viņiem vairāk ticēja nekā latviešiem.

„Jaunā strāva“. Ar 80. gadu tautisko virzienu, tā romantiķu un nacionālās kustības šauru izpratni, nevarēja apmierināties tā latviešu intelligences daļa, kuŗa gribēja kaut ko darīt plašo tautas masu labā un kuŗā bija dzīvs un enerģisks meklētāju gars un spars. Visvairāk studējošā un intelligentā jaunā paaudze sāka kritizēt un uzbrukt „tautiskam“ virzienam un tā darbiniekiem, kas grupējās ap Rīgas latviešu biedrību, Baltijas

Vēstnesi un Balsi. Bet laikraksts „Dienas lapa“, kurš no 1886. g. sāka iznākt Rīgā, noteikti nostājās pret reakcionāriem tautībniekiem. Pirmais asākais sitiens tautībniekiem, sevišķi to dailiteratūrai, parādījās 1888. gadā „Austrumā“ zem nosaukuma „Lautenbacha-Jūsmiņa dzeja“. Šī raksta autors bija skolotājs Teodors Zeiferts. Viņš rakstīja: „Mums jāatzīst, ka mūsu tautas domas, jūtas un iegriba nav vairs tanī apcirknī, kurā agrāk.“ Zeifertam bija taisnība, jo latviešu tauta vairs nebija viengabalaina. Tautā bija skaidri nomanāmas nevienādas šķiras kā uz laukiem, tā pilsētās. Uz laukiem saimnieki un nomnieki atšķīrās no bezzemniekiem un kalpiem, bet pilsētās — turīgā pilsonība no strādniekiem. Lauku kalpu un pilsētu strādnieku domas un jūtas vairs nebija ieliekamas tanī apcirknī, kurā saimnieku un turīgo pilsoņu domas un jūtas. Zeiferts noteikti aicināja rakstniekus atteikties no romantisma un pāriet uz realismu, uz reālās un tiešās dzīves tēlošanu rakstniecībā. Latviešu literatūras vēsturēs jaunā (reālā) virziena iesācējus un cildinātājus sauca par jaunstrāvnikiem. Viņi sāka pulcēties ap „Dienas lapu“, kura kļuva par „jaunās strāvas“ laikrakstu. „Jaunās strāvas“ piekritēji nebija apvienoti vienā partijā vai organizācijā, bet tie bija ļaudis, kas nesa tautā jaunas atziņas un plānus. Jaunā strāva bija progresīvs virziens literatūrā un sabiedrībā. „Dienas lapa“ aicināja atgriezties pie Kr. Valdemāra un Kronvalda patiesā tautiskuma, kurš cēla tautai priekšā cēlas idejas un rādīja tautai tās uzdevumus un mērķus un kura darbinieki, sevi nežēlodami, čakli strādāja tautas labā. Dienas lapa asi kritizēja Rīgas latviešu biedrības darbību un tās darbiniekus, kas mēģinājies ar skaļiem vārdiem, bet īstenībā bija vienaldzīgi, gurdieni un remdeni un tautai lielas garīgas vērtības nedevis. Jaunstrāvnieki nosodīja latviešu pārkrievošanu. „Dienas lapu“ atbalstīja Tērbatas augstskolas latvieši — studenti, kas 1891. gadā sāka izdot populāri-zinātnisku rakstu krājumu „Pūrs“. Tur bija ievietoti raksti no vēstures, jurisprudences, mēchanikas, filozofijas, raksti par vēstures izpratni u. c. Tērbatas studenti iepazīstināja tautu ar zinātnes sasniegumiem un jauno laiku idejām. Pūrā ņēma dalību E. Veidenbaums, A. Dauge, K. Kasparsons, J. Kauliņš u. c. „Dienas lapa“ neapmierinājās ar tautībnieku kritiku, bet sniedza arī jaunas idejas un atziņas. Viņa iepazīstināja latviešus ar vēstures gaitas saimnieciski-materiālistisko izpratni, kura prasīja, lai vēsturnieki neapmierinās ar tautas iepazīstināšanu ar sausiem vēstures notikumiem un faktiem, bet stāsta par tautas saimniecisko un sabiedrisko attīstību, jo saimnieciskas dzīves pārmaiņas esot svarīgākas nekā stāsti par kariem un valdniekiem. „Dienas lapā“ bija raksti par attīstības

Benjami

mācības pielietāšanu sabiedrības dzīves un dabas pētīšanā, par sieviešu jautājumu un dažādiem saimnieciskiem un sabiedriskiem jautājumiem. „Dienas lapa“ pieskārs tiešai dzīvei, centās tās jautājumus noskaidrot un rādīja ceļus, kā tos atrisināt. 1892. g. Maskavas augstskolas studenti laida atklātībā savu rakstu krājumu: „Populāri-zinātnisku rakstu krājums“. Arī tas pievienojās „jaunās strāvas“ virzienam. Tajā pat laikā „Dienas

J. Pliekšāns-Rainis.

lapas” priekšgalā nostājās divi jaunie juristi: J. Pliekšāns-Rainis un P. Stučka un iezīmēja jaunā strāvā kreiso — sociālistisko virzienu. Viņi ienesa „Dienas lapā“ sociālisma idejas, kuŗas bija domātas strādnieku kustības sākumam. Sociālisma garā rakstīja J. Jansons, kuŗa darbs: „Domas par jaunlaiku literātūru“ uzstādīja jaunstrāvnieku kreisam virzienam programmu. A. A. polēmika starp veciem tautībniekiem un jaunstrāvniekiem turpinājās vairāk gadus. Kad 1894. g. Rīgas latviešu teātri uzveda Zudermana lugu „Gods“ un drīz pēc tam Aspāzijas — „Zaudētās tiesības“, polemika pārvērtās īstā literāriskā kaujā. Vecie tautībnieki noliedza šo lugu literā-

1896
risko un māksliniecisko vērtību, bet jaunstrāvnieki izcēla šo lugu vērtību un grieza vērību uz to idejām. Pamieru un laiciņu starp „veciem“ un „jauniem“ ienesa Viļa Olava 1896. gadā Rīgā sarīkotā latviešu etnogrāfiskā izstāde, kas saistīja abu karojošo virzienu vērību un uzmanību. Tas bija dziļš un no pietas darbs.

Stipru triecienu jaunstrāvnieki dabūja 1897. g., kad krievu žandarmi arestēja Raini, Stučku un citus redzamākos jaunstrāvnieku darbiniekus, kuŗus izsūtīja uz Krieviju. „Dienas lapa“ cenzūra apturēja uz 8 mēnešiem.

Žandarmi bija griezuši savu vērību uz „Dienas lapa“ tāpēc, ka tajā cildināja sociālismu un ka daži tās darbinieki (Rainis un Stučka) bija sākuši propagandēt sociālismu Rīgas strādnieku apīrdās. Sociālisms cariskā Krievijā bija stingri noliegts.

1897. g. notikumi pārtrauca polemiku starp „veciem“ un „jaunies“, bet latviešu tautā plaīsa starp veciem un jauniem bija ļoti padziļinājusies. Tautas idejiskā vienība pazuda uz ilgiem laikiem, jo tautas dalīšanās pamatos bija nevis idejas vien un to propaganda, bet arī saimnieciskie un sabiedriskie pamati.

Šai lūzuma laikmetā sāk darboties labākie latviešu rakstnieki: R. Blaumanis, J. Poruks, J. Rainis, Aspāzija, A. Niedra,

V. Plūdons, A. Saulietis un c. Jaunstrāvnieku ieteiktais reālisms rakstniecībā nostiprinājās. Reālismam blakus pastāvēja jaunromantisms.

Rūpniecības un tirdzniecības attīstība Latvijā.

Jaunstrāvniekiem bija taisnība, ka visus latviešus vairs nevar likt vienā apcirknī. Latviešu dalīšanās šķirās jau skaidri manāma 80. gados, bet tad vēl nebij modusies šķiru apziņa, kuŗu 90. gados modināja kreisie jaunstrāvnieki. 90. gadi ir lūzuma gadi ne tikai garīgā ziņā, bet arī saimnieciskā. Acīmredzama parādība bija tā, ka Latvijā sāka augt lielpilsētas: Rīga, kuŗai sekoja Liepāja un Ventspils. 1897. g. Rīgā bija 282.230 iedzīvotāju. Salīdzinot ar 1881. g. skaitļiem iznāk, ka 16 gadu laikā iedzīvotāju skaits Rīgā pieaudzis vairāk kā 100.000 cilvēku. Salīdzinot tautību samērus, tad arī notikušas sekojošas interesantas un svarīgas pārmaiņas: 1881. g. Rīgā bija latviešu 29,5% un vāciešu 39,4%, bet 1897. g. — latviešu jau 45% un vāciešu tikai 23%. Tā tad 16 gadu laikā latviešu procents pieaudzis par 15,5%, bet vāciešu pamazinājies par 16%. Rīga kļūst latviska pilsēta. Tanī pat laikā Rīgā dabīgais iedzīvotāju pieaugums varēja būt ap 19.000 cilvēku. Tā tad ienācēju no laukiem bija pāri par 90.000 cilvēku. Un šis 90.000 lielais vairums bija latvieši. Ja paskatāmies Liepājas attīstībā, tad redzama tā pati aina. 1881. g. Liepājā bija 29611 iedzīvotāju, no kuŗiem vāciešu 33% un latviešu 31%, bet 1897. g. — 64.489 c., no kuŗiem vāciešu tikai 18% un latviešu 38%. 1897. g. Latvijā jau bija 8 pilsētas*), kuŗās latvieši bija noteiktā pārsvarā par citām tautībām. Ne par velti lauksaimnieki sūdzējās par grūtiem laikiem un par strādnieku darba dārgumu, jo pēdējie gāja uz pilsētām. Lauku kalpu un meitu algas ātri pieauga, sakarā ar to pāriešanu lielā skaitā uz pilsētām. Ja ņem vērā 1897. g. izvēstās tautas skaitīšanas skaitļus, tad iznāk gan vēl, ka Latvijā vairāk kā puse no visiem strādājošiem cilvēkiem nodarbojās ar zemkopību. Rūpniecībā bija nodarbināta 1/5 iedzīvotāju daļa, bet jau var skaidri manīt, ka strauji pieaugot pilsētām, Latvija zaudē lauksaimniecības zemes nozīmi. Latvijā sāka izaugt lieli rūpniecības un tirdzniecības centri. Atcerēsimies agrāk sacīto par Rīgu, ka tā bija vairāk tirdzniecības, nekā rūpniecības pilsēta. 90. gados Rīgu jau sāk ieslēgt fabriku riņķi. No augstiem fabriku skursteņiem nāca dūmu mutuli un kvēpināja pilsētu un tās iedzīvotājus. Rūpniecības uzplaukšanu Latvijā veicināja

*) Valmiera, Limbaži. Cēsis, Sloka, Tukums, Kuldīga, Grobiņa un Ventspils

1892
nevis vietējie, bet visvairāk Krievijas apstākļi. 90. gados Krievijas finansu ministra amatu ieņēma izcils un enerģisks finansists, S. Vitte. Viņš sakārtoja valsts budžetu un stabilizēja Krievijas rubli, likdams tam pamatā zelta valūtu. Ar iekšējiem un sevišķi ārējiem aizņēmumiem Krievija guva līdzekļus pastiprinātai dzelzceļu un ostu būvei un rūpniecības pacelšanai. Krievija labprāt ielaida ārzemju kapitālus, kuri gulās rūpniecībā. 1892. g. noslēgtā Krievijas un Francijas savienība nodrošināja franču un belģiešu kapitālu ieplūšanu Krievijā. Beidzot, vietējā Baltijas muižniecība pārdoto zemnieku māju naudu ieguldīja rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumu akcijās, kas deva drošāku un lielāku ienākuma procentes nekā zemkopība. Vietējie un ārzemju kapitāli tika ieguldīti rūpniecībā un tirdzniecībā. Rūpniecības uzņēmumi lielā skaitā tika dibināti Latvijā. Ja apskatām rūpniecības uzņēmumus pēc arodiem, tad Latvijā atradīsim tādas rūpniecības nozares, kurām šeit nebij pamata, piem. metāl rūpniecība un gumijrūpniecība. Milzīgās metalfabrikas nedabūja Latvijā ne metala rūdu, ne akmeņogles. Tos laikos ārzemnieki baidījās ieguldīt savus kapitālus dziļi Krievijā. Viņi labāk izvēlējās pierobežas zemes. Vietējie kapitāli arī negāja uz Krieviju. Rūpniecības attīstību veicināja arī Krievijas muiņas politika, kas kavēja ārzemju ražojumu ieplūšanu Krievijā un veicināja pašu ražojumu pieaugšanu. Tā tad no Krievijas gādības Latvijā sāka rasties lielrūpniecības centri un lielpilsēta — Rīga.

Krievijas valdība apzinīgi centās pacelt Latvijas ostu tirdzniecisko nozīmi. Liepājas osta un mols taču ir būvēti ar valdības līdzekļiem. Krievijas valdība saistīja Latvijas ostas ar spēcīgu dzelzceļu tīklu. Rīga tieši bija saistīta ar Krievijas lauksaimniecības centru Orlu, Liepāja ar Ukraini — bagāto melnzemes rajonu un Ventspils ar Maskavu. Latvijū pārklāja biežāks dzelzceļu tīkls, nekā kaut kurū stūri Krievijā. Izdevīgās ostas: Rīga, Liepāja un Ventspils ļoti noderēja Krievijas labības, linu, ādu, koku un citu preču izvešanai. Latvijas ostas uzturēja dzīvus tirdzniecības sakarus ar visām ievērojamākām ostām Eiropā un Amerikā. Krievijas importā un eksportā Latvijas ostas ieņēma izcilu stāvokli. Latvijas ostas nodarbināja ļoti daudz strādnieku, jo tajos laikos kuģu lesēšanu izdarīja vēl ar cilvēku spēku.

Kā tirdzniecība, tā rūpniecība radīja Latvijā lielu strādnieku šķiru un sabiedriskā ziņā radīja strādnieku jautājumu. Kādu lomu tirdzniecībā priekš Francijas un Vācijas spēlēja Belģija un Holande, tādu pat lomu Latvija sāka spēlēt priekš Krievijas. Minētās Vakareiropas zemes bija pārvērtušās par tirdzniecības

un rūpniecības zemēm. Latviju sagaidīja tas pats liktenis. Jaunstrāvnieku kreisais — sociālistiskais virziens šis pārmaiņas redzēja un sāka modināt strādniekos šķiras apziņu. Sāka parādīties strādnieku kustības pazīmes, par ko liecina streiki un slepenās strādnieku organizācijās. Pirmais streiks notika Rīgā 1899. gadā. „Dzutes“ fabrikas strādnieces to iesāka un viņas pabalstīja citu fabriku strādnieki. Streiku izsauca zemā strādnieku alga, gaŗā darba diena un sieviešu un bērnu darba izmantošana. Jau agrāk streiki bija parādījušies Krievijā, kas piespieda valdību sākt izdot strādnieku aizsardzības likumus. Valdība izdeva likumus par bērnu, sieviešu un nakts darbiem. Valdība mēģināja normēt darba dienas gaŗumu un nodibināja fabriku inspektoru amatus. Bet, kā parasts, Krievijas valdība rikojās lēni un konservatīvi. Tas neapmierināja strādniekus un to vadoņus. Krievijā strādnieku kustība un sociālisms iesākās 90. gados. Latvijā tas atbalsojās. Strādnieku sociālistiskām organizācijām pamatus lika Raiņis. Par paraugu viņš izraudzīja Vācijas sociāldemokratu partiju. No sākuma radās mazi strādnieku slepeni pulciņi. Sociālistiski noskaņotā latviešu intelligenca sāka tulkot, slepeni iespiest un izplatīt strādnieku aprindās sociālistisko literātūru brošūru veidā. Plašām tautas masām bija pieietama šī literātūra arī krievu valodā, jo pār-krievošana deva tautai iespēju iepazīties ar krievu valodu un to lietot. Sociālistisko pulciņu skaits ātri pieauga. 1901. un 1902. gados radās jau Rīgas, Ventspils, Talsu un Liepājas „komitejas“. 1904. g. provinču „komiteju“ delegāti sanāca uz kongresu un nodibināja „Latviešu sociāldemokratisko strādnieku partiju“. Šī ir pirmā latviešu politiskā partija. Strādniecība un tās vadoņi izrādījās rosīgāki par pilsoņiem un zemniekiem. Šeit manāms krievu intelligences negatīvais iespaids. Tā prātoja, strīdējās un jūsmoja, bet maz darīja. Pilsoņu aprinās vēl „prātoja“ par dažādiem virzieniem un uzdevumiem, bet strādnieki jau noorganizējās un kļuva par stiprāko politisko spēku latviešu sabiedrībā, jo sociālistiem bija sava organizācija, partijas disciplīna un noteikta vadība, kādas nebij pilsoņiem. Pilsoņu aprindās bija manāmi vairāk virzieni, kā konservatīvais, liberālais un demokrātiskais. Šie virzieni savukārt, dalījās vairāk nogrupējumos. Konservatīvais vairākums tiecās uz vāciešu pusi un inazākums uz krievu pusi.

Zemnieku masas politiskā ziņā bija negatavas. Vienīgais viņu ienaidnieks bija muižnieki, pret kuriem vērsās zemnieku dusmas.

1905. gads.

Reti kāda valdība spēj sacelt pret sevi tik plašu un vispārēju nemieru kā ķeizara Nikolaja II. valdība XX. g. s. sākumā. Saimnieciskā ziņā Krievija gāja strauji uz priekšu. Saimnieciskam uzplaukumam sekoja pārmaiņas sabiedrībā un spēja garīgās kultūras attīstība. Bet valdība negribēja rēķināties ar svaigām pārmaiņām un jaunām parādībām. Ar cenzūru viņa kavēja garīgās kultūras darbiniekus, kuri taču strādāja tautas un valsts labā. Novecojusē absolūtās monarchijas ideja un centralizētās birokrātijas pārvalde neapmierināja jauno sabiedrību, kurai valdība neļāva interesēties un darboties sabiedriskā un politiskā laukā. Sabiedrība redzēja un saprata absolūtās monarchijas un birokrātijas ļaunumus, bet sabiedrībai valdība neļāva aizrādīt uz tiem un tos novērst. Valdība sargāja veco absolūto monarchiju un birokrātiju, bet nemaz nerēķinājās ar sabiedrību. Zemnieki kurnēja par zemes trūkumu, un tas notika milzīgā Krievijā, kur zemes bija par daudz. Strādnieki ārkārtīgi cieta no sava beztiesiskā stāvokļa,niecīgās darba algas un garās darba dienas (12—14 st. dienā). Pilsonība sūdzējās par savu beztiesisko stāvokli valstī un par viņas nepielaišanu pie valsts un sabiedriskā darba. Intelligence sūrojās par cenzūras žņaugām, ierēdņu un policijas patvarībām, kukulņemšanu un nolaidību. Pat liberālā muižniecība un garīdzniecība kurnēja pret valdību, kurā neļāva nevienam brīvāki darboties sabiedrībā un valstī. Tautskolotāji un zemākie ierēdņi sūdzējās par zemām algām, augstāko ierēdņu patvarībām un kukulņemšanu.

Kas tad bija apmierināts ar valdību? Augstākie ierēdņi, konservatīvie muižnieki un garīdznieki bija apmierināti ar šo visreakcionārāko valdību Eiropā.

Tautas nemieru ar valdību deva saprast tai streiki, nemieri, slepenās organizācijas, sazvērestības un atentāti. Isā laikā bija nogalināti vairāk gubernātori un divi ministri, bet uz visu to valdība atbildēja ar cenzūras spaidiem, plašiem arestiem, bargiem sodiem un policijas darbības paplašināšanu. Valdība palāvās uz karaspēku, policiju, birokrātiem un saviem spiegiem un provokātoriem, kas ziņoja par pretvalstisko organizāciju un

isprovocēt - vol varāt sanākt.

pilsonu darbību, t. i. par sabiedrības nospiedošā vairākuma nemieru ar valdību.

Latviešiem bija bez tam vēl savi īpatnēji nemiera iemesli. Valdība noteikti un rupji ieturēja savu pārkrievošanas politiku bet latviešu ienaidnieku — vāciešu privilēģijas nemazināja. Ar pārkrievošanas sākumu vācieši zaudēja savu autonomiju pārvaldēs, tiesu un skolas lietās, bet saimnieciskā un sabiedriskā ziņā viņu privilēģijas palika. Muižas, meži, pļavas, medību un zvejas tiesības, rūpniecības un tirdzniecības monopoltiesības uz laukiem palika vāciešu rokās. Pilsētu pašvaldību likums deva pārsvaru vāciešiem pilsētu pārvaldēs un saimniecībā, kaut gan latviešu pilsētās bija jau daudz vairāk nekā vāciešu. Nikolaja II. valdība vairāk ticēja vāciešiem nekā latviešiem, un uz latviešu nacionālo intelligenci skatījās kā uz „šaubīgiem“ ļaudīm. Vāciešiem bija stipri aizstāvji galmā un valdībā. Šie aizstāvji visādi nomelnoja latviešus un, kā varēdami, tiem kaitēja.

Taisni tajā laikmetā, kad sabiedrības nemiers ar valdību bija sasniedzis augstāko pakāpi, valdība iesāka spēlēties ar uguni, t. i. iesāka nevajadzīgo un nepopulāro karu ar japāņiem 1904. gadā. Šī kara neveiksmes parādīja valdībai, cik nioderna bija viņas armija un cik sarūsējis bija viņas pārvaldes aparāts. Neveiksmes japāņu karā sabiedrības nemieru ar valdību vēl stiprāk paasināja. Ka brīdinājums valdībai bija iesaukto „rezervistu nemieri“ 1904. g. rudenī. Krievijas notikumi atspoguļojās arī Latvijā. Tā decembrī 1904. g. notika rezervistu nemieri Cēsu apriņķī. Tautas nemieru valdība mēģināja apturēt ar reformu solījumiem. Bet tauta šiem solījumiem vairs neticēja. Atklātu cīņu valdībai pieteica sociālisti, kuriem vienīgiem visā Krievijā bija sava noorganizēta slepena politiska partija. Jāpiezīmē, ka Krievijas sociālistu starpā jau toreiz bija manāmi vairāk virzieni, kā sociāldemokratu, sociālsociālistu un u. c. Bet cīņā pret reakcionāro valdību viņi visi uzstājās vienprātīgi. Tā kā pilsonībai un tās intelligencei nebija noteiktu organizāciju un disciplīnas, tad tā patstāvīgi nevarēja uzstāties, bet priecājās par valdības neveiksmēm un sociālistu panākumiem.

Lielu iespaidu uz valdību un sabiedrību atstāja 9. janvāra (pēc vecā stila) 1905. g. grandiozā strādnieku demonstrācija. Vairāk desmit tūkstoši Pēterpils strādnieki mācītāja Gaponā (provokatora?) vadībā devās uz ķeizara mitekli Ziemas pili, lai bez ierēdņu starpniecības izteiktu tieši pašam caram savas vēlēšanās, vajadzības un prasības. Kaļaspēks nelaida demonstrantus pie pils, bet laida darbā šaujamos un augstos ieročus

un demonstrantus izklidināja. Bija daudz kritušu un ievainotu. Šis bija pirmais revolūcijas signāls. Kritušo asinis iededzināja tautas masās neizdzēšamu naidu pret valdību. Kā jau atzīmējām, notikumi Krievijas centros atbalsojās Latvijā. Latviešu sociāldēмократи stājās sakaros ar žīdu un krievu socialistiem un nodibināja Rīgā īpašu „fēderatīvo komiteju“, kura uzņēmās revolūcijas vadību. Kad ziņas par 9. janvāra notikumiem Pēterpilī nonāca Rīgā, Pēterpils demonstrācijas atkārtojumu fēderatīvā komiteja nolēma izdarīt Rīgā. Vispirms tā pasludināja ģenerālstreiku, t. i. visu fabriku, darbnīču un uzņēmumu strādniekiem vajadzēja neierasties darbā. 13. janvārī (pēc vecā stila) streikotāji rīkoja lielu demonstrāciju. No visiem Rīgas fabriku rajoniem demonstranti devās uz pili, gubernatora mitekli. Demonstranti savu mērķi nesasniedza, jo uz dzelzs tilta nostādītais karaspēks sāka šaut un demonstrantus izklidināja. Kritušie (pāri par 40) un ievainotie (pāri par 100) bija pirmie revolūcijas upuri Rīgā. Ģenerālstreiks Rīgā, Ventspilī, Liepāja un Jelgavā tomēr turpinājās vairāk kā nedēļu. Atsevišķi streiki vēl vairāk reizes uzliesmoja. Tos rīkoja un vadīja minētā sociālistu fēderatīvā komiteja. Streiki radīja dziļāku nemieru sabiedrībā, jo valdība tos ar varu centās likvidēt un tiem sekoja aresti un sodi. Sociālisti neapmierinājās ar darbību pilsētās, bet pārnesa to uz laukiem, kur atrada piekrišanu lauku intelligences, laukstrādnieku, sevišķi muižu strādnieku un amatnieku aprindās. Kustībā piedalījās pat saimnieku jaunatnē, jo sociālisti karsti uzstājās arī pret vācu muižniecību. Uz laukiem notika slepenas sapulces, proklamāciju izplatīšana un vairāk vietās muižu kalpu streiki un demonstrācijas. Valdības iestādes uz visu to atbildēja ar „aplenkuma stāvokļa“ ieviešanu. Lielākos centros un muižās tika noņemtas kājnieku un kazaku daļas. Aplenkšanas stāvoklis deva policijai tiesību izdarīt plašus arestus. Cenzūra tika pastiprināta. Arī šis kustības valdība mēģināja apturēt ar solījumiem ievest Krievijā tautas priekšstāvēniecību, kurai būšot tikai padomdevēja balss pie ķeizara. Monarchija paliekot pa vecam. Valdība deva pilsoņiem tiesību iesniegt „petīcijas“. Tiešām valdībai bija jāpiedzīvo petīciju plūdi. No Latvijas valdībai iesniedza divas petīcijas: 1) zemnieku un 2) latviešu intelligences petīcijas. Zemnieku petīcijas prasības bija vērstas pret muižnieku privilēģijām un Baltijas agrārās iekārtas trūkumiem. No politiskām prasībām bija tikai viena: pielīdzināt tiesību ziņā zemniekus citām kārtām, t. i. atzīt pilsoņu vienlīdzību. Tīri politiskā garā bija sastādīta intelligentu petīcija, kura prasīja: pilsoņu vienlīdzības atzīšanu, preses, sapulču, vārda un biedrošanās tiesības, latviešu valodas pielai-

šanu tiesās un citās iestādēs strādnieku stāvokļa uzlabošanu un satversmes sapulces sasaukšanu. Petīcijās bija izteikta revolūcionāru programma. Protams, valdība nedomāja par petīciju prasību izpildīšanu. Vienīgais, ko valdība deva, bija ticības brīvības atzīšana (1905. g. aprīli). Pilsoņiem atļāva brīvi mainīt un pieņemt ticības. Pareizticības privilēģijas bija atceltas.

Bet arī šoreiz valdības rīcība neapmierināja tautu. Revolūcionārā kustība turpinājās. No šīs kustības raksturīgākām parādībām bija tā saucamās „baznīcu demonkrācijas“, kuras norisinājās uz laukiem 1905. g. maijā. Svētdienās, mācītājiem par brīnumu, baznīcas bija pārpildītas. Pēc dievkalpošanas pūlis neizklīda, bet ielēca mācītāju, iespieda tam rokā sarkano karogu un gājienā demonstranti gāja uz muižu, dziedādami revolūcionārās dziesmas. Šīs demonstrācijas notika pie lutertīcīgo baznīcām, jo vairumu lutertīcīgo mācītāju tauta uzskatīja par vāciešu kalpiem.

Līdzīgas demonstrācijas notika zaļumballēs, izrikojumos un tirgos. Ja demonstranti satikās ar karaspēku, tad pēdējais tikai izklīdināja demonstrāciju, nelietodams ieročus. Muižniekus un varasvīrus ārkārtīgi uztrauca proklamāciju plūdi un sarkano karogu kāršana uz jumtiem un augstākiem kokiem. 1905. g. vasarā uz laukiem bija izveidojušies nelieli apbrunotu revolūcionāru pulciņi, kuri dedzināja kroņa degvīna pārdotavas, krogus, postīja pagastu un draudžu arhīvus, telefona un telegrafa vadus, apšaudīja ienīstākos muižniekus un dažreiz šāva pat uz karaspēku. Varēja nojaust, ka revolūcionāri uz kaut ko gatavojās. Biežie laukstrādnieku streiki nedeva mieru muižniekiem. Pašaizsardzības nolūkos muižnieki nodibināja paš aizsardzības organizāciju (Selbstschutz) un no valsts dabūja atļauju dibināt īpašu „goda policiju“, kuras rīcībā nodeva karaspēka nodaļas. Muižnieku jaunatne iestājās paš aizsardzības organizācijās un goda policistos, kuri ar savu bramanīgo uzstāšanos, straujiem arestiem un kratīšanām izsauca tautā tikai naidu un sašutumu. Galvenos revolūcionārus viņiem tomēr neizdevās sagūstīt. Momenta asumu mēģināja mīkstināt V. Olavs „Balsi“ ar saviem brīdinājumiem, bet apturēt revolūciju šie brīdinājumi vairs nespēja. Pret revolūcionāro kustību asi uzstājās Fr Veinbergs savā „Rīgas Avīzē“ un A. Niedra savā „Austrumā“ un ieguva nodevēju un reakcionāru slavu masās, bet kustību neapturēja arī šie ļaudis.

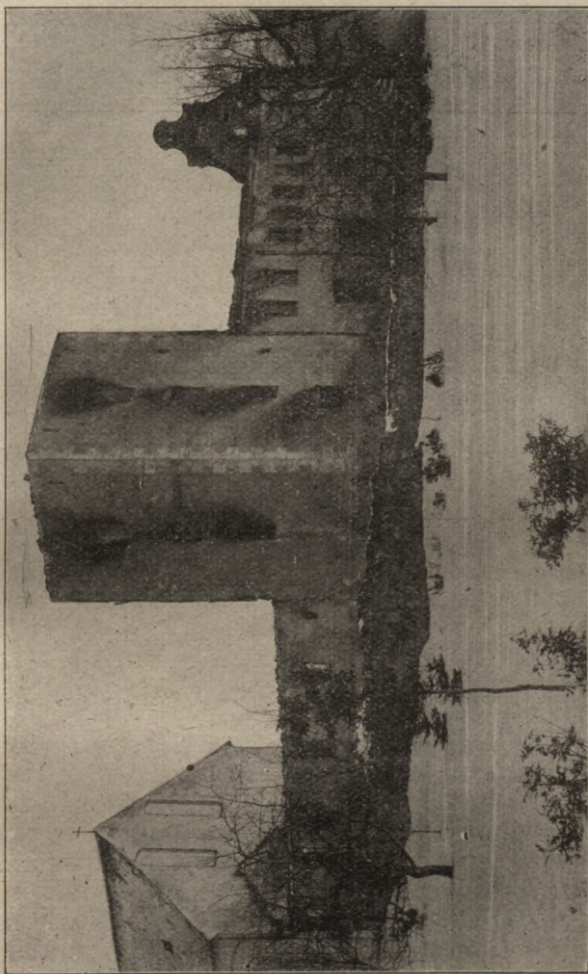
Kustību neapturēja miera noslēgšana ar japāņiem (augustā 1905. g.). Neatļaidīgi gatavotā, organizētā un no sociālistu centra vadītā revolūcija vairs nebija apturāma. Uztraukums sa-

biedrībā bija par daudz liels. Īstā revolūcija, t. i. mēģinājums gāst pastāvošo valst iekārtu un nodibināt tās vietā jaunu, iesākās 1905. g. oktobrī. Oktobra sākumā visā Krievijā iesākās dzelzceņieku streiks. Tam pievienojās strādnieki un zemākie ierēdņi. Kā par brīnumu vienīgi Krievijā izdevās spidoši izvest ģenerālstreiku. Pat Anglijā un Francijā tāds nekad pilnīgi nav izdevies. Tautas naids un nemiers Krievijā bija par daudz liels. Kaut sociālistu tos laiks Krievijā bija ļoti maz, tomēr plašas tautas aprindas piedalījās streikā. Apstājās fabrikas, darbnīcas, pasts, telegrafs, dzelzceļi, veikāli, tirgi, iestādes un pat skolas. Dzīvē iestājās sastingums.

Keizars Nikolajs II. bija nobijies. Saprātīgākie valsts vīri viņam ieteica pasludināt reformas un tā novērst valdības gāšanu. Tiešām 17. oktobrī (pēc v. st.) keizars pasludināja manifestu, kurš nodrošināja konstitūciju un pilsoņiem deva plašas brīvības. Krita cenzūra un policijas varenība. Keizara varas gāšana bija novērsta. Brīvie pilsoņi tagad rīkoja mītiņus un sapulces. Rīgā sanāca pagastu delegātu kongress un latviešu skolotāju kongress. Mērenākie pilsoņi apmierinājās, bet sociālisti mītiņos un sapulcēs aicināja turpināt revolūciju, gāzt pastāvošās pašvaldību iestādes un uz demokrātiskiem pamatiem nodibināt jaunas, nemaksāt nodokļus un līdz stāvokļa noskaidrošanai nestāties nekādos sakaros ar valsts iestādēm. Tiešām uz laukiem pagastos nodibinājās „rīcības komitejas“, sastādītas uz demokrātiskiem pamatiem. Tā kā goda policisti un karaspēks uzturējās muižās un turpināja „nemieru“ apspiešanu, tad uz laukiem sacēlās liels revolūcijas vilnis, kurš šoreiz gāzās pāri muižniecībai un draudēja pavisam noslaucīt to no zemes virsus. Iesākās īsta „pēdējā“ cīņa pret latviešu tautas verdzinātājiem, vāciešu muižniekiem un viņu kalpiem, vairumu luterticīgo mācītājiem. Vidzemē nezina kas bija izplatījies baumas, ka nākot šausmīga „melnā sotņa“ un visiem, kas spēj nest ieročus, jāierodas noteiktās vietās. Ļaudis lieliem bariem devās uz norādītām vietām. Apbruņojums vairumam bija primitīvs: medību šautenes, kramenīcas, dūci, revolveri un izkaptis. Kad pūlis nonāca noteiktā vietā, viņš uzdūrās uz karaspēka nodaļām, kas no 1905. pavasara bija norietinātas lielākās muižās un centros. Apzinādamies savu spēku vājumu, karaspēka nodaļu vadoni nolēma „atkāties“ uz pilsētām. Karaspēka „bēgšana“ radīja latviešos lielu sajūsmu. Revolūcionāri sāka „ieņemt“ muižas, gūstīt muižniekus, dedzināt viņu pilis un šaut „spieģus“. Vara uz vietām uz laukiem atradās tautas rokās. Pēc 17. oktobra manifesta izdošanas vietējās valdības iestādes ieņēma pavisam nogaļdošu stāvokli, negribēja traucēt „tau-

socialisms - internacionals
Internacionalisms
Social demokratis partija - vāciska

tu“ viņas brīvības prieku sajūsmā. Rīgā faktiski rikojās sociālistu „fēderatīvā komiteja“, kuŗa izdeva rīkojumus, izveidoja savu policiju, arestēja nodevējus un spieģus un pat tiesāja. Bet kad Rīgā un Jelgavā sāka ierasties pārbiedētie muižnieki

Revolucionāru nodežinātā Lielstraupes pils.

Cīņa
Karbina
Mundena

Valsts doma
Konstitucionālā
absoluta

Parlamentāris
(Anglijā)
Izministi
atbildīgi par
(valdības)
konstitucionālo

Demokratiskā
parlamentāris
(St. m.)
māc. sac.

un lūdza palīdzību, gubernatori sāka lūgt valdību pēc palīdzības. 22. nov. valdība pasludināja Vidzemē „kaŗa stāvokli“. Valdība bija nolēmusi ķerties pie pēdējā līdzekļa, — pie valdībai uzticīgā kaŗaspēka. Rīgas fēderatīvā komiteja pasludināja ģene-

rālstrieku, kurš Baltijā izdevās, bet neguva atbalstu Krievijā, jo tur valdība revolūciju bija ierobežojusi. Revolūcija Baltijā bija pieņēmusi plašākus apmērus nekā Krievijā. Keizarienei Aleksandrai bija izdevies pierunāt keizaru sūtīt uz Baltiju galminieku ģen. Orlovu viņas tautas brāļu — vāciešu glābšanai. Orlova rīcībā tika nodotas gvardes daļas, kas decembra sākumā devās uz Baltiju. Virspavēlnieks Orlovs no sākuma vadīja Baltijas revolūcijas apspiešanu no Valkas. Karaspēks bija sadalīts vairāk „soda ekspedīciju“ nodaļās un tās gāja no mui-

Sodekspedīciju upurī. S. Vidberga grafika.

žas uz muižu, no pagasta uz pagastu, „gūstidams“ revolūcionārus un uz kuŗa tiesas lēmumu pamata, notiesādams tos uz nāvi. Daudz gūstekņi krita bez tiesas, jo tika „bēgot“ nošauti. Mazāk iejauktos sodīja ar pērienu, kuŗus kareivji „uzskaitīja“ ar savām pātagām (nagaikām). No nāves un sodiem daudz latviešus glāba pareizticīgo mācītāji, kuŗiem biskaps Agafangels bija devis mājienu aizstāvēt latviešus. Soda ekspedīcijas nodedzināja revolūcionāru mājas, dažas sabiedrības ēkas un pat skolas (Vecpiebalgā, Koknesē). Soda ekspedīcijas pavadīja vācu „goda policisti“ un „pašaizsardzībnieki“, kuŗi nežēlīgi izrēķinājās ar latviešu tautskolotājiem un intelligentiem. Tikai veiklākie paguva ar kuģiem un caur Somiju aizbēgt uz ār-

*draugi, ja pa 27 g. bet varja
bet ar notur.*

mēm, vai slapstīties līdz 1906. g. rudenim mežos un purvos kā „meža brālī“. Visu 1906. g. darbojās Latvijā soda ekspedīcijas*). Tie bija šausmīgi laiki. 1905. g. revolūcija bija apspiesta. Kara spēks glāba Nikolaja II. varu un troni. Visur atjaunojās pirmerevolūcijas iestādes. Muižnieki vēlāk dabūja krietnu palstu no valdības nopostīto muižu atjaunošanai.

1905. gada revolūcija bija drīzāk grandiozs tautas nemiera uzliesmojums, nekā labi vadīta un organizēta revolūcija. Viena maza sociāldemokrātu partija nespēja izvest revolūciju līdz galam, t. i. gāzt cara varu un nodibināt demokrātisku iekārtu Krievijā, ar kuru bija saistīta Latvija. Plašākus apmērus šī revolūcija pieņēma uz laukiem un bija tur vairāk vērsta pret muižniekiem nekā pret valdību.

1905. g. notikumi uz laukiem atgādina vairāk zemnieku dumpi pret muižniekiem nekā revolūciju, kuŗas mērķis gāzt pastāvošo valdību.

Pēc 1905. g. iesākās politiskā reakcija, kuŗa nespēja tomēr nospīst latviešu naidu pret vāciešiem un iedegušos dziļo naidu pret Krievijas carismu un tā iekārtu.

Latviešu kultūrālā attīstība pēc 1905. gada.

Neskatoties uz visām šausmām, briesmām un zaudējumiem, ko cieta latvieši 1905. gadā, latviešu kultūras attīstība pēc 1905. gada, līdz pasaules kara sākumam 1914. gadā, gāja ļoti strauji uz priekšu. Attīstība novērojama visās kultūrālās dzīves nozarēs, t. i. saimnieciskā, politiskā, sabiedriskā un garīgā ziņā, kaut gan reakcionārā valdība deva ricības brīvību tautai tikai saimnieciskā laukā.

Sevišķi saimnieciskā ziņā Latvija pēc 1905. g. gāja milzu soļiem uz priekšu. Kas attiecās uz lauksaimniecību, tad jāatzīmē, ka vispāri ņemot lauku sīksaimniecības attīstījās daudz ātrāk un labāk nekā lielās vācu muižu saimniecības. Latviešu lauksaimnieki Vidzemē, Kurzemē un Zemgalē gandrīz visi bija pārgājuši uz racionālo daudzlauku sistemu. Zemes mēslošanā viņi neapmierinājās ar kūtsmēsļu lietošanu, bet sāka lietot kompostu un mākslīgos mēslus. Laukus viņi apstrādāja ar fabrikās pagatavotiem moderniem darba rīkiem, jo vietējās fabrikas pagatavoja labus un lētus arkļus un ecēšas. Lauksaimniecības mašīnu pielietošana atrada plašu piekrišanu latviešu lauksaimnieku vidū, ko veicināja laukstrādnieku aizplūšana uz fabrikām

*) Latviešu literātūrā daudz materiālu par soda ekspedīciju darbību. Par šiem šausmu darbiem pilnīgu iespaidu var dabūt grāmatiņā: „Spīdzināšanas Baltijā“. Interpelācija II. Valsts Domē. Stenogrammas.

un ostām. Šajā pat laikmetā lauksaimnieki nāk pie noteiktas apziņas, ka lin- un graudkopība Latvijā nevar būt par lauksaimnieka galveno ienākumavotu. Galvenā vērība bija jāpiegriež lopkopībai, kuŗa deva tirgum gaļu un piena produktus. Jāpaplašina bija āboliņa sēja un jārūpējas par purvu un pļavu uzlabošanu (meliorēšanu). Bez intelligentu lauksaimnieku līdzdarbības latviešu lauksaimnieki šos darbus nespētu un neprastu veikt. Palīdzīgu roku viņiem sniedz pašu latviešu mācītie zemkopji un agronomi, kuŗi dibināja lopu pārraudzības biedrības, kopmoderniecības un zemkopības biedrības. Visas Latvijas

Priekule lauksaimniecības institūts.

vajadzībām nodibinājās divas plašas lauksaimnieku biedrības: Rīgas Lauksaimniecības Centrālbiedrība Rīgā un Latviešu Lauksaimnieku Ekonomiskā biedrība Jelgavā. Kaut gan pirmās darbības rajons bija Vidzeme un otrās — Kurzeme un Zemgale, tomēr abas šīs biedrības rosīgi konkurēja savā starpā visā Latvijā. Pirmā nodibināja lauksaimniecības Vidusskolu Prekuļos (pie Cēsim), otrā — Jelgavā. Lauksaimniecības piederumu piegādāšanai un laucinieku ražošanu uzpirkšanai pirmā nodibināja veikālu „Konzums“ un arī otrā — savus veikalus, kuŗi konkurēja ar Konzumu. Bez pastāvīgiem valdības pabalstiem toreiz

abas biedrības un to veikāli ātri attīstījās un zēla. Abas biedrības izdeva savus lauksaimniecības žurnālus un viņu darbinieki brauca pa Latviju kā instruktori un lektori. Lauksaimnieku kredita vajadzības apmierināja savstarpējās latviešu kredītiestādes. Daži lauksaimnieki sapņoja, ka viņi drīz sasniegs Dānijas attīstības līmeni, jo lauksaimniecības ziņā Dānija ieņēma vienu no pirmām vietām Vakarēiropā. Daži pat sapņoja par muižnieku izkonkurēšanu saimnieciskā laukā. Kaut lauksaimnieki bija iekūlušies parādos, tomēr viņi cerēja drīz no tiem tikt vaļā, jo, piem., Latvijas sviestam radās labi noņēmāji ārzemēs (Anglijā).

Ārkārtīgi strauji attīstījās arī Latvijas ievērojamākās pilsētas. Par to liecina pilsētu iedzīvotāju skaits un rūpniecības-tirdzniecības attīstība. Visstraujāk auga, protams, ostas pilsētas: Rīga, Liepāja un Ventspils, pēc tam nāca provinces pilsētas: Valka, Rēzekne, Daugavpils un citas sīkākas pilsētas un miestī. Mēs zinām, ka 1897. g. Rīgā bija 282.000 iedzīvotāju, bet 1913. g. jau 517.000, Liepājā 1897. g. bija 64.000 iedzīvotāju, bet 1911. — 83.000. Vispāri, samērā ar laucinieku skaitu, pilsētās 1914. gadā jau dzīvoja 40% no visiem Latvijas iedzīvotājiem.

Rūpniecības ziņā Latvija bija kļuvusi par ļoti ievērojamu vietu visā Krievijā. 1910. gadā Latvijā bija ap 800 fabriku, kurās strādāja 93.000 strādnieku. No rūpniecības nozarēm pirmo vietu ieņēma metālrūpniecība, kurā darbojās $\frac{1}{4}$ no visiem Latvijas strādniekiem. Pēc tam nāk ķīmiskā, audumu (tekstilā) koku un minerālapstrādāšanas rūpniecības.

Par Latvijas ostu pilsētu nozīmi Krievijas tirdzniecībā liecina tas, ka šīs ostas visas Krievijas ārējā tirdzniecībā virzija cauri $\frac{1}{4}$ no visām precēm (1913. g.). Bez tam Latvijas pilsētu rūpniecības ražojumus veda uz visu Krieviju. Plašā tirdzniecība deva daudz darba pilsētu strādniekiem.

Turības ziņā latvieši-pilsētnieki rosīgi sacentās ar vāciešiem. Agrākās pilsētu nomales, kurās dzīvoja latvieši, tagad ārkārtīgi izauga un veidojās moderno pilsētu garā. Latviešu nami un veikāli augtin auga. Vēlēšanās pārspēt vāciešus un iegūt vēlēšanas tiesības pilsētu pašvaldību iestāžu vēlēšanās pamudināja latviešus celt namus un atvert veikālus. Sevišķi pieauga latviešu — namsaimnieku skaits. Viņi cēla savus namus nevis ar saviem līdzekļiem, bet ar kredita palīdzību, ko viņiem sniedza pašu latviešu kredītiestādes.

Vispāri latviešu turība bija pieaugusi. Bezdarba jautājums aprakstāmā laikmetā nepastāvēja. Tagad mēs bieži dzirdam ar nopūtu teiktus vārdus: „pirms kara mēs dzīvojam labāk“.

Šādus vārdus mēs dzirdam visās aprindās, jo tautas turība un saimnieciskās dzīves apstākļi tiešām bija labāki, nekā tagad. Aiz Latvijas bija bagāta zeme, Krievija, kura apgādāja latviešus ar lētu labību un citām trūkstošām pārtikas un citām precēm. Krievijas valūta bija pietiekoši droša un vērtīga. Darba pieprasījuma ziņā Krievija bija bagāta un plaša.

Bet kas attiecas uz politiskiem, sabiedriskiem un tiesiskiem jautājumiem, tad jāsaka, ka tie cariskā Krievijā bija ļoti slikti. Reakcionārā valdība vērīgi uzraudzīja sabiedrību un kavēja tās politisko un sabiedrisko attīstību.

Politiskā ziņā latviešu tauta ļoti daudz mantoja no 1905. g. revolūcijas. Pirms revolūcijas par politiskiem jautājumiem sprieda tikai intelligence savos pulciņos un sociālisti savās komitejās un organizācijās. Politiskā ziņā visattīstītāki bija sociālisti, kuriem bija sava programma un slepenas organizācijas, bet tautas plašākās masas par politiskiem jautājumiem maz interesējās un maz no tiem ko zināja. Turpretim pēcrevolūcijas gados par politiku runāja visur un visi. Vecie lauku tēvi strīdējās par politiskiem jautājumiem. Bet kāds lauku skroderis, kas bija izlasījis kādu brošūriņu un proklamāciju un apmeklējis kādas slepenas sapulces, jutās ļoti gudrs un no augšas uz leju skatījās uz pārējiem zemniekiem. Revolūcija un soda ekspedīcijas nevis izskauda no tautas apziņas politiskos jautājumus, bet nostiprināja to iegaumēšanu. Par revolūcijas drīzu atkārtošānu tauta runāja; vispārēja pārliecība bija, ka tā vēl neizbēgama.

Naidis pret muižniekiem vēl padziļinājās un tam pievienojās naidis pret krievu valdību un pārkrievošanu. Lauku intelligence, protams latviešu, vairums nosvērās uz kreisā virziena pusi. Pilsētās pēc revolūcijas sāka veidoties pilsoņu partijas, kuras nodibinājās sakarā ar Valsts Domes deputātu vēlēšanām. Kaut gan revolūcija Krievijā tika apspiesta, tomēr ķeizars Nikolajs II neuzdrošinājās atsaukt visus manifestus, kurus viņš izdeva 17. okt. 1905. gadā un pirms tā. Pilsoņu brīvības pēc revolūcijas valdība ierobežoja, tomēr cenzūra vairs netika atjaunota. Gubernas administrācijai valdība deva tiesību apturēt laikrakstus un konfiscēt grāmatas, ja tajās bija izteikts kaut kas pret pastāvošo valsts iekārtu un valdību. Iepriekšējā cenzūra pazuda. Karastāvokli Baltijā pamazām atcēla un ap 1910. gadu iestājās jau mierīgi apstākļi. Cars atstāja arī izsludināto konstitūciju. Pirmā Valsts Dome tika ievēlēta jau 1906. gada aprīlī. Tā kā tās sastāva vairākums bija naidīgi noskaņots pret pastāvošo iekārtu un prasīja Domes tiesību paplašināšanu, tad ķeizars to drīz atlaida. Kreisa bija arī II. Dome. Tikai, pēc vēlē-

šanu likuma pamatīgas sagrozišanas muižniecībai par labu, 1907. g. ievēlētā III. Domē valdībai bija vairākums. Domes deputātu vēlēšanās latvieši ņēma dzīvu dalību. I. Domē latviešiem bija 4 redzami deputāti (J. Čakste, Fr. Grosvalds, J. Kreicbergs un Fr. Trasuns). II. Domē no Rīgas ievēlēja sociālistu inženieri Ozolu. III. Domē arī bija sociālists Dr. A. Priedkalns. IV. Domē latviešiem izdevās dabūt divus savus deputātus: J. Zāliti un J. Goldmani, kuŗi bija pilsoniski noskaņoti. Dzīva latviešu piedalīšanās Valsts Domes deputātu vēlēšanās piespieda pilsoņus veidot savas politiskās partijas. Tās veidojās pēc krievu politisko partiju parauga. Latviešu pilsoniskās politiskās partijas bija sekošas: demokrātu, konstitucionālo demokrātu (kadetu), reformistu un „tautas“ partija. Partiju skaits līcināja par sliktu latviešu pilsonībai, jo faktiski tikdaudz partiju nevarēja. Skaidra politiskā apziņa pilsoņus vēl nebij nobriedusi. Personu uzskati vēl spēlēja lielāku lomu, nekā skaidra un noteikta programma un tautas intereses. Teorizēšana, prātošana un strīdēšanās pēc krievu parauga valdīja pilsoņu aprindās. Sociāldemokrātu partija turpināja slepeni darboties un attīstīties. Viņa pat izdeva savu slepenu laikrakstu — „Cīņa“, kuŗu kārtīgi piegādāja lasītājiem. Latviešu politiskās organizācijas bija nepieciešamas arī pilsētu domju vēlēšanās. Šajās vēlēšanās norisinājās nikna cīņa starp latviešiem un vāciešiem. Latviešiem bija izdevies iekarot domnieku vairākumu mazākās pilsētās. Bet Rīga, Liepāja un Jelgava bija īstas vāciešu „cietādes“. 1909. g. vēlēšanās Rīgā latviešiem deva cerības iegūt vairākumu, jo spējā namu būve un vaļkalu atveršana deva latviešiem vēlēšanu cenzu, bet pašā vēlēšanu laikā Fr. Veinberga grupa, kuŗa orientējās uz vāciešu pusi, nodeva savas balsis vāciešiem un par to dabūja dažas vietas domē. Tas pats notika 1913. gada vēlēšanās.

Sabiedriskā ziņā pēc 1905. gada revolūcijas latviešu masās skaidri briest šķiru apziņa. Lauku kalps jau apzinīgi uzstājās pret saimnieku ar savām prasībām, kuŗas bija mērenas; viņi iespaidoja saimniekus, un saimnieki, kurnēdami, tās pieņēma, jo sakarā ar kalpu pāriešanu uz Rīgas un citu vietu fabrikām bija jūtams kalpu trūkums. Saimnieki pieņēma kalpus no latgaliešu, krievu un leišu vidus, jo tie bija pieticīgāki nekā vietējie. Daudz lauku kalpi uzturēja sakarus ar sociālistiem. Straujākie vācu muižnieki atdeva savās muižās kalpu vietas vāciešiem-kolōnistiem, kuŗus viņi ataicināja no Pīvolgas vācu kolōnijām (Krievijā). Vēlāk viņi šo soli nožēloja, jo vācu kolōnisti bija nekultūrālāki un laiskāki nekā latvieši.

Pilsētās plaša starp pilsoņiem un strādniekiem pēc 1905. g. revolūcijas vēl vairāk padziļinājās. Organizēto strādnieku skaits arvienu pieauga. Tos slepeni vadīja sociāldemokrātu partija un atklāti tie turējās kopā savās arodu biedrībās, izglītības pulciņos, vakaraursos un c. Šķiru apziņu strādniekos izkopa grāmatas, kurās to propagandēja zem mākslas, daiļliteratūras un zinātnes segas. Strādnieki čakli apmeklēja „Jaunā latviešu teātra“ (Lāčplēša ielā Nr. 25, kur tagad Dailies teātris) un lasīja „Jauno Dienas Lapu“, lai gan minēto teātri apmeklēja un laikrakstu lasīja arī skolu jaunatne un demokrātiski noskaņotā pilsonības intelligences. Konservatīvie un mērenie pilsoņi grupējās ap tā saucamo „Veco“ Rīgas latviešu biedrības teātri. Pilsoņu laikraksts bija „Dzimtenes Vēstnesis“, kurš vispārībā bija ļoti plaši izplatīts. Uz vācu pusi noskaņotie pilsoņi lasīja konservātisko Fr. Veinberga „Rīgas Avīzi“.

Garīgās kultūras ziņā latvieši varēja lepoties ar krietniem panākumiem. Latviešiem bija savi izcili zinātnieki, piem. profesori: K. Balodis, J. Enzelins, P. Šmits, kuri gan bija spiesti darboties ārpus Latvijas, bet sevišķi pēdējie divi neaizmirsta savu tautu. J. Endzelīns kopā ar K. Milenbachu rūpējās par latviešu valodas izkopšanu un nostādīšanu uz zinātniskiem pamatiem. Tajā pat laikā darbojās J. Plāķis. Latviešu mitoloģijas jautājumus pētīja P. Šmits. Vērtīgus apcerējumus deva vēsturnieks J. Krodzenieks („Iz Baltijas vēstures, I.—III. d.).

Tautskolu ziņā atzīmējams tas, ka valdība pieļāva pagastskolu pirmās divās klasēs mācības pasniegt latviešu valodā. Latviešu jaunatnei bija atvērtas durvis dažādās krievu vidus un tehniskās skolās. Valdība atļāva privātpersonām un biedrībām dibināt vidusskolas. 1914. gadā Latvijā bija 98 vidusskolas. Tautā ļoti populāras bija V. Olava komercskola un A. Kēniņa, V. Maldoņa, L. Bērziņa, N. Draudziņas un Latviešu izglītības biedrības vidusskolas. Pat uz laukiem, nerunājot par pilsētām, sāka atvērt vidusskolas, piem. Madonā. Visās latviešu privātās skolās bija visas mācības jāpasniedz krievu valodā. Tomēr latvieši, — skolu vadītāji un skolotāji, deva šīm skolām latvisku nokrāsu. Sāpīgi sajūtams bija tas, ka valdība neļāva rīkot skolotāju kongresus un sapulces, kā arī neatļāva darboties skolotāju biedrībām.

Čakli darbojās dažādu virzienu latviešu kultūrālās biedrības, jo latviešu intellegentu skaits bija strauji pieaudzis. Latviešiem bija pirms kara ap 2000 studentu. Rīgā vien iznāca 11 periodiski izdevumi, bet visā Latvijā to bija 59. Latviešu daiļliteratūra un māksla nostājās uz drošiem pamatiem un varēja uzrādīt ļoti vērtīgus darbus un sasniegumus.

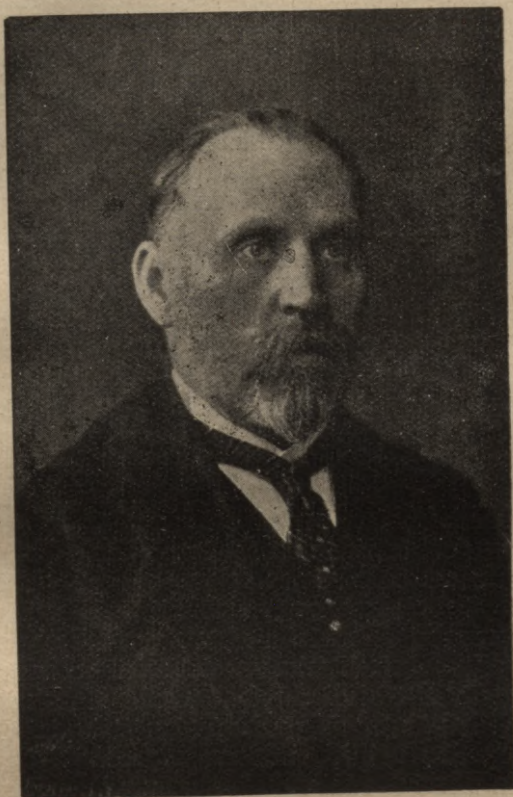
Latvju tauta pasaules kara laikā.

Kad 1. augustā 1914. gadā iesākās pasaules karš, Krievijas armijā iesauktie un mobilizētie latvju tautas dēli, kopā ar krieviem un citām Krievijas tautām, devās uz kaujas lauku. No sākuma latvieši gāja karā ar lielu sajūsmu, jo viņi apzinājās, ka Vācijas uzvara atdos Vācijai Baltiju un pēc tam, kopā ar vietējiem vāciešiem, galīgi nospiedīs latvju tautu. Krievijas valdība un laikraksti kara sākumā prata iedvest arī krievu tautā neizdzēšamu naidu pret vāciešiem un iededzināt tautā patriotisma ugunis. Mobilizēto latviešu vairums, XX. armijas korpusa sastāvā, devās Prūsijā un ticēja žurnālistu pravietojumam, ka nedaudz mēnešu laikā Vācija būs satriekta. Tajā pat laikā Latvijā tauta pārdzīvoja glielu uztraukumu no ziņām, ka vācieši apšaudījuši Liepāju, ka tas pats sagaidot Rīgu un izplatījās baumas, ka vāciešu desants kāpšot malā vienā otrā vietā Latvijas jūrmalā. Saprotams, ka tauta gaidīja no kaujas lauka (frontes) iepriecinošas ziņas par Krievijas armijas uzvarām. Bet nepagāja pilnas divas nedēļas no kara sākuma, kad pienāca ziņas par krievu armiju satriekšanu Prūsijā un par vāciešu armiju tuvošanos Kurzemei. Mazs gandarījums tautai bija ziņas par krievu uzvarām austriešu frontē. Bet tauta zināja arī, ka daudz latvieši krituši Prūsijā un vēl vairāk tie krituši vācu gūstā. Latviešu un krievu laikraksti plaši rakstīja par vāciešu kara pulku šausmu darbiem ieņemtos apgabalos, kā arī par necilvēcīgo vāciešu izturēšanos pret gūstekņiem.*) Pēc neveiksmēm Francijas frontē, vācu armiju vadība bija nolēmusi satriekt Krieviju, kurās armijām saka aptrūkt municijas (šaujamo piederumu). 1915. gads pagāja gandrīz nepārtrauktos vāciešu uzbrukumos Krievijas fronteī. Vācieši ieņēma visu Poliju, Lietuvu, daļu no Baltkrievijas un Kurzemi. Krievi nespēja un neprata pretoties vāciešiem, jo krieviem aptrūka municijas, viņu armiju vadība nebija savu uzdevumu augstumos, daži krievi, atbildīgie darbinieki, nodarbojās ar spiegošanu vāciešiem par labu (Mjasojedovs un c.) un valdība ar ķeizaru Nikolaju II. nespēja kārtīgi vadīt valsti šai ārkārtīgi grūtā gadā. Mazs gandarījums latviešiem bija tas, ka valdība no Baltijas Krievijai neuzticamos vāciešus, kurus nometināja Krievijas iekšējos apgabalos. Bet vienas latvju tautas daļā, kurzemnieki, šai 1915. g. piedzīvoja šausmīgu traģēdiju — bēgļu gaitas.

*) Kā vācieši tiešām necilvēcīgi izturējās pret gūstekņiem, par to var palasīt Tukumiešu „Atmiņās.“

Bēgļu gaitas. Kad 1915. g. pavasarī vāciešu armijas sāka iespieties Kurzemē, lielais vairums kurzemnieku bēga no vāciešiem. Kāpēc viņi bēga? Šo kļūmīgo bēgšanu ierosināja vairāk apstākļi: 1) tautu uztrauca laikrakstu ziņas par vācu armiju šausmu darbiem ieņemtos apgabalos, 2) vāciešu uzvaras radīja iespaidu, ka vācieši galīgi uzvarēs pasaules karā un kā latviešiem zem vāciešu varas būs jāiznīkst vai jāpārvācojas, un 3) krievu valdība piespieda bēgt arī tos, kas nevēlējās. Kurzemē bija pasludināti valdības rīkojumi, kas noteica, ka krievu kara spēkam atkāpjoties visi sējas un kartupeļu lauki, ja tos nevar nokopt un ražu aizvest, jāiznīcina. Kara spēks atstāšot iedzīvotājiem pārtiku tikai vienam mēnesim un visus lopus rekvizēšot. Visur bija izplatītas ziņas par to, ka Vācijas iedzīvotājiem sāk aptrūkt pārtikas produktu un kā vācu kara spēks dzīvo pusbadā. Krievijas un tās sabiedroto uzdevums: ieslēgt Vāciju dzelzs lokā un piespiest to padoties, ja ne uz kaujas lauka, tad ar badu. Tāpēc krievu kara spēks, atkāpkamies, visu postīja un iznīcināja. Palikt Kurzemē, pēc tautas domām, nozīmēja sagaidīt bada nāvi, vācu varmācības un tautas pārvācošanu. Tāpēc daudz kurzemnieki labprātīgi bēga. Daudz vietās krievu kara spēka nodaļas piespieda ar varu kurzemniekus bēgt, sevišķi vīriešus no 18—45 g. vecus, jo zināja, ka tos vācieši iesauks savā dienestā. Dažās vietās kurzemnieki palika savās mājās tikai tāpēc, ka vācieši, strauji ieņemdami Kurzemē novadu pēc novada, tos apturēja un neļāva viņiem aizbēgt. Visneķitrākais no krievu valdības un tās iestāžu puses bija tas, ka krievu ierēdņi un iestādes aizvācās kaut cik kārtīgi, bet par tautu neviens negādāja. Vairāk simts tūkstoši bēgļu devās no Kurzemes uz Vidzemi un Krieviju, bet neviena iestāde par viņiem negādāja. Kad ap 75% no visiem Kurzemes iedzīvotājiem devās bēgļu gaitās (ap 500000 no 600000 Kurzemes latviešiem), tad valdībai gan bija jāparūpējas par šo nelaimīgo cilvēku pārvietošanu un nogādāšanu attiecīgās vietās, bet valdība neko nedarīja. Katram pašam bija jāparūpējas par savu turpmāko likteni. Ceļā bija vairāk simti tūkstoši cilvēku un miljoni viņu mājlupu (liellopu, aitu un cūku). Liellopi slimoja ar mutes un nagu sērgu; gar ceļmalām gulēja cūku, aitu un liellopu maitas. Krievu kara spēks, pretimnākot vai atkāpjoties, izklidināja bēgļu ganāmpulkus un samina daudz sīko lopu. Bēgļu ceļam tālu abās pusēs lauki bija noēsti un nomīti, lopiem trūka barības un tie paklida mežos lieliem bariem. Ceļmallās un mežos palika slimie bēgļi un sirmgalvi, kas vairs nespēja tālāk iet. Krustceļos bija ārkārtēja drūzmēšanās, lūza rati, atskanēja

cilvēku kliegšana, vaimanas, raudas, lāsti un noklaidušo bērnu brēkšana. Vācu lidmašīnas meta uz bēgļu drūzmām bumbas un izsauca paniku, kuŗa vēl pieņēmas plašumā no baumām par vācu tuvošanos. Panikā bēgli izkrāva vezumus, atstāja lopus un neprātīgi traucās uz priekšu. Pie Jaunjelgavas un Jēkabpils bēgļus apkalpoja tikai pa vienam pārceļamam plostam,

V. Olavs.

kas varēja tikai ļoti lēni pārceļt bēgļus pār Daugavu. Pie Jaunjelgavas gaidīja uz pārceļšanu ap 20 kilometru gara bēgļu rinda. Daugavas labā krastā bēgļiem sāka sniegt palīdzību „Latvju palīdzības komiteja“, kuŗas centrs bija Rīgā un kuŗa nodibināja savas nodaļas Vidzemē. Tā tad pašiem latviešiem bija jādibina savas organizācijas un pašiem bēgļiem jāorganizējas, jo no valdības nebij ko gaidīt uz palīdzību. Samērā

laimīgāki bija tie bēgļi, kas palika Vidzemes ziemeļu un austrumu novados. Bet lielais bēgļu vairums traucās caur Vidzemi un Latgali uz Krieviju. Tur viņi sadūrās ar leišu, poļu un valdības izsūtīto vāciešu masām. Tā kā vecākie bēgļi neprata krievu valodu, tad bieži bija jāpārdzīvo krievu naidis un dusmas, jo krievi kurzemniekus uzskatīja par vāciešiem. Bieži kurzemnieku bēgļu vilcienus krievi ievirzīja tajā pat ceļā, pa kuŗu viņi virzīja vāciešu vilcienus, t. i. sūtīja tos uz Sibīriju, Turkestanu un uz citiem austrumu apgabaliem. Latviešu bēgļu masas izklīda pa visu plašo Krieviju, kur viņus sagaidīja trūkums, slimības, bads un krievu naidis. Līdzpaņemtā manta pa ceļam bija iztērēta. Sevišķi daudz bērni krita par upuri slimībām un badam. Pēc četrus mēnešus ilgām bēgļu ciešanām, uz Maskavas latviešu biedrības un Valsts Domes deputātu J. Zālīša un J. Goldmana ierosmi, tikai 1915. g. augustā (30.) Pēterpilī sanāca uz kongresu bēgļu organizāciju delegāti, kuŗš izveidoja „Bēgļu Apgādāšanas Centrālkomiteju“. Šis organizācijas uzdevums bija: savākt ziņas par plašā Krievijā izklīdinātiem bēgļiem, tos noorganizēt un sniegt tiem materiālo un garīgo palīdzību. Centrālkomitejas priekšgalā nostājās apdāvinātais un populārais Vilis Olavs, kuŗa tuvākie palīgi bija J. Čakste un A. Bergs. Centrālkomiteja savā pastāvēšanas laikā (no augusta 1915. g. līdz 1918. g. janvārim) attīstīja ļoti rosīgu un svētīgu darbību. Viņa sagādāja pabalstus no valdības, vāca līdzekļus: no pašiem bēgļiem un ziedojumus no personām un organizācijām. Viņa nodibināja lielākās pilsētās savas nodaļas, pie kuŗām darbojās juridiskie biroji, bēgļu sazināšanās biroji un kuŗas nodibināja bēgļu skolas un patversmes. Latviešu intelligenci bija jāiztur nopietns pārbaudījums un, jāsaka, ka tā šo pārbaudījumu ļoti labi izturēja. Visgrūtākā brīdī tā noorganizēja izkaisītās tautas spēkus pašpalīdzībā un pašdarbībā. Kaut gan Centrālkomiteja un tās nodaļas nebija politiskas organizācijas, tomēr tām, kā vienojošam centram, bija liela nozīme. Valstsdomnieki J. Zālītis un J. Goldmanis darbojās ciešā saziņā ar Centrālkomiteju un vēlāk (1917. gadā) viņa spēra ļoti svarīgus soļus neatkarīgas un patstāvīgās Latvijas nodibināšanas gaitās.

Latviešu strēlnieki. Traģiskā bēgļu laikā likts pamats latviešu armijai. Kad 1915. g. pavasarī vācieši sāka ieņemt Kurzemi un iesākās traģiskie bēgļu laiki, latviešos zuda uzticība krievu armijai. Varonīgā doma: pašiem latviešiem aizstāvēt savu tēvzemi, radās tautā tanī brīdī, kad varenā un uzvarošā Vācija guva spīdošus panākumus Krievijas frontē. Kad lielvalšķu armijās karēivjus rēķināja miljonos un tās bija

apgādātas ar vismodernākiem ieročiem, kad kara apstākļi bija pret latviešiem, tad tomēr latvieši gribēja paši ķerties pie vienkāršas šautenes un aizstāvēt savu tēvu zemi. Ierosinājumu dibināt latviešu bataljonus deva tas gadījums, kad II. Daugavgrīvas cietokšņa „darba bataljons“, kopā ar vienu krievu pulku, atsita vāciešus no Jelgavas. II. Daugavgrīvas „darba bataljons“ sastāvēja no latviešu zemes sargiem, t. i. kareivjiem, kurus neuzņēma aktīvā kara dienestā. Jelgavas aizstāvēšanu vadīja krievu ģenerālis Pctapovs, kurš aplicināja, ka latvieši: kaujā izrādījuši lielu varonību un glābuši no krīzes fronti. Šis gadījums deva valstsdomniekiem J. Goldmanim un J. Zālītim iespēju griezties pie valdības ar lūgumu atļaut formēt (veidot) latviešu bataljonus. Mierīgākos apstākļos krievu valdība nekādā ziņā neatļautu formēt latviešu kara spēka daļas, jo atļauja dotu iespēju citām Krievijas tautām līgt atļauju dibināt savas kara spēka vienības. Bet atsevišķo tautu kara spēka vienības varētu apdraudēt Krievijas valsts vienību, ja tās pēc kara uzstātos pret valdību. Tikai ārkārtīgi kritiskā brīdī, neskatoties uz galminieku-vāciešu pretešķību, valdība deva atļauju dibināt latviešu bataljonus, kuru oficiālais nosaukums bija „latviešu strēlnieku bataljoni“. Šo bataljonu pamatos lika minēto Daugavgrīvas „darba bataljonu“. Bataljoniem vajadzēja papildināties no brīvprātīgiem latviešiem un krievu kājnieku pulku latviešu kareivjiem. Bataljonu papildināšanas un veidošanas organizāciju vadīja J. Goldmanis. Kopā ar J. Zālīti viņš iesāka darbību. Uzsaukums, kuru viņi publicēja 19. jūlijā 1915. gadā, ar virsrakstu: „Pulcējaties zem latviešu karogiem“, deva spīdošus panākumus. Jau 1. augusta rīdziņki izvadīja uz kaujas lauku pirmos 2 bataljonus: Daugavgrīvas un Rīgas. Vēlāk no tiem bataljoniem izveidojās 9 latviešu strēlnieku pulki, kuri bija apvienoti vienā brigādē ar ģen. Auzānu priekšgalā. Latviešu rotas, bataljonus un pulkus vadīja latviešu virsnieki, kuri brīvprātīgi bija pārnākuši no krievu armijas uz latviešu strēlnieku daļām. Kaujas līnijas (fronte) 1915. g. rudenī vilkās no Slokas līdz Daugavai, pie Ķekavas un tālāk gar Daugavu līdz Daugavpils rajonam. Krievu karaspēka vadība uzticēja latviešu strēlniekiem galvenā kārtā Rīgas sargāšanu. Strēlnieki ciniņās „Nāves salā“ (pie Iksķīles), pie Ķekavas, Olaines un Tīreļa purvos. Latviešu strēlnieki izcīnīja neskaitāmas kaujas pret vāciešiem un parādīja lielu varonību un kaujas gatavību. Krievijas armiju virspavēlnieka ziņojumos var atrast izcilas atsaukmes par latviešu bataljoniem. Krievu virsnieki un kareivji brīnījās par latviešu strēlnieku varonību, kārtību un disciplīnu.

Kad kādā vietā krievi nāca nomainīt latviešus pozīcijās, tad viņi atklāti brīnījās par kārtību, tīrību un labierīcību tajās; latviešu pozīcijas atgādinot vācu pozīcijas — sacīja krievi, Plašu slavu latviešu strēlnieki ieguva pēc kaujām „Nāves salā“, jo

Nāves salas apcietinājumi.

neļāva vāciešiem pāriet pār Daugavu un aiziet Rīgas fronteī aizmugurē. Latviešu slava pavairojās pēc Ķekavas kaujām (1916. gada pavasarī), bet nevistošu slavu viņi ieguva slavenās „Ziemas svētku“ kaujās, kad viņi plašā rajonā pārrāva vāciešu

fronti. Ja krievu virsnieki nebūtu skauduši strēlniekiem un būtu enerģiskāk palīdzējuši viņiem, tad, varbūt, vācieši būtu padzīti no Kurzemes un vispāri cietuši smagu neveiksmi. Krievu dēļ latviešu strēlnieki zaudēja 60—80% kritušu un ievainotu no visa minētās kaujas dalībnieku skaita. Pilnīgi saprotami ir vācu virspavēlnieka Hindenburga dusmu pilnie vārdi: „Kamēr pie Daugavas nenodzīs šis astoņas zvaigznes, es Rīgu neredzēšu!“ Vācu armiju vadība ļoti rēķinājās ar latviešu strēl-

Ložmetēju kalna upurī.

niekiem un stādīja viņus vienā rindā ar vācu labākiem pulkiem. Par latviešu strēlniekiem interesējās arī franču un angļu armiju vadības. No latviešu strēlnieku vadoniem godam minami: Auzāns, Goppers, Bangerskis, Misiņš un sevišķi pulkvedis F. Briedis. Kara speciālistu aprindās uz pulkvedi F. Briedi skatījās, kā uz jaunradītāju kara mākslā un labu organizētāju un vadoni, kas saprot kareivju gara stāvokli. Krievu kara spēka vadība visvairāk paļāvās uz to, ka Krievijai ir ārkārtīgi daudz kareivju, kuri nekad netrūks, bet pulkv. Briedis atzīmēja: „Katra latvju strēlnieka dzīvība ir dārga. Ar tām nedrīkst vieglprātīgi mētāties. Viņi Latvijai būs vēl vajadzīgi.“ Viņš visaugstāk stādīja nopietnu izlūku darbību un klusu, negaidītu uzbrukumu ienaidniekam. Praksē viņš to pierādīja Ke-

kavas, Ziemassvētku un Tīreļa purvu kaujās. Bet, kā jau atzīmējam, krievi aiz skaudības vai nemākulības un nolaidības, viņa panākumus neizmantoja.

Pulkvedis F. Briedis.

Jāpiezīmē arī tas, ka krievu armijas gara stāvoklis 1916. g. beigās bija pavisam sašļucis. Pastāvīgās neveiksmes kaujās, kareivju turēšana purvos tajā pat laikā, kad vāciešu pozīcijas vienmēr atradās uz sausiem uzkalniņiem, krievu armijas vadības paļāvība uz kareivju daudzumu un „šīs lielgabalu un ložmetēju gaļas“ neprātīgā sūtišana dienas laikā uz pamatīgi ierīkoti vācu drāšu žogiem un, beidzot, uztraucošās ziņas no Krievijas centriem par dārdzību, draudošo badu un galma un valdības nekārtībām (Rasputina dēkas), viss tas samaitāja armijas gara stāvokli. Līdz frontei nonāca ziņas par revolūcijas gatavošanu Krievijā. Tāda krievu

armija nevarēja palīdzēt latviešu strēlniekiem. Zināmi atgadījumi, kad 1916. g. beigās dažas krievu armijas daļas neklausīja pavēlēm.

Revolūcija Krievijā.

Krievijas monarchija neatvairāmi grūva un bruka. 1917. g. februāra beigās iesākās Krievijas lielā revolūcija, kuŗa tagad vēl (1930. g.) nav izbeigusies. Pēc tam, kad Nikolajs II. un viņa valdība bija gāzta, krievu sabiedrībai izlikās, ka pēc viegli izdevušās cara gāšanas Krievija ātri atzīrgs, sekmīgi turpinās karu, satrieks Vāciju un Krievijā nodibināsies demokrātiska pilsoņu valdība. Pagaidu valdība sastādījās ar pilsoņu vairākumu un viņas uzdevums bija novadīt valsti līdz Satversmes sapulces sasaukšanai. Valdība deva pilsoņiem plašas brīvības. Reti kur sastopams tāds sapulču un mītiņu daudzums, skaļu runu plūdi un reāla darba trūkums, kā 1917. g. martā Krievijā. Cara valdība ar varu bija atturējusi krievu pilsonību no sabiedriskā un politiskā darba, kuŗš noritēja pulciņos, biedrībās un slepenās organizācijās, bet vajadzīgas bija stipras politiskas organizācijas un valstisks darbs. Krievijas pagaidu valdība, uz pasludināto brīvību pamata, bija atļāvusi darboties sociālistiem

„Strādnieku un kareivju padomēs“, kuŗas driz sāka izdot savus rīkojumus un pavēles, kas preti runāja valdības rīkojumiem un pavēlēm. Faktiski Krievijā darbojās divas valdības: Pagaidu valdība un Strādnieku un kareivju padome. Un viss tas notika kara laikā!

Kā latvieši saņēma ziņu par revolūciju un ķeizara Nikolaja II. gāšanu? Prieki un sajūsma bija lieli, jo katrs gaidīja sava šausmīgā stāvokļa uzlabošanu. Latvju tauta tiešām atradās šausmīgā stāvoklī. Visā Kurzemē valdīja vācieši. Vidzeme un Latgale bija pārplūdinātas ar krievu karaspēka, tā aizmugures daļu un dažādu organizāciju ļaudīm, kas mitinājās pilsētās, miestos, muižās un zemnieku mājās. Mobilizācijas un sevišķi biežās produktu un mājlopu rekvizīcijas nomocīja tautu. Jau 1915. g. vasarā no Rīgas un citām vietām bija izvāktas visas fabrikas un valdības iestādes. Tauta bija padota kara iestādēm un to komendantiem. Vairums intelligences atradās armijā un Krievijā. Plašās tautas massās un kareivju aprindās prātoja par mieru, bet Pagaidu valdība kūdīja turpināt karu līdz uzvarai. Šo nesaskaņu starp tautu un pilsonisko intelligenci un tās valdību pirmie pamanīja sociālisti. Pēc 1905. g. revolūcijas sociālisti bija spiesti darboties slepeni (pagrīdē), jo cara valdība viņus nikni vajāja. Pastāvīgā cīņa ar valdību un tās aģentiem pat ārzemēs un darbība slepenībā norūdīja sociālistus un izveidoja viņu organizācijās stipru disciplīnu. Paši sociālisti dalījās vairāk grupās: lielniekos, maziniekos, sociālrevolucionāros u. c. Pēc februāra revolūcijas viņi Krievijā ieguva iespēju atklāti darboties. Pamanījuši nesaskaņu starp tautas un Pagaidu valdības centieniem un mērķiem, sociālisti sāka cīnīties par Pēterpils Strādnieku un kareivju padomes iegūšanu savā rīcībā, kā arī savā vadībā saņemt dažādas strādnieku, pulku, divīziju un štābu padomes. Strādnieku massās sociālistiem bija liels iespaids. Vajadzēja iegūt zem sava iespaida arī kareivju massas, un to sociālisti kā aģitācijas darbā norūdīti ļaudis viegli panāca, sevišķi aizmugures kara spēka daļās, kuŗas baidījās no frontes, bet sociālisti viņiem solīja izbeigt imperiālistu karu. Drīz sociālisti sāka aģitēt arī frontē un frontes karaspēka nodaļu padomēs. Viņi aicināja kareivjus atteikties iet uzbrukumā, „brāļoties“ ar vāciešiem un musināja kareivjus pret virsniekiem. Sašutušo un nomocīto kareivju aprindas drīz sāka padoties sociālistu aģitatoru iespaidam. Iesākās Krievijas armijas sabrukums. Latviešu strēlnieki pēc šausmīgām Ziemassvētku un Tīreļa purva kaujām bija ārkārtīgi īgni pret krievu ģenerāļiem un virsniekiem un bija zaudējuši cerību glābt savu tēviju. Viņi arī sāka padoties sociālistu aģitatoru iespaidam un savās padomēs vēlēt sociālistus.

Latviešu pilsonības spēki nebij labi noorganizēti. Lielais vairums intelligences bija izkaisīts un izklidināts. Tomēr jau tūdaļ drīz pēc februāra revolūcijas nodibinājās Vidzemes zemes padome (martā) un vēlāk Kurzemes un Latgales zemes padomes. No sākuma latviešu pilsoņu aprindas prasīja no Krievijas Pagaidu valdības vietējo pašvaldību reformu un Latgales pievienošanu pārējai Latvijai. Bet Pagaidu valdība noraidīja latviešu prasību, atsaukdami uz to, ka plašas reformas visā valstī izvedīšot Satversmes sapulce. Kad zem Pēterpils Strādnieku un kareivju padomes spiediena Krievijas Pagaidu valdība pārveidojās sociālistiskā virzienā ar Kerenski priekšgalā, latviešu organizācijas jau pieprasīja demokrātisku autonomiju Latvijai, lai „brīvā Latvija ietilpst brīvā fēderatīvā Krievijā”. Kerenskis šo prasību noraidīja, atsaukdami atkal uz Satversmes sapulci. Tagad visiem latviešiem bija skaidrs, ka no jaunās demokrātiskās Krievijas latvieši neko svarīgu nesagaidīs, ja arī sociālists Kerenskis atsakās dot autonomiju Latvijai. Tad pamazām sāka izpausties doma par neatkarīgās Latvijas dibināšanu.

Latvijas valsts ideja.

Ideja redzēt Latviju kā neatkarīgu un patstāvīgu valsti nebij sveša jau tautas atmodas darbiniekiem. Vēlākos laikos latviešu sabiedrībā šo ideju nedroši un paklusām cilāja atsevišķas personas, bet pārkrievošanās laikos tā bija bīstama ideja, kas tās izteicējam un nesējam draudēja ar visbargākiem sodiem. 1905. g. revolūcijas laikos šī ideja varēja pamosties, bet pēc soda ekspedīciju briesmām tai atkal vajadzēja apklust. Kad milzīgās lielvalstis žvazdināja ar ieročiem un dižojās ar saviem spēkiem, tad mazai latviešu tautiņai nebij izredžu redzēt kādreiz savas tautas un valsts patstāvību. Kad pasaules kara sākumā Vācijas armijas patvaļīgi iegāja mazā Beļģijā un Anglijas sūtnis atsaucās uz Beļģijas neitralitātes garantiju līgumu, tad Vācijas kanclers Betman-Holvegs pašapzinīgi atbildēja, ka šis līgums esot papīra lapa, kuŗu vienkārši varot pārplēst. Lielvalstis ar savu varenību prata hipnotizēt mazās tautas. Kad pasaules kara laikā latviešu intelligence savām acīm redzēja un novēroja, kā sabrūk varenā Krievija, latviešu intelligence tikai lūdza: atļaut dibināt strēlnieku bataljonus. Kad Krievijā iesākās lielā revolūcija, latvieši gaidīja reformas no Pagaidu valdības un tikai lūdza tās dot latvju tautai. Bet kad Pagaidu valdība noraidīja šos lūgumus, latviešiem bija jāmeklē citi ceļi, jo bija skaidrs, ka krievu valdība neko reālu latviešiem nedos. Bija arī redzams, ka Krievija turpina brukt, jo Kerenska val-

dība nespēja veikt savus uzdevumus. Valsts saimniecību viņš nespēja uzlabot, bet tajā pat laikā dižojās ar kara turpināšanu un rikoja pat uzbrukumus vāciešiem; tie viņam neizdevās. Ar lielām grūtībām valdība cīnījās ar kreisiem sociāldemokrātiem — lieliniekiem, kuri no strādnieku un kareivju padomēm drīz sāka izspiest pārējos sociālistus. Lielinieki solīja dot tautai mieru un brīvību un pārvērst Krieviju par sociālistisku valsti. 1917. gada vasarā jau Maskavā atklāti atskanēja balsis par neatkarīgās Latvijas nodibināšanas nepieciešamību, jo latviešu pilsonība nevarēja piekrist lieliniekiem. Šī ideja sāka iegūt arvien vairāk piekritēju latviešu pilsoniskās intelligences aprindās. Bet viņiem bija jāpadomā par to, kā izveidot un izkarot neatkarīgo valsti, jo apstākļi bija pret to; Krievijas valdība to nepieļaus, Kurzeme atradās vāciešu rokās un vienīgais reālais spēks — latviešu strēlnieki bija zem sociālistu iespaida. Kad 1917. g. augustā vācieši pārgāja uzbrukumā Rīgas frontē, krievu armija un strēlnieki atļāva vāciešiem ieņemt Rīgu (1. sept. 1917. g.). Viss tas ārkārtīgi sāpināja nacionāli domājošos latviešus. Beidzot, iniciatīvi cēma savās rokās Bēgļu apgādāšanas Centrālā komiteja, kuŗa 1. un 2. oktobrī 1917. g. sasauca Pēterpīli apsriedi, lai dibinātu Latviešu Nacionālo Padomi. Šai apsriedē piedalījās priekštāvji no Kurzemes un Latgales Zemes padomēm, no latviešu kareivju nacionālās padomes, no Rīgas lauksaimnieku centrālbiedrības, no bēgļu apgādāšanas centrālkomitejas un no latviešu politiskām partijām, izņemot lieliniekus (komunistus). Jāatzīmē, ka šeit piedalījās viena jauna pilsoņu partija: Latviešu zemnieku savienība. Apsriedē piedalījās ap 20 personu. Šīs apsriedes rezultāts bija tas, ka 16. un 17. novembrī Valkā sanāca latviešu „Pagaidu Nacionālā Padomē“, kuŗa nolēma: „protestēt pret jebkuŗu Latvijas sadalīšanu un it īpaši pret Kurzemes vai arī visas Latvijas pievienošanu, vai kaut kādu saistīšanu pie Vācijas, un līdz ar to pasludina, ka Latvija, kuŗā ieiet Vidzeme, Kurzeme un Latgale, ir autonoma valsts vienība, kuŗas stāvokli, attiecības uz ārieni un iekšējo iekārtu noteikts viņas Sātversmes Sapulce un tautas plēbiscits“. Latvijas neatkarības ideja bija atklāti izteikta un atklāti pasludināta, var pat teikt: Latvija pirmo reiz proklamēta. Bet tajā pat laikā Krievijā sāka nostiprināties lielinieku (komunistu) vara ar Lēninu un Trocki priekšgalā. Viņu galvenais atbalsts un reālais spēks no sākuma bija latviešu strēlnieku pulki, ar kuŗu palīdzību viņi nogāza Kerenska valdību un sāka nostiprināties Krievijā. Strēlnieku centrālā organizācija — „Iskolastrels“ naidīgi izturējās pret Nacionālo Padomi un tai neļāva darboties

Latvijā. Komūnisti atzina principu: brīvā Latvija brīvā Krievijā, bet nevis dēmonkrātiskā un neatkarīgā Latvija. Krieviju viņi pasludināja par fēderatīvu sociālistisku republiku, bet visur varai vajadzēja atrasties komūnistu padomju rokās. Nacionālo ideju un nacionālās valstis komūnisti neatzina un apkaŗoja. Komūnistu padomju valdība iesāka miera sarunas ar Vāciju, bet pret monarchistiem, nacionālistiem, dēmonkrātiem un mēreniem sociālistiem viņi ievadīja bargu vajāšanu — terroru kā Krievijā, tā viņiem toreiz piederošā Vidzemē un Latgalē. Tomēr janvārī (18.) 1918. g. latviešu Pagaidu Nacionālā Padome slepeni sapulcējās Pēterpilī un pieņēma „Visiem latviešiem“ adresētu deklarāciju, kurā starp citu teikts: „Ņemat sev paši, ko vēsture jums dod, un esat gatavi notīrīt savas durvis no svešiem apspiedējiem! Ņemat sev paši šo zemi, kurū mūsu tēvi sev pirkuši ar asins sviedriem un ceļat tur labāku un taisnīgāku valsti, nekā tā, kurā tagad iet bojā.“ (Krievija). Savus lēmumus Nacionālā Padome atbalstīja uz Ziemeļamerikas Savienoto valšķu prezidenta V. Vilsona deklarācijas (1917. g. 2. aprīli), kurā viņš izteica sekošas domas par tautu pašnoteikšanās tiesībām: „Ne-satricināma drošība par savu pastāvēšanu, par savu kultūru, sociālu un saimniecisku attīstību jādod visām tautām, kurās līdz šim dzīvojušas zem valdībām, ar viņu interesēm pretējiem mērķiem. Ir jādibina kāda vispārīga tautu savienība uz noteikta līguma pamata, kurā dotu savstarpējas garantijas par politisko neatkarību un neaizkaramību kā lielām, tā mazām tautām.“ Minētā Nacionālās Padomes (Pēterpils) sēdē bija nolemts sūtīt uz Londonu un Parīzi Z. Meierovicu Latvijas interešu aizstāvēšanai. Tā tad uz papīra un latviešu nacionālo darbinieku apziņā Latvija kā suverēna valsts jau pastāvēja, bet faktiski tās nebija, jo Kurzemē un Rīgā valdīja vācieši, bet Vidzemē un Latgalē — komūnisti. 1918. g. martā Padomju Krievija noslēdza ar Vāciju miera līgumu Brest-Litovskā. Saskaņā ar šo līgumu visa Latvija un Igaunija nāca Vācijas valdības rokās. Vāciešu armijas jau pirms šī miera noslēgšanas ieņēma visu Latviju un Igauniju. No šī laika iesākās vācu okupācijas laiki visā Latvijā.

Latvji zem vācu okupācijas varas.

Grūti iedomāties šausmīgāku stāvokli par to, kādu latvji pārdzīvoja 1918. gadā. Visšausmīgākais, ko vien latvji varēja iedomāties, bija noticis, — Latvija bija pievienota Vācijai, kuras ķeizars Vilhelms II. bija pazīstams kā fanatisks vācu na-

cionālists un kuŗš jau pirms kara izveda stingri poļu, dāņu, franču un c. pārvācošanu tajos Vācijas nomalu apgabalos, kur dzīvoja minēto tautu pilsoņi. Ka arī Latvijā vācieši izvedis latviešu pārvācošanu, par to bija pārliecināts katrs latvietis.

Visilgāk vācu okupācijas vara patstāvēja Kurzemē, kur tā iesākās jau 1915. gada vasarā. Rīga un lielākā daļa Rīgas apriņķa, kā zīnāms, nāca vācu rokās 1917. g. septembrī. Pārējā Vidzeme un Latgale nāca vācu rokās 1918. g. martā. Visur pastāvēja kara stāvoklis un katrā lielākā centrā atradās kara-spēka nodalas. Lidz miera noslēgšanai ar Krieviju, Kurzeme kā frontes aizmugure bija pārpludināta ar vācu kara spēku. Galvenā noteicēja vietējā dzīvē bija vācu armijas vadība, kas caur saviem komendantiem stājās sakaros ar vietējiem iedzīvotājiem un pagasta iestādēm. Vācu civīliem gubernatoriem bija padoti apriņķu un rajonu ierēdņi (Kreis' un Ortsvorsteher'i), kuŗus valdība parasti iecēla no vietējo vācu muižnieku vidus. Landtāgi bija vienīgie tautas domu un gribas izteicēji, bet to locekļi pa vecam bija muižnieki. Vācu militārā vara apturēja visu biedrību darbību un noliedza: sapulces, laikrakstus un politisko darbību. Rīgā iznāca vienīgi „Rīgas Lietviešu Avīzes“, vācu drauga Fr. Veinberga vadībā. Vēl Valkā iznāca (1918. g.) O. Nonāča vadībā „Līdums“, kuŗu uzraudzīja cenzūra un kuŗā vācieši ievietoja savus ievadrakstus. Šie raksti bija jāievieto ar piezīmi: „no attiecīgas puses mums raksta“. Visas skolas vācieši pārņēma savā uzraudzībā un to vadību uzticēja luteri-ticīgo mācītājiem, vai vāciešiem uzticamām persōnām. Kurzemē vācieši izsludināja Prūsijas skolu likumu un Jelgavā dibināja vācu skolotāju semināru. Vācieši sarīkoja latviešu skolotājiem vasaras brīvlaikā vācu valodas kursus un deva saprast, ka, miera laikiem iestājoties, visas mācības būs jāpasniedz vācu valodā. Vācu okupācijas vara mocīja latviešus — zemniekus ar pastāvīgām naturālām nodevām, kuŗu sarakstu komendants parasti nodeva pagastu vecākiem. Bija jādod no visa, kas zemnieka saimniecībā bija atrodams, sākot no olām, sviesta, labības un beidzot ar sienu un āboliņu. Tā kā Vācija pārdzīvoja lielas grūtības pārtikas ziņā, tad latviešiem bija jāuztur visi Latvijā nometinātie vācu kareivji, virsnieki un ierēdņi. Šeit viņi atkopās. Tirdzniecība bija ļoti apgrūtināta, jo braukšanas atļaujas bija pavisam grūti dabūjamas. Kustība naktis civīliem ļaudīm bija pavisam aizliegta. Pilsētu iedzīvotāji ļoti cieta no bezdarba, jo visas fabrikas bija 1915. g. izvestas uz Krieviju vai iznīcinātas. Tirdzniecība arī bija izsīkusī. Kara dēļ Latvija bija ļoti iztukšota. Apgrozībā bija vietējām vajadzībām īpašas bankas (Ober-Ost) izdotas naudas zīmes — „ost“ rubļi. Tirdzniec-

cībā pieņēma arī bij Krievijas naudu. Visdrošākā bija Vācijas marka. Tā kā apgrozībā bija trīs valūtas, tad attīstījās dzīva naudas spekulācija, sakarā ar naudas dažādu valūtu maiņu. Vispārī vietējie saimnieciskie apstākļi arvienu pasliktinājās. Trūkums un bezdarbs, sevišķi pilsētās nabadzīgo ļaužu aprindās, baidīja ļaudis ar īsta bada iestāšanos. Arvienu pieaugošās nodevas uz laukiem un bezgalīgās šķūtiš uztrauca lauciniekus. Vācieši steigā sāka izcirst Kurzemes mežus.

Tomēr no vācu iestāžu darbības varēja manīt, ka Vācijas valdība it kā kavējas rīkoties Latvijā kā īstā savā provincē. Valdība saņēma no vietējiem vāciešiem dažādus plānus par vietējās dzīves nokārtošanu. Ievēribas cienīgi ir dažādi kolonizācijas plāni. Tā Silvio Brēdrichs bija izstrādājis Kurzemes kolonizācijas plānu. No muižnieku zemes $\frac{1}{3}$ daļa būtu jānodod kolonizācijas fondam, kurā vēl nāktu visas Krievijas kroņa zemes un krievu tautības īpašnieku zemes. Latviešu mazgruntnieki ar likumu būtu jāpiespiež katrs no savas mājas nodot pusi zemes kolonizācijas fondam... Radās plaša Kurzemes kolonizācijas literatūra. Rēķināja, ka Kurzemē varot noņemt ap 50000 vācu kolonistu. Kurzemes pārvaldnieks Goslers rakstīja Vācijas zemkopības ministram starp citu sekošo: „Gluži tādi paši apstākļi, kā Kurzemē, ir arī abās mūsu provinces: Vidzemē un Igaunijā. Arī šē nav tik vien kā vācu sajūtas momenti, kas mums liek vēlēties un cerēt, bet doma, ka tas varbūt ir pēdējais pasaules vēstures gadījums, kas mums dod iespēju dabūt vācu zemi..., kā arī radīt aizsargu valni pret vēlāk, varbūt, atkal pārvareno kaimiņu“ (Krieviju). Berlīnē vēl pastāvēja plāns, kas ieteica spaidu kārtā atņemt zemniekiem pusi zemes, bet otru pusi atņemt ar viltu, uzteicot zemniekiem kredītbiedrību parādus. Bez tam vēl saimniekiem varētu atsavināt pusi inventāra. Bēgļu atgriešanās no Krievijas visādi jā kavē. Tiešām vācu iestādes tūlī pēc Kurzemes ieņemšanas pasludināja, ka visi tie, kas aizbēguši un līdz zināmam laikam (ļoti īsam) neatgriezīsies, zaudēs savus īpašumus. No visiem plāniem skaidri saredzams vāciešu mērķis: satriekt latviešu saimnieciskos pamatus, noņemt viņiem līdzās plašas vācu kolonistu masas un ar valdības palīdzību latviešus galīgi pārvācot. Vācu mācītājs Bernevics, zem pieņemta latviešu vārda: „Ozolu Jānis“, 1917. g. izlaidis grāmatu, kurā ir sekošas vietas: „Kurzeme latviešu zeme vairs nekādā gadījumā nebūs, viena alga, vai šeit ieceļo vācieši vai krievi... Latviešu liktenis tiktāl izšķirts jau šodien, ka no katras patstāvīgas politikas viņiem jāatsakās un jāpiesienas kādai stiprākai kultūrai.“

Kurzemes pārvaldnieks (Goslers) atklāti rakstīja par vietējām skolām sekošo: tautskolu zemākās klasēs gan mātes valodu atstāšot, bet augstākās klasēs viss tikšot mācīts vācu valodā, pie kam skolām jāievērojot sekoši trīs principi: 1) katram latvietim jāmacās vāciski, 2) neviens vācietis nav spiests mācīties latviešu valodu un 3) no skolas jāizskauž visi neuzticamie un sliktie elementi, kādu krievu laikos bijis liels pulks. Tā kā lielākā daļa latviešu skolotāju esot atstājuši Kurzemi, tad vēlāk tie vairs nemaz nav jālaiž atpakaļ.

Vācu muižnieki Kurzemē Vācijas ķeizaram centās pierādīt savu labo gribu nest upurus Vācijas labā, jo vienprātīgi nolēma par lētu maksu atdot vācu valdībai $\frac{1}{3}$ daļu savas zemes. Arī Vidzemes muižnieki landtāgā pievienojās šim lēmumam. Attiecībā uz Kurzemi kolonizācijas projekti ieguva likuma spēku, jo Vācijas armiju virspavēlnieks, Hindenburgs, parakstīja Kurzemes kolonizācijas likumu. Uz Vidzemi šis likums netika attiecināts, jo Vidzeme par daudz īsu laiku sabija zem vācu okupācijas varas.

Jautājums par Latvijas turpmāko politisko likteni palika atklāts. Dažādus projektus Vācijas ķeizaram Baltijas vācu bruņniecība iesniedza. Tajos bija hercoga troņa piedāvāšana pašam Vilhelmam II. vai kādam viņa dēlam, Baltijas pievienošana Prūsijai, dibināt Baltijas valsti u. t. t. Bet Vācijas valdība izturējās atturīgi pret šiem projektiem un troņa piedāvājumiem, jo visa viņas vērība bija saistīta pie kara. Kad 1918. g. rudenī Antantes*) armijas starieca Vakarfrontē vācu armijas, tad Kurzemes landtāga sēdē (23. okt. 1918. g.) Kurzemes bruņnieku pilnvarotais pie vācu valdības, barons Rādens, ziņoja, ka tagadējos apstākļos neesot iespējams ne pievienot Baltiju Vācijai, ne ķeizaram Vilhelmam II. pieņemt Kurzemes hercoga troni. Tad Vidzemes un Igaunijas bruņniecība nolēma spert visus soļus, lai apvienotu visas Baltijas provinces konstitucionālā monarchijā. Jau 1918. g. martā un aprīlī vācu iestādes sa-sauca Baltijas „Zemes padomi“, kurus locekļu vairums bija muižnieki un vācieši, bet bija tajā ielaisti arī daži latvieši — pagastu vecākie un draudžu priekšnieki, kurus iecēla komendantanti. Šī „Zemes padome“ pieņēma lēmumu par Baltijas pievienošānu Vācijai. Uz šo „Zemes padomi“ Vidzemes un Igaunijas muižniecība lika lielas cerības 1918. g. oktobrī un nolēma

*) Par Antanti sauca lielvalļu savienību pret Vāciju. Antantē ietilpa: Anglija, Francija, Z. A. Sav. valstis, Itālija, Japāna, Beļģija u. c.

tai uzdot: 1) sastādīt Baltijas konstitūciju un 2) sastādīt pagaidu valdību. Bet novembra sākumā Vācijā izcēlās revolūcija, ķeizars Vilhelms II. zaudēja troni un Vācijā nodibinājās republika. Jaunā Vācijas valdība pieņēma Antantes uzstādītos pamiera noteikumus, kuŗos starp citu bija pieprasīts izbeigt vācu okupāciju Baltijā. Gribot negribot vāciešu iestādēm un karšpēkam bija jāaiziet no Baltijas.

Neatkarīgās Latvijas proklamēšana.

Neskatoties uz vācu okupācijas varas lielo stingrību un modrību, Latvijā palikuši latviešu intelligenti savā starpā sazinājās. Rīgā palikušie latviešu politisko partiju un sabiedrisko organizāciju priekšstāvji jau 1917. g. rudenī bija sazinājušies un noturējuši slepenas sēdes. Šo sēžu rezultāts bija „Demokratiskā bloka“ dibināšana Rīgā. No pilsoniskām partijām šai blokā piedalījās: zemnieku savienība, demokrātu, radikāldemokrātu, nacionāldemokrātu, republikāņu un Latvijas neatkarības partijas. No sociālistu partijām piedalījās: sociāldemokrāti un sociālisti revolucionāri. Demokratiskā blokā neitelpa reakcionārā Fr. Veinberga grupa, kuŗa brāļojās ar vāciešiem, un lielnieki (komūnisti), kuŗu galvenie spēki vācu okupācijas laikā bija aizgājuši uz Krieviju un kalpoja Lēninam.

Kad „Demokratiskais bloks“ dabūja zināt par revolūcijas izcelšanos Vācijā un pamiera noslēgšanu ar Antanti (9. nov.), viņa darbinieki attīstīja ļoti rosīgu darbību. Bija nolemts visdrīzākā laikā proklamēt neatkarīgu Latviju, jo drīz pienāca ziņas, ka poļi un igauņi jau proklamējuši savas valstis. Proklamēšana ievilkās līdz 18. novembrim tikai tāpēc, ka „Demokratiskā blokā“ ietilpstošie sociālisti neatzina Nacionālo Padomi par politisku organizāciju, jo tā balstoties tikai uz sabiedriskām organizācijām un tajā neesot strādnieku šķiras (sociālistu) priekšstāvju. Sarunas starp Nacionālās Padomes delegātiem un Demokratisko bloku mazliet novilcināja neatkarīgās Latvijas proklamēšanu. Beidzot, Nacionālās Padomes delegāti piekāpās un atteicās ņemt daļību proklamēšanas aktā. 17. nov. vakarā Kr. Barona (toreiz Suvorova) ielā Nr. 3 notika Demokratiskā bloka vēsturiska sēde, kuŗā, steidzamu un ārkārtīgu apstākļu dēļ, tika izveidots Latvijas pagaidu parlaments — Tautas Padome. Tad pat par Tautas padomes priekšsēdētāju tika izbidīts J. Čakste un ministru prezidentu K. Ulmanis. Tautas padome sastādījās: no Demokratiskā blokā ietilpstošo latviešu politisko partiju izbidītiem deputātiem; partiju priekšstāvji vienojās, ka katra partija dos Tautas Padomē noteiktu skaitu deputātus (pavisam kopā 39), Kurzeme — 21, Latgale 18 un na-

cionālās minorinātes — 22 deputātus. To laiku apstākļos deputātu vēlēšanu no tautas vidus nevarēja izvest, jo to nepēlaistu kaut uz aiziešanu gatavojošās vācu okupācijas iestādes un karaspēks. No 100 Tautas padomes deputātu sastāva 78 vietas bija paredzētas latviešiem un 22 cittautiešiem (vāciešiem, krieviem, žīdiem u. c.).

Neatkarīgās Latvijas svinīga proklamēšana notika 18. novembrī 1918. g. Rīgā, tagad Nacionālā teātra telpās. 18. nov. ap pulksten 3 p. pusd. laudis sāka pulcēties teātra telpās. Pārpildītās teātra telpās sapulcējušos valdīja svinīga sajūta. Skatuve bija appuškota zaļumu vītņēm un puķēm, pār kuŗām atritinājās sarkan-baltī-sarkani Latvijas karogi. Ar skaljiem aplausiem publika apveica pirmo Ministru prezidentu K. Ulmani un Tautas padomes locekļus, kuŗi ieņēma vietas uz skatuves. Tautas padomes priekšsēdētāja biedrs, G. Zemgals, atklāja Tautas padomes sēdi un uzaicināja sekretāru nolasīt protokolu par Tautas padomes nodibināšanos. Pēc tam vārdu ņēma Ministru prezidents K. Ulmanis un Pagaidu valdības vārdā paskaudināja Latvijas demokrātisko republiku par nodibinātu. Visi piecēlās kājās un nodziedāja tautas himnu: „Dievs, svētī Latviju!“ Sekoja vēl runas un apsveikumi. Lēnām laudis izklīda no teātra. Šai svinīgā brīdī juridiski nodibinājās neatkarīgā Latvija un latvju tautas dzīvē iesākās jauns laikmets. Jaunai valdībai un visai latvju tautai nekavējoši bija jāķeras pie ārkārtīgi grūta un smaga darba: Latvijas faktiskās dibināšanas un izveidošanas. Grūti iedomāties sarežģītākus un neizdevīgākus apstākļus nekā tie, kādos Latvija nodibinājās. Vai Eiropas valstis atzīs Latviju? Kā drīzāk dabūt prom no Latvijas vācu okupācijas karaspēku un iestādes? Vai vācieši labprāt ies? Ko darīs Padomju Krievijas valdība? Vai tā atzīs Latviju? Kur valdība ņems līdzekļus kara un svešinieku izpostītā zemē? Ko darīs Latvijas naidinieki: vietējie vāciešu muižnieki un lielnieki? Kā plašās tautas masas izturēsies pret jauno valdību? Jāapbrīno rosīgāko valsts darbinieku ticība un uzņēmība. Visiem bija skaidrs, ka bez cīņas un asinīm neizdosies Latviju faktiski nodibināt, bet latvju karaspēks, — strēlnieki, atradās Krievijā. Nekavējoši vajadzēja dibināt jaunu armiju. Paldies Dievam, ka Latvijā bija palikuši strēlnieku virsnieki, kuŗu nacionālā apvienība piedāvāja savus spēkus valdībai. Priecīgs gandarījums valdībai bija Z. Meierovica ziņojums, ka 11. nov. Anglijas valdība atzinusi Latviju par de facto valsti, t. i. valsti, kas pastāv, bet juridiski vēl nav īsts loceklis valšķu saimē. Izrādās, ka Z. Meierovicam kā veiklam un apdāvinātam diplomātam bija izdevies pārliecināt Anglijas ārlietu ministri Balfuru,

Latvijas valsts pastūdināšana.

ka Nacionālās Padomes pasludinātā Latvija*) pastāv un sekmīgi veidojas!

Kad Pagaidu valdība griezās pie vācu okupācijas varas priekšstāvjiem, lai viņi nodod zemes pārvaldi viņas, Pagaidu valdības, rokās, tad vācieši pieprasīja garantijas par viņu karaspēka un mantu drošību. Tādā pat garā izturējās Vācijas republikas pārstāvis A. Vinnings (sociālists). Okupācijas karaspēka vadība rikojās saskaņā ar vietējo bruņniecību, kuŗa nekādā ziņā neatzina Latviju. Vācieši kavējās. Vācijas valdība un Vinnings vēl cerēja ar vācu karaspēka palīdzību noturēt savās rokās kaut daļu no Baltijas un domāja, ka Antante Baltijas jautājumos neuzstāsies stingri. Vācu okupācijas vara tāpēc neļāva Pagaidu valdībai organizēt Latvijas karaspēku un pārvaldi. Kad Antante tomēr uzstājās stingri un vāciešiem bija jāizvācās, tad viņi gausi, r e k v i z ē d a m i pa ceļam pārtiku un pārdodami lielniekiem ieročus, sāka iet prom, bet... viņiem sekoja Krievijas lielnieku armija, kuŗas sastāvā bija arī latviešu strēlnieki komunistu komisāru vadībā. Padomju Krievijas un Vācijas republikas valdības savā starpā sāka ieturēt draudzīgas attiecības. Ja jau Antante neļāva Vācijai valdīt Baltijā, tad labāk lai to paņem Padomju Krievija, nekā tajā nodibinās vietējās nacionālās valstis: Latvija un Igaunija, kuŗas nekādā ziņā nenāks zem vācu iespaida; tā domāja vācu politiķi. Ar Padomju Krieviju Vācija cerēja labi saprasties. Tā kā vācieši aizkavēja Padomju valdību valsts pārvaldes un karaspēka veidošanā, tad tā nespēja pretoties lielnieku armijai. Pagaidu valdības rīcībā bija: Rīgā 2 rotas karavīru, kas Rīgā sastādījās no virsniekiem, studentiem un skolēniem un Cēsu rota, kuŗa sastāvēja no viesniekiem un instruktoriem.

1919. g. 3. janvārī lielnieki jau ieņēma Rīgu. Pagaidu valdība pārcēlās uz Jelgavu, bet arī tur tā nevarēja palikt, jo lielnieki tai steidzīgi devās pakal. Pagaidu valdība bija piespiesta pārcelties uz Liepāju, kur atradās vācu okupācijas varas bāze. Lielnieki nesasniedza Liepāju, jo pie Ventas viņus aizturēja latviešu rotas pulkveža O. Kalpaka vadībā.

Latvija zem lielnieku valdības.

1919. gada sākumā Latvijas lielākā daļa atradās zem lielnieku varas. Lielnieku padomju valdības priekšgalā nostājās P. Stučka, kuŗš jau 17. decembrī 1918. g. no Valkas izlaida savu manifestu par komunistu (proletāriāta) diktatūras „atjaunoša-

*) Skat. 331. l. pusē.

nos“ Latvijā. Mēs jau zinām, ka 1917. g. beigās un 1918. g. sākuma pirmos „lielnieku laikus“ pārdzīvoja vidzemnieku lielākā daļa (Cēsu, Valmieras, Valkas apriņķos un Rīgas apriņķa austrumdaļā). Kad P. Stučka ieradās Rīgā, viņš sastādīja Latvijas padomju valdību no 9 personām. 1919. g. 13. janvārī Rīgā sanāca padomju (komunistu) kongress, kurš atzina Latviju par neatkarīgu padomju republiku un pieņēma tai valsts satversmi, kura bija sastādīta pēc Padomju Krievijas satversmes parauga. Latvija ietelpa padomju republiku savienībā (fēderācijā), kuras priekšgalā atradās Krievijas padomju valdība (ar Lēņinu priekšgalā). Visā savienībā noteicēja un vadītāja kā ārējā, tā iekšējā politikā bija Krievijas padomju valdība, kāpēc Latvijas neatkarība īstenībā bija tikai uz papīra. P. Stučka un viņa valdība vadījās no aizrādījumiem un principiem, ko viņam diktēja no Maskavas Lēņina valdība. Lielinieki atcēla privātpašuma tiesības un zemi un aprakstīja saimnieku kustamo mantu. Muižas, kopā ar to inventāru, viņi konfiscēja un ierīkoja tajās 230 padomju kopsaimniecības, jeb komūnas. Visas fabrikas, bankas, tirgotavas un namus pilsētās viņi atsavināja valstij par labu (nacionālizēja). Visā zemē apstājās (oficiāli) privātā tirdzniecība, bet slepenībā plauka spekulācija un pārdošana no pakafējām durvīm. Veikāli bija tukši no precēm. Produktus iedzīvotājiem pilsētās izdalīja uz kartiņām, pie kam pilsoņus dalīja trīs grupās. Bads draudēja plašām masām. Uz laukiem lielinieki konfiscēja labību un pārtikas produktus. Viss tas tika nodots armijai un komunistiem, kuri dzīvoja labi, ieņēma visur labākās telpas un bija ļoti paēduši un apģērbusies. Sabiedriskās un politiskās tiesības piederēja tikai komunistiem, bet sabiedrības nospiedošais vairums drebēja no terrora, kuru komunisti sāka izlietāt ļoti plašos apmēros. Neviens pārticis pilsonis, lauksaimnieks, bij. ierēdnis un virsnieks nebija drošs no aresta un cietuma. Cietumi bija pārpildīti. Tos čakli tukšoja revolucionārais tribunāls, kurš ļoti bieži sprieda nāves sodus dažādiem kontrevolucionāriem ne tikai par pretošanos padomju varai, bet par piederību pie muižnieku kārtas, vai bij. ierēdņiem, virsniekiem, mācītājiem, muižu pārvaldniekiem, saimniekiem u. t. t. Bieži notika personīgā izrēķināšanās ar personām, kas kādam komunistam bija ko sariekušas agrāk. Tribunāli sprieda sodus pēc revolucionārās sirdsapziņas, bet nevis saskaņā ar likumiem. Komunistu slepenā politiskā policija (čeka) vāca ziņas par visiem pilsoņiem un ja vien ko aizdomīgu tā atrada kāda cilvēka tagadnē vai pagātnē, to tūdaļ arestēja un sodīja. Terrora radītā nedrošība uztrauca un nervozēja ļaudis. Enerģiskākie no apdraudētiem slapstījās un radīja slepenas

„zaļo pulciņus“, kuŗu dalībnieki uzbruka komunistiem un terorizēja tos, kāpēc paši komunisti ļoti nervozēja un viņu aresti un sodi arvienu pieņēmas un kļuva bargāki un nežēlīgāki. „Zaļās armijas“ dalībnieku skaits (pavasārī 1919. g.) sāka stipri pieaugt. Nezin kādus apmērus būtu pieņēmusi latviešu savstarpējā izkaušana (pilsoņu karš), ja Latvijas Pagaidu valdība nebūtu sākusī pāriet uzbrukumā pret lielniekiem.

Latvijas atsvabināšana no lielniekiem.

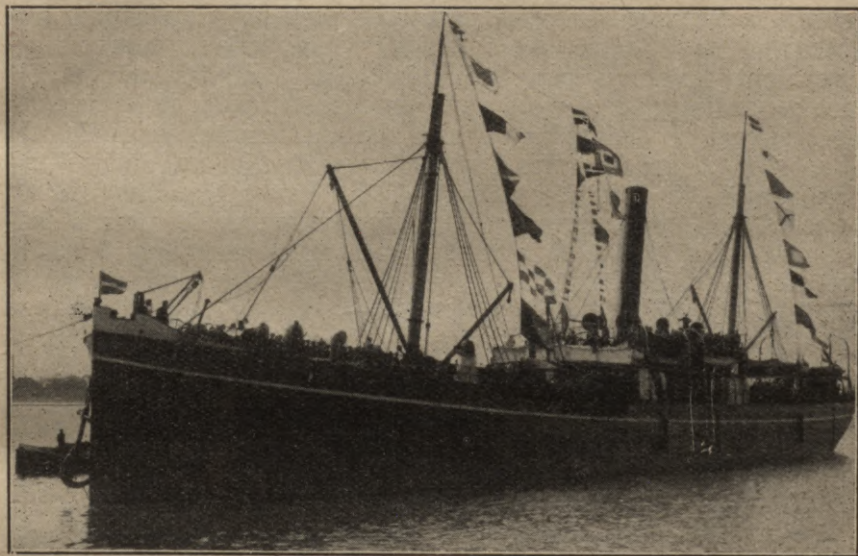
Neskatoties uz to, ka Pagaidu valdības stāvoklis Liepāja bija ārkārtīgi grūts un bīstams, jo vācu okupācijas spēki neizvācās no Liepājas, bet sava priekšnieka ģen. fon der Golca vadībā visādi kavēja viņas darbību. Viņi neļāva Pagaidu valdībai izvest mobilizāciju un karaspēka organizēšanu. Tomēr Pagaidu valdība rosīgi darbojās. Mobilizāciju viņa izveda bez vācu atļāujas un pieņēma armijā daudz brīvprātīgos. Valdības locekļi un priekštāvji centās izdabūt ārzemēs palīdzību naudas un ieroču veidā un izklīdināt tur baumas, ko izplatīja vācieši, kuŗi visur centās aizrādīt, ka Pagaidu valdība ir lielnieciska un tās armija — lielnieku armija. Latvijas armijas virspavēlnieks, pulkvedis Kalpaks, sargādams Ventas fronti, tomēr saņēma papildinājumus no Liepājas. Vācu-baltiešu jaunatne cīņai pret lielniekiem nodibināja „Landesvēra“ nodaļas un no Vācijas karaspēka daļām sastādījās brīvprātīgo „Dzelzs divīziju“. Pagaidu valdība bija spiesta atzīt par visu pretlielniecisko pulku virspavēlnieku fon der Golcu, jo viņa iestādes apgādāja visas armijas daļas ar municiju un pārtiku. 3 martā pretlielnieku armija iesāka uzbrukumu lielniekiem un līdz marta beigām padzina tos līdz Slokas, Olaines un Ķekavas pozīcijām, t. i. pasaules kara pozīcijām. Šajās kaujās krita enerģiskais un apdāvinātais Latvijas armijas pirmais virspavēlnieks, pulkvedis O. Kalpaks. Viņš krita nevis no lielnieku lodes, bet nejaušas latviešu sadursmes laikā ar vācu „Dzelzs divīziju“. O. Kalpaka vietu ieņēma pulkvedis J. Balodis, kuŗš sekmīgi turpināja cīņas ar lielniekiem. Aprīlā sākumā frontē iestājās klusums. Fon der Golcs un viņa padomnieki, Baltijas muižnieki, redzēja, ka Pagaidu valdība gūst tautā piekrišanu un turpina rosīgi darboties. Liepājā ieradušies angļu, franču un Z. A. Savienoto valdību priekštāvji (misijas) sāka vairāk uzticēties Pagaidu valdībai nekā Golcam. Latviešu armija sāka pieaugt un vācieši sāka baidīties, ka tā drīz var kļūt lielāka par vācu spēkiem. 16. aprīlī 1916. g. vācieši izdarīja Liepājā apvērsumu. Viņi izklīdināja Tautas padomi un gribēja arestēt Pagaidu valdības locekļus, bet tie paslēpās uz kuģa „Saratov“, kuŗš paslēpās aiz

angļu kara kuģiem. Gribēdami apmānīt Antantes priekšstāvjus un latviešus, vācieši izbidīja jaunu Latvijas valdību un par tās ministru prezidentu iecēla slaveno rakstnieku, mācītāju Andrievu Niedru. Patiesībā, rīkojās nevis A. Niedra un viņa valdība, bet f. d. Golcs, aiz kuŗa stāvēja Baltijas muižnieki un kuŗu atbalstīja Vācijas komisārs A. Vinnings. Šādā ceļā muižnieki gribēja nostiprināt savu varu un stāvokli Latvijā, bet Vācija gribēja dabūt Latviju zem sava iespaida. Tā tad vietējo muižnieku un Vācijas valdības plāni gāja līdztekus. Par laimi Antantes priekšstāvji atzina tikai Pagaidu valdību, bet Niedras valdībai neuzticējās. Pulkvedis Balodis un viņa brigādes virsnieki un kareivji arī neatzina Niedras valdību, bet atzina par savu vienīgo uzdevumu padzīt lieliniekus no Latvijas. Kad 22. maijā f. d. Golcs gribēja parādīt Antantei, ka viņš tiešām cīnās pret lieliniekiem, un deva rīkojumu Landesvēram, Dzelzs divīzijai un pulkv. Baloža brigādei pāriet uzbrukumā pret lieliniekiem, šis uzbrukums izdevās spīdoši. P. Stučkas valdība un lielinieku armija steigā un pat panikā izvācās no Rīgas. Valkā, ar Pagaidu valdības gādību un igauņu palīdzību, bija nodibināta Ziemeļlatvijas armija pulkv. Zemītāna vadībā. Tā kopā ar igauņu pulkiem uzbruka lieliniekiem no ziemeļiem. Lielinieki neizturēja šo divkāršo uzbrukumu un lielā steigā atstāja Vidzemi. Viņi apstājās tikai pie Vidzemes un Latgales robežas. Bēgdami caur Vidzemi, lielinieki daudz cieta no „Zaļās armijas“. Tomēr viņi steigā vēl daudz rekvizēja pa ceļam zirgus un mājlopus un terrorizēja iedzīvotājus.

Latvijas atbrīvošana no vāciešiem.

Pēc Rīgas un Vidzemes atbrīvošanas izlikās, ka lieliniekus izdosies viegli padzīt arī no Latgales, bet pārsteidzoši notikumi izjauca šīs cerības. Kad vācu „Landesvērs“ un „Dzelzs divīzija“ 22. maijā ienāca Rīgā, tie nesteidzās dzīties lieliniekiem pakal. Lieliniekiem pakal devās tikai pulkv. Baloža brigāde, kuŗa, kopā ar igauņu armiju, apstājās uz Latgales robežām un sargāja Vidzemi. Bet mīnētās vāciešu daļas palika Rīgā. Lielinieku ieslodzītos cietumniekus viņi atsvabināja, bet isā laikā visi cietumi bija atkal pārpildīti ar komunistiem, lielinieku iestāžu darbiniekiem un... latviešu intelligentiem. Cietumniekus bez žēlastības šāva vācu kareivji un isā laikā apšāva gandrīz tikpat daudz, cik komunisti Rīgā nošāva 5 mēnešu laikā. Nošauto vidū komunistu bija vismazāk, jo tie aizbēga kopā ar savu armiju, bet lielais vairums bija... latviešu intelligenti. Latvieša A. Niedras valdība „atļāva“ šaut latviešu

intelligentus, jo vācieši no šīs valdības atļauju neprasīja. Vāciešu nodoms bija skaidrs: iznīcināt, cik iespējams, latviešu intelligenci, lai Pagaidu valdībai būtu mazāks atbalsts. Daudz intelligenti tomēr izglābās, iestādamies kā brīvprātīgie pulkv. Baloža brigādē. Vācu nodomi drīz vēl skaidrāk parādījās, kad vāciešu kara spēka daļas (Landesvērs un Dzelzs divīzija) no Rīgas devās nevis Latgales virzienā, t. i. pret lieliniekiem, bet sāka iet Cēsu virzienā un drīz ieņēma Cēsis. Vācieši gribēja iznīcināt Ziemeļlatvijas armiju un ieņemt arī Igauniju. Viņu

Pagaidu valdības atgriešanās Rīgā (1919).

gala mērķis bija nodibināt savu loloto „Baltijas valsti“, kura atrastos atkarībā no Vācijas. Bet igauņiem pietika spēku cīnīties pret lieliniekiem un arī pret vāciešu uzbrukšanos. Kopā ar Ziemeļlatvijas armiju igauņu armija sakāva vāciešus 22. jūnijā pie Cēsīm un piespieda tos panikā bēgt uz Rīgu. Uzvarētāji būtu padzinuši vāciešus arī no Rīgas un Kurzemes, ja Antantes priekšstāvji nebūtu iejaukušies. Viņi piespieda abas karojošās puses noslēgt Strazdumuižā pamiera līgumu, kas noteica: 1) igauņiem atkāpties uz Igauniju, 2) Dzelzs divīzijai un Landesvēram atkāpties uz Kurzemi un vāciešiem turpināt vārkšanos uz Vāciju un 3) nosprauda pagaidu neutrālu joslu, kas gāja gar pasaules kara Slokas — Olaines — Ķekavas po-

ziciju līniju; tā bija robeža starp f. d. Golca rīcības rajonu un Pagaidu valdības zemi. Niedras valdība pazuda. Pagaidu valdība guva iespēju ierasties no Liepājas Rīgā. Reti sirsnīgi Rīgas latvieši saņēma Ziemeļlatvijas armiju. Vēl sirsnīgāk un svinīgāk viņi saņēma 8. jūlijā Pagaidu valdību un Tautas Padomi, kas ieradās Rīgā uz kuģa „Saratov“. Tie bija nacionāli svētki. Bet vācieši nav tāda tauta, kas viegli atsakās no saviem nodomiem un viegli padodas. Neatļaidības un izturības viņiem pietika. F. d. Golcs no Kurzemes neizvācās, bet Antantes priekšstāvjiem paziņoja, ka viņš pasludina sevi un savu armiju neatkarīgu no Vācijas. Viņš izbidīja vienu krievu pulkvedi — Bermontu-Avalovu par Rietumkrievijas armijas virspavēlnieku, ar kuŗu kopā viņš sāka organizēt armiju Krievijas atbrīvošanai no lielinieku varas. Daudz krievu virsnieki un kareivji, kā arī pasaules kara krievu gūstekņi no Vācijas, sastājās minētā armijā. Latvijas Pagaidu valdība bija spiesta noskatīties šai organizēšanā un apmierināties ar rīcības brīvību Rīgā un Vidzemē, jo f. d. Golcs un Bermonts to traucēja un neielaida Kurzemē. Kad oktobrī Golca-Bermonta armijā skaitījās jau 47000 vīru, viņas vadoņi nolēma iesākt rīkoties. Bet dīvainā kārtā viņu armija no Jelgavas nedevās vis Krievijas virzienā, bet tā devās tieši uz Rīgu. Rīgas iekarošanai Bermonts sūtīja 12000 kareivju un 65 lielgabalus. Tā kā Latvijas galvenie spēki bija saistīti lielinieku frontē — Latgalē, tad Pagaidu valdība varēja pretī stādīt tikai 5000 kareivju un ... 6 lielgabalus. 8. oktobrī iesākās kauja pie Olaines. Bermonta armija bija labi apbruņota un apgādāta. Vāji apbruņotie un slikti apgērbtie latvieši nespēja tai turēties pretī. 10. oktobrī Bermonta armija ieņēma Tornakalnu. Latvieši atkāpās pār Daugavu. Šoreiz platā Daugaviņa-māmuļiņa palīdzēja latviešu pulkiem sargāt Latviju. Rīga kļuva par kaujas lauku. Bermonta lielgabalnīki neskopojās ar šāvieniem; viņi apbēra pilsētu ar tiem, izdarīja daudz posta latviešu kvartāliem un nošāva daudz mierīgo iedzīvotāju. Kurzemē Bermonta ļaudis rekvizēja, postīja un terorizēja latviešus. Veselu mēnesi Rīga bija par kara lauku. Jenaidnieku barbarisms radīja tautā varoņu gara spožu izteiksmi, — studenti, skolēni un tauta labprāt gāja armijā. Pagaidu valdība sadabūja no angļiem ieročus un no amerikāņu krājumiem Francijā — kareivju apgērbus un uztura vielas. Igaunija atsūtīja palīgā bruņoto vilcienu. Beidzot, angļu un franču flotes vadība nolēma palīdzēt latviešiem. Jau 15. oktobrī latviešu armijas vadība nolēma pāriet uzbrukumā. Ar angļu un franču kara kuģu lielgabalu palīdzību

izdevās ieņemt Daugavgrīvu. Pēc tam latvieši sistēmatiski sāka uzbrukt ienaidniekam. 11. novembrī Rīga bija atbrīvota. Drīz dēmoralizētās Bermonta bandas un vāciešus izdevās padzīt no Jelgavas. Pēc tam latviešiem izdevās iztīrīt visu Kurzemi no ienaidniekiem. Krietnu kara laupījumu kā ieročus, tā municiju latvieši ieguva no bēgošiem bermontiešiem un vāciešiem. Vietējo vācu muižnieku un Vācijas politiķu plānus latviešu varonīgās armijas uzvaras izjauca, bet neizdeldēja tos no viņu galvām. Uz Vāciju aizbēgušie vācu muižnieki nav aizmirsuši un neaizmirsīs nekad savus plānus par Baltijas val-

Bermontieši šauj latviešus.

sti un savu varu tajā. Šausmīgais un pārbaudījumu pilnais 1919. gads priekš latviešiem izbeidzās laimīgi.

Bet Latvijas zemes slacināšana ar latvju tautas asinīm turpinājās vēl 1920. gada sākumā, jo bija vēl jāatbrīvo Latgale no lielniekiem. Pēc Golca-Bermonta briesmu novēršanas, Pagaidu valdība varēja mierīgi rīkoties Vidzemē un Kurzemē. Tā kā Krievijas Padomju valdība galveno vērību piegriezta cīņai ar Krievijas monarchijas atjaunotājiem — Kolčaku un Deņikinu, tad samērā maz spēku tā ziedoja cīņai ar Latviju. Bez tam tā cīnījās vēl ar jauno patstāvīgo Poliju. Padomju valdība stājās draudzīgās attiecībās ar Poliju un ar tās palīdzību jau janvārī 1920. g. ieņēma Daugavpili. Janvāra mēnesī latviešu

armija ieņēma Rēzekni un Ludzi. 1. februārī Latvija noslēdza pamiera līgumu ar Padomju Krieviju. Daudz varonības parādīja latviešu armija Latgales atbrīvošanas karā. Lieli nopelni šī kara sekmīgā izvešanā pieder armijas virspavēlniekam ģen. Balodim un viņa štāba priekšniekam ģen. Radziņam, kā arī ģen. Berķim u. c. Pēc diezgan ilga diplomātiska strīda, 11. au-

*septem 11 nos.
de facto.*

Ģenerālis Balodis.

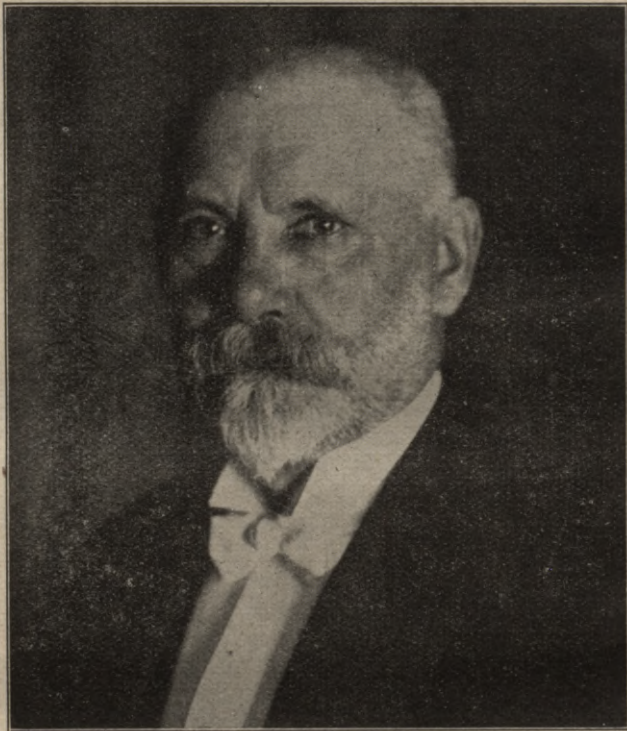
gustā 1920. g. Latvija noslēdza miera līgumu ar Padomju Krieviju. Krievija bez ierunām atzina Latvijas valsts neatkarību, patstāvību un suverenitāti un labprātīgi, uz mūžīgiem laikiem, atsacījās no agrākām Krievijas tiesībām uz Latvijas zemi. Līgums atsvabināja Latviju no bij. Krievijas parādiem. Līgums

noteica abu valšķu robežas, bēgļu atgriešanās noteikumus un fabriku, dzelzceļu materiālu un citu Latvijas īpašumu atdošanu (reēvakuēšanu). Līgums bija Latvijai izdevīgs, tikai, par nožēlošanu, tas līdz tagadnei (1930. g.) vēl nav visā pilnībā izpildīt no Padomju Krievijas puses. Miera līgums ar Padomju Krieviju novērša briesmas no Krievijas puses un deva Latvijas valdībai un tautai iespēju ķerties pie radošā jaunās valsts veidošanas darba. Briesmas no Vācijas puses arī bija novērstas ar 1920. g. 15. jūlija miera līgumu.

Latvijas Satversmes sapulces darbība.

Tautas padomes un Pagaidu valdības galvenais uzdevums bija novadīt valsti līdz tam stāvoklim, kad tauta mierīgi varēs ievēlēt Satversmes sapulci, kuŗas uzdevums bija dot jaunai valstij iekārtas pamata likumus — Satversmi. Tautas padome un Pagaidu valdība savu uzdevumu spidoši veica 1919. gadā un 1920. gada sākumā. Latvija bija iztīrīta no draudošiem ienaidniekiem, valstī bija atjaunots miers un kārtība un ar bīstamākiem kaimiņiem: ar Padomju Krieviju un Vācijas republiku 1920. g. vasarā bija noslēgti minētie miera līgumi, pie kam abas minētās valstis atzina Latviju de jure, t. i. atzina Latviju par pilntiesīgu un severēnu valsti. Bet Pagaidu valdība nenogaidīja šo mierlīgumu noslēgšanu. Kolīdz Latvijas teritōrija: Vidzeme, Kurzeme, Zemgale un Latgale pilnīgi nāca valdības rīcībā un pārvaldīšanā, tūdaļ Pagaidu valdība izveda Satversmes sapulces vēlēšanas. 1. maijā 1920. g. Rīgā sanāca tautas ievēlētie Satversmes sapulces 150 deputāti. Viņi sapulcējās Vidzemes bruņniecības zālē, kur vēl nesen pulcējās Vidzemes bruņniecības locekļi un sprieda par to, kā vislabāk un visdrošāk nostiprināt savu varu pār latviešu tautu. Satversmes sapulces deputāti pie zāles sienām redzēja augstdzimušo bruņnieku vāpēņus, kas deputātiem vienmēr atgādināja latvju tautas grūtos un sūros pagājušos laikus. Satversmes sapulci viņas atklāšanas dienā apsveica tauta, pašvaldības, sabiedriskās organizācijas, jaunatne, Latvijai draudzīgo valšķu pārstāvji un daudz citi. Satversmes sapulces sanāksšanas diena bija liels notikums Latvijas dzīvē un šī notikuma atceri mēs svinam katru gadu 1. maijā. Tautas padome un Pagaidu valdība nolika Satversmes sapulces priekšā savas pilnvaras. Viņas ievēlētais prezidents J. Čakste bija tajā pat laikā arī Latvijas valsts prezidents. Deputātu vairākums izbīdīja izpildu varas nesēju — Ministru kabinetu ar K. Ulmani priekšgalā. Iesākās nepieciešamais valsts pamatu likšanas un izveidošanas darbs, kas tagad noritēja miera laiku apstākļos. Minētos miera

līgumus ar Padomju Krieviju un Vācijas republiku noslēdza Latvijas valdība un tos apstiprināja (ratificēja) Satversmes sapulce. Valdība nokārtoja Latvijas robežas ar tuvākiem kaimiņiem: Igauniju un Lietuvu. Pats svarīgākais ieguvums Latvijas ārējā politikā bija Latvijas de jure atzīšana no Antantes valstīm, (Anglija, Francija, Itālija, Beļģija un Japāna), kas notika 1921. g. 26. janvārī. Latvija ieguva un sasniedza savu

Latvijas republikas pirmais prezidents J. Čakste.

pilgadību. Arī šīs dienas atceri Latvijas tauta svin; 26. janvāri ir svinama diena Latvijā. Tā paša 1921. g. 22. septembrī Tautu savienība uzņēma Latviju kā savu pilntiesīgu locekli. Latviju de jure tagad ir atzinušas ap 50 valstis. Tagad Latvija ir pilntiesīgs loceklis visas pasaules starptautiskā dzīvē. Neapšaubāmi lieli nopelni Latvijas de jure atzīšanā no Antantes valstīm un Latvijas uzņemšanā Tautu savienībā pieder nelaiķim Z. Meierovicam. Tie bija piemie visgrūtākie soļi Latvijas

atvērums
pulcei

ārējā politikā un arī vissvarīgākie notikumi tajā. Miera un saprašānās politika ir bijusi un ir par pamatu visām Latvijas attiecībām ar ārvalstīm. Tie, kas kara briesmas un postu redzējuši un piedzīvojuši, tie vairs nekad nevēlēsies karu.

Satversmes sapulce lika galvenos pamtaus Latvijas iekšējās dzīves turpmākai veidošanai un nosprauda galvenos virzienus Latvijas turpmākai iekšējai politikai. Jau savas darbības pašā sākumā Satversmes sapulce pieņēma sekošus pamata lēmumus: „Latvija ir patstāvīga un neatkarīga republika ar demokrātisku valsts iekārtu “un „Latvijas valsts suverēnā vara pieder Latvijas tautai.“ Saskaņā ar šiem pamata likumiem Satversmes sapulce izstrādāja Latvijai demokrātisku satversmi, kuŗa stājās spēkā 7. novembrī 1922. gadā, kad Satversmes sapulce izbeidza savu darbību. Šī satversme pastāv vēl tagad. Suverēnā vara pieder Latvijas tautai, kuŗa savu gribu izteic ievēlēdama savus pārstāvjus, kas sastāda Saeimu. Saeima ievēl Latvijas valsts Prezidentu, viņas priekšā atbildīgs izpildu varas nesējs — Ministru kabinets, viņa apstiprina tiesnešus un viņa ievēl valsts Kontrolieri. Saeima izdod likumus un sastāda valsts budžetu. Tā tad Latvijas satversme ir veidota pēc parlamentāro republiku parauga.

Otrs Satversmes sapulces darbības svarīgākais darba rezultāts ir agrārā reforma.

Agrārā reforma.

Mēs zinām, ka pirms neatkarīgās Latvijas dibināšanas Latvija agrārā ziņā bija zeme, kur vairāk kā puse lauksaimniecību bija lielās muižas, vācu muižnieku īpašums. Mazākā puse zemes piederēja latviešu mazgruntniekiem — saimniekiem. Uz laukiem bija daudz bezzemnieku un kalpu, kas vēlējās zemi iegūt, bet nekur Latvijā viņi to nevarēja dabūt. Satversmes sapulce ķērās pie agrārā jautājuma nokārtošanas un 3. maijā 1922. g. galīgi pieņēma agrārlikumu. Jau pirms agrārlikuma spēkā stāšanās valdība sāka pārņemt valsts pārzinā privātās muižas. Valdība pārņēma no īpašniekiem vai viņu pilhvarniekiem vispirms tās muižas, kas pēc lielnieku varas krišanas bija atstātas, kā arī visus valsts nodevēju īpašumus. Vēlāk valdība pamazām pārņēma visas bijušās valsts, mācītāju un privātās muižas. Valdības rīcībā nāca pavisam 3.710.414 ha zemes, no kuŗiem mežu bija 1.496.779 ha, nederīgas zemes 558.729 ha un lausaimniecībai izmantotas zemes — 1.654.904 ha. Visa minētā zeme sastāda valsts zemes fondu, kuŗu vada un pārzin Centrālā zemes ierīcības komiteja. Reformas mērķis: 1) „jaunu saimniecību ierīkošana un pastāvošo

siksaimniecību paplašināšana un 2) arī dažādu saimniecisku uzņēmumu, sociālu labierīcību un kultūrālu vajadzību apmierināšana, pilsētu un miestu paplašināšana.“ Vietējās pašvaldības dibināja savas zemes ierīcības komitejas, kuŗas pieņēma no zemes gribētājiem lūgumus un piesprieda tiem zemi. Viņu lēmumus kontrolēja apriņķu zemes ierīcības komitejas un apstiprināja Centrādā zemes ierīcības komiteja. Nevainotiem bijušiem zemes īpašniekiem un draudzēm parasti atstāja neatsavināmo zemes daļu, pie kam draudzes dabūja līdz 50 ha un privātie īpašnieki līdz 100 ha. Zemes fondā ieskaitīto zemju īpašnieki par atsavināto zemi atlīdzību nedabūja. Likums noteica, ka jaunsaimniecības nedrīkst būt lielākas par 22 ha lauksaimniecībā izmantojamas zemes. Saskaņā ar I. Saeimas lēmumu, fonda zemi Latvijas pilsoņi var dabūt uz nomu vai privātipašumā. Latviešu jaunsaimnieki izrādījušies par privātipašuma piekritējiem. „Aizdevumu izsniegšanai uz lauku nekustamiem īpašumiem“ un līdz ar to arī agrārreformas finansēšanai 1921. g. nodibināta Valsts Zemes banka, ar kuŗas kredītiem jaunsaimnieki uzcēla ēkas un iekārtoja saimniecības. Zemes izpirkšanas naudu jaunsaimnieki uz izdevīgiem noteikumiem maksā valstij caur Zemes banku. Tā kā Zemes banka saņēma savā rīcībā agrākās muižnieku kredītiestādes, ar kuŗu palīdzību, kā atceramies, vecsaimnieki pirka savas mājas, tad arī vecsaimnieki ieguva iespēju izdevīgi norēķināties caur Zemes banku ar saviem veciem parādiem un iegūt tajā jaunus kredītus, kas ārkārtēji nepieciešami bija sevišķi kara laikā izpostīto apgabalu saimniekiem. Jau 1927. gada skaitļi rāda, ka lauku saimniecību skaits sniedzās ap 194.000, no kuŗām 148.000 bija vecsaimniecības, bet pārējās jaunsaimniecības. Zemes fonda izlietāšanai vēl tagad nav pabeigta, bet var jau teikt, ka zemes reforma radījusi pāri par 50000 jaunu lauku saimniecību. Pirmskara lielās muižu saimniecības agrārlikums iznīcināja un Latviju pārvērtā par sīko lauku saimniecību zemi. Valsts rīcībā palika plašie meži un ūdeņi, kuŗi dod valstij krietnus ieņēmumus, kas sevišķi sakāms par Latvijas „zaļo zeltu“ — mežiem, kas bija un ir viens no drošākiem Latvijas valūtas pamatiem.

Agrārreformai bija savas nopietnas sabiedriskas un politiskas sekas, jo tā iznīcināja vācu muižniecības saimnieciskos pamatus un privilēģijas, nostādīja tos daudz maz vielīdzīgā saimnieciskā stāvoklī ar pārējiem lauksaimniekiem un iznīcināja to vadošo stāvokli lauksaimniecībā, sabiedrībā un politikā. Kad Satversmes sapulce Latvijas satversmē ievēda punktu, kas runā par to, ka visi Latvijas pilsoņi vienlīdzīgi

igam - savi - ugi
1921 - valsts

valsts un likuma priekšā, ar to izbeidzās visas muižnieku vecās un viņiem tik dārgās privilēģijas un priekšrocības. Latvijā pilsoņi vairs nedalās kārtās, bet šķirās.

Valsts dzīves izveidošana.

Mēs zinām, ka Latvijas valsts dzīma šausmīgos kara un briesmu apstākļos. Pasaules karš un Latvijas atbrīvošanas kari iesita tautas organismā šausmīgas brūces, kuŗu ārstēšanu Latvijas valsts vara uzņēmas un kuŗas vēl tagad visas nav sadziedētas.

Latvijas iedzīvotāju skaits kuŗu laikā stipri samazinājies. 1914. gadā Latvijā dzīvoja 2 500.000 iedzīvotāju, bet 1920. gadā to bija tikai 1.216.647. Kaut gan bēgļi atgriezās lielā vairumā no Krievijas, tomēr 1925. gadā Latvijā bija 1.800 000 iedzīvotāju, un tagad vēl nav sasniegts pirmskara iedzīvotāju skaits. Ja iepazīstamies ar kuŗu atnestiem materiāliem zaudējumiem un postījumiem, tad gūsīm vēl bēdīgāku ainu.*) Latvijas valdībai bija jā rūpējas par palīdzības sniegšanu izpostīto apgabalu pilsoņiem tajā laikā, kad valdības rīcībā nebija ne drošas valūtas, ne drošu līdzekļu. Rūpniecība bija pavisam satriekta, jo lielākā daļa no fabrikām un to ierīces 1915. g. tika aizvesta uz Krieviju. Atpakaļ dabūta no Krievijas tikai niecīga daļiņa. Vēl tagad Latvijā pastāv tikai sīkrūpniecība un mazs skaits lielāku fabriku. Tirdzniecību kuŗi pavisam satrieca. Valdība ir centusies un cenšas to pacelt un nostādīt normālās slīdēs, bet spekulācija un bankroti vēl tagad nav izskausti. Galvenais valsts saimniecības pamats, — lauksaimniecība, sa-ka-ka ar kuŗu postījumiem un kraso pārmaiņu, ko ienesa agrārā reforma, valdībai bija jāpabalsta un tā tikai lēnām varēja tuvo-ties normālam līmenim. Tagad tā spēji attīstās, sevišķi lopko-pībā. Tā kā visas saimniecības nozares valdībai bija jāpabalsta un jāatbalsta, tad vajadzīgi bija visam tam lieli līdzekļi. Tikai ap 1922. g. valdībai izdevās nodrošināt un stabilizēt valūtu (latu). „Zaļais zelts“ — meži un līnu monopols nespēja aiz-pildīt valsts finanču robu. Vajadzēja ķerties pie nosodītā „spīrta un degvīna monopola“ un iedzīvotāju apkraušanas ar tiešiem un netiešiem nodokļiem. Latvijas finanču stabilizēšanā liela nozīme ir Latvijas bankai kā naudas emisijas un kredīta iestādei. Valsts pārvaldes aparāts bija jā sāk veidot kuŗa ap-stākļos un bieži steigā. Tā kā vairums darbinieku bija izgļī-tojušies un strādājuši Krievijā, tad šis aparāts iznāca daudz vietās līdzīgs bij. Krievijas aparātam, kuŗš bija pazīstams ar

*) Plašs materiāls par to sakrāts M. Skujenieka grāmatā „Latvija.“

savu birokratismu un tā ļaunām sekām: smagumu, lēno darbību un korupciju. Valsts ierēdņu skaits iznāca Latvijai par lielu. Turpmākos gados un vēl tagad valdība un sabiedrība cīnās ar jūtamākiem ļaunumiem un cenšas daudz ko labot un vienkāršot. Ceļi un satiksmes līdzekļi Latvijas patstāvības sākumā bija nožēlojamā stāvoklī. Satiksmi uz dzelzceļiem varēja uzturēt tikai ar veciem līdzekļiem (lokomotīviem un vagoniem), ko ieguva kara laikā un dabūja pēc miera līguma no Padomju Krievijas un Vācijas. Bija jāpērk ārzemēs jaunas lokomotīves. Pamazām izveidojās vietējā rūpniecība, un vietējās fabrikas sāka pagatavot vagonus un dzelzceļu piederumus. Pēdējā laikā valdība ir uzbūvējusi vienu jaunu dzelzceļu līniju (Liepāja — Glūda) un tagad būvē citas līnijas un šosejas. Ar valsts gādību tiek savesti kārtībā lielākie zemes ceļi. Latvijas pastāvēšanas laikā plaši tiek pielietoti jauni satiksmes un kultūras līdzekļi: radio, lidmašīnas, autobusi un automobiļi, kurus tagad lieto plaša publika. Pirms kara automobiļi bija tikai bagāto pilsoņu rīcībā. Tirdzniecības kuģu skaits jau pārsniedz pirmskara normas.

Kaŗi radīja daudz kroplu, slimu un darba nespējīgu pilsoņu. Latvijas valsts sociālā likumdošana, valsts un pašvaldību gadība ir nostādījusi labā kārtībā šo grūtdienu stāvokli. Plašais slimo kasu tīkls, pensijas un apdrošināšanas kases no nelaimēm darbā, kā arī gādība par kara invalīdiem, — viss tas liecina par svētīgu darbu. Garīgās kultūras darbs valdībai un sabiedrībai bija jāsāk no paša sākuma. Valdība un pašvaldības gādājušas un gādā par dažādu tipu un arodu skolām. Kaut gan skolu likums vēl nav izstrādāts, tomēr skolu vēidošanas pamatprincips: „vienota skola“ pastāv. Šī principa pamatdoma ir tā, ka skolēnu pāriešana pēc zemāka tipa skolas beigšanas uz augstāko nav kavējama. Visās latviešu skolās mācības valoda ir latviešu valoda. Tā obligatoriski jāpasniedz arī cittautībnieku skolās kā mācības priekšmets. Katram Latvijas pilsonim jāzina latviešu valoda kā valsts valoda, jo visās iestādēs oficiāli jālieto latviešu valoda. Pamatskolu skaits ar katru gadu vairojas. Vidusskolu Latvijā dievreiz vairāk nekā pirms kara. Latvijai ir sava Augstskola ar 11 fakultātēm, Mākslas Akadēmija, Konservatorija, Nacionālā Opera un teātri. Pēdējā laikā valdība un sabiedrība pamatoti sāk nopietni rūpēties par arodu skolām. Mākslas un kultūras veicināšanai pastāv „Kultūras fonds“, kura līdzekļi sastāv no procentēm no spirta monopola un pasažieru biļetēm. Katrā tautas dzīves un kultūras nozarē daudz kas darīts un tiek darīts kā no valdības, tā sabiedrības puses.

Ko Latvijas valsts un tauta izdarījusi un sasniegusi savā desmit gadu pastāvēšanas laikā (1918—1928.), par to var pārliectināties plašos pārskatos, kas izdoti sakaņā ar Latvijas 10 gadu pastāvēšanas jubileju 1928. gadā. Tomēr jāatzīmē, kā Latvijas valsts un kultūras veidošanas darbā ir svarīgi trūkumi un ēnas puses. Kā uz piemēru var aizrādīt uz valsts aparāta trūkumiem un tautas sabiedriskās un politiskās kultūras attīstības ēnas pusēm. Plašas sabiedrības masas vēl skatās uz valdību un sevišķi uz valsts kasi, kā uz izmantojamu objektu, piemirsdamas, ka valsts līdzekļi sastādās no pašas tautas samtiem. Plašās tautas masas politiskā ziņā vēl ir pasivas un tumšas, par ko liecina politisko partiju nevajadzīgi lielais skaits. Paši politisko partiju vadoni bieži savas partijas un personu intereses stāda augstāk par tautas un valsts interesēm. Bet tas ir saprotams, jo kari un revolūcija nogurdināja un novājināja tautas moraliskos, fiziskos un garīgos spēkus. Bet pasaulē nav nevienas ideālas valsts. Stiprā, spējīgā, apdāvinātā un enerģiskā latvju tauta nākotnē prātis novērst lielākos trūkumus un izklidināt tumšākās ēnas puses savā un valsts dzīvē, jo viņa tagad ir brīva un viņai ir sava valsts.

Satura rādītājs.

	Lapp.		Lapp.
I. Ievadam	3	30. Livonijas biskapa un ordena	
1. Latvijas daba	4	brāļu dzīve	91
2. Latvijas aizvēsture	5	31. Reformācija Livonijā	94
3. Akmens laikmets	6	32. Livonijas ordena varas	
4. Bronzas laikmets	8	grimšana	101
5. Dzelzs laikmets	9	33. Livonijas karš	104
6. Somu-ugru kultūra	10		
7. Baltu kultūra	11	V. Poļu laikmets	111
II. Senlatvieši	13	34. Livonijas kara turpinājums	111
8. Senlatviešu dzīves vieta	13	35. Livonijas kara sekas	115
9. Senlatviešu satiksme ar		36. Pārpološanas politika	115
citām tautām	14	37. Katoliskā reakcija	117
10. Senlatviešu materiālā un		38. Zemnieku stāvoklis poļu	
saimnieciskā kultūra	19	laikos	118
11. Senlatviešu sabiedriskā un		VI. Kurzemes hercogiste	122
polītiskā kultūra	26	39. Kurzemes valsts veidošanās	
12. Senlatviešu garīgā kultūra	30	XVI. g. s.	122
13. Vikingu sirojumī un Got-		40. G. Ketlera baznīcas politika	125
zemes tirdzniec. ar Baltiju	34	41. Kurzemes zemnieku stāvo-	
III. Vācu ienākšana un Latvijas		klis XVI. g. s.	127
iekaŗošana	37	42. Kurzemes hercogiste XVII.	
14. Vācu tirdzniecība un iecelo-		g. simtenī	129
šana Baltijā	37	43. Merkantilisms Kurzēmē	131
15. Vācu varas nostiprināšanās		44. Kurzemes zemnieku stāvo-	
Austrumlatvijā	40	klis XVII. g. s.	137
16. Kuršu nomākšana	46	45. Kurzemes zemnieku dzīves	
17. Zemgaļu brīvības cīņas	47	tēlojums Mirbaha vēstulēs	141
IV. Livonijas laikmets	51	46. Zviedrijas un Polijas karš	143
18. Livonijas valsts iekārta	51	VII. Zviedru laikmets Vidzemē	149
19. Latviešu stāvoklis XIII. g. s.	55	47. Zviedru politika Vidzemē	149
20. Vāciešu un latviešu attiecī-		48. Zviedru administrācija un	
bas XIII. g. s.	58	tiesas	150
21. Livonijas ordena varas pie-		49. Baznīcas un skolu lietas	152
augšana	60	50. Muižnieku iestādes	155
22. Pilsētu attīstība Livonijā	63	51. Muižu redukcija	156
23. Ordena cīņa ar Rīgu	68	52. Zviedru agrārā politika	159
24. Pāvesta loma Livonijā	71	53. Zemnieku stāvoklis	163
25. Ordenis no Rīgas virsbis-		54. Vakareiropas iespaids Krie-	
kaps	73	vijā	168
26. Muižnieku kārtas izveidoš.	75	55. Ziemeļu karš	173
27. Dzimtbūšanas attīstība	79	VIII. Krievu laikmets	177
28. Latvju garīgā kultūra	84	56. Vidzemes muižnieku stāvo-	
29. Livonijas ordenis Pleten-		klis XVIII. g. s. pirmā pusē	177
berga laikos	87	57. Vidzemes zemnieku stāvo-	
		klis XVIII. g. s. pirmā pusē	181

	Lapp		Lapp
58. Latgale polu laikos	185	83. Kurzeme XIX. g. s. un	
59. Kurzemes hercoģiste XVIII.		XX. g. s. sākumā	273
g. simteni	190	84. Latgales zemnieku stāvoklis	
60. Vidzemes kultūralais stāvoklis		XIX. g. s. un XX. g. s.	
XVIII. g. s.	197	sākumā	279
61. Herhūtisms	202	85. Tautas atmodas laikmets	283
Katrinās II. laikmets	207	86. Pārvācošanas tendence latviešu	
62. Katrinās II. intrese par		skolās	290
Vidzemī	207	Pārkrievošanas laikmets	
63. Bar. Šulca likumi	209	Latvijā	295
64. 1765. g. landtāgs	213	87. Manaseina revīzija	296
65. Zemnieku nemieri un reformu		88. 1887. g. reforma	297
mēģinājumi XVII. g. s. beigās	217	89. 1888. g. reforma	298
66. G. Merkelis	222	90. 1889. g. reforma	299
67. Fr. Zīversa darbība	223	91. Pareizticības privilēģētais	
68. 1804. g. Vidzemes zemnieku		stāvoklis	300
likums	226	92. Cenzūra	300
69. 1809. likums	228	93. 80to gadu sabiedriskā un	
70. 1812. g. karš un tā sekas		kultūralā dzīve	301
Kurzemē un Vidzemē	229	94. Jaunā strāva	302
71. Muižnieku saimniecības un		95. Rūpniecības un tirdzniecības	
izdevumi	232	attīstība Latvijā	305
72. Zemnieku brīvlaišana Kurzemē		96. 1905. gads	308
un Vidzemē	235	97. Latviešu kultūralā attīstība	
73. Klaušu laiki	239	pēc 1905. g.	315
74. Bads un zemnieku kustība		98. Latvju tauta pasaules kara	
Vidzemē 1841. g.	242	laikā	321
75. Latviešu pāreja pareizticībā		99. Revolūcija Krievijā	328
246		100. Latvijas valsts ideja	330
76. 1849. g. Vidzemes agrārlikumi	249	101. Latvju zem vācu okupācijas	
77. Pilsētu attīstība Latvijā		varas	332
XIX. g. s. pirmajā pusē	252	IX. Neatkarīgās Latvijas proklamēšana	336
78. Skolas XIX. g. s. pirm. pusē	257	102. Latvija zem lielnieku	
79. Garīgā kultūra XIX. g. s.		varas	339
pirmajā pusē	261	103. Latvijas atsvabināšana no	
80. 1860. g. likumi Vidzemē	264	lielniekiem	341
81. 1863., 1864. un 1866. g. reformas		104. Latvijas atbrīvošana no	
Vidzemē	266	vāciešiem	342
82. Agrārais jautājums Vidzemē		105. Latvijas Satversmes Sapulces	
XIX. g. s. otrā pusē		darbība	347
un XX. g. g. sākumā	270	106. Agrārā reforma	349
		107. Valsts dzīves izveidošana	351

Valtera un Rapās akc. sab. mācības grāmatas:

- Adamoviča, F.* Āreiropas zemes.
 — Eiropa.
 — Latvijas ģeogrāfija.
 — Dzimtenes mācība.
 — Dzīvā daba, I. un II.
 — Nedzīvā daba, I.—II.
 — Cilvēks.
- Allaža, K.* *Algebra pamatskolām.*
 — Algebras uzdev. krāj. pamatskolām, I.—II.
 — Ģeometrija dzīvē, I.—III.
- Ašmaņa, K.* Latvijas un visp. ģeoloģija.
 — Latvijas flōra.
 — Anģu būve un dzīve.
- Baloža, E.* Prakt. vācu gramatika.
Bērziņa, K. Jugendgarten, I.—III.
Bērziņa, M. Fiziskā ģeogrāfija vidusskolai.
Bokalders, J. un J. Nonoselova, Latvijas
 saimnieciskā ģeogrāfija.
- Bormaņa, K.* Āreiropas zemes.
 — Eiropa.
 — Latvijas ģeogrāfija.
- Brēmaņa, J.* Sichere Schritte, I.—IV.
 — Sichere Schritte. Vorstufe
 — Vācu gramatika pamatskolai.
 — Vācu-latv. vārdnīca skolai.
- Brunenika, M.* Frohes Schaffen.
 — Praktiska vācu gramatika.
 — Kleine Deutsche Literaturkunde.
- Burnett, Little Lord Fountleroy.* Ar anģļu-
 latviešu vārdnīcu.
- Celma, J.* Logaritmi.
Ciņa, A. Fizika. Ievads.
 — Mācība par šķidrumiem un gāzēm.
 — Mācība par siltumu.
 — Akustika.
 — Optika.
 — Magnētisms un elektrība.
 — Mācība par elektrības strāvu.
 — Mehānika.
- Cukura, R.* Rēķināšanas teorija, I., II., III.
 — Rakstīšanas metodika.
- Čelpanova, G.* Loģika.
Dauges un Plūdoņa. Mūsu lasāmā grāmata.
 pamatsk., illūstr. I.—VI. daļa.
 — Rakstnieku sejas Literātūrčrestom. serijā.
- Dāva, J.* Jaunā ābece.
Dēķena, K. Mana pirmā krievu grāmata.
Deutsche Dichter. Vācu rakstnieku darbu se-
 rija skolai ar latv. vārdn.
- Diehla, E.* Chrestomathia graeca.
Dombrovska, J. Vispārīgā mākslas vēsture.
Dranieka, Fr. Ģeogrāfijas metodika.
Dreimāņa, A. Fizika skolai un pašmāc. I.—VI.
Dreimāņa, P. Vispārējā vēsture, I., II.
 — Latvijas vēsture pamatskolām.
 — Latvijas vēsture minorit. skolām.
 — Vēstures sienas kartes.
 — Vēstures atlants
 — Skolēnu patst. darbu burtn. III.—VI. kl.
Dzīllejas, K. Poētika (Rakstu teorija).
 — Mazais valodnieks, I.—III.
 — Rakstu darbi latv. valodas stundās.
- Eiķes, M.* Reliģijas mācība pamatskolai.
 I./II., III./IV. un V./VI. kl.
- Elķiņa, Lauksaimniecības pamatmācība, I., II.*
Endzelina un Mūlenbacha, Latviešu gramatika.
 — Latv. valodas mācība.
- Erna un Priediša,* Aritmētikas metodika.
Franka, S. Ievads filozofijā.
- Freidenfelds, K.* Epata. Rīta lūgšana bērniem.
 — Gaismas avots. Ticības mācība skolām.
 — Kristīgās baznīcas vēsture.
 — Isa latviešu literatūras vēsture.
- Frosta un Maldona,* Psiholoģ., loģika un ētika.
Gaides, M. Apkārtnes māc. metodika.
Garigas dziesmas skolām un sētām, sako-
 pojuši un red. L. Adamoviča, L. un R.
 Bērziņi.
- Ģeogrāfiski atlanti pamata un vidusskolai.*
- Ģeogrāfiskas sienas kartes skolām.*
Ģrupnieka u. c., Dabas mācību metodika.
Gobas, Latviešu rakstnieki.
Grants, Lasāma viela minor. skol. IV.—VI. kl.
Gūtmaņa, Algebras uzdevumi.
 — Ģeometrijas uzdevumi.
 — Ģeometrija vidusskolām, I.—III.
- Grīna, J.* Seno laiku vēsture.
Grotiņa, M. Cetrimjņu logaritmu tabeles.
Gulbja, E. Latīņu gramatika. Satsināts kurss.
 — Latīņu sintakse.
 — Prima luce (Gaismai austot). Illūstrēta
 latīņu lasāma grāmata.
 — Virgilija «Aineidas». I. dziedāj. ar latv.
 vārdn.
- Gustava, P.* Ķīmijas pamatjēdzieni, I. daļa —
 neorganiskā, II. d. — organiskā ķīmija.
Ieviņa, E. Eiches un Sāngaila. Aritmētikas uzde-
 vumu krājums, I.—VI.
 — Aritm. uzdevumi pašmācībai un atkārtoš.
- Kārklīņa, L.* Mājturība pamatskolai, I., II.
Kelera un Štāla, Visp. vēsture pamaisk. I., II.
Kiseleva, Ģeometrija vidusskolām, I., II.
- Klepera, A.* Filozofijas vēstures kurss.
Kriepkalņa, P. Analītiskā ģeometrija.
 — Algebrāiskā analīze.
- Kundziņa, P.* Balts tirums, melna sēkla, Ābece.
Kundziņa K. Reliģijas mācība un ētika jau-
 nātnes audzināšanā.
- Ķurzēna, M.* Aritmētika pamatskol. I., II., III.
 — Algebra pamatskolām.
 — Ģeometrija, I.—IV.
- Ļapiņa, J.* Eiropas ģeogrāfijas kurss.
 — Latvijas ģeogrāfija.
- Leimaņa, A.* Ģeometrija pamatskolām.
 — Skaitļu māksla. Pirmskolas kurss.
 — Skaitļu māksla. Pamatskolām, I.—VI.
 — Isi metod. aizrādīj. aritmētisk. pasniedzēj.
- Lerche, A.* Algebro. Teorija un uzdev. I.—III.
Lesnieka, Orbis Romanus pictus.
 — Cēzara «De bello Gallico», I.—IV. grām.
 — Carmina Latina.
- Liberta, A.* Trigonometrija vidusskolām,
 — Analītiskā ģeometrija.
- Ligoņa, J.* Pasaules rakstnieki.
Likuma, Kr. Fizikāls praktiskie darbi.
 — Algebrāiskā analīze.
- Maldona, V.* Ievadijums Vecā Derībā.
Maldona un Ozoliņa, Reliģiju vēsture.
Messera, Filozofijas vēsture, I., II.
Ney, P. Mein erstes deutsches Buch.
 — Mein zweites deutsches Buch.
 — Der Kinderfreund. Ar latv. vārdnīcu.
 — Der erste Schritt. Pamatsk. II. kl.
- Netļa, Bērziņa, Bruenika,* Lehrbuch der
 deutschen Sprache, I. un II.
- Philipsen-Kults, E.* Anģļu valodas mācība.
Plūdoņa, Latviešu literatūras vēsture, I., II.
Obsteina, K. Pāidagģotijas vēsture, I.—III.
Pommers, A. Seno laiku vēsture.
 — XIX. un XX. g. s. vēsture.
- Priediša, O. un N. Slotova,* Trigonometrija.
 — Trigonometrijas uzdev. krāj. vidusskolām.
- Rūnīka, G.* Praktiskie darbi fizikā.
Ritiņa, J. Avotiņš. Ābece.
 — Avots. Lasāma grāmata skolai, I.—III.
- Ritiņa, E.* Skolēnu darbi dabas mācībā.
Rozīša, J. Dziedāšanas mācības metodika.
Rumpāņa, Drekslera un Vinegra, Zīmēšanas
 metodika.
- Salaka,* Dziedāsīm pēc notīm!
- Saltiņa, J.* Ģeometrija pamatskolai, I., II.
Sedzviķa un Vilsona, Ievads visp. bioloģijā.
Sējas, L. Franču valod. mācīb. grām. I., II.
Serģa, C. Novērojāt dabul!
- Spūļa u. c.,* Dzimtine. Lasāma grāmata lat-
 gallešu skolām, I.—III.
- Soennes, O.* Apkārtnes mācība.

Valtera un Rapas akc. sab. mācības grāmatas:

Stiprā, J., Strauts, Lasāma grāmata.
 — Tirdzniecības korespondence.
Sansēja un Glēzera, Franču valodas mācība.
Slessera, M., Latīņu gramatika.
Šmeila, O., Dzīvnieki.
 — Cilvēka anatomija un fizioloģija.
Sostes, A., Vācu gramatika.
Sostes, Mūzikas pamatmācība.
 — Klavieru skola. I, II.
Straucha un Gobziņa, Pašstudijas vācu val.
Špabes, A., Latvijas vēsture pamatsk. I.—III.
Stāla, M., Rekināšan. teorijas kurss I.—VI. kl.
 — Audzināšana un mācīšana agrā bērnībā.
 — Prieceļš sākums, Abece.
 — Abeces mācīšana.
 — Ģeometrija pamatskolām.
The College Library, Vairāki numuri ar latv. vārdnīcu.
Tita Līvija XXI. grāmata. J. Zariņa apstrād.
Tomasa, Ed. un J. Novoselova, Latvijas ģeografija.
 — Apkārnes mācība.
 — Āreiropas ģeografija.
 — Ievads ģeografijā.
 — Eiropas ģeografija.
 — Skolēnu darbi apkārtņ. u. dzimtenes māt. un ģeografijā. I.—VI.
Trauberga, J., Botanika, I., II.
 — Bioloģija.

Čilvēks.
 — Zooloģija.
Turkinas, E. Dr., Angļu valodas māc. I., II.
Urch, R., English. Ar latv. vārdn. I., II.
 — English Conversation Exercises. Ar angļu-latv. vārdnīcu.
Viksnas, Ad., Palīgs latv. literatūras eksāmenos.
Vipperā, R., Senatne. Vēsture vidusskolai.
 — Vidus laiki.
Vitolīņa, J., Dzirdes mācība.
Vulfa, G., Deutsch, I., II.
Zālīša, F., Latvijas vēsture.
 — Mazā Latvijas vēsture.
 — Seno laiku vēsture.
 — Viduslaiku vēsture.
 — Isa vispārēja vēsture. I, II.
 — Jauno laiku vēsture.
 — Jaunāko laiku (XIX. u. XX. g. s.) vēsture.
 — Otrā vēstures grāmata.
Zālīša un Grīna, Pirmā vēstures grāmata.
Zelta gaudi, Obligātoriskie dzejoļi pamatskol.
Zalta, Kooperācija.
 — Saimnieciskā ģeografija.
Zeiferta (Teodora), Latviešu rakstniecības chrestomatija ar literatūrvēsturisk. piezīmēm. I.—III. d. II. sēj.
 — Isa Latvijas vēsture.

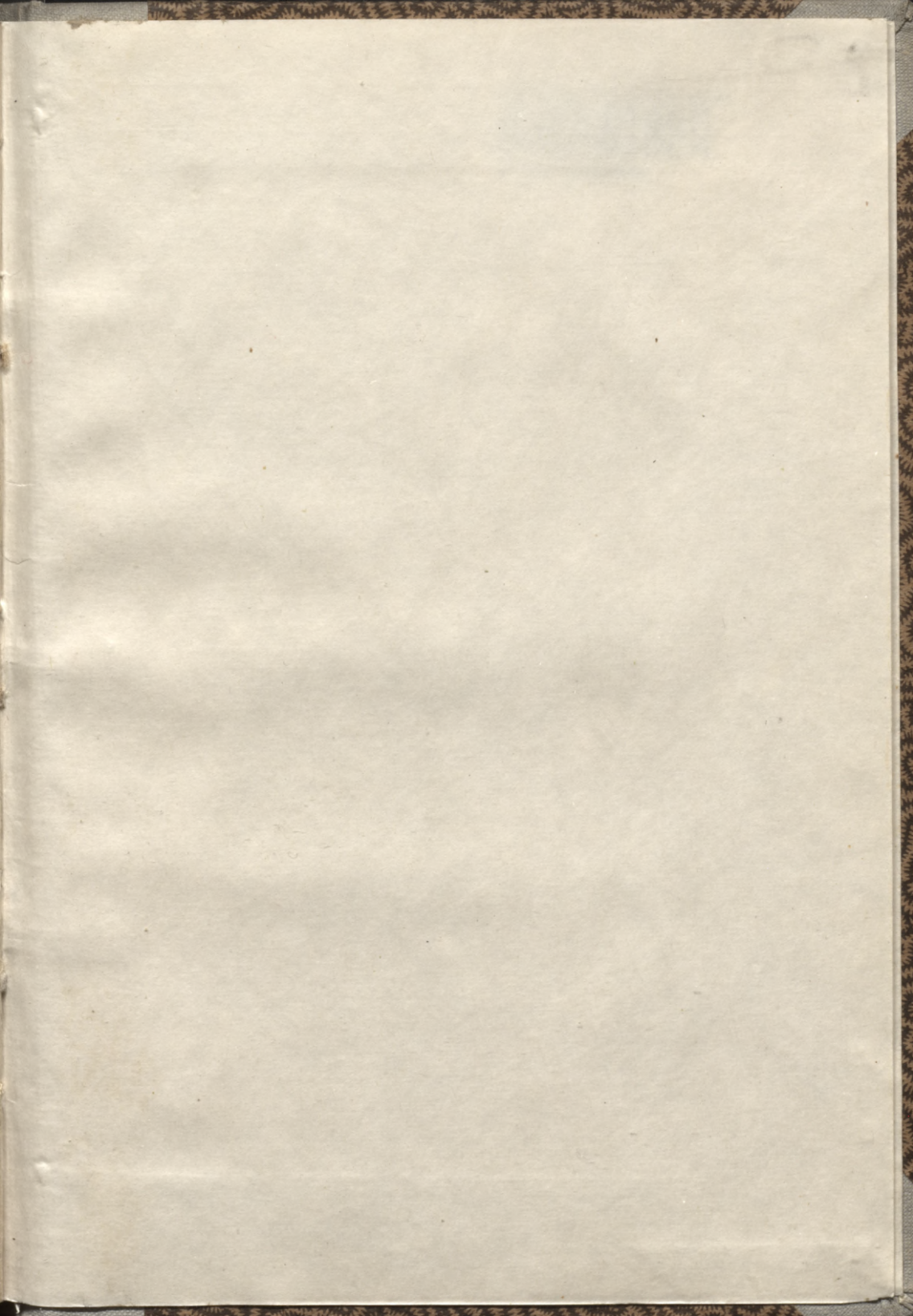
Бориснос, Н., Справочник по новому правописанию.
Давис, П., Доброе слово I и II.
 — Родной мир I и II.
 — Новая русская азбука.
Ждахина Н., Этимология.
 — Синтаксис.
Новоселов, Ю., Веселый букварь. I Для сельских детей. II Для городских детей.
Осмоловский, В. Д., Русская словесность в историческом ее развитии I—V.
 — Русск. грамматика в иноязычн. школах.

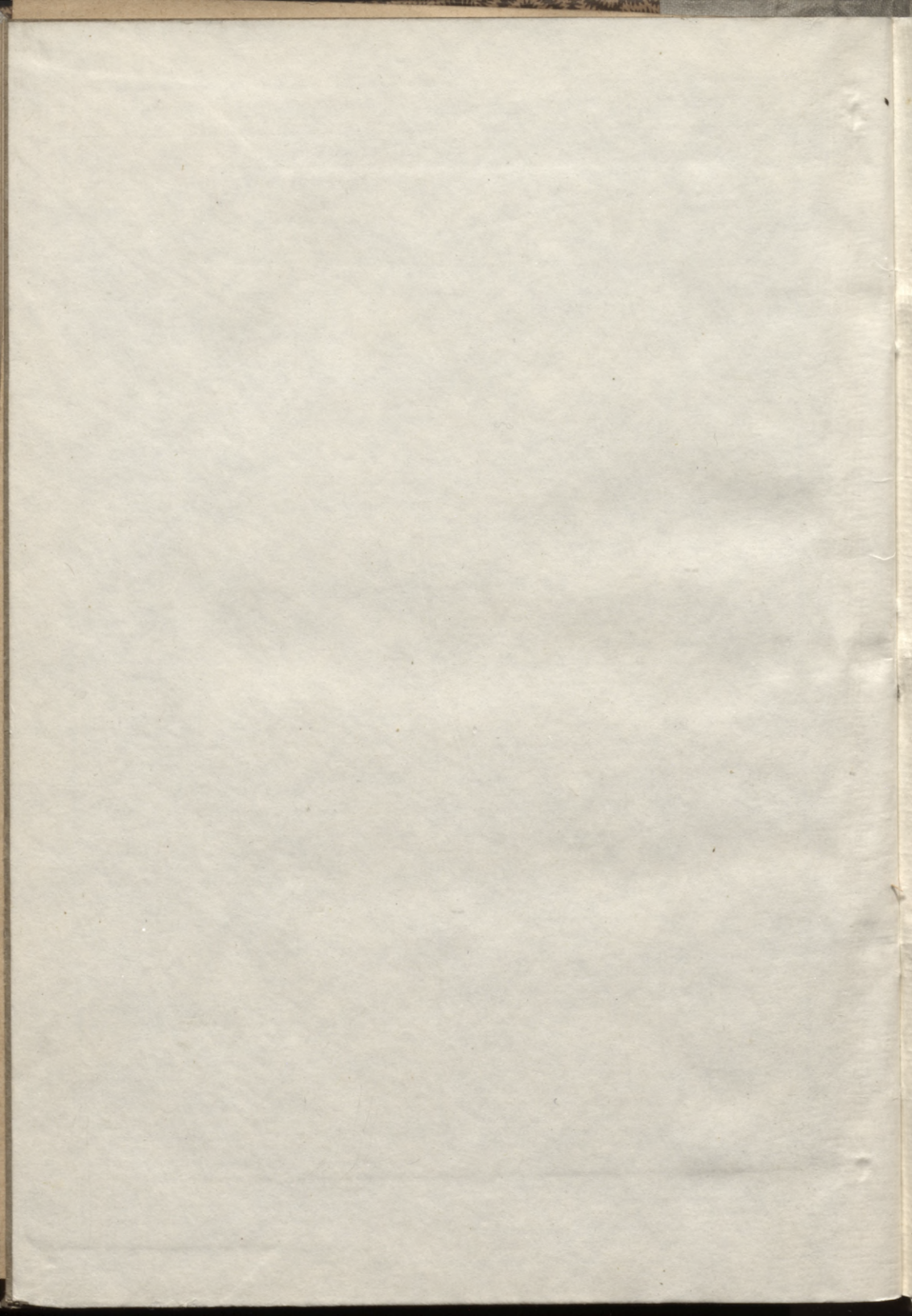
Осмоловская, Н., Делу время, а потехе час. Начальн. хрестоматия I и II.
Пазгле, Л., Свободная речь I и II.
Пекарский, Н., Русская грамматика.
 — Элементарная этимология.
 — Элементарный синтаксис.
Tantzscher, A. A. E., Cours de Grammaire.
 — Cours d'Exercices de lexicologie et de Syntaxe.

Dažāda satūra:

Baloža, Fr., Latvijas arhaioloģija.
Barona, Krišjāņa, Atmiņas.
Birkerta, Miklas.
 — Sakāmārdi un parunas.
Buclera, Fotografiska abece.
Čaunes, V., Bibliotēkas iekārta.
Dauges, Māksla un audzināšana.
 — Vispārējā pīdāgūģija.
Delles, Ekskursijas.
Dombrońska, J., Latvju māksla.
Draņņieka, J., Krievu-latviešu vārdnīca.
 — Latviešu-vācu vārdnīca.
 — Vācu-latviešu vārdnīca.
 — Jaunais vācu tulks.
 — Angļu-latviešu vārdnīca.
Evalda, K., Bioloģiskas pasakas. I.—II.
Felsberga, E., Akropole un Partenons.
 — Grieku vāzu glezņas.
Freinberga, K., Praktiska vācu-latv. vārdnīca.
Gaura, prof., Ērna psiholoģija.
Generālis Jānis Balodis.
Grēviņš, Modernā Amerika.
Gulbja, A., Grāmatu sīešana.
«Jaunais zinātnieks», Populāri zinātņ. serija:
 № 1. Delle, J., Dzimtenes putņi.
 № 2. Kasparsons, K., Starp zvaigznēm.
 № 3. Kasparsons, K., Kaiju valstība.
 № 4. Kelss, A., Ziedošais ezers.
 № 5. Sams, M., Somija un somi.
 № 6. Adamovičs, Mūža meži.
 № 7. Ašmanis, Gauja.
 № 8. Čukurs, Burņieku ezers.

№ 9/10. Adamovičs, Svešzemju kultūras augi. I, II.
Lato, klasiki skolām:
 № 1. Blaumaņa, Andriķsons.
 № 2. „ Nāves ēnā.
 № 3. Brigaderes, Ganu diena.
 № 4. Škalbe, K., Pasakas.
 № 5/6. Šmits, P., Latviešu teikas.
 № 7. Blaumaņa, Smitaiņē, Salna pavas.
 № 8/9. Brigaderes, Dievs, Daba, Darbs. Izlase.
 № 10. Neikēna, Kalņiņš un Puriņš.
 № 11/12. Neikēna, Pamāte, Bāris.
Lato, pasakas un teikas. Prof. P. Šmita kopotas, 12 sējumos. Izņāk, 7 sējumi.
Latvieši. Rakstu krāj. Fr. Baloža un P. Šmita redakcijā.
Māderņieka, Raksti.
Mārtinsona, Radio.
Plāka, J., Leišu valodas rokas grāmata.
Platača, A., Meteoroloģija.
Rakstu Anots. Dailliteratūras ser. №№ 1—86.
Kamāna, A., Biskopija.
Rusova, Livonijas kronika.
Šmita, P., Latviešu mitoloģija.
Saurums, G., Jaunatnes dārzš, Kristiģis vadonis iesvētāmiem.
Švarčbacha un Bišēvoģņa, Latīņu-latv. vārdn.
Švarčbacha un Lauķes, Franču-latv. vārdnīca.
Sudmāja, J., Latvju raksti. (Ornāmenti.)
Vitolģņa, Kora diriģenta māksla.
Zariņa, Uztura vielu ķimija.

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0309102849